

ЕМИЛ Золча

5

НАРОДНА КУЛТУРА

ЕМИЛ ЗОЛА
ИЗБРАНИ ТВОРБИ В ШЕСТ
ТОМА
ТОМ 5

Превод: Пенка Пройкова, Ерма Гечева

chitanka.info

ЧОВЕКЪТ-ЗВЯР

I

Като влезе в стаята, Рубо остави на масата половинкилограмовия хляб, пастета и шишето бяло вино. Сутринта, преди да тръгне на работа, старата Виктоар очевидно бе посипала с много пепел жарта в печката, защото бе страшно задушно. Помощник началник-гарата отвори един от прозорците и се облакът на перваза.

Къщата бе последната отдясно на задънената улица Амстердам — висока сграда, в която Западната железопътна компания настаняваше свои служители. Прозорецът се намираше на петия — тавански — етаж в ъгъла на извития покрив и гледаше към гарата, вдълбана като широка бразда в квартал Европа, открито пространство, сливащо се с хоризонта, което през този следобед изглеждаше още по-голямо под сивото, влажно и нагрято от слънчевите лъчи февруарско небе.

Отсреща въздушните очертания на къщите по улица Рим се губеха, полузаличени от разсятата светлина. Вляво под навесите тъмнееха огромните остъклени и опушени прозорци на служебните сгради — онази, откъдето минаваха най-важните линии, бе толкова грамадна, че мъчно можеше да се обхване с поглед, а пощата и котелната я делеха от по-малките, които поемаха линиите от Аржантъой, Версай и Околовръстния път; отдясно железната звезда на Европейския мост се врязваше в браздата, ала нататък тя се появяваше отново и се проточваше чак до Батиньолския тунел. Долу, точно под прозореца, цялата площ бе заета от трите чифта безкрайни релси, които се разклоняваха на излизане от моста, разперваха се като безброй спици на желязно ветрило и изчезваха под навесите. Недалеч от сводовете се виждаха трите къщички на стрелочниците със запустелите градинки. Сред бледата дневна светлина и безцветното множество от вагони и локомотиви, заприщили релсите, се открояваше като едро ярко петно червен сигнал.

Рубо впери очи за известно време в тази гледка, като мислено я сравняваше със своята гара в Хавър. Всеки път, когато му се случваше

да се отбие за някой и друг ден в Париж и да отседне при старата Виктоар, работата му изцяло го завладяваше. Пероните под централния навес се оживиха, беше пристигнал влак от Мант; той проследи с очи маневриращото локомотивче с тендер, което сновеше неуморно и пъргаво на шестте си малки колела, разкомпозираше влака, изтегляше и избутваше вагоните на страничните линии. Друга, мощна експресна машина стоеше без работа, стъпила на два чифта грамадни, гълтащи разстоянията колела, а от комина ѝ в спокойния въздух право нагоре се виеше бавно дебел стълб черен пушек. Но най-вече го занимаваше влакът от три и двадесет и пет, който трябваше да замине за Кан и чакаше със своите пътници да го поеме локомотивът. Не виждаше машината, която бе спряна от другата страна на Европейския мост; само чуваше как иска да ѝ дадат път, как подсвирква леко като човек, обзет от нетърпение. Някой издаде гръмогласно нареждане и тя отвърна кратко, че е разбрала. После притихна, преди да потегли, клапите се отвориха и парата засвистя ниско до земята с оглушителен звук. Той съзря как белите ѝ кълбета, бушуващи като снежна вихрушка, прелитат през желязното скеле. Въздухът побеля далеч наоколо, докато другият локомотив разгръщаше своя черен облак. Отзад отекваха глухо протяжните изсвирвания на тръбата, заповедите и скърцането на стрелките. Успя да различи през внезапно образувала се пролука как един отпътуващ за Версай влак и друг, заминаващ за Отьой, се разминават.

Рубо вече се канеше да се махне от прозореца, но се наведе, защото някой го бе извикал по име. Позна, застанал долу, на балкона на четвъртия етаж, младия Анри Доверн — около тридесетгодишен главен кондуктор, който живееше тук с баща си, заместник-началник от управата на главните линии, и с очарователните си русокоси сестри — осемнадесетгодишната Клер и двадесетгодишната Софи; винаги весели, те поддържаха малкото домакинство с шестте хиляди франка, предоставени им от двамата мъже. Чуваше се смехът на по-голямата, докато по-малката се надпяваше със затворените в клетка южни птички.

— Хей, господин Рубо, ама вие сте били в Париж?... А, вярно нали си имахте някаква разправия с околийския!

Помощник-началникът отново се надвеси през прозореца и обясни, че му се наложило да отпътува от Хавър същата сутрин с

експреса в шест и четиридесет. Пристигнал в Париж по заповед на началника по експлоатацията и току-що получил строго мъмрене. За щастие уволнението му се разминало.

— А как е госпожата? — попита Анри.

Госпожата също пожелала да дойде, за да направи някакви покупки. Сега съпругът ѝ я чакаше в стаята, от която старата Виктоар им оставяше ключ винаги когато идваха, и в която обичаха да обядват спокойно и тихо насаме, докато добрата женица бе на работа в тоалетната. Днес бяха хапнали надве-натри в Мант, защото искаха първо да приключат със задачите. Само че вече бе три часът и той умираше от глад.

Анри любезно се осведоми:

— В Париж ли ще нощувате?

Не, не! Довечера щели да се приберат в Хавър с експреса от шест и половина. Свободен ден — глупости! Извикат те, наругаят те едно хубаво и хайде обратно!

Двамата чиновници се спогледаха, клатейки глави. Но стана невъзможно да продължат разговора — някакво пиано задрънка като побесняло. Сигурно двете сестри блъскаха заедно клавишите, смееха се все по-шумно и дразнеха птичките. Младият мъж, също развеселен, се сбoguва и се прибра в апартамента; помощник-началникът остана за миг сам, вперил очи в балкона, откъдето долиташе веселата младежка врява. После отклони поглед и съзря локомотива — вече беше със затворени клапи и стрелочникът го направляваше към влака за Кан. Последните белоснежни кълбета пара се губеха сред гъстия черен пушек, който замъгляваше небето. Той също се прибра в стаята.

Часовникът с кукувичка показваше три и двадесет и Рубо съвсем се раздражни. Какво прави Севрин, та се бави така? Като се завре в някой магазин, се самозабравя. За да залъже глада, който стържеше стомаха му, реши да нареди масата. Чувствуваше се като у дома си в широката стая с два прозореца, която бе едновременно спалня, трапезария и кухня и бе подредена с мебели от орехово дърво, легло с червена памучна завивка, бюфет с поставка за мокрите съдове, кръгла маса и голям нормандски гардероб. Той извади от бюфета салфетки, чинни, вилици, ножове, две чаши. Всичко блестеше от чистота, приятно му бе да домакинствува така, сякаш на игра, бялата покривка го радваше, той обичаше жена си и весело си представяше как звънко

ще се разсмее тя още от прага. Сложи пастета в чиния, нареди шишето бяло вино до него, но изведнъж се сепна и се заоглежда. После измъкна от джобовете си два забравени пакета — кутия сардели и парче грюер.

Стана три и половина. Рубо закрачи напред-назад, като надаваше ухо към стълбището при най-малкия шум. Нямаше какво друго да прави, освен да чака; спря се пред огледалото да се види. Не беше остарял, яркорежките му къдрави коси не се прошарваха, въпреки че гонеше четиридесетака. Златисточервеникавата му брада бе все тъй гъста. Макар и среден на ръст, бе извънредно жилав, доста самодоволен и одобряваше простоватото си, кръгло, червендалесто лице с ниско чело, дебелия врат, живите си, големи и лъскави очи. Веждите му бяха склучени, между тях се връзваше отвесна бръчка, типична за ревнивите мъже. Беше взел жена, по-млада от него с петнадесет години, и честичко хвърляше око към огледалата, за да не си изгуби самочувствието.

Чуха се стъпки и Рубо изтича да отвори вратата. Беше някаква продавачка на вестници, която живееше в съседство и се връщаше от гарата. Той затвори и се загледа в една облепена с миди кутия на бюфета. Спомняше си тая кутия, Севрин я беше подарила на своята дойка, старата Виктоар. Тази дребна вещ сякаш разгърна пред очите му цялата история на неговия брак. Скоро щяха да станат три години оттогава. Беше се родил на юг, в Пласан, баща му бе каруцар; излезе от казармата с нашивки на фелдфебел, дълго време изкара като диспечер на гарата в Мант, после стана главен диспечер на гарата в Барантен; тъкмо там се бе запознал с любимата си съпруга — когато тя идваше от Доевил, за да се качи на влака заедно с госпожица Берт, дъщерята на председателя на тамошния съд Гранморен. Севрин Обри беше най-малката дъщеря на един градинар, умрял на служба при семейство Гранморен. Но председателят, неин кръстник и настойник, се отнасяше с нея като с приятелка ма дъщеря си, беше ги изпратил заедно в пансиона в Руан и така я бе разглезил, пък и самата тя притежаваше такава вродена изтънченост, че Рубо дълго време я бе желал отдалеч, бе копнял за нея, както недодяланият работник копнее за някоя изящна и безценна в представите му дрънкулка. Тя бе неговата единствена любов. Бе готов да се ожени за нея дори да не му дадяха пукната пара, само заради щастието да я притежава, а когато най-сетне събра

смелост, действителността надхвърли и най-разюзданите му мечти: освен Севрин и зестрата ѝ от десет хиляди франка пенсиониралият се вече председател, член от управата на Западната железопътна компания, го дари със своето покровителство. Още на другия ден след сватбата го назначиха помощник началник-гара в Хавър. Всъщност той и без това имаше добра служебна характеристика, беше изпълнявал задълженията си съвестно, точно и почтено, бе ограничен, но честен — все прекрасни качества, които обясняваха защо молбата му бе удовлетворена незабавно и защо бе израснал тъй бързо. Предпочиташе да вярва, че дължи всичко на жена си. Просто я обожаваше.

Рубо изгуби търпение, след като отвори сарделата. Бяха се разбрали за три часа. Къде ли е отишла? Оставаше само да почне да му разправя, че през целия ден е купувала чифт обувки и шест ризи. Мина отново пред огледалото, видя смръщените си вежди, неприветливата отвесна бръчка, прорязваща челото му. В Хавър и през ум не му минаваше да я подозира. В Париж въображението му рисуваше всевъзможни опасности, уловки и грехове. Кръвта нахлу в главата му, той стисна яките си юмруци на бивш работник, сякаш се връщаше назад в ония времена, когато бе бутал вагони. Чувствуваше, че става отново безмозъчен грубиян, несъзнаващ силата си, че би могъл да я смаже в пристъп на сляпа ярост.

Севрин отвори вратата и застана на прага — прелестна, усмихната.

— Ето ме... Ама ти сигурно вече беше решил, че съм се загубила, а?

Двадесет и пет годишна, тя бе разцъфтяла напълно — сравнително висока, изящна и гъвкава, закръглена, макар и с дребен кокал. На пръв поглед не беше хубава, имаше продълговато лице, пълни устни и великолепни зъби. Но ако човек се взреше в нея, запленяваше със своя чар, със странните си, огромни сини очи, блеснали под гъстата черна коса.

И понеже мъжът ѝ не отговаряше, а продължаваше да я наблюдава с добре познатото ѝ мрачно и неуверено изражение, добави:

— Така съм тичала!... Можеш ли да си представиш, въобще нямаше омнибус. И понеже не исках да давам пари за кола, тичах... Виж как съм се сгорещила.

— Я стига — каза той грубо, — не ме убеждавай, че си била на пазар.

Но тя веднага увисна на врата му като глезено дете и затвори устата му с хубавата си пухкава ръчичка:

— Мълчи, мълчи, лошо момче!... Знаеш, че те обичам.

Изглеждаше тъй искрена, стори му се тъй неподправено невинна и честна, че я сграбчи в прегръдките си. Всичките му подозрения свършваха по тоя начин. Тя се отпусна, обичаше да я гаят. Той я обсипваше с целувки, които я оставяха безучастна; тъкмо това събуждаше някакво смътно безпокойство у него — държеше се като голямо безразлично дете, като дъщеря, не като любеща жена.

— Значи, си обрала целия пазар.

— И още как! Сега ще ти разправя... Ама хайде първо да хапнем. Да знаеш колко съм гладна!... А! Чакай, имам нещичко за теб. Кажи: „Дай си ми подаръчето!“

Смееше се, доближила лицето си до неговото. Беше пъхнала ръка в джоба си и стискаше нещо, без да го показва.

— Бързо кажи: „Дай си ми подаръчето!“

Той също се разсмя, доби напълно добродушен вид. Най-сетне се реши:

— Дай си ми подаръчето!

Беше му купила нож вместо оня, който бе затурил някъде от две седмици и не можеше да го прежали. Той нададе възторжени възклицания — наистина хареса красивия, нов и лъскав нож с дръжка от слонова кост. Щял веднага да опита колко е остър. Тя беше щастлива, че го е зарадвала; на шега го накара да й даде едно су — да не би подареният нож да среже връзката помежду им.

— Хайде на яденето, хайде на яденето — занарежда тя. — Не, не, не затваряй още! Толкова ми е топло!

Доиде при него, облегна се на рамото му и няколко секунди гледа през прозореца обширната гара. В тоя миг пушеците се бяха разпръснали и медночервеният диск на слънцето потъваше в мъглата зад сградите по улица Рим. Долу един маневрен локомотив дърпаше композирания вече влак за Мант, който трябваше да потегли в четири и пет. Докара композицията на перона, под навеса, после го откачиха. Дълбоко в халето на Околовръстния път се чуваше трясък на буфери — явно прикачваха допълнителни вагони. Насред мрежата от релси

стърчеше неподвижно тежък пътнически локомотив, сякаш уморен и задъхан, изпускайки тънка струя пара от една-единствена клапа, а отгоре надничаха цели в сажди машинистът и огнярят. Чакаха да им дадат път, за да се приберат в депо в Батиньол. Един червен сигнал изщрака и угасна. Локомотивът потегли.

— Ама че са весели момичетата на Доверн! — каза Рубо, като се дръпна от прозореца. — Чуваш ли ги как блъскат по пианото?... Одеве се видях с Анри, изпрати ти много поздрави.

— На масата, на масата! — викна Севрин.

Нахвърли се лакомо на сарделите. Цяла вечност бе минала, откакто бяха закусили в Мант! Париж винаги я опияняваше. Тя тръпнеше от щастие, защото е търчала къде ли не, защото е пазарувала. Всяка пролет изхарчваше наведнъж зимните си спестявания, предпочиташе да закупи всичко с едно идване, за да не прахосва пари за път. Без да престава да лапа, дърдореше безспир. Накрая се изчерви и смутено призна цялата сума, която бе дала — повече от триста франка.

— Дявол да го вземе! — възкликна смаяният Рубо. — Не е ли много като за съпруга на помощник-началник!... Нали уж щеше да купиш само шест ризи и чифт обувки?

— Ах, мили, нямаш представа какви изгодни цени!... Взех една коприна на чудни райенца! Една приказна шапка, толкова е изящна! Няколко готови поли с бродирани волани! И всичкото на безценица, щеше да ми излезе два пъти по-скъпо в Хавър... Като ми ги изпратят, ще видиш!

Накрая той се разсмя — тъй хубава бе в радостта си, тъй смутена и умоляваща! Пък и колко приятно бе да се хранят така, сами, почти на крак, в тази стая — много по-хубаво, отколкото в ресторант. Тя уж пиеше обикновено само вода, а сега се бе отпуснала, бе пресушила цяла чаша бяло вино, без да се усети. Сарделите свършиха и те нападнаха пастета с хубавия нов нож. Направо изпаднаха във възторг, толкова добре режеше.

— Ей, ами ти, какво стана с твоята работа? — попита тя. — Оставяш ме да бърбям, а не казваш какво те направиха заради околийския.

Тогавата той най-подробно й разказа как го беше посрещнал началникът по експлоатацията. Ох, как само го насапунисал! Той се

защитил, казал самата истина — как оня запъртък околийският на инат искал да се качи с песа си в първа класа, след като има специален вагон втора класа за ловци с кучета, как се бяха изпокарали и какви думи си бяха разменили. Общо взето, началникът го оправдавал, задето е спазил наредбата; бедата беше в оная приказка, дето си признаваше сам, че я е казал: „Няма все вие да бъдете господари!“ Подозираха го, че е републиканец. След споровете, ознаменуващи откриването на парламентарната сесия от 1869 година, тайно обезпокоеното от приближилите общи избори правителство^[1] се заяждаше за щяло и нещяло. Ако не бяха отличните препоръки на председателя Гранморен, като нищо щяха да го понижат. При това се наложило да подпише извинителното писмо, подсказано и изредактирано от него.

Севрин го прекъсна, като възкликна:

— Видя ли? Права ли бях, като му писах и те накарах да го посетим тази сутрин, преди да отидеш да ти прочетат конското?... Знаех си, че ще ни оправи някак.

— Вярно, той много те обича и думата му се чува в Компанията... — съгласи се Рубо. — За какво ли му е на човек да бъде добър чиновник! Не че се скъпят в похвалите: не съм бил много инициативен, но поведението ми, изпълнителността, смелостта и всичко друго ми било наред! Това хубаво, ама ако ти не беше моя жена, скъпа, и ако Гранморен не се беше застъпил заради теб, щях да бъда свършен, щяха да ме пратят в изгнание на някоя забутана гаричка.

Втренчила поглед нанякъде, тя промълви сякаш на себе си:

— О, разбира се, неговата дума се чува.

Замълчаха, тя бе престанала да яде и седеше с разширени, взрени в нещо далечно и невидимо очи. Навярно си припомняше детството в замъка Доенвил, на четири левги от Руан. Никога не бе виждала майка си. Когато баща ѝ — градинарят Обри — бе умрял, тъкмо бе навършила дванадесет години; тогава овдовелият председател я бе прибрал при своята дъщеря Берт и я бе поверил на сестра си, госпожа Бонон, вдовица на някакъв фабрикант, днешната собственица на замъка. Берт беше две години по-голяма и се бе омъжила шест месеца след нея за господин Дьо Лашене, дребен, сух човечец с жълто лице, член на руанския съд. Предната година председателят все още оглавяваше този съд в родния си град, но най-после се бе оттеглил след

една великолепна кариера. Роден през 1804 година, през 1830 бе станал заместник-прокурор в Дин, после се бе прехвърлил на същата длъжност във Фонтенбло, в Париж, беше отишъл в Троя като прокурор, в Рен като главен прокурор и накрая в Руан като председател на съда. Богатството му възлизаше на няколко милиона, от 1855 година бе член на департаментския съвет, а в деня на оттеглянето си бе станал командор на ордена на Почетния легион. Откак се помнеше, Севрин винаги го виждаше такъв, какъвто бе и сега — як, набит, с рано побеляла русолява късо подстригана коса, с малка закръглена брада, без мустаци, с квадратно лице, което изглеждаше още по-сурово поради студените сини очи и едрия нос. Беше груб и всички трепереха от него.

Рубо попита за втори път, повишавайки глас:

— Ей, какво се умисли така?

Тя се стресна, потръпна, сякаш бе изненадана и уплашена.

— А, нищо.

— Защо не хапваш, не си ли вече гладна?

— Ами!... Сега ще видиш.

Севрин изгълта чашата бяло вино и изяде пастета, който бе останал в чинията ѝ. Но изведнъж се сепнаха: половинкилограмовият хляб бе свършил и нямаха нито зальк за сиренето. С възклицания и смехове преровиха всичко и откриха в бюфета на старата Виктоар една съвсем втвърдена коричка. Прозорецът беше отворен, но въпреки това бе горещо — печката се намираще точно зад гърба на младата жена и вместо да се освежи, тя съвсем се зачерви и се възбуди от простичкия обед насаме в стаята и от приказките. Като се сетиха за старата Виктоар, Рубо отново отвори дума за Гранморен: тя също му дължеше много! Навремето я бяха прелъстили, детето ѝ бе умряло и тогава стана дойка на Севрин, чиято майка бе починала при раждането ѝ; покъсно се омъжи за един от огнярите на Компанията и едва живееше от шиене в Париж, защото мъжът ѝ пропиляваше всичко, но там срещна отново храненицата си, старите връзки се възобновиха и председателят бе взел и нея под своя закрила; понастоящем той ѝ бе издействувал чудесно местенце в службата по хигиена — да пази луксозните дамски тоалетни. Компанията ѝ плащаше само сто франка годишно, но с прибирането на таксите си докарваше към хиляда и четиристотин, освен това ѝ бяха дали тази квартира, която имаше отопление. Изобщо

работите ѝ се бяха уредили твърде добре. Рубо пресметна, че ако Пекьо, съпругът ѝ, носеше вкъщи своите две хиляди и осемстотин франка заплата и премиалните на огняр, вместо да ги профуква, щом се измъкне от локомотива, семейството щеше да разполага с над четири хиляди франка на година, два пъти повече от онова, което сам изкарваше като помощник-началник на хавърската гара.

— Вярно, че не всяка жена би приела да обслужва тоалетни — заключи той, — но и тая работа си иска майстора.

Бяха утолили най-сетне ужасния си глад и бавно дояждаха сиренето, като го режиха на малки парчета, за да удължат удоволствието. Вече не бяха и толкова приказливи.

— Впрочем — изведнъж се сети той — забравих да те питам... Ти защо отказа на председателя, като те покани да отидеш за два-три дена в Доенвил?

След като се бе заситил тъй добре, в съзнанието му изплува споменът за тазсутрешното посещение в богатата къща край гарата на улица Роше; представи си широкия, достолепен кабинет и се сети за думите на председателя, че идния ден заминавал за Доенвил. После като че ли му бе хрумнало нещо и им предложи да пътуват с него в експреса от шест и половина, та да заведе своята кръщелница при сестра си, която отдавна искала да я види. Младата жена обаче бе изтъкнала всевъзможни причини, за да откаже.

— Според мен нямаше да е лошо да се поразходиш — продължи Рубо. — Дори можеше да останеш там до четвъртък, аз щях да се оправя. Положението ни е такова, че имаме нужда от тях, нали така? Неудобно е да отхвърляш поканите им; пък и май наистина му стана мъчно, като му отказа... Чак като ме дръпна за сакото, престанах да те навивам да се съгласиш. Подкрепих те, но не те разбирам... Защо се запъна така?

Очите на Севрин зашариха насам-натам, тя махна нетърпеливо с ръка.

— Е, мога ли да те оставя сам?

— Голяма работа... Откак се оженихме, за три години ходи два пъти в Доенвил и стоя там по една седмица. Нищо не ти пречеше да отидеш и трети път.

Младата жена изглеждаше все по-притеснена, извърна се настрана.

— Ами просто не ми се щеше. Няма пък да ме насилваш да върша неща, които не ми харесват.

Рубо вдигна ръце, сякаш искаше да покаже, че ни най-малко не я насилва, но добави:

— Ти да не криеш нещо от мен!... Да не би госпожа Бонон да не те е посрещнала добре миналия път?

Ами, нищо подобно, госпожа Бонон я приела чудесно както винаги. Толкова била приятна — висока, едра, с красиви руси коси, все така хубава въпреки петдесет и петте си години! Откак била овдовяла, пък и още докато мъжът ѝ бил жив, често имала разни сърдечни истории — така поне разправяли. Всички в Доенвил я обожавали, била превърнала замъка в място за наслади и цялото руанско висше общество я посещавало, особено съдебните чиновници. Госпожа Бонон имала особено много приятели сред съдийското съсловие.

— Признай тогава, че семейство Лашене се е държало студено.

Наистина, откакто се била омъжила за господин Дьо Лашене, Берт много била променила отношението си към нея. Горката Берт, ставала все по-неприятна — с тази безцветна външност и с тоя червен нос... Дамите в Руан я хвалели за нейната изисканост. С такъв грозен, груб и стиснат съпруг всяка жена можела да се обезличи и да стане зла. Но поведението на Берт спрямо някогашната ѝ приятелка било съвсем прилично и тя едва ли можела да я упрекне за нещо.

— Е, какво не ти допада там, председателят ли?

Дотук Севрин отговаряше провлечено, с равен глас, но този път нетърпеливо го срязва:

— Как пък не, точно той!

И заговори възбудено, отривисто. Той изобщо не се мяркал пред хората. Бил се приютил в парка, в малка къща, с врата към някаква пуста уличка. Излизал и се прибирал, без да го усетят. Дори сестра му нямала представа кога ще дойде. Вземал кола от Барантен, пристигал в Доенвил през нощта, прекарвал в къщичката си дни наред и нито го виждали, нито го чували. На никого не се пречкал — дума да не става!

— Дойде ми на езика, защото много пъти си ми разправяла какъв зверски страх си брала от него като малка.

— Хайде сега пък зверски страх! Винаги преувеличаваш... Вярно, изобщо не се усмихваше. Като те погледне с ония пронизващи очи, веднага свеждаш глава. Виждала съм хора, които така се

смущаваха и притесняваха от славата му на суров и мъдър човек, че не можеха да обелят думичка пред него... На мен обаче никога не ми се е карал, винаги съм усещала, че има слабост към мен...

Сега гласът ѝ звучеше по-плавно, погледът ѝ стана разсеян.

— Помня... Бях още момиченце, играех си с приятелки по алеите: щом той се появеше, всички се изпокриваха, дори дъщеря му Берт — тя все трепереше да не е сбъркала нещо. Аз най-спокойно го изчаквах. Той минаваше край мен, поглеждаше усмихнатото ми лице и ме потупваше по бузката... По-късно, като станах на шестнайсет години и Берт искаше да го помоли за нещо, все мен пращаше да преговарям. Аз приказвах, без да свеждам очи, и усещах как погледът му ме пари отвътре. Беше ми все едно, знаех си, че ще направи това, което искам!... Да, помня, помня! Като замижа, имам чувството, че ясно виждам всяко храстче в парка, всеки коридор, всяка стая в замъка.

Тя млъкна, притворила клепачи; по сторецено то ѝ, зачервено лице сякаш мина тръпка при спомена за ония отдавнашни неща, за които не желаше да говори. За миг остана тъй, устните ѝ леко мърдаха, сякаш ъгълчето на устата ѝ потръпваше нервно.

— Тъй или иначе, той се държа много добре към теб — обади се Рубо, който бе запалил лулата си. — Освен че ти е дал възпитание на госпожица, погрижил се е за парите ти, пък и закръгли сумата, като се оженихме... Освен това щял да ти остави нещо, каза го пред мен.

— Да — промълви Севрин, — къщата в имението Кроа дьо Мофра^[2], откъдето минава железопътната линия. От време на време прекарвахме там по една седмица... Не, не ми се вярва, онези Лашене сигурно го обработват да не ми оставя нищо. Пък и аз не искам нищо, нищо!

При последните думи така повиши глас, че той се учуди, извади лулата от устата си и я загледа слисано.

— Ама си и ти! Нали разправят, че председателят имал милиони, какво лошо от това да завещае нещичко на кръщелницата си? Никой не би се изненадал, а за нас ще бъде направо чудесно.

После се сети за нещо и се разсмя.

— Да не те е страх, че ще те помислят за негова дъщеря?... Сигурно знаеш, за председателя се разказват разни историйки — нищо, че изглежда такъв мрачен. Още докато била жива жена му, май прекарал всички слугини. И защо не, такъв мъжага — и сега да рече,

като нищо ще обърне някоя жена... Какво пък, току-виж, излязло, че наистина си му дъщеря!

Севрин скочи вбесена, лицето ѝ пламтеше под тежките черни къдрици, сините ѝ очи смутено шареха.

— Дъщеря, как не!... Не искам да си правиш шеги с това, чу ли! Възможно ли е да съм му дъщеря? Имам ли нещо общо с него?... Стига вече, да говорим за друго. Не искам да ходя в Доенвил, просто не искам, предпочитам да се прибера с теб в Хавър.

Той кимна, махна с ръка да я успокои. Добре де, добре — щом това я дразнело... Усмиваше се, никога не я беше виждал толкова нервна. Сигурно от бялото вино. За да си възвърне нейното благоразположение, взе пак ножа, отново му се възхити, избърса го внимателно; започна да си реже ноктите с него, за да ѝ покаже, че е остър като бръснач.

— Вече е четири и петнайсет минути — промълви Севрин, като хвърли поглед към стенния часовник. — Имам да свърша още някои работи... Да не изпуснем влака.

Още не се бе успокоила напълно и вместо да подреди стаята, отиде до прозореца и се облакът на перваза. Той остави ножа и лулата си, стана от стола, отиде при нея и нежно я прегърна. Постоя така, склонил глава на рамото ѝ, притиснал бузата си до нейната. И двамата не помръдваха, само гледаха.

Долу все тъй неуморно сновяха малките маневрени локомотиви; движеха се почти безшумно, като пъргави, сръчни домакини, колелата им трополяха глухо, свирките им едва се чуваха. Един от тях отмина и се изгуби под Европейския мост, като теглеше към халето вагоните, отделени след разформироването на една композиция от Трувил. Далеч отвъд моста тя сякаш се отърка в някаква самотна машина, идеща от депото с лъснати медни и стоманени части — свежа и бодра, готова да отпътува. Спря се и изсвири кратко два пъти, за да я пусне стрелочникът, а той почти веднага я насочи към подредените вагони, които я очакваха край перона под централния навес. Това беше влакът от четири и двадесет и пет за Диеп. Забързани пътници се изливаха като поток, чуваше се как скърцат количките за багаж, мъже поставяха една по една грейки във вагоните. Локомотивът и неговият тендер с тъп звук се удариха в първия вагон, старши майсторът собственоръчно затегна винта на скачването. Към Батиньол небето бе притъмняло;

сградите потъваха в пепелявия здрач, който вече се спускаше над ширналото се ветрило от релси, а в далечината смътно се разминаваха непрестанно заминаващите и пристигащи влакове от предградията и Околовръстния път. Отвъд мрачните грамади на складовете в дрезгавината над Париж се носеха валма червеникав пушек.

— Не, не, остави ме — промълви Севрин.

Без да продума, той постепенно бе я притиснал по-плътно, възбуден от топлината на младото ѝ тяло. Уханието ѝ го опияняваше, тя се извиваше, за да се отскубне, и това още повече разпали желанието му. Дръпна я рязко от прозореца и го затвори с лакът. Впи устни в устните ѝ, понесе я към леглото.

— Не, не, не сме си вкъщи — повтори младата жена. — Моля те, не в тази стая!

Тя също беше замаяна, храната и виното я бяха зашеметили, още беше напрегната след трескавата обиколка из Париж. Прекалено затоплената стая, осеяната с останки от пиршеството маса, неочакваният чувствен обрат на пътуването — всичко караше кръвта ѝ да кипи, побиваха я тръпки. И все пак не се даваше, съпротивляваше се, вкопчена в рамката на леглото, обзета от необяснима уплаха и възмущение.

— Не, не, не искам.

Той се беше зачервил, едва потискаше силата на огромните си груби ръце. Трепереше, идеше му да я повали.

— Не ставай глупава, кой ще разбере? Ще оправим леглото.

Обикновено, когато си бяха у дома, в Хавър, тя му се отдаваше покорно, без съпротива следобед, ако той бе нощна смяна. Като че ли не изпитваше особено удоволствие, но от обич се отпускате смирено и щастливо, за да не развали неговото удоволствие. В този миг го влудяваше, защото му се струваше, че никога не бе я имал такава — пламенна, тръпнеща от чувствени пориви. Спокойните ѝ, сини като цветчета на зеленика очи изглеждаха по-тъмни поради черните коси, пълните ѝ устни аленееха и се открояваха върху нежното лице. Пред него сякаш стоеше непозната. Защо му отказваше?

— Кажи де, защо? Имаме време.

Обзета от пристъп на непонятен страх, разбунтувана, неспособна да разсъждава трезво, тя сякаш също не бе на себе си и възкликна о такава неподправена мъка, че той се умира:

— Не, не, умолявам те, остави ме!... Не знам, просто се задушavam само като си помисля, тъкмо сега... Не бива.

И двамата се отпуснаха на ръба на леглото. Той избърса лицето си е длан, сякаш се опитваше да угаси парещата го отвътре жарава. Като видя, че се е вразумил, тя мило се наведе и звучно го целуна по бузата, за да му покаже, че все пак го обича. Поседяха известно време безмълвни — съвземаха се. Той бе уловил лявата ѝ ръка и си играеше със стария и златен пръстен, изобразяващ златна змия с рубинена главичка — носеше го на същия пръст, на който бе и венчалната ѝ халка. Откак я помнеше, никога не бе го сваляла.

— Моето змийче — обади се Севрин разсеяно, сякаш насън; мислеше си, че мъжът и гледа пръстена, и изпитваше неудържимо желание да каже нещо. — Той ми го подари в Кроа дьо Мофра, като навърших шестнайсет години.

Рубо изненадан вдигна глава:

— Кой? Председателят ли?

Тя срещна погледа му и начаса се разсъни. Усети как лек хлад плъзна по страните ѝ. Опита се да отговори, не можа да измисли нищо, беше като парализирана, задушаваше се.

— Ама ти винаги си ми казвала — продължи той, — че този пръстен го имаш от майка си.

В тоя миг тя все още можеше да се отрече от несъзнателно отронените думи. Трябваше само да се засмее, да се престори на разсеяна. Но не успя да се овладее и безразсъдно продължи да упорствува:

— Скъпи, никога не съм ти казвала, че този пръстен ми е от майка ми.

Сега Рубо на свой ред пребледня и я загледа втренчено.

— Какво? Никога не си ми казвала ли? Казвала си ми го поне двайсет пъти!... Няма нищо лошо, че председателят ти е подарил пръстен. Още колко неща ти е подарявал... Само че защо трябва да криеш? Защо си ме лъгала с тия приказки за майка си?

— Не съм споменавала нищо за майка ми, скъпи, бъркаш.

Това заинатяване беше глупаво. Ясно виждаше, че се погубва, че той е прозрял мислите ѝ, искаше ѝ се да се върне назад, да си вземе думите обратно; но бе пропуснала мига, усещаше как чертите ѝ се изменят, как от нея неволно се излъчва признанието. Вече не само

страните, цялото ѝ лице бе изстинало, устните ѝ потрепваха нервно. Сега той изглеждаше ужасно, беше се зачервил отново, кръвта сякаш щеше да пръсне вените му — сграбчи китките ѝ и я загледа от упор, за да открие в обезумелите ѝ, ужасени очи онова, което тя не смееше да изрече гласно.

— Верицата му! — заекна той. — Верицата му!

Тя се изплаши, сведе глава, за да скрие лицето си, предусещайки удара. Един мъничък, нищожен, незначителен факт, забравената лъжа за пръстена бе извадила наяве очебийната истина от няколко разменени думи. Само за един миг. Той я повали грубо върху леглото, заблъска я с юмруци, където му падне. За три години не бе я докосвал с пръст, а сега просто я смаза — заслепен, замаян, озверял, дал воля на коравите си ръце, с които навремето бе тикал вагоните.

— Верицата ти, твар мръсна! Ти си спала с него!... Спала си с него!... Спала си с него!

Повтаряше тия думи и се разяряваше все повече и всеки път, когато ги изричаше, стоварваше отгоре ѝ юмруците си, сякаш искаше така да ги набие в плътта ѝ.

— Старческа огризка такава, твар мръсна!... Спала си с него!... Спала си с него!

Гневът го задушаваше тъй силно, че съскаше, гласът му не се чуваше. Тя все повече се отпускаше под ударите му и едва тогава я чу да казва „не“. Не ѝ идваше наум друг начин за защита — отричаше, за да не я убие. Нейният вопъл, упоритата лъжа още повече го подлудиха.

— Признай, че си спала с него!

— Не! Не!

Той отново я сграбчи, притисна я до себе си, за да ѝ попречи да зарови клетото си лице в завивките. Принуди я да го гледа в очите.

— Признай, че си спала с него!

Тя се плъзна встрани, измъкна се, опита се да побегне към вратата. Вдигнал юмрук, той се хвърли с елин скок след нея; замахна яростно и я събори край масата. Нападна я отстрани, сграбчи я за косата, приклеци я към земята. Останаха известно време така, на пода — лице срещу лице, неподвижни. В ужасяващата тишина отекнаха песните и смеховете на госпожиците Довери, чието пиано за щастие продължаваше да гърми долу и заглушаваше шума от борбата. Клер

тананикаше някакви детски куплетчета, а Софи ѝ акомпанираше с все сила.

— Признай, че си спала е него!

Тя не посмя да каже „не“, не отговори нищо.

— Признай, че си спала е него, верицата ти мръсна, инак ще те изтърбуша!

Като нищо щеше да я убие, четеше го в очите му. Падайки, бе зърнала на масата отворения нож; все ѝ се привиждаше блесналото острие, стори ѝ се, че той се пресята натам. Обзе я страх, вече ѝ беше безразлично какво ще стане с нея, какво ще се случи, само да се свършеше по-скоро.

— Добре де, да, така е, пусни ме да си вървя.

Тогавя дойде най-страшното. Признанието, за което тъй страстно бе настоявал, му подействува като плесница през лицето, като нещо немислимо и чудовищно. Сякаш никога не бе подозирал, че подобна мерзост е възможна. Хвана главата ѝ и я заблъска в крака на масата. Тя се съпротивляваше, той я повлече за косата из цялата стая, като събаряше столовете. Щом се помъчеше да стане, поваляше я отново на пода с юмрук. Задъхваше се, стиснал зъби, изпълнен с дивашки, тъп бяс. Обърнаха масата, щяха да прекатурят и печката. Върху един от ъглите на бюфета останаха полепнали косми и кръв. Когато най-сетне се осъзнаха — зашеметени, прелели от жестокост, изтощени от нанесените и от изтърпените удари, пак се приближиха до леглото — тя продължаваше да се гърчи на земята, а той бе приклепнал и я държеше за раменете. Поеха си дъх. Долу музиката продължаваше, кънтяха звучни младежки смехове.

Рубо дръпна Севрин, вдигна я и я облегна до рамката на леглото. Все така на колене, той я притисна и най-после проговори. Вече не я биеше, започна да я мъчи с въпросите си, с непреодолимото си желание да узнае всичко.

— Значи, си спала с него, твар мръсна!... Повтори, повтори, че си спала с оня старец... И колко годишна си била, а? Още мъничка, съвсем мъничка, нали?

Внезапно тя избухна в сълзи, риданията ѝ пречеха да отговори.

— Твоята вяра, разправяй!... А? Сигурно не си била и на десет години, когато си му направила удоволствието на оня старец? Затуй

те е хрантутил, заради тая свинщина — казвай, верицата ти! Инак ще почна пак!

Тя плачеше тъй, че не можеше да продума, той вдигна ръка и новата му плесница напълно я зашемети. Зашлеви я три пъти, като повтаряше въпроса си, без да получи отговор.

— Казвай, твар мръсна, колко годишна си била? Кажи де!

За какво да се бори? Готова беше да се предаде. Той щеше да изтръгне сърцето ѝ с коравите си пръсти на бивш работник. Разпитът продължи, тя разказа всичко, беше тъй съсипана от срам и от страх, че полугласно изречените думи едва-едва се чуваха. Разкъсван от ужасна ревност, той упорствуваше да изтърпи докрай мъките, които му причиняваха предизвиканите от собственото му въображение картини: искаше да узнае още и още, караше я да му описва по-подробно, да уточнява фактите. Допрял ухо до устните на нещастницата, поглъщаше като смъртоносно биле изповедта ѝ със заканително вдигнат юмрук, готов да удря отново, ако тя замлъкне.

Отново пред тях се изнизаха отминалите дни в Доенвил, детството, младостта. Дали се бе случило из гъсталаците на големия парк или в някой глух, закътан коридор на замъка? Дали цялата работа бе хрумнала на председателя след смъртта на неговия градинар, когато я бе задържал и я бе оставил да расте заедно с дъщеря му? Несъмнено всичко бе започнало в ония дни, когато другите момичета се разбягваха наред игрите при появата му, а тя чакаше усмихната, с вдигнато лице да я потупа по бузката на минаване. Пък и по-късно, нали се бе осмелявала да разговаря с него очи в очи, нали бе получавала всичко, защото се бе чувствувала по-силна — защото той я бе подкупвал с любезниченето си на слугински ухажор, достолепен и строг с всички останали? Ах, каква гнусотия беше това — старец, който се оставя да го гушкат като добър дядо, гледа как расте момиченцето, опипва го, опитва го час по час и няма търпение да го изчака да узрее!

Рубо се задъхваше.

— Така де, на колко години... повтори, на колко години?

— На шестнайсет и половина.

— Лъжеш!

Господи, лъжела! Че защо? Тя сви безразлично рамене, изпълнена о безкрайна умора.

— И къде стана за пръв път?

— В Кроа дьо Мофра.

Рубо се подвоуми за миг, размърда устни, в помътнелите му очи се процеждаше хищен блясък.

— Искам да ми кажеш — какво ти направи?

Севрин не промълви ни дума. Едва когато той размаха юмрук, изрече:

— Няма да ми повярваш.

— Нищо, пак кажи... Нищо не може да направи, тъй ли?

Тя кимна. Значи, така било. Тогава той се зае да разнищи събитието, да научи всичко докрай, принизи се до най-безсрамните думи, до най-гнусните въпроси. Стиснала зъби, тя кимаше утвърдително или клатеше отрицателно глава. Може би и двамата щяха да изпитат облекчение, след като признае всичко. Но подробностите, които тя се надяваше да притъпят болката, го караха да страда още повече. Ако всичко бе минало нормално, ако бе окончателно, представата не би била толкова мъчителна. Тази извратеност унищожаваше всичко, забиваше и въртеше в плътта му отровните остриета на ревността. Край, нямаше да има живот за него, винаги пред очите му щеше да бъде омразната картина.

Ридание го задави.

— Ах, верицата му!... Ах, верицата му!... Не може да бъде, не, не! Стига вече, не може да бъде!

После внезапно я разтърси:

— Ами ти, твар мръсна, верицата ти! Защо се омъжи за мен?... Знаеш ли, че е безчестно, дето си ме лъгала така? По затворите лежат крадли, които не могат да си представят на съвестта им да тежи такова нещо... Значи, си ме презирала, не си ме обичала?... Хайде де! Защо се омъжи за мен?

Тя сви рамене. Нима би могла вече да знае защо? Беше се омъжила за него, щастлива, че ѝ се удава възможност да скъса с онзи. Колко неща правим в живота, без да ни се иска, само защото ни се струва, че така е разумно. Не, не го обичаше; не се решаваше да му каже, че без тази история в никакъв случай не би се съгласила да стане негова жена.

— Той, нали? Искал е да те нареди. Намерил един добряк... Нали? Искал е да те нареди, та да си продължавате. И сте си продължили, а? Ония два пъти, като ходи там. Затова ли те вземаше?

Тя отново кимна утвърдително.

— И този път пак затова те покани?... Значи, до края щяхте да продължавате с вашите мръсотии! И ако не те удуша, пак ще продължите!

Пресегна се към шията ѝ със сгърчени ръце. Този път обаче тя се опълчи:

— Е, вече ставаш несправедлив. Нали аз отказах да отида. Ти ме караше да приема, дори ти се разсърдих, спомни си... Сам виждаш, че не исках. Свършено беше. Никога, никога вече нямаше да се съглася.

Рубо почувствува, че тя казва истината, но не изпита никакво облекчение от това. Непоправимото, случило се между нея и този човек, разкъсваше сърцето му като страхотна болка, като забит в него нож. Страдаше така ужасно, защото бе безсилен да го заличи. Все още без да я пуска, доближи лицето си до нейното, беше като хипнотизиран, тя го привличаше, искаше му се сякаш, да разчете в кръвта, която струеше по тънките сини венички, онова, което бе му признала. Промълви като обезумял, като насън:

— В Кроа Дьо Мофра, в „червената стая“... Знам прозорецът ѝ гледа към железопътната линия, леглото е срещу него. И там, в онази стая... Разбирам защо се кани да ти остави къщата. Ти си я спечелила. Имало е защо да се грижи за париците ти и да ти даде зестра... Съдия, има милиони, толкова уважаван, толкова, образован, високопоставен! Направо свят да ти се завие... Ей, ами ако ти е баща?

Севрин направи усилие и се изправи. Отблъсна го с невероятна за толкова слабо, повалено и жалко същество сила. Възпротиви се разпалено:

— Не, не, престани! Иначе прави каквото щеш. Бий ме, убий ме... Това обаче не го казвай, лъжеш!

Рубо я бе задържал за ръката.

— Откъде знаеш? И ти самата се съмняваш, затова така се дърпаш.

Тя се опита да измъкне ръката си и той напипа пръстена — златното змийче е рубинената главичка, — който все още бе на пръста ѝ. Изтръгна го, хвърли го на пода, взе да го тъпче с крака в нов пристъп на бяс. После закрачи из стаята — онемял, потресен. Тя се бе отпуснала в края на леглото и го гледаше вцепенено с огромните си очи. Настъпи ужасно, безкрайно мълчание.

Яростта на Рубо не стихваше. Тъкмо когато му се струваше, че се е поутоложила, тя пак го обземаше, подобна на опиянение, заливаше го с нови, още по-огромни вълни, от които почти губеше свят. Не можеше да се овладее, мятеше се, люшкаташе се от пристъпите на вихъра, подтикващ го към насилие, спираше се само за да удържи звяра, виещ в дълбините на душата, му. Изпитваше някаква неотменима, физическа нужда, жажда за отмъщение, от която цялото му тяло се гърчеше и от която не би могъл да се избави, ако не я утоли.

Без да спира да крачи, заблъска с юмруци слепоочията си и промълви, обхванат от ужас:

— Какво ще правя сега?

След като не бе убил начаса тая жена, вече нямаше да може да я убие. Беше я оставил жива и собствената му подлост го вбесяваше, подлец бе, че не удуши тая мръсница, че още държеше на нея. А нямаше как да я задържи при себе си. Нима трябваше да я изхвърли, да я изпъди и никога повече да не я види? Нова болка го прониза, гадеше му се отвратително, защото съзнаваше, че няма да стори и това. Тогава какво? Оставаше му само да изтърпи поруганието, да се върне с тази жена в Хавър и да си заживее пак най-спокойно с нея, сякаш нищо не се е случило. Не! Не! По-добре и двамата да умрат. Начаса! Обзе го толкова силно отчаяние, че възкликна по-високо, като обезумял:

— Какво ще правя сега?

Севрин все така седеше на леглото и го наблюдаваше с големите си очи. Беше хранила към него хубаво приятелско чувство, жал ѝ беше, като виждаше какво неизмеримо страдание му е причинила. Би му простила и ругатните, и побоя, ако безумното му избухване не я бе смаяло тъй силно, че не можеше да дойде на себе си. Самата тя беше вяла, кротка, още съвсем млада се бе покорила на желанията на един старей, а по-късно, за да се оправят нещата, бе приела да се омъжи и просто не можеше да проумее какво означаваше този изблик на ревност, свързан с някогашни грехове, за които се разкайваше; бе твърде далеч от порока, твърде простодушна и добра, плътта ѝ не се бе пробудила напълно и въпреки всичко бе неопетнена, затова, докато гледаше своя съпруг, който сновеше гневно напред-назад, струваше ѝ се, че гледа някакъв вълк, някакво по-различно от нея същество. Какво ли се таеше в него? То се таеше дори когато не бе ядосан! Беше ужасена, защото дивото животно, чието глухо ръмжене едва долавяше

през тия три години, днес се бе развихрило, бе побесняло, бе готово да хапе. Какво да му каже, за да предотврати нещастиято?

След всяка обиколка той се връщаше до леглото, при нея. Тя го издебна и се осмели да му заговори:

— Мили, чуй ме...

Но той не ѝ обърна внимание, отправи се пак към отсрещната стена, като сламка, понесена от буря.

— Какво ще правя сега? Какво ще правя сега?

Най-сетне тя го сграбчи за ръката и го задържа за миг.

— Мили, ами нали аз самата не исках да отида там... Никога вече не бих отишла, никога, никога! Обичам теб.

Галеше му се, притегляше го, поднесе му устните си за целувка. Но когато се озова до нея, той я отблъсна о отвращение.

— А, мръснице! Ще ти се сега... Одеве се опъваше, не ти бях дотрябвал... Сега ти се ще да ме спипаш пак, нали? Като се хване един мъж, няма изпускане... Само че огън да ме гори, ако ти се оставя! Кръвчицата ми искаш да отровиш.

Той изтръпна. Като си помисли как би могъл да я обладае, като си представи телата им, вкопчени върху леглото, цял пламна. И внезапно от непрогледните дълбини на плътта му, от недрата на омърсената му, наранена страст изригна желанието да причинява смърт.

— Слушай, за да се събера пак е теб и да не пукна, първо трябва да светя маслото на оня... Трябва да му светя маслото, това е!

Той повиши глас, повтори тия думи, изправи се отново, сякаш израсна, сякаш взетото решение го успокои. Не проговори повече, пристъпи бавно към масата, загледа ножа, отвореното му лъскаво острие. Затвори го машинално и го пхна в джоба си. Остана тъй, е отпуснати ръце, е блуждаещи очи, умислен. Предвижданите мъчнотии издълбаха върху челото му две дълбоки бръчки. Стараейки се да намери разрешение, отиде отново до прозореца, отвори го и се изправи неподвижен, изложил лицето си на хладния вечерен ветрець. Жена му бе застанала зад него, обзета от нов страх; не смееше да му задава въпроси, само се питаше какви ли жестоки мисли се въртят в главата му, стоеше и чакаше, а насреща ѝ се откриваше безкрайно небе.

В настъпващата нощ се открояваха тъмните очертания на далечни сгради, морава мъгла изпълваше ширналото се над гарата

пространство. Особено по посока към Батиньол дълбоката просека изглеждаше като потънала в гъст слой пепел, контурите на Европейския мост вече едва-едва се различаваха. Към Париж последен слънчев отблясък просветляваше стъклата на огромните халета, а долу, в ниското, мракът се сгъстяваше. Проблеснаха искри, бяха запалили газените фенери по пероните. Лееше се ярка бяла светлина — фарът на локомотива от претъпкания с пътници, със затворени вече врати влак за Диеп, който очакваше сигнала за тръгване от помощник началник-гарата. Беше станало задръстване, червеният сигнал на стрелочника спираше движението, а един малък локомотив се появи, за да откара няколко вагона, които бяха препречили пътя след неправилна маневра. Във все по-непрогледната тъмнина по безкрайните преплетени релси кръстосваха влакове, промъквайки се между редиците неподвижни вагони, изпълнили глухите линии. Един отиваше към Аржантъой, друг — към Сен Жермен; от Шербург бе пристигнала извънредно дълга композиция. Непрестанно се сменяха сигнали, чуваха се свирки, сирени; ту тук, ту там се появяваха червени, зелени, жълти и бели светлини; в сумрака това създаваше усещане за пълна бъркотия, сякаш всеки мит щеше да се случи непоправимото, но всичко отминаваше, излизаше се неусетно, с плавна, плъзгаща се лекота, едва различимо в дрезгавината. И ето — червеният сигнал на стрелочника угасна, влакът за Диеп изсвири и потегли. От бледото небе западаха редки дъждовни капки. Нощта щеше да бъде влажна.

Когато Рубо се обърна, лицето му изглеждаше неумолимо, непроницаемо, като белязано от сенките на спускащата се нощ. Бе взел решение, планът му бе готов. Взря се в почти скрития в мрака стенен часовник и каза високо:

— Пет и двайсет.

Чак му стана чудно: един час, нищо и никакъв час, а колко работи се бяха случили! Струваше му се, че двамата се бяха разкъсвали взаимно седмици наред.

— Пет и двайсет, имаме време.

Севрин не смееше да го пита за каквото и да било, само го гледаше уплашено. Видя как порови в шкафа, измъкна листове, шише мастило и перо.

— На! Пиши сега.

— На кого?

— На него... Седни.

Тя инстинктивно се дръпна от стола, без дори да знае какво ще поиска от нея, но той я хвана, натисна я тъй силно да седне до масата, че не посмя да мръдне повече.

— Пиши... „Тръгнете тази вечер с експреса в шест и трийсет и не се показвайте преди Руан.“

Тя бе взела перото, но ръката ѝ трепереше, все повече се плашеше от неизвестността, която се таеше в тия два реда. Затова се осмели да вдигне глава и да запита умолително:

— Мили, какво ще правиш?... Моля ти се, обясни ми...

Той повтори с грубия си, непреклонен глас:

— Пиши, пиши.

После добави, вперил очи в очите ѝ, без гняв, без обиди, с упоритост, която като че се стовари върху нея и я смаза:

— Сама ще видиш какво смятам да правя... И ти ще ми помогнеш да го направя, разбра ли?... Така ще си останем заедно, ще има здрава връзка помежду ни.

Той я ужасяваше, опита да се възпротиви отново:

— Не, не, искам да знам... Няма да пиша, ако не узная.

Тогавя Рубо мълчаливо улови ръката ѝ — крехка детска ръчичка — и я стисна в желязната си длан бавно, като в менгеме, сякаш искаше да я смачка. Причинявайки ѝ болка, налагаше волята си, едва ли ме я караше да я усети с плътта си. Тя извика, рухна, предаде се безвъзвратно. Беше тъй нежна и безпомощна, тъй малко познаваше живота, че нямаше как да не се покори. Оръдие на любовта, сега ставаше оръдие на смъртта.

— Пиши, пиши.

Тя с мъка започна да пише, ръката все още я болеше.

— Добре, послушна си — каза той, като взе писмото. — Сега прибери малко тука, пригответи се... Ще се върна да те взема.

Беше напълно спокоен. Оправи вратовръзката си пред огледалото, сложи си шапката и излезе. Чу го как превърта два пъти ключа и го прибира. Нощният мрак ставаше все по-гъст и Севрин поседя известно време, като се вслушваше в шумовете, идещи отвън. От съседното жилище, където живееше продавачката на вестници, непрестанно се носеше глухо скимтене: сигурно някое кученце, затворено само. Долу, у семейство Довери, пианото бе замлъкнало.

Сега весело дрънчаха тенджери и чинии, двете домакини шетаха из кухнята — Клер приготвяше овнешка яхния, а Софи режеше салатата. Тя слушаше съкрушена смеховете им сред ужасяващата безнадеждност на настъпващата нощ.

Още в шест и четвърт локомотивът за хавърския експрес се появи откъм Европейския мост, отправи се към своя влак и бе скачен за него. Поради някакво задръстване композицията не се намираще под навеса на главния перон. Чакаше на открито, край друг перон, който се връзваше подобно на тесен вълнолом в мрака, а над плочника в мастиленото небе като редица прибулени звезди блещукаха газени фенери. Проливният дъжд тъкмо бе спрял, сега студен и влажен дъх изпълваше ширналото се пространство, а през мъглата се мяркаха бледите светлини на сградите по улица Рим. Гарата представляваше величествена и тъжна гледка, напоена с вода, прошарена от кървави отблясъци, запълнена с тъмни очертания, с локомотиви и самотни вагони, с разпокъсани композиции, дремещи в глухите линии; из дълбините на това море от тъмнина се носеха шумове, мощни, пресекливи, сякаш трескави дихания, свирки пицяха остро като изнасилени жени, далечни сирени виеха жално сред грохота на околните улици. Чува се гръмогласни заповеди да бъде прикачен допълнителен вагон. Една от клапите на експресния локомотив изпускате силна струя пара, която се издигаше в мрака и се пръскаше на малки кълбета, същински бели сълзи по безграничното траурно небе.

В шест и двадесет се появиха Рубо и Севрин. Тя бе върнала ключовете на старата Виктоар в дамската тоалетна до чакалнята; той я побутваше като забързан съпруг, чиято жена се мотае, крачеше нетърпеливо, енергично, с килната на тила шапка, а тя изглеждаше неуверена и някак изтощена под спуснатата воалетка. Тълпа от пътници бе заляла перона, те се смесиха с нея и минаха покрай редицата от вагони, като търсеха свободно купе първа класа. Наоколо бе много оживено, носачите тикаха към предния вагон колички с багаж, един кондуктор търсеше места за някакво многобройно семейство; дежурният помощник-началник с фенера в ръка преглеждаше добре ли са скачени вагоните, докрай ли са затегнати винтовете. Рубо тъкмо бе открил едно празно купе и се канеше да настани Севрин вътре, когато го видя господин Вандорп, началник-

гарата — той обикаляше с помощника си, отговарящ, за главните линии; с ръце на гърба, и двамата наблюдаваха скачването на допълнителния вагон. Поздравиха се, наложи се да спрат и да поприказват.

Най-напред отвориха дума за разправията с околийския, от завършека на която всички бяха удовлетворени. После поговориха за съобщената по телеграфа авария, станала същата сутрин в Хавър: лостът на локомотива Лизон, който обслужваше в четвъртък и събота експресната линия в шест и половина, се бе счупил тъкмо когато композицията влизала в гарата; ремонтът щеше да задържи там за два дни машиниста Жак Лантие, земляк на Рубо, и огняря Пекьо, мъжа на старата Виктоар. Севрин не се бе качила, стоеше и чакаше пред вратата на купето; мъжът ѝ се преструваше пред господата, че е в отлично настроение, разговаряше високо и се смееше. Внезапно се чу тъп звук, влакът мръдна назад с няколко метра; локомотивът връщаше предните вагони, за да ги скачат с допълнителния, номер 293, в който имало специално запазено купе. Младият Анри Доверн, главен кондуктор на влака, бе познал Севрин въпреки воалетката и я бе дръпнал чевръсто, за да не я блъсне отворената врата; после учтиво се извини и ѝ обясни, че запазеното купе било за един от ръководителите на Компанията, който се обадил, че ще пътува, половин час преди потеглянето на влака. Младата жена се изсмя нервно, без никаква причина, а той се раздели с нея очарован, за да се върне към служебните си задължения — често си бе мислил каква приятна любовница би могла да бъде тя.

Часовникът на гарата показваше шест и двадесет и седем минути. Оставаха само три минути. Изведнъж Рубо, който, без да престане да приказва с началник-гарата, не изпускаше от поглед вратите към чакалните, се сбогува и пристъпи към Севрин. Вагонът обаче се бе изместил, наложи се да повървят малко, за да стигнат до празното купе; е гръб към перона, той изблъска жена си, качи я вътре, като я повдигна с една ръка, и тя боязливо му се подчини, но инстинктивно се извърна да погледне назад. Беше се появил закъснял пътник, който носеше само едно одеяло — яката на широкия му, тежък син балтон бе вдигната, бомбето — ниско нахлупено и под мъждивата светлина на газените фенери се различаваше само крайчецът на бялата му брада. Господин Вандорп и господин Доверн се бяха завтекли към

него, макар че пътникът очевидно искаше да мине незабелязан. Те го последваха, ала мъжът ги поздрави едва след като подминаха три вагона и стигнаха до запазеното купе, после бързо влезе вътре. Беше той. Севрин се отпусна разтреперана на седалката. Рубо безмилостно стискаше ръката ѝ, сякаш за да се убеди, че е негова — ликуваше, тъй като нищо нямаше да го спре да стори онова, което бе намислил.

Само след минута щеше да стане шест и половина. Един вестникар все още упорито предлагаше вечерните издания, няколко пътници се разхождаха по перона, допушвайки цигарите си. Но всички започнаха да се качват: чуваше се как от двата края на композицията идват кондукторите и затварят вратите. Рубо вече бе изживял неприятна изненада, забелязвайки в ъгъла на уж празното купе тъмна, неподвижна и безмълвна сянка — сигурно някаква жена в траур, — но не можа да съдържи гневното си възклицание, когато някакъв кондуктор отвори наново вратата и пъкна при тях един дебел мъж и една дебела жена; двамата се наместиха задъхани. Всеки миг щяха да потеглят. Отново заваля ситен дъждец, замъгли потъналото в мрак обширно пространство, из което кръстосваха влакове — различаваха се само осветените им прозорци, плъзгащи се наниз от светли квадратчета. Пламнаха зелени сигнали, няколко фенера се поклащаха почти до земята. Нищо друго — само черна пустота, в която се открояваха бледо озарените от газта навеси на главния перон. Всичко сякаш бе заличено, дори шумовете бяха някак приглушени, отекваше единствено грохотът на локомотива, бълващ през отворените клапи кълба бяла пара. Облакът се разрастваше, подобен на призрачен саван, в него се връзваха долетели от неизвестността черни пушеци. В непрогледното небе над нощната клада на Париж полетя вихрушка от сажди.

Тогава дежурният помощник-началник вдигна своя фенер и даде знак на машиниста да поиска път. Чуха се две изсвирвания, червеният сигнал до будката на стрелочника се смени с бял. Главният кондуктор очакваше заповедта за потегляне, застанал на вратата на фургона, и я предаде. Машинистът отново изсвири, този път продължително, отвори регулатора и подкара локомотива. Потегляха. Отначало движението едва се долавяше, после влакът набра скорост. Плъзна се под Европейския мост, хлътна в Батиньолския тунел. Останаха да пробляскват като червен триъгълник само трите светлини на последния вагон — същински три отворени рани. Човек можеше да го

проследи с поглед още няколко секунди сред мрака на пронизващата нощ. Сега влакът се бе втурнал напред с пълна пара и нищо не би могло да го спре. Най-сетне изчезна.

---

[1] ... *тайно обезпокоеното от наближилите общи избори правителство...* — Зола има предвид изборите за Законодателно събрание, които се провеждат във Франция на 23 и 24 май 1869 г. — Бел.Г.Г. ↑

[2] ... *Да... къщата в имението Кроа дьо Мофра...* — Зола „разполага“ къщата, в която живее семейството на пазача, и железопътния прелез по отсечката между Малоне и Барантен, гари по линията Париж-Хавър. Наименованието на имението е измислено от автора по аналогия със звученето на имената на съседните села. — Бел. Г.Г. ↑

II

Къщата в Кроа дьо Мофра бе разположена напреки сред разсечена от железопътната линия градина и се намираше тъй близо до релсите, че всеки път, когато минеше влак, се тресеше; достатъчно бе да пропътуваш веднъж оттам, за да остане тя завинаги в паметта ти — целият полетял с огромна скорост свят знаеше, че стои там вечно затворена, непозната, сякаш сполетяна от бедствие, а сивите капаци на прозорците позеленяваха поради идещите от запад дъждове. Мястото е като пустиня, на цяла левга наоколо няма жива душа и къщата сякаш засилва усещането за пълно усамотение.

Наблизо е само къщурката на пазача на прелеза, точно до пътя, който пресича линията и води към Доенвил, намиращ се пет километра по-нататък. Ниска, с попукани стени, с разядени от мъха керемиди, тя се свива като забравен от бога бедняк сред обкръжената от жив плет зеленчукова градина, в която стърчи огромен кладенец, висок колкото самата постройка. Прелезът е по средата между гарите в Малоне и Барантен и до двете има четири километра разстояние. Рядко се мяркат хора, старата, полуизгнила бариера се вдига само пред тежките каруци, пристигащи от гората, от каменоломните в Бекур, на половин левга път. Мъчно е да си представи човек по-забутано, по-откъснато от всякакъв живот място, защото поради дългия тунел по посока към Малоне изобщо не може да се мине натам, а към Барантен води само лошо поддържаната пътечка, виеща се покрай линията. Рядко се случва някой да се отбие насам.

Тази вечер времето бе мрачно, но топло; в сгъстяващия се здрач един пътник, слязъл в Барантен от хавърския влак, крачеше забързано по пътеката към Кроа дьо Мофра. Местността представлява низ от редуващи се падини и възвишения, сякаш цялата земя е нагъната, и железопътната линия се провира по насипи и през изкопи. Неравният терен от двете страни на линията, височините и долчинките правят пътищата труднопроходими. Усилват усещането за запустение; хилавата, белезникава почва стои необработвана; по обраслите с

горички хълмове тук-там се открояват дървета; из тесните долове в сянката на върбите текат потоци. Някои варовити могили са напълно голи, сред глухата, мъртвешка тишина се виждат безплодни бърда. Младият, пъргав пътник крачеше все по-бързо, сякаш за да избяга от печалния тих здрач, спускащ се над тоя затънтен край.

В градината на пазача на прелеза едра и яка осемнадесетгодишна девойка вадеше вода от кладенеца — тя имаше пълни устни, големи зеленикави очи, ниско чело и гъста руса коса. Не беше хубава, беше с яки бедра и корави мишци, приличаше на момче. Като видя пътника да се спуска по пътеката, остави кофата и изтича до решетестата врата в живия плет.

— Я! Жак! — извика тя.

Той вдигна глава. Беше също висок, тъмнокос, скоро бе навършил двадесет и шест години — хубав младеж с кръгло, приятно лице, само долната му челюст беше прекалено издадена^[1]. Косата му бе къдрава и буйна, а мустаците — тъй големи и черни, че изглеждаше по-блед, отколкото бе всъщност. Гладката кожа, добре избръснатите бузи му придаваха почти господарски вид, но занаятът бе белязал незаличимо ръцете му на машинист — пожълтели от смазочното масло, и все пак малки и изтънчени.

— Добър вечер, Флор — рече той простичко.

Над големите му черни очи, осеяни със златисти петънца, сякаш пробягна топла вълна, от която те избледняха. Той замига и смутено извърна поглед, обзет от внезапен свян, от неприятно усещане, граничещо с болка. Инстинктивно цялото му тяло се бе отдръпнало.

Застанала неподвижно, вперила поглед в него, тя бе забелязала неволното трепване, което той се опитваше да сдържи винаги когато разговаряше с жена. Явно й стана тягостно и мъчно. После, за да скрие смущението си, той попита вкъщи ли е майка й, макар да знаеше, че не е добре и не може да излиза, а девойката кимна, отмести се, за да му направи път да влезе, без да я докосне, и безмълвно се върна при кладенеца гордо изправена.

Жак прекоси с бързи крачки тясната градинка и влезе в къщата. Там в първото помещение — широка кухня, която служеше и за трапезария, и за дневна — на сламен стол до масата седеше със завити в стар шал крака леля Фази, както бе свикнал да я нарича още от детството си. Тя беше братовчедка на баща му, от рода Лантие, беше

му кръстница и когато навърши шест години, го прибра в дома си, понеже баща му и майка му изчезнаха, сякаш се стопиха в Париж — той остана в Пласан и по-късно завърши занаятчийското училище. Беше й много благодарен, твърдеше, че ако е постигнал нещо, дължал го на нея. Когато след две прослужени години по орлеанската линия стана машинист първи разред в Западната железопътна компания, се появи отново при своята кръстница, която се бе омъжила повторно за един пазач на прелез на име Мизар и се бе оттеглила с двете момичета от първия си брак в тоя пущинак Кроа дьо Мофра. Сега, макар да бе едва на четиридесет и пет години, едрата и яка навремето хубавица леля Фази изглеждаше на шестдесет, бе отслабнала, прежълтяла и постоянно трепереше.

Тя възкликна радостно:

— Ами! Ти ли си, Жак!... Ах, момчето ми, каква изненада!

Той я целуна по бузите, обясни й, че внезапно му се наложило да излезе в отпуск за два дни: същата сутрин при пристигането в Хавър лостът на неговия локомотив Лизон се счупил и понеже ремонтът щял да отнеме най-малко двадесет и четири часа, трябвало да се върне на работа чак утре вечер, за експреса от шест и четиридесет. Ето защо решил да я навести. Щял да преспи тук и да отпътува от Барантен със сутрешния влак в седем и двадесет и шест. Стискаше немощните и отслабнали ръце и й говореше колко го е разтревожило последното й писмо.

— Вярно, момчето ми, не съм добре, никак не съм добре... Много си мил, дете си се сетил, че искам да те видя! Само че нали знам колко си зает, не смеех да те помоля да дойдеш. И най-последно си тук, пък на мен ми е толкова тежко, толкова тежко на сърцето!

Тя млькна и хвърли плах поглед към прозореца. От другата страна на линията под гаснещата дневна светлина се виждаше мъжът й Мизар, свит в една дъсчена барака — на всеки пет-шест километра бяха построили такива бараки, свързани с телеграфни жици, за да следят придвижването на влаковете. Всъщност с бариерата на прелеза се занимаваше отначало жена му, а после Флор, Мизар си седеше в бараката.

Като сниши глас, потръпвайки, сякаш би могъл да я чуе, тя каза:

— Мисля, че ми дава отрова!

Жак трепна, смаян от признанието ѝ, обърна се на свой ред към прозореца и очите му отново странно се замъглиха, черното им сияние, прошарено със златисти петънца, избледня под същата топла вълна.

— О, лельо Фази, внушавате си! — промълви той. — Изглежда толкова кротък и свит.

Току-що бе минал един влак за Хавър и Мизар бе излязъл от бараката, за да даде червен сигнал и да затвори пътя. Жак го погледа как дърпа ръчката. Беше дребен, хилав човечец, с редки и безцветни брада и коса, с изтерзано и жалко лице. Мълчалив, безличен, той мъчно се гневеше и угодничеше пред началниците. Влезе обратно в дъсчената барака, за да впише часа на преминаването в регистъра и да натисне двата електрически бутона, с които се отваряше линията при предишния пост и се съобщаваше за приближаването на влака към следващия.

— Ха, ти не го познаваш! — продължи леля Фази. — Казвам ти, че ме тъпче с някаква гадост... Толкова яка бях, цял можех да го изям, пък ето че тоя дребосък, това нищожество ще изяде мен!

Разтърсена от глуха, боязлива омраза, тя изливаше сърцето си, доволна, че най-сетне е намерила слушател. Откъде ѝ беше хрумнало да се омъжва повторно за такъв подлец, и безпаричен, и стиснат, че и пет години по-млад от нея, с тия две дъщери — едната на шест, другата на цели осем години? Скоро щяха да станат десет години, откакто бе направила тоя „голям удар“, и ден не минаваше да не се проклина: жалко съществуване, пълна откъснатост на тия студени северни места, където непрекъснато възнеше, смъртна скука, няма с кой да размениш две приказки, няма дори съседки. Мизар бе работил по-рано при поставянето на релсите, а сега като пазач изкарваше хиляда и двеста франка; отначало на нея ѝ плащаха петдесет франка, за да следи бариерата, край която Флор я бе заместила; това ѝ бяха и настоящето, и бъдещето — никаква надежда, сигурно бе само, че ще живурка, докато пукне в тая дупка, без жива душа на хиляди левги околоръст. Пропускаше да разкаже как се бе утешавала, преди да се разболе, когато мъжът ѝ ходеше да насипва баластра, а тя оставаше край бариерата сама с дъщерите си; по онова време ѝ беше излязла такава слава на хубавица по цялата линия от Руан до Хавър, че железопътните инспектори се отбиваха на минаване; бяха се развихрили дори борби между съперници — надзиратели от друга

служба все се навъртаха насам, уж да подсилят наблюдението на работата. Съпругът не ѝ пречеше, подмазваше се на всички, промъкваше се през вратите, изчезваше и се появяваше, без да забелязва нищо. Но краят на тези развлечения бе дошъл — сега седмици, месеци наред седеше в самота на тоя стол и чувствуваше как тялото ѝ се обезсилва с всеки изминал час.

— Казвам ти — повтори тя в заключение, — нарочил ме е и ще ме довърши, нищо, че е такъв дребосък.

Внезапно извъняване я накара отново да хвърли навън неспокоен поглед. Съседният пост предупреждаваше Мизар, че приближава влак за Париж; разпределителната стрелка, монтирана пред стъклото, се наклони в тази посока. Мизар изключи звънеца и излезе да извести за влака, тръбейки два пъти. Флор незабавно задвижи бариерата; после застана мирно, като протегна ръка с флагчето, свито в кожен калъф. Разнесе се по-силно боботене — зад завоя се приближаваше влакът, беше експрес. Профуча като мълния, като буреносен вихър, разтърси нисичката постройка, сякаш се канеше да я отнесе. Флор отново се зае със зеленчуците, Мизар затвори линията след влака и отвори обратната линия, като угаси с ръчката червения сигнал; беше се чул нов звън и другата стрелка се бе вдигнала — обаждаха му, че изнизалият се преди пет минути влак е подминал следващия пост. Той се прибра, предупреди съседните два поста, вписа часа и отново зачака. Еднообразна работа — занимаваше се с нея по дванадесет часа на ден, живееше там, хранеше се там, без дори да прегледа някои вестник, а под плоския му череп като че ли не се пораждаше никаква мисъл.

Навремето Жак занасяше кръстницата си за нейните завоевания сред железопътните инспектори, така че сега се засмя и каза:

— Може пък да те ревнува.

Фази сви пренебрежително рамене, в безцветните ѝ измъчени очи заигра неудържимо весела искрица.

— Стига, момчето ми, какви ги приказваш?... Той да ме ревнува! Никога не го е било грижа, стига да не му бъркат в джоба.

После отново потрепери.

— Не, не, той не държеше на това. Държи само на парите... Виж, скарахме се, когато миналата година отказах да му дам хилядата франка, дето ги наследих от татко. Заплаши ме, че няма да видя добро

от тая работа, и наистина се разболях... И оттогава насам все ми е зле, да, тъкмо оттогава!

Младежът чудесно я разбра, но понеже смяташе, че измъчената жена само си втълпява разни черни мисли, опита се да я разубеди. Тя обаче заклати упорито глава, нищо не бе в състояние да промени мнението ѝ. Тогава Жак каза:

— Какво пък, ако искате да оправите работата, много е просто... Дайте му хилядата франка.

Тя направи невероятно усилие и се изправи на крака. Оживи се, обзета от ярост:

— Моите хиляда франка — никога! По-добре да пукна... Ха, не се бой, на скришно са, добре съм ги скрила! Ако ще да обърнат наопаки цялата къща, пак няма да ги открият... А хитрецьт му с хитрец претършува всичко! Чувах го нощем как чука по стените. Нека търси, нека! Като го гледам как души с дългия си нос, всичкото ми търпение се възвръща... Ще видим кой ще се предаде пръв, той или аз. Пазя се, не вкусвам нищо, ако го е пипал той. Пък и да се спомина, пак няма да ми пипне хилядата франка! По-добре да си изгният в земята.

Тя отново се отпусна изтощена на стола, стресната от ново изсвирване на тръбата. Мизар бе застанал на прага на бараката — този път даваше знак, че идва влак за Хавър. Колкото и да се инатеше и да стискаше наследството си, тя тайно се боеше от него все повече и повече, както великанът се бои от насекомото, което му пие кръвта. Освен обявения влак в далечината с глухо боботене се задаваше пътническата композиция, потеглила от Париж в дванадесет и четиридесет и пет. Чуха я как излиза от тунела и пухти все по-силно сред полето. После профуча като могъщ ураган: колелата ѝ гърмяха, огромните вагони се изнизваха.

Загледан навън. Жак бе проследил върволицата от квадратни прозорчета, зад които се очертаваха профилите на отделни пътници. Опита се шеговито да отклони фази от мрачните мисли:

— Кръстнице, все се оплаквате, че в тая ваша дупка не се мярка жива душа... Я вижте колко народ!

Отначало тя се зачуди, не го разбра.

— Къде има народ?... А, да... пътниците. И какво от това! Нито ги познавам, нито можем да си поприказваме.

Той продължи да я закача.

— Мен нали ме знаете, пък и често минавам насам.

— Вярно, теб те познавам, знам и по кое време минаваш с влака и все чакам да се появи твоят локомотив. Ама ти само профучаваш, и край! Вчера ми махна. Дори не можах да ти отвърна... Не, не, то си е все едно, че не виждам никого.

Все пак, като си представи безкрайните тълпи, които ежедневно прииждаха и се отдръпваха като вълни с идещите от една или друга посока влакове сред безмълвието и пустотата наоколо, тя се умисли, загледа се в потъналата сред нощния мрак линия. Докато беше здрава, докато се движеше свободно и стоеше край бариерата е флагчето в ръка, и през ум не ѝ минаваха подобни неща. Но откакто прекарваше дните си на стола, без да има над какво да размишлява освен за подмолната схватка с мъжа си, неопределени и смътни видения блуждаеха в съзнанието ѝ. Чудно ѝ се струваше как тъй живее сам-сама в тоя пущинак и няма един човек, с когото да си каже приказката, а толкова мъже и жени се нижат денем и нощем сред буреносния грохот на полетелите с пълна пара влакове, разтърсващи къщата. Вярно, че цялата земя се изнизваше отгук — имаше не само французи, а и чужденци, хора, дошли от най-далечни краища, та нали никой вече не си седи у дома и, дето се вика, току-виж, всички народи се слели в един. Това е то прогресът — всички пътуват заедно, като братя, към някаква блажена страна. Тя се опитваше да преброи средно колко души има в един вагон: бяха толкова много, че не ѝ се удаваше. Често и се струваше, че разпознава отделни лица, онзи господин със светлата брада, навярно англичанки, който всяка седмица отскачаше до Париж, една дребничка тъмнокоса дама, която неизменно пътуваше в сряда и събота. Ала те изчезваха мълниеносно, дори не бе убедена дали наистина ги е видяла — всички лица се стопяваха, смесваха се, заприличваха едно на друго и се заличаваха взаимно. Потокът струеше, без да оставя следи. Сред непрестанния грохот, край цялото това благополучие и богатство, устремени напред, най-мъчно ѝ беше, защото усещаше, че тая задъхана тълпа няма представа за нейното съществуване, за заплашващата я смъртна опасност и дори мъжът ѝ да ѝ видеше сметката някоя вечер, влаковете все тъй щяха да се разминават близо до нейния труп, скрит в самотната къщица, без дори да подозират за извършеното убийство.

Фази продължаваше да седи, вперила очи в прозореца, не можеше да обясни надълго и нашироко неясните си усещания, затова каза:

— И да умуваш, и да не умуваш, хубаво е измислено. Бързо се пътува, човек научава много неща... Само че дивите зверове са си диви зверове и каквито и чудни машинарии да изобретят още, в дъното пак си остават дивите зверове.

Жак отново кимна, съгласен беше с нея. Преди малко се бе загледал във Флор, която вдигна бариерата, за да пропусне една каруца от каменоломните, натоварена с два огромни каменни блока. Този път водеше единствено към каменоломните в Бекур, затова нощем слагаха катинар на бариерата и рядко се налагаше да будят девойката. Като я видя да разговаря свойски с работника — дребен мургав младеж, — той възкликна:

— Ха, да не би Кабюш да е болен, та братовчед му Луи води неговите коне?... Горкият Кабюш, виждали ли сте го скоро, кръстнице?

Тя махна с ръце, без да отговори, само въздъхна тежко. Миналата есен се бе разиграла цяла драма, та състоянието ѝ съвсем се бе влошило: по-малката ѝ дъщеря Луизет, която работеше като прислужница при госпожа Бонон в Доевил, една вечер бе побягнала, обезумяла и пребита, и бе отишла да умре в горската къщичка на своя приятел Кабюш. Носеха се слухове, че председателят Гранморен се държал грубо с нея; никой обаче не смееше да вдига шум около тази история. Дори собствената ѝ майка, макар да знаеше как стоят нещата, избягваше да разговаря на тази тема. Все пак тя каза:

— Не, престана да се прибира, превърнал се е в същински вълк единак... Горката Луизет — беше такава миличка, беличка и добра! Обичаше ме тя мене, щеше да ми обръща повече внимание! Боже мой! Не че се оплаквам от Флор, ама сигурно нещо не ѝ е наред — всичко върши на своя глава, току се губи с часове нанякъде, и е такава горда, избухлива!... Тъжно, много тъжно.

Жак я слушаше и наблюдаваше тежката каруца, която в момента прекосяваше линията. Колелата обаче се запънаха между релсите, наложи се работникът да използва камшика си, а Флор се развика, за да накара конете да се размърдат.

— Ей! Само да не довтаса някой влак!... — рече младият мъж.
— Всичко ще стане на пестил!

— А, няма страшно! — успокои го леля Фази, Флор може да е малко особена, ама си знае работата, отваря си очите... Слава богу, от пет години не е имало нещастен случай тук. Навремето един човек направо го накълцали на парчета. Откак сме ние, само една крава щеше да изкара цял влак от релсите. Горката животинка! Тялото ѝ беше тук, а главата я откриха чак при тунела... Ама когато е Флор, беля не може да стане.

Каруцата бе отминала, чуваше се как колелата ѝ топуркат тежко в издълбаните по пътя бразди. Леля Фази отново отвори дума за онова, което я занимаваше постоянно — здравето, независимо дали се отнасяше до нея или до някой друг.

— Ами ти как си, оправи ли се напълно вече? Помниш ли какви болести те мъчеха, като беше още тук, дето докторът тъй и не ги разбра?

Очите му отново се замъглиха по онзи особен начин.

— Съвсем добре съм, кръстнице.

— Ами! Значи, оная boleжка, дето те пронизваше в тила зад ушите, ти мина, не качваш вече така внезапно температура и не ти става тъжно, та да се криеш от хората като зверче в дупката си?

Думите ѝ засилваха смущението му, почувствува се толкова неловко, че я прекъсна малко сухо:

— Уверявам ви, че съм съвсем добре... Вече нищо ми няма, нищичко.

— Е, чудесно, моето момче!... Ако ти беше лошо, на мен едва ли щеше да ми стане по-хубаво. Пък и на твоите години човек трябва да е здрав, иначе какво... И е много мило, дето дойде да ме видиш, след като можеше да отидеш да се забавляваш някъде. Нали оставаш на вечеря у нас? Ще спиш горе, на тавана, до стаята на Флор.

Нов тръбен звук я прекъсна. Нощта бе настъпила и като се обърнаха, двамата едва различиха през прозореца Мизар, който разговаряше с някакъв човек. Вече беше шест часът и той предаваше поста на своя заместник, нощния пазач. Най-сетне щеше да бъде свободен след дванадесетте часа, прекарани в бараката, където имаше само една масичка под таблото с апаратурата, табуретка и печка, която

нагриваше въздуха тъй силно, че трябваше постоянно да държи вратата отворена.

— Аха, ей го, прибира се — промълви леля Фази, обхваната отново от страх.

Обявеният влак, тежък и безкраен, се приближаваше с все посилен грохот. Младежът се наведе, за да може болната да го чува; жалкото ѝ състояние го вълнуваше, искаше му се някак да ѝ поолекне.

— Слушайте, кръстнице, ако наистина е намислил нещо лошо, сигурно ще се спре, като разбере, че съм го усетил... Няма да е зле да поверите на мен тия хиляда франка.

Тя се разбунтува за сетен път:

— Моите хиляда франка! Нито на тебе, нито на него!... Нали ти казах, по-добре да пукна!

В този миг влакът префуча като буря, сякаш се канеше да помете всичко. Къщата затрепера, обгърната от въздушния поток. Беше претъпканият влак за Хавър — идният ден се падаше неделя, щеше да има празник по случай пускането по вода на нов параход. Въпреки голямата скорост през осветените прозорчета се мярнаха пълните купета, наредените една до друга глави, всяка със своя неповторим профил. Изнизваха се, изчезваха. Колко много народ! Отново тълпата, безкрайната тълпа, понесена от гърмящите вагони сред писъка на локомотивите, тракането на телеграфа и дрънкането на камбаните! Приличаше на грамадно туловище, на огромно живо същество, проснато върху самата земя — главата му бе Париж, гръбначните прешлени се редуваха по линията, крайниците се разперваха по разклоненията, а Хавър и другите големи градове представляваха краката, ръцете. То се носеше напред, носеше се към бъдещето — победоносна рожба на техниката, умишлено пренебрегнала онази двойствена, прикрита и изначална природа на човека: вечната страст и вечната склонност към престъпления.

Най-напред се прибра Флор. Запали лампата — малка газена лампа без абажур — и нареди масата. Не си казаха нито дума, тя само хвърли поглед към Жак, който стоеше полуизвърнат към прозореца. На печката се топлеше зелева чорба. Тя тъкмо я сипваше, когато влезе и Мизар. Не се изненада, като завари вкъщи младия мъж. Може и да го бе видял, като идваше, но не прояви никакво любопитство, не го попита нищо. Ръкува се с него, размениха две приказки и въпросът бе

приключен, Жак по собствена инициатива разказа как му се счупил лостът, как решил да навести кръстницата си и да преспи тук. Мизар леко кимаше, сякаш да изрази пълното си одобрение; седнаха и започнаха да се хранят мълчаливо, без да бързат. Фази от сутринта не бе изпускала из очи тенджерата, в която вреше зелевата чорба, и се съгласи да изяде една чиния. Но понеже мъжът ѝ стана да донесе забравената от Флор гарафа с вода, в която бяха сложили няколко гвоздеа, за да я обогатят на желязо, тя не пи от нея. Свит и хилав, той кашляше доста лошо и сякаш не забелязваше боязливите погледи, които тя му хвърляше, където и да отидеше. Понеже жена му поиска сол, а на масата нямаше, заяви, че ще има да съжалява, дето яде толкова солено, и че сигурно затова се е разболяла, стана и ѝ донесе половин лъжичка, а тя я прие без всякакви опасения — според нея солта пречистваше всичко. После се разприказваха за времето, което от няколко дена насам се беше затоплило, за един влак, дерайлирала Маром. Жак си каза, че кръстницата му само си внушава разни страхотии — нищо не го смущаваше у тоя добродушен, дребен човечец с блуждаещи очи. Поседяха тъй около час. Флор на два пъти излезе, като чу свирката отвън. Влаковете минаваха и чашите дрънчаха върху масата; никой не им обръщаше внимание.

Отново прозвуча сигналът и този път Флор, която бе разчистила вече масата, се забави. Майка ѝ и двамата мъже продължаваха да си седят, а пред тях имаше отворена бутилка с ябълкова ракия. Останаха още половин час. После Мизар, който от известно време шареше с неспокойния си поглед в един ъгъл на стаята, взе фуражката си и излезе, като им пожела лека нощ. Браконьерствуваше из околните поточета, където се въдеха прекрасни змиорки, и никога не си лягаше, без да е обиколил заложените на скришно въдици.

Щом излезе. Фази се втренчи в своя кръщелник.

— Как смяташ, а? Видя ли го как върти очи към оня ъгъл?... Хрумнало му е, че може да съм си скрила имането зад гърнето с маслото... Ха! Знам си го аз, сигурна съм, че през нощта ще помести гърнето, за да провери.

Тя започна да се поти, ръцете и краката ѝ трепереха.

— Виж, ето на! Пак ми пробута нещо, в устата ми горчи, сякаш съм глътнала стара медна пара. Господ ми е свидетел, нищичко не съм хапнала, дето да ми го е дал тон! Направо да взема да се удавя...

Нямам повече сили тая вечер, по-добре да си лягам. Хайде, сбогом, момчето ми — щом тръгваш утре в седем и двайсет и шест, на мен ще ми е много рано. Ела пак, нали? Дано съм още жива, като дойдеш.

Наложи се да ѝ помогне да се добере до стаята си, тя си легна и заспа напълно изтощена. Като остана сам, той се поколеба, запита се дали да не отиде също да дремне върху сеното, което му бяха постлали на тавана. Ала беше едва осем без десет, имаше време за сън. И на свой ред излезе, като остави малката газена лампа да свети в пустата, задрямала къща, която от време на време се разтърсваше от гръмотевичното преминаване на някой влак.

Навън приятният въздух го изненада. Сигурно пак щеше да вали. Небето бе покрито с млечни, еднообразни облаци, иззад които прозираше червеникавото зарево на невидимата пълна луна. Той ясно различаваше околността — земята, хълмчетата и дърветата се открояваха като черни сенки под тая равна, безжизнена светлина, сякаш разпръсната от нощна лампа. Обиколи градинката. После реши да повърви към Доенвил, понеже натам пътят не бе толкова стръмен. Но самотната къща, която стърчеше в другия край на линията, привлече вниманието му и той прекоси релсите, като мина през страничната врата, понеже бариерата бе вече спусната за през нощта. Познаваше добре тая къща, поглеждаше я всеки път, когато минаваше оттук с трясещия се и боботец локомотив. Тя непрестанно се връщаше в мислите му, без да може да определи защо, изпълваше го неясното чувство, че има нещо общо с него. Винаги изпитваше отначало някакъв страх да не би да е изчезнала, а после му ставаше неприятно, че си е пак тук. Никога не бе я виждал с отворени врати или прозорци. Успя да узнае само, че принадлежи на председателя Гранморен; тази вечер го обзе неудържимо желание да я пообиколи, за да научи още нещо.

Жак дълго стоя неподвижен на пътя, точно срещу желязната врата. Отстъпи назад, повдигна се на пръсти, мъчеше се да разгледа къщата по-добре. Минавайки през градината, железопътната линия бе оставила пред пруста само една тясна леха, оградена със зидове; зад постройката се простираше доста широко парче земя, скрито зад жив плет. Запустялата къща се открояваше злокобно мрачна под червеникавите отблясъци на мъгливата нощ; тъкмо се канеше да тръгва, тъй като по кожата му полазиха тръпки, когато зърна една

дупка в плета. Реши, че ще се прояви като страхливец, ако не влезе, и се промъкна през нея. Сърцето му биеше силно. Мина покрай малък, полуразрушен парник и мигновено спря, защото съзря някаква сянка, свита до вратата.

— Как, ти ли си? — възкликна той изненадано, като позна Флор.
— Какво правиш тук?

Отначало тя също се бе стреснала. После спокойно каза:

— Нали виждаш, вземам си въжета... Оставили са цял куп въжета, които гният и не вършат работа на никого. А пък на мен зее ще ми потрябват, затова дойдох да си взема.

Наистина тя седеше на земята с остри ножици в ръка, разплиташе въжетата, срязваше възлите, когато бяха затегнати.

— Стопанинът не идва ли вече? — попита младият мъж.

Тя се разсмя.

— Е, откакто се случи онази работа, с Луизет, няма опасност председателят да си покаже; дори носа в Кроа дьо Мофра. Спокойно мога да прибера въжетата му.

Той помълча, явно развълнуван от спомена за трагичния случай.

— Според теб верни ли са приказките на Луизет, че той ѝ посегнал, пък тя се дърпала и така се ударила?

Внезапно Флор спря да се смее и извика злобно:

— Луизет никога не е лъгала, нито пък Кабюш... Кабюш ми е приятел.

— Да не ти е случайно и любовник?

— Той! Че ти ще ме изкараш най-долната курва!... Не, не! Той ми е приятел, нямам любовник! Пък и не ми е притрябвал.

Тя бе вирнала глава, ниско над грубоватото ѝ лице се спускаха гъсти, къдриви руси кичури; цялото ѝ яко, гъвкаво тяло излъчваше дива, неудържима сила. Из околността за нея вече бяха плъзнали всевъзможни слухове. Разказваха разни случки, описваха как предотвратила тая или оная беда: веднъж издърпала някаква каруца, която щяла да се озове под влака; друг път спряла откачен вагон, който се спускал по склона на Барантен като побесняло животно, а насреща му се задавал експрес. Тия доказателства за силата ѝ учудваха хората и караха мъжете да я желаят, още повече, че отначало им се бе сторила съвсем лесна — кали все обикаляше из полята в свободното си време, криеше се по разни забутани места, излягаше се из долчинките и

оставаше тъй, неподвижна, безмълвна, с очи, вперени в небето. Ала първите, които си бяха опитали късмета, не бяха пожелали да повторят. Понеже обичаше с часове да се къпе гола в един поток наблизко, няколко хлапаци, нейни връстници, се бяха накарани да отидат да я погледат; тя беше сграбила единия, без дори да се потруди да си облече ризата, и тъй го бе подредила, че никой повече не посмя да я причаква. Освен това разнасяха и историята ѝ с един стрелочник на име Озил от разклона край Диеп, от другата страна на тунела, млад човек, тридесетгодишен, много почтен, когото тя известно време като че ли харесвала — една вечер той си въобрази, че е готова да му се отдаде, посегнал ѝ и тя за малко не го пребила с тояга. Беше девствена и войнствена, пренебрегваше мъжете и накрая хората си рекоха, че сигурно нещо не е в ред.

Като чу приказките ѝ, че няма нужда от любовници, Жак продължи да я занася:

— И какво, май не стана сватбата с Озил? Разправяха ми, че всеки ден си тичала през тунела при него.

Тя сви рамене.

— Ха, сватба, как не!... Приятно ми е в тунела. Търчиш два километра и половина в тъмницата и все си мислиш, че ако не си отваряш очите, току-виж, някой влак те срязал на две. Да знаеш само как гърмят влаковете там!... Само че Озил ми дотегна. Не го ща.

— Друг ли искаш?

— Че знам ли!... Нямам си представа!

Тя отново се разсмя и леко смутена, пак се залови да разплита някакъв затегнат възел. После се обади, без да вдига глава, сякаш бе твърде заета с работата си:

— А ти имаш ли си любовница?

На свой ред Жак стана сериозен. Очите му се замъглиха, той извърна поглед и се втренчи в далечината, погълната от нощта. Отвърна сухо:

— Не.

— Вярно — продължи тя, — разказвах ми, че не можеш да понасяш жени. Пък и нали не те знам от вчера — езикът ти не се обръща да кажеш една любезна дума... Защо така?

Той мълчеше, тя спря да се занимава с възела и го погледна.

— Да не би да обичаш само машината си? Хората си правят майтап, знаеш ли. Дрънкат, че все я триеш и я лъскаш, че само с нея си нежен... Казвам ти го, понеже съм ти приятелка.

Сега той също я загледа под бледата светлина, бликаща от мъгливото небе. Спомняше си колко силна и горда бе още като малка, но винаги щом той се появеше, се хвърляше на шията му с нежността на дивачка. После започнаха да се виждат все по-рядко, всеки път я намираще пораснала, а тя все тъй тичаше насреща му и все повече го смущаваше с пламтящите си, огромни светли очи. Сега бе вече жена — възхитителна, желана, и без съмнение го обичаше открай време, от най-младежките си години. Сърцето му буйно затуптя и внезапно осъзна, че е чакала него. Кръвта пулсираше в жилите му, в главата, той се обърка съвсем, понечи да побегне, обзет от страх. Желанието винаги го бе подлудявало, просто побесняваше.

— Какво стърчиш такъв? — рече тя. — Сядай!

Той отново се поколеба. Но краката му внезапно отмаляха; победен от жаждата за любов, се отпусна до нея върху купчинката възгета. Вече не продумваше, гърлото му бе пресъхнало. Сега тя, гордата и мълчаливата, бърбеше непрестанно, развеселена, сякаш се опитваше да се замае с приказки:

— Трябва да знаеш, че мама сбърка най-много, дето се омъжи за Мизар. Няма да свърши добре... На мен ми е все тая, човек се оправя сам, нали тъй? Пък и мама ме праща да си лягам, щом се опитам да се намеся... Значи, тя да си решава! Аз живея навън. Мисля си разни работи, какво ще бъде по-късно... А! Знаеш ли, тази сутрин те видях как мина с локомотива — бях седнала ей там, в ония храсти. Ама ти никога не поглеждаш... И на теб ще ти кажа за какви работи си мисля, но не сега, по-късно, когато станем съвсем добри приятели.

Тя беше изпуснала ножиците, а той, все тъй, без да продума, стискаше ръцете ѝ. Тя не ги отдръпна, изпълнена с възторг. Ала когато Жак притисна към тях парещите си устни, трепна като подплашена девица. При първото докосване на мъжа войнствената ѝ, неудържима и борбена природа се събуди.

— Не, не! Остави ме, не искам... Мирувай, нали си говорим... Всички мъже все за това мислят. Ох, само да ти кажа какво ми разправи Луизет оня ден, когато умря при Кабюш... Всъщност аз знаех някои работници за председателя, бях виждала разни мръсни неща,

когато идваше тук с някое момиче... Има едно, дете никой не го подозира, той даже успя да го омъжи...

Жак не я слушаше, не я чуваше. Беше я сграбчил грубо, впи устни в нейните. Тя извика, по-скоро изстена — дълбоко, нежно, цялата ѝ дълго таена обич избликна. Но все още се бореше, опитваше да се изкопчи в инстинктивен порив за самоотбрана. Желаяше го, но не го оставяше да я покори, макар да копнееше за това. Безмълвно притиснати един до друг, те задъхано се боричкаха, мъчеха се да се съборят взаимно. За миг тя като че ли надделя и сигурно щеше да го надвие, но той вилнееше, хвана я за гърлото. Разкъса роклята ѝ, млечнобелите ѝ гърди изскочиха в сивкавия полумрак — набъбнали, стегнати от битката. Тя се просна по гръб победена, предаде се.

И тогава, вместо да я обладае, той се спря и я загледа, дишайки тежко. Завладян от бяс, от внезапна жестокост, затърси с очи наоколо оръжие, камък, нещо, с което да я убие. Погледът му попадна върху ножицата, която лъщеше сред нарязаните въжета; скочи, грабна я и вече се канеше да я забие в разголената плът, между белите гърди с разцъфнали розови пъпки. Ала хладна вълна го отрезви, хвърли ножицата и побягна като обезумял; а тя лежеше със затворени очи и си мислеше, че се е отдръпнал от нея, понеже му се бе съпротивлявала.

Жак тичаше в мрачната нощ. Втурна се по една стръмна пътека, спусна се в някакво долче. Под краката му се търкаляха камъни, шумгна се наляво между храстите, сви вдясно и се озова на някакво пусто плато. Рязко се смъкна надолу и се блъсна в преградата покрай железопътната линия: един влак се приближаваше с грохот, бълвайки огън; отначало не можеше да проумее какво става, стресна се. А, да! Всички тия хора пътуват, потокът се излива, а той тук бере душа! Затича отново, изкачваше се, слизаше. Сега непрестанно се озоваваше край релсите — ту вдълбани в бездънни изкопи, ту опънати върху насипи, които се надигаха високо, сякаш за да преградят небето. Този пустинен край, осеян с възвишения, беше като безкраен лабиринт, сред който той блуждаеше обезумял, обкръжен от унили и безплодни земи. Кой знае колко минути вече обикаляше склоновете, когато съзря напреде си кръглия черен отвор, зиналата паст на тунела. Един влак хлътна вътре с вой и писък и след като земята го погълна, всичко наоколо продължи да тътне там, отдето бе минал.

Краката на Жак се подкосиха, той се просна по корем досами линията, зарови лице в тревата и избухна в неудържими ридания. Господи! Нима отново го бе завладяла тая ужасна болест, от която смяташе, че се е излекувал? Ето че бе пожелал да убие момичето! Да убие, да убие жена — тоя припев звънеше в ушите му, идеше от недрата на буйната му младост с растящата, подлудяваща треска на желанието. Както другите с навлизането в пубертета копнееха да обладаят жена, така той неистово мечтаеше да убие някоя. Нямаше какво да се залъгва, бе грабнал ножицата, за да я заби в тялото ѝ — още щом бе зърнал плътта ѝ, топлатата, бяла гръд. И не защото му се съпротивляваше, не, а заради удоволствието — защото изгаряше от желание, толкова силно желание, че ако не се бе вкопчил в тревата, би се завтекъл обратно да я заколи. Да заколи нея — Флор, след като бе израснала пред очите му, след като бе усетил колко силно го обича тази малка дивачка! Сгърчените му пръсти се забиха в земята, ридания се изтръгнаха от гърдите му, изстена, обзет от страшно отчаяние.

Мъчеше се да се успокои, опитваше се да разбере. Какво го отличаваше от другите хора, с които се сравняваше? Още като малък в Пласан си бе задавал този въпрос. Вярно, майка му Жервез го бе родила съвсем млада, на петнадесет години и половина; но той ѝ беше втори син, тя била едва на четиринадесет, когато родила първия — Клод; а никой от двамата му братя, нито Клод, нито роденият по-късно Етиен, не се бе измъчвал от присъствието на тази майка-дете, нито пък от бащата-хлапак — онзи красавец със зло сърце Лантие, който щеше тъй често да разплаква Жервез. Може би братята му също си имаха свои болки, без да ги признават — особено по-големият, който тъй се разкъсваше от желание да стане художник, че вече го изкарваха полудял от гениалност. Всички членове от семейството им бяха неуравновесени, имаха нещо сбъркано. Понякога самият той ясно усещаше, че е сбъркан поради наследствеността; не че не беше здрав, навремето слабееше, защото се отвращаваше и се срамуваше от кризите си; но отведнъж вътрешното му равновесие рухваше, нещо в него се пречупваше, зейваха отворстия, през които рукваше съкровеното му „аз“, и сякаш го обгръщаше гъст дим, през който всичко изглеждаше различно. Тогава той преставаше да се владее, подчиняваше се на мускулите си, на своето беснеещо зверско начало. При това не пиеше, отказваше дори чашка ракия, тъй като бе

забелязал, че подлудява от една капка алкохол. Често си мислеше, че плаща за другите, за дедите си, които бяха пили, за цели поколения пияници, които му бяха влели развалената си кръв, бяха го отровили бавно, бяха го дарили с тоя див нрав, който го приобщаваше към вълците, разкъсващи самотни жени вдън горите.

Жак се надигна на лакът, умисли се, загледан в черния вход на тунела; ново ридание го разтърси, отпусна се, заблъска глава о земята, крещеше от болка. Ах, това момиче, това момиче, как бе пожелал да го убие! Отново изпита същото остро, ужасно усещане, като че ли ножицата се врязваше в собствената му плът. Никакви разсъждения не можеха да го успокоят: той бе пожелал да я убие, би я убил и сега, ако застанеше пред него с разкопчана рокля и разголени гърди. Спомни си как болестта му се прояви за пръв път още когато бе шестнадесетгодишен, като си играеше с някакво момиченце, дъщеря на техни роднини, по-малка от него с две години: тя беше паднала, той бе видял краката ѝ и бе връхлетял отгоре ѝ. На следващата година помнеше как бе наточил нож, за да го забие в шията на друго едно русичко момиче, което всяка сутрин минаваше край пътната врата. То имаше заоблена, розова шийка — той даже бе избрал мястото, една кафява бенка под ухото. Следваха други, много други, цял низ от кошмари, всички опия жени, предизвикали внезапното му желание да убива, жени, които бе срещал по улиците, които случайно се озоваваха до него — особено една младоженка, седнала на съседния стол в театъра, която се смееше ужасно силно и от която му се бе наложило да избяга по средата на действието, за да не я изкорми. Нали не ги познаваше, откъде идеше яростта му срещу тях? Всеки път го обхващаше внезапен, необясним гняв, неутолима жажда да отмъсти за някакви далечни, безвъзвратно забравени обиди. Нима първопричината бе толкова отдавнашна — още в злото, което жените бяха причинили на такива като него, в омразата, предавана от самец на самец още от първата изневяра нейде из пещерите? В пристъпите си усещаше и нужда да се бие, за да завладее самката, да я укроти, изпитваше извратена необходимост да метне на рамо безжизненото ѝ тяло като окончателно завоювана от другите плячка. Черепът му се пръскаше от напрежение, твърде голям невежа беше, за да си отговори, умът му бе твърде притъпен, за да разсъждава, завладяваше го

уплахата на човек, принуден да върши неща не по своя воля, поради непознати на самия него причини.

Един влак отново профуча, изливайки светкавично поток от светлини, и потъна в тунела, а грохотът му се усили и затихна като гръмотевица; и Жак се надигна, сдържа риданията си, доби невинен вид, сякаш безличната, безразлична и забързана тълпа би могла да го чуе. Колко пъти след някой от пристъпите си бе изтръпвал виновно от най-лекия шум! Чувствуваше се спокоен, щастлив, откъснат от света само в машината си. Когато тътнещите ѝ колела го понасяха шеметно, когато докосваше с ръка лоста за скоростите и се вглеждаше внимателно в пътя, за да не изпусне някой сигнал, преставаше да мисли и вдъхваше дълбоко непрестанно нахлуващия чист въздух. Затова обичаше тъй силно своята машина, сякаш тя бе любовница-умиротворителка, която не можеше да му донесе друго освен щастие. Макар да бе извънредно умен, щом завърши занаятчийското училище, избра професията на машинист поради съпровождащото я усамотение, поради затъпяването — нямаше никакви амбиции; за четири години стана машинист първи разред, печелеше вече две хиляди и осемстотин франка, така че с премиите за въглищарска и смазочна работа изкарваше повече от четири хиляди, без да мечтае за нищо повече. Срещаше се с приятелите си от втори и трети разред, обучени от Компанията, обикновени работници монтьори, които минаваха курсове и почти всички се изжениха пред очите му за работнички — безлични жени, мяркащи се пред хората само за да ги изпратят преди всеки курс и да им дадат по някоя кошничка о храна; докато честолюбивите му познати, особено ако бяха възпитаници на някое специално училище, чакаха да станат началници на депа, преди да се оженят, с надеждата да хванат някоя буржоазна дама, свикнала да носи шапки. Той отбягваше жените, какво значение имаше това за него? Никога нямаше да се задоми, предстоеше му единствено да пътува, да пътува все сам, без почивка. Затова всичките му началници го смятаха за образцов машинист, който не пие, не се мъкне по фусту — неприятно бе единствено, че приятелите му женкари го задяваха за прекалено доброто му поведение и за това, че стряскаше хората, като се умълчаваше и изблещваше очи, блед, обзет от внезапна тъга. Колко часове бе прекарал в стаичката си на улица Кардине, от която се виждаше Батиньолското депо, където бе зачислена машината му —

останеше ли свободен, се затваряше там като монах в килията си и се просваше по корем, за да притъпи със сън бушуващото желание!

Жак направи усилие и стана. Защо се излежаваше върху тревата в тая топла и мъглива зимна нощ? Цялата местност наоколо тънеше в мрак, само от небето струеше слабата светлина на месеца, стаен зад прозрачната мъгла, ширнала се като огромен купол от матово стъкло; скритият в непрогледна чернилка простор дремеше, застинал в мъртвешко вцепенение. Стига вече! Сигурно приближаваше девет, най-добре да се прибере и да си легне. Все още зашеметен, той си представи как се завръща в дома на Мизар, как се качва по стълбата на тавана и се хвърля върху сламата до стаята на Флор, от която щяха да го делят само няколко дъски. Тя щеше да бъде там, щеше да я чува как диша, знаеше, че вратата ѝ ще остане отворена и би могъл да се вмъкне при нея. Отново го поби оная мъчителна тръпка, представи си разголената девойка с отпуснато, затоплено от съня тяло и се хвърли пак на земята, разтърсен от неудържимо ридание. Беше пожелал да я убие, да я убие, господи! Задушаваше се, изнемогваше при мисълта, че ако се прибере, ще я убие по-късно в собственото ѝ легло. Дори да не разполага с оръжие, дори да притисне главата си с ръце, за да се възпре, усещаше как самецът в него ще надвие волята му, ще блъсне вратата и ще удуши девойката, покорен на разбесувалия се инстинкт за унищожение, на необходимостта да отмъсти за някогашното оскърбление. Не, не! По-добре цяла нощ да скита навън, отколкото да се върне там! Изправи се с един скок и побягна отново.

И пак близо половин час тича сред забулената в тъма местност, като че по петите му идеше, изскочила от своето леговище, глутницата на всички първични страхове. Изкачваше се по склонове, спускаше се в стръмни клисури. Прекоси един след друг два потока, измокри се почти до кръста. Изпречилият се по пътя му храст го вбеси. Едничката му мисъл бе да бяга, да избяга далеч, колкото е възможно по-далеч от онова нещо, от звяра, който вилнееше вътре в него. Ала звярът надделяваше, той препускаше с не по-малък устрем. Вече повече от половин година смяташе, че се е отървал от него, че ще заживее като другите; сега отново трябваше да се преборва, за да не се нахвърли върху първата срещната жена. Все пак дълбоката тишина, пълното усамотение малко го поуक्रотиха, замечта за безсловесен, пустиннически живот, подобен на тая неплодна земя — да крачи все

тъй и да не среща жива душа. Явно се бе въртял в кръг, без да усети, защото отново се озова при линията, след като описа широка дъга по обраслите с храсталак стръмнини над тунела. Дръпна се назад, ядосан и разтревожен, да не би да се натъкне на хора. Промъкна се зад някакво хълмче, изгуби се и излезе пак срещу сградата на железопътната линия, точно при изхода на тунела, до полянката, където преди малко се бе обливал в сълзи. Стоеше тъй, покрусен, сепна го глухият, нарастващ всеки миг грохот на влак, който тътнеше сякаш изпод земята. Беше експресът за Хавър, потеглил от Париж в шест и половина, който минаваше оттук в девет и двадесет и пет: през два дена той самият караше тъкмо тоя влак.

Отначало Жак видя как зиналото гърло на тунела се озари като пещ с разгоряна вътре жар. После с гръм изскочи самият локомотив, предният му фар блестеше ослепително като огромно кръгло око, което хвърли огнена светлина върху околността, а релсите залъщяха подобно на две пламтящи линии. Прелетя, сякаш бе мълниеносно видение: мигом се появиха вагоните, ярко грейналите им квадратни прозорчета, пълните с пътници купета се заизнизваха с такава шеметна бързина, че за окото бе почти невъзможно да разграничименящите се образи. За някаква частица от секундата Жак ясно съзря през блесналия прозорец на едно купе мъж, който бе натиснал друг мъж върху седалката и забиваше нож в гърлото му, а някакво тъмно тяло — трето действащо лице или купчина багаж — притискаше тръпнещите крака на умирация. Влакът вече бе отминал, губеше се към Кроа дьо Мофра и в мрака останаха да искрят само трите задни светлинни — червеният триъгълник.

Закован на мястото си, младият мъж следеше с поглед влака, чийто грохот замираше сред невъзмутимия мъртвешки покой на природата. Наистина ли бе видял това? Вече се колебаеше, не смееше да признае пред себе си реалността на това видение, изникнало и стопило се светкавично пред очите му. В паметта му не се бяха задържали чертите на хората, участвували в тази драма. Тъмният предмет сигурно беше пътно одеяло, с което жертвата се бе завила. Впрочем отначало му се бе сторило, че бе различил изпод спуснатите тежки коси нежен блед профил. Ала всичко се заличи, изпари се като сън. За миг профилът изплува пак; после се изгуби съвсем. Сигурно беше просто игра на въображението. Хлад полази по тялото му, не

можеше да повярва, реши, че е жертва на халюцинация, породена от ужасната криза, която бе преживял.

Жак продължи да броди още цял час, в главата му блуждаеха неясни мисли. Беше съсипан, започваше да се отпуска, смразяващ вътрешен хлад замени напълно треската. Накрая несъзнателно се върна към Кроа дьо Мофра. После, когато се озова пред къщата на пазача, си каза, че няма да влиза, ще поспи под навеса, в единия ъгъл на постройката. Но през цепнатината под вратата се процеждаше светлина и преди да съобрази какво прави, той я отвори. Неочаквана гледка го накара да се спре на прага.

Мизар бе отместил гърнето за масло в ъгъла; лазеше по пода със запален фенер, почукваше с юмрук по стените, търсеше. Като чу скърцането на вратата, се изправи. Не се смути, само каза простичко:

— Изпуснах си кибрита.

После остави гърнето на мястото му и добави:

— Върнах се да си взема фенера, защото, като се прибирах преди малко, видях някакъв човек да лежи върху релсите... Според мен е умрял.

Жак бе поразен, като завари Мизар да търси парите на леля Фази, защото осъзна отведнъж справедливостта на нейните обвинения, но така се развълнува от новината за намерения труп, че съвсем забрави за драмата, която се развиваше тук, в тая забутана къщурка. В съзнанието му светкавично възкръсна споменът за видяното в онова купе, за мъжа, който колеше другия.

— Човек върху релсите ли, къде точно? — попита той пребледнял.

Мизар се накани да обясни, че мъкнел две змиорки, хванали се на въдиците му, и първо изтичал до дома си да ги скрие. Но защо да се доверява на този младеж? Махна вяло с ръка и отвърна:

— Ей там, кажи-речи, на петстотин метра... Трябва да си светнем, за да се уверим.

В същия миг Жак чу над главата си тъп звук. Беше тъй разтревожен, че подскочи.

— Няма нищо — обади се старият. — Флор се е размърдала.

Наистина младият мъж разпозна шума от боси крака, стъпващи по плочките. Сигурно го бе чакала, а сега се бе приближила до полуотворената врата да разбере какво става.

— Идвам с вас — рече той. — Сигурен ли сте, че е умрял?

— Знам ли! Тъй ми се стори. С фенера ще видим.

— А според вас какво е? Сигурно нещастен случай, нали?

— Може. Някой щурчо се е пъхнал под колелата или пътник е скочил от вагона.

Жак се разтрепери.

— Елате бързо! Бързо!

Никога не бе изпитвал такава трескава жажда да види, да разбере. Навън, докато неговият спътник най-спокойно крачеше покрай релсите и поклащайки фенера, ги осейваше бавно със светли кръгчета, той хукна напред, раздразнен от мудността му. Усещаше нещо като плътско желание, изгаряше в огън подобно на влюбените, които тичат на уговорените срещи. Боеше се от онова, което го чакаше, а се стремеше натам с всичка сила. Когато стигна до мястото, за малко не се спъна в една черна купчина точно до линията и замръзна, а от главата до петите му пробягнаха тръпки. Уплашен, че не може да види нищо, захвана да сипе ругатни по стария, който бе изостанал с тридесетина крачки.

— Елате де, дявол да ви вземе! Ако е още жив, можем да му помогнем.

Мизар се заклатушка вяло, приближи се. После залюля фенера над тялото и заяви:

— Къде ти! Направо го отпиши.

Мъжът явно бе паднал от някой вагон, беше се проснал по корем на около петдесетина сантиметра от релсите, с лице, заровено в земята. От главата му се виждаха единствено гъстите, щръкнали бели коси. Краката му бяха разтворени. Дясната му ръка лежеше като откъсната, а лявата бе подвита под гърдите. Беше много добре облечен — с широко синьо палто, с елегантни обувки, с тънка риза. Тялото не изглеждаше премазано, само от гърлото бе изтекла много кръв и бе зацапала яката му.

— Изглежда, буржоа, на когото са видели сметката — подметна спокойно Мизар, след като го огледа мълчаливо.

После се обърна към смаяния, застанал неподвижно Жак:

— Не бива да го пипаме, забранено е... Вие останете тук да го пазите, пък аз ще отърча до Барантен да се обадя на началник-гарата.

Вдигна фенера си и се взря в един километричен знак.

— Тъй! Точно при сто петдесет и третия стълб.

След това пусна фенера на земята до тялото и се отдалечи с провлечената си походка.

Останал сам, без да помръдва, Жак продължаваше да гледа безжизнената купчина, чиито неподвижни очертания се различаваха смътно на бледата светлина. Вълнението, което го бе подтикнало да тича, ужасната притегателна сила, възпираща го да се отдалечи, бе прераснала в една-едничка пронизваща, избликваща от цялото му същество мисъл: ето, онзи мъж, когото бе съзрял за миг с нож в ръката, си беше позволил! Осъществил бе желанието си, извършил бе убийство! Ах, ако можеше да се отърси от страховете, да изпита удовлетворение, да забие ножа! Копнееше за това от десет години! Тресеше го, презираше себе си, възхищаваше се от непознатия и най-вече изпитваше непрестанна нужда да гледа, жажда да съзерцава тая човешка дрипа, това разглобено плашило, тоя парцал, в какъвто един удар с ножа може да превърне всяко живо създание. Той бе мечтал, а непознатият бе осъществил тая мечта — ето я! Ако извършеше убийство, някъде върху земята щеше да остане нещо такова. Сърцето му биеше до пръсване, видът на зловещия труп усилваше оня сърбеж, оня похотлив стремеж да причинява смърт. Пристъпи по-близо, като дете, което постепенно се освобождава от страха си. Да! И той, и той щеше да си го позволи!

Ала зад гърба му се разнесе грохот и Жак отскочи. Потънал в съзерцание, не бе чул приближаващия се влак. Можеше да го прегази, само горещият дъх, могъщото дихание на локомотива го бе стреснало. Влакът отмина сред ураган от звуци, дим и огън. Пак имаше много хора, потокът от пътници продължаваше да приижда към Хавър за утрешния празник. Някакво дете бе долепило нос до прозореца и гледаше непрогледния мрак навън; мярнаха се мъжки лица, млада жена смъкна прозореца и запокити някаква изпоцапана с масло и захар хартия. Влакът радостно продължи своя път, не го засягаше трупът, до който колелата му почти се бяха докоснали. А мъртвецът лежеше все тъй по очи, бледо осветен от фенера, сред глухия нощен покой.

Тогава Жак изпита желание да види раната, докато е сам. Възпираше го само безпокойството да не проличи, ако размести главата. Беше изчислил, че Мизар ще се върне с началник-гарата най-рано след четиридесет и пет минути. Времето летеше, а той си

мислеше за хилавия, муден и невъзмутим Мизар, който също си бе позволил и също извършваше най-спокойно убийство — отравяше човек. Нима е толкова лесно да убиваш? Щом всички убиват! Приблужи се още. Желанието да види раната го пробуждаше като игла, цял гореше. Да види как е сторено, какво е изтекло, да види червената дупка! Ако намести внимателно главата, никой няма да разбере. Но в колебанието му се таеше и нещо друго, непризнато — страх от кръвта. Винаги, при всички обстоятелства в надигащото се у него желание се примесваше и ужас. Оставаше му да бъде сам още четвърт час и тъкмо вече се бе решил, изведнъж го сепна лек шум, идещ отстрани.

Флор бе застанала неподвижно и гледаше също като него. Нещастията събуждаха любопитството ѝ: щем чуеше, че някое животно е премазано или човек е накълцан от минаващ влак, веднага дотичваше. Беше се облякла, искаше да види мъртвеца. Хвърли един поглед и без да се колебае, се наведе, взе фенера, а с другата си ръка обърна безжизнената глава.

— Внимавай, забранено е — промълви Жак.

Тя само сви рамене. В жълтеникавата светлина се откри лицето — лице на старец с голям нос, с широко отворени сини очи, които издаваха, че е бил рус на младини. Под брадичката зееше ужасяваща рана, дълбок нацърбен разрез, който минаваше през целия врат, като че ли ножът е бил завъртян вътре. Дясната страна на гърдите бе оплискана с кръв. Върху левия ревер на палтото като случаен съсирек се мъдреше розетка на командор на Почетния легион.

Флор възкликна изненадано:

— Я гледай! Старият!

Жак също се наведе, приблужи се, косите им се допряха — вираше се задъхан, наслаждаваше се на гледката. Без да съзнава, повтори:

— Старият... старият...

— Ами да, старият Гранморен... Председателят.

Тя продължи да изучава още миг бледото лице с изкривена уста и разширени от ужас очи. После пушна вече вкочанената глава, която тежко тупна на земята, затваряйки раната.

— Край на забавленията му с момичета! — рече тя глухо. — Сигурно е заради някоя жена... Ах, горкичката ми Луизет! Животно с животно, пада му се!

Възцари се продължително мълчание. Флор бе оставила фенера на земята и чакаше, поглеждайки от време на време Жак, а той стоеше като замаян от другата страна на тялото, неподвижен, вцепенен от видяното. Навярно приближаваше единадесет. След тазвечерната случка тя се смущаваше да заговори първа. Чуха се гласове, баща ѝ водеше началник-гарата; тъй като не желаше да я видят, най-сетне се реши да заговори:

— Няма ли да се прибереш да си легнеш?

Той потръпна, поколеба се за миг. После промълви напрегнато, сякаш се съпротивляваше отчаяно:

— Не, не!

Тя не помръдна, но се попрегърби — в отпуснатите ѝ силни ръце прозираше дълбока мъка и сякаш да му поиска прошка за съпротивата си преди малко, добави:

— Значи, няма да се прибереш? Няма да се видим пак?

— Не, не!

Гласовете приближаваха, тя не се опита да му подаде ръка, тъй като той очевидно стоеше нарочно тъй, че трупът да ги разделя, дори не му махна, както навремето, в детските години — отдалечи се и потъна в мрака, като дишаше тежко, сякаш сподавяше риданията си.

Веднага след това се появи началник-гарата, придружен от Мизар и от двама железничари. Той също установи самоличността на жертвата: председателя Гранморен, познавал го, всеки път се виждал с него, когато пристигал да навести сестра си госпожа Бонон в Доенвил. Можеха да оставят тялото, където си беше, само нареди да го покрият с палтото, което бе донесъл единият от служителите. Бяха пратили в Барантен човек, който да замине с влака в единадесет часа, за да предупреди прокурора в Руан. Той едва ли щеше да пристигне преди пет или шест часа сутринта, защото трябваше да се свърже със съдия-следователя, със съдебния писар и с някой лекар. Затова началник-гарата нареди през цялата нощ да има пазач при мъртвия, няколко души щяха да се редуват тук с фенера.

Преди да отиде най-сетне да дремне под някой навес на гарата в Барантен, откъдето трябваше да замине за Хавър чак в седем и двадесет, Жак остана дълго неподвижен и объркан. После се стресна при мисълта за предстоящото пристигане на съдия-следователя, сякаш се чувствуваше съучастник. Дали да разправи онова, което бе видял в

минаващия експрес? Отначало реши да каже — нали всъщност нямаше от какво да се бои? Несъмнено това бе негов дълг. После се запита имаше ли смисъл: не бе в състояние да даде никакво ценно указание, да съобщи каквато и да било подробност за убиеца. Глупаво би било да се заплита в тая история, да си губи времето и да си усложнява живота, след като никой нямаше да спечели от това. Не, не, няма да каже! Най-сетне си тръгна, като се обърна на два пъти, за да погледне трупа, който приличаше на тъмна буца в светлия кръг на фенера. От мъгливото небе полъхна хлад върху унилата пустош, върху безплодните хълмове наоколо. Минаваха влакове, профуча много дългият парижки влак. Разминаваха се — неотвратими, могъщи чудеса на техниката, устремени към неznайна цел, към бъдното, дори не забелязваха, че докосват полуотрязаната глава на един човек, заклан от друг човек.

---

[1] ... само долната му челюст беше прекалено издадена. — При описанието на лицето на Жак Лантие Зола явно е имал предвид типичния портрет на „престъпника-робот“, описан подробно от италианския лекар криминолог Чезаре Ломброзо. — Бел.Г.Г. ↑

III

На следващия ден, неделя, тъкмо когато всички църковни камбани в Хавър отмериха пет часа, Рубо се появи под навеса на гарата, за да поеме задълженията си. Все още бе тъмна нощ; морският вятър се бе усилил и забулваше с мъгли възвишенията, които се издигат между Сент Адрес и укреплението в Турнъовил; а небето на запад се бе поизчистило и в далечината проблясваха гаснещи звезди. Под навеса газени фенери продължаваха да мъждукат сред блажния и хладен утринен въздух; работниците композираха първия влак за Монтивилие под заповедите на дежурния през нощта помощник-началник. Вратите на чакалните още не бяха отворени, пероните на сънената, по вече пробуждаща се гара пустееха.

Като излезе от жилището си над чакалните, Рубо видя госпожа Льобльо, съпругата на касиера, застанала неподвижно насред централния коридор, свързващ квартирата на служителите. Вече седмици наред тази дама будуваше, за да издебне деловодителката госпожица Гишон, тъй като я подозираше, че върти любов с началник-гарата господин Дабади. Всъщност така и не ѝ се удаде да установи нещо — никаква следа, никакъв звук. И тази сутрин се бе прибрала набързо с празни ръце — изненада я само, че през трите секунди, в които Рубо бе оставил вратата си откритата, преди да я затвори, успя да мерне в трапезарията хубавата му жена Севрин, застанала права, облечена, сресана и обута за излизане, след като обикновено се въргалаше в леглото до девет. Затова госпожа Льобльо събуди мъжа си и му съобщи този невероятен факт. Миналата вечер не си легнаха, а изчакаха пристигането на парижкия експрес от единадесет и пет, толкова жадуваха да разберат как е приключила историята с околийския. Поведението на семейство Рубо обаче не им подсказало нищо, израженията на лицата им бяха най-обикновени; напразно напрягаха слух до полунощ: от жилището на съседите не се разнесе никакъв шум, сигурно веднага бяха заспали дълбоко. Пътуването им по всяка вероятност не бе завършило добре, иначе Севрин едва ли би

станала толкова рано. Касиерът попита как е изглеждала и жена му се опита да я опише: някак вцепенена, много бледа с големите си светлосини очи под тъмната коса; не помръдвала, била като занесена. Нищо де, през деня щяха да разберат.

Долу Рубо видя своя колега Мулен, който бе дежурил през нощта. Зае се с работата си, а Мулен се задържа няколко минути, заприказва го, осведоми го за разни дреболии, станали през отсъствието му: хванали някакви скитници, които се опитвали да проникнат в багажното помещение; трима работници получили мъмрене за лоша дисциплина; една ос за скачване се счупила, като композирали влака за Монтивилие. Рубо слушаше мълчаливо, с безизразно лице; беше само малко блед, навярно поради умората, която личеше и по подпухналите му очи. Неговият колега вече бе свършил разказа си, а той сякаш очакваше да чуе и за други събития. Но това бе всичко и Рубо наведе глава, загледа се в земята.

Крачейки по перона, двамата мъже бяха стигнали до края на навеса, вдясно от тях бе халето, където стояха сменните вагони, които пристигаха единия ден, за да бъдат включени в някоя композиция на другия. Рубо вдигна очи и се загледа в един вагон първа класа, в който бе купе номер двеста деветдесет и три, мъждиво осветено от газен фенер — и изведнъж събеседникът му възкликна:

— А! Щях да забравя...

Бледото лице на Рубо доби цвят, той неволно се размърда.

— Щях да забравя — повтори Мулен. — Тоя вагон не бива да заминава, не го скачайте с експреса в шест и четирийсет.

Помълчаха, после Рубо запита с най-естествен глас:

— Че защо?

— Има запазено купе за вечерния експрес. И без това не знаем дали ще пратят вагон, по-добре да задържим този.

Втренчен в него, Рубо отвърна:

— Вярно.

Но явно го занимаваше нещо друго; внезапно се разгорещи:

— Отвратително! Погледнете как чистят тия нехранимайковци! Вагонът изглежда тъй, сякаш никой не е бърсал праха от една седмица.

— Ами то, дойде ли влак след единайсет — заяви Мулен, — никой не си дава труд поне да го забърше... Пак добре, ако надникнат

вътре. Оная вечер пропуснали някакъв пътник, който заспал на мястото си, и човекът се събуди чак сутринта.

После сдържа прозявката си и каза, че отива да си легне. Вече се канеше да тръгва, но любопитството му го задържа:

— А какво стана разправията с околийския, оправихте се, нали?

— Да, да, добре мина, доволен съм.

— Е, чудесно... И запомнете да не пускате номер двеста деветдесет и три.

Рубо остана сам на перона и се запъти обратно към чакащия за Монтивилие влак. Вратите на чакалните се разтвориха, появиха се пътници, сравнително малко — няколко ловци с кучетата си, търговци, решили да изведат семействата си в неделя. Но щом потеглеше тази първа за деня композиция, без да губи време, трябваше да уреди скачването на пътническия влак от пет и четиридесет и пет, заминаващ за Руан и Париж. В тоя ранен час персоналът бе в намален състав и работата на помощник началник-гарата се усложняваше от всевъзможни проблеми. След като проследи извършването на маневрите, изкарването на вагоните от халето и изтеглянето им под навеса от работниците, наложи се да изтича до касата и до отдела за регистриране на багажа. Няколко войници се скараха с един железничар, наложи се да се намеси. С подути от безсъние очи, той снова половин час сред пронизващите течения, които подвяваха отвсякъде, сред зъзнещите хора, сред цялата тая неприятна атмосфера, създадена от блъсканицата в полумрака, без да може да се спре и да помисли за каквото и да било. След потеглянето на пътническия гарата се поопразни и той забърза към поста на стрелочника да се увери дали всичко е наред там, защото от Париж пристигаше със закъснение друг бърз влак. Върна се да наблюдава слизането на потока от пътници, които предадоха билетите си и се настаниха в колите на различните хотели — по онова време колите чакаха под самия навес, от релсите ги делеше само една ограда. Едва тогава си пое дъх сред опустялата и притихнала отново гара.

Вече бе шест часът. Рубо се отдалечи с бавна походка от покрития перон; когато просторът се ширна пред него, вдигна глава и си пое дълбоко въздух, като видя, че вече съмва. Вятърът бе отнесъл мъглите, ясната утрин обещаваеше хубав ден. Видя на север енгувилския бряг, който се открояваше чак до дърветата на гробището

като морава линия върху просветления небосвод; после се обърна на югозапад и съзря над морето последните бели облаци, които бавно плуваха скупчени, подобни на ескадра леки кораби; на изток цялото необхватно устие на Сена бе озарено от предстоящия изгрев на слънцето. Рубо машинално сне обшитата със сребърен галон фуражка, като че ли искаше прохладният, чист въздух да освежи челото му. Обичайната гледка, многобройните, наредени върху равното постройки на гарата: приемателната станция отляво, локомотивното депо, станцията за заминаващи влакове отдясно, самият град сякаш го успокояваха, връщаха го отново към мирното, неизменно трудово ежедневие. Оттатък зида на улица Шарл Лафит пушеха фабрични комини, виждаха се огромните купчини въглища в складовете покрай Вобанския док. От останалите докове вече се чуваше глъчка. Товарните влакове свиреха, вятърът носеше живителния мирис на морската вода и той се сети, че днес ще има празненство, щяха да пуснат на вода парахода и сигурно ще е страшна блъсканица.

Когато се върна под навеса, работниците бяха започнали да композират експреса от шест и четиридесет; стори му се, че изкарват номер двеста деветдесет и три — успокоението, настъпило от прохладната утрин, се разпръсна и се смени с внезапен гневен изблик:

— Да ви вземат дяволите! Тоя вагон не! Няма да го пипате! Той е за довечера.

Началникът на групата му обясни, че преместват вагона, за да изкарат другия, който е зад него, но той не чуваше нищо, бе оглушал от неудържимия си, непонятен гняв.

— Некадърници такива, казвам ви да не го пипате!

Като схвана най-сетне за какво става дума, ядът му се прехвърли върху неудобната гара, в която не можеш да обърнеш като хората един вагон. Наистина гарата бе една от първите, построени по тази линия, не отговаряше на размерите на Хавър, беше жалка, със старомодно построени халета, с навес от дъски и ламарина, с тесни прозорци, сградите ѝ бяха прости, мрачни, с напукана мазилка.

— Срамота е, не разбирам защо Компанията не вземе да срути тая съборетина.

Работниците го гледаха, учудени от несдържаните му приказки — обикновено бе толкова стегнат и дисциплиниран. Рубо се осъзна, овладя се. Продължи да следи маневрите безмълвен, сви се. Злобна

бръчка прорязваше ниското му чело, кръглото му червендалесто лице е рижа брада доби напрегнато и заинатено изражение.

От тоя миг напълно си възвърна хладнокръвието. Зае се енергично с експреса, нито една подробност не му убягна. Стори му се, че някои вагони не бяха свързани добре, и настоя да затегнат винтовете пред очите му. Една позната на жена му помоли да я настани с двете ѝ дъщери в дамско купе. Преди да даде сигнал за тръгването на влака, още веднъж провери дали всичко е наред; после, докато се отдалечаваше, го загледа с орловия поглед на човек, чиято минутна разсеяност може да коства живота на десетки хора. Впрочем наложи се незабавно да прекоси линията, за да пресрещне пристигащия от Руан влак. В него пътуваше един пощенски чиновник, с когото всеки ден обсъждаха последните новини. Това бе кратък отдих през нелеките му утрини — около четвърт час можеше да се поотпусне, тъй като нямаше неотложни задължения. И през тоя ден, както обикновено, си сви цигара, разприказва се весело. Беше просветнало съвсем, угасиха газените фенери под навеса. Остъкляването му бе тъй мизерно, че полумракът още не се бе разпръснал; но там, където се виждаше къс открито небе, като пожар трептяха първите слънчеви лъчи; целият простор се оцветяваше в розово, всеки предмет се открояваше ярко в чистия въздух на прекрасната зимна утрин.

В осем часа началник-гарата господин Дабади обикновено се появяваше и помощник-началникът му докладваше. Господин Дабади бе хубав, елегантен тъмнокос мъж, имаше вид на богат и много зает търговец. Всъщност той наистина не се занимаваше с пътническата гара, съсредоточаваше цялото си внимание върху дейността на доковете, следеше безкрайното прехвърляне на различните товари, поддържаше непрестанна връзка с висшите търговски среди от Хавър и от целия свят. Този ден закъсня; Рубо два пъти надникна в кабинета му, но не го откри. Пощата на бюрото му дори не бе докосната. Сред писмата погледът на помощник-началника различи една телеграма. После вече не се отлели от вратата, непрестанно надзърташе като хипнотизиран, не можеше да откъсне очи от бюрото.

Най-сетне в седем и десет господин Дабади слезе. Рубо беше седнал и мълчеше, за да му даде възможност да отвори телеграмата. Началникът обаче не бързаше, искаше да прояви любезност към своя подчинен, когото ценеше.

— Естествено, в Париж всичко мина добре, нали?

— Да, господине, благодаря ви.

Най-сетне бе отворил телеграмата; не я прочиташе, продължаваше да се усмихва на събеседника си, чийто глас глъхнеше от огромното усилие да съдържи нервното потрепване на брадичката си.

— Много се радваме, че оставате при нас.

— И аз съм извънредно доволен, че ще продължа да работя при вас, господине.

Тогава господин Дабади най-сетне прегледа телеграмата, а по лицето на втренчения в него Рубо изби пот. Но вълнението, което очакваше, не пролича; началникът му спокойно привърши четенето и хвърли телеграмата отново върху писалището: сигурно го уведомяваха за някаква служебна дреболия. Продължи да преглежда пощата, а помощник-началникът по стар навик, както всеки ден, му докладва устно за снощните и за сутрешните събития. Само че тази сутрин Рубо се помайваше, припомни си трудно какво му бе разказал неговият колега за скитниците, заловени при багажа. Размениха още няколко думи и началникът вече го отпращаше, когато двамата помощник-началници, отговарящи за доковете и за нискоскоростните влакове, на свои ред влязоха да докладват. Носеха нова телеграма, която някакъв служител им бе предал на перона.

— Свободен сте — рече господин Дабади, като видя, че Рубо още стои на вратата.

Но той чакаше с втренчени, широко разтворени очи; тръгна си едва когато хартийката бе захвърлена на масата със същия безразличен жест. Известно време се разхожда под навеса — объркан и замаян. Часовникът показваше осем часа и тридесет и пет минути, нямаше да има работа до потеглянето на пътническия влак в десет без десет. Обикновено се възползваше от свободния час, за да пообиколи гарата. Няколко минути вървя, без да си дава сметка за посоката. После вдигна глава, беше се озовал пред вагон номер двеста деветдесет и три — сви рязко и се насочи към локомотивното депо, макар да нямаше какво да гледа там. Слънцето вече се бе издигнало над хоризонта, в светлия въздух трепкаше златист прахен. Но той не се наслаждаваше на прекрасната утрин, а ускори крачка, като че ли бе претрупан с работа — опитваше се да смекчи напрежението от очакването.

Сепна го нечий глас:

— Добър ден, господин Рубо!... Видяхте ли се о жена ми?

Беше огнярят Пекьо, четиридесет и три годишен мъжага, кльощав, с едър кокал, с потъмняло от жарта и пушилката лице. Под ниското чело сивите му очи и широката уста над изпъкналата брадичка се смееха и издаваха стария гуляйджия.

— Как! Вие тук ли сте? — спря се учуден Рубо. — А, вярно! Забравих, че ви се беше повредила машината... Чак довечера ли тръгвате? Двайсет и четири часа почивка, хубава работа, а?

— Много хубава! — потвърди събеседникът му, още недоизтрезнял след снощния гуляй.

Беше от едно село край Руан и дойде в Компанията като прост, монтьор. После, на около тридесет години, му бе омръзнало да кисне в работилницата и се бе решил да стане огняр, за да се издигне един ден до машинист; тогава се бе оженил за Виктоар, която бе негова съселянка. Но годинките минаваха, той си оставаше огняр и вече никога нямаше да го направят машинист — поведението и видът му бяха лоши, пиеше, скиташе по жени. Досега сто пъти да го бяха изхвърлили, но го покровителствуваше председателят Гранморен, пък и всички се примиряваха с пороците му, тъй като ги изкупваше с веселия си нрав и с опита си на дългогодишен работник. Ставаше наистина опасен само когато се напиеше, защото се превръщаше в животно и можеше да извърши дори престъпление.

— Ами с жена ми видяхте ли се? — попита той отново, широко ухилен.

— Е, как, видяхме я, разбира се — отвърна помощник-началникът. — Дори обядвахме във вашата стая... Да знаете, Пекьо, добра жена имате. Лошо правите, като ѝ изневерявате.

Пекьо се развесели още повече.

— Че какво пък! Нали тя самата иска да се забавлявам!

Това беше самата истина. Виктоар бе по-възрастна от него с две години, бе затлъстяла и едва се движеше, затова пускаше в джобовете му по някоя пара, та да може той да си прави удоволствието във от къщи. Никога не бе страдала особено от изневерите му и от вечното киснене по разни вертепи, което бе негова втора природа; сега животът му бе напълно подреден — разполагаше с по една жена в двата края на линията, със собствената си жена, когато оставаше да преспи в Париж, и с още една в Хавър, когато му се случеше да заседне там между два

курса. Виктоар, която беше пестелива и живееше съвсем скромно, знаеше всичко, отнасяше се към него майчински и твърдеше, че не желае той да си има разправии с оная, „другата“. Всеки път, когато заминаваше, тя проверяваше дали бельото му е чисто, нямаше да ѝ бъде приятно, ако другата мърмори срещу нея, че не се грижи за техния общ мъж.

— И тъй да е — рече Рубо, — не е хубаво. Моята жена се е накарала да ви се кара, нали знаете, че обожава дойката си.

Млъкна, като видя, че от халето, до което бяха застанали, излезе висока кльоцава жена, Филомен Сованя, сестрата на началника на депото, допълнителната съпруга, която Пекьо си имаше в Хавър от една година насам. Сигурно двамата си бяха гукали под навеса, когато той бе излязъл и бе повикал помощник-началника. Тя все още изглеждаше млада въпреки тридесет и двете си години — едра, ъгловата, с плоска гръд, сладострастна до самозабрава, с издължено лице и пламтящи очи, подобна на дръглива, цвилеща кобила. Одумваха я, че пие. Всички мъже от гарата я бяха прекарвали в къщичката до депото, където живееше брат ѝ и която тя поддържайте твърде зле. Въпросният брат, стиснат, упорит и строго спазващ дисциплината човек, много ценен от началството, бе имал големи неприятности заради нея, дори го бяха заплашили с уволнение; и макар да я търпяха тук само заради него, той се инатеше и не я пъдеше единствено защото тачеше роднинските връзки; това не му пречеше да я пребива от бой, когато се случваше да я завари с мъж, и то така, че тя оставаше да лежи полумъртва на пода. Срещата ѝ с Пекьо бе и за двамата същинско откровение: тя се отпусна най-сетне задоволена в обятията на този весел дългуч; за него пък бе щастие да се има с една тъй слаба жена, идваше му като разнообразие след неговата дебелана и току повтаряше на шега, че вече няма защо да се оглежда другаде. Само Севрин, която се чувствуваше задължена на Виктоар, си развали отношенията с Филомен, отбягваше я, върна на гордата си природа, и не я поздравяваше.

— Е, засега довиждане, Пекьо — каза нагло Филомен. — Аз си отивам, нали господин Рубо ще ти чете конско по внушение на жена си.

Пекьо отново се разсмя добродушно.

— Стой си, той се шегува.

— Не, не! Трябва да отида да занеса две пресни яйца от моите кокошки на госпожа Лъобльо, обещах ѝ.

Нарочно подметна това име, знаеше за тайното съперничество между жената на касиера и жената на помощник-началника и се преструваше, че се разбира отлично с едната, за да ядосва другата. Все пак се задържа, от веднъж доби заинтересуван вид, като чу огняря да пита как се е развила разправията с околийския.

— Значи, уредило се е, доволен сте, нали, господин Рубо?

— Много съм доволен.

Пекьо премигна хитро.

— Е, то няма какво да се тревожите, като си имате такава голяма връзка... Тъй ами, разбирате за кого говоря. Жена ми също му дължи много.

Помощник-началникът пресече това подмятане за председателя Гранморен, като повтори рязко въпроса си:

— Чак довечера ли ще тръгнете?

— Да, дотогава ще оправят Лизон, сега монтират лоста... Чакам да се върне машинистът, той го удари на живот. Нали го знаете, Жак Лантие. От вашия край е.

За миг Рубо не съобрази какво да отговори, стоеше като отнесен, без да може да се съсредоточи. После се сепна и каза:

— А? Жак Лантие машиниста... знам го, разбира се. Е, само така — здрасти, довиждане. В службата се запознахме, той е по-млад от мен, никога не сме се виждали в Пласан... Миналата есен направи малка услуга на жена ми, обади се на едни нейни братовчедки в Диеп... Разправят, че бил способно момче.

Говореше наслуки, заливаше се в приказки. После внезапно си тръгна.

— Довиждане, Пекьо... Трябва да хвърля едно око там.

Едва тогава Филомен се отдалечи, поклащайки се като кобила; Пекьо остана на мястото си, с ръце в джобовете, подсмиваше се от удоволствие, че е прекарал такава мързелива утрин — учуди се обаче как тъй помощник-началникът само обиколи халето и веднага се върна обратно. Май много набързо си свърши работата — хвърли едно око, и толкова. Какво ли му е хрумвало да проверява?

Когато Рубо отново дойде под навеса, приближаваше девет. Той отиде чак до пощенското отделение, озърна се, но като че ли не откри

онова, което търсеше; върна се обратно със същата забързана крачка. Последователно огледа канцелариите на всички служби. По това време гарата бе спокойна и пуста; единствен той сновеше из нея и изглеждаше все по-раздразнен от този покой, обзет от мъките на човек, застрашен от нещо, който в крайна сметка започва да копнее то най-сетне да се разрази. Хладнокръвието го напусна, не го съдържаше на едно място. Сега непрекъснато се взираше в часовника. Девет, девет и пет. Обикновено се прибираше в жилището си в десет, след потеглянето на влака в девет и петдесет минути, за да хапне. Отведнъж се спусна по стълбите, като си представи, че горе Севрин сигурно също чакаше.

В този момент в коридора видя Филомен, разрошена, с две яйца в ръцете — госпожа Льобльо тъкмо отваряше на съседката си. Не влязоха вътре и се наложи Рубо да си отключи пол, втренчените им погледи. Постара се да свърши тая работа по-бързо, но макар да захлопна вратата, те успяха да зърнат в профил седналата в трапезарията Севрин — неподвижна, бледа, с отпуснати ръце. Като дръпна Филомен при себе си и също затвори, госпожа Льобльо ѝ разказа, че сутринта я видяла да седи пак тъй: сигурно разправията с околийския е свършила зле. Но се оказа друго, Филомен ѝ обясни, че ѝ е донесла новини; после повтори онова, което бе чула от самия помощник-началник. Двете жени се впуснаха да гадаят. Винаги когато се срещнеха, си разменяха безкрайни клюки.

— Хубавичко са ги насапунисали, моето момиче, нищо да не разбирам, ако не е така... Сигурно им е припарило под краката.

— Ах, мила госпожо, де да можем да се отървем от тях!

Засилващата се взаимна неприязън между семействата Льобльо и Рубо се дължеше чисто и просто на квартирни неуредици. Жилищата на служителите се намираха на първия етаж над чакалните; главният коридор, осветен отгоре и боядисан в жълто като в хотел, делеше етаж на две с по една редица кафяви врати отляво и отдясно. Само че прозорците на квартирите отдясно гледаха към засенения от стари брястове официален двор, отвъд който се откриваше прекрасният енгувилски бряг; сводестите и мрачни прозорци на квартирите отляво пък бяха обърнати точно към навеса на гарата, който закриваше всичко с високия си ламаринен покрив и с мръсните стъкла. Затова едните жилища бяха извънредно приятни, от тях се виждаха постоянно

оживеният двор, зеленината, просторът; а в другите човек можеше да си умре от досада, в тях вечно цареше полумрак, а малките късчета небе отвън създаваха усещане, че се намиращ в затвор. В предната част бяха настанени началник-гарата, помощник-началникът Мулен и семейство Лъобльо; в задната — семейство Рубо, деловодителката госпожица Гишон, а имаше и три отделни стаи, в които отсядаха временно пребиваващите железопътни инспектори. Открай време бе заведен ред двамата помощник-началници да живеят един до друг. Семейство Лъобльо бяха настанени в тази квартира поради добросърдечието на бившия помощник-началник, чието място покъсно бе заел Рубо. Бездетен вдовец, той бе им отстъпил жилището си от любезност към госпожа Лъобльо. Но редно ли беше да държат сега Рубо в задните стаи, след като имаха право да бъдат в предните? Докато между двете семейства царуваше разбирателство, Севрин не бе спорила със съседката си, двадесет години по-възрастна от нея и болнава на всичко отгоре — беше толкова пълна, че непрестанно се задъхваше. Обявиха си война едва когато Филомен се намеси с отвратителните си приказки и успя да скара двете жени.

— Знаете ли — поде отново Филомен, — като нищо може да се възползували от пътуването си до Париж, за да издействуват преместването ви... Казаха ми, че били написали дълго писмо до директора, в което предявявали претенции за жилището.

Госпожа Лъобльо едва не се задуши:

— Мръсници такива!... Сигурна съм, че настройват и деловодителката; от две седмици насам почти не ме поздравява... И таз хубава! Аз обаче ще я спипам...

Тя сниши глас и съобщи, че госпожица Гишон всяка нощ се промъквала при началник-гарата. Вратите им бяха една срещу друга. Господин Дабади беше вдовец и имаше голяма дъщеря, която не излизаше от своя пансион; той бе довел тук като деловодителка тази тридесетгодишна, вече доста повехнала, мълчалива и слабичка блондинка, гъвкава като змия. Май била учителка преди. Нямахше начин да я хване човек, така тихичко се пъхаше през пролуките. Самата тя не представляваше никакъв интерес. Само че ако спеше с началника, това можеше да се окаже от значение, ето защо щеше да бъде голяма победа, ако я разкрият и разберат тайната ѝ.

— Ама накрая все ще узная кое как е — продължи госпожа Лъобльо. — Няма да се оставя да ме минат... Тук сме си и тук ще останем. Свестните хора са на наша страна, нали, момичето ми?

Наистина цялата гара бе обвързана в тази квартирна схватка. Най-силно бе пострадал коридорът. Само другият помощник-началник, Мулен, не се занимаваше с това — стигаше му, че е настанен отпред, че си има свенлива и крехка женичка, която излизаше рядко и му раждаше по едно дете на всеки двадесет месеца.

— Тъй си е — заключи Филомен, — но и да им е припарило под краката, не се знае дали ще изхвърчат... Внимавайте, имат връзки с хора, които не си поплюват.

Двете яйца бяха още у нея и тя най-сетне ги връчи: съвсем пресни, от сутринта, току-що ги извадила от полозите. Възрастната жена не знаеше как да ѝ се отблагодари:

— Ама толкова сте мила! Направо ме глезите... Обаждайте ми се по-често. Нали знаете, мъжът ми все кисне на касата, а аз толкова скучая, пък и не мога да мръдна наникъде с тия мои крака! Какво ще стане с мен, ако ония мръсници ме лишат и от гледката през прозорчето?

Придружи я и като отваряше вратата, докосна с пръст устните си: — Шт! Слушайте.

Двете застанаха в коридора и цели пет минути не помръднаха, като сдържаха дъха си. Проточили шии, слухтяха да разберат какво става в трапезарията на Рубо. Но там цареше мъртва тишина, не се чуваше нито звук. Най-сетне се разделиха, уплашени да не ги заварят тъй, като си кимнаха, без да промълвят нито дума. Едната се отдалечи на пръсти, а другата притвори вратата тъй тихо, че дори не се чу как щракна езичето на бравата.

В девет и двадесет Рубо отново беше долу, под навеса. Проследи композирането на пътническия влак от десет без десет; но колкото и да се стараше да се сдържа, правеше излишни движения, тъпчеше на едно място и все се обръщаше да огледа перона от край до край. Нищо не се случваше, чак ръцете му затрепериха!

После изведнъж, тъкмо когато отново се взираше назад, чу до себе си гласа на един служител от телеграфната кабина, който му каза задъхано:

— Господин Рубо, да знаете къде са господин началник-гарата и господин главният инспектор по охраната... Гука има телеграми за тях, търча вече десет минути...

Рубо се обърна, беше успял да се стегне тъй, че дори и едно мускулче по лицето му не трепна. Втренчи се в двете листчета, които държеше служителят. Този път нямаше съмнение, по вълнението на човека личеше, че страшното е дошло.

— Господин Дабади мина току-що — каза той спокойно.

Никога не се бе чувствувал тъй съвършено хладнокръвен, умът му сечеше, цял бе настръхнал, завладян от инстинкта за самозащита. Сега бе напълно уверен в себе си.

— Ето го! — обади се той отново. — Самият господин Дабади идва.

Наистина началник-гарата се връщаше от нискоскоростните влакове. Щом прехвърли телеграмата, възкликна:

— По линията е извършено убийство... Телеграфира ми инспекторът от Руан.

— Какво? — запита Рубо. — Наш служител ли е загинал?

— Не, не, пътник, от някое купе... Тялото е било изхвърлено почти веднага след тунела при Малоне, до стълб номер сто петдесет и три... А жертвата е един от нашите администратори, председателят Гранморен.

Помощник-началникът възкликна на свой ред:

— Председателят! Ах! Как ли ще го понесе жена ми!

Възгласът му бе прозвучал толкова намясто, толкова скръбно, че господин Дабади се сепна за миг.

— Вярно, вие го познавахте, такъв добър човек, нали?

После погледна другата телеграма, изпратена до главния инспектор по охраната.

— Това навярно е от съдия-следователя, сигурно някаква формалност... А още е девет и двацет и пет, разбира се, господин Кош го няма... Бързо пратете някого в Търговското кафене на булевард Наполеон. Няма начин да не го открият там.

След пет минути един работник доведе господни Кош. Той беше бивш офицер, гледаше на работата си като на пенсионерско задължение, затова никога не се вестяваше на гарата преди десет часа, помотаваше се известно време и се връщаше обратно в кафенето.

Отначало тая драма, достигнала до него между две партии пикет, просто го смая, тъй като случайте, с които му се налагаше да се занимава обикновено, бяха съвсем маловажни. Но телеграмата наистина бе изпратена от съдия-следователя в Руан; бе пристигнала дванадесет часа след откриването на трупа само защото въпросният следовател първо бе телеграфирал на началник-гарата в Париж, за да разбере кога и как е отпътувала жертвата; после се бе осведомил за номера на влака и на вагона и едва тогава бе изпратил до главния инспектор по охраната заповед да претърси купето във вагон номер двеста деветдесет и три, ако вагонът е още в Хавър. Подчертано мрачното настроение на господин Кош, който смяташе, че са го обезпокоили излишно, мигновено се разсея и той придоби извънредно важен вид, подобаващ за изключително сериозния случай.

— Само че вагонът сигурно вече не е тук — възкликна той неспокойно, уплашен да не би разследването да му се изплъзне, — трябва да е заминал тази сутрин.

Рубо разпръсна тревогата му с обичайното си спокойствие:

— Не, не, прощавайте... За тази вечер имаше запазено купе, вагонът си е при нас, в халето.

Той поведе инспектора и началник-гарата. Новината явно се бе разпространила, защото работниците тихомълком зарязаха работата си и също ги последваха; от вратите на канцеларията заизлизаха служители и един по един започнаха да се приближават. Скоро се струпаха доста хора.

Когато стигнаха до вагона, господин Дабади се обади замислено:

— Нали снощи са го прегледали. Ако имаше някакви следи, щяха да ги споменат в доклада.

— Сега ще видим — каза господин Кош.

Той отвори вратата и се качи в купето. В същия миг извика и самозабравяйки се, захвана да ругае:

— Ай, дявол да го вземе! Като че ли са колили прасе!

Присъстващите потръпнаха от ужас, някои се опитаха да надникнат; господин Дабади се качи на стъпалото, за да погледне пръв; зад него Рубо също като другите проточи врат и се надигна.

Вътрешността на купето бе съвсем в ред. Прозорците бяха затворени, всичко като че ли бе на мястото си. Само през отворената врата се носеше отвратителна миризма; върху една от възглавниците се

бе съсирила тъй дълбока и голяма локва черна кръв, че част от нея се бе стекла отстрани и се бе изляла върху килима. По чаршафа също имаше петна. Нищо повече — само смърдящата кръв.

Господин Дабади побесня:

— Къде са хората, които са правили проверка снощи? Бързо да ги доведат!

Те бяха вече тук, пристъпиха напред, запелтечиха някакви извинения: през нощта човек може ли да види всичко? Иначе обходили навсякъде. Кълнях се, че миналата вечер нямало нищо.

В това време господин Кош стоеше прав във вагона и си вземаше с молив бележки за доклада. Повика Рубо — когато нямаха работа, двамата често разговаряха и пушеха цигари по перона.

— Господин Рубо, качете се, ще ми помогнете.

Помощник-началникът прекрачи кръвта по килима, без да стъпва по нея, и той му каза:

— Надникнете под другата възглавница, вижте дали няма нещо отдолу.

Рубо я вдигна и опипа внимателно с ръце всичко, като се оглеждаше любопитно.

— Няма нищо.

Едно петно върху тапицираната облегалка привлече вниманието му; той го посочи на инспектора. Дали не е кървав отпечатък от пръст? Не, накрая всички решиха, че е пръска от кръвта. Тълпата наоколо се бе сгъстила, за да наблюдава огледа, вдъхваше мириса на убийство, побутваше се зад началник-гарата, който поради отвращение и недотам здрави нерви бе предпочел да остане на стъпалото.

Внезапно той се обади:

— Господин Рубо, ама вие сте били във влака... Нали така? Прибрахте се снощи с експреса... Сигурно можете да ни съобщите някои сведения!

— Да, вярно! — възкликна инспекторът. — Забелязахте ли нещо?

Рубо помълча три-четири секунди. Точно в този миг се бе навел и изучаваше килима. Изправи се почти веднага и отговори с обичайния си глас, само малко по-дрезгаво:

— Разбира се, разбира се, ще ви кажа... Жена ми също беше с мен. Щом думите ми ще бъдат вписани в доклада, бих искал и тя да

дойде, за да можем да допълваме спомените си.

Това се стори на господин Кош напълно разумно и току-що появилият се Пекьо предложи да доведе госпожа Рубо. Пое с широки крачки към сградата, всички зачакаха. Филомен, която бе дотичала заедно с огняря, го проследи с очи, ядосана, задето тъкмо той се бе заел да свърши тая работа. Но като видя госпожа Льобльо, забързана колкото може с подутите си болни крака, спусна се да ѝ помогне; двете жени започнаха да размахват ръце и да възклициават, развълнувани от новината за чудовищното престъпление. Макар засега никой да не знаеше нищо, обърканите хора наоколо разпространяваха всякакви врели-некипели. Заглушавайки шума от другите гласове, самата Филомен без каквото и да било основание се кълнеше, че госпожа Рубо няма как да не е видяла убиеца. Затова, щом Рубо се появи е нея, настъпи тишина.

— Вижте я само! — промърмори госпожа Льобльо. — Държи се като принцеса, сякаш не е жена на помощник-началник! Днеска още призори се беше издокарала и сресала тъй, да речеш, че се кани да върви на прием.

Севрин се приближи с равни, ситни крачки. Трябваше да измине доста голямо разстояние по перона под вперените погледи; не се предаде, само бършеше очите си в кърпичка, още не можеше да се съвземе след преживяната болка, когато бе научила името на жертвата. Облечена беше с елегантна черна вълнена рокля, сякаш носеше траур за благодетеля си. Тежките ѝ тъмни коси блестяха под слънчевите лъчи, дори не бе успяла да си сложи шапка, въпреки студа. Наистина изглеждаше трогателна е нежните си сини очи, пълни със сълзи и измъчени.

— Тъй ами, има защо да плаче — каза полугласно Филомен. — Спукана им е работата, убиха го техния дядо господ!

Когато Севрин стигна до отворената врата на купето и се изправи сред скупчените хора, господин Кош и Рубо слязоха; Рубо веднага започна да разказва:

— Вчера сутринта още като пристигнахме в Париж, отидохме да се обадим на господин Гранморен, нали така, скъпа?... Беше около единайсет и четвърт, нали?

Той я гледаше втренчено и Севрин повтори покорно?

— Да, единайсет и четвърт.

Но погледът ѝ спря върху почернялата от кръв възглавница, тя се сви и от гърдите ѝ се изтръгнаха ридания. Развълнуван, началник-гарата любезно се намеси:

— Госпожо, ако не можете да понесете това зрелище... Разбираме мъката ви...

— О, няма да приказваме много! — прекъсна го инспекторът. — После ще изпратим някого да придружи госпожата.

Рубо побърза да продължи:

— Тогава, след като разговаряхме за различни неща, господин Гранморен ни съобщи, че на следващия ден възнамерявал да отиде в Доенвил при сестра си... Сякаш и сега го виждам зад бюрото. Аз бях застанал тъй, жена ми тук... Скъпа, нали той сам ни каза, че ще пътува на следващия ден?

— Да, на следващия ден.

Господин Кош, който продължаваше да си води бележки с молива, вдигна очи.

— Как така на следващия ден? Нали е заминал снощи!

— Чакайте малко! — отвърна помощник-началникът. — Като разбра, че си отиваме същата вечер, отначало му хрумна да вземе експреса заедно с нас, ако жена ми се съгласи да го придружи до Доенвил, където щеше да отседне при сестра си, както всеки път. Но жена ми имаше много работа и отказа... Ти отказа, нали?

— Да, отказах.

— Това е цялата работа, той беше много любезен... Прояви внимание, изпрати ни до вратата на кабинета си... Нали, скъпа?

— Да, до вратата.

— Вечерта заминахме... Преди да се настаним в нашето купе, разговарях с началник-гарата господин Вандорп. Не съм забелязал нищо. Стана ми неприятно, защото смятах, че ще бъдем сами, а на едно от местата, без да я видя, се бе наместила някаква дама; освен това в последния момент се качиха още двама души, мъж и жена... До Руан също не забелязах нищо особено... В Руан слязохме да се разтъпчем и за наша най-голяма изненада три-четири вагона по-нататък зърнахме господин Гранморен, застанал на вратата на едно купе! Рекох му: „Как, господин председателю, и вие ли пътувате? А пък ние изобщо не подозирахме, че сте в тоя влак!“ Той ни обясни, че получил някаква телеграма... После се чу свирката и бързо се качихме

в нашето купе, където впрочем вече нямаше никого, всичките ни спътници бяха до Руан — никак не съжалявахме за тях... Друго няма! Нали това е всичко, скъпа?

— Да, това е всичко.

Колкото и простиച്ък да бе разказът, всички силно се вълнуваха. Стояха зяпнали и се мъчеха да проумеят нещата. Инспекторът спря да пише и с въпроса си изрази всеобщото недоумение:

— И сигурен ли сте, че в купето при господин Гранморен нямаше никого?

— О, напълно съм сигурен.

Сякаш тръпка премина сред скупчените хора. Някакъв ужас, зловещ хлад вееше от тази загадка и плъзна в душите. Щом пътникът е бил сам, кой го е убил и кой го е изхвърлил от купето три левги преди влакът да стигне до следващата гара?

Сред тишината прозвуча зловната забележка на Филомен:

— Доста чудно все пак.

Рубо долови, че всички го наблюдават, и кимна, за да покаже, че и на него му се струва чудно. До Филомен зърна Пекьо и госпожа Льобльо, които също клатеха глави. Всички погледи бяха насочени към него, очакваха да чуят още нещо, да изкопчат някаква пропусната подробност, която да изясни цялата работа. В лъсналите от любопитство очи не се четеше обвинение; на него обаче му се стори, че долавя нарастващо съмнение, някакво смътно подозрение, което и понякога най-нищожният факт превръща в увереност.

— Невероятно — промълви господин Кош.

— Съвършено невероятно — повтори господин Дабади.

Тогава Рубо се реши да добави:

— Убеден съм, че експресът, който не спира между Руан и Барантен, се движеше с нормална скорост, не забелязах нищо особено... Казвам ви го, понеже, като останахме сами, свалих стъклото на прозореца и изпуших една цигара; често поглеждах навън и през цялото време се вслушах в шумовете около и във влака... В Барантен видях на перона господин Бесиер, който стана там началник-гара след мен, обадих му се и си разменихме няколко приказки, той даже се качи на стъпалото да ми подаде ръка... Нали така, скъпа? Можете да го питате. Господин Бесиер ще каже.

Нежното лице на Севрин изразяваше дълбока скръб; неподвижна и бледа, тя отново потвърди думите на мъжа си:

— Да, той ще каже.

Всякакви обвинения ставаха безсмислени, след като семейство Рубо се бяха качили в купето си в Руан и бяха разговаряли със свой познат в Барантен. Сянката съмнение, която помощник-началникът като че ли бе доловил в някои погледи, изчезна; всички се чудеха и маеха. Работата ставаше все по-загадъчна.

— Чакайте сега — каза инспекторът, — съвсем сигурен ли сте, че в Руан някой не се е качил в купето, след като сте се разделили с господин Гранморен?

Рубо естествено не бе предвидил този въпрос — за пръв път се смути, явно не знаеше какво да отговори. Поколеба се, хвърли поглед към жена си.

— О, не! Не мисля... Вече затваряха вратите, свиреха, едва успяхме да се върнем в нашия вагон... Пък и купето е било запазено, струва ми се, никой не би могъл да се качи...

Но сините очи на жена му се разшириха тъй, че той се стресна да не би да прекалява с увереността си.

— Пък знам ли всъщност... Вярно, може някой да се е качил... Имаше такава блъсканица...

Докато говореше, гласът му ставаше все по-ясен, вече се раждаше нова история, напълно правдоподобна.

— Нали разбирате, поради празника имаше огромна тълпа за Хановър... Трябваше да се браним от напиратците да влязат в нашето купе хора с второкласни и третокласни билети... А и гарата беше доста зле осветена, не се виждаше хубаво, всичко живо се блъскаше, викаше, знаете каква врява се вдига, като тръгва влак... Наистина! Съвсем възможно е някой да не е намерил къде да се смести или да се е възползувал от навалищата, за да се промъкне насилствено в купето в последния миг.

Той млъкна, после добави:

— Как мислиш, скъпа? Тъй ще да е станало, нали?

Севрин съкрушено притисна кърпичката към зачервените си очи и повтори:

— Сигурно така е станало.

От този миг следата вече бе ясна; без да продумат, инспекторът по охраната и началник-гарата се спогледаха многозначително. Тълпата, усетила, че разследването е приключило, се люшна, впусна се да обсъжда събитията: мигновено започнаха да се сипят предположения, всеки имаше своя хипотеза. От известно време работата на гарата като че ли бе замряла, целият персонал се бе събрал тук, развълнуван от драмата; появата на влака от девет и тридесет и осем под навеса предизвика същинска изненада. Всички се разтичаха, заотваряха се врати, поток от пътници заля перона. Впрочем повечето зяпачи бяха останали при инспектора, който съвестно и методично изследваше за последен път окървавеното купе.

В този миг Пекьо, който размахваше ръце, застанал между госпожа Льобльо и Филомен, съзря своя машинист Жак Лантие; току-що слязъл от влака, той стоеше неподвижно и се взираше в скупчения народ. Пекьо му направи знак да се приближи. Жак не помръдна. Най-сетне се реши и пристъпи бавно към тях.

— Какво става? — попита той огняря.

Знаеше го отлично, затова изслуша разсеяно новината за убийството и предположенията около него. Чудеше се само, изпълнен е някакво странно вълнение, че бе попаднал там, където се извършваше разследването, и отново виждаше купето, профучало покрай него в мрака. Източи врат, погледна локвата спечена кръв върху възглавницата; пред него оживя споменът за убийството, представи си особено ясно трупа, който лежеше там, край линията, с прерязано гърло. Погледът му се отклони и се спря на двамата Рубо, докато Пекьо продължаваше да му разправя историята — какво общо имали те с всичко това, как пътували от Париж в един влак с жертвата и как за последен път разговаряли с нея в Руан. Познаваше мъжа, сблъсквал се бе с него, откакто работеше на експреса; мяркала му се бе и жената, но обзет от нечестивия си страх, я бе отбягвал както и всички други. В тоя миг обаче, като я видя тъй разплака на, бледа, с объркани и изплашени сини очи под тежката тъмна коса, нещо в нея го привлече. Гледаше я втренчено, забрави се, питаше се замаян защо семейство Рубо и той са тук, какво ги е събрало около купето, където бе извършено убийство — тях, вчера завърнали се от Париж, и него, току-що пристигнал от Барантен.

— Остави! Знам, знам — каза той, като прекъсна огняря. — Тази нощ се случи да бъда точно при изхода на тунела и ми се стори, че зърнах нещо, като минаваше влакът.

Думите му предизвикаха огромно вълнение, всички го наобиколиха. Самият той изтръпна удивен, потресен от изреченото. Защо се бе разбъбрил, след като си бе обещал твърдо да мълчи? Имаше толкова разумни основания да не се издава! А сега, загледан в тази жена, неволно се беше обадил. Тя изведнъж бе дръпнала кърпичката от лицето си и облените ѝ в сълзи очи се разшириха, когато се втренчи в него.

Инспекторът веднага дотича.

— Как? Какво Сте видели?

И под изцъкления поглед на Севрин Жак разказа онова, което бе видял: осветеното купе, профучало о пълна пара в нощта, неразличимите лица на двамата мъже — единият повален, другият с нож в ръката. Застанал до жена си, Рубо слушаше, впил в него смръщените си будни очи.

— Значи, вие сте в състояние да разпознаете убиеца? — попита инспекторът.

— О, едва ли! Не мисля.

— С палто ли беше или с работна дреха?

— Не мога да кажа нищо определено. Помислете само, влакът сигурно се движеше с осемдесет километра в час!

Севрин не се сдържа и се спогледа с Рубо, който събра сили и каза:

— Наистина човек трябва да има много остри очи.

— Няма значение — заключи господин Кош, — това е важно показание. Съдия-следователят ще ви помогне да си припомните... Господин Лантие, господин Рубо, дайте ми точните си имена, за да ги впиша в доклада.

Всичко бе свършило, групата зяпачи постепенно се разпръсна и работата на гарата поде отново своя ход. На Рубо му се наложи незабавно да се погрижи за пътническия влак от десет без десет, в който вече се качваха пътници. Ръкува се с Жак по-сърдечно от друг път; Жак остана сам със Севрин, пред тях вървяха и си шепнеха госпожа Льобльо, Пекьо и Филомен, а той реши, че е редно да изпрати младата жена до служебния вход под навеса — не ѝ каза нищо, но не

можеше да се откъсне от нея, сякаш помежду им бе възникнало някакво ново притегляне. Яркото слънце, ведрата дневна светлина бяха прогонили утринните мъгли и се бе открил блестящият син свод на небето; заедно с прилива откъм морето бе задухал вятър, който носеше солени пръски. Когато Жак се раздели с нея, отново срещна огромните ѝ нежни очи, чийто уплашен и умолителен поглед го бе развълнувал тъй дълбоко.

Чу се свирка. Рубо беше дал на влака сигнал за тръгване. Локомотивът също изсвири протяжно и композицията от десет без десет потегли, набра скорост и се изгуби в далечината сред златистия, огрян от слънцето прашец.

IV

През този ден към средата на март съдия-следователят господин Дьонизе отново повика в своя кабинет в Руанската съдебна палата някои важни свидетели по делото Гранморен.

От три седмици около това дело се вдигаше страхотен шум. То бе разтърсило Руан, бе предизвикало любопитството в Париж и вестниците от опозицията, които водеха безмилостна борба срещу имперската власт, го използвана като оръжие. Приближаването на всеобщите избори, които бяха в центъра на политическия живот, разпалваха още повече битката. В Камарата на депутатите се бяха провели бурни заседания: станаха ожесточени разисквания относно правомерността на пълномощията, получени от двама депутати, тясно свързани със самия император; появиха се също така нападки срещу стопанското ръководство на префекта в департамента Сена, настояваха да бъде избран общински съвет. Делото Гранморен представляваше отлична възможност за по-голямо раздвижване, пускаха се всевъзможни слухове, всяка сутрин вестниците подхвърляха нови и нови хипотези, една от друга по-обидни за правителството. От една страна, намекваха, че убитият, който имаше връзки в Тюйлери и беше бивш съдебен служител, командор на Почетния легион, притежавал милиони и се отдавал на най-отвратителни пороци; от друга, понеже разследването бе стигнало до задънена улица, вече упрекваха полицията и магистратурата, че проявяват небрежност, плъзнаха вицове за прословутия неизвестен престъпник. Понеже в тези нападки имаше твърде много истина, те ставаха още по-непоносими.

Така че господин Дьонизе си даваше ясна сметка за огромната отговорност, която носеше. И той самият бе пряко заинтересуван, защото беше амбициозен и с нетърпение очакваше някое такова важно дело, за да прояви изключителната проницателност и енергия, на които се смяташе способен. Произхождаше от семейство на богат нормандски скотовъдец, беше завършил право в Кан и бе започнал да работи доста късно в съдебното ведомство, а това, че произхождаше от

село и баща му се бе разорил, попречи за издигането му. Десет години работи като заместник-прокурор в Берне, Диеп и Хавър, докато стана имперски прокурор в Пон Одмер. После го изпратиха заместник-прокурор в Руан, а от година и половина насам, вече петдесетгодишен, беше съдия-следовател. Не разполагаше с достатъчно средства, страдаше, защото жалкото възнаграждение не можеше да задоволи нуждите му, и живееше в постоянната зависимост на зле платените съдебни чиновници, която само нищожествата търпят и която кара умния човек да чезне от мъка, че няма как да се продаде. Беше извънредно интелигентен, схватлив, дори почтен — обичаше занаята си, опияняваше се от своята всесилност, която му даваше правото да властвува от съдийското кресло над свободата на другите. Единствено собствените му интереси можеха да удържат страстната му природа — той така ужасно копнееше да получи орден и назначение в Париж, че след като през първия ден на разследването се оставя да го подведе любовта към истината, сега напредваше извънредно внимателно и от всички страни му се привиждаха пукнатини, отдето бъдещето му можеше да се провали вдън земя.

Трябва да отбележим, че господин Дьонизе знаеше какво може да му се случи, защото още щом пое делото, един негов приятел го посъветва да се разходи до Париж и да се отбие в Министерството на правосъдието. Там той проведе дълъг разговор с главния секретар господин Ками-Ламот — твърде важна личност, — който разполагаше с неограничена власт над персонала, отговаряше за назначенията и поддържаше постоянна връзка с Тюйлери. Той бе хубав мъж, започнал кариерата си също от заместник-прокурор, но бе успял благодарение на връзките и на съпругата си да се издигне до депутат и старши командор на Почетния легион. Естествено делото бе попаднало в неговите ръце, защото имперският прокурор от Руан се обезпокои от тая мътна история, в която жертвата бе бивш съдебен служител, и за всеки случай уведоми министъра, който на свой ред прехвърли топката на главния секретар. Тук пък изникна едно съвпадение: господин Ками-Ламот бе учил някога с председателя Гранморен, беше само с няколко години по-млад и бе продължил да поддържа с него толкова тесни приятелски връзки, че го познаваше отлично, включително и откъм лошите му страни. Затова споменеше ли за ужасната гибел на своя приятел, проявяваше голямо огорчение и бе подчертал пред

господин Дьонизе силното си желание да залови виновника. Но не скри, че в Тюйлери се дразнят от прекомерния шум, вдигнат около този случай, и си позволи да му препоръча да действа крайно внимателно. С други думи, съдията разбра, че ще бъде по-разумно да не бърза и да не предприема нищо без одобрението на висшестоящите. Той дори се завърна в Руан о убеждението, че от своя страна главният секретар е натоварил отделно с разследването и свои агенти. Искаха да узнаят истината, за да я скрият, ако се наложи.

Но времето си минаваше и колкото и да се мъчеше да бъде търпелив, господин Дьонизе се дразнеше от шегичките на пресата. Освен това полицейската му природа се обаждаше, докато душеше настървено като породисто куче. Изпитваше неудържима нужда да открие вярната следа, да вкуси от славното удоволствие, че е проявил най-добър усет, пък ако ще да му заповядат после да зареже всичко. И в очакване да получи от министерството писмо, съвет или поне някакъв знак, които все не идваха, той отново се зае активно с разследването. Бяха арестували вече двама-трима души, но се наложи да ги пуснат. Отведнъж обаче, когато отвори за вешанието на председателя Гранморен, в него назря едно подозрение, което всъщност се бе прокрадвало в душата му още отначало: дали семейство Рубо не бяха извършили убийството. В завещанието, съдържащо доста странни клаузи, имаше и една, според която Севрин получаваше къщата в местността, наречена Кроа дьо Мофра. При това положение напразно търсеният досега мотив ставаше напълно ясен: двамата Рубо са знаели за завещанието и може би са убили своя благодетел, за да получат веднага своя дял. Тази мисъл го занимаваше силно, още повече, че господин Ками-Ламот му бе споменал за госпожа Рубо — познавал я от малка, навремето живеела при председателя. Но колко невероятно, невъзможно изглеждаше всичко това и материално, и морално! Откакто бе насочил натам издирванията си, на всяка крачка се сблъскваше с факти, които противоречаха на представата му за класическо съдебно разследване. Нищо не се изясняваше, същността, първопричината, които можеха да хвърлят ярка светлина върху всичко, липсваха.

Наистина имаше и друга следа, господин Дьонизе не я забравяше, следата, спомената от самия Рубо — версията за човека, който се е качил в купето сред блъсканицата на перона. Това беше

прословутият неизвестен убиец, знаменитата фигура, около която се подсмиваха всички вестници от опозицията. Първата грижа на разследването бе да събере сведения за този иженарицаем непознат, вероятно потеглил от Руан и слязъл в Барантен, но не можаха да установят нищо определено, някои свидетели дори отричаха възможността запазеното купе да е било превзето насила, други се ограничаваха с най-противоречиви твърдения. Следата като че ли не извеждаше доникъде, но разпитвайки пазача на прелеза Мизар, съдията неволно се бе натъкнал на драматичната истерия с Кабюш и Луизет — онова момиче, което председателят се опитал да изнасили и което отишло да умре при своя приятел. Това беше като гръм от ясно небе, отведнъж в главата му се подреди цял класически обвинителен акт. В него щеше да има всичко — и заплахи, които работникът бе отправил по адрес на убития, и порочно минало, и несъстоятелно, неподкрепено с нищо алиби. В миг на върховно вдъхновение той бе наредил предния ден да приберат Кабюш от горската му къщурка — забутана бърлога, в която бяха намерили изцапан с кръв панталон. Като се опитваше да не се поддава на все по-непоклатимото убеждение и си обещавахе да не изоставя хипотезата за Рубо, съдията тържествуваше при мисълта, че никой освен него не се е досетил да залови истинския убиец. С цел да се увери напълно бе извикал през тоя ден няколко свидетели, разпитани в утринта след убийството.

Кабинетът на съдия-следователя гледаше към улица Жана д'Арк; намираще се в старата паянтова сграда, която бе долепена до някогашния дворец на нормандските херцози, превърнат в съдебна палата, като го загрозяваше непоправимо. Това широко и унило партерно помещение беше толкоз мрачно, че зиме вътре трябваше да се пали лампа още в три часа следобед. Беше облепено с избледнели зелени тапети, а мебелировката му се състоеше от две кресла, четири стола, бюрото на съдията и масичката на писаря; върху студената камина от двете страни на черния мраморен часовник се мъдреха два бронзови съда. Зад бюрото имаше врата, водеща в друго помещение — там съдията настаняваше понякога хората, които държеше да има на свое разположение; иначе в стаята се влизаше от широкия коридор с пейки, където чакаха свидетелите.

Макар призовката им да бе за два часа, семейство Рубо дойдоха още в един и половина. Бяха пристигнали от Хавър и времето едва им

бе стигнало Да закусят в едно ресторантче на Главната улица. Той беше с черен редингот, а тя с черна копринена рокля — същинска дама от обществото; бяха сериозни, унили и тъжни като семейство, загубило близък човек. Тя седеше неподвижна и безмълвна на една пейка, а той бавно крачеше напред-назад пред нея, скръстил ръце на гърба. Но погледите им все се срещаха и тайните им страхове пробягваха по безизразните лица като неуловими сенки. Макар да ги бе изпълнила с радост, новината за завещания имот в Кроа дьо Мофра засили тревогата им; семейството на председателя, особено дъщеря му, раздражено от непонятните и многобройни дарения, които намаляваха наполовина богатството на мъртвия, се канеше да оспори завещанието; подтиквана от съпруга си, госпожа Дьо Лашене бе особено зле настроена срещу някогашната си приятелка Севрин и я подозираше в непочтени комбинации. От друга страна, мисълта, че може да открият някоя улика, за която отначало не му е минавало и през ум, сега терзаеше Рубо и го изпълваше с постоянен страх; като нищо щяха да открият писмото, което бе продиктувал на жена си, за да накара Гранморен да замине, и ако той не бе го унищожил, нямаше да е трудно да разпознаят и почерка. За щастие дните си минаваха, нищо не се случваше навярно Гранморен бе скъсал писмото. Всяка призовка от кабинета на съдия-следователя обаче караше и двамата да се обливат в студена пот, макар да се държаха, както подобава на наследници и свидетели. Стана два часът. Появи се и Жак. Той пристигаше от Париж. Рубо веднага пристъпи към него, протегнал приветливо ръка:

— А, и вас ли ви разкараха... Тъжна история, пък и това дело край няма!

Зървайки неподвижно седналата Севрин, Жак бе замръзнал на място. Вече почти месец всеки път, когато се озоваваше в Хавър, тоест през ден, помощник-началникът го обсипваше с любезности. Веднъж дори се бе наложило да приеме поканата му за обед. И докато седеше край младата жена, засилващото се смущение бе прераснало в онази негова тръпка. Нима щеше да пожелае и нея? Сърцето му биеше, ръцете му пареха само като погледнеше бялата шия, извита над деколтето. Затова бе взел твърдото решение да я отбягва.

— Какво се говори за тая история в Париж? — запита Рубо. — Нищо ново, нали? Според мен не знаят нищо и никога няма да узнаят... Елате да се видите с жена ми.

Помъкна го след себе си, наложи се Жак да се приближи и да поздрави смутената Севрин, която се усмихваше пак като подплашено дете. Мъчеше се да разговаря непринудено, а погледите на мъжа и на жената не го изпускаха, те сякаш се опитваха да проникнат в мислите му, да достигнат до неясните представи, на които самият той не позволяваше да изплуват. Защо се държи тъй хладно? Защо им се струваше, че ги отбягва? Дали спомените му не са се изяснили, дали не ги викат, за да им направят очна ставка? Искаше им се да запленият единствения опасен свидетел, да го накарат да се привърже тъй силно към тях, че да не смее да ги издаде.

Помощник-началникът не издържа и пак отвори дума за делото:

— Значи, не знаете защо са ни изпратили призовки, а? Може пък да са открили нещо ново?

Жак сви равнодушно рамене:

— На гарата разправяха нещо, като пристигнах. Май арестували някого.

Двамата Рубо се учудиха, развълнуваха се, това им се стори необяснимо. Как тъй арестували? Никой не им е казал нищо! Арестували ли са, или се канят да арестуват? Обсипаха го с въпроси, но той не знаеше нищо повече.

В този момент Севрин долови шум от стъпки по коридора.

— Ето Берг и мъжа ѝ — промълви тя.

Наистина се появиха семейство Лашене. Минаха с вирнати глави покрай Рубо, младата жена дори не погледна някогашната си приятелка. Един разсилен ги въведе незабавно в кабинета на съдия-следователя.

— Туйто! Най-добре да се въоръжим с търпение — рече Рубо. — Ще киснем тук поне два часа... Сядайте де!

Самият той бе седнал от лявата страна на Севрин и махна на Жак, като го подканваше да се настани до нея, от другата ѝ страна. Жак постоя прав още малко. После тя го погледна с онзи неин уязвим и подплашен поглед и той се отпусна на пейката. Севрин изглеждаше съвсем крехка помежду им, стори му се неясна, покорна; усети как постепенно цял се сковала от дългото чакане и от топлината, която се излъчваше от тази жена.

Разпитът в кабинета на господин Дьонизе предстоеше да започне. По време на разследването се бяха насъбрали сума книжа —

цели купчини, подвързани в сини папки. Бяха се опитали да възстановят пътя на жертвата от момента на заминаването от Париж. Началник-гарата господин Вандорп бе дал показания за потеглянето на експреса в шест и половина, за скачването на вагон номер двеста деветдесет и три в последния момент, за краткия си разговор с Рубо, който се бе качил в своето купе малко преди появата на председателя Гранморен, и най-сетне за настаняването на Гранморен в купето, където той без съмнение бе останал сам. После главният кондуктор на влака Анри Доверн не беше отговорил нищо на въпроса какво се е случило през време на десетминутния престой в Руан. Видял двамата Рубо да разговарят пред купето на председателя и смятал, че са се върнали в своя вагон, чиято врата затворил един служител от гарата, но поради блъсканицата и лошото осветление на гарата впечатленията му си оставаха смътни. Колкото до мнението му дали някой — прословутият неизвестен убиец — е могъл да се вмъкне в купето при потеглянето, той смяташе подобно предположение за слабо вероятно, макар и да не го изключваше напълно; доколкото му било известно, на два пъти имало подобни случаи. Когато зададоха същите въпроси на други служители от руанската гара, те не само не хвърлиха светлина върху събитията, а още повече объркаха нещата с противоречивите си отговори. Един факт обаче бе доказан — ръкуването на Рубо, застанал във вътрешността на вагона, с началник-гарата в Барантен, покачен на стъпалото: началник-гарата господин Бесиер недвусмислено го бе потвърдил, добавяйки, че неговият колега бил сам с жена си, а тя била полегнала и като че ли най-спокойно дремела. Същевременно си направиха труда да издирят и лицата, отпътували от Париж в купето на съпрузите Рубо. Оказа се, че дебелият господин и дебелият господин, които бяха пристигнали със закъснение и се бяха качили в последния момент, са някакви еснафи от Пти Курон, но те заявиха, че са заспали незабавно и нищо не могат да кажат; колкото до мълчаливата дама в черно, която бе седяла в ъгъла, тя се бе стопила като сянка и изобщо не успяха да я открият. Имаше и още някои дребни риби, разни свидетели, чрез които бяха установили самоличността на пътниците, напуснали влака в Барантен онази вечер — нали се предполагаше, че неизвестното лице е слязло там: бяха преброили билетите и бяха намерили всички пътници с изключение на един едър мъжага, чиято глава била превързана със синя кърпа и за когото едни разправяха, че

бил с палто, а други — че бил с работни дрехи. Само за този човек, изчезнал, изпарил се като видение, имаха събрани в папка триста и десет показания, в които цареше такава бъркотия, че всеки от документите опровергаваше другия.

Делото се усложняваше и от юридическа страна: имаше протокол, оформен от писаря, когото имперският прокурор и съдия-следователят бяха завели на местопрестъплението — обемисто описание на участъка от линията, където бяха намерили трупа, на положението на тялото, на костюма, на вещите, открити в джобовете, чрез които бяха установили самоличността; имаше и смъртен акт от присъствалия лекар, в който с научни термини бе описана раната на шията, онзи едничък ужасяващ разрез, извършен с остър предмет, по всяка вероятност нож; събрани бяха и други протоколи, документи за пренасянето на трупа до болницата в Руан, за времето, което бе преседял там, преди забележително бързият процес на разлагане да принуди властите да го предадат на роднините. Но и в тия купища хартия личаха само две-три по-важни подробности. Преди всичко не бяха открили в джобовете часовника и малкия портфейл с десет банкноти по хиляда франка — сума, която председателят Гранморен дължал на сестра си госпожа Бонон и която тя очаквала да ѝ върне. При това положение можеше да се предположи, че убийството е извършено с цел грабеж — но от друга страна, на един от пръстите бе останал пръстен с голям диамант. Оттук възникнаха още цял куп хипотези. За съжаление не разполагаха с номерата на банкнотите; знаеше се обаче как изглежда часовникът — голям, навивал се с копче, върху капака били изписани сплетените инициали на председателя, а отвътре имало фабричен номер: 2516. Най-сетне внимателно бяха претърсили из храсталаците около линията и навсякъде, където би могъл да бъде хвърлен ножът, с който си бе послужил престъпникът; не откриха нищо, убиецът навярно бе го скрил заедно с банкнотите и часовника. Бяха намерили само на стотина метра преди станцията Барантен пътното одеяло на жертвата, захвърлено, за да не събуди подозрения; то бе прибавено към веществените доказателства.

Когато съпрузите Лашене влязоха, господин Дьонизе стоеше прав до бюрото си и четеше едно от първите показания, което писарят бе извадил от папката. Той бе нисък, доста пълен, гладко избръснат мъж с прошарена вече коса. Бледото му лице с дебели бузи, квадратна

брадичка и широк нос изглеждаше вяло — това усещане се засилваше от тежките клепачи, полуспуснати върху изпъкналите, светли очи. Ала цялата хитрост и схватливост, с които смяташе, че е надарен, прозираха в устните му — устни на актьор, свикнал да изобразява лъжливи чувства в живота, подвижни устни, които присвиваше, когато му се струваше, че е особено остроумен. Обикновено ставаше жертва на собственото си остроумие, беше прекалено прозорлив, опитваше се да надлъже простите и очевидни истини, идеализирайки занаята си — беше решил, че работата му изисква от него да бъде нещо като специалист по духовна анатомия, да притежава шесто чувство, да има невероятно бистър ум. Впрочем той наистина не беше глупав.

Веднага прояви любезност към госпожа Дьо Лашене — съдебните му функции не му пречеха да бъде светски мъж и да поддържа връзки с висшето общество в Руан и околностите.

— Госпожо, моля, седнете.

Лично подаде стол на младата жена — русоляво, хилаво създание, — особено неприятна и грозновата в траурния си тоалет. Отнесе се учтиво, дори малко хладно с господин Дьо Лашене — също рус и с доста болнав вид; за него този дребосък, станал на тридесет и шест години съдия и получил орден покрай връзките на своя тъст и на услугите, които баща му, също чиновник в магистратурата, бе оказвал навремето като член на смесените военно-граждански комисии, олицетворяваше служителите с привилегии, богаташите, некадърниците, намерили си местенца и израснали благодарение на роднините и на парите си; а той, беден, без покровители, бе принуден непрестанно да превива гръб като просител и мечтаното повишение все му се изплъзваше. Затова му бе приятно да подчертава могъществото си в тоя кабинет, върховната си власт над чуждата свобода — можеше с една дума да превърне свидетеля в обвиняем и незабавно да го арестува, ако му хрумне.

— Госпожо — продължи той, — ще ми простите, че се налага отново да ви измъчвам с тази ужасна история. Известно ми е, вие не по-малко от нас държите случаят да бъде изяснен и виновникът да получи наказание за престъплението си.

После даде знак на писаря — висок младеж с жълто, кокалесто лице — и разпитът започна.

Но още от първите въпроси, отправени към съпругата му, господин Дьо Лашене, който беше седнал, без да го поканят, започна да отговаря вместо нея. Не се сдържа и изрази огорчението си от завещанието на своя тъст. Бива ли така? Направил толкова много и толкова значителни дарения, че почти преполовил състоянието си, възлизащо на три милиона и седемстотин хиляди франка! И то все заради разни напълно неизвестни личности, какви ли не жени от простолюдието! Била спомената дори продавачката на теменужки, дето седяла в един вход на улица Роше. Това било абсолютно неприемливо и той само чакал криминалното следствие да приключи, за да види дали няма начин да оспорят едно такова възмутително завещание.

Докато той се оплакваше, стиснал зъби, и излагаше на показ глупостта си, скъперническата си, вечно незадоволена провинциална същност, господин Дьонизе го наблюдаваше със светлите си, полускрити от клепачите очи и тънките му устни изразяваха презрение и завист към това нищожество, на което два милиона не му стигаха и което благодарение на всичките тия пари някой ден сигурно щеше да му се яви загърнато в пурпурната мантия на върховен съдия.

— Струва ми се, че ще сбъркате, господине — рече той най-сетне. — Завещанието може да бъде оспорено единствено ако стойността на даренията надхвърля половината от състоянието, а случаят не е такъв.

После се обърна към писаря:

— Впрочем, Лоран, надявам се, че не записвате това.

Младежът го успокои с едва забележима усмивка — ясни му бяха тия неща!

— Добре де — продължи още по-кисело господин Дьо Лашене, — но според мен никой не би могъл да разчита, че ще оставя Кроа дьо Мофра на ония Рубо. Как не — такъв подарък за дъщерята на един слуга! И защо, от къде на къде? А пък ако се докаже, че имат нещо общо с убийството...

— Наистина ли си го мислите?

— Е, как иначе! Ако съдържанието на завещанието им е било известно, явна е изгодата, която имат от смъртта на нашия нещастен баща... Освен това забележете, че те последни са разговаряли с него... С една дума, всичко ми се вижда доста подозрително.

— А вие, госпожо, смятате ли, че някогашната ви приятелка е способна на такова престъпление?

Преди да отговори, Берт хвърли поглед към мъжа си. След няколко месеца семеен живот двамата си бяха повлияли взаимно и от това злобните им, сухарски характери бяха станали още по-неприятни. Всеки настройваше другия и той така я бе настървил срещу Севрин, че жена му незабавно би накарала да я арестуват, стига да си получи къщата обратно.

— Боже мой, господине — каза тя след кратко мълчание, — личността, за която говорите, имаше някои твърде лоши прояви като малка.

— Как? Нима намирате, че поведението ѝ в Дюенвил не е било добро?

— О, не, господине, ако беше тъй, баща ми щеше да я изхвърли!

Това възклицание изразяваше възмущението на почтената, лицемерно добродетелна буржоазна дама, която никога не би могла да бъде упреknата в какъвто и да било грях и която се гордееше, че непорочността ѝ не се оспорва от никого в Руан и всички я поздравяват и я канят в домовете си.

— Само че — прибави тя, — когато човек по навик е лекомислен и недисциплиниран... С една дума, господине, твърде много неща, които ми се струваха невероятни, днес ми се виждат напълно сигурни.

Господин Дьонизе бе започнал да проявява известно нетърпение. Тази следа вече не го занимаваше и всеки, който се придържаше към нея, се превръщаше в негов противник; струваше му се, че това е признак на недоверие към умствените му възможности.

— Добре, но вижте сега, човек трябва да разсъждава разумно — повиши глас той. — Хора като съпрузите Рубо не биха убили човек като вашия баща, за да получат по-скоро наследството; или поне най-малкото поради прибързаност щяха да оставят улики, по някакъв начин щях да открият следи от алчността им, от желанието да притежават имот, да забогатеят. Не, тази подбуда не е достатъчна, нужно е още нещо, а го няма, дори вие не можете да ни насочите... Пък и да се върнем към фактите, не виждате ли, че просто няма начин нещата да са се развили така? Никой не е видял съпрузите Рубо да се качват в купето, един служител дори твърди, че ги видял да се връщат на местата си. А в Барантен със сигурност са били там и би трябвало

да предположим, че по време на неколкоминутното пътуване, докато влакът се е движил с пълна скорост, са отишли до купето на председателя, което се е намирало през три вагона, и са се върнали обратно. Правдоподобно ли е това? Разпитах машинисти, кондуктори. Всички ми казаха, че е възможно само ако човек е свикнал, ако е извънредно хладнокръвен и енергичен... При всички случаи жената не би била в състояние да го стори, значи, съпругът ѝ е поел риска сам; но защо — за да убие покровителя, който току-що ги е отървал от големи неприятности? Не, не, едва ли! Хипотезата не ни води доникъде, друго трябва да търсим... Ха! Ако някой се е качил в Руан и е слязъл на следващата станция, ако наскоро е отправял смъртни заплахи срещу жертвата...

Той така се увлече, че стигна до новата си теория и вече щеше да се издаде, но вратата се откряна и през отвора надникна разсилният. Още преди да отвори уста обаче, една ръка в ръкавица бутна вратата докрай; влезе руса дама с елегантни траурни дрехи, все още красива, макар да бе повече от петдесетгодишна — красотата ѝ бе пищна и ярка, изглеждаше като застаряваща богиня.

— Аз съм, драги господин съдия. Позакъснях, но ще ме извините, нали? Пътищата са отворителни, уж от Дюенвил до Руан са само три левги, а ми се видяха два пъти повече.

Господин Дьонизе галантно се изправи.

— Не сме се виждали от неделя насам, как сте, госпожо?

— Много добре... А вие, драги господине, свързахте ли се от уплахата, която ви причини моят кочияш? Момчето ми разправи, че като ви откарвало, на два километра от замъка колата щяла да се обърне.

— О, само се поразтърсихме, вече бях забравил... Заповядайте, седнете и както казах преди малко на госпожа Дьо Лашене, простете ми, задето отново ви карам да страдате заради това мъчително дело.

— Боже мой! Щом се налага... Здравей, Берт! Добър ген, Лашене!

Това беше госпожа Бонон, сестрата на убития. Тя целуна племенницата си и се ръкува със съпруга ѝ. На тридесет години бе останала вдовица след смъртта на един фабрикант, който бе увеличил извънредно много и без това голямото ѝ богатство — при подялбата на семейния имот с брат ѝ тя бе получила имението Дюенвил, — и бе

водила приятно съществуване, изпълнено, както твърдяха, със сърдечни увлечения, но поведението ѝ външно бе тъй безупречно и непресторено, че бе си останала съдница на руанското висше общество. Възможностите и желанията ѝ в любовта се бяха оказали свързани с магистратурата и от двадесет и пет години приемаше в замъка представителите на съдебното ведомство в Руан, така че колите ѝ сновяха с тях до града и обратно като в безкраен празник. И сега не се бе укротила, твърдяха, че обкръжавала с майчинска нежност един млад стажант-прокурор, син на съдията господин Шомет: действувала за издигането на сина, обсипвала бащата с покани за гостуване и други любезности. Имаше освен това един добър приятел от по-стари времена, ерген — господин Дебазей, литературната знаменитост на руанския съд, чиито изящни сонети се разпространяваха от уста на уста. Години наред той бе разполагал със собствена стая в Дюенвил. Сега, вече подминал шестдесетте, все още отиваше да вечеря там като стар познайник, макар ревматизмът да не му позволяваше нищо повече от приятните спомени. Добросърдечието ѝ позволяваше да царува все тъй въпреки заплашително приближаващата старост и никой не оспорваше властта ѝ, едва през последната зима се бе появила съперница — госпожа Льобук, също съпруга на съдия, висока, тридесет и четири годишна брюнетка, извънредно приятна, у която съдебните служители наминаваха все по-често. Този факт внасяше нотка на тъга в обичайната ѝ жизнерадост.

— В такъв случай, ако позволите, госпожо — продължи господин Дьонизе, — ще ви задам няколко въпроса.

Разпитът на съпрузите Лашене бе приключил, но той не ги помоли да излязат: неговият мрачен, студен кабинет се бе превърнал в нещо като светски салон. Флегматичният писар отново се приготви за работа.

— Един свидетел спомена за някаква телеграма, получена от брат ви, с която го викали незабавно да отиде в Дюенвил. Не открихме никакви следи от тази телеграма. Да сте я изпратили вие, госпожо?

Госпожа Бонон спокойно се усмихна и отговори с такъв тон, сякаш водеха приятелски разговор:

— Не съм писала на брат си, очаквах го, знаех, че възнамерява да дойде, но не бяхме определяли ден. Обикновено пристигаше внезапно, почти винаги с нощен влак. Понеже живееше в малка къща в парка,

която има вход откъм една пуста уличка, дори не го чувахме кога се появява. Наемаше кола в Барантен и се показваше едва на сутринта, понякога доста късно, като съсед, настанил се отдавна, който идва на посещение... Този път го очаквах, защото трябваше да ми донесе сумата от десет хиляди франка, които имаше да ми връща. Несъмнено десетте хиляди франка са били у него. Затова сметнах, че чисто и просто са го убили, за да го ограбят.

Съдията направи кратка пауза; после попита, като я гледаше право в очите:

— Какво е мнението ви за госпожа Рубо и за нейния съпруг?

Тя живо махна с ръка, сякаш да изрази пълно несъгласие:

— О, моля ви се, господин Дьонизе, не си внушавайте пак погрешни мисли за тия чудесни хорица... Севрин беше добро момиченце, мило, дори много послушно и при това сладко, нищо ѝ нямаше. Щом държите да го повторя, смятам, че тя и нейният съпруг не са способни да извършат злодеяние.

Той закима тържествуващо, като хвърли поглед към госпожа Дьо Лашене. Тя се засегна и си позволи да се обади:

— Лельо, струва ми се, че проявявате известна лековерност.

Тогава госпожа Бонон каза с присъщата си откровеност онова, което ѝ беше на сърцето:

— Стига, Берт, по този въпрос няма да се разберем. Беше весела, обичаше да се смее и беше напълно права... Отлично зная какво мислите вие двамата с твоя съпруг. Всъщност користта трябва да ви е размътила главите, щом се чудите толкова, че баща ти е направил Кроа дьо Мофра дарение за милата Севрин... Той я отгледа, даде ѝ зестра, напълно естествено е да я има в завещанието му. Че как, нали той я смяташе почти за своя дъщеря!... Ах, скъпа моя, какво значение имат парите за човешкото щастие?

Наистина, понеже винаги беше притежавала огромно богатство, тя бе напълно безкористна. И дори с присъщата на хубава и обожавана жена изтънченост се преструваше, че за нея смисълът на живота е в красотата и в любовта.

— Самият Рубо спомена за телеграмата — забеляза сухо господин Дьо Лашене. — Ако не е получавал телеграма, председателят нямаше да му каже такова нещо. Защо лъже Рубо?

— Ами председателят сам може да е измислил телеграмата, за да обясни внезапното си заминаване пред съпрузите Рубо — възкликна развълнувано господин Дьонизе. — Според показанията им той се канел да замине на следващия ден; и понеже се е озовал в един влак с тях, трябвало е да им даде някакво обяснение, ако не е искал да им съобщи истинската причина, която впрочем си остава неизвестна... Това няма значение, така доникъде няма да стигнем.

Отново замълчаха. Когато съдията взе думата, беше извънредно спокоен и внимаваше в изразите си.

— Сега, госпожо, ще засегна една особено деликатна тема и ще ви помоля да извините естеството на моите въпроси. Никой не уважава повече от мен паметта на покойния ви брат... Носеха се обаче слухове, нали така? Твърдяха, че имал любовници.

Госпожа Бонон отново се усмихна, проявявайки безкрайната си търпимост.

— О, скъпи господине, на неговата възраст!... Брат ми овдовя рано, никога не съм си позволявала да не одобрявам онова, което е вършил. Той живееше както си искаше, не съм се бъркала в съществуването му. Зная само, че не измени на общественото си положение и докрай си остана мъж намясто.

Берт направо не можеше да си поеме дъх, откакто бе станало дума за любовниците на баща ѝ, и седеше със сведени очи; не помалко смутен, съпругът ѝ бе отишъл до прозореца и сега стоеше с гръб към тях.

— Моля да извините моята настойчивост — каза господин Дьонизе. — Нали имаше някаква история с една ваша камериерка?

— А, да! Луизет... Но, скъпи господине, тя беше просто едно малко порочно създание, на четиринайсет години поддържаше връзки с някакъв престъпник. Опитаха се да използват смъртта ѝ, за да очернят брат ми. Недостойна история, ще ви разкажа всичко.

Сигурно си вярваше. Макар да знаеше отлично какви бяха нравите на председателя и ни най-малко да не се бе изненадала от трагичната му гибел, смяташе се задължена да защити високопоставеното си семейство. Колкото до неприятната история с Луизет, дори да го мислеше способен да се опита да насили момичето, беше също тъй искрено убедена, че то е било развратено от по-рано.

— Представете си една такава мъничка, нежна хлапачка, русичка, розова като ангелче, душица, ще речеш, че никой не я е докосвал и може да се яви пред господ бог, без да се изповядва... А не беше навършила още четиринайсет години и вече скитореше с един грубиян от каменоломните на име Кабюш — той пък беше лежал пет години в затвора, понеже убил човек в някаква кръчма. Младежът живеел като дивак в края на бекурската гора, където баща му, починал от мъка, му оставил колиба, построена от дънери и глина. Той упорито се опитваше да разработи някакво кътче от изоставените каменоломни, дали навремето, доколкото знам, половината камъни, с които е построен Руан. И в тая бърлога малката ходела при своя върколак — всички в тоя кран толкова се бояха от него, че живееш сам, като чумав! Често ги срещали да бродят из горите, хванати за ръце, тя — мъничка и крехка, той — огромен и груб. Изобщо такова падение — просто да не повярваш... Разбира се, аз научих всичко това по-късно. Взех Луизет при мен от жалост, просто да направя добро. Знаех, че нейното семейство, тия Мизарови, са бедни, а те думичка не обелиха пред мен, че са пребивали детето от бой и пак не са могли да го отучат да тича при своя Кабюш, щом забравят вратата отворена... И тогава стана нещастие. Брат ми няма своя прислуга в Доенвил. Луизет и още една жена поддържаха малката къща, в която той живееше отделно. Една сутрин тя отишла сама там и после изчезна. Според мен е замисляла бягството си много преди това, може би любовникът ѝ я е причакал и я е отвел... Най-ужасното беше, че пет дена по-късно се разпространи мълвата за смъртта на Луизет, разправяха подробности — уж брат ми се опитал да я изнасили тъй зверски, че подплашеното дете отишло при Кабюш и починало от мозъчно сътресение. Какво точно се бе случило? Толкова приказки се изприказваха, че е трудно да се прецени. Лично аз смятам, че Луизет е умряла от висока температура, което бе установено от лекар, сигурно това се дължи на непредпазливостта ѝ, спала е на открито, скитала е из тресавищата... Драги господине, нали и вие не можете да си представите моят брат да измъчва едно такова малко създание? Би било чудовищно, невъзможно е!

Господин Дьонизе бе изслушал разказа ѝ внимателно, без да изразява одобрение или несъгласие. Госпожа Бонон се позапъна накрая; най-сетне се реши:

— Боже мой! Не твърдя нищо, може брат ми да е поискал да се пошегува с нея. Обичаше младите, външно беше суров, но иначе беше много весел. Тъй де, да предположим, целунал я е.

При тия думи съпрузите Лашене добродетелно се възмутиха:

— О! Лельо, лельо!

Тя обаче сви рамене: защо да заблуждава правосъдието?

— Целунал я е, може да я е погъделичкал. Това не е престъпление... Приемам тази възможност, защото историята не е измислена от каменаря. Сигурно оная порочна измамница Луизет нарочно е преувеличила нещата, за да остане при любовника си, и този, както ви казах, груб човек накрая сам е сметнал, че са убили изгората му... Беше наистина побеснял от гняв, повтаряше наляво и надясно по кръчмите, че ако председателят му падне в ръцете, ще го заколи като прасе...

Съдията, който бе мълчал до тоя миг, рязко я прекъсна:

— Така ли е казал, има ли свидетели, които да го потвърдят?

— О, скъпи господине, ще намерите колкото си искате свидетели... Изобщо тъжна история, причини ни големи неприятности. За щастие положението на брат ми изключваше всякакви подозрения.

Госпожа Бонон вече разбираше по каква нова следа е тръгнал господин Дьонизе; това я разтревожи и тя предпочете да не се задълбочава, а на свой ред го запита нещо. Той стана, заяви, че не желае да злоупотребява с любезността на близките и да ги измъчва повече. Нареди на писаря да прочете протоколите и да ги даде на свидетелите да се подпишат. Протоколите от разпитите бяха наистина безупречни, бяха така изчистени от излишните и компрометиращи думи, че госпожа Бонон, уловила перото, хвърли изненадан и добронамерен поглед към бледия, кокалест Лоран, на когото досега дори не бе обърнала внимание.

После, когато съдията я изпрати заедно с племенницата ѝ и нейния съпруг до вратата, улови двете му ръце.

— Доскоро виждане, нали? Знаете, че винаги сте добре дошли в Доенвил... Благодаря ви, вие сте един от последните, които ми остават верни.

В усмивката ѝ прозираше тъга, а в това време племенницата ѝ, която бе излязла първа, се сбогува сухо, едва-едва.

Когато остана сам, господин Дьонизе си почина една минута, пое си дъх. Стоеше прав и размишляваше. За него цялата работа бе вече ясна, познаваше славата на Гранморен, сигурно е проявил насилие. Това правеше разследването още по-деликатно и той си обеща да бъде двойно по-предпазлив, докато получи наставление от министерството. Въпреки това тържествуваше. Най-сетне щеше да спипа виновника.

— Съобщете да влезе господин Жак Лантие.

Съпрузите Рубо продължаваха да чакат на пейката в коридора с безизразни, сякаш сковани от дрямка търпеливи лица, по които от време на време пробягваха нервни тръпки. Гласът на разсилния, който извика Жак, като че ли ги стресна, разбуди ги. Те го проследиха с разширени очи как изчезва в кабинета на съдията. После отново зачакаха — още по-бледи и мълчаливи.

От три седмици насам тази история тормозеше Жак, като че ли имаше опасност да се обърне срещу него. Нямахше основание за такива мисли, в нищо не можеха да го упрекнат, нали им беше казал каквото знаеше; и все пак влизаше при съдията с онази ситна тръпка на виновния, който се бои да не би престъплението му да бъде разкрито; обмисляше отговорите си, когато му задаваха въпроси, внимаваше как се държи, боеше се да не каже нещо излишно. Той също можеше да убие: нима не си личеше по очите му? Тези съдебни призовки му бяха извънредно неприятни, дразнеха го много и казваше, че искал най-после да се отърве от главоболията, свързани с неща, които не го засягат.

Впрочем този ден господин Дьонизе прояви настойчивост само по отношение описанието на убиеца. Понеже Жак бе единственият свидетел, забелязал престъпника, само той можеше да даде по-точни сведения. Но Жак не добавяше нищо към първоначалното си показание, повтаряше, че е зърнал извършеното злодеяние само за секунда, че видението е било светкавично и остава в спомените му напълно смътно и неясно. Просто бе съгледал как един човек заколва друг, нищо повече. Бавно и упорито в продължение на половин час съдията го притискаше, задаваше му по всевъзможни начини едни и същи въпроси. Едър или дребен? Брадат, с дълга или къса коса? С какви дрехи? Към каква обществена прослойка му се е сторило, че спада? Смутен, Жак отговаряше неясно.

— Добре — заяви внезапно господин Дьонизе, като го гледаше в очите, — а ако ви го покажат, ще го разпознаете ли?

Той запремига, обзе го уплаха, като усети този поглед да го пронизва. Вслуша се в гласа на съвестта си.

— Дали ще го позная... да... може би.

Но необяснимият страх от несъзнателното съучастие отново го накара да се върне към обичайните неуверени отговори:

— Всъщност не, мисля, че не, никога не бих посмял да твърдя със сигурност. Ами помислете само! Това са осемдесет километра в час!

Обезкуражен, съдията вече се канеше да го изпрати в съседната стая, където да бъде на негово разположение, но изведнъж му хрумна друго.

— Стойте тук, седнете.

После позвъни отново на разсилния:

— Доведете господин и госпожа Рубо.

Още от вратата, като видяха Жак, очите им се замъглиха от едва доловимо безпокойство. Дали е проговорил? Дали са го задържали, за да им направят очна ставка? Самоувереността им се изпари, като го видяха тук; отначало гласовете им звучаха глухо. Ала съдията чисто и просто повтори първия разпит, те само трябваше да изрекат същите, почти непроменени фрази, а той ги слушаше с наведена глава, без дори да ги погледне.

После внезапно се обърна към Севрин:

— Госпожо, казали сте на инспектора по охраната, с чийто доклад разполагам, че според вас на гара Руан в купето се е качил някой, когато влакът е потеглял.

Тя се вцепени. Защо припомня това? Дали е капан? Да не би да съпостави показанията ѝ и да я упрекне, че си противоречи? Тя хвърли поглед за съвет към съпруга си, който се намеси предпазливо:

— Струва ми се, господине, че жена ми не твърдеше това тъй положително.

— Простете... Когато вие сте отбелязали, че е възможно, госпожата е заявила: „Сигурно така е станало...“ И тъй, госпожо, бих искал да зная дали сте имали някакви особени подбуди, за да кажете това.

Тя окончателно се обърка, беше убедена, че ако не внимава, от дума на дума той ще я принуди да признае всичко. Но не можеше да мълчи.

— О, не, господине, нямах подбуди... Навярно съм го казала като предположение, защото наистина е трудно да се даде друго обяснение.

— Значи, не сте видели човека, не можете да ни съобщите нищо за него?

— Не, не, господине, нищо!

Господин Дьонизе като че ли изостави тази точка от разследването. Но веднага се върна към нея, този път обръщайки се към Рубо:

— А вие как тъй не сте видели човека, ако наистина се е качил — нали според собствените ви показания сте разговаряли с убития, когато е бил даден сигналът за потегляне?

Тази настойчивост все повече плашеше помощник началник-гарата, тъй като не можеше да реши какво да стори — дали да се откаже от измислицата за човека, или упорито да я защитава. Ако бяха намерили улики срещу него, хипотезата за неизвестния убиец ставаше самоцелна и дори можеше да утежни положението му. Реши да се бави, за да разбере, впусна се в неясни, дълги обяснения.

— Много неприятно е — поде отново господин Дьонизе, — че спомените ви са толкова мъгляви, инак можехте да ни помогнете да разсеем подозренията, които падат върху някои лица.

Рубо сметна, че тия думи са отправени срещу него, и изпита неудържима нужда да отклони обвинението. Стори му се, че е на път да бъде разкрит, и незабавно взе решение:

— Ами съвестта не ми дава! Нали разбирате, колебая се, естествено е. Ако ви призная, че съм почти сигурен, видях го човека...

Съдията вдигна тържествуващо ръка, сметна тази откровеност за резултат на майсторството си. Той твърдеше, че от опит му било известно колко учудващо трудно е за някои свидетели да разкрият онова, което знаят; ласкаеше се от мисълта, че умее да кара такива хора неволно да си признават.

— Кажете, кажете... Какъв беше? Дребен, едър, ваш ръст — горе-долу?

— О, не! Много по-висок... Поне тъй ми се стори, просто стори ми се, почти сигурен съм, че един мъж за малко не се блъсна в мен,

като тичах обратно към моя вагон.

— Чакайте — каза господин Дьонизе.

Извърна се към Жак и го запита:

— По-едър ли беше от господин Рубо мъжът, когото видяхте с нож в ръка?

Машинистът вече губеше търпение, опасяваше се, че ще изпусне влака от пет часа — вдигна очи, втренчи се в Рубо; сякаш едва сега го виждаше, учуди се, като забеляза колко е набит, як, какъв особен профил има — като че ли този профил му се бе явявал някъде, може би насън.

— Не — промълви той, — не беше по-едър, беше горе-долу със същия ръст.

Но помощник-началникът рязко възрази:

— О, беше много по-висок, поне с една глава!

Жак продължаваше да стои вторачен в него; Рубо долавяше растящото учудване в погледа му и се размърда, сякаш искаше да заличи приликата със самия себе си; в това време жена му бе застинала и също следеше напрежението, изписано върху лицето на младия мъж. Очевидно в началото той се бе изненадал, откривайки известна прилика между Рубо и убиеца; после отведнъж в съзнанието му се бе загнездила увереността, че убиецът е Рубо, както твърдеше хорската мълга; сетне напълно го завладя вълнението от това откритие, той зина, нямаше начин да се разбере какво смята да направи, дори самият той не знаеше. Заговореше ли, щеше да погуби семейството. Погледът му срещна погледа на Рубо, двамата се взираха един в друг сякаш до дъното на душите си. Настъпи тишина.

— Значи, показанията ви се разминават — обади се отново господин Дьонизе. — На вас сигурно ви се е сторил по-нисък, понеже се е бил навел, борейки се с жертвата.

Той не преставаше да наблюдава двамата мъже. Не бе смятал да извлече подобна полза от очната ставка; но инстинктът, придобит в занаята, му подсказа, че в тоя миг истината витае наоколо. Убедеността му, че Кабюш е виновен, дори се поразклати. Дали пък онези Лашене не са прави? Дали престъпниците не са този почтен чиновник и младата му, нежна съпруга?

— Мъжът имаше ли брада като вас? — попита той Рубо.

Свидетелят едва успя да отговори, без гласът му да трепне:

— Брада ли? Не, не! Мисля, че беше голобрад.

Жак разбра, че същият въпрос ще бъде отправен и към него. Какво да каже? Той самият би се закълел, че мъжът имаше брада. Всъщност тези хора изобщо не го интересуваха, защо да не каже истината? Ала когато извърна поглед от съпруга, срещна очите на жената; в тия очи съзря такава страстна молба, толкова пълно себеотдаване, че бе потресен. По тялото му пробягна онази негова тръпка: дали я обичаше, дали тя бе онази, която би могъл да обикне истински, без да изпитва чудовищното желание да я унищожи? В този миг съзнанието му се замъгли, стори му се, че паметта му изневерява — започна да му се струва, че Рубо няма нищо общо с убиеца. Видението отново се стопяваше, обзеха го съмнения и сега той ужасно би се разкайвал, ако беше проговорил.

Господин Дьонизе вече задаваше своя въпрос:

— Мъжът имаше ли брада като господин Рубо?

Жак отговори напълно искрено:

— Господине, наистина не мога да ви кажа. Пак повтарям, стана много бързо. Нищо не зная, нищо не мога да твърдя със сигурност.

Но господин Дьонизе упорствуваше, искаше да разсее подозренията си относно помощник-началника. Притисна и него, и машиниста, успя да изтръгне от първия свидетел пълно описание на убиеца — висок, як, голобрад, с работнически дрехи, пълна противоположност на него самия; от втория не изкопчваше нищо повече от неуверени, откъслечни сведения, които придаваха още по-голяма убедителност на уверенията на другия. Първоначалното убеждение на съдията се засилваше: той е на прав път, портретът на престъпника, нарисуван от свидетеля, бе тъй точен, че с всяка нова подробност придобиваше все по-голяма сигурност. Тъкмо това семейство, заподозряно несправедливо, щеше с решаващите си показания да помогне убиецът да бъде обезглавен.

— Влезте тук — каза той на Рубо, на съпругата му и на Жак, като ги отпрати в съседната стая, след като подписаха протоколите. — Изчакайте да ви извикам.

Незабавно даде заповед да доведат задържания; беше толкова доволен, че в изблик на добро настроение каза на писаря:

— Лоран, в ръцете ни е.

Но вратата се отвори, появиха се двама полицаи, които водеха едър млад човек — на възраст между двадесет и пет и тридесет години. Съдията им даде знак да се оттеглят и Кабюш остана сам посред кабинета — смаян, настръхнал като подгонено диво животно. Беше як мъжага с могъщ врат, огромни юмруци, рус, с извънредно бяла кожа и рядка брада — мек, златист мъх, който покриваше бузите му. Имаше грубовато лице, ниското чело издаваше ограничеността му, импулсивния му нрав, ала широката уста и месестият нос придаваха на изражението му нещо предано, почти кучешко, сякаш се нуждаеше от малко нежност и закрила. Изтръгнат призори от своята бърлога, изкаран от горската пустош, раздразнен от непонятните обвинения, той вдъхваше подозрение като истински обвиняем с объркания си вид и с изпокъсаната си дреха; престоят в затвора му беше придал нещо престъпно, напрегнато, както става в такива случаи и с най-честните хора. Свечеряваше се, стаята бе тъмна и той се свиваше в полумрака, но разсилният донесе голяма лампа с открит глобус, която освети лицето му. Нямаше как да се прикрива вече и застана мирно.

Господин Дьонизе веднага бе вперил в него светлите си очи с тежко отпуснати клепачи. Не продумваше, това беше безмълвна схватка, първи сблъсък на силите, преди да започне същинската необузdana битка, изтъкана от хитрости, клопки и душевни изтезания. Този човек бе виновен, законът бе срещу него, имаше едно-единствено право — да признае злодеянието си.

Разпитът започна вяло:

— Знаете ли в какво престъпление сте обвинен?

С глъхнещ от безпомощен гняв глас Кабюш промърмори:

— Не ми казаха, ама се досещам. Толкова приказки се изприказваха!

— Познавахте ли господин Гранморен?

— Да, да, много добре го познавах!

— Едно момиче на име Луизет, ваша любовница, е работило като камериерка при госпожа Бонон.

Работникът подскочи от гняв. Когато бе разярен, той не умееше да се сдържа.

— Да ги вземат дяволите ония лъжци, дето разправят такива работи! Луизет не ми е била любовница.

Съдията любопитно наблюдаваше грубоватото му поведение. Той смени насоката на разпита:

— Вие сте извънредно несдържан, осъждан сте на пет години затвор, тъй като сте убили човек при разпра.

Кабюш наведе глава. Тази присъда бе най-големият му позор. Промълви тихо:

— Той ме удари пръв... Лежах само четири години, едната ми я опростиха.

— И тъй — продължи господин Дьонизе, — вие твърдите, че момичето на име Луизет не е било ваша любовница?

Кабюш отново стисна юмруци. После продължи о глух, пресекив глас:

— Ами че тя беше още съвсем дете, нямаше дори четиринайсет години, когато се върнах оттам... И всички бягаха от мен, само дето не ме замеряха с камъни. А като я срещях нея в гората, тя все се приближаваше, говореше ми, беше мила, толкова мила!... И така станахме приятели. Като се разхождахме, се държахме за ръка. Хубави времена бяха, ама хубави!... Вярно, че тя растеше и аз мислех за нея. Не мога да седна да отричам, бях като луд, толкова я обичах. И тя също ме обичаше много и това, дето казвате, сигурно щеше да се случи, обаче ни разделиха, пратиха я в Доенвил при онази госпожа... После една вечер, като се върнах от каменоломните, я намерих пред къщи — беше обезумяла, съсипана, тресеше я треска. Не посмяла да се върне при техните, дойде да умре при мене... Ах! Мътните да го вземат оня шопар! Трябваше още тогава да отида да го заколя!

Съдията сви устни, учуден от искреността, която прозираше в думите на тоя човек. Явно трябваше да се сражава яко, противникът щеше да се окаже по-силен, отколкото бе очаквал.

— Да, известна ми е ужасяващата история, която сте съчинили о момичето. Само че забележете — целият живот на господин Гранморен опровергава вашите обвинения.

Зашеметен, с разширени очи и треперещи ръце, работникът заекна:

— Какво? Какво сме измислили ние?... Другите лъжат, а обвиняват нас, че сме лъжци!

— Ами да, я не се правете на невинен... Аз вече разпитах Мизар, оня човек, който е взел за жена майката на вашата любовница. Ако се

наложи, ще ви направя очна ставка с него. Ще видите той как гледа на цялата история... И внимавайте какво отговаряте. Разполагаме със свидетели, знаем всичко, по-добре казвайте истината.

Това беше обичайният му начин да сплашва хората, дори в случаите, когато не знаеше нищо и нямаше никакви свидетели.

— Така например, ще отречете ли, че публично сте крещели как ще заколите господин Гранморен?

— А, виж, това съм го казвал. И то най-искрено, тъй си е! Как само ме сърбяха ръцете!

От изненада господин Дьонизе млъкна — очакваше, че човекът ще отрича докрай. Как! Обвиняемият признава за заплахите! Каква ли хитрост се крие зад това? Изпълнен е опасения, че е действувал прибързано, съдията помисли малко, огледа събеседника си и внезапно му отправи въпрос:

— Какво правихте през нощта на четиринайсети срещу петнайсети февруари?

— Легнах си, като се смрачи, към шест... Бях малко неразположен, братовчедът Луи дори ми послужи, закара един товар камъни до Доенвил.

— Да, видели са братовчед ви да прекосява железопътната линия с каруцата при прелеза. Само че като го разпитахме, той можа да ни каже само едно: разделил се е с вас по обед и повече не ви е виждал... Докажете ми, че сте си легнали в шест часа.

— Е, ами че това е глупаво, няма как да го докажа. Живея в края на гората, къщата ми е съвсем самотна... Казвам ви, там бях — това е.

Тогава господин Дьонизе, убеден в правотата си, реши да нанесе най-силния удар. Напрегна цялата си воля, лицето му застина, устните му се кривяха според описанието на сцената:

— Аз ще ви кажа какво сте правили вечерта на четиринайсети февруари... В три часа в Барантен сте се качили на влака за Руан с цел, която разследването още не е успяло да установи. Трябвало е да се върнете с влака от Париж, който спира в Руан в девет часа и три минути; били сте на перона сред тълпата и изведнъж сте видели господин Гранморен в неговото купе. Забележете, приемам, че не сте действували предумишлено, идеята да извършите убийство ви е дошла едва тогава... Възползували сте се от блъсканицата, за да се качите, изчакали сте да стигнете до тунела при Малоне; само че зле сте

изчислили времето, влакът вече е излизал от тунела, когато сте извършили престъплението... Изхвърлили сте трупа и сте слезли в Барантен, като предварително сте се отървали и от пътното одеяло... Това е, което сте направили.

Той следеше и най-дребната промяна в изражението на розовото лице на Кабюш и се раздражни, когато той, след като в началото бе го слушал най-внимателно, избухна в гръмогласен смях.

— Ама какви ги говорите?... Ако бях свършил тая работа, щях да си кажа.

После добави спокойно:

— Не съм я свършил, макар че трябваше. Мътните да го вземат! Наистина съжалявам.

Господин Дьонизе не успя да изкопчи нищо друго от него. Напразно зададе нови въпроси и с различни средства се опита да изясни отново някои подробности. Не! Твърдо не! Не бил той. Само свиваше рамене, всички тези приказки му се струваха глупави. При арестуването му бяха претърсили колибата, но не откриха нито оръжието, нито десетте банкноти, нито часовника; бяха намерили само един панталон, върху който имаше няколко капки кръв — сериозна улика. Той отново се разсмя: що за измишльотина, бил хванал един заек с примка и си изплескал панталона! И понеже не се отказваше от създадената си представа за злодеянието, съдията започна да губи почва под краката си, професионалната му хитрост усложняваше нещата и изопачаваше простата истина. Този ограничен човек, неспособен на лукави извъртания, който неотклонно и невъзмутимо отричаше, повтаряйки своето вечно „не“, започваше да го вбесява; той го беше приел за виновен и всяко ново отричане го оскърбяваше, сякаш откриваше в него дивашко упорство и измама. Все някак щеше да го накара да се уплете.

— Значи, отказвате да признаете?

— Ами разбира се, не съм аз... Де да бях аз! Щях да се гордея, нямаше да си мълча.

Господин Дьонизе скочи внезапно и сам отвори вратата на съседната стаичка. Извика Жак:

— Познавате ли този човек?

— Зная го — отвърна изненадан машинистът. — Виждам съм го по-рано в къщата на Мизар.

— Не, не... Приличали на човека от вагона, на убиеца?

Жак веднага стана предпазлив. Всъщност не му приличаше. Онзи му се беше сторил по-набит, по-мургав. Канеше се да го каже, но си помисли, че ще излезе прекалено категорично. Затова се измъкна с мъгляви приказки:

— Не зная, не мога да кажа... Честна дума, господине, не мога да кажа.

Без да се бави, господин Дьонизе извика и съпрузите Рубо и им зададе въпроса:

— Познавате ли този човек?

Кабюш продължаваше да се усмихва. Не се учуди, кимна леко на Севрин, беше я виждал като малко момиченце в Кроа дьо Мофра. Но тя и нейният съпруг се вцепениха, като го зърнаха. Стана им ясно: това бе арестуваният, за когото им бе споменал Жак, обвиняемият, заради когото ги бяха викнали на разпит. Рубо беше поразен, ужасен от приликата на този младеж с въображаемия убиец, чиито външни белези бе измислил, за да се различава от самия него. Чиста случайност, но той толкова се смути, че се колебаеше какво да отговори.

— Хайде де, познавате ли го?

— Боже мой! Господин съдия, нали ви казах, тъй ми се стори, някакъв тип само се бутна в мене... Вярно, този е едър също като оня, рус е, няма брада...

— Тъй де, познавате ли го?

Притиснат до стената, помощник-началникът цял се тресеше от душевни терзания. Надделя инстинктът за самосъхранение.

— Не мога да твърдя със сигурност. Има известна прилика, доста голяма, вярно е.

Този път Кабюш се разпсува. Почвало да му писва от тия щуротии. Не бил извършил нищо, искал да си върви. Кръвта се качи в главата му, той заблъска с юмруци, доби такъв страшен вид, че се наложи полицаите да влязат и да го отведат. Съзрял този изблик на груба сила, този скок на нападнатия звяр, който се извъръща настръхнал, за да се защити, господин Дьонизе тържествуваше. Сега вече бе напълно убеден в правотата си и дори се издаде:

— Видяхте ли очите му? Аз тия ги познавам по очите... Аха, спукана му е работата, в ръчичките ни е!

Застанали неподвижно, съпрузите Рубо се спогледаха. Значи тъй — всичко бе свършило, бяха спасени, полицията бе заловила виновника. Бяха малко замаяни, съвестта ги гризеше заради ролята, която обстоятелствата ги бяха принудили да изиграят. Но постепенно радостта ги завладя, престанаха да се терзаят, усмихнаха се на Жак, зачакаха с облекчение съдията да ги освободи и тримата, за да глътнат чист въздух — и точно тогава разсилният донесе някакво писмо.

Господин Дьонизе напълно забрави за тримата свидетели и незабавно седна зад бюрото, за да го прочете внимателно. Писмото бе от министерството и съдържаше указанията, които следвало да проучи, преди да продължи разследването. Четеше и явно вече не тържествуваше — лицето му отново застина и доби мрачен вид. Вдигна за миг глава и хвърли кос поглед към съпрузите Рубо, сякаш някоя от фразите се отнасяше до тях. Радостта им се стопи, отново застанаха като на тръни, стори им се, че пак са ги взели на мушката. Защо ги бе погледнал така? Да не би в Париж да са открили онези три реда, онази глупава бележчица, заради която трепереха? Севрин отлично познаваше господин Ками-Ламот, често го бе виждала в дома на председателя и знаеше, че той е натоварен да подреди книгата на убития. Рубо горчиво съжаляваше, че не се е сетил да изпрати жена си в Париж да посети този-онзи, да им подsigури поне закрилата на главния секретар в случай, че Компанията се раздразни от неприятните слухове и реши да го изхвърли. Двамата се бяха вторачили в съдията и безпокойството им растеше, като виждаха как той става все по-кисел, явно притеснен от писмото, което объркваше цялата му работа през този ден.

Най-сетне господин Дьонизе остави писмото и поседя замислен, вперил невиждащ поглед в съпрузите Рубо и в Жак. После примирено изрече на глас, сякаш се обръщаше към самия себе си:

— Добре де, ще видим, ще започна отначало... Свободни сте.

Но когато тримата тръгнаха да излизат, не можа да устои пред желанието да разбере истината, да си изясни важния факт, който разрушаваше новата му хипотеза — нищо, че му препоръчваха да не прави нищо, да чака.

— Не, вие останете за малко, имам още един въпрос към вас.

В коридора съпрузите Рубо се спряха. Вратите пред тях бяха отворени, ала те не можеха да си вървят: нещо ги спираше, бояха се от

онова, което щеше да се случи в кабинета на съдията, струваше им се просто невъзможно да си тръгнат, без да са научили от Жак какъв въпрос му е бил зададен. Върнаха се, затъпкаха на място с вдървени крака. Отново се настаниха на пейката, където бяха чакали с часове, и застинаха в мълчание.

Когато машинистът излезе, Рубо тежко се изправи.

— Изчакахме ви, за да отидем заедно на гарата... Е, какво?

Но Жак се извърна смутен, сякаш искаше да избегне втренчения поглед на Севрин.

— Нищо не му е ясно, уплел се е — каза той най-после. — Сега пък ме попита дали оная беля не са я свършили двама души. И понеже в Хавър бях споменал, че краката на стария бяха притиснати от нещо тъмно, почна да ми задава въпроси за това... Изглежда, смята, че е било одеялото. Прати да го донесат и ме накара да кажа как ми се струва на мен... Бога ми, сигурно ще да е било одеялото.

Двамата Рубо потръпнаха. Съдът бе по следите им, една думичка на този момък щеше да ги погуби. Сигурно бе разбрал и като нищо щеше да проговори накрая. Мъжете застанаха от двете страни на жената и тримата мълчаливо излязоха от Съдебната палата, а на улицата помощник-началникът се обади:

— Да не забравя да ви кажа, приятелю, на жена ми ѝ се налага да отскочи за един ден до Париж, по работа. Надявам се, ще бъдете така добър да ѝ помогнете, ако има нужда.

V

Точно в единадесет и четвърт постът при Европейския мост съобщи с две изсвирвания за пристигането на експреса от Хавър, който изскочи от Батиньолския тунел; скоро влакът разтърси стрелките и с кратък писък навлезе в територията на гарата, като скърцаше със спирачките си, димеше и пръскаше вода — беше цял мокър поради непрестанния проливен дъжд, който го бе обливал от Руан насам.

Железничарите още не бяха минали, за да издърпат резетата на вратите, когато една от тях се отвори и Севрин скочи на перона, макар влакът да бе в движение. Нейният вагон бе последен и се наложи да побърза, за да се добере до локомотива сред внезапно избликналия от купетата поток от пътници, сред тичащите деца и струпаните багажи. Жак стоеше на платформата, чакаше, за да закара машината си в депо; Пекъо изтриваше месинговите чаркове с парцал.

— Нали се разбрахме — каза тя, като се надигна на пръсти. — Ще бъда в три часа на улица Кардине, а вие ще имате добрината да ме представите на вашия началник, за да му благодаря.

Това бе предлогът, измислен от Рубо — да изкаже благодарност на началника на Батиньолското депо за някаква дребна услуга. По този начин щеше да се наложи машинистът да се държи любезно с нея, тя можеше да намери начин да се сближи повече с него и да му въздействува.

Само че мокрият и почернял от въглищния прах Жак, изтощен от борбата с дъжда и вятъра, я гледаше сурово и не ѝ отговаряше. Като заминаваше от Хавър, не бе успял да се отърве от съпруга ѝ; беше потресен при мисълта да остане насаме с нея, защото вече му бе ясно, че я желае.

— Нали така? — усмихна се тя отново, като го стрелна с нежния си гальовен поглед, макар да бе изненадана и малко отвратена от мръсотията по него, която го правеше почти неузнаваем. — Нали? Разчитам на вас.

Тя се бе надигнала още, хвана се за някаква желязна дръжка — беше с ръкавици — и Пекьо любезно ѝ подхвърли:

— Внимавайте, ще се изцапате.

Наложил се Жак да отговори. Той се обади кисело:

— Да, на улица Кардине... Стига да не се стопя съвсем под този дъжд. Ама че гадно време!

Домъчня ѝ, като го виждаше колко ужасно изглежда, и добави, сякаш той се бе мъчил само заради нея:

— Горкичкият, а на мен ми беше толкова удобно!... Трябва да знаете, че мислех за вас, така се ядосвах на този порой... А колко се радвах, че тази сутрин пътувам с вас и довечера ще ме върнете обратно с експреса!

Ала тия мили, приятни и задушежни приказки сякаш го притесниха още повече. Той явно изпита облекчение, като чу някакъв глас да вика: „Назад!“ Бързо дръпна връвта на свирката, а огнярят махна на младата жена да се пази.

— До три часа!

— Да, в три!

И докато локомотивът набираше ход, Севрин последна напусна перона. Излезе на улица Амстердам и се канеше да разтвори чадъра си, но с удоволствие забеляза, че вече не вали. Спусна се до площад Хавър, поколеба се за миг и реши, че ще бъде по-добре да обядва сега. Беше единадесет и двадесет и пет и тя влезе в един евтин ресторант на ъгъла на улица Сен Лазар, където си поръча пържени яйца и котлет. Хранеше се бавно и мислеше за всички ония неща, които се въртяха в главата ѝ седмици наред — лицето ѝ бе бледо и изопнато, по него нямаше и следа от очарователната ѝ усмивка.

Предния ден, два дни след разпита в Руан, Рубо бе сметнал, че е опасно да изчакват, и реши да я прати при господин Ками-Ламот — не в министерството, а в дома му на улица Роше, намиращ се в съседство с къщата на Гранморен. Тя знаеше, че в един час ще го завари там, не бързаше, подготвяше думите си, мъчеше се да предвиди какво ще ѝ отговори, за да не се смути после. Имаше и друга причина, поради която бяха решили вчера да отпътува незабавно: бяха научили от клюкарите на гарата, че госпожа Льобльо и Филомен навсякъде разправяли как Компанията ще уволни Рубо, понеже се е изложил; най-лошото бе, дето господин Дабади при разговор не бе отрекъл

слуха, което му придаваше още по-голяма тежест. Налагаше се спешно Севрин да отиде в Париж да се бори за тяхната кауза и най-вече да измоли покровителството на тази видна личност, както бе сторила порано с председателя. Ала зад тази молба, която трябваше да обясни целта на посещението ѝ, се криеше нещо много по-неотложно — парещата, неутолима жажда да научи как се развиват събитията, която тласка престъпниците да се издадат, но да не останат в неведение. Неизвестността ги убиваше, а освен това, откакто Жак им бе съобщил за подозрението относно участието на второ лице в убийството, имаха чувството, че са разкрити. Измъчваха ги предположения — дали не са открили писмото, дали не са сглобили подробностите; непрекъснато очакваха да им направят обиск, да ги арестуват; терзаеха се тъй силно, тъй тревожни и заплашителни им се струваха и най-дребните факти наоколо, че вече дори предпочитаха всичко да рухне, но да се отърват от непрестанните страхове. Да узнаят — и мъките им щяха да се свършат!

Севрин дояде котлета — беше се замислила толкова дълбоко, че трепна, когато дойде на себе си, учуди се как се е озовала тук сред тоя народ. В устата ѝ горчеше, не можеше да преглъща, не ѝ се щеше дори да пийне кафе. Но макар да се бе хранила бавно, беше едва дванадесет и четвърт, когато излезе от ресторанта. Трябваше да се мотае още четиридесет и пет минути! Уж обожаваше Париж, толкова обичаше да се шляе волно по улиците в редките случаи, когато идваше, а сега се чувствуваше самотна, изплашена, нямаше търпение всичко да приключи, за да се скрие някъде. Тротоарите бяха почти изсъхнали, топъл ветрец бе разпръснал облаците. Тя се спусна по улица Тронше, озова се сред сергиите с цветя при „Мадлената“ — мартенски пазар, отрупан с нацъфтели иглики и азалии, под бледата светлина на този ден в края на зимата. Обикаля половин час сред преждевременно настъпилата пролет, в главата ѝ все тъй блуждаеха разни мисли, струваше ѝ се, че Жак е врагът, когото трябва да обезоръжи. Имаше чувството, че вече е била на улица Роше, че там всичко е наред и ѝ остава само да накара младежа да си мълчи; не беше лека работа и тя се объркваше, завладяна от романтични копнежи. Но това не я изморяваше, не я плашеше, а ѝ носеше ведро спокойствие. После изведнъж видя часовника над някаква будка: един и десет. Още нищо

не бе свършила, рязко се върна към действителността и побърза да се отпрати към улица Роше.

Домът на господин Ками-Ламот се намираше на ъгъла на улиците Роше и Неапол; Севрин трябваше да мине пред къщата на Гранморен — тиха, пуста, със спуснати щори. Тя вдигна очи и ускори крачка. Спомни си как бе дошла тук последния път, високата сграда се издигаше заплашително. Повървя малко и се обърна инстинктивно като човек, преследван от гръмкия глас на тълпата — съзря на отсрещния тротоар господин Дьонизе, съдия-следователя от Руан, който също вървеше в нейната посока. Беше потресена. Дали я е забелязал как поглежда къщата? Но той крачеше най-спокойно, остави го да мине напред и го последва крайно смутена. Сърцето ѝ отново подскочи, когато го зърна как спира на ъгъла на улица Неапол и звъни на вратата на господин Ками-Ламот.

Обзе я ужас. Сега вече никога нямаше да посмее да отиде там. Върна се, изтича по улица Единбург и се спусна към Европейския мост. Едва там реши, че е на сигурно място. Застана неподвижно до парапета, отчаяна, без да знае къде да отиде и какво да стори, и се загледа надолу през металните конструкции към ширналата се гара, из която непрестанно се движеха влакове. Тя ги следеше с изплашените си очи и си мислеше, че съдията сигурно бе дошъл тук във връзка с делото, че двамата мъже разговарят за нея и в този миг се решава съдбата ѝ. Всичко ѝ се стори безнадеждно, прииска ѝ се да не се връща на улица Роше, а да се хвърли още сега под някой влак. Изпод навеса на централния перон тъкмо се изнизваше един, тя го загледа как се приближава и той мина под нея, като лъхна в лицето ѝ топли кълбета бяла пара. После си даде сметка, че би било глупаво да измине целия този път напразно, че ако не събере сили да провери сама какво става, ще трябва да се върне, отнасяйки със себе си само ужасяващата неизвестност, и реши да постои така пет минути, за да се стегне. Свиреха локомотиви, тя се загледа в един от тях, мъничък, който извеждаше някакъв влак от предградията; после вдигна очи наляво и съзря отвъд фоайето на пощенското отделение високо върху фасадата на сградата, намираща се в задънената улица Амстердам, прозореца на старата Виктоар, същия прозорец, на чийто перваз се бяха облегли двамата със съпруга ѝ, преди да се разрази ужасната сцена, причинила нещастията им. Припомни си в какво опасно положение се намираше,

прониза я такава остра болка, че изведнъж доби сили да се пребори с всичко, само и само да дойде краят. Ушите ѝ писнаха от свирките и нестихващия грохот, плътни стълбове дим заприщваха простора и изпълваха светлото небе над Париж. Тя отново се запъти към улица Роше, сякаш отиваше да се самоубие, дори ускори крачка — боеше се да не би да не завари никого.

Севрин дръпна звънеца и веднага се вцепени ужасена. Но един слуга я въведе в някакво холче, покани я да седне, попита я за името ѝ. През откренатата врата до нея долетя разгорещен разговор на двама души. После настъпи пълна, ненарушавана от нищо тишина. Долавяше само глухо туптене в слепоочията си, казваше си, че съдията сигурно е още зает, че вероятно ще я накарат да чака дълго, а очакването започваше да ѝ се струва непоносимо. След това изведнъж дойде изненадата: слугата я покани да го последва. Съдията явно не бе излязъл. Севрин усещаше, че е тук, скрит зад някоя от вратите.

Озова се в голям работен кабинет с черни мебели, с дебел килим и масивна облицовка — толкова мрачен и тъй плътно затворен, че отвън не достигаше никакъв шум. В една бронзова кошница имаше цветя — бледи рози. Те издаваха някакво спотаено изящество, вкус към приятното съществуване, скрит зад привидната строгост. Домакинът стоеше прав, изискан, пристегнат в своя редингот; и той имаше строг вид, беше с тясно лице, обрамчено от сребреещи бакенбарди; елегантността му издаваше застаряващия красавец — все още строен, сдържан, но приветлив, макар нарочно да се държеше официално и хладно. В полумрака на помещението ѝ се стори необикновено висок.

Още с влизането си Севрин се притесни от горещия, спарен въздух, в който се носеше мирисът на тапицерията; не виждаше нищо друго освен господин Ками-Ламот, който от своя страна я наблюдаваше как се приближава. Не я покани да седне и натрапчиво мълчеше в очакване тя да заговори първа и да обясни причината за посещението си. Известно време нищо не нарушаваше тишината; после Севрин внезапно се стегна, овладя се въпреки опасността — успокои се, стана предпазлива.

— Господине — каза тя, — простете ми, че си позволявам да ви припомня за себе си и да моля за вашето снизхождение. Знаете какво ужасно събитие ни сполетя и тъй като сега съм напълно безпомощна,

осмелих се да предположа, че вие бихте ни защитили и бихте поели донякъде покровителството, което ми оказваше вашият приятел, моят закрилник, когото все още оплаквам.

Господин Ками-Ламот нямаше какво друго да стори, освен да я покани да седне, тъй като тя бе изрекла тия думи по свършен начин с вроденото си женско лицемерие — без да проявява нито прекалена скромност, нито прекалена скръб. Само остана мълчалив, седна и отново зачака. Тя продължи, понеже видя, че трябва да се доизясни:

— Искам най-смирено да освежа паметта ви и да ви подсетя, че имах честта да ви срещна в Доенвил. Ах! Това бяха най-щастливите ми години!... Сега за мен настъпиха тежки дни, единствено на вас мога да се осланям, господине, умолявам ви в името на оня, който ни напусна. Вие го обичахте, довършете доброто му дело, бъдете за мен това, което беше той.

Господин Ками-Ламот я слушаше, гледаше я и подозренията му се изпаряваха — тъй естествена и очарователна му се струваше тя със своята болка и с молбите си. Бележката, която бе открил между книгата на Гранморен, нямаше подпис, но му се стори, че може да е само от нея, тъй като знаеше за нейната благосклонност към председателя; когато преди малко му бяха съобщили за посещението ѝ, вече бе напълно убеден в това. Прекъсна разговора си със съдията с намерението да затвърди увереността си. Но възможно ли бе тя да е престъпница, след като му изглеждаше тъй спокойна и нежна?

Прииска му се да добие по-ясна представа. Запита я с все същия строг вид:

— Обяснете ми за какво става дума, госпожо... Спомням си, готов съм да ви окажа съдействие, ако няма нищо нередно.

Тогавя Севрин най-точно разказа как мъжът ѝ е бил заплашен с уволнение. Много му завиждали за качествата и за високото покровителство, с което се бил ползувал досега. Мислели, че вече е безпомощен, надявали се да го съсипят, правели какви ли не усилия. Впрочем не желала да споменава имена; мереше думите си, макар заплахата да бе надвиснала неотвратимо над тях. Решението ѝ да дойде в Париж показваше, че е била убедена в необходимостта да действа колкото се може по-бързо. Може би утре щеше да бъде вече твърде късно: тя молеше за незабавна помощ и подкрепа. Привеждаше

толкова многобройни логични факти и справедливи причини, че сякаш наистина не бе дошла с никаква друга цел.

Господин Ками-Ламот не пропускаше нищо, дори едва доловимото потрепване на устните ѝ; той нанесе своя първи удар:

— От къде на къде Компанията ще уволнява вашия мъж? Той не се е провинил в нищо спрямо нея.

Севрин също не го изпускаше из очи, изследваше и най-ситните бръчици по лицето му, питаше се дали е намерил писмото; и макар въпросът да бе прозвучал съвсем невинно, внезапно за нея не остана и капка съмнение, че то се намира тук, в някое чекмедже из този кабинет: той знаеше — това бе капан, искаше да провери дали ще се осмели да спомене истинските причини за тази немилост. Освен това гласът му бе прозвучал по-отчетливо и тя усети как безцветните му очи на изтощен човек се ровят в душата ѝ.

Тя храбро тръгна срещу опасността.

— Божичко, господине, чудовищно е, но ни заподозряха, че заради онова завещание сме убили нашия благодетел. Съвсем лесно доказахме невинността си. Ама все нещичко от тия ужасни обвинения си остава и Компанията сигурно се опасява да не стане скандал.

Той отново бе смаян и разколебан от откровеността и най-вече от убедителния ѝ тон. Освен това тя отначало му се бе сторила невзрачна, ала сега започваше да я намира извънредно привлекателна с тия мили, покорни сини очи под бунтарски бухналата черна коса. Спомни си за своя приятел Гранморен със завист и с възхищение: как тъй тоя хитрец, по-възрастен от него с цели десет години, бе успял да поддържа до смъртта си връзки с такива създания, след като самият той трябваше да се откаже от подобни игри, за да не се стопят и последните му силици? Наистина тя бе очарователна, изящна и в хладното му поведение на чиновник, който се е нагърбил с неприятна задача, неволно прозираше усмивката на добрия ценител, вече оттеглил се от житейската суета.

Севрин сгреши, като добави с безочieto на жена, усетила своето надмощие:

— Хора като нас не биха извършили убийство за пари. Би трябвало да има някаква друга подбуда, а такава подбуда няма.

Той впери очи в нея и видя как потрепнаха ъгълчетата на устните ѝ. Тя беше. От тоя миг вече бе напълно уверен. А като го забеляза как

престана да се усмихва и затърка нервно брадичката си, Севрин незабавно проумя, че се е издала. Обзе я слабост, волята ѝ изневеряваше. Все пак продължи да седи наперено на стола си и да слуша собствения си глас, все тъй равен, докато изричаше нови и нови точни, правилни слова. Разговорът продължаваше, но двамата нямаше какво повече да научат; незначителните приказки прикриваха други, неизречени думи, които двамата си размениха. Писмото беше у него, тя го бе написала. Това се съдържаше дори в мълчанието им.

— Госпожо — заяви най-сетне той, — нямам нищо против да се обадя в Компанията, ако наистина заслужавате това. А и точно днес очаквам да дойде при мен по друг въпрос началникът на експлоатацията... Само че ще ми бъдат необходими някои сведения. Я ми напишете името, възрастта и длъжността на съпруга си и изобщо всичко, от което бих могъл да вникна по-добре във вашето положение.

Побутна към нея една масичка, без да я гледа, за да не я изплаши съвсем. Тя изтръпна: искаше да му напише нещо, за да сравни почерка от нейния лист с почерка от писмото. За миг се помъчи да намери някакъв предлог, твърдо решена да откаже. После разсъди: какъв смисъл би имало? Нали той знае. Все някак щяха да открият образец от почерка ѝ. Без да проявява каквото и да било смущение, с най-невинен вид написа онова, което бе поискал; той бе застанал зад гърба ѝ и отлично разпозна почерка, макар и по-едър, не тъй треперлив, както на бележката. Тази нежна, крехка женица започваше да му се струва извънредно храбра; отново се усмихна, понеже тя не можеше да го види — усмивка на човек, върху когото единствено чарът може да окаже някакво въздействие, след като опитът го е научил да бъде безразличен към всичко останало. Всъщност най-важното бе да изглеждаш справедлив. Той се грижеше единствено за показната страна на властта, чийто служител беше.

— Е, госпожо, дайте ми това нещо, ще проверя и ще направя, каквото мога.

— Много съм ви благодарна, господине... Значи, ще издействувате мъжът ми да остане на поста си, да считам ли въпроса за уреден?

— О, в никакъв случай! Не поемам никаква отговорност... Ще видим, трябва да помисля.

Наистина той се колебаеше, не знаеше как да постъпи с тия двама души. Тя пък изпитваше неудържим страх, откакто усещаше, че е в ръцете му: боеше се от неговата нерешителност, от възможността да я спаси или погуби, тъй като нямаше представа какви подбуди щяха да насочват действията му.

— Ах, господине, помислете си само как се измъчваме! Не можете да ме отпратите, без да ми дадете поне някаква увереност.

— Бога ми, госпожо, няма как! Нищо не мога да сторя. Ще почакате.

Той я побутваше към вратата. Трябваше да си върви, а беше отчаяна, разнебитена, готова да признае всичко още сега, само и само да го накара да ѝ каже ясно какво възнамерява да прави с тях. За да остане още малко с него, надявайки се да предизвика някакъв обрат, тя възкликна:

— Щях да забравя, имах намерение да ви поискам съвет за онова проклето завещание... Смятате ли, че трябва да откажем да получим дарението?

— Законът е на ваша страна — отвърна предпазливо той. — Това е въпрос на лична преценка и на обстоятелствата.

Понеже вече беше стигнала на прага, направи последен опит:

— Господине, умолявам ви, не ме отпращайте така, кажете ми дали има някаква надежда.

В самозабравата си тя го хвана за ръката. Той я отдръпна. Но вперените в него очи бяха тъй хубави, тъй смирени, че се разчувствува.

— Добре, елате пак в пет часа. Може и да ви кажа нещо по-определено.

Севрин си излезе, напусна къщата по-разтревожена, отколкото на идване. Положението бе станало по-ясно, но съдбата ѝ бе все тъй несигурна, имаше опасност да я арестуват незабавно. Какво да прави до пет часа? Внезапно си спомни за Жак, съвсем го беше забравила: той също можеше да я погуби, ако я арестуват! Още нямаше дори два и половина, но тя забърза по улица Роше към улица Кардине.

Когато остана сам, господин Ками-Ламот постоя край бюрото си. Поддържаше постоянни връзки с Тюйлери — понеже бе главен секретар в Министерството на правосъдието, там го викаха всеки ден, властта му бе не по-малка от властта на министъра, често го използваша дори за по-поверителни задачи, и той знаеше колко се

дразнят и безпокоят отгоре по повод делото Гранморен. Вестниците на опозицията все още водеха шумна кампания, едни обвиняваха полицията, че толкова много се занимавала с политически провинения, та не ѝ оставало време да арестува убийците, други се ровеха в частния живот на председателя и загатваха, че той е свързан с двора, където царял долен разврат; изборите наближаваха и тази кампания ставаше направо пагубна. Ето защо бяха заявили на главния секретар най-безпрекословно да приключи бързо с този въпрос, все едно как. Министърът му беше прехвърлил отговорността за това деликатно дело и той, на своя отговорност, трябваше да вземе решение: необходимо бе да разсъди хубаво, не се съмняваше, че цялата вина ще бъде стоварена върху него, ако не се справи добре.

Все така умислен, господин Ками-Ламот отиде да отвори вратата към съседната стая, където го чакаше господин Дьонизе. Той бе чул всичко и още с влизането си възкликна:

— Казах ли ви — няма никакви основания да подозираме тия хорица... Жената явно само се чуди как да спаси мъжа си, та да не го изхвърлят. Не каза нито една подозрителна думичка.

Главният секретар не отговори веднага. Той се вглеждаше съсредоточено в едрото лице и в тънките устни на съдията, които едва сега му направиха впечатление; мислите му се завъртяха около съдебното ведомство, в което се разпореждаше като всемогъщ началник на личния състав, чудеше се как е възможно чиновниците да запазят все пак някакво достойнство в бедността си, да съхранят разума си въпреки затъпяващото служебно ежедневие. Този тук например се мислеше за хитър, но наистина въпреки полускритите си под тежките клепачи очи бе готов да се устреми право напред, стига да е убеден, че се е добрал до истината.

— Значи, твърдите, че този Кабюш е виновникът? — попита господин Ками-Ламот.

Господин Дьонизе трепна изненадан.

— Ама разбира се!... Всичко говори против него. Изброих ви уликите, осмелявам се да заявя, че те се навързват по класически начин, нито една не липсва... Опитах се да разбера дали не е имало съучастник, някаква жена в купето, както ми подсказахте вие. Това до известна степен имаше нещо общо с показанията на един машинист, който за миг е видял как е извършено убийството; но след като го

разпитах най-внимателно, този човек не потвърди първоначалното си изявление и дори каза, че тъмната маса, за която е споменал, явно е била одеялото... О, не! Няма съмнение, Кабюш е виновникът, още повече, че ако не хванем него, просто няма кого да хванем.

Главният секретар се бе въздържал да му представи писменото доказателство, с което разполагаше; сега вече бе убеден в правотата си, но още повече не му се щеше да съобщи истината. За какво да помита лъжливата следа, по която бе тръгнало следствието, щом истинската щеше да създаде още по-големи неприятности? Първо трябваше да премисли добре всичко.

— Боже мой! — промълви той с уморена усмивка. — Нищо не ми остава, освен да призная, че може би сте доста близо до истината... Всъщност поканих ви само за да проучим заедно някои сериозни моменти. Това дело е извънредно необичайно, а ето че доби напълно политически характер: усещате го, нали? Ето защо може да ни се наложи да действваме от държавническа позиция... Да видим сега, но честно — от разпитите, които сте водили, излиза, че онова момиче, любовницата на Кабюш, е била изнасилена, нали?

Съдията хитро присви устни, както си имаше обичай, а клепачите му почти изцяло се спуснаха.

— Боже мой! Председателят, изглежда, добре я е наредил и това няма начин да се скрие на процеса... Пък и бих добавил, че ако защитата бъде поверена на адвокат от опозицията, като нищо ще изплуват някои неприятни обстоятелства — из нашия край не липсват такива неща.

Не беше толкова глупав този Дьонизе, когато успяваше да се измъкне от дребнавостите на занаята си и от непоклатимото си убеждение, че е проникателен и всесилен. Беше разбрал защо е поканен не в министерството, а в жилището на главния секретар.

— Изобщо — заключи той, като видя, че началникът му мълчи, — делото ще бъде доста мръсничко.

Господин Ками-Ламот само кимна. В този миг преценяваше какво би могло да изникне от другия процес — в случай, че бъдат обвинени съпрузите Рубо. Изправеха ли мъжа пред съда, той неминуемо щеше да разкаже всичко, жена му също щеше да обясни как е била опозорена още като момиче, как се е стигнало до прелюбодеянието и как бясната ревност на съпруга го е подтикнала

към убийство; освен това щеше да става дума не за някаква слугиня и за някакъв излежал присъдата си престъпник и чиновникът — съпруг на тази хубава женичка — щеше да изложи цяла една прослойка от буржоазията и от железопътните служби. Пък и знае ли човек накъде могат да избият нещата, когато се касае за личност като покойния председател? Кой знае на какви отвратителни изненади щяха да се натъкнат. Не, решително едно дело със съпрузите Рубо, които бяха истинските виновници, щеше да се окаже още по-мръсно. Без съмнение — чисто и просто трябваше да се откаже от него. Ако се налага да има дело, по-добре би било то да бъде срещу невинния Кабюш.

— Приемам хипотезата ви — обърна се Ками-Ламот най-сетне към господин Дьонизе. — Наистина има сериозни улики срещу този работник, щом са налице такива важни основания да си откъщава... Но колко неприятно е всичко това, господи! В каква кал ще трябва да се ровим!... Зная, че последствията не бива да занимават правосъдието, че то трябва да надрасне всякакви тесни интереси...

Той красноречиво махна с ръка, вместо да продължи, а умълчалият се на свой ред съдия мрачно очакваше недоизречената заповед. Щом се съгласяваха с истината, до която той се бе добрал с помощта на разума си, беше готов в служба на властта да пренебрегне най-светите представи за правосъдието. Но колкото и да бе опитен в подобни сделки, секретарят този път избърза, заговори твърде рано — като господар, комуто трябва да се подчинят.

— С една дума, делото трябва да се прекрати... Направете необходимото и го приключете.

— Извинете, господине — заяви господин Дьонизе, — ходът на делото не зависи вече от мене, това е въпрос на съвест.

Господин Ками-Ламот веднага се усмихна и си възвърна достойния вид на врял и кипял, учтив мъж, който се отнася със съдържана подигравка към целия свят.

— Несъмнено. Затова се обръщам към вашата съвест. Нека тя ви продиктува единствено вярното решение, убеден съм, че ще прецените всички „за“ и „против“, за да възтържествуват свещената правда и общественият морал... Навярно знаете много по-добре от мен, че човек трябва да избира по-малкото пред по-голямото зло... С една дума, обръщаме се към вас като към добър гражданин и честен човек.

Никой няма намерение да оказва натиск върху вашата независимост и повтарям ви, делото е изцяло във ваши ръце, както впрочем изисква и законът.

Съдията държеше ревностно на своята неограничена власт, особено когато му предстоеше да я използва не по предназначение, и кимаше доволно, докато слушаше тези думи.

— Впрочем — продължи събеседникът му тъй добронамерено, че в тона му вече почти се долавяше насмешка — ние отлично знаем към кого се обръщаме. Отдавна следим вашата съвестна работа и ще си позволя да ви кажа, че ако разполагахме със свободно място, още сега щяхме да ви отзовем в Париж.

Господин Дьонизе трепна. Как? Нима ако им направи исканата услуга, ще задоволят голямата му амбиция, заветната му мечта да го вземат в Париж? Но господин Ками-Ламот беше го разбрал и продължи веднага:

— Място за вас ще има, това е въпрос на време... Но след като вече се разбърбих така, с удоволствие ще ви съобщя, че сте включен в списъка на кандидатите за орден на петнайсети август.

За миг съдията се замисли. Предпочиташе да го повишат, понеже бе пресметнал, че това ще означава сто шестдесет и шест франка повече на месец; при относителната беднотия, в която живееше, това щеше да бъде истинска благодат — можеше да поднови гардероба си, прислужницата му Мелани щеше по-добре да се храни и нямаше да бъде вече толкова кисела. Но и орденът не беше за пренебрегване. Освен това бе получил едно обещание. Не беше продажен, бяха го възпитали да бъде честен и посредствен съдебен чиновник, но се предаде пред тази надежда, пред мъглявата уговорка на началството, че непременно ще се погрижи за него. Юридическото призвание се бе превърнало за него в служба като всяка друга, той се прекланяше пред възможността да го повишат, беше се преобразил в страстен молител, винаги готов да се подчини на заповедите на властимеющите.

— Поласкан съм — промълви той, — ако обичате, предайте думите ми на господин министъра.

Стана, защото усети, че и за двамата би било неудобно да разговарят повече. После заключи с помръкнал поглед:

— В такъв случай ще прекратя разследването, като имам предвид основателните ви забележки. Естествено, след като нямаме

безпрекословни доказателства срещу Кабюш, по-добре е да не поемаме ненужен риск и да започваме процес... Ще го освободим и ще продължим да го наблюдаваме.

Изпращайки го до вратата, главният секретар стана още по-любезен:

— Господин Дьонизе, ние разчитаме напълно на изключителното ви чувство за такт и на почтеността ви.

Когато остана сам, господин Ками-Ламот прояви любопитство, което бе вече излишно, и сравни почерка върху листа на Севрин с почерка от неподписаната бележка, открита сред книгата на председателя Гранморен. Приликата бе очевидна. Сгъна писмото и го скъта най-внимателно, макар да не бе споменал за него пред съдия-следователя, защото смяташе, че си струва да има подръка подобно оръжие. Пред очите му сякаш отново изникна профилът на онази крехка, но силна и тръпнеца от желание да се защити женичка, той сви безразлично и насмешливо рамене. Ах, тия създания — веднъж да не поискат нещо!

Севрин пристигна на улица Кардине в три без двадесет, твърде рано за срещата, която си бяха определили с Жак. Той живееше тук, в тясна стаичка на последния етаж на висока сграда, и се прибираше само вечер, за да спи; впрочем два пъти в седмицата му се налагаше да ношува в Хавър, тъй като трябваше след вечерния да поеме сутрешния експрес. Днес обаче се бе прибрал, и се бе хвърлил в кревата си — мокър, съсипан от изтощение. Може би Севрин щеше да го чака дълго, но го събуди кавгата на живеещото в съседство семейство — мъжът биеше жена си, а тя пищеше. Настроението му бе отвратително, ала все пак се поизми и се облече, понеже като погледна през прозорчето на мансардата, зърна долу на тротоара Севрин.

— Ето ви най-после! — възкликна тя, като го видя на входа. — Вече се притеснявах да не би да съм се объркала... Бяхте ми споменали нещо за ъгъла на улица Сосюр...

Не дочака да ѝ отговори, а огледа къщата.

— Значи, тук живеете?

Без да ѝ обяснява, той ѝ бе определил среща пред жилището си, понеже депото, където трябваше да отидат, се намираще отсреща. Въпросът ѝ го смути, уплаши се от приятелски чувства да не пожелае

да види стаичката му. Тя бе толкова скромно обзаведена и в такъв безпорядък, че не би могъл да понесе подобен срам.

— Не „живея“, а съм кацнал — отвърна й. — Хайде, бързо, страхувам се, че шефът ще е излязъл.

Наистина, когато отидоха до къщичката му от другата страна на депото, близо до гарата, не го откриха; напразно обиколиха халетата: навсякъде им казаха да се върнат към четири и половина, ако искат да го заварят в ремонтните работилници.

— Добре, ще се върнем — заяви Севрин.

Когато излязоха и отново остана насаме с Жак, тя го попита:

— Нали нямате нищо против да почакаме заедно, ако сте свободен?

Не можеше да й откаже, още повече, че независимо от смътното безпокойство, което будеше в него, тя го привличаше все по-силно и по-силно и макар да се бе зарекъл да се държи мрачно, неволно й хвърляше все по-ведри погледи. Продълговатото й, нежно лице сякаш му подсказваше — тази жена навярно е способна да обича като вярно куче, човек не би се осмелил да вдигне ръка срещу нея.

— Ами да, ще остана с вас — отговори й той малко по-меко. — Само че имаме да убиваме повече от един час време... Искате ли да отидем в някое кафене?

Тя му се усмихна, беше доволна, че най-после се е поотпуснал. Възпротиви се веднага:

— О! Не, не, не искам да се затваряме... По-добре ме разведете из улиците, все едно къде.

И весело го хвана под ръка. Сега, след като чернилката от пътуването бе изчезнала, той й се струваше доста изискан, имаше вид на заможен чиновник, на представител от средната буржоазия, държането му беше независимо, дори малко надменно, усещаше се, че прекарва много време на открито и се сблъсква с опасността всеки ден. Досега не бе забелязвала колко е привлекателен с кръглото си, спокойно лице, с тъмните мустаци, открояващи се върху бялата кожа; само очите му, осеяни със златисти петънца, я отбягваха и продължаваха да я смуцават. Дали нарочно се стараеше да не среща погледа й, за да не й се чувствува задължен, за да може в случай на нужда да постъпи както желае, дори да й навреди? Все още се луташе в неизвестност, тръпки я побиваха, щом се сетеше за кабинета на

улица Роше, където се решаваше съдбата ѝ, но от този миг бе завладяна от едничката цел да спечели напълно на своя страна мъжа, когото бе уловила под ръка, да го накара непременно да я гледа в очите, когато се обръща към него. Само тогава той щеше да бъде неин. Не бе влюбена, дори не помисляше за това. Мъчеше се да го обсеби, за да не бъде опасен за нея.

Повървяха мълчаливо няколко минути сред нестихващия поток от минувачи, който изпълваше многолюдния квартал. Понякога се налагаше да слизат от тротоара; крачеха по уличното платно, сред колите. После стигнаха до Батиньолската градинка, която беше почти пуста по това време на годината. Умитото от сутрешния порой небе беше кристално синьо; люляците бяха започнали да цъфтят под топлите мартенски лъчи.

— Не може ли да се отбием за малко тук? — попита Севрин. — Тълпата просто ме зашеметява.

Самият Жак също се канеше да се насочи натам — изпитваше несъзнателна нужда да се отдалечи от навалищата, да остане насаме с нея.

— Защо пък не — рече той. — Да се отбием.

Тръгнаха бавно покрай моравите, между дърветата с голи клони. Няколко жени разхождаха пеленачета, отделни минувачи за по-пряко минаваха с бързи крачки през градината. Прекосиха рекичката, изкачиха се по алпинеума, помаяха се, после се наканиха да се върнат обратно, озоваха се сред няколко борчета, чиито неизменни тъмнозелени иглички искряха на слънцето. В това уединено кътче, далеч от всички погледи, имаше пейка и те седнаха на нея, без да се наговорят, сякаш някакво предварително споразумение ги бе отвело до нея.

— Все пак днес е много приятно — каза тя след кратко мълчание.

— Да — отговори той, — дори и слънцето се показва.

Но мислите им витаеха съвсем другаде. След като толкова дълго бе отбягвал жените, той си мислеше как тъй се бе сблизил точно с тази. Тя седеше до него, почти го докосваше, заплашваше да завладее живота му и това непрестанно го удивляваше. След последния разпит в Руан за него нямаше съмнение, че тази жена бе взела участие в убийството край Кроа дьо Мофра. Как? При какви обстоятелства?

Поради какви страсти и подбуди? Беше си задавал тези въпроси, без да може да им даде ясен отговор. Криво-ляво си бе скалъпил някаква версия: алчният, груб съпруг навярно е бързал да пипне наследството; боял се е да не би завещанието да бъде променено в тяхна вреда; може би си е правил сметка да обвърже жена си с кървава връзка. Предъкваше тая история, тъмните ѝ страни го привличаха, мамеха го, но не се опитваше да ги разгадае. Не го напускаше и мисълта, че негов дълг е да съобщи за това на правосъдието. Тъкмо тази мисъл го занимаваше, откакто се бе настанил до нея на пейката и топлото ѝ бедро бе почти долепено до неговото.

— Странно е човек да седи така навън през март, като че ли е лято — добави той.

— О! — каза тя. — Като изгрее слънце, всичко се оправя.

И също си мислеше, че този момък трябва да е съвсем глупав, ако досега не е прозрял вината им. Толкова му се бяха набивали в очите, пък тя дори и сега му се навираше. Затова в паузите между нищо неозначаващите думи се опитваше да проследи разсъжденията му. Очите им се срещнаха и Севрин долови, че той се пита дали не е видял самата нея като тъмно тяло, притискащо краката на убития. Какво да стори, какво да каже, та да го обвърже с неразрушима връзка? Обади се:

— Сутринта в Хавър беше много студено.

— Пък и тоя дъжд, дето ни опра — добави той.

В този миг на Севрин изведнъж ѝ дойде вдъхновение. Дори не се замисли, не се поколеба: тласъкът идеше отвътре, от неведомите дълбини на разума и на сърцето ѝ; ако се бе поколебала, нямаше да каже нищо. Усещаше обаче, че постъпва правилно, че с думите си ще го спечели.

Полекичка го хвана за ръката, погледна го. Кичестите зелени борчета ги скриваха от погледите на минувачите по съседните улици; чуваха само далечното трополене на колите, приглушено от слънчевото усамотение на градинката; там, където алеята извиваше, едно детенце си играеше мирно и тихо, като сипваше с лопатка пясък в кофичката си. Без никакъв преход, сякаш с цялата си душа тя го запита полугласно:

— Смятате ли, че съм виновна?

Той потръпна леко и я погледна в очите, сетне ѝ отговори също с тих, развълнуван глас:

— Да.

Тогава тя стисна по-силно ръката му; не продължи веднага, усещаше как някаква треска ги връхлита и двамата.

— Грешите, аз не съм виновна.

Каза това не за да го убеди, а само за да го предупреди, че трябва да си остане невинна в очите на другите. Това бе признание на жена, която отрича и настоява отрицанието ѝ въпреки всичко и завинаги да бъде прието като истина.

— Не съм виновна... Не искам повече да ме оскърбявате, като си мислите, че съм виновна.

Радваше се, виждайки как той не може да откъсне очи от очите ѝ. Разбира се, съзнаваше, че се оставя в ръцете му, защото всъщност му се отдаваше и ако по-късно я пожелаеше, не би могла вече да му откаже. Връзката помежду им обаче не можеше да бъде прекъсната: нека се опита да заговори сега, след като е неин, а тя — негова. Признанието ги бе споило в едно.

— Нали няма да ме оскърбявате повече и ще ми вярвате?

— Да, вярвам ви — отговори той и се усмихна.

Защо да бъде груб, да я насилва да приказва за онова ужасно нещо? По-късно, ако ѝ се прииска, сама ще му разкаже. Начинът, по който му се бе изповядала, за да се успокои, без да му каже нищо, го бе разнежил, сякаш така изразяваше безграничната си обич към него. Беше толкова доверчива, толкова крехка с тия чудни сини като цветчета на зеленика очи! Струваше му се възплъщение на женствеността, вечно готова да принадлежи на мъжа, да му се покорява и да бъде щастлива от това. А най-хубаво му беше, че докато седяха тъй, ръка за ръка и очи в очи, не долавяше никакъв отзвук от болестта си, от ужасяващата тръпка, която го разтърсваше, когато се озовеше до жена и я пожелаеше. Всички други, чиято плът бе докосвал, бяха събуждали в него жажда да хапе, неистова, отвратителна жажда за кръв. Нима бе възможно да я обикне, без да иска да я убие?

— Известно ви е, че съм ваш приятел, няма защо да се боите от мен — промълви той в ухото ѝ. — Не искам да зная нищо за вашите

работи, нека всичко бъде тъй, както решите... Чувате ли? Можете да разполагате напълно с мен.

Лицето му бе толкова близо до нейното, че усещаше топлия ѝ дъх през мустаците си. До тази сутрин това би го накарало да се разтрепери от ужас пред неминуемата криза. Какво ли се бе случило, та не изпитваше нищо освен лек трепет и онази благодатна умора, която настъпва след преминаването на тежко заболяване? При прерасналата в увереност мисъл, че е убила човек, тя му се струваше някак по-различна, по-достойна, по-необикновена. Може би дори не бе само съучастница, а бе нанесла и удар. Убеден беше, без да има доказателства, че несъмнено е така. От този миг тя се превърна за него в нещо свято, надхвърлящо собствения му разум, тъй силно бе полуосъзнатото и боязливо влечение, което му вдъхваше.

Сега двамата разговаряха весело, като случайно срещнала се двойка, за която любовта тепърва започва.

— Дайте ми и другата си ръка, да я стопля.

— О, не, тук не бива. Ще ни видят.

— Кой ще ни види? Нали сме сами... Пък и в това няма нищо лошо. От тия работи деца не стават.

— Надявам се.

Тя се смееше искрено, радваше се на спасението си. Не обичаше този момък; смяташе, че може да бъде сигурна в него; беше му обещала себе си, но вече се чудеше какво да измисли, за да не плаща. Изглеждаше доста мил, не я измъчваше, всичко се уреждаше чудесно.

— Значи, разбрахме се, приятели сме и никой друг, дори мъжът ми, не бива да има нищо общо с това... Сега пуснете ръката ми и престанете да ме гледате така, че ще ви заболят очите.

Но той продължаваше да стиска нежните ѝ пръсти. Едва чуто промълви:

— Знаете, че ви обичам.

Тя бързо се освободи, дръпна рязко ръката си. Изправи се и застана до пейката — той продължаваше да седи.

— Що за лудост! Дръжте се прилично, някой идва.

Наистина се бе появила една бавачка със заспало детенце на ръце. После мина забързана девойка. Слънцето се снишаваше, започна да потъва зад хоризонта сред морави изпарения, лъчите му озаряваха все по-слабо тревата и докосваха единствено златистия прашец над

върхарите на боровете. Непрестанният шум от колите внезапно затихна. Наблизо някакъв часовник отмери пет часа.

— Господи — възкликна Севрин, — вече е пет, нали трябваше да бъда на улица Роше!

Радостта ѝ помръкна, страхът от неизвестността, която я очакваше там, се възвърна, тя си спомни, че все още не е спасена. Пребледня, устните ѝ затрепериха.

— Нали трябваше да се видите с началника на депото? — каза Жак, като стана, за да ѝ предложи ръката си.

— Нищо! Ще отида друг път... Слушайте, приятелю, няма нужда да идвате с мен, оставете ме, защото трябва бързо да свърша тази работа. И още веднъж ви благодаря, благодаря ви от все сърце.

Тя припряно стисна ръцете му.

— До скоро виждане във влака.

— До скоро виждане.

Отдалечи се с бързи крачки и се изгуби зад дръвчетата; той бавно се отправи към улица Кардине.

Господин Ками-Ламот бе разговарял продължително в Дома си с началника на експлоатацията от Западната железопътна компания. Макар и извикан по друг повод, началникът накрая му бе доверил колко неприятно е за Компанията делото Гранморен. Отначало вестниците им отправили упреци за недостатъчната сигурност на пътниците от първа класа. На всичко отгоре намесили в тази история немалко служители освен крайно компрометирания Рубо, за когото се очаквало всеки момент да бъде арестуван. Най-сетне слухове за непристойното поведение на покойния председател, член на административния съвет, очерняли и самия съвет. И тъй, предполагаемото престъпление на някакъв незначителен помощник началник-гара, съмнителното, мръсно и жалко деяние проникваше в един сложен механизъм, разтърсваше целия огромен управленчески апарат на Железопътната компания, нанасяше вреда на ръководството ѝ. Сътресението бе почувствувано и по-нагоре, бе достигнало до министерството, заплашваше дори правителството в този неприятен политически момент: и най-дребното заболяване сега можеше да се окаже критично и да ускори разложението на огромния държавен организъм. Затова, когато господин Ками-Ламот научи от събеседника си, че сутринта Компанията е взела решение да уволни Рубо, рязко се

възпротиви срещу подобна мярка. Дума да не става! Що за несръчен ход, вестниците щяха да вдигнат още по-голяма врява, можеше да им хрумне да изкарат помощник-началника политическа жертва. Подобно действие бе в състояние да предизвика пукнатина от горе до долу, един господ знае какви неприятни открития за този и за онзи ще се изровят! Скандалът бе траял твърде дълго, в най-близко бъдеще трябваше да се потули. Началникът на експлоатацията се съгласи, прие да задържи Рубо на работа и дори да не го мести от Хавър. Така щеше да проличи, че никой в този случай не е постъпвал непочтено. Край, делото трябваше да бъде приключено.

Когато задъханата Севрин с разтуптяно сърце се озова в мрачния кабинет на улица Роше срещу господин Ками-Ламот, той я погледа мълчаливо известно време, заинтересуван от невероятните ѝ усилия да запази външно спокойствие. Тази нежна, синеока убийца наистина му допаднаше.

— Е, госпожо...

Спря, за да се наслади още няколко секунди на страха ѝ. Но погледът ѝ бе тъй проникновен, тя така се беше устремила към него в желанието си да узнае, че се смии.

— Е, госпожо, аз се срещнах с началника на отдел експлоатация и издействувах да не уволняват съпруга ви... Въпросът е уреден.

Тогавя тя просто не издържа напора на залялата я радостна вълна. Очите ѝ се изпълниха със сълзи, не можеше да каже нищо, само се усмихваше.

Той повтори натъртено думите си, за да подчертае скрития им смисъл:

— Въпросът е уреден... Можете спокойно да се завърнете в Хавър.

Тя ясно разбираше: искаше да каже, че няма да ги арестуват, че са помилвани. Не само мъжът ѝ щеше да запази службата си, ужасното събитие щеше да бъде забравено, заличено. Също като красиво домашно животинче, което се гали от благодарност, тя се наведе към ръцете му, целуна ги и ги притисна до бузите си. Този път той не ги отдръпна, защото сам бе разчувствуван от нежната ѝ чаровна признателност. Опита се да си възвърне строгостта:

— Но помнете това и се дръжете както трябва.

— О, господине!

Искаше и жената, и мъжът да разберат, че са в ръцете му. Намекна за писмото.

— Помнете, че делото се пази и при най-дребно провинение може да бъде преразгледано... А най-вече предупредете мъжа си да престане да се занимава с политика. В това отношение ще бъдем безмилостни. Известно ми е, че веднъж се е изложил, споменаха ми за някакво неприятно спречкване с околийския началник; а минава и за републиканец, направо отвратително... Нали се разбрахме? Да внимава, иначе просто ще се отървем от него.

Тя стоеше права, бързаше да излезе, за да се отдаде навън на задушавашата я радост.

— Господине, ще ви се подчиняваме, ще правим, каквото кажете. Само заповядайте, няма значение кога и къде: аз ви принадлежа.

По устните му пак бе заиграла морна усмивка, зад която прозираше съдържаното пренебрежение на човек, който отдавна се е наситил на земната суета.

— О, няма да злоупотребя, госпожо! Аз вече с нищо не злоупотребявам.

И сам ѝ отвори вратата на кабинета си. На площадката тя се обърна два пъти със светнало лице, за да му изрази благодарността си.

Севрин направо затича по улица Роше. Забеляза, че без каквато и да било причина се движи нагоре по улицата; сви обратно, прекоси платното с риск да я блъснат. Изпитваше нужда да се движи, да ръкомаха, да крещи. Вече започваше да си дава сметка защо ги помилват и неволно си каза:

„Дявол да ги вземе! Страх ги е, няма опасност да се ровят в тия неща, само дето се косих така като глупачка. Съвсем ясно е... Ах, че късмет! Спасена, този път наистина спасена!... Но все пак трябва да стресна мъжа си, нека се посвие... Спасена, спасена, ама че късмет!“

Като излезе на улица Сен Лазар, видя, че часовникът на един бижутериен магазин показва шест без двадесет.

„Ще взема поне да се навечерям хубавичко, имам време.“

Избра най-скъпия ресторант при гарата; седна сама пред чистата бяла маса до прозрачното стъкло, което я отделяше от оживеното улично движение, поръча си изискана вечеря — стриди, пушен калкан, печено пилешко крилце. Можеше да си го позволи след отвратителния обед. Натъпка се хубаво, белият хляб ѝ се стори вълшебен, излапа още

един деликатес — плодови сладки с крем. После изпи едно кафе и се разбърза, тъй като ѝ оставаха само няколко минути, за да хване експреса.

След като се раздели със Севрин, Жак се върна вкъщи да се преоблече с работните си дрехи и веднага се отправи към депото, макар обикновено да отиваше там половин час преди потеглянето. Беше свикнал да се доверява за проверките на Пекьо, въпреки че огнярят се явяваше в две трети от случаите пиян. Днес обаче обзелото го нежно чувство бе събудило у него неосъзнат стремеж да бъде безпогрешен, искаше сам да се убеди в изправността на всяка част; да не говорим, че сутринта, след като бяха тръгнали от Хавър, му се бе сторило, че машината изразходва по-голямо количество топлина от обикновено.

В покритото, почерняло от въглищен прах хале, осветено от големи мътни прозорци, локомотивът на Жак почиваше заедно с другите, изведен в началото на една от линиите, готов да отпътува пръв. Един огняр от депото току-що се бе погрижил за пещта, в ямата отдолу падаха недогорели въгленчета. Машината беше от бързите, с две двойни оси, изящна и огромна с големите си, леки колела, свързани със стоманени пречки, с широка, издължена и могъща снага, възплътила логиката и сигурността, които съставляват безпримерната красота на механичните създания, точността и силата. Както всички локомотиви на Западната железопътна компания, освен с номер тя бе означена и с името на една гара — Лизон, намираща се в Котантен. От обич за Жак това име се бе превърнало в женско: „Моята Лизон“ — казваше той нежно и галовно.

И наистина бе направо влюбен в своята машина, караше я вече цели четири години. Беше карал и други — послушни и непокорни, храбри и лениви; известно му бе, че всяка си има характер, че много от тях не струват, също като жените от плът и кръв; тази я бе заобичал, защото наистина притежаваше редките качества на чудесна жена. Беше добричка, слушаше го, тръгваше леко, вървеше равномерно и устремно; защото парният ѝ котел бе отличен. Твърдяха, че лекотата при потеглянето се дължала на превъзходните шини на колелата и най-вече на великолепно нагласените шибъри; разправяха също, че произвеждала толкова пара поради доброто качество на месинговите тръби и поради хитроумното разположение на котела. Но Жак си

знаеше, че причината е в друго, защото имаше много машини със същото устройство, сглобени не по-малко придирчиво, които проявяваха далеч по-лоши качества. Това друго бе душата, тайната на производството, онова неуловимо нещо, което случайностите на обработката придават на метала, което работникът вдъхва с ръцете си при наместването на всяка част: неповторимостта на машината, нейният живот.

Затова той изпитваше мъжка обич, примесена с благодарност, към своята Лизон, която тръгваше и спираше мигновено като бързонога и послушна кобилка; обичаше си я, защото изкарваше с нея по някоя и друга пара над редовното възнаграждение като премия за икономия на гориво. Наистина парообразуването ѝ беше толкова добро, че изразходваше значително по-малко от предвидените въглища. Само един упрек би могъл да ѝ отпрати — прекомерната нужда от смазване: буталата особено гълтаха неприлично много смазка, бяха ненаситни, безсрамни. Напразно се бе опитвал да намери изход. Машината веднага се задъхваше, ако не ѝ угоди, просто така бе устроена. Накрая се примири с несдържаната ѝ лакомия, както човек си затваря очите за единствения порок на някоя личност, изтъкана от добродетели; двамата с огняря само подмятаха шеговито, че трябва да ѝ се подмазват по-честичко, както на хубавите жени.

Огънят в пещта бучеше, налягането на Лизон се увеличаваше, а Жак се въртеше около нея, оглеждаше частите ѝ, опитваше се да разбере защо сутринта бе изгълтала повече смазка от друг път. Не откриваше нищо — тя си беше лъскава и чистичка, имаше нещо весело във вида ѝ, подсказващо, че машинистът ѝ е грижовен към нея. Все я бършеше и чистеше, особено след пътуване, както се разтриват потните от дългото препускане коне, търкаше яко, използваше, че е още топла, за да махне петната и замърсяванията. Не я пресилваше никога, караше я с умерен ход и избягваше да допуска закъснения, които го принуждаваха да увеличава неприятно рязко скоростта. Тъй мирно си съжителствуваха двамата, че за четири години нито веднъж не бе отбелязвал никакво оплакване срещу нея в регистъра на депото, където машинистите вписват молбите за ремонти — лошите машинисти, мързеливци и пияници, които непрестанно се дърлеха с машините си. Този ден обаче наистина му беше тежко на сърцето заради нейната ненаситна жажда за смазка; имаше и още нещо смътно

и дълбоко скрито, което не бе изпитвал досега — безпокойство, недоверие, като че ли се съмняваше в нея и искаше непременно да се убеди, че няма да му скрои някой номер по пътя.

Пекьо го нямаше и Жак се развика, като го видя най-сетне да пристига с доста преплитащ се език — обядвал бил с някакъв приятел. Обикновено двамата мъже се разбираха добре, бяха свикнали с мълчаливата близост, която споделяха в безкрайното лашкане от единия до другия край на линията, обединени от труда и от опасностите. Макар да бе с десет години по-млад от огняря, машинистът се държеше почти бащински с него, прикриваше простъпките му, позволяваше му да подремне някой и друг час, когато бе препил; другарят му не му оставаше дължен за любезността, беше му предан като вярно куче — а бе и отличен работник, обигран в занаята, пречеше му само пиенето. За отбелязване е, че и той обичаше Лизон, а това бе достатъчно за поддържането на най-хубави отношения. Двамата си живееха с машината като тричленно семейство, никога нямаше кавги. Изненадан от грубото посрещане, Пекьо загледа Жак с още по-голяма почуда, като го чу да роптае срещу Лизон.

— Какво, какво? Ами че тя си върви като богиня!

— Не, не, неспокоен съм.

И макар всички части да бяха в отлично състояние, продължаваше да клати глава. Опита лостовете, провери клапата. Качи се на платформата, собственооръчно напълни резервоарчетата, от които се подаваше смазка за буталата; огнярят пък избърса кожуха на парния котел, по който се бе образувала лека ръжда. Песочникът работеше безотказно, нямаше никакви основания за безпокойство. Но Лизон вече не бе единствена в сърцето му. Нова любов бе започнала да го изпълва, любов към нежното, крехко създание, тъй слабо и гальовно, което допреди малко бе седяло с него на пейката в градината и се нуждаеше от обич и закрила. Никога досега не се бе сецал за надвисналата над пътниците опасност, когато независеща от него причина го бе забавяла, когато караше машината си да лети с осемдесет километра в час. И ето — самата мисъл, че ще откара обратно в Хавър тази жена, която бе взел с такава досада, която почти ненавиждаше сутринта, будеше у него тревога, страх да не стане злополука и тя да бъде ранена по негова вина, представяше си я как умира в обятията му. От този миг

щеше да носи отговорност за своята любов. Събудилата съмнения Лизон трябваше непременно да се държи добре, ако искаше да запази славата си на добра служителка.

Когато стана шест часът, Жак и Пекьо се качиха на ламариненото мостче, свързващо тендера и машината; огнярят отвори клапата, щом началникът му даде знак, и в тъмното хале нахлу бяла пара. Сетне, подчинявайки се на машиниста, който бавно бе завъртял ръчката на регулатора, Лизон потегли, излезе от депото и изсвири, за да ѝ дадат път. Почти веднага я пуснаха в Батиньолския тунел. Но се наложи да почака при Европейския мост; стрелочникът я изпрати точно навреме за експреса от шест и тридесет и двама работници я скачиха с композицията.

Вече щяха да тръгват, оставаха само пет минути и Жак надничаше навън, изненадан, че не вижда Севрин сред блъсканицата по перона. Беше сигурен, че не би се качила във влака, без първо да му се обади. Най-сетне тя се появи със закъснение, почти тичаше. Наистина мина покрай вагоните и дойде до локомотива със заруменели страни, цяла сияеща от радост.

Вдигна се на пръсти, вирнала усмихнатото си лице.

— Не се тревожете, ето ме.

Той също се засмя, щастлив, че тя е тук.

— Добре, добре! Чудесно.

Тя обаче се надигна още малко и промълви по-тихо:

— Доволна съм, приятелю, много съм доволна... Страшно ми провървя... Постигнах онова, което исках.

Жак я разбра отлично и му стана извънредно приятно. Севрин затича назад, но се обърна и подметна шеговито:

— Гледайте сега да не ме пребиете.

Той весело възрази:

— Е, има си хас! Не се бойте!

Вратите вече щракаха, Севрин едва успя да се качи; щом получи сигнал от главния кондуктор, Жак изсвири и отвори регулатора. Тръгнаха. Потеглиха също тъй, както бе потеглил за злоещото си пътуване февруарският влак, в същия час, сред същата суматоха на гарата, сред същия шум, сред пушеците. Сега обаче още не се бе стъмнило, само се бе спуснал безкрайно нежен, едва доловим здрач. Доближила лице до прозореца, Севрин гледаше навън.

Застанал в дясната част на кабината в своята Лизон, топло облечен с вълнен панталон и работна блуза, сложил здраво завързаните под фуражката очила с платнени наочници, Жак не изпускаше от поглед пътя, непрестанно надничаше иззад стъклото, за да провери видимостта. Без да обръща внимание на жестокото клатушкане, не сваляше дясната си ръка от лоста за скоростите, както лоцманът държи кормилото на кораба; внимателно и непрестанно го местеше, за да се движат с по-умерен или по-бърз ход; час по час дърпаше връвта на свирката, тъй като на излизане от Париж трудностите и препятствията бяха много. Свиреше на прелезите, на гарите, в тунелите и на големите завои. В далечината сред сгъстяващата се дрезгавина се мярна червен сигнал, той предупреди протяжно, за да му дадат път, профуча като мълния. Едва хвърляше от време на време поглед към манометъра, като завърташе колелото на инжектора, щом налягането достигаше десет килограма.

Ала очите му бяха най-често вперени в изнизващия се напред път, следеше и най-дребните промени с такова внимание, че нищо не би могло да го разсее, дори свистящият вятър. Манометърът падна на по-ниска стойност, той отвори пещта, отпусна задържащото устройство; свикналият с този жест Пекьо разбра, натроши с чук въглища и ги разстла на равномерен пласт по цялата решетка. Нажежен полъх пареше краката им; после вратичката се затвори и отново нахлу леден въздух.

Смрачаваше се и Жак стана още по-внимателен. Рядко Лизон му се бе подчинявала по-безпрекословно; той я владееше, беше се превърнал в неин ездач, в неоспорим господар; и все пак продължаваше да се държи строго, като с опитомено животно, на което човек не може да има пълно доверие. Струваше му се, че вижда нейде зад гърба си, в устремения с пълна скорост влак, едно нежно, доверчиво усмихнато лице, което се оставяше в ръцете му. Леки тръпки го побиха, стисна по-грубо ръчага, взря се упорито в сгъстяващия се мрак, търсейки с поглед червени светлини. Отдъхна си малко след разклоненията за Аниер и за Коломб. До Мант нещата вървяха добре, линията беше като коридор, по който влакът се движеше спокойно. След Мант се наложи да понасили малко Лизон, за да изкачат един доста стръмен наклон, който продължаваше около половин левга. След това, без да забавят ход, се спуснаха по два и

половина километровия тунел при Ролбоаз и изскочиха от него след три минути. Оставаше им само тунелът при Рул, близо до Гайон, и щяха да стигнат на гарата в Сотвил, противната гара, крайно опасна поради преплетените линии, непрекъснатото движение и постоянните задръствания. Всичките сили, цялото му същество сякаш бяха вложени в бдителния поглед, в опитната ръка; свирещата и димяща Лизон прекоси Сотвил с пълна пара, спря чак в Руан, откъдето потегли поуспокоена, за да изкачи с умерен ход стръмнината до Малоне.

Ярката луна бе изгряла и бялата ѝ светлина позволяваше на Жак да различава и най-дребните храсти, дори крайпътните камъни, които се нижеха отстрани с огромна бързина. Като излязоха от тунела при Малоне, се взря вдясно, обезпокоен от сянката на едно голямо дърво, пресичаща линията, и позна оня пущинак, ония храсталаци, отдето бе видял убийството. Безлюдната, дива местност прелиташе наоколо с безкрайните си възвишения, с тъмните петна на горичките — унила и безнадеждна. Сетне под застиналата луна при Кроа дьо Мофра отведнъж изникна изоставената, жалка, разположена напреки къща, ужасяващо самотна с вечно спуснатите капаци на прозорците. И неизвестно защо, сърцето на Жак се сви отново, дори по-силно отпреди — сякаш наблизко се таеше нещо, което можеше да му донесе нещастие.

Ала пред очите му веднага се появи друго видение. До бариерата на прелеза край Мизаровата къща стоеше Флор. Вече всеки път, когато минаваше оттук, я виждаше да го чака, да го дебне на това място. Не помръдна, само изви глава, за да погледа още малко как той се отдалечава със светкавична скорост. Високата ѝ тъмна фигура се открояваше в бялото сияние и само златистите ѝ коси грееха, озарени от бледото нощно светило.

Жак накара своята Лизон да се напъне, за да изкачи стръмнината при Мотвил, остави я да си поеме дъх по платото Болбек и я пусна с все сила по най-големия наклон между Сен Ромен и Арфльор — машината изгълта трите левги в бесен галоп, около нея сякаш дори се носеше топла миризма на обор. В Хавър просто залиташе от изтощение, когато Севрин дотича при него под навеса, сред шумотевницата и пушека на току-що пристигналия влак, и му подхвърли весело и гальовно, преди да се прибере у дома си:

— Много благодаря, до утре.

VI

Мина цял месец, в жилището, обитавано от съпрузите Рубо на първия етаж на гарата, над чакалните, отново бе настъпил пълен покой. Техният живот, животът на съседите им по коридор, на всички тия дребни служещи, чието съществуване бе разчетено като по часовник от неизменните часове на разписанието, отново бе навлязъл в еднообразното си русло. Като че ли не се бе случвало никакво насилие, никакво необичайно събитие.

Постепенно шумното и скандално дело Гранморен потъваше в забрава, предстоеше прекратяването му, тъй като правосъдието явно бе неспособно да открие престъпника. Удължиха разследването с две седмици, съдия-следователят Дьонизе разпореди да бъде преустановено издирването по отношение на Кабюш, като посочваше, че нямат достатъчно улики против него; на път бяха да създадат нова романтична полицейска легенда за незнайния, неуловим убиец, за кръвожадния, вездесъщ авантюрист, комуто щяха да приписват всеки тайнствен смъртен случай и който се стопяваше като дим, щом се появят полицаи. Само тук-таме в опозиционната преса, обхваната от треската на приближаващите избори, се прокрадваха закачки, свързани с легендарния убиец. Натискът на правителството, грубите разправки на префектите даваха предостатъчно поводи за възмутени статии; след като вестниците престанаха да се занимават с делото, жадното любопитство на тълпата се уталожиха. Никой вече не го обсъждаше.

Окончателното възвръщане на покоя в дома на Рубо се дължеше на благоприятната насока, в която бе приключила другата им неприятност — опасността да бъде отменено завещанието на председателя Гранморен. Следвайки съвета на госпожа Бонон, съпрузите Лашене най-сетне се бяха съгласили да не оспорват завещанието от страх да не би скандалът отново да избухне, още повече, че не бяха никак убедени дали делото ще приключи в тяхна полза. Съпрузите Рубо бяха получили своя дял и от една седмица бяха собственици на къщата и градината в Кроа дьо Мофра, оценени на

около четиридесет хиляди франка. Решиха незабавно да продадат това убежище на разврат и престъпления, превърнало се за тях в кошмар — ужасът пред виденията от миналото не би им позволил да прекарат там дори една нощ; канеха се да се отърват от къщата, без дори да я потегнат, без да я чистят, заедно с мебелите. Но ако направеха публичен търг, щяха да загубят прекалено много — малцина биха се оттеглили в такава пустош, — по-разумно бе да чакат да се появи купувач, ето защо се задоволиха да закачат на фасадата голяма табела, която лесно можеше да се прочете от пътниците в непрестанно минаващите влакове. Затворените капаци на прозорците, завладяната от къпинака градина изглеждаха още по-тъжни, когато към тях се прибави изписаният с едри букви призив, че мрачното свърталище е за продан. Рубо безпрекословно отказа да се отбие там, дори за малко, за да свърши някои необходими неща, затова Севрин отиде един следобед у семейство Мизар и им остави ключовете с указание, ако се появят желаещи, да ги разведат из мястото. Купувачът можеше да се настани почти незабавно, тъй като в шкафовете имаше дори спално бельо.

После Рубо и жена му престанаха да се тревожат за каквото и да било и прекарваха всеки ден в безразлично очакване на следващия. Все някога щяха да продадат къщата и да внесат парите — всичко се нареждаше отлично. Те дори не мислеха за това, живееха си тъй, сякаш изобщо нямаха намерение да напускат трите стаи, които заемаха: трапезарията, излизаща направо в коридора, сравнително широката спалня, разположена отдясно, и тясната кухничка — отляво. Дори наклоненият ламаринен навес на гарата, който заприщваше изгледа от прозорците им като затворническа стена, вече не ги дразнеше толкова, а им действуваше някак успокоително, затвърдяваше усещането за пълно отпускане, за сънлив, безметежен покой. Поне нямаше съседи, които да им надничат, не срещаша любопитни погледи да се ровят в убежището им; оплакваша се единствено от настъпилата пролетна жега, от задухата, от ослепителните отблясъци на ламарината, нагрята от първите силни слънчеви лъчи. След ужасното сътресение, от което бяха тръпнали цели два месеца, те просто блаженствуваха, обзети от притъпяващо чувствата вцепенение. Искаше им се да не се движат, да се наслаждават на собственото си съществуване, без да треперят, без да страдат. Никога досега Рубо не се бе проявявал като такъв свършен и съвестен служител; когато бе на дневно дежурство през седмицата,

слизаше на перона в пет часа сутринта, връщаше се да хапне у дома в десет, слизаше отново в единадесет и оставаше там до седемнадесет — единадесет пълни работни часа: когато дежуреше през нощта и беше зает от седемнадесет часа до пет сутринта, не си позволяваше дори да си отдъхне и да се нахрани в дома си — ядеше в канцеларията; мъкнеше тежкото си бреме почти с удоволствие, като че ли дори му се радваше, занимаваше се и с най-дребни подробности, искаше всичко да разбере, във всичко да се намеси, сякаш умората му носеше забрава, някакво своего рода житейско равновесие, нормален живот. Севрин от своя страна бе, почти винаги сама, всяка втора седмица оставаше сламена вдовица, а през другите дни се виждаше с мъжа си на закуска и на вечеря и бе очевидно обзета от трескаво желание да се покаже добра домакиня. Иначе обикновено сядаше да бродира — мразеше да се занимава с домакинска работа и оставяше тази грижа на една възрастна жена, старата Симон, която идваше да свърши едно-друго от девет часа до обед. Но откакто се бе завърнала успокоена в дома си, без да я заплашва опасността да го напусне, все ѝ се щеше да чисти, да подрежда. Подвиваше крак едва след като ошета навсякъде. Впрочем и двамата спяха съвсем добре. В редките случаи, когато се събираха на масата или когато си лягаха вечер, никога не говореха за делото; явно бяха приели, че е приключено, забравено.

За Севрин особено животът отново стана извънредно приятен. Тя пак започна да мързелува, остави старата Симон да се занимава с домакинството и си възвърна поведението на госпожица, свикнала да прави само изящни бодове с иглата. Беше се заела с едно несвършващо ръкоделие — бродираше някаква покривка, която заплашваше да се превърне в дело на целия ѝ живот. Ставаше доста късно, щастлива, че може да се излежава сама в кревата, пристигането и отпътуването на влаковете я унасяха и ѝ известяваха за минаващото време не по-зле от най-точния часовник. В началото след сватбата железопътната врява, свирките, грохотът на стрелките, гръмотевичните звуци, неочакваните вибрации, от които подскачаше заедно с мебелите като разклатена от земетресение, направо я подлудяваха. После постепенно свикна, боботещата и тръпнеща гара навлезе в живота ѝ; сега тук ѝ харесваше, спокойствието ѝ сякаш се сля с непрестанното движение и с шумотевницата. До обед тя се разтакаваше, отпуснала ръце, от стая в стая, и разговаряше със старата жена. После през целия безкраен

следобед седеше до прозореца на трапезарията с ръкоделието на коленете си и се радваше, че бездействува. През седмиците, когато съпругът ѝ се връщаше да спи едва призори, чуваше хъркането му чак до вечерта; пък и за нея това бяха по-приятните седмици — тогава живееше както някога, преди да се омъжи, разполагаше се по цялата ширина на леглото, измисляше си сама какво да прави, беше напълно свободна през целия ден. Почти никога не излизаше, за нея Хавър представляваше пушек, идещ от съседните фабрики, който застиляше небето с плътните си черни кълбета над ламаринения свод, отсичащ гледката на няколко метра пред очите ѝ. Градът бе отвъд тази неизменна стена; тя чувствуваше неговата близост и разочарованието ѝ, задето не можеше да го види, след толкова време бе добило дори известна сладост; държеше на перваза пет-шест саксии с шибои и върбини — те бяха нейната градинка, разтушаваха я в самотата. Понякога ѝ се струваше, че е отшелница в гъста гора. В свободните си мигове Рубо се измъкваше понякога през прозореца; минаваше по водосточния улей чак до самия му край, изкатерваше се по стръмната ламаринена плоскост и се настаняваше навръх покрива, над булевард Наполеон; седеше там, близо до небето, и пушеше лулата си, а в краката му се разстиляше градът със своите докове, над които в огромното, бледозелено море, ширнало се до безкрая, стърчеше гора от мачти.

Също такава дремливост бе като че ли завладяла и останалите семейства на железопътните служители, които живееха в съседство е тях. Коридорът, където обикновено бушуваха същински вихрушки от клюки, бе потънал в сън. Когато Филомен отиваше при госпожа Льобльо, тихият ромон на гласовете им едва се чуваше. Бяха изненадани от развоя на събитията и говореха за помощник-началника със състрадателно-пренебрежителен тон: има си хас, жена му отишла в Париж и вършила какво ли не, за да го оставят на мястото му; изобщо той си бил вече белязан и никога нямало да се отърве от падналите върху него подозрения. И понеже съпругата на касиера беше убедена, че вече не е възможно съседите да ѝ отнемат жилището, тя чието и просто им засвидетелствуваше презрението си, като ги отминаваше гордо, без да ги поздравява; по този начин събуди неприязън дори у Филомен, която започна да я посещава все по-рядко: смяташе, че госпожата се е надула прекалено, и вече не ѝ беше интересно с нея.

Все пак, за да си има занимание, госпожа Лъобльо продължаваше да дебне интрижката на госпожица Гишон с началника на гарата господин Дабади, като впрочем все така не успяваше да ги улови. В коридора се чуваше само недоловимото тътрене на плъстените ѝ пантофи. Сънливостта се бе предала на всички и така измина един безкрайно спокоен месец, подобен на дълго затишие след продължителна буря.

Само едно нещо измъчваше и безпокоеше двамата Рубо — едно местенце от паркета в трапезарията, към което не можеха да погледнат дори мимоходом, без отново да изпитат противното усещане за несигурност. Ставаше дума за онази част от дъбовия перваз вляво до прозореца, която бяха отместили и върнали обратно, за да скрият отдолу часовника и десетте хиляди франка в злато, скътани в едно портмоне. Рубо бе прибрал часовника и парите от джобовете само за да остави впечатление, че е извършен обир. Не беше крадец и както сам казваше, по-скоро би умрял от глад, отколкото да се възползува от един чужд сантим или пък да продаде часовника. Парите на тоя старец, който бе омърсил жена му и над когото бе изпълнил своята присъда, тия пари, оплескани с кал и кръв — не, никога! Това бяха твърде нечисти пари, за да може почтен човек да ги докосне. Дори през ум не му минаваше за къщата в Кроа дьо Мофра, която приемаше като дар; само мисълта за претършуваната жертва, за отмъкнатите след ужасното престъпление банкноти го отвращаваше, събуждаше съвестта му и го караше да отстъпва, обзет от страх. И все пак не се бе накарал да ги изгори и да отиде някоя вечер да хвърли портмонето и часовника в морето. Макар предпазливостта да му подсказваше, че трябва да го стори, някакъв смътен инстинкт в него се противопоставяше на това унищожение. Голямата сума несъзнателно му вдъхваше уважение, никога не би си позволил да посегне на нея. През първата нощ бе пъхнал всичко под възглавницата си, нито едно кътче не му се бе сторило достатъчно сигурно. През следващите дни измисляше все нови и нови скривалища, сменяше ги всяка сутрин от страх да не би следователят да поиска обиск. Никога не бе проявявал такова въображение. Накрая нямаше вече сили да хитрува, умори се да трепери, един ден го домързя да извади парите и часовника, скрити под перваза; сега за нищо на света не би бръкнал вътре: струваше му се, че ще пъхне ръка в гробница, във владенията на ужаса и на

смъртта, че ще освободи задрямалите призраци. Дори като минаваше през стаята, гледаше да не стъпва по тази част на паркета; ставаше му неприятно, струваше му се, че отдолу го удря слаб ток. Следобед, когато сядаше до прозореца, Севрин преместваше стола си тъй, че да не е над трупа, който по този начин обитаваше пода под тях. Не говореха за него, мъчеха се да повярват, че е въпрос на навик, започваха постепенно да се дразнят, задето по всяко време долавяха под подметките си все по-натрапчивото му присъствие. Това противно усещане бе извънредно странно, още повече, че хубавият нож, купен от съпругата и забит от съпруга в гърлото на любовника, не им причиняваше никакви страдания. Измит, той се мъдреше в едно от чекмеджетата и старата Симон понякога режеше хляба с него.

Впрочем сред спокойното ежедневие Рубо бе измислил сам още един повод за смущение, който ставаше все по-сериозен — насилваше Жак да ги посещава. Службата задължаваше машиниста да идва три пъти седмично в Хавър: в понеделник от десет и тридесет и пет до осемнадесет и двадесет; в четвъртък и в събота от двадесет и три часа и пет минути до шест и четиридесет сутринта. Още първия понеделник след пътуването на Севрин помощник-началникът го бе поканил разгорещено:

— Хайде сега, близки хора сме, няма да ни откажете да хапнете с нас... Тъй де, били сте толкова любезен с жена ми, трябва някак да ви се отблагодаря.

И Жак се бе отзовал два пъти в един месец на поканите му за обед. Притеснен от мълчанието, което се възцаряваше за дълго, щом седнеше да се храни с жена си, Рубо като че ли изпитваше облекчение, ако успееше да изнамери още един сътрапезник. Веднага си припомняше разни смехории, ставаше приказлив, шегуваше се.

— Ами че идвайте по-често! Нали виждате, ни най-малко не ни безпокоите.

Веднъж в четвъртък вечерта Жак тъкмо се беше измил и се канеше да си легне, когато срещна помощник-началника край депото; въпреки късния час на Рубо не му се седеше сам, помъкна го да се изпращат към гарата, после покани младия мъж да му дойде на гости. Севрин не се беше съблякла още и четеше. Пийнаха и като се заиграха на карти, откараха го чак след полунощ.

Обедите в понеделник и вечерните събирания в четвъртък и събота вече се превръщаха в навик. Ако „близкият човек“ не се появеше някой ден, Рубо направо го дебнеше, за да го доведе, и го упрекуваше, задето ги пренебрегва. Ставаше все по-мрачен, развеселяваше се само когато беше с новия си приятел. Отначало този младеж толкова го бе разтревожил, че сега би следвало да го ненавижда като свидетел, като жив намек за ужасите, които копнееше да забрави — но тъкмо обратното, той му бе станал необходим, може би именно защото знаеше истината и не бе казал нищо. Неизреченото се бе превърнало помежду им в здрава връзка, сякаш бяха съучастници. Помощник-началникът често поглеждаше машиниста заговорнически, отведнъж стискаше буйно ръката му със сила, която надали изразяваше обикновено приятелско чувство.

Но Жак си оставаше преди всичко свежа струя за брачната двойка. Севрин също му се радваше, посрещаше го с възклицание, като жена, която нещо приятно е изтръгнало от равнодушието ѝ. Зарязваше всичко, и ръкоделията, и книгите, заливаше се в приказки и смях, изтръгваше се от сивата дрямка на ежедневието.

— Ах! Колко хубаво, че идвате! Като чух експреса, си помислих за вас.

Останеше ли за обед, настъпваше същински празник. Вече ѝ бе известно какво обича, излизаше, за да накупи пресни яйца, правеше всичко много мило, като добра домакиня, в чиято къща е дошъл на гости скъп семеен приятел; той не можеше да открие в поведението ѝ нищо освен желанието да бъде любезна и да се позабавлява.

— Слушайте, елате в понеделник! Ще направя крем.

Но когато след месец редовните му посещения станаха неотменими, отчуждението между съпрузите Рубо се засили. На нея все повече ѝ харесваше да спи сама, избягваше, доколкото е възможно, да ляга с мъжа си; от своя страна той, след като бе проявявал такава ненаситна страст в началото на брака им, дори не се опитваше да я задържи. Бе я обладал грубо и тя му се бе оставяла с покорността на добра съпруга — смяташе, че така трябва да бъде, не бе изпитвала никакво удоволствие. Но неизвестно защо, след убийството всичко това ѝ се струваше отвратително. То я дразнеше, плашеше я. Една нощ — свещта бе останала запалена — извика: беше ѝ се сторило, че зачервеното, изкривено лице над нея е същото онова лице на убиец;

оттогава всеки път се разтреперваше, изживяваше ужаса на престъплението, сякаш мъжът ѝ я поваляше с нож в ръката. Беше глупаво, но от страх чак сърцето ѝ се разблъскваше. Впрочем той все по-рядко ѝ посягаше, усещаше, че му се противи, и не изпитваше наслада. Умората и безразличието, които настъпват с годините, като че ли се бяха породили у тях от ужасния сблъсък, от пролятата кръв. В нощите, когато нямаше как да не спят заедно, всеки се свиваше в своя край на леглото. Жак несъмнено им помагаше в разкъсването на тази връзка, като с появата си им даваше възможност да се отърсят от взаимното си натрапчиво присъствие. Освобождаваше ги един от друг.

Рубо не изпитваше угризения. Преди да прекратят делото, се бе уплашил от възможните последствия; най-голямата му тревога бе да не си загуби мястото. Сега вече не съжаляваше за нищо. Впрочем вероятно, ако би могъл да започне отначало, нямаше да намесва и жена си; жените лесно се стряскат — ето, той беше изтървал своята, беше стоварил на плещите ѝ твърде тежко бреме. Щеше да остане господар на положението, ако не бе я въвлякъл като съучастница в кошмара на престъплението. Но станалото станало, налагаше се да се приспособи; и без това му бе нужно голямо усилие, за да си припомни в какво състояние бе изпаднал след нейното признание, когато бе решил, че за да живее, трябва да извърши убийство. Тогава му се бе сторило, че ако не унищожи оня човек, няма да може да живее. Сега пламъкът на ревността бе угаснал, не го изгаряше отвътре, усещанията му бяха някак притъпени, сякаш към кръвта, която тежеше в сърцето му, се бе прибавила и пролятата кръв, и вече не бе така убеден, че престъплението е било необходимо. Случваше му се дори да се пита дали изобщо си бе струвало да убие. Не че се разкайваше, просто бе разочарован, мислеше си как човек прави осъдителни неща, само и само да бъде щастлив, а в крайна сметка ни най-малко не му става по-добре. По природа беше бързив, а сега се умълчаваше задълго, потънал в неясни разсъждения, след които ставаше още по-мрачен. Вече всеки ден, след като се нахранеше, за да не остава насаме с жена си, се изкатерваше по навеса и отиваше да седне навръх покрива; гален от волния вятър, завладян от мъгляви размишления, пушеше лула след лула и гледаше как огромните кораби от другата страна на града се губят в далечината и изчезват в безпределното море.

Една вечер някогашната дива ревност на Рубо се събуди отново. Беше отишъл да вземе Жак от депото и тъкмо го водеше вкъщи да изпият по чашка, когато срещна слизация по стълбите Анри Довери, кондуктора. Онзи се смути, обясни, че се обадил на госпожа Рубо, понеже сестрите му поръчали нещо. Истината бе, че от известно време той преследваше Севрин с надеждата да я победи.

Още от вратата помощник-началникът се нахвърли върху жена си:

— За какво се е домъкнал тоя? Знаеш, че не мога да го търпя!

— Ама, мили, става дума за един модел за ръкоделие...

— Аз ще му дам на него едно ръкоделие! Да не съм толкова глупав, та да не разбере какво търси тук?... А ти внимавай!

Запъти се към нея със стиснати юмруци, тя отстъпи преbledняла, удивена от този изблик на ярост сред спокойното безразличие, в което тънеха и двамата. Но той вече се бе успокоил и каза на своя гост:

— Тъй си е, има едни синковци — набутат се в някое семейство и си мислят, че жената веднага ще им се метне на врата, пък мъжът ще го сметне за чест и ще замижи! Кръвта ми кипва от такива... Нали разбирате, аз при подобен случай направо бих удушил жена си — хем начаса! Да не ми се е мярнал повече тоя господинчо, че хубаво ще го наредя... Ама гадост, а?

Жак се смути от тази сцена и не знаеше как да се държи. Да не би за него да бе предназначено това гневно избухване? Дали съпругът не искаше да го предупреди? Успокои се едва когато домакинът добави весело:

— Ей, че си глупавичка, нали те знам — сама ще го изхвърлиш, ако рече... Хайде, дай ни чаши и сядай с нас да се чукнеш.

Потупа Жак по рамото, Севрин също дойде на себе си и се усмихна на двамата мъже. После пиха заедно и прекараха приятно един час.

Ето как с непринуденото си държане Рубо създаде духовна връзка между жена си и „близкия човек“, сякаш без да мисли за възможните последици. Темата за ревността именно се превърна в повод за по-тесни взаимоотношения, за безмълвно съчувствие, засилено от разменените признания между Жак и Севрин; защото след един ден, когато я видя отново, той й каза колко мъчно му е било да гледа как търпи подобно грубо отношение, а тя с насълзени очи

неусетно му се довери, оплака му се от нещастния си брак. От този миг двамата вече имаха за какво да си говорят, станаха нещо като съмишленици, един знак им бе достатъчен, за да се разберат.

Първия път, когато Жак прошепна в ухото на Севрин, че следващия четвъртък в полунощ ще я чака зад депото, тя се възмути и рязко издърпа ръката си. Това беше свободната ѝ седмица, мъжът ѝ бе дежурен през нощта. Обзе я силна тревога при мисълта да излезе от къщи, да отиде с този младеж толкова далеч в тъмната гара. Усещаше някакъв непознат смут, боеше се като девица — сърцето ѝ туптеше; не се предаде веднага, наложи се той да я моли близо две седмици, преди да се съгласи, макар всъщност да копнееше за тази нощна разходка. Бе дошло началото на юни, морският ветреца едва разхлаждаше душните нощи. Вече три пъти я бе очаквал — все се надяваше, че ще дойде, макар да бе му отказала. И тази вечер се бе отдръпнала; ала нощта беше безлунна, облачна, нито една звезда не проблясваше през пелената, забулила нажеженото небе. И както стоеше неподвижно в мрака, най-сетне я видя да пристъпва безмълвно, облечена в черно. Беше тъй тъмно, че навярно щеше да го отмине, без да го познае, но той я спря в прегръдките си, целуна я. Тя тихо възкликна, потрепери. После щастливо му поднесе устните си. Но това бе всичко, не се съгласи да седнат под някой от навесите наоколо. Разхождаха се и си говореха тихичко, притиснати един до друг. Широкото пространство на това място бе заето от депото и пристройките му, ограничаваха го улиците Верт и Франсоа Мазьолин, които пресичаха линията при прелеза: то представляваше пустош, задръстена от глухи линии, резервоари, водни кранове, всевъзможни постройки, от двете големи локомотивни халета, от къщурката на Сованя с малката градина, от сградите с ремонтните работилници и служебните стаи, където спяха машинистите и огнярите; беше безкрайно лесно човек да се скрие, да се изгуби из безлюдните, заплетени проходи. Цял час се наслаждаваха на чудна самота и уталожваха сърцата си, като изливаха насъбраните от толкова време нежни думи; Севрин не искаше да говорят за нещо повече от обич, веднага му бе заявила, че никога няма да бъде негова, че ще бъде отворително да омърсят чистото си приятелство, с което толкова се гордеела, пък и не бивало да губи самоуважението си. После пак я изпрати до улица Верт, устните им се сляха в дълга целувка. И тя се прибра.

По същото време Рубо тъкмо задрямваше в канцеларията на помощник-началниците, свит в старото кожено кресло, от което трябваше да скача схванат по двадесет пъти на нощ. Чак до девет часа посрещаше и изпращаше вечерните влакове. Особени грижи му създаваше влакът, който откарваше прясна риба: имаше сума ти маневри, скачвания, налагаше се внимателно да преглежда експедиторските листове. След пристигането и разкомпозирането на парижкия експрес сядаше до масата в канцеларията и изяждаше сам вечерята си — студено месо с две филии хляб, донесени предварително от къщи. Последният пътнически влак пристигаше от Руан в нула часа и тридесет минути. После опустелите перони потъваха в пълна тишина, оставаха запалени само няколко газени фенера, цялата гара сякаш заспиваше в трептящия полумрак. От персонала дежуреха двама пазачи и четирима-петима работници с помощник-началника начело. Впрочем те обикновено хъркаха по пода на служебната стая; на Рубо се падаше задължението да ги събуди в случай на тревога и той дремеше, надавайки ухо за всеки шум. От страх да не го надвие умората преди съмване, навиваше будилника си за пет часа, тогава трябваше да е на крака, за да посрещне първия влак от Париж. Понякога обаче, особено от известно време насам, страдеше от безсъние и се въртеше в креслото, без да може да заспи. В такива случаи излизаше, пообикаляше наоколо, отскачаше до стрелочника, разменяше по някоя приказка с него. Бездънното черно небе, несмутимият покой на нощта в крайна сметка успокояваха нервите му. След като веднъж бе влязъл в схватка с някакви крадци, му дадоха револвер, който носеше винаги зареден в джоба си. Често се разхождаше така до зори, спираше, щом му се стореше, че нещо в тъмнината мърда, и продължаваше нататък с неизвестно съжаление, задето не му се е удало да постреля, а когато небето започваше да просветлява и бледата грамада на гарата да се откроява като призрак, въздъхваше облекчено. Сега, когато бе започнало да съмва към три часа, се прибираше и се просваше в креслото, където заспиваше като заклан, докато будилникът го стреснеше и го накараше да скочи на крака.

На всеки две седмици Севрин се срещаше с Жак в четвъртък и в събота; една нощ му спомена за револвера на мъжа си и това ги разтревожи. Впрочем Рубо никога не отиваше до депото. Въпреки това

изпитаха усещането, че над разходките им тегне опасност, която разваляше цялото им очарование. Бяха намерили едно чудно местенце: зад къщата на Сованя имаше нещо като алея, която минаваше между огромни купчини каменни въглища и приличаше на улица в странен град, оградена с дворци от черен мрамор. Там бяха напълно скрити, а в малкия склад за инструменти в дъното можеха да се настанят на меко върху куп празни чували. Но когато една събота внезапно рукналият дъжд ги принуди да се приютят там, тя упорито остана права, като му поднасяше единствено устните си за безкрайни целувки. В това отношение не се стесняваше, позволяваше му с почти приятелско чувство да пие лакомо дъха ѝ. А когато той се разпалваше от горещия полъх и се опиташе да я обладае, се защищаваше, плачеше и повтаряше неизменните си възражения. Защо иска да я огорчи? Според нея толкова чудесно било просто да се обичат, без да намесват разни сексуални гадости! Омърсена на шестнадесетгодишна възраст от развратния старец, чийто окървавен призрак не я оставяше на мира, заставена по-късно да се подчинява насила на грубите желания на своя съпруг, тя бе останала простодушна като дете, като девица, не се бе отърсила от чаровния свян на неосъзнатата чувственост. Беше възхитена от нежността на Жак, от това, че той ѝ се покоряваше и не посягаше към тялото ѝ, когато улавяше китките му със слабите си ръце. За пръв път бе наистина влюбена и не се отдаваше именно защото любовта ѝ щеше да погине, ако веднага се предадеше, както се бе предала на другите двама. Несъзнателно желаше да изпитва вечно това прелестно усещане, да бъде отново неомърсено момиченце, да си има приятел и като петнадесетгодишна да се целува сладко с него по входовете. Той не настояваше, освен в миговете на трескав плам, наслаждаваше се на това сладно, непрестанно отсрочвано щастие. Също като нея сякаш отново се връщаше към детството и преоткриваше любовта, която досега му бе носила само ужаси. Отдръпваше послушно ръцете си, когато тя ги улавяше, защото въпреки нежността таеше в себе си страх, дълбока тревога — боеше се да не смеси любовното желание с някогашната нужда да извърши престъпление. Тази жена, която бе убила, олицетворяваше плътските му мечти. С всеки изминал ден се убеждаваше все повече, че е оздравял, щом можеше часове наред да докосва шията ѝ, да я изпива, долепил уста до устните ѝ, без да изпитва бясното желание да я заколи,

за да бъде само негова. Все още не смееше да стигне докрай; пък и тъй приятно бе да чакат, да оставят на любовта си грижата да ги съедини, когато дойде мигът, когато щяха да се забравят в обятията си. Срещаха се все тъй щастливи, не им омръзваше да се виждат за толкова кратко време, да се разхождат заедно в мрака между огромните купчини въглища, от които нощта около тях ставаше още по-тъмна.

В една юлска нощ се наложи Жак да пришпори доста Лизон, за да пристигнат по разписание в единадесет и пет — нещо се бе измързеливила от задухата, След Руан отляво го преследваше буря, която вилнееше по долината на Сена с ослепителни светкавици; от време на време той се озърташе неспокойно назад, защото тази вечер трябваше да се види в Севрин. Боеше се да не би бурята да се разрази твърде рано и да им попречи да излязат. Затова, когато изпревари дъжда и влезе в гарата, се ядоса от мудността, с която пътниците освобождаваха вагоните.

Рубо беше на перона — цяла нощ нямаше да може да се освободи.

— Охо! — разсмя се той. — Нещо много сте се разбързали да си лягате... Приятни сънища.

— Благодаря.

След като премести влака, Жак изсвири и се отправи към депото. Двете крила на огромната порта бяха отворени, Лизон се вмъкна в закритото хале — продълговата сграда с две линии, около седемдесет метра в дълбочина, която можеше да побере шест локомотива. Вътре беше съвсем тъмно, четири газени фенера едва пробиваха мрака, който изглеждаше още по-гъст поради грамадните трепкащи сенки; от време на време единствено ярките светкавици припламваха над остъкления таван, зад високите прозорци вдясно и вляво: тогава за миг, като озарени от пожар, се мярваха напуканите стени, почернелите от въглищния прах скелета, цялата разруха на жалката постройка, която бе съвсем недостатъчна. Вътре вече дремеха два охладени локомотива.

Пекъо веднага се зае да гаси пещта. Ръчкаше ожесточено и от пепелника се посипа жарава в ямата.

— Прегладнях, ще ида да хапна нещо — каза той. — Ще дойдете ли да си правим дружина?

Жак не му отвърна. Колкото и да нямаше търпение, не искаше да остави Лизон, преди да угасят огъня хубаво и да изпразнят котела.

Това си беше негова грижа, навик на добрия машинист — никога не се измъкваше. Когато имаше достатъчно време, изобщо не тръгваше, преди да я е огледал и избърсал внимателно, както се почиства любим жребец.

Водата шурна, изля се в ямата и едва тогава той каза:

— По-бързо, по-бързо!

Прекъсна го страхотна гръмотевица. Този път високите прозорци така ясно се откриха на фона на огненото небе, че можеха да се преброят многобройните счупени стъкла. Вляво една ламарина, опряна до менгеметата, които служеха за дребни ремонти, зазвънтя продължително като камбана. Старото скеле на постройката бе изпукало.

— Майка му стара! — рече простичко огнярят.

Машинистът махна отчаяно. Свършено беше, още повече, че сега върху халето заблъска проливен дъжд. Пороят като нищо можеше да изпотроши остъкления покрив. Сигурно и по него имаше счупени места, защото над Лизон непрекъснато падаха едри капки. През отворената порта нахлу силен вятър, сякаш се канеше да отнесе паянтовата сграда.

Пекьо вече привършваше работата си по машината.

— Това е! За днес толкова... Няма какво повече да я бърникам...

И пак се върна към първоначалната си мисъл:

— Да вземем да хапнем... Както е заваляло, не можем се добра до матраците.

Наистина столът беше съвсем близо до депото; леглата за машинистите и огнярите, които оставаха да нощуват в Хавър, се намираха в една къща на улица Франсоа Мазьолин, наета от Компанията. Да вървят дотам в такъв потоп, означаваше да станат вир-вода.

Жак бе принуден да тръгне с Пекьо, който бе взел и кошничката на своя началник, за да му послужи. Знаеше, че вътре има още две парчета студено телешко, хляб и почти пълна бутилка; тъкмо тия неща бяха събудили глада му. Дъждът се засили, нова гръмотевица разтърси халето. Когато двамата мъже излязоха вляво през вратичката към стола, Лизон вече бе започнала да изстива. Задряма сам-самичка в мрака, разкъсван от ярките светкавици, под едрите капки, стичащи се

по гърба ѝ. Наблизо един незатегнат кран течеше и образуваше локва, която се изливаше между колелата на локомотива в ямата.

Преди да влезе в стола, Жак реши да се поизмие. В една стаичка винаги държаха качета с топла вода. Взе сапун от кошничката си, изчисти лицето и ръцете си, почернели след пътуването; и понеже си носеше още едни дрехи, както се препоръчваше за машинистите, преоблече се — винаги постъпваше така от суета, когато пристигаше вечерта в Хавър и имаше среща. Пекьо вече го чакаше в стола, беше измил надве-натри носа и ръцете си.

Столтът представляваше гола, боядисана в жълто стаичка, където имаше само печка, за да си стоплят яденето, и здраво закрепена за пода маса е лист ламарина отгоре вместо покривка. Останалата мебелировка се състоеше от две пейки. Хората трябваше да си носят сами храната, постилаха си хартия и ядяха с ножовете. Помещението се осветяваше от широк прозорец.

— Ама че гаден дъжд! — възкликна Жак, като застана до прозореца.

Пекьо седеше до масата на една от пейките.

— Няма ли да хапнете?

— Няма, братле, ако ви се ще, дояжте хляба и месото... Не съм гладен.

Огнярят не се остави да го молят, а се нахвърли върху телешкото и допи бутилката. Често му се случваше да се тъпче така — началникът му не си падаше много по яденето; и без това му беше предан като куче, но го обичаше още повече заради трохите, които прибираше подир него. Помълча и отново се обади с пълна уста:

— Майната му на дъжда, нали стигнахме? Вярно, че ако продължава така, ще ви оставя, имам малко работа тук.

Изсмя се — не се криеше, беше му признан връзката си с Филомен Сованя, та да не му е чудно защо изчезва през нощта, когато отива да се вижда с нея. Тя живееше на партера в дома на брат си, до кухнята, трябваше само да почука на прозореца; Филомен отваряше, а той чисто и просто прекрачваше перваза. Според него всички работници на гарата били прекрачвали тоя перваз. Сега обаче тя се задоволяваше с огняря — изглежда, той ѝ беше достатъчен.

— Да му се не види и идиотщината! — изруга глухо Жак, като видя как позатихналият дъжд отново се усилва.

Пекьо тъкмо беше набол с ножа си последната хапка месо и отново се изсмя добродушно.

— Ей, ама и вие тази вечер явно сте си имали уговорка, а? То нас двамата май не могат много да ни упрекват, че хабим матраците на улица Франсоа Мазьолин.

Жак рязко се дръпна от прозореца.

— Защо пък?

— Поврага, от пролетта насам и вие като мен се прибирате чак към два-три часа призори.

Сигурно знаеше нещо, може би ги бе забелязал, като се срещаха. В спалните помещения леглата бяха разположени по двойки, така че огнярят да спи близо до машиниста; полагаха усилия хората, свързани тъй тясно от работата си, да се сближават колкото се може повече. Всъщност нямаше нищо учудващо, че Пекьо е обърнал внимание на необичайното поведение на своя началник, който доскоро не си бе позволявал и най-малката волност.

— От време на време ме боли главата — подхвърли не особено убедено машинистът. — Става ми по-добре, като се разхождам през нощта.

Огнярят веднага започна да бие отбой:

— Е, моля ви се, то си е ваша работа... Аз просто така, за да стане приказка... Пък и даже ако някой път сте на зор, хич не се майте, само ми се обадете; щото аз в това отношение заради вас всичко ще направя.

Не се доизясни, само се пресегна свойски и стисна ръката му с все сила, като с това изразяваше цялата си дълбока преданост. Сетне смачка и хвърли омазнената от месото хартия, прибра празната бутилка в кошницата — свърши тия неща като оправен слуга, свикнал да мете и да почиства. Гръмотевиците бяха стихнали, но дъждът упорито валеше и той се обади отново:

— Ами аз изчезвам, няма да ви притеснявам повече.

— А, щом не спира, ще отида да се поизтегна на походното легло.

До депото имаше помещение, където бяха сложили покрити с платно дюшеци и мъжете можеха да се проснат върху тях с дрехите, ако имаха само три-четири часа престой в Хавър. Като видя как огнярят изчезва сред мокротията в посока към къщата на Сованя, той

също се престаши и притича до служебната спалня. Не легна, застана на прага на широко отворената врата, вдъхвайки с мъка горещия, спарен въздух. В дъното на стаята един машинист лежеше по гръб и хъркаше със зинала уста.

Минаха още няколко минути, Жак все не можеше да се примири с това, че няма вече надежда. Беснееше срещу тоя глупав порой, изпитваше засилващото се налудничаво желание да отиде на срещата въпреки всичко, да изживее поне радостта, че нищо не го е спряло, след като нямаше да види Севрин. Цялото му същество се бе устремило натам и най-сетне той излезе под проливния дъжд, добра се до любимото им местенце, мина по черната пътека между купчината въглища. Едрите капки го шибаха по лицето, заслепяваха го и той се отправи към склада за инструменти, където веднъж вече се бяха приютявали заедно. Струваше му се, че вътре няма да бъде толкова самотен.

Жак потъна в непрогледния мрак на бараката и в същия миг две крехки ръце го обгърнаха, две топли устни се притиснаха към неговите. Севрин бе дошла.

— Господи! Вие сте тук?

— Да, видях, че се надига буря, и изтичах, преди да завали... Колко се забавихте!

Тя въздъхна, нямаше сили да говори повече — никога не бе го прегръщала тъй всеотдайно. Отпусна се, седна върху празните натрупани като мека постеля чували в единия ъгъл. Той почти рухна до нея, усещаше как коленете им се докосват, не пускаха ръцете си. Не можеха да се видят, завиваше им се свят от собствените им дихания, всичко наоколо им се струваше далечно и нищожно.

Страстната целувка бе порив, след който думичката „ти“ просто бликна от устата им, както бликаше кръвта в съзвучно туптящите им сърца.

— Ти си ме чакала...

— О! Чаках те, чаках те...

И веднага, още в същия миг, почти без да продума, тя го дръпна към себе си, почти го принуди да я обладае. Не беше помисляла за това. Когато той бе дошъл, дори вече беше престанала да се надява, че ще го види; и отведнъж се бе поддала на неочакваната радост, че е пак нея, на внезапното и неудържимо желание да му се отдаде, без да

пресмята, без да разсъждава. Писано беше да стане тъй. Дъждът отново започна да плющи по-силно по покрива на склада, последният парижки влак влезе на територията на гарата с грохот и писък, разтърсвайки земята.

Когато Жак се надигна, чу смаян пороя навън. Къде се намираше? Напипа върху земята дръжката на някакъв чук, който бе усетил, сядайки, и изпита зашеметяващо щастие. Ето, Севрин му се бе отдала, без да му хрумне дори да сграбчи този чук и да й разбие главата. Беше я завладял без борба, без неволното стремление да я просне по гръб мъртва, като изтръгната от другите плячка. Не усещаше повече оная жажда да отмъщава за стари оскърбления, изличени от паметта му, оная злоба, която се предава по наследство на силния пол още след първата изневяра, открита някога от пещерните жители. Не, могъщо бе очарованието на тяхната близост, тази жена го бе излекувала, защото той прозираше силата под привидната й крехкост, представяше си я оплискана с кръвта на един човек, сякаш обвита в бронята на ужаса. Не се бе осмелил да го стори — тя го превъзхождаше. И той я прегърна с нежна благодарност, копнеец да се слее с нея.

Севрин му се остави, не по-малко щастлива, надмогнала вътрешната си борба, чиято причина вече не разбираше. Защо му бе отказвала тъй дълго? Беше му се обещала, трябваше отдавна да му позволи — беше толкова приятно, вълшебно. Сега ясно разбираше, че винаги е копняла за това, дори когато й се бе струвало, че е по-добре да чака. В сърцето, в плътта й се бе спотайвала неутолима, неизменна нужда да обича, само безумната жестокост на живота я бе запокитила сред всички онези кошмари. Досега съдбата се бе подигравала с нея, бе я потопила тъй грубо в кал и кръв, че красивите й, все още невинни сини очи бяха винаги разширени от страх под прокобно черните къдрици. Въпреки всичко тя си бе останала девица и сега за първи път принадлежеше на този младеж, когото обожаваше, с когото копнееше да се слее завинаги, да му слугува вечно. Тя бе негова, той можеше да прави с нея, каквото му хрумне.

— Ах, мили мой, вземи ме, задръж ме, ще направя всичко, което искаш.

— Не, скъпа, не, ти си моята господарка, аз мога само да те обичам и да ти се покорявам.

Минаха часове. Дъждът отдавна бе спрял, дълбока тишина изпълваше гарата, носеше се само далечният, едва доловим глас на морето. Те все още бяха прегърнати, когато един изстрел ги накара да скочат разтреперани. Вече се развиделяваше, небето над устието на Сена бе изсветляло. Какъв бе този изстрел? Непредпазливо, безумно бе, че се бяха забравили толкова, сега въображението им рисуваше съпруга, който ги преследва с револвер в ръка.

— Не се показвай! Чакай, аз ще надникна.

Жак внимателно пристъпи към вратата. Сред все още гъстия мрак чу тропот на хорски стъпки, позна гласа на Рубо, който насъскваше надзирателите с викове, че крадците били трима, ясно ги бил видял как мъкнат въглища. От няколко седмици вече почти всяка нощ му се привиждаха всевъзможни разбойници. Този път отведнъж се бе уплашил и бе стрелял наслуки в тъмнината.

— Бързо, бързо! Не бива да стоим тук — промълви младият мъж.
— Ще претърсят склада... Бягай!

Вкопчиха се неудържимо един в друг, с все сила, долепили устни. После Севрин леко се спусна покрай депото в сянката на високата стена; той пък тихомълком се прикри между купчините въглища. Тъкмо навреме — Рубо наистина се канеше да претърси склада. Кълнеше се, че крадците сигурно са там. Фенерите на надзирателите се клатушкаха ниско над земята. Избухна кавга. Накрая всички се запътиха обратно към гарата, раздразнени от напразното преследване. Успокоен, Жак най-сетне реши да отиде да полегне на улица Франсоа Мазьолин и здравата се изненада, когато почти се блъсна в Пекьо — огнярят тъкмо дозакопчаваше дрехите си, като ругаеше глухо.

— Какво има, братле?

— Ах, верицата му! Не ме питайте! Ония тъпаци събудиха Сованя. Чу ме, че съм при сестра му, слезе по риза, едва успях да изскоча през прозореца... Ей на, чувате ли!

Ехтяха писъци и ридания на пребитата жена, а един дебел мъжки глас сипеше псувни.

— А? Туйто, отнесе пердаха. Трийсет и две годишна е, пък я тупа, сякаш е малко момиченце, само да я спипа... Майната му, не се бъркам: нали й е брат!

— Ама аз мислех, че вас ви търпи — каза Жак — и беснее само ако я завари с някой друг.

— Знае ли човек! От време на време се прави, че не ме вижда. Друг път нямате си представа, като се нахвърли... Ама иначе я обича. Сестра му е, ако го накарат да се раздели с нея, всичко ще зареже. Обаче ѝ придиря за поведението... Майка му стара, изглежда, това беше.

Виковете стихнаха, преминаха в плачливи стенания и двамата мъже се отдалечиха. След десетина минути спяха дълбоко един до друг в малкото помещение с жълти стени, където имаше само четири леглата, четири стола, маса и един-единствен ламаринен умивалник.

Вече всяка нощ, когато се срещаха, Жак и Севрин вкусаха чудни наслади. Невинаги имаше бури да ги закрилят. Звездното небе и ярката луна им пречеха, но в такива случаи те се прокрадваха между дългите сенки, намираха тъмни кътчета, където любовно се притискаха един до друг. През август и септември изживяха прелестни нощи, изпълнени с такава нега, че първите слънчеви лъчи сигурно щяха да ги заварват съвсем замаяни, ако далечните пухтения на машините и пробуждането на гарата не ги разделяха. Дори първите октомврийски студове не им бяха неприятни. Тя идваше по-дебело облечена — с дълго палто, с което можеше да покрие и него. Подсигуряваха си добро прикритие в склада за инструменти, като запречваха вратата отвътре с железен лост. Това бе тяхното убежище — във февруарските хали и ветрове можеха да отнасят и керемидите от покривите, без те да усетят и най-лекия повей. Но още от първата нощ той копнееше да я притежава в дома ѝ, в онова тясно жилище, където му изглеждаше по-различна, по-желана, когато се усмихваше спокойно като почтена женичка от средната класа; но тя винаги се възпротивяваше — не толкова, че се боеше от сплетните в коридора, колкото от някакви последни добродетелни задръжки да опази неопорочено семейното ложе. Един понеделник обаче, когато бе дошъл за обед, а съпругът ѝ се бавеше, той я грабна посред бял ден и с безумна смелост, от която избухнаха в смях, я отнесе към въпросното ложе; там двамата просто се забравиха. След това тя престана да се дърпа и Жак направо отиваше при нея в четвъртък и събота след полунощ. Беше извънредно опасно: не смееха да помръднат заради съседите; желанието им стана още по-силно, изпитаха нови удоволствия. Често им хрумваше да излязат в нощта, да побягнат като подгонени зверове и се озоваваха

вън, сред безлюдния мрак на мразовитите ноци. Любиха се дори веднъж през декември, когато бе свил страхотен студ.

Вече четири месеца Жак и Севрин изгаряха в растящата си страст. И двамата бяха станали направо други хора — сърцата им бяха пречистени от невинната почуда на първата любов, от възторга на всяка ласка. В душите им не секваше борбата за по-пълно покоряване, за по-пълна жертвоготовност пред волята на другия. Той несъмнено се бе излекувал напълно от чудовищната си наследствена болест; откакто я притежаваше, и през ум не бе му минавала смущаващата мисъл за убийство. Нима задоволяването на плътта потушаваше жаждата за смърт? Нима за тъмните инстинкти на човека звяр е все едно дали обладава, или унищожава? Не се замисляше, не притежаваше достатъчно познания, а и не се опитваше да открехне дверите към стаения ужас. Понякога, сгушен в обятията ѝ, внезапно си припомняше какво бе сторила, как бе извършила убийство и му го бе признала с поглед на пейката в Батиньолската градинка; не изпитваше никакво желание да научи подробностите. При нея беше тъкмо обратното — явно я измъчваше желанието да сподели всичко. Когато се вкопчваше в него, той усещаше как се задъхва, притисната от тайната си, как иска да се слее с него, за да се изтръгне от задушавания спомен. Беше като неудържима тръпка, която идеше от утробата ѝ, повдигаше гърдите ѝ на влюбена жена и непрестанно откъсваше от устните ѝ сподавени въздишки. Дали нямаше да заговори с гаснещ глас, обзета от някой такъв пристъп? Но той веднага затваряше разтревожен пътя на признанието, като запечатваше устата ѝ с целувка. Защо да призовават неизвестното помежду си? Можеха ли да бъдат уверени, че то не ще накърни щастието им? Долавяше опасността и потръпваше при мисълта да разнищват заедно тия кървави истории. Тя навярно отгатваше настроението му и отново се сгушваше до него ласкаво и покорно, сякаш бе възплъщение на любовта, създадена единствено за да обича и да бъде обичана. Лудостта да се отдадат изцяло един на друг ги възпламеняваше и двамата понякога оставаха почти безпаметни, вкопчени един в друг.

От лятото насам Рубо бе напълнял още и колкото повесела ставаше жена му, колкото повече си възвръщаше свежестта на двадесетгодишните, толкова по-състарен и мрачен изглеждаше той. Сам казваше, че за четири месеца се е променил доста. Все тъй

сърдечно се ръкуваше с Жак, канеше го и се разведряваше само когато бяха заедно на масата. Но това развлечение вече му бе недостатъчно, често излизаше след последната хапка, оставяше „близкия човек“ с жена си под предлог, че се задушавал и се нуждаел от глътка чист въздух. В действителност бе започнал да посещава малкото кафене на булевард Наполеон, където се срещаше с господин Кош, главния инспектор по охраната. Не пиеше много, само по няколко чашки ром; увлече се по хазарта, което заплашваше да се превърне в страст. Когато хващаше картите, се оживяваше, забравяше всичко, цял отдаден на безкрайните партии пикет. Господин Кош, като запален играч, настояваше да залагат; бяха стигнали до пет франка на партия; смаян от тази новооткрита страна в характера си, Рубо се палеше все повече, обладан от желанието да печели, изгаряше от треската на алчността, която може така да осакати човека, че да го накара да рискува честта и живота си заради едно хвърляне на зарове. Засега всичко това не се отразяваше върху изпълнението на служебните му задължения: измъкваше се само когато бе свободен и се завръщаше към два-три часа през нощите, в които не дежуреше. Жена му не се оплакваше, само го упрекуваше, задето се връща кисел; страшно не му вървеше, беше започнал да прави дългове.

Една вечер между Севрин и Рубо избухна първата кавга. Тя още не бе започнала да го мрази, но го понасяше трудно, усещаше, че ѝ пречи — колко леко и щастливо щеше да си живее без неговото досадно присъствие! Впрочем не изпитваше никакви угризения, задето му изневеряваше: нима вината не бе негова, нима не я бе подтикнал именно той към падението? За да се отърват от разстройващото ги неприятно усещане, породено от постепенното отчуждение, двамата се утешаваха и се забавляваха всеки посвоему. Той си имаше хазарта, значи, тя можеше да си има любовник. Това, което я ядосваше обаче и което не можеше да приеме, без да роптае, бе нуждата, в която изпадаше поради постоянните му загуби. Откакто петфранковите монети, предназначени за домакинството, започнаха да потъват в кафенето на булевард Наполеон, вече нямаше как да плаща на перачката. Липсваха ѝ разните дреболии, тоалетните принадлежности. През въпросната вечер се скараха тъкмо защото искаше да си купи нови обувки. Той се канеше да излиза, понечи да си отреже къшей хляб, но ножът не беше на масата, затова взе големия нож —

оръжието, — който се въргалаше в едно от чекмеджетата на бюфета. Севрин го гледаше, бе отказал да ѝ даде петнадесет франка за обувките, защото ги нямаше и не знаеше откъде да ги вземе; тя заинатено му ги искаше и го принуждаваше отново и отново все по-раздразнено да ѝ отказва; внезапно му посочи мястото под паркета, където дремеха призраците, и му заяви, че там има пари, а те са ѝ необходими. Той пребледня силно и изпусна ножа, който падна обратно в чекмеджето. За миг ѝ се стори, че се кани да я бие, защото той се приближи, пелтечейки — дори тия пари да изгниели, бил по-скоро готов да си отреже ръката, отколкото да ги пипне повторно; стисна юмруци, заплаши я, че ще я претрепе, ако си позволи в негово отсъствие да повдигне перваза и да отмъкне дори един сантиметр. Никога! Никога! Каквото било, било! Впрочем тя също бе прежълтяла, стресната от самата мисъл да пипне там. Дори да пукнеха от беднотия, нямаше да им посегнат! Когато стъпваха на онова място, усещаха как нещо им припарва все по-мъчително, затова предпочитаха да заобикалят.

Започнаха да се карат и за Кроа дьо Мофра. Защо още не са продали къщата? Упрекваша се взаимно, че не правят нищо, за да ускорят продажбата. Той грубо отказваше да се занимава с тази работа; в редките случаи, когато пишеше на Мизар, тя получаваше от него мъгляви отговори: не се явявали никакви купувачи, плодовете били изгнили, а зеленчуците не растели, понеже нямало кой да ги полива. Тъй пълният покой, който бе настъпил при тях след кризата, постепенно се нарушаваше, заплашен като че ли от зараждащо се ново напрежение. Кълновете на злото — скритите пари, появилият се любовник — бяха дали плод, разделяха ги, предизвикваха взаимното им раздразнение един срещу друг. Влошаващите се отношения щяха да превърнат живота им в ад.

Съдбата от своя страна сякаш също се намесваше — всичко около съпрузите Рубо се бе объркало. В коридора се развихряха нови клюки и препирни. Филомен внезапно бе скъсала с госпожа Льобльо, понеже тя подло я бе обвинила, че ѝ е продала умряла от болест кокошка. Същинската причина за раздора обаче бе сближаването ѝ със Севрин. Една нощ Пекьо я бе зърнал под ръка с Жак, затова Севрин, отказвайки се от предишните си задръжки, бе започнала да се държи мило с любовницата на огняря; поласкана от връзката си с една дама,

която безспорно бе най-красивата и най-изисканата на гарата, Филомен се настрои срещу жената на касиера — вече твърдеше, че била стара мръсница, можела да скара и най-добрите приятели. Упрекваше я в какво ли не, тръбеше навсякъде, че жилището към улицата по право принадлежало на Рубо и че било безобразие, дето не им го дават. И тъй, нещата отиваха на лошо за госпожа Льобльо, още повече, че упорството ѝ да дебне госпожица Гишон, за да я спипа с началник-гарата, също бе на път да ѝ създаде големи неприятности: все не успяваше да ги спипа, но за беда нея самата вечно я спипваха как слухти, залепила ухо до някоя врата; накрая господин Дабади се вбеси от това следене и каза на помощник-началника Мулен, че ако Рубо още желае да получи жилището, ще подпише молбата му. Мулен иначе не беше бърлив, но съобщи за тия думи и за малко не предизвика побоища от единия до другия край на коридора — тъй се бяха разпалили страстите.

Сред всички тия нарастващи сътресения за Севрин бяха приятни единствено петъците. От октомври насам спокойно и безразсъдно си бе измислила един невероятен предлог — болки в коляното, които изискваха преглед при специалист; всеки петък заминаваше с експреса на Жак в шест и четиридесет, прекарваше ценя с него в Париж и се връщаше пак с експреса в осемнадесет и тридесет. Отначало бе смятала за разумно да уведомява своя съпруг за състоянието на коляното си: дали е по-добре, или по-зле; после, като видя, че той изобщо не я слуша, престана да се разправя с него. От време на време го гледаше и се питаше дали знае. Как можеше този жесток ревнивец, който в пристъп на кърваво заслепение, на тъпа ярост бе стигнал до убийство, да търпи тя да си има любовник? Просто не ѝ се вярваше и си казваше, че сигурно е започнал да изкуфява.

През една мразовита нощ в началото на декември Севрин чака до късно мъжа си. Следващият ден се падаше петък, трябваше да се качи на експреса още преди разсъмване — в такива вечери обикновено си правеше тоалета по-дълго, приготвяше си дрехите, за да може да се облече веднага щом се събуди. Най-сетне към един часа си легна и заспа. Рубо не се беше прибрал. На два пъти се бе завръщал чак призори — растящата страст не му позволяваше да се откъсне от кафенето, където едно сепаре в дъното се бе превърнало в нещо като зала за комар: вече залагаха едри суми на екарте. Беше ѝ приятно, че е

останала сама, очакваше я цял един чудесен ден — младата жена спеше дълбоко под меките и топли завивки.

Беше към три, когато странен звук я събуди. Отначало нищо не разбра, реши, че е сънувала, и заспа отново. Шумът беше като от тих натиск, пукаше дърво, сякаш някой се опитваше насила да отвори врата. Едно по-ясно изпрацяване я накара да седне в кревата. Изтръпна от страх: без съмнение някой разбиваше ключалката в коридора. За минута остана неподвижна, вслушваше се, ушите ѝ бучаха. После се осмели да отиде и да види, пристъпи безшумно с босите си крака и полекичка открехна вратата на стаята — беше ѝ толкова студено, че изглеждаше още по-бяла и тъничка под нощницата; гледката, която се откри пред очите ѝ в трапезарията, я накара да замръзне от почуда и ужас.

Рубо лежеше по корем на пода, подпрян на лакти, и току-що бе изтръгнал перваза с ножици. Оставената до него свещ го осветяваше, огромната му сянка се простираше чак върху тавана. Тъкмо се бе навел над зейналата в паркета черна цепнатина и се взираше вътре с разширени очи. Бузите му изглеждаха морави от нахлулата кръв, лицето му отново се бе превърнало в „лице на убиец“ Той рязко бръкна вътре, не напипа нищо и разтреперан, приближи свещта до отвора. На дъното се видяха портфейлът, банкнотите и часовникът.

Севрин неволно възкликна и Рубо се извърна уплашено. За миг не я позна, помисли, че има насреща си призрак — тъй пребледняла беше, тъй безумни изглеждаха очите ѝ.

— Ама какво правиш тук? — попита тя.

Тогава той се опомни и промърмори глухо нещо, за да избегне отговора. Гледаше я, смутен от присъствието ѝ — искаше му се да я отпрати обратно в леглото. Не му идваше наум нито една смислена приказка, като я виждаше гола и разтреперана, само го засърбяха ръцете да я зашлеви.

— Така, значи? — продължи тя. — Не ме оставяш да си купя едни обувки, а прибираш сам парите, понеже пак си загубил!

Това го вбеси. Докога тази жена, която вече не желаше и чието тяло събуждаше у него само неприятни усещания, щеше да му вгорчава живота и да му разваля удоволствията? В края на краищата той се забавляваше другаде и изобщо не се нуждаеше от нея. Отново пхна ръката си в отвора и измъкна само портфейла с тристатте златни

франка. После намести с тока си парчето от перваза, приближи се към нея и ѝ подметна през зъби право в лицето:

— Не ми досаждай, каквото искам — това правя. Питам ли те тебе какво ще правиш пак в Париж?

После сви ядно рамене и отново се отправи към кафенето, като остави свещта на пода.

Севрин я взе и отиде да си легне — чак кръвта ѝ се беше смръзнала; остави я да гори, не можеше да заспи, чакаше да стане време за влака с отворени очи, а по тялото ѝ се разливаше трескава топлина. Сега вече нямаше съмнение, някакъв ускорен процес на упадък, някакво бавно действащо последствие от убийството разяждаше този човек, с когото връзката ѝ бе напълно разрушена. Рубо знаеше.

VII

През този петък хората, на които им предстоеше да отпътуват с експреса в шест и четиридесет от Хавър, възкликнаха изненадано, щом се събудиха: след полунощ бе започнал да вали такъв гъст и едър сняг, че улиците бяха застлани с тридесетсантиметрова бяла пелена.

Лизон вече пухтеше и димеше под навеса, готова да потегли със своите седем вагона — три втора и четири първа класа. Когато Жак и Пекьо пристигнаха към пет и половина в депото да направят проверка, замърмориха неспокойно, като гледаха упорито сипещия се от черното небе сняг. Сега бяха на своя пост и чакаха сигнала, вперили погледи в далечината, която се откриваше изпод огромния навес, взрени в безшумното, безкрайно падане на снежинките, браздящи мрака с трепкащи сиви ивици.

Машинистът промълви:

— Чумата да ме тръшне, ако се вижда някаква светлина!

— Абе дано поне да може да се мине! — каза огнярят.

Рубо стоеше на перона със своя фенер, беше се върнал на минутата, за да поеме служебните си задължения. От време на време подпухналите му клепачи просто се затваряха, но той не преставаше да бди. Жак го попита дали не знае нещо за състоянието на линията, Рубо се приближи, ръкува се с него и му отвърна, че засега не бил получил никакви телеграми; Севрин слезе, загърната в дълго палто, той я заведе до едно купе първа класа и я настани там. Без съмнение бе забелязал неспокойния, изпълнен с нежност поглед, който си бяха разменили двамата любовници, но дори не му хрумна да каже на жена си, че е непредпазливо да пътува в такава време и че ще е по-добре да отложи заминаването си.

Появиха се навлечени с дрехи пътници с купища куфари и се заблъскаха в ужасния утринен студ. Снегът по обувките не можеше да се стопи; всеки бързаше да затвори вратата на купето си и да се скрие хубаво вътре, перонът опустя, мъглявата светлина на няколкото газени фенера едва разпръскваше тъмнината; само големият фар, закрепен

под комина на локомотива, гореше като чудовищно око и изпращаше огнен лъч в мрака напред.

И ето че Рубо вдигна фенера и даде сигнал. Главният кондуктор изсвири и Жак му отговори, като отвори регулатора и завъртя ръчага. Потеглиха. Помощник-началникът спокойно продължи да наблюдава още около минута влака, който се отдалечаваше в бурята.

— Да внимаваме, ей! — каза Жак на Пекьо. — Днес не бива да стават бели!

Беше забелязал, че и неговият другар явно едва се държи на краката си от умора: сигурно предната вечер пак бе гулял.

— О! Няма страшно, няма страшно! — изломоти огнярят.

Веднага щом излязоха изпод навеса, двамата мъже се озоваха сред снега. Вятърът идеше от изток, право срещу локомотива, и го шибаше с все сила; отначало не ги притесни много — бяха дебело облечени и носеха защитни очила. Ала гъстите белезникави струи направо поглъщаха ярката светлина на фара. Вместо да се вижда до двеста-триста метра, линията се мерзелееше през нещо като млечнобяла мъгла, от която предметите изникваха внезапно близки, сякаш насън. Машинистът съвсем се разтревожи, когато страховете му се оправдаха и се оказа, че в никакъв случай няма да може да различава от нужното разстояние червените светлини, известяващи дали пътят е затворен. При това положение се налагаше да напредват крайно предпазливо, но не можеха да забавят ход, тъй като вятърът оказваше огромно съпротивление, а всяко закъснение би се оказало не по-малко опасно.

До станцията в Арфльор Лизон се движеше с прилична, равномерна скорост. Натрупаният сняг не безпокоеше засега Жак, защото не беше повече от шестдесет сантиметра, а снегоринът на локомотива разчистваше сняг до един метър най-спокойно. Грижата му беше преди всичко да запази скоростта, отлично знаеше, че най-важното качество за един машинист след въздържанието и обичта към машината е да умее да се движи с постоянна бързина, без резки промени, при най-високо налягане. Всъщност това бе единственият му недостатък — упорито отказваше да спира, не се подчиняваше на сигналите, убеден, че все ще успее да се справи със своята Лизон; затова понякога прекаляваше, натискаше петардите, „мазолите“, както им казваха — на два пъти го бяха отстранявали от работа по за една

седмица за подобни постъпки. В този миг обаче освен надвисналата опасност мисълта, че Севрин е отзад, че носи отговорност за скъпоценния ѝ живот, усилваше волята му, подтикваше го да се напегне до Париж, по цялата дължина на железните релси, сред всички препятствия, които трябваше да преодолее.

Застанал върху ламариненото мостче, свързващо локомотива и тендера, поклащайки се от тръскането, Жак се навеждаше вдясно въпреки снега, за да вижда по-добре. През оплисканото с вода стъкло на кабината не можеше да различи нищо; затова излагаше лицето си на вятъра, хиляди иглички се впиваха в кожата му, а студът го щипеше и го режеше като бръснач. От време на време се вмъкваше вътре да си поеме дъх; сваляше очилата си, изтриваше ги; после отново заставаше на наблюдателния пост сред вихъра, вторачен напред, търсейки червените светлини, тъй погълнат от заниманието си, че на няколко пъти внезапно му се привидяха кървави светкавици през бледата, трепкаща завеса отпред.

Но изведнъж усети, че огнярят не е до него в полумрака. Една-единствена лампичка, за да не заслепява машиниста, осветяваше скалата за нивото на водата; той видя, че трепкащата синя стрелка върху екрана на манометъра, който сякаш излъчваше някаква своя светлина, бързо пада. Огънят угасваше. Огнярят се бе проснал върху капака на сандъка за въглища и бе заспал.

— Проклет пияница! — изкреця вбесен Жак и го разтърси.

Пекъо се надигна, извини се с нечленоразделно ръмжене. Едва стоеше на краката си; силата на навика обаче го застави да се заеме веднага с огъня, грабна чука, захвана да троши въглищата и да ги разстила равномерно с лопатата върху решетката; после премете. Докато вратичката на пещта бе отворена, отблясък от пламъците бе превърнал валящия зад локомотива сняг в жарка опашка на комета, в порой от златни капки.

След Арфльор започваше наклонът от три левги до Сен Ромен — най-големият по цялата линия. Машинистът се приготви внимателно да следи скоростта, знаеше, че ще трябва доста да се напънат, за да изкачат стръмнината, която създаваше трудности дори при добро време. Стиснал ръчага, гледаше как се изнизват телеграфните стълбове и се опитваше да пресметне бързината, с която се движеха. Тя намаляваше, Лизон започваше да се задъхва, а шумоленето около

снегорина издаваше нарастващо съпротивление. Той отвори с крак вратичката; съненият огняр го разбра и засили огъня, за да увеличи налягането. Вратичката се бе нажежила и хвърляше червеникава светлина върху краката им, но те не усещаха горещия полъх сред студения въздух, който ги обгръщаше. По знак на началника си огнярят дръпна ръчката на пепелника — така горенето ставаше още по-интензивно. Стрелката на манометъра бързо достигна десет атмосфери, Лизон бе напрегнала всичките си сили. За миг дори нивото на водата спадна и се наложи машинистът да задействува инжектора, макар с това да намаляваше налягането. Впрочем то веднага се покачи отново, машината фучеше и се пенеше като зле пришпорен кон, подскачаше и извиваше гръб, човек имаше чувството, че костите ѝ пукат. Жак се отнасяше грубо към нея, като към застаряла, изнемощяла жена, част от някогашната му обич се бе стопила.

— Няма да успее да се изкачи, мързеланата му недна! — изсъска през зъби той, след като никога не обелваше дума по пътя.

Дремецият Пекьо го загледа учудено. Какво се е наежил срещу Лизон? Нали си беше същата добричка и послушна машина, дето тръгваше толкова леко, че да ти е приятно да я подкараш, и дето пускаше пара толкова хубаво, че икономисваше до една десета въглища от Париж до Хавър? Когато една машина тегли така безупречно и изпуска с такава точност парата си, човек може да ѝ прости всеки недостатък — също като на някоя своенравна домакиня, която обаче инак се държи както трябва и знае да пести. Вярно, гълташе малко множко смазка. Ама какво толкоз? Голяма работа, че се налага да я смазват често!

Жак тъкмо повтори раздражено:

— Ако не я смажем, няма да успее да се изкачи.

И направи нещо, което правеше може би едва за трети път в живота си — взе масльонката, за да я смаже в движение. Прескочи парапета и се качи върху кожуха, после тръгна покрай котела. Това бе извънредно опасна постъпка: краката му се хлъзгаха по тясната желязна ивица, измокрена от снега; не виждаше нищо, а ужасният вятър можеше да го отвее като сламка. Понесла този човек, вкопчен в хълбока ѝ, Лизон летеше задъхана в нощта, като оставяше дълбока бразда в безбрежната бяла покривка. Люшкаше го, повличаше го. Жак се добра до предната част, клекна при смазочния резервоар на десния

цилиндър и не без мъка успя да го напълни, държейки се с една ръка за рамата. После като насекомо пропълзя от другата страна, за да смаже левия цилиндър.

Бърна се изтощен и преbledнял — беше се разминал на косъм със смъртта.

— Мръсна кранта! — промълви той.

Смаян от тази необичайна грубост към тяхната Лизон, Пекьо не се удържа и се обади, като подметна за кон ли път обичайната си шега:

— Трябваше да ме пратите мене; аз си знам как да пускам смазка на дамите.

Беше се посъвзел и също застана на своя наблюдателен пост в лявата страна на локомотива. Обикновено виждаше по-добре от началника си. Виелицата обаче скриваше всичко; макар всеки километър от пътя да им бе напълно познат, едва съумяваха да различат местностите, през които минаваха: релсите се губеха под снега, дори оградите и къщите сякаш бяха потънали в него, всичко се бе превърнало в безкрайна равнинна плоскост, в хаос от бели форми, сред които Лизон сякаш се бе устремила като обезумяла в неизвестна посока. Никога друг път двамата мъже не бяха усещали тъй силно помежду си братската връзка, която ги спояваше в едно върху тази бумтяща машина, хвърлена сред неизброимите опасности — тук се чувствуваха по-самотни, по-откъснати от света, отколкото в затворено помещение, още повече, че над главите им тегнеше отговорността за живота на човешките същества, които се намираха зад тях.

Жак окончателно побесня от шегата на Пекьо, но сдържа обзелия го гняв и се усмихна. Тъкмо сега не биваше да се карат. Снежната вихрушка се засили и закри небето с още по-плътна завеса. Продължаваха да се изкачват и огнярят изведнъж на свой ред сметна, че е забелязал в далечината светещ червен сигнал. Съобщи на началника си — ала сигналът бе изчезнал. Както казваше сам понякога, очите му го бяха излъгали. Машинистът не беше забелязал нищо и сега сърцето му биеше учестено — губеше вяра в себе си, смутен от онова, което се бе привидяло на спътника му. Струваше му се, че съзира отвъд бледия рояк на снежинките огромни тъмни силуети, грамади, които се местеха и се приближаваха към локомотива, подобни на късове от нощния мрак. Дали по някой от склоновете не е имало срутване, дали линията не е препречена от планини, в които

влакът ще се блъсне? Обзет от уплаха, дръпна връвта на свирката и засвири протяжно, отчаяно; зловец вопъл се разнесе сред бурята. После сам се изненада колко правилно е изсвирил — влакът прекоси с бясна скорост гарата Сен Ромен, от която смяташе, че ги делят цели два километра.

След като изкатери страшната височина, Лизон продължи с много по-голяма лекота и Жак най-после си пое дъх. Наклонът между Сен Ромен и Болбек бе съвсем полегат и вероятно всичко щеше да бъде наред до края на платото. По време на триминутния престой в Бьозвил, като видя началник-гарата на перона, го повика, за да сподели с него безпокойството си от все по-плътната снежна покривка: кой знае дали ще успее да стигне до Руан, по-добре беше да подсилят композицията с още една машина, докато са край депото — там винаги имаше на разположение резервни. Началник-гарата обаче отвърна, че не бил получавал подобна заповед и не считал за нужно да предприема самоволно подобна мярка. Предложи им само пет-шест дървени лопати, за да разчистят релсите, ако се наложи. Пекьо взе лопатите и ги прибра в тендера.

По платото Лизон наистина продължи да напредва о добра скорост без особени усилия. И все пак започваше да се изтощава. Машинистът непрекъснато трябваше да отваря вратичката, за да подсети огняря да добави въглища; и всеки път над тъмния влак, който се чернееше сред цялата тая белота, напомняща саван, грейваше ослепително, разкъсвайки нощта, същата опашка на комета. Беше осем без петнадесет; разсъмваше се, но бледото дневно зарево с мъка си пробиваше път през страхотната сребриста вихрушка, която изпълваше от край до край небесата. Смътната светлина, в която все така не различаваха нищо, още повече тревожеше двамата мъже, които се опитваха с насълзени очи, въпреки очилата, да видят какво става в далечината. Машинистът непрестанно стискаше ръчага, без да изпуска връвта на свирката, свиреше почти безспирно за всеки случай, огласяйки с плачлив, зловец звук снежната пустош.

Подминаха без спънки Болбек, после Ивто. В Мотвил Жак отново се обади на помощник-началника, който не можа да му даде никакви по-точни сведения за състоянието на линията. Все още не бил пристигнал нито един влак, само някаква телеграма съобщавала, че пътническият влак от Париж е останал на сигурно място, в Руан. И

Лизон отново потегли, като се спусна тежко и уморено по дългия три левги наклон към Барантен. Зората вече хвърляше бледа светлина върху снега, който сякаш сам излъчваше някакво смътно сияние. Валеше на парцали, като че сивата, студена виделина искаше да затрупа земята с отломки от небесния свод. С разсъмването вятърът се усили, снежинките фучаха като куршуми и огнярят непрекъснато трябваше да разчиства въглицата с лопатата си в дъното на тендера, между стените на резервоара за вода. Отдясно и отляво местността бе тъй неузнаваема, че двамата мъже се чувствуваха като понесени в някакъв сън: безкрайните равни поля, оградените с живи плетове плодоносни пасбища и дворчетата с ябълкови дървета се бяха превърнали в огромно бяло море, насечено от отделни вълни, в трепкаща, пепелява шир, скрила всичко под белотата си. Изложил лицето си на пронизващия вятър, уловил ръчага, машинистът все повече се измъчваше от студа.

Най-сетне при престоя в Барантен началник-гарата господин Бесиер лично дойде до локомотива да предупреди Жак, че имат съобщение за големи снежни натрупвания към Кроа дьо Мофра.

— Според мен сигурно още може да се мине — добави той. — Само че ще ви бъде трудничко.

Тогава младият мъж побесня.

— Да ги вземат мътните! Хем го казах в Бьозвил! Какво щеше да им струва да дадат втора машина?... Добре ще се наредим сега!

Главният кондуктор също бе слязъл в лошо настроение от своя вагон. Бил замръзнал на наблюдателния си пост и заяви, че вече не би могъл да различи дали насреща си има сигнал или телеграфен стълб. Движели се през виелицата само по усет!

— Така де, поне сте предупредени — рече господин Бесиер.

В това време пътниците вече се чудеха на продължителния престой в тази гробовно тиха гара, сред която не се чуваха викове на железничари, нито трясък на затваряни врати. Смъкнаха се няколко стъкла, по прозорците се появиха глави: въз пълна дама с две очарователни руси момичета, сигурно нейни дъщери — очевидно бяха англичанки; малко по-нататък — една чернокоса млада жена, която някакъв възрастен господин убеждаваше да се прибере; един стар и друг млад мъж се бяха подали през вратите на вагоните и си приказваха отдалеч. Но когато Жак хвърли поглед назад, забеляза

единствено Севрин — тя също се бе навела навън и го наблюдаваше разтревожено. Ах, скъпото момиче! Колко ли бе притеснена, как му се свиваше сърцето, като знаеше колко близка и далечна е сега тя за него при надвисналата опасност! Би се оставил да му източат кръвта, само и само да можеше вече да я е докарал жива и здрава в Париж.

— Хайде, тръгвайте — каза най-накрая началник-гарата. — Излишно е да плашите народа.

Лично даде сигнала. Главният кондуктор, който се бе върнал във вагона си, изсвири; и ето че Лизон отново потегли, отвърщайки с протяжен вопъл.

Жак веднага усети, че пътят става по-друг. Вече не бяха на равното, по безкрайния плътен снежен килим, който локомотивът браздеше като огромен кораб. Навлизаха сред начупената местност, чиито хълмчета и дерета се простираха до Малоне — тук земните гънки напомняха разбушувано море; снегът се бе напластил неравномерно, някои места от линията бяха открити, а имаше проходи, които изобщо бяха задръстени. Вятърът метеше насипите, но запълваше падините. Така непрестанно изникваха препятствия, след свободните отрязъци се изпречваха същински стени. Утрото вече бе настъпило и безрадостната околност с теснините и със стръмните си склонове, потънали в сняг, приличаше на мрачен океан от лед, замрял под виелицата.

Никога досега Жак не бе изпитвал такъв пронизващ студ. Хилядите иглички сякаш бодяха лицето му до кръв; не чувствуваше вече вкочанясалите си китки, които бяха тъй изтръпнали, че се стресна, като забеляза как стиска ръчага, без да го усеща под пръстите си. Когато се пресягаше да дръпне връвта на свирката, ръката му натежаваше като чужда, като ръка на мъртвец. Не можеше да каже как се задържа на краката си въпреки нестихващото тръскане и клатене, от което просто червата му се обръщаха. Мразът сковаваше дори мозъка му, обхващаше го страх да не се забрави, да не изчезне от съзнанието му мисълта закъде пътуват — вече въртеше ръчага машинално и зашеметен гледаше как стрелката на манометъра пада. В главата му нахлуваха всевъзможни разкази за видения. Дали това там на пътя не е паднало дърво? Не се ли мярна червено флагче зад оня храст?

Всеки миг се питаше сред тракането на колелата не гърмят ли петардите. Не би могъл да си отговори; повтаряше си, че трябва да

спре, но не се решаваше. За няколко минути остана в плен на мъчителна несигурност; после, виждайки как Пекьо отново е заспал върху сандъка, как и той е премръзнал като него, внезапно изпадна в такъв бяс, че почти се сгря.

— Ах, мътните да го вземат тоя мръсник!

И обикновено тъй снизходителен към пороците му, сега го събуди с ритници и не престана да го блъска, докато огнярят не се изправи. Беше толкова натежал, че само изръмжа и веднага хвана лопатата:

— Е, хубаво де! Накъде без мен!

Щом насипа въглища, налягането се покачи; тъкмо навреме, защото Лизон навлизаше в дълбока падина и трябваше да си пробива път през дебела повече от метър снежна покривка. Напредваше и се тресеше цяла от върховното усилие. По едно време съвсем се изтощи и сякаш щеше да спре като кораб, заседнал в пясъчно дъно. Беше претоварена от тежкия снежен пласт, който малко по малко се бе натрупал върху покривите на вагоните. Те се промъкваха в бялата бразда черни, с метната върху тях бяла пелена; а самата Лизон сякаш бе спуснала хермелинови кожи чак до тъмните си бедра, по които снежинките се топяха и падаха като дъждовни капки. Въпреки товара тя още веднъж се насили и премина. По цялата широка дъга на един склон можеше да се проследи как свободно се вие влакът като тъмна лента, изчезваща в някаква искряща от белота приказна страна. Но по-нататък пак се появиха падините и Жак и Пекьо, които усетиха, че Лизон се затруднява, стоически продължиха да се борят със студа, оставайки на своя пост, готови по-скоро да умрат, отколкото да го напуснат. Машината отново започна да губи скорост. Беше се озовала между два склона и спря бавно, без сътресение. Сякаш се бе хванала в капан, сякаш всичките ѝ колела бяха залепнали, сякаш я притиснаха клещи, не ѝ достигаше дъх. Тя повече не помръдна. Край, снегът я плени омаломощена.

— Стана каквато стана! — изруга Жак. — Пълна мерзост!

Постоя още няколко секунди на поста си, без да пуска ръчага; отвори всички кранове, за да преодолее бедата. После, като чу, че Лизон хрипти и напразно се задъхва, затвори регулатора и бясно изпусва още по-високо.

Главният кондуктор се бе подал от прозореца и Пекьо, като го зърна, извика на свой ред:

— Стана каквато стана, заседнахме!

Кондукторът бързо скочи в снега и затъна до колене. Присъедини се към тях и тримата се посъветваха.

— Трябва да разчистим, друго не ни остава — каза накрая машинистът. — Добре, че имаме лопати. Извикайте багажния кондуктор и четиримата ще се опитаме да освободим колелата.

Направиха знак на багажния кондуктор, който също бе слязъл от вагона. Той едва се добра до тях — от време на време съвсем изчезваше под снега. Спирането посред път в тая бяла пустош, силно отекващите гласове, които обсъждаха положението, мъчително промъкващият се край влака кондуктор разтревожиха пътниците. Започнаха да смъкват стъклата на прозорците. Викаха, питаха, настъпи суматоха, която ставаше все по-голяма.

— Къде сме?... Защо спряхме?... Какво се е случило?... Боже мой, да не е злополука?

Кондукторът осъзна, че е необходимо да успокои пътниците. Тъкмо когато понечи да се върне, кръглоликата румена англичанка се показва на прозореца, заобиколена от двете си чаровни дъщери, и го запита със силен акцент:

— Господине, нали не е опасно?

— Не, не, госпожо — отговори той. — Само се е натрупал повечко сняг. Ей сега тръгваме.

Тя вдигна стъклото сред веселото цвърчене на момиченцата — звънлива бърза мелодия от английски срички, лееща се от розовите им устни. Двете се смееха, забавляваха се.

Малко по-нататък и един възрастен господин, чиято млада и хубава чернокоса жена се мъчеше да надникне над рамото му, извика на кондуктора:

— Защо не са взети предпазни мерки? Що за безобразие... Връщам се от Лондон, на всяка цена трябва да бъда утре сутрин в Париж и ви предупреждавам, че ще държа отговорна Компанията и за най-малкото закъснение.

— Бъдете спокоен, господине — повтаряше само кондукторът, — тръгваме след три минути.

Беше страшно студено, снегът навяваше вътре, главите изчезнаха, стъклата на прозорците се вдигнаха. Но в затворените купета напрежението не спадаше, тревогата не стихваше, жужаха като в кошер. Само два прозореца останаха отворени; облакътени на тях, двама пътници разговаряха през три купета — един около четиридесетгодишен американец и един млад мъж от Хавър; очевидно им беше интересно да следят как върви разчистването.

— При такива случаи в Америка, господине, всички слизат и грабват лопатите.

— О, това не е нищо, миналата година два пъти съм засядал в снега. Задълженията ми са такива, че всяка седмица трябва да бъда в Париж.

— И аз ходя на около три седмици, господине.

— Как? От Ню Йорк ли?

— Да, господине, от Ню Йорк.

Жак ръководеше работата. Като видя Севрин на един от прозорците в първия вагон, където се настаняваше винаги, за да бъде по-близо до него, той й отправи умолителен поглед; тя го разбра и се отдръпна, за да се скрие от ледения вятър, който жулеше лицето й. Мислейки за нея, Жак заработи още по-усърдно. Скоро забеляза, че причината за престоя не е набитият в колелата сняг; те прорязваха и най-дебелите снежни пластове; пречката беше пепелникът помежду им, който изтикваше снега и го овалваше на твърди буци. Тогава му хрумна нещо.

— Трябва да отвинтим пепелника.

Отначало главният кондуктор възрази. Машинистът му беше подчинен и той не му позволи да пипа машината. Но после се остави да го убедят.

— Щом поемате отговорността, нямам нищо против!

Това обаче се оказа съвсем не лесна задача. Легнали по гръб в топящия се сняг, Жак и Пекьо бяха принудени да работят половин час. Добре, че в сандъчето с инструментите имаше запасни отвертки. Най-сетне, с риск безброй пъти да се обгорят или да се порежат, успяха да откачат пепелника. Но това не бе всичко, трябваше и да го измъкнат изпод влака. Пепелникът беше изключително тежък и се заклеци между колелата и цилиндрите. С помощта на двамата кондуктори успяха да го издърпат и да го извлекат извън пътя, чак до склона.

— Сега да довършим разчистването — каза кондукторът.

Влакът беше заседнал от цял час и безпокойството на пътниците растеше. Непрекъснато смъкваха стъклата на прозорците, непрекъснато питаха защо не потеглят. Чуваха се викове, плачове, паниката се усилваше, прерастваше в пристъпи на безумие.

— Не, няма смисъл да разчистваме повече — каза Жак. — Качвайте се, аз се наемам с останалото.

Жак и Пекьо отново заеха местата си и когато двамата кондуктори също се върнаха във вагоните си, Жак завъртя пароиизпускателния кран. Горещата струя веднага разтопи снежните буци по релсите. После даде заден ход с локомотива. Бавно измина така около триста метра, за да освободи място за набиране на скорост. И след като Пекьо засили огъня тъй, че налягането се покачи повече от позволеното, насочи Лизон с цялото ѝ туловище от вагони срещу стената, преграждаща пътя. Тя се блъсна със страшна сила: „Прас!“ — като дървар, забиващ брадвата в някой ствол; всичката ѝ стомана и железария издрънча. Но все още не можеше да премине и спря, димяща и разтърсена от удара. Жак трябваше на два пъти да повтори маневрата — отстъпи, после пак се вряза в снега, за да го разчисти, и Лизон напрягаше бедра, блъскаше с гръд като гневна и запъхтяна великанка. Най-сетне успя да си поеме дъх, стегна метални мишци, проби и тежко помъкна влака в пролуката между двете новообразувани снежни стени. Успя да се освободи.

— Бива си я все пак здравенячката! — изръмжа Пекьо.

Заслепен, Жак си свали очилата и ги изтри. Сърцето му силно туптеше, вече не усещаше студа. Но изведнъж се сети за дълбоката падина, намираща се на около триста метра от Кроа дьо Мофра — вятърът духаше към нея, сигурно се беше натрупал много сняг; и той осъзна, че точно там ще стане крушението. Наведе се навън. В далечината след последния завой видя падината, простряла се като дълъг ров, пълен със сняг. Беше се развиделило напълно, наоколо се разстиляше само искряща бяла пустош, а снежинките се сипеха безспир.

Сега Лизон, пред която нямаше вече пречки, пухтеше със средна скорост. От предпазливост бяха запалили предните и задните сигнали; централният бял фар светеше в утрото като зоркото око на циклоп. Лизон напредваше, приближаваше се с широко отворено око към

падината. И изведнъж сякаш задиша учестено като подплашен кон. Разтърсиха я ужасни тръпки, тя се разбунтува, продължи своя път само защото се подчиняваше на силната ръка на машиниста. С един замах той бе отворил вратичката на пещта, за да засили Пекьо огъня. Но сега вместо бляскава комета да прорязва мрака, гъсти кълба черен дим осейваха с мръсни петна бледото настръхнало небе.

Лизон напредваше. Най-сетне стигна до падината. Вдясно и вляво склоновете бяха засипани със сняг и по-нататък пътят се губеше. Приличаше на издълбано от буен поток русло, цялото затрупано от задрямалия сняг. Тя се връза и измина задъхана петдесетина метра, все по-бавно и по-бавно. Изтласканият сняг образуваше пред нея преграда, кипеше и се надигаше като разбунена вълна, заплашваща да я погълне. За миг дори сякаш я заля, победи я. Но машината се напрегна за последен път, изскубна се и измина още тридесет метра. Това бе краят, предсмъртната тръпка: снежните буци отново се натрупаха, покриха колелата, завладяха всички части на механизма, оковаха ги в ледени вериги. Лизон окончателно спря, изнемощяла от непоносимия студ. Дъхът ѝ замря, тя беше неподвижна, мъртва.

— Е, дотук бяхме — каза Жак. — Така и предполагам.

Той веднага се опита да повтори маневрата — даде заден ход. Този път обаче Лизон не помръдна. Отказваше да се върне, както и да върви напред, беше заклещена от всички страни, залепнала за земята, безсилна, помръкнала. Зад нея цялото туловище на влака, също безжизнено, бе затънало до прозорците в дебелия сняг. А той продължаваше да вали все по-гъст, на неудържими вихрушки. Сякаш машината и вагоните, вече покрити до половината, скоро щяха да изчезнат под трескавото безмълвие на бялата пустош. Никакво движение наоколо, снегът тъчеше своя саван.

— Какво, пак ли заяде? — запита надвесилият се през вратата главен кондуктор.

— Загазихме! — само извика в отговор Пекьо.

Този път положението наистина бе критично. Багажният кондуктор се спусна да постави петардите, предпазващи задната част на влака, а машинистът бързо, неистово даваше кратки, задъхани и зловещи сигнали за бедствие. Снегът обаче ги заглушаваше, звуците се губеха, не можеха да стигнат дори до Барантен. Какво да правят? Бяха само четирима, никога не биха могли да разчистят такива купчини

сняг. За това бяха необходими повече хора. Налагаше се да потърсят помощ. И най-лошото от всичко бе, че пътниците отново се подплашиха.

Красивата чернокоса дама отвори една от вратичките и скочи като обезумяла, убедена, че са катастрофирали. Мъжът ѝ, възрастният търговец, я последва, викайки:

— Ще се оплача на министъра, що за безобразие!

И пак се чу шум от рязко отворени прозорци, от купетата долитаха женски плачове, разярени мъжки гласове. Само двете малки англичанки явно се забавляваха, усмихнати и спокойни. Главният кондуктор се опитваше да успокои всички и по-малката го запита на френски о лек английски акцент:

— Господине, тук ли оставаме?

Много пътници бяха слезли от влака въпреки снега, стигащ до пояс. Американецът се озова до младежа от Хавър и двамата отидоха при локомотива да проверят какво става. Те само поклатиха глава.

— За да се измъкнем оттук, ни трябва поне четири-пет часа.

— Най-малко! И за това са нужни поне двайсетина работници.

Жак убеди главния кондуктор да изпрати багажния кондуктор да потърси помощ в Барантен. Той и Пекьо не можеха да изоставят локомотива.

Кондукторът се отдалечи и скоро изчезна в падината. Трябваше да измине четири километра и едва ли би могъл да се върне за по-малко от два часа. Жак отчаяно напусна за миг своя пост и изтича до първия вагон, виждайки, че Севрин отваря прозореца.

— Не се страхувайте — каза бързо той. — Не ви заплашва никаква опасност.

Тя също му отговори на „вие“ от страх да не я чуе някой:

— Не се страхувам, само се безпокоя за вас.

И в думите им имаше толкова нежност, че те се утешиха и се усмигнаха един на друг. Когато се връщаше, Жак с удивление видя на склона Флор, Мизар и зад него още двама мъже — не ги позна отначало. Бяха чули тревожния сигнал и Мизар, свободен от дежурство, бе дотичал с двама приятели, с които тъкмо си пийваха бяло вино — каменаря Кабюш, бездействащ принудително поради снега, и стрелочника Озил, които бе дошъл от Малоне през тунела, за да поухажва Флор; не се отказваше от намеренията си въпреки лошия

прием. Едра, смела и силна като момче, тя бе ги придружила от любопитство. И за нея, и за Мизар този влак, спрял почти пред вратата им, бе необичайно събитие, невероятно приключение. За петте години, откакто живееше тук, колко влакове бяха видели да преминават като хала край тях през всички часове на деня и нощта, през хубаво и през бурно време! Вятърът сякаш ги отнасяше и никога нито един не бе забавил ход; те ги гледаха как бягат, изгубват се, изчезват, преди да узнаят каквото и да било за тях. Целият този народ се изнизваше, човешката тълпа летеше с пълна пара, без да успеят да различат друго освен мярналите се като светкавица лица, някои от които никога нямаше да видят отново, и други, станали им някак близки, защото ги забелязваха в определени дни, но също така безименни. И ето сега един влак бе спрял в снега пред вратата им; естественият ред бе нарушен, те разглеждаха непознатата тълпа, захвърлена на пътя поради злополуката, изпиваха я, широко отворили очи като диваци, дотичали да видят на брега претърпелите корабокрушение европейци. Мяркащите се през отворените врати загърнати в кожи жени, облечените в дебели палта мъже, слезли от влака, целият този разкош и уют, тъй неочаквано попаднал сред ледения океан, направо ги сковаваха, смайваха ги.

Но Флор изведнъж зърна Севрин. Тя дебнеше всеки път експреса на Жак и от няколко седмици бе забелязала тази жена във влака, преминаващ в петък сутрин, още повече, че когато приближаваха това място, Севрин поглеждаше през прозореца към своята къща в Кроа дьо Мофра. Очите на Флор помръкнаха, като я видя как разговаря полугласно с машиниста.

— Я, госпожа Рубо! — възкликна Мизар, който също я забеляза и начаса започна да се държи угоднически. — Ама че лош късмет!... Не бива да стоите тук, по-добре да дойдете у нас.

Жак, след като се ръкува с пазача на прелеза, подкрепи предложението му:

— Той е напълно прав. Може би ще висим тук с часове, цяла ще премръзнете.

Севрин не се съгласяваше, била добре облечена. Освен това малко се страхуваше да измине триста метра през снега. Тогава Флор, която я гледаше втренчено о големите си очи, се обади:

— Елате, госпожо, аз ще ви нося.

И преди Севрин да приеме, я сграбчи със силните си, кажи-речи, момчешки ръце и я вдигна като дете. После я остави от другата страна на релсите на едно утъпкано място, където краката не затъваха в снега. Пътниците възхитено се разсмяха. Каква здравенячка! Една дузина такива момичета, и за два часа всичко щеше да бъде разчистено!

В това време предложението на пазача да се приютят в къщата му, където щеше да е топло, а може би имаше и хляб и вино, се носеше от купе на купе. Когато разбраха, че не ги заплашва непосредствена опасност, уплахата попремина; от това обаче положението не ставаше по-малко плачевно; грейките във вагоните бяха започнали да изстиват, беше девет часът, ако помощта закъснееше, щяха да огладнеят и да ожаднеят. А тази история можеше да се проточи безкрайно, кой знае дали нямаше да се наложи дори да преспят тук! Образуваха се два лагера — едните, отчаяни, не желаеха да напуснат вагоните; бяха се завили и упорито седяха по местата си, сякаш се готвеха да умрат там; другите предпочитаха да изгазят снега с надеждата да се настанят на по-удобно място и най-вече да се измъкнат от кошмарния безжизнен влак, скован от студа. Цяла една група — възрастният търговец и младата му жена, англичанката с двете си дъщери, младежът от Хавър, американецът и десетина други — бе готова веднага да тръгне пеш.

Жак тихо убеждаваше Севрин да отиде с тях, като ѝ се кълнеше, че щом успее да се откъсне, ще изтича при нея. И тъй като Флор продължаваше да ги гледа с мрачните си очи, той ѝ каза любезно, като на стара приятелка:

— Разбрано, нали, ти ще отведеш дамите и господата... Задържам Мизар и другите. Веднага се залавяме за работа, ще направим каквото можем, докато чакаме помощ.

И действително Кабюш, Озил и Мизар взеха лопати и се присъединиха към Пекьо и главния кондуктор, които вече ринеха снега. Малкият екип се мъчеше да освободи локомотива, като гребеше под колелата и хвърляше пълните лопати към склона. Никой не продумваше, работеха безмълвно и ожесточено сред мрачната, потискаща бяла пустиня. Отдалечавайки се, пътниците хвърлиха последен поглед към влака, превърнал се в тънка черна линия под тежката смазваща покривка. Отново бяха затворили вратите и прозорците. Снегът продължаваше да вали и бавно, с безмълвно упорство го затрупваше.

Флор понечи да вземе отново Севрин на ръце. Тя обаче отказа, държеше да върви с останалите. Мъчително беше да изминат тристате метра — особено в падината, където газеха до пояс; на два пъти се наложи да спасяват едрата англичанка, която затъваше почти цялата. Двете ѝ дъщери продължаваха да се смеят възторжено. Младата дама с възрастния съпруг, след като се подхлъзна, прие да улови под ръка младежа от Хавър, а мъжът ѝ и американецът одумваха Франция. Когато излязоха от падината, пътят стана по-удобен, но трябваше да вървят по някакъв насип, където вятърът бе разчистил една ивица; грижливо избягваха да стъпват по краищата — невидими и опасни под снега. Най-сетне пристигнаха и Флор настани пътниците в кухнята, където дори не можа да предложи столове на всички — бяха около двадесетина и изпълниха обширното помещение. Единственото, което ѝ хрумна, бе да донесе дъски и като ги подпря на столовете, стъкми две пейки. След това хвърли съчки в огнището и разпери ръце, сякаш да подчертае, че нищо повече не може да направи. Не беше произнесла нито дума, стоеше права и гледаше с големите си зеленикави очи всичките тия хора, гледаше ги малко свирепо и дръзко като пищна русокоса дивачка. Само две лица ѝ бяха познати, защото месеци наред ѝ се бяха мяркали зад прозорците — на американеца и на младежа от Хавър; изучаваше ги, както се изучава най-сетне кацнало бръмчащо насекомо, което не сме успели да разгледаме, докато е летяло. Струваха ѝ се странни, не си ги беше представяла така, макар всъщност да не знаеше нищо за тях освен чертите им. Останалите ѝ изглеждаха от друга, по-различна раса, обитатели на непозната страна, сякаш паднали от небето и донесли в дома ѝ, в нейната кухня, дрехите, нравите, мислите си, до които тя никога не бе си въобразявала, че ще може да се добере. Англичанката разказваше на младата жена на търговеца, че отива в Индия при по-големия си син, заемащ там важен пост; младата съпруга пък се шегуваше с лошия си късмет — за пръв път ѝ се прищяло да придружи мъжа си до Лондон, след като той ходел там по два пъти в годината. Всички мърмореха, че са принудени да останат като затворници в тая пустиня: нали трябваше да хапнат, да поспят, боже мой, какво ще правят! Докато ги слушаше, без да помръдва, Флор срещна погледа на Севрин, седнала на един стол до огнището; направи ѝ знак да мине в съседната стая.

— Мамо — каза тя, като влязоха, — това е госпожа Рубо... Искаш ли да си поговориш с нея?

Фази лежеше с пожълтяло лице, с отекли крака, толкова болна, че не бе ставала две седмици от постелята; прекарваше по цели часове в тая бедна стаичка, където чугунената печка разпръскваше душна топлина, предъвквайки упорито своята идея фикс, а единственото ѝ забавление бяха летящите с пълна пара влакове, разтърсващи всичко наоколо.

— Аха, госпожа Рубо — измърмори тя, — така, така!

Флор ѝ разказа за злополуката, за пътниците, които бе довела и сега бяха у тях. Но всичко това не я развълнува кой знае колко.

— Така, така! — повтаряше тя с все същия отмалял глас.

Но изведнъж сякаш се сети за нещо, вдигна глава и каза:

— Ако госпожата иска да отскочи до къщата си, както знаеш, ключовете са закачени до шкафа.

Севрин обаче отказа. Потръпна при мисълта да отиде в Кроа дьо Мофра в тоя сняг, през такъв сумрачен ден. Не, не, нямало какво да търси там, предпочитала да чака тук на топло.

— Тогава заповядайте, седнете, госпожо — покани я Флор. — Тук е по за предпочитане, отколкото отгатък. Освен това няма да ни достигне хляб за всичките тия хора, а за вас винаги ще се намери едно парче.

Тя ѝ подаде стол, мъчеше се да се покаже приветлива, явно се насилваше да преодолее обичайната си грубост. Но не изпускаше из поглед младата жена, сякаш искаше да прочете съкровенията и мисли, да отговори на въпроса, който си задаваше от известно време; зад услужливостта ѝ се криеше нуждата да бъде близо до нея, да я разгледа, да я докосне, най-сетне да узнае.

Севрин благодари и се настани до печката, защото действително предпочиташе да седи сама с болната в тая стая, надявайки се Жак също да дойде. Изминаха два часа; поговориха какво ново-вехто из околността и тя задряма най-сетне от жегата; изведнъж Флор, която непрекъснато сновеше до кухнята, откъдето все я викаха, отвори вратата и каза с резкия си глас:

— Влез, нали тя е тук!

Жак се бе откъснал за малко и бе дотичал да донесе добри вести. Кондукторът, когото бяха изпратили в Барантен, бе довел цяла работна

група — тридесетина войници, изпратени предвидливо от администрацията в застрашените райони в случай на злополука; всички им помагали с кирки и лопати. Само че щяло да продължи доста, може би нямало да потеглят преди нощта.

— Тук не ви е толкова лошо, имайте търпение — добави той. — Лельо Фази, нали няма да оставите госпожа Рубо да гладува?

Като видя своето голямо момче, както тя го наричаше, Фази мъчително се надигна в постелята — гледаше го, слушаше думите му, оживена, зарадвана. Когато Жак се приближи до леглото, възкликна:

— Ама разбира се, има си хас! Ах, ето те и теб, моето момче! Значи, ти си заседнал в снега!... А пък тая глупачка изобщо не ми каза!

После се обърна към дъщеря си и строго ѝ нареди:

— Бъди така любезна да идеш при дамите и господата и се погрижи за тях, за да не разправят на началството, че сме диваци.

Флор продължаваше да стои между Жак и Севрин. За миг сякаш се поколеба, питайки се дали да не се заинати и да не остане въпреки заповедите на майка си. Но съобрази, че в присъствието на болната двамата няма да се издадат, затова излезе, без дума да продума, като ги обгърна с един дълъг поглед.

— Какво ви е, лельо Фази! — нажалено възкликна Жак. — Заварвам ви на легло, значи, наистина е сериозно?

Тя го дръпна до себе си, накара го дори да седне на леглото и без да я е грижа за младата жена, която тактично се бе отдръпнала, изля сърцето си, говорейки съвсем тихо:

— Ох, да, много сериозно при това! Истинско чудо е, че ме заварваш жива... Не исках да ти пиша, понеже тия неща не са за писане... Едва не пукардыхах; сега съм по-добре, май пак прескочих трапа.

Жак я гледаше, разтревожен от влошаването на болестта ѝ — не можеше да открие и следа от красивата, цъфтяща някога от здраве жена.

— Горкичката ми леля Фази, значи, стомашните болки и виенето на свят не минават?

Но тя стисна до болка ръката му и продължи още по-тихо:

— Спипах го, представяш ли си... Знаеш, че давах мило за драго само да разбере в какво ми слага отровата. Не пиех, не ядох нищо от ръцете му, пък всяка вечер отвътре ме гореше огън... И накрая

разбрах, смесва отровата със солта! Видях го една вечер... А пък аз пресолявах всичко... за прочистване!

Откакто му се струваше, че любовта към Севрин го е излекувала, Жак от време на време се сещаше недоверчиво, сякаш това бе отминал кошмар, за приказките на леля Фази, че я тровят бавно и системно. Той стисна нежно ръцете на болната, искаше му се да я успокои.

— Хайде, нима това е възможно?... Човек трябва да е сигурен, за да говори такива неща... Пък и много се проточи! Успокойте се, сигурно е някаква болест, от която докторите нищо не разбират.

— Болест — изсмя се тя, — хубава болест, дето оня ми я докара!... За докторите имаш право; идваха двама, нищо не познаха. И дори не можах да се спогодят. Кракът им повече няма да стъпи тук, не ги ща... Слушай какво ти казвам, в солта я слага! Честен кръст, че го видях! Туй е заради хилядата франка, моите хиляда франка, дето тате ми ги остави! Вика си, че като ме очисти, ще ги спипа. Ама ще му преседне — те са на едно място, дето никога никой няма да ги намери, никога!... Мога да си ида спокойна, никой никога няма да ги получи моите хиляда франка!

— Лельо Фази, аз на ваше място, ако бях сигурен в това, щях да извикам полицаите.

Тя замахна с отвращение.

— О, не, никакви полицаи... Туй засяга нас, наша работа си е; между него и мене. Знам, че иска да ме изяде, ама аз, разбира се, не се давам. Само трябва да се защитавам, нали така?... Да не бъда глупачка, както постъпих с тая сол... Кой да повярва, а? Една плюнка човек, запъртък, дето можеш в джоба си да го пъхнеш, да изгризе, ако го оставя, с мишите си зъби такава едра жена като мен!

Тръпка премина по тялото ѝ. Тя си пое мъчително дъх, преди да завърши:

— Карай да върви, номерът му няма да мине. Аз съм по-добре, след две седмици ще бъда пак на крака... Ама тоя път ще се озори, преди да ме преметне. Да го видя какво ще прави! Ако измисли как отново да ми даде отровата си, ще го призная за по-силен, ще се предам и ще опъна краката... Не е нужно друг да ни се меси!

Жак си мислеше, че болестта ѝ е причина да си въобразява такива черни ужаси, и за да я разсее, се опита да се пошегува, но тя затрепери под завивката и прошепна:

— Ето го! Усещам, че се приближава.

Действително Мизар влезе след няколко минути. Тя пребледня като мъртвец, в плен на неволния ужас, който обзема гигантите пред разяждащия ги червей; защото се бе заинатила да се защитава сама, но тръпнеше от все по-нарастващ страх, макар да не си признаваше. Мизар мярна още от вратата жена си и машиниста, но се държеше тъй, сякаш не ги е забелязал; разля се от любезности пред Севрин както обикновено. С помръкнали очи, присвил тънките си устни — хилав, нищо и никакъв човечец!

— Мислех си, че госпожата може би ще пожелае да се възползува от случая и да хвърли един поглед на своята собственост. Затова се измъкнах за малко... Ако госпожата желае, ще я придружа.

И тъй като младата жена отново отказа, Мизар продължи да приказва с жален глас:

— Госпожата може би се е изненадала заради плодовете... Всичките бяха червиви, та не си струваше да се събират... Пък и силният вятър направи големи поразии... Ах, колко жалко, че госпожата не може да продаде къщата! Дойде само един господин, ама поиска да се направят ремонти... Ама аз съм на разположение на госпожата и госпожата може да разчита на мен като на себе си.

После пожела на всяка цена да я почерпи с хляб и круши от неговата собствена градина — те не били червиви. Севрин прие.

Прекосявайки кухнята, Мизар бе съобщил на пътниците, че разчистването върви добре, само дето имало работа още за четири-пет часа. Беше вече обед, започнаха да се оплакват, защото много огладняха. Флор бе заявила, че няма да има хляб за всички. Виното обаче било достатъчно — тя донесе от избата десет литра и нареди шишетата на масата. Чашите също не стигаха; наложи се да пият по няколко души от една чаша: англичанката с двете си дъщери, възрастният търговец с младата си жена. Впрочем тя бе намерила в лицето на младежа от Хавър услужлив и предприемчив кавалер, който се грижеше за нея. Той изчезна някъде и се върна с ябълки и хляб, които бе намерил в дърварника. Флор се разсърди, каза, че този хляб бил за болната й майка. Но той вече бе го нарязал и започна да го раздава на дамите, като поднесе първо на младата жена, която му се усмихна мило. Мъжът й изобщо не се занимаваше с нея и разнищваше неуморно и разпалено с американеца нийоркските търговски порядки.

Малките англичанки никога не бяха хрупали толкова вкусни ябълки. Много уморена, майка им почти дремеше. Две дами, изтощени от очакването, бяха седнали на земята пред огнището. Мъжете, който излизаха навън да изпуснат по цигара, колкото да убият времето, се връщаха премръзнали, трепереци. Малко по малко настроението започна да спада поради незаситения глад и умората, удвоена от празните стомаси и от нетърпението. Заприличаха на лагер от корабкрушенци, отчаяна група цивилизовани люде, захвърлени от морето на необитаем остров.

Мизар непрекъснато влизаше и излизаше, като оставяше вратата отворена и болната леля Фази можеше да надзърне в кухнята. Ето, значи, какви бяха тия хора, които преминаваха край нея с бързината на мълния, кажи-речи, цяла година, откакто едва се мъкнеше от леглото до стола! Тя вече почти не можеше да излиза на перона, прекарваше дните и нощите си закована в стаята, вперила очи в прозореца, и единствената ѝ компания бяха летящите влакове. Винаги се бе оплаквала от този затънтен край, където никога жива душа не се спираше; и ето че сега цяла компания се бе изсипала в дома ѝ от неизвестността. А като си помислеше, че никой от всичките тия забързани по своите работи хора дори не подозира какво става тук, че никой не се сеща каква гадория ѝ слагат в солта! Тежко ѝ беше на сърцето и тя се питаше ще позволи ли бог да съществува толкова прикрита подлост, без поне един да забележи нещо! Край тях се изнизваше цяла тълпа, хиляди и хиляди хора; но всички бързаха, на никого не би му хрумвало, че в тая схлупена къщурка убиваха човек ей така на, тихо, без шум. И леля Фази оглеждаше един след друг всичките тези хора, паднали тук сякаш от небето, като си мислеше, че когато си много зает, никак не е чудно да преминаваш край най-големи гадости, без нищо да забележиш.

— Връщате ли се там? — запита Мизар Жак.

— Да, да — отговори Жак, — идвам след вас.

Мизар излезе и затвори вратата. Фази дръпна младежа за ръката и пошушна на ухото му:

— Ако пукна, гледай каква мутра ще направи, като не намери парата!... Душата ми се радва, щом си го помисля! Все пак доволна ще си ида от тоя свят.

— Лельо Фази, нима ей тъй ще се затрие всичко? Защо не оставите парите на дъщеря си?

— На Флор! Та да ѝ ги вземе она! Не, в никакъв случай!... И на теб, моето момче, няма да ги дам, защото си много глупав — той ще измисли как да те преметне... На никого, ще си останат в черната земя, дето и аз ще ида!

Тя съвсем се изтощи и Жак я нагласи да легне, помъчи се да я успокои, целуна я, обеща ѝ скоро да дойде да я види. После, когато тя сякаш се унесе, мина зад седналата до печката Севрин; направи ѝ знак да бъде предпазлива; тя безмълвно и прелестно изви глава и му поднесе устните си; той се наведе и долепи уста до нейната в дълга беззвучна целувка. Затворили очи, те пиеха дъха си. Но когато погледнаха опиянени, съзряха Флор, която бе отворила вратата, стоеше пред тях и ги гледаше.

— Господжата не желае ли още хляб? — запита тя дрезгаво.

Смутена и ядосана, Севрин смотолев:

— Не, не, благодаря.

Жак изгледа за миг Флор с пламнали очи. Колебаеше се, устните му трепереха, сякаш се канеше да каже нещо, но после замахна гневно и заплашително и предпочете да излезе. Вратата рязко се затръшна след него.

Флор продължаваше да стои права — висока войнствена девица, с тежък шлем от руси коси. Значи, тревогата ѝ, когато виждаше всеки петък тази дама в неговия влак, не бе напразна. Дебнеше ги, откакто бяха заедно, и сега се бе уверила. Човекът, когото обичаше, никога нямаше да я обикне: той бе избрал тая слаба, жалка жена. И съжалението, че му бе отказала онази нощ, когато се бе опитал така грубо да я направи своя, я изгаряше тъй мъчително, че едва не се разрида; защото наивно си мислеше, че ако му се бе отдала преди другата, сега сигурно щеше да целува нея. Ех, да можеха да останат насаме в тоя час, да се хвърли на врата му и да извика: „Вземи ме, бях глупава, защото не знаех!“ И безсилието ѝ се заменяше с бяс срещу това крехко същество, което смутено мънкаше нещо. С яките си мощни ръце би могла да ѝ извие шията като на птиче. Защо не се решаваше? Но се закле да си отмъсти, защото знаеше такива работи за съперницата си, че би могла да я напъха в затвора, а не да се развява свободно като всички никаквици, дето се продават на влиятелни и

богати старци. Разкъсвана от ревност, кипяща от гняв, тя започна да прибира бързо като красива дивачка останалия хляб и крушите.

— Понеже госпожата не желае повече да яде, ще ги занеса на другите.

Стана три часът, после четири. Времето бавно течеше, умората и раздразнението нарастваха. Нощта се спускаше бледа над безкрайната бяла пустош; всеки десет минути мъжете излизаха да погледнат отдалеч докъде е стигнала работата и се връщаха да съобщят, че локомотивът явно още не е изровен. Дори двете малки англичанки не издържаха и се разплакаха. Младата чернокоса жена бе заспала на рамото на младежа от Хавър, но възрастният съпруг, въобще не им обръщаше внимание — всички бяха толкова угрижени, че изобщо не се сецаха кое е прилично и кое не. Стана хладно в стаята, затрепериха от студ, но никой не се сети да сложи дърва в огъня; американецът реши, че е за предпочитане да се върне във влака и да се излегне на седалката. Сега всички съжالياха, че не са останали във вагоните — поне нямаше да се тревожат, че не знаят какво става. Едва задържаха англичанката, която също заяви, че ще се върне да си легне в купето. Когато запалиха свещ и я сложиха на масата, кухнята доби още по-мрачен вид, всички съвсем се обезсърчиха и изпаднаха в най-черно отчаяние.

В това време разчистването привършваше; докато войниците, които бяха успели да освободят машината, метяха релсите пред нея, машинистът и огнярят застанаха на поста си.

Като видя, че снегът най-сетне спря да вали, Жак се обнадежди. Стрелочникът Озил го бе уверил, че оттатък тунела, към Малоне, няма такива преспи. Жак отново го запитва:

— Вие дойдохте пеш през тунела, значи, може свободно да се минава и насам, и нататък?

— Нали ви казах! Ще минете, давам ви дума.

Кабюш, който бе разчиствал настървено като послушен великан, се отдръпна встрани — беше станал още по-срамежлив и необщителен, откакто бе имал вземане-даване с правосъдието; Жак го повика:

— Приятелю, ще ни подадете ли лопатите, които са оттатък склона. Може пак да ни потрябват.

Когато каменарят му направи и тази услуга, Жак му стисна ръка, за да покаже, че въпреки всичко го уважава като добър работник.

— Славен човек сте вие!

Тези приятелски думи развълнуваха необичайно каменаря.

— Благодаря — каза той простичко, едва сдържайки сълзите си.

Мизар, който пак се бе сдружил с него, въпреки че бе го наклеветил пред съдия-следователя, одобрително поклати глава и на присвитите му устни заигра усмивка. Той отдавна бе престанал да работи и пъхнал ръце в джобовете, оглеждаше алчно влака, сякаш очакваше да намери под колелата разни забравени дреболии:

Най-сетне, след като се посъветваха, главният кондуктор и Жак решиха, че могат да направят опит да потеглят, но Пекьо, който бе слязъл на пътя, извика машиниста:

— Вижте тук. Единият от цилиндрите е малко сплескан.

Жак се приближи и на свой ред се наведе. Оглеждайки старателно Лизон, още преди това бе забелязал тази повреда. При разчистването на снега бе станало ясно, че дъбовите траверси, сложени по края на наклона от кантонерите, се бяха плъзнали под напора на снега и вятъра и бяха заприщили релсите; може би дори причината влакът да спре се дължеше отчасти на препъването на локомотива в траверсите. Върху цилиндъра имаше драскотина и буталото изглеждаше леко изкривено. Но бедата сякаш се ограничаваше с това и машинистът отначало се бе успокоил. Може би съществуваха и сериозни вътрешни увреждания, няма нищо по-чувствително от сложния механизъм на шибъра, където бие сърцето, където трепти душата на машината. Жак отново се качи на локомотива, изсвири, отвори регулатора, за да провери в ред ли е Лизон. Тя дълго не успяваше да се помръдне като натъртен при падането човек, който не може да раздвижи мускули. Най-сетне пое мъчително задъхана и все още зашеметена, завъртя изтежко колелата си. Съвзе се, тръгна, щеше да завърши пътуването. Само че Жак поклати глава; той я познаваше до гълбините на душата ѝ и сега я чувствуваше някак странна под ръката си — променена, остаряла, засегната някъде вътре от смъртоносен удар. Сигурно бе се простудила в снега, бе поразена в сърцето, премръзнала като онези здрави млади жени, които понякога заболяват от възпаление на дробовете, връщайки се под ледения дъжд от някой бал.

Жак отново изсвири, след като Пекьо отвори пароизпускателния кран. Двата кондуктори бяха вече по местата си. Мизар, Озил и Кабюш застанаха на стъпалата на първия вагон. И влакът кротко излезе от падината между двата реда войници, застанали отляво и отдясно по склона с лопати в ръце. После спря пред къщата на пазача, за да вземе пътниците.

Флор стоеше отвън. Озил и Кабюш застанаха до нея, а Мизар побърза да се завърти край дамите и господата, излизаци от къщата му, и кланяйки се, приемаше сребърните монети, които те му даваха. Най-сетне избавени! Прекалено дълго бяха чакали, всички трепереха от студ, от глад и от изтощение. Англичанката отведе полузаспали двете си дъщери, младежът от Хавър се качи в купето на хубавата чернокоса жена, която изглеждаше съвсем отпаднала, и предложи услугите си на съпруга ѝ. Сред утъпкания разкалян сняг всичките тия хора, блъскащи се, уморени, пет пари недаващи за чистотата, приличаха на отстъпващ разбит отред. За миг на прозореца на стаята се появи леля Фази, която не се сдържа, смъкна се от леглото и се довлече дотам, за да види какво става. Гледаше с големите си болезнено хлътнали очи непознатата тълпа, чуждите хора, поели на път, които никога вече нямаше да види, довеяни в дома ѝ от бурята.

Севрин бе тръгнала последна. Тя извърна глава и се усмихна на Жак, който се наведе да я проследи до купето ѝ. Флор, която ги дебнеше, пребледня като смъртник, забелязвайки как спокойно си размениха ласкави погледи. Рязко се приближи до Озил, когото досега все отблъскваше, сякаш в омразата си почувствува нужда от мъжка закрила.

Главният кондуктор даде сигнал, Лизон отговори с жално изсвирване и този път Жак я подкара, без да спира до Руан. Беше шест часът; мрак започваше да се спуска от черното небе над белите поля; само бледият, изпълнен с потискаща тъга отблясък на гаснещия ден докосваше земята и осветяваше този печален затънт край. В призрачния сумрак се извисяваше къщата в Кроа дьо Мофра, която изглеждаше още по-порутена и черна сред снега със закованата на фасадата дъска с надпис: „Продава се“.

VII

Влакът пристигна на парижката гара в десет и четиридесет вечерта. Беше спрял за двадесет минути в Руан, за да вечерят пътниците; Севрин побърза да изпрати телеграма на мъжа си, за да го предупреди, че ще се върне в Хавър на другия ден с вечерния експрес. Цяла нощ с Жак, първата нощ, която щяха да прекарат заедно в стая, волни, без да се страхуват някой да не ги изненада!

Когато напуснаха Мант, на Пекьо му хрумна нещо. Жена му, старата Виктоар, беше в болница от една седмица, защото бе паднала и си бе навехнала лошо крака; и понеже имал в града и друго легло, където да си поспи, както заяви ухилено той, предложи на госпожа Рубо да остане у тях — щяло да ѝ бъде по-удобно, отколкото в някой от съседните хотели; можела да остане до другия ден вечерта и да се чувства като у дома си. Жак веднага съобрази колко смислена е тази покана, още повече, че се чудеше къде да заведе младата жена. Най-сетне влакът спря под навеса и когато потокът от пътници се изля навън, а Севрин се приближи до локомотива, той я посъветва да приеме, подавайки ѝ ключа от стаята на огняря. Севрин се колебаеше, отказа отначало, притеснена от подигравателната усмивка на Пекьо, който сигурно знаеше всичко.

— Не, не, имам една братовчедка. Ако не друго, ще ми постеле на пода.

— Хайде, съгласете се — намеси се и Пекьо с добродушно гуляйджийското си изражение. — Леглото е меко, че и широко, в него могат да се поберат четирима!

Жак я гледаше тъй настойчиво, че тя в края на краищата взе ключа. Той се наведе и ѝ прошепна едва чуто:

— Чакай ме.

Севрин трябваше да измине само няколко крачки по улица Амстердам и да завие в задънената улица, но поради хлъзгавия сняг се наложи да върви много предпазливо. Потръгна ѝ, защото завари още незаключена къщата и се изкачи по стълбището, без да я види

портиерката, вгълбена в партия домино с една съседка; на четвъртия етаж отвори вратата и я затвори толкова тихо, че положително никой от съседите не я усети; когато минаваше през площадката на третия етаж, ясно бе чула смехове и песни у семейство Доверн — сигурно двете сестри, както всяка седмица, бяха поканили приятелки, за да си посвирят. Когато Севрин затвори вратата и се озова сред тежкия сумрак на стаята, отдолу до нея продължаваше да долита буйното младежко веселие. За миг ѝ се стори тъмно като в рог; потръпна, стресната от невидимата кукувичка, известяваща с познатия ѝ отпреди плътен звън единадесет часа. После очите ѝ привикнаха и двата прозореца се очертаха като два бледи квадрата, отразяващи на тавана отблясъците от снега. Започна да се ориентира, потърси кибрита в единия край на бюфета, където си спомни, че го бе виждала. Не можа обаче да намери веднага свещ; най-сетне откри една недогоряла в чекмеджето; запали я и когато в стаята светна, хвърли бързо неспокоен поглед, за да се увери, че наистина е сама. Разпозна всичко наоколо си: кръглата маса, на която бе закусила с мъжа си, леглото с червената памучна завивка, в което я бе блъснал с юмрук. Точно тук се бе случило всичко, нищо не се бе променило в тази стая, където не бе идвала от десет месеца.

Севрин бавно свали шапката си. Накани се да махне и палтото си, но потрепери. В тая стая човек можеше да замръзне! В едно сандъче до печката имаше въглища и подпалки. Хрумна ѝ да запали огън веднага, още преди да се е разсъблякла; това я разсея, отвлече я от неприятните мисли, които бе изпитала в началото. Тези приготовления, суетенето ѝ за любовната нощ, мисълта, че ще им бъде тъй топличко на двамата, сами и волни, я изпълваше с радостна нежност: от толкова време мечтаеха за подобна нощ, без да се надяват да я изживеят някога! Когато печката запращя, тя продължи да шета, размести и подреди столовете, извади чисти чаршафи и застла леглото — това я позатрудни, защото то наистина бе доста широко. Стана ѝ неприятно, че не намери нищо за ядене и пиене в бюфета — очевидно Пекьо, който от три дни домакинствуваше сам, бе омел всичко до троха. Така беше и със свещите, нямаше други освен недогорялата свещ; но в леглото не е нужна светлина. Вече ѝ беше топло, направо живна, спря се посред стаята и хвърли последен поглед да се увери, че всичко е наред.

Тъкмо се чудеше защо се бави Жак, когато изведнъж се разнесе свирка; отиде да погледне през прозореца. Потегляше директният влак за Хавър от единадесет и двадесет. Нататък цялото обширно пространство, проходът, водещ от гарата към Батиньолския тунел, беше покрито със снежна пелена, където се открояваха ветрилообразно само черните релси. Покритите със сняг локомотиви и вагоните по допълнителните линии като че ли дремеха под хермелинови наметки. И сред отрупаните в бяло стъклени покриви на големите перони, сред поръбената със снежни дантели конструкция на Европейския мост, сред цялата тая ослепителна шир отсреща къщите на улица Рим приличаха въпреки мрака на мръсни жълти петна. Директният влак за Хавър изпълзя мрачен, разпръскващ ярка светлина с предния си фар; Севрин го погледа как изчезва под моста, а трите му задни сигнала багреха в кървавочервено снега. Като се извърна от прозореца, пак потръпна леко — дали наистина бе сама? Сякаш пламтящ дъх бе обгорил тила ѝ, сякаш някаква ръка безцеремонно бе докоснала плътта ѝ през дрехите! Отново обгърна с поглед стаята — не, нямаше никой.

Какво правеше Жак, та не идваше? Изминаха още десет минути. Леко подраскване по вратата я стресна. После разбра и изтича да отвори. Беше той — носеше бутилка малага и сладкиш.

В порив на нежност, тя се разсмя и увисна на врата му.

— Ах, колко си мил! За всичко се сецаш!

Той бързо ѝ направи знак да пази тишина:

— Шт! Шт!

Тя сниши глас, помисли, че портиерката идва след него. Не, провървяло му — тъкмо се готвел да звънне, но вратата се отворила, излезли някаква дама и дъщеря ѝ, явно гости на семейство Доверн, и той се вмъкнал, без никой да го забележи. Само тук, на площадката, забелязал през някаква полуотворена врата продавачката на вестници, която доизпирала нещо в едно легенче.

— Да не вдигаме шум, моля ти се! Да говорим тихичко.

В отговор тя го притисна страстно в обятията си и покри безмълвно лицето му с целувки. Забавляваше я цялата тая тайнственост, необходимостта да шепне!

— Да, да, ще видиш колко тихо ще седим, също като мишлета!

И подреди масата с безброй предпазни мерки — две чинии, две чаши, два ножа, като замираще, едва сдържайки се да не избухне в

смях, всеки път, когато в бързината някой съд потракваше.

Жак я гледаше и също много се, забавляваше; каза ѝ полугласно:

— Сетих се, че сигурно си огладняла!

— Ама направо умирам от глад! Толкова малко хапнахме в Руан!

— Кажи, искаш ли да сляза да купя пиле?

— О, в никакъв случай! Та после да не можеш да се качиш!...

Не, не, сладкишът ще ни стигне.

Те веднага седнаха, кажи-речи, на един стол, поделиха си сладкиша и го изядоха, закачайки се любовно. Севрин повтаряше, че загива от жажда, и изпи една след друга две чаши малага — бузите ѝ пламнаха. На свой ред го предупреди да не я целува тъй шумно по тила:

— Шт! Шт!

После му направи знак да се вслуша; отново чува в тишината как от долния етаж, от семейство Довери, долита в ритъма на музиката глух тропот: госпожиците очевидно се бяха разтанцували. До тях продавачката на вестници изля в кофата на площадката сапунената вода от легенчето. Тя затвори вратата, танците долу спряха за миг, навън под прозореца се чуваше само приглушеното от снега задъхано пухтене на един влак, който потегляше, едва-едва свирейки, сякаш плачеше.

— Влакът за Отъй — прошепна той. — Нула часът без десет.

После добави с гальовен глас, тих като дихание:

— Ще нанкаме ли вече, любима, кажи?

Тя не отговори, завладяна от миналото, изживявайки неволно в щастливата си треска прекараните тук с мъжа си часове. Нима изяждането на сладкиша не бе продължението на онази закуска върху същата маса, сред същите шумове? Всичко наоколо увеличаваше възбудата ѝ, спомените я връхлитаха, никога досега не бе изпитвала такава палеща нужда да довери всичко на любимия си, да се разкрие цяла, до глъбините на душата си. Това бе като физическа потребност, неотделима от чувственото ѝ желание; струваше ѝ се, че ще му принадлежи по-пълно, че радостта ѝ да бъде негова ще бъде по-силна, ако притисната до него, прошепне на ухото му какво е изтърпяла. Миналото възкръсна, мъжът ѝ беше там, тя извърна глава, толкова ясно си представи, че ще види как протяга над рамото ѝ късата си космата ръка, за да вземе ножа.

— Кажи, ще нанкаме ли, любима? — повтори Жак.

Тя потрепери, устните на Жак още веднъж се впиха в нейните, сякаш да запечатат признанието, готово да се излее. И тя безмълвно стана, съблече се бързо и се мушна под завивката, без дори да вдигне фустите си от пода. Жак също не прибра нищо — масата остана неразтребена, трепкащата свещ догаряше. И когато на свой ред се съблече и легна, те начаса се хвърлиха в прегръдките си — неистово обладание, от което едва не се задушиха. В мъртвата тишина на стаята, докато долу музиката продължаваше да се лее, не се чу ни вик, ни звук — само безумен трепет, гърч, почти припадък.

Жак вече не можеше да познае в Севрин кротката и вяла жена с бистрите сини очи от първите им срещи. Под шлема от черни коси страстта ѝ се бе развихряла с всеки изминал ден; и той бе почувствувал как тя постепенно се пробужда в обятията му от дългата хладна девственост, от която не бяха могли да я изтръгнат нито старческите опити на Гранморен, нито съпружеската грубост на мъжа ѝ. Създадена за любов, само покорна преди, сега тя обичаше, отдаваше се без задръжки и бе горещо благодарна за насладата. Изгаряше от силна страст, обожаваше този мъж, чрез когото бе познала сладострастието! Какво безпределно щастие — най-сетне да бъде неин свободно, да го притиска до гърдите си, да го държи тъй здраво в обятията си, че да не може дъх да си поеме!

Когато отново отвориха очи той възкликна удивено:

— Я виж! Свещта е угаснала.

Севрин махна леко, сякаш искаше да каже, че ѝ е все едно. После се засмя приглушено:

— Ама послушна бях, нали?

— О, да, никой нищо не чу... Същински две мишлета!

Тя отново го прегърна, сгуши се до него, притисна лице до гърдите му. И въздъхна от удоволствие:

— Боже, колко ми е хубаво!

Не продумаха повече. В стаята бе тъмно, едва се различаваха бледите квадрати на двата прозореца; само по тавана играеше отражение от печката — като кръгло кървавочервено петно. Севрин и Жак се вираха в него. Музиката бе престанала, затръшваха се някакви врати, после къщата потъна в дълбок сънен покой. Долу влакът от Кан

разтърси обръщателния кръг, шумът едва достигаше до стаята приглушен, сякаш далечен.

Притискайки се до Жак, Севрин отново пламна от страст. И заедно с желанието в нея пак се събуди копнежът да му признае... Това я терзаеше от много седмици. Кръглото петно на тавана се уголемяваше, превръщаше се в истинско кърваво петно. То приковаваше погледа е призрачна сила, край леглото вещите заговориха, заразказваха на глас случилото се. Тя усещаше как заедно с нервната тръпка, пропълзяваща в плътта ѝ, на езика ѝ идваха и думите. Колко хубаво щеше да бъде да не крие вече нищо, да се слее напълно с него!

— Ти не знаеш, мили...

Жак, който също не отделяше очи от кървавото петно, схващаше чудесно какво ще му каже тя. Усещаше как в крехкото тяло, прилепено до неговото, се надига като вълна онова тъмно, огромно, неизвестно нещо, за което и двамата мислеха, без никога да го споменават. Досега той не я оставяше да говори от страх да не се появи пак онази тръпка — предвестница на някогашната болест, от ужас това да не промени съществуването им и престъплението да се изпречи помежду им. Но този път се чувствуваше безсилен дори да се наведе, за да запуши с целувка устата ѝ, така блажено бе отмалял в топлото легло, в пламенните обятия на любимата. Нещата следваха своя ход, тя щеше да му каже всичко. Чакаше тревожно и дори се успокои, когато Севрин се смути и сякаш се поколеба, но после се реши и поде:

— Ти не знаеш, мили, че мъжът ми ни подозира.

В последната секунда си бе припомнила миналата нощ в Хавър и вместо признанието заговори за това.

— Ами? Сериозно ли? — измънка той недоверчиво. — Сутринта ми стисна съвсем любезно ръка.

— Уверявам те, че знае всичко. В този момент навярно се сеца, че сме тук, че се прегръщаме, че се обичаме. Имам доказателства.

Тя замлъкна, притисна го още по-силно в прегръдка, в която блаженството от страстта се усилваше от злобата. После прошепна, сякаш пробудена от вълнуващ сън:

— Ах, как го мразя! Мразя го!

Жак се изненада. Той нямаше нищо против Рубо. Смяташе го дори за твърде сговорчив.

— Гледай ти! Че защо? — запита Жак. — Та той изобщо не ни притеснява.

Тя повтори:

— Мразя го... За мен сега е истинско мъчение да го усещам до себе си! Ах, ако можех, веднага бих се махнала, бих останала с теб!

Развълнуван от тази гореща обич, на свой ред той я притегли до себе си, притисна я, усети, че е негова от глава до пети. Но приютена така, почти без да откъсва прилепените си до врата му устни, тя прошепна:

— Онова, което не знаеш, мили...

Признанието се бе задало съдбоносно, неизбежно. И този път той ясно съзнаваше, че нищо на света не може да го забави, защото се бе надигнало в нея с новото безумно и страстно желание да бъде негова. В къщата вече не се чуваше нищо, дори продавачката на вестници трябва да бе заспала дълбоко. Навън Париж също бе потънал в мълчание под снежната покривка, по улиците не потракваха коли; последният влак за Хавър, който бе заминал в нула часа и двадесет минути, сякаш бе отнесъл от гарата и последния живот. Печката не пращеше, възлицата бавно се превръщаха в жарава, оживявайки само кървавото петно на тавана — чудовищно горящо око. Беше толкова горещо, че над кревата, където двамата се прегръщаха безумно, сякаш бе надвиснала тежка, задушаваша мъка.

— Мили, онова, което не знаеш...

Тогава Жак възрази несдържано:

— Напротив, знам.

— Не, може би подозираш, но няма как да знаеш.

— Знам, че го е направил заради наследството.

Севрин леко замахна, усмихна се нервно, възкликна:

— Ах, да, наследството!

И тихо, тъй тихо като шумоленето на нощна пеперуда, докоснала стъклата и запърхала по-нависоко, му разказа детството си у председателя Гранморен, понечи да излъже, да не му довери връзките си с него, после отстъпи пред жаждата за искреност, изпита облекчение, почти наслада да каже всичко. От този миг думите ѝ се заизливаха като непресъхващ поток:

— Представяш ли си, тук, в тази стая, миналия февруари, нали си спомняш неприятностите му с околийския... Хапнахме на същата

тая маса, както с теб, толкова ни беше приятно! Естествено, той не знаеше нищо, изобщо нямах настроение да му разправам оная история... И ето че заради един пръстен, отдавнашен подарък, просто за нищо и никакво, кой знае как, той отгатна всичко... Ах, скъпи мой, ти никога, не, никога не би могъл да си представиш по какъв начин се държа с мен!

Тя потрепери, Жак почувствува как малките ѝ ръце се впиха в голата му плът.

— С един юмрук ме повали на земята... После ме повлече за косите... После понечи да смаже с крак главата ми... Не, вярвай ми, докато съм жива, ще си спомням всичко това... И като ме заблъска, боже!... Време няма да ми стигне да ти повтора колко и какви въпроси ми зададе, докато най-сетне ми изтръгна всичко! Виждаш колко съм откровена, нали, признавам ти всичко, макар да не съм длъжна, макар нищо да не ме принуждава. А пък никога не бих се решила да ти спомена дори със заобикалки мръсните въпроси, на които трябваше да отговарям, защото иначе сто на сто щеше да ме пребие. Той сигурно ме обичаше, сигурно му стана много тежко, като научи всичко; и не крия, че щеше да е по-честно, ако му се бях доверила преди сватбата. Но трябва да ме разбереш. Това беше отдавна минало, забравено. Само дивак може да полудее тъй от ревност... Нима ти, скъпи мой, ще престанеш да ме обичаш само защото сега си узнал тия истории?

Жак не бе помръднал, лежеше неподвижно, размисляйки, докато женските ръце обгръщаха врата му, бедрата му, сякаш около него се виеха живи змии. Беше удивен, никога и през ум не бе му минавала подобна мисъл! Как се усложняваше цялата история, а колко просто можеше да се обясни всичко с наследството! Всъщност предпочиташе съпрузите да не са извършили убийството за пари, това заличаваше презрението, което смуцаваше мислите му дори когато Севрин го обсипваше с целувки.

— Аз да престана да те обичам, че защо?... Не ме е грижа за миналото ти. Това не ме засяга... Ти си жена на Рубо, би могла да бъдеш и на друг.

Настъпи мълчание. Двамата се прегръщаха до задушаване, той усещаше как заоблената и твърда гърд се притиска до него.

— Значи, си била любовница на оня старец! Все пак смешно е.

Тя го обсипа с целувки и преди да впие устни в устните му, прошепна:

— Само теб обичам, теб и единствено теб... Ах, другите, ако знаеше!... С тях, как да ти обясня, все едно, че не беше нищо, докато ти, мили, ти ми даряваш толкова щастие!

Тя го възпламеняваше с ласките си, предлагаше му се, желаше го, сграбчваше го като обезумяла. За да не отстъпи веднага, той, изгарящ от страст като нея, трябваше да я отблъсква с ръце:

— Не, не, чакай малко... И какво стана със стареца?

Съвсем тихо, разтърсена до дъното на душата си, тя призна:

— Да, убихме го.

Тръпката на желанието се смесваше с тръпката на смъртта, споменът за която се надигаше в нея. Сякаш тя се таеше в сладострастието като начеваща агония. За миг Севрин остана без дъх, зави ѝ се свят. После отново притисна лице до шията на любовника си и едва прошепна:

— Той ме накара да пиша на председателя да вземе експреса с нас и да не се показва преди Руан... Треперех в моето ъгълче, обезумяла от ужас пред бедата, към която се бяхме устремили! Срещу мен седеше някаква жена в черно, която мълчеше и ужасно ме плашеше. Не смеех да я погледна, въобразявах си, че чете мислите ни, че чудесно разбира какво се каним да направим... Така изминаха двата часа от Париж до Руан. Не продумах дума, не помръдвах, бях затворила очи, за да си мисли, че спя. Усещах го до себе си, също неподвижен, и примирах, защото знаех какви страшни мисли се въртят в главата му, без да мога да отгатна какво точно е решил да направи... Ах, какво пътуване беше с вихрушката от мисли сред сигналните свирки, сред тръскането и грохота на колелата!

Жак, заровил уста в гъстата ѝ като руно коса, я обсипваше на равни промеждутъци, несъзнателно с дълги целувки.

— След като не бяхте в неговото купе, как така го убихте?

— Чакай, сега ще ти обясня... Мъжът ми имаше план. Истината е, че успя да го изпълни случайно... В Руан влакът спря за десет минути. Слязохме, той ме накара да идем до купето на председателя, давахме си вид, че искаме да се поразтърпим. Като го зърна на вратичката, се престори на изненадан, сякаш е нямал представа, че председателят е във влака. На перона беше голяма блъсканица, тълпата

направо нападаше второкласните вагони — на следващия ден в Хавър щеше да има празненство. Когато започнаха да затварят вратите, председателят лично ни покани да се качим при него. Аз избъбрих нещо, споменах за багажа, но той настоя, каза, че никой няма да го открадне, че можем да се върнем в нашето купе в Барантен, където той щял да слезе. Мъжът ми неспокойно се озърна, сякаш щеше да изтича за куфара. В този миг кондукторът даде сигнал и той се реши, бутна ме в купето, качи се и затвори вратата и прозореца. Как никой не ни видя? Това не мога да си го обясня до ден-днешен. Имаше толкова хора, железничарите направо се бяха объркали, така че не се намери нито един свидетел, който да ни познае. После влакът бавно излезе от гарата.

Севрин млъкна за малко, сякаш отново преживяваше сцената. Беше съвсем отмаляла, несъзнателно движеше лявото си бедро и го потъркваше ритмично в коляното на младия мъж.

— Ах, какво изпитах в първия миг, когато усетих, че потегляме! Бях като замаяна, отначало мислех само за куфара — как ще го вземем? Няма ли да ни издаде, ако го оставим там? Всичко ми се струваше толкова нелепо, невъзможно, някаква детинска измислица, кошмарно убийство, каквото само луд можеше да извърши! Мъчех се да се убедя, че мъжът ми ще отстъпи, че това няма... не може да се случи. Нищо подобно, само като го гледах как разговаря с председателя, разбирах, че чудовищното му решение е неизменно! А той се държеше спокойно, приказваше весело, както обикновено; само в ясните му очи, с които се втренчваше от време на време в мен, прозирах упоритата му воля. Щеше да го убие след километър, може би два, точно на определеното място, което ми бе неизвестно. Това беше очевидно, личеше дори по спокойния поглед, с който обгръщаше другия, чието съществуване много скоро щеше да бъде прекратено. Не казвах нищо. Треперех вътрешно и се мъчех да го прикрия, като се насилвах да се усмихвам, щом ме погледнеха. Защо тогава и през ум не ми мина да попреча?... Едва по-късно се опитах да си го обясня, удивлявах се защо не се развиках през прозореца или не дръпнах алармения сигнал! В онзи миг бях като вкаменена, чувствавах се напълно безпомощна. Сигурно ми се е струвало, че мъжът ми е прав; и след като не крия нищо от теб, мили, дължна съм да ти доверя още нещо: въпреки себе си с цялото си същество бях с него срещу другия,

защото бях принадлежала и на двамата, нали така, но той беше млад, а другият, ах, милувките на другия!... Пък и знае ли човек? Понякога вършим неща, които никога не бихме и помислили да извършим. Като се сетя, че никога не съм се решавала дори пиле да заколя! Ах, каква буря бушуваше в душата ми през тая кошмарна нощ!

Сега Жак държеше в обятията си това крехко, слабо същество, но то бе непроницаемо за него, не можеше да достигне до онези мрачни дълбини, за които му говореше. Колкото и да я притискаше до себе си, не успяваше да се слее с нея. Обзе го трескава възбуда, като слушаше за престъплението, разказано шепнешком в прегръдките му.

— Кажи, ти помогна ли му да убие стария?

— Седях в ъгъла — продължи тя, без да отговаря на въпроса му. — Мъжът ми бе между мен и председателя, които се бе настанил в другия ъгъл на същата седалка. Те разговаряха за предстоящите избори... От време на време виждах как мъжът ми нетърпеливо се навежда да хвърли поглед навън, за да разбере къде сме. Всеки път проследявах погледа му, за да си дам сметка за изминатия път. Нощта беше такава една, мъглива, тъмните дървета бягаха като развилнели. И неспирният грохот на колелата, кошмарна смесица от бесни и стенещи гласове, злокобно виещи на умряло зверове! Влакът летеше с пълна скорост... Внезапно блясваха светлинни, отекуваха ехото от тракането на влака, преминаващ между постройките на гарите. Подминахме Марон, бяхме вече на две и половина левги от Руан. Следваха Малоне и после Барантен. Къде ли щеше да го извърши? Нима ще трябва да се чака до последната минута? Загубила бях вече представа за време и пространство, оставила се бях като падащ камък на волята на съдбата, която ме захвърляше главоломно в някаква мрачна бездна, но когато преминавахме през Малоне, разбрах — ще го извърши в тунела, един километър по-нататък... Обърнах се към мъжа си, очите ни се срещнаха — да, в тунела, след две минути... Влакът летеше, минахме стрелката при Диеп, видях стрелочника на поста му. Нижеха се хълмове, струваше ми се, че различавам ясно хора, размахали ръце, обсипващи ни с хули. После локомотивът изсвири продължително — влизахме в тунела... влакът се гмурна вътре, ах, какъв грохот се разнесе под ниския свод! Нали познаваш тези шумове, това звънтене на желязо, като чук, удрящ върху наковалня, а в онази минута на безумие на мен ми се сториха като страхотни гръмотевици.

Севрин трепереше, прекъсна за миг разказа си и каза с променен глас, почти весело:

— Нали е глупаво, мили, че само при спомена за това тръпки ме побиват. А ми е толкова топло при тебе, толкова ми е хубаво!... Пък и нали разбираш, няма вече от какво да се страхуваме: делото е приключено, без да смятаме висшестоящите, които нямат никакво желание да изясняват кое как е било... О, отлично го разбрах и вече съм спокойна.

После добави, като този път наистина се засмя:

— Ама ти например можеш да се поздравиш, защото хубавичко ни изплаши!... Я ми кажи... винаги ни се е искало да узная, всъщност какво видя?

— Това, което казах пред следователя, нищо повече: един човек колеше друг човек... Вие се държахте толкова особено с мен, че накрая започнах да ви подозирам. По едно време дори ми се стори, че разпознах мъжа ти... Но напълно се убедих доста по-късно...

Тя весело го прекъсна:

— Да, оня ден в градинката, когато ти казах „не“, нали си спомняш? Първия път, когато се озовахме сами в Париж... Не е ли странно? Тогавя ти обясних, че ние не сме виновни, макар прекрасно да знаех, че си сигурен в обратното. А всъщност все едно, че всичко ти бях разказала, нали?... Ах, мили, често съм си мислила за това и знаеш ли, струва ми се, че оттогава те обикнах.

Те се притиснаха в страстен порив, силно, сякаш да се разтопят в обятията си. Тя продължи:

— Влакът препускаше в тунела... Много е дълъг тоя тунел! В него се пътува три минути. На мен ми се стори, че сме пътували цял час... Председателят престана да говори поради оглушителното тракане на колелата. В този последен миг мъжът ми явно не бе на себе си, защото не помръдваше. В трепкащата светлина на лампичката виждах само как ушите му стават моравочервени... Дали щеше да чака пак да се озовем сред полето? За мен вече това бе съдбоносно, неизбежно, ето защо желяех само едно — да не страдам повече в очакване, да се освободя веднъж завинаги! Защо не го убиваше, след като имаше такова намерение? Щеше ми се да грабна ножа и сама да свърша с него, толкова се бях напрегнала от страх и мъка... Мъжът ми ме погледна. Мислите сигурно бяха изписани на лицето ми. И

изведнъж той се нахвърли и сграбчи председателя, който се бе извърнал към прозореца, за раменете. Той се стресна, но инстинктивно се освободи с едно рязко движение и протегна ръка към алармения звънец над главата си. Вече го докосваше, но мъжът ми отново го сграбчи и го натисна толкова силно на седалката, че го преви на две. Отворил уста от удивление и страх, председателят се развика нещо неясно, заглушен от грохота; в същото време чувах ясно как мъжът ми съска яростно една и съща дума: „Свиня! Свиня! Свиня!“ Шумът изведнъж намалая, влакът излизаше от тунела, пак се появи бялото поле и черпите дървета край нас се заизнизваха... Продължавах да седя в моето ъгълче вцепенена, долепена до облегалката, колкото може подалеч от тях. Много ли продължи борбата? Едва няколко секунди. А ми се струваше, че никога няма да свърши, че всички пътници сега чуват виковете, че дърветата ни гледат. Мъжът, ми държеше ножа отворен, но не можеше да го забие, защото председателят риташе, мъчейки се да се освободи, а той не стоеше здраво на краката си поради тръскането на влака. Трябваше да се смъкне на колене, влакът летеше стремглаво и локомотивът изсвири — приближавахме прелеза при Кроа дьо Мофра... Тогава точно, сама не знам как, се хвърлих върху краката на председателя, който се бореше. Да, просто се стоварих като пакет и притиснах краката му с цялата си тежест, за да престане да шава. Нищо не видях, но почувствувах всичко — забиването на ножа в гърлото, дългото потреперване на тялото, настъпващата смърт след трите изхриптявания като скъсана часовникова пружина... Ах, тази предсмъртна тръпка, която и досега усещам в тялото си!

Жак я слушаше ненаситно, понечи да я прекъсне, за да я разпита. Но сега тя вече бързаше да свърши разказа си.

— Не, чакай... Когато се отдръпнах, минавахме с пълна пара покрай Кроа дьо Мофра. Видях ясно затворената къща, после бараката на пазача при бариерата. Още четири километра, най-много пет минути до Барантен... Тялото лежеше превито на седалката, кръвта течеше и бе образувала локва. А мъжът ми, прав, като зашеметен, се полюляваше от тръскането на влака, гледаше трупа и бършеше ножа с кърпичката си. И така мина една минута, без никой от нас да направи каквото и да било... Ако оставехме трупа при нас, ако не се махнем оттук, може би всичко щеше да се разкрие на гарата в Барантен... Но той прибра ножа в джоба си и сякаш се пробуди. Видях как затършува,

взе часовника, парите, всичко, каквото намери; после отвори вратата и се помъчи да го изтласка навън, но не смееше да го хване здраво, за да не се изцапа с кръвта. Подкани ме: „Хайде, помогни ми! Тикай го с мен де!“ Не можех да помръдна, бях се вцепенила. „Дяволите да те вземат! Ще ми помогнеш ли най-сетне да го изтикаме!“ Първо излезе главата, до стъпалото, а останалата част от трупа, понеже беше свита, не можеше да мине през вратата. А влакът летеше... Най-сетне при едно по-силно разтърсване трупа се разклати и изчезна сред грохота на колелата. „Пфу, свиня такава, край!“ После той взе одеялото и също го хвърли. Останахме само двамата, прави до кървавата локва на пейката, където не се решавахме да седнем... Широко отворената врата се люлееше от вятъра. Изведнъж мъжът ми се спусна по стъпалата и също изчезна. Сащисана, обезумяла, гледах и нищо не разбирах. Но той се върна и викна: „Хайде, бързо, следвай ме, ако не искаш да ни отсекаат главите!“

Не помръдвах, той се ядоса.

„Тръгвай, верицата ти мръсна! Нашето купе е празно, връщаме се там.“ Нашето купе било празно! Значи, е успял да отиде дотам? Дали наистина жената в траур, която не говореше и почти не се виждаше, не беше още в ъгъла?... „Идваш ли, или да те хвърля и теб като оня!“ Той беше влязъл в купето и ме изтикваше грубо, като обезумял. И аз се озовах отвън, на стъпалото, вкопчила ръце в месинговата дръжка отстрани на вратата. Той слезе след мен и затвори грижливо вратата. „Тръгвай, тръгвай де!“ Но аз не се решавах, бързината на влака ме зашеметяваше, вятърът бурно свистеше и ме шибаше като камшик. Косите ми се разпукнаха, пръстите ми се вдървиха, страх ме беше, че ще изпусна дръжката. „Тръгвай, дявол да те вземе!“ Той ме избутваше, трябваше да вървя, като се задържах ту с едната, ту с другата ръка, пъплек, долепена до вагоните, а фустите ми се развяваха и се усукваха около краката ми. В далечината зад един завой се появиха светлините на гарата в Барантен. Локомотивът изсвири. „Върви, дявол да те вземе!“ Ах, какъв адски шум, как страшно се тресеше влакът, а аз вървах! Сякаш някаква буря ме бе грабнала и ме носеше като сламка, за да ме сплеска накрая в някоя стена. Зад мен бягаха полята, дърветата ме преследваха в бесен галоп, те се огъваха, виеха се, стенеха, чувах жалбите им. Когато се добрах до края на вагона и трябваше да прекрача, за да достигна стъпалото на следващия вагон и

да се хвана за страничната дръжка, смелостта ме напусна, спрях се. Никога нямаше да ми стигнат силите. „Върви, дявол да те вземе!“ Той се бе надвесил над мен, тласкаше ме, затворих очи и сама не знам как продължих, инстинктивно, както впиват нокти животните, за да не паднат. Как никой не ни видя? Минахме край три вагона, единият от които бе второкласен и бе натъпкан с хора. И сега виждам наредените една до друга глави под светещите лампи; мисля, че сигурно ще ги позная, ако ги зърна някой ден: някакъв едър мъж с рижи бакенбарди и особено лицата на две момичета, които се наведоха през прозореца засмени. „Върви, дявол да те вземе! Върви, дявол да те вземе!“ И вече не помня какво стана, светлините на Барантен се приближаваха, локомотивът свиреше, последното ми усещане бе, че ме теглят, влачат ме, издърпват ме за косите. Мъжът ми сигурно ме е сграбчил, отворил е вратичката над мен, блъснал ме е в купето. Задъхана, полуприпаднала, аз се хвърлих в единия ъгъл, когато спряхме; не помръдвах, чух го как размени няколко думи с началник-гарата в Барантен. После влакът отново потегли, мъжът ми също се строполи изтощен на седалката. До Хавър не си продумахме... Ах, как го мразя, мразя го, разбираш ме, нали, заради всичките гадости, които ме накара да изпитам! А теб, теб, скъпи мой, те обичам, обичам те, ти ми даваш такова щастие!

След дългия, изгарящ я разказ това възклицание бе за Севрин като изблик на жаждата ѝ за радост сред ненавистните спомени. Но Жак, когото тя бе възбудила до крайност и който гореше като нея, я задържа още малко:

— Не, не, чакай... И като натисна краката му, усети ли как умира?

В него отново се събуждаше онова неизвестно нещо, чудовищната вълна се надигаше, нахлуваше в главата му, извикваше кървави видения. Глождеше го любопитство, искаше да узнае какво е това убийството.

— Ами ножа, усети ли как се забива ножът?

— Да, с тъп звук.

— Аха, с тъп звук... Сигурна ли си, че не е било тъй, сякаш раздираш нещо?

— Не, не, само един удар.

— А после, после той не се ли разтърси, кажи де!

— Да, три пъти, ох, да, цял, от глава до пети, при това тъй продължително, че усетих потреперването дори на краката му!

— Потрепервания, след които се вкочанил, нали?

— Да, първото много силно, другите две — по-слаби.

— И умря, а на теб какво ти стана, като усети, че умира под ножа?

— На мен ли? О, не знам.

— Не знаеш ли? Защо лъжеш? Кажи ми откровенно, какво почувствува... Мъка ли?

— Не, не, никаква мъка.

— Удоволствие?

— Удоволствие ли? О, не, никакво удоволствие?

— Тогава какво, любима моя? Моля те, кажи ми всичко. Ако знаеше... Кажи ми какво изпитваше...

— Боже мой, нима може да се разкаже?... Това е нещо ужасно, то сякаш те пренася някъде далеч, ах, толкова далеч! В тази минута преживях много повече, отколкото през цялото си съществуване.

Стиснал зъби, бъррейки нещо неясно, този път Жак я облада; и тя него. Всеки от тях притежаваше другия, изпитваха любов, лумнала от смъртта, болезнената страст на зверове, които се разкъсват по време на съвкупление. Чуваше се само хрипящото им дишане. Кървият отблясък на тавана бе изчезнал; печката бе угаснала, стаята започваше да се охлажда от силния студ навън. В покрития със сняг Париж — нито звук! В един миг от съседната стая долетя хъркането на продавачката на вестници, после всичко сякаш потъна в черната пропаст на заспалата къща.

Жак, който продължаваше да държи Севрин в прегръдките си, усети как тя изведнъж се отпусна и заспа тъй неочаквано, сякаш бе поразена от гръм. Пътуването, дългото очакване в дома на Мизар, цялата тази трескава нощ просто я бяха смазали. Тя измърмори по детски „лека нощ“ на Жак и веднага заспа; чу се равномерно и дишане. Кукувичката извести три часа.

Жак задържа Севрин в прегръдките си още почти час; лявото му рамо изтръпна. Не можеше да затвори очи, сякаш невидима ръка упорито ги отваряше в тъмнината. Сега не различаваше нищо в стаята, потънала в мрак, забулващ печката, мебелите, стените; трябваше да се обърне, за да види двата белезникави квадрата на прозорците,

неподвижни и призрачни като в сънищата. Въпреки смазващата умора главата му пламтеше, предъвкваше възбудено едно и също нещо. Всеки път, когато се напрягаше с всички сили и вече му се струваше, че заспива, го връхлитаха същите натрапчиви мисли, явяваха му се същите видения, предизвикващи у него същите усещания. Докато лежеше, вперил широко отворените си очи в мрака, виждаше с точността на зареден механизъм всички подробности на убийството. То непрекъснато се повтаряше без никаква промяна, завладяваше го, довеждаше го до изстъпление. Ножът се забиваше с тъп звук в гърлото, тялото потръпваше три пъти, животът си отиваше със струята топла кръв, червена струя, която усещаше как облива ръцете му. Двадесет, тридесет пъти се заби ножът, потръпна тялото. Това видение добиваше огромни размери, задушаваше го, излизаше извън него, взривяваше нощния мрак. Ах, да нанесе такъв удар с нож, да задоволи изконното си желание, да узнае какво е онова усещане, да улови мига, в който човек преживява повече, отколкото през цялото си съществуване!

Жак все повече се задъхваше, каза си, че сигурно Севрин му тежи и затова не може да заспи. Отдръпна се полека и я намести до себе си, без да я събужда. Отначало се поотпусна, задиша по-спокойно, помисли си, че сънят най-сетне ще го споходи. Но усилията му останаха напразни, невидимите ръце отново отвориха клепачите му; и в тъмнината пак се появи кървавият призрак на убийството — ножът се заби, тялото потръпна. Червен дъжд браздеше мрака, раната на врата зееше огромна като разрез, направен с брадва. Тогава Жак се отказа от борбата, остана легнал по гръб, в плен на натрапчивото видение. Мозъкът му заработи с десеторна сила, разбуни целия му организъм. Познаваше това състояние отпреди, още от юношеството си. Мислеше, че се е излекувал, защото от много месеци притежанието на тази жена бе заличило желанието да убива; и ето че сега то се бе пробудило по-силно от всякога, докато я притискаше в обятията си, а тя шепнешком му разказваше за убийството. Беше се отдръпнал, стараеше се да не я докосва, пламващ при най-малкия допир с нея. Непоносима горещина пълзеше по гръбнака му, сякаш дюшекът под него се бе превърнал в жарава, сякаш огнени острия се забиваха в тила му. По едно време извади ръцете си над завивката, но те веднага измръзнаха, побиха го тръпки. Уплаши се от собствените си ръце и ги прибра, скръсти ги първо на корема си, после ги пъкна под себе си,

притисна ги с цялото си тяло от страх пред някоя гадна постъпка, която би могъл да извърши въпреки желанието си.

Жак всеки път броеше часовете, които кукувичката отмерваше. Четири, пет, шест. Щеше да си отдъхне, като се развидели, надяваше се утрото да прогони кошмара. Затова се обръщаше жадно към прозорците. Но в стъклото се отразяваше смътно само блясъкът на снега. Той чу как в пет без четвърт, само с четиридесет минути закъснение, пристигна директният влак от Хавър, което показваше, че движението е възстановено. Едва след седем часа видя да избледняват стъклата, бавно, с млечна белота. Най-сетне в стаята нахлу онази смътна светлина, сред която мебелите сякаш изплуват — появиха се печката, шкафът, бюфетът. Но Жак все така не можеше да затвори очи — трябваше да гледа! Още преди да се развидели съвсем, съзря или по-скоро отгатна върху масата ножа, с който вечерта бе разрязал сладкиша. И вече не откъсна поглед от този нож — малък, със заострен връх. Все по-плътно нахлуващата през двата прозореца утринна светлина сега като че ли се съсредоточи само върху тънкото острие. И той отново уплашено скри ръце под гърба си, защото усети как те се раздвижват възбудено и отказват да се подчинят на волята му. Нима вече не бяха негови? Нима бяха чужди ръце, наследени от прадедите в ония далечни времена, когато човекът е душел зверовете?

За да не вижда повече ножа, Жак се обърна към Севрин. След голямата умора тя дишаше спокойно като дете. Разпилените ѝ тъмни коси, падащи по раменете, покриваха възглавницата; и между къдриците, под брадичката, зърна нежната ѝ млечнобяла, леко порозовяла от съня шия. Загледа я, сякаш я виждаше за пръв път. А пък я обожаваше, носеше винаги в сърцето си нейния образ, желаше я дори когато караше влака; веднъж се бе пробудил от мечтите по нея точно когато въпреки сигналите едва не префуча с пълна скорост край една гара. Но сега бялата ѝ шия го завладяваше, омагьосваше го внезапно, неумолимо; все още ужасен, осъзнаващ какво става, той усети как в него нараства неудържимо повелята да отиде до масата, да грабне ножа, да се върне и да го забие до дръжката в женската плът. Чуваше тъпия звук, с който влиза острието, виждаше как тялото потръпва три пъти, как смъртта го вкочанява, а под него остава кървава локва. Жак се бореше, мъчеше се да се отскубне от това призрачно видение, но чувствуваше как с всяка изминала секунда волята му

отслабва, как тази натрапчива мисъл го завладява, как го води към онзи предел, когато покорени отстъпваме пред властния инстинкт. Всичко се обърка, разбунените му ръце надделяха въпреки усилията му да ги обезвреди, отскубнаха се, изкопчиха се. Той ясно осъзна, че вече не ги владее, че те ще задоволят зверския си порив, ако продължава да гледа Севрин; и с последни сили скочи от леглото, строполи се на пода като пиян. Надигна се, едва не падна отново — краката му се заплетоха в разхвърлянните по земята фусты. Залиташе, потърси като обезумял дрехите си, преследван от една-единствена мисъл — по-бързо да се облече, да грабне ножа и да изтича на улицата, за да убие някоя друга жена. Този път желанието му бе непреодолимо — трябваше да убие някоя жена. Не можа да намери панталона си, пипна го три пъти, преди да осъзнае, че е в ръцете му. Измъчи се безкрайно, докато сложи обувките си. Макар да бе просветляло напълно, стаята му се струваше изпълнена е червеникав дим, мразовита мъглива зора, която поглъщаше всичко. Тресеше го, най-сетне се облече, взе ножа, скри го в ръкава си; реши да убие първата срещната навън жена, но изведнъж чаршафите прошумоляха, откъм леглото се чу дълга въздишка; той се закова пребледнял до масата.

Севрин се бе събудила.

— Ах, миличък, нима излизаш вече?

Жак не отговори, не я погледна, надяваше се пак да заспи.

— Къде отиваш, мили?

— Няма нищо — избъбри той, — по служба... Поспи още, ще се върна.

Тя измърмори неясно, със затворени очи, полубудна.

— Ох, как ми се спи, как ми се спи... Ела да ме целунеш, мили!

Но той не помръдваше, защото знаеше, че ако се приближи до леглото с нож в ръката, ако само я погледне тъй изящна и прелестна в голотата си, последните останки от волята му ще бъдат сломени. Нямахше да устои, ръката сама щеше да се вдигне и да забие ножа в шията ѝ.

— Мили, ела да ме целунеш...

Гласът ѝ заглъхна, тя прошепна тихо и ласкаво още нещо и заспа. Обезумял, Жак отвори вратата и избяга навън.

Беше осем часът, когато се озова на улица Амстердам. Не бяха изчистили още снега от тротоарите, стъпките на редките минувачи

почти не се чуваха. Изведнъж зърна стара жена; тя зави зад ъгъла към улица Лондон, Жак не я последва. Почти се сблъска с някакъв мъже, спусна се към площад Хавър, като стискаше ножа, чието острие беше скрито в ръкава му. Около четиринадесетгодишно момиченце излезе от една къща насреща; той прекоси платното на улицата, но то влезе в съседната хлебарница. Измъчваше го такова нетърпение, че не изчака, а се спусна да търси по-нататък. Откакто бе излязъл от стаята с ножа в ръка, вече действуваше не той, а другият, когото толкова често бе усещал да се надига вътре в него, непознатият, дошъл от далечни времена, изгарящ от наследствената жажда за престъпление. Той бе убивал някога и искаше пак да убива. Обзет от тази натрапчива мисъл, Жак виждаше всичко наоколо си като насън. Всекидневието му сякаш бе унищожено, той вървеше като сомнамбул, без да си спомня миналото, без да си представя бъдещето, в плен на своето желание. Тялото му се движеше само, неговото собствено „аз“ отсъствуваше. Две жени го докоснаха, задминаха го, той ускори крачка; настигаше ги вече, но един мъж ги спря. Тримата се смееха, заприказваха се. Присъствието на мъжа му попречи, спусна се след друга, хилава, мургава, невзрачна жена, загърнатата с тънък шал. Тя явно отиваше на някаква омразна, тежка и зле платена работа, защото никак не бързаше, а на лицето ѝ бе изписана безнадеждна тъга. След като бе намерил жертва, Жак също не бързаше, изчакваше, за да избере удобно място, където да я промуши. Тя без съмнение забеляза, че младежът я следи, и го изгледа с неизразима печал, удивена, че някой все още би могъл да я пожелае. Отведе го до средата на улица Хавър, но се обърна още два пъти да го погледне и така му попречи да забие в гърлото ѝ ножа, който той вече измъкваше от ръкава си. Жената имаше такива страдалчески, умоляващи очи! Реши да я убие, когато слезе от тротоара. Но после внезапно зави в противоположна посока по следите на друга. Постъпи така неволно, без да разсъждава, единствено защото втората жертва бе минала край него точно в този момент, нищо повече!

Вървейки след нея, Жак стигна до гарата. Жената бе пъргавя, най-много двадесетгодишна, русокоса, вече понапълняла, с красиви бликащи от жизнерадост весели очи; ситнеше пъргаво, потраквайки с токчета. Тя изобщо не забелязваше, че някакъв мъж я следи; изглежда, бързаше, защото измина чевръсто стъпалата към площад Хавър, качи се в голямата зала, премина я тичешком и се спусна към гишето на

околовръстната линия. Поиска билет за първа класа до Отьой, Жак също си купи, последва я през чакалните и през перона чак до купето и седна до нея. Влакът веднага потегли.

„Имам време — мислеше си той, — ще я убия в някой тунел.“

Но седналата отсреща стара дама — единствената пътничка освен тях — се оказа позната на младата жена.

— Как, вие ли сте? Къде отивате толкова рано?

Младата жена махна с комично отчаяние и се разсмя добродушно:

— Ама човек не може да мръдне, без да срещне познати! Надявам се, че няма да ме издадете... Утре мъжът ми има имен ден и щом отиде днес на работа, и аз хукнах! Отивам в Отьой при един градинар, където видял някаква орхидея, която страшно му харесала... Нали разбирате, искам да го изненадам.

Старата дама клатеше глава одобрително и разнежено.

— А как е бебенцето?

— Дъщеричката ли! Ах, тя е истинска кукла! Нали знаете, че я отбих преди седмица. Само да я видите как лапа кашичката си... Всички сме много добре, просто да му стане неудобно на човек!

Тя се разсмя още по-високо, белите ѝ зъби блеснаха между алените устни. Жак, който седеше от дясната ѝ страна, стискаше ножа, криейки го зад гърба си, и разсъждаваше, че ще му е много удобно да го забие. Трябваше само да вдигне ръка, да се извърне наполовина — и тя нямаше да може да гъкне. Но в Батиньолския тунел се въздържа, защото се сети за панделките, с които бе завързала шапката си.

„Сигурно има възел, който можела ми попречи — размисляше той. — Трябва да бъда сигурен, че ще улуча!“

Двете жени продължаваха да разговарят весело.

— Виждам, че наистина сте щастлива.

— Щастлива! Ах, малко е да се каже! Все едно, че сънувам... Преди две години не представлявах нищо. Нали си спомняте, не беше никак весело у леля ми и на всичко отгоре, няхах една стотинка зестра... Когато той идваше у нас, направо тръпнех, толкова се бях влюбила в него. Но беше тъй красив и богат... А сега е мой, мой съпруг, и си имаме детенце! Да си призная, наистина не заслужавам чак толкова!

Докато разглеждаше как са завързани панделките, Жак зърна под тях голям златен медальон, скачен на кадифена лентичка; трябваше да пресметне всичко точно.

„Ще я сграбча за шията с лявата ръка, ще преместя медальона и ще натисна назад главата ѝ, за да открия шията.“

Влакът непрекъснато спираше и потегляше отново. Мина през късите тунели към Курсел и към Ньой. За секунда щеше да свърши всичко.

— Ходихте ли на море това лято? — запита старата дама.

— Да, в Бретан, за шест седмици, в едно затънтено местенце, същински рай. После през септември бяхме в Поату при свекър ми, който има там големи гори.

— А през зимата няма ли да идете на юг?

— Ще идем, към средата на месеца ще бъдем в Кан... Вече сме наели къща. Има прелестна градинка, а морето е насреща. Изпратихме там човек, който да подреди всичко за пристигането ни... И двамата не сме зиморничави, ама толкова е хубаво на слънце... После през март ще се върнем. Догодина ще си стоим в Париж. След две години, когато детето поотрасне, ще пътуваме. И знам ли още какво, има толкова начини да живее човек чудесно!

Тя преливаше от такава радост, изпитваше такова желание да сподели щастието си, че се обърна дори към непознатия Жак и му се усмихна. При това движение възелът, в който бяха вързани панделките на шапката, се дръпна встрани, отмести се и медальонът; розовата шия с малка трапчинка, сякаш потънала в златиста сянка, се откри.

Жак впи пръсти в дръжката на ножа и взе непоколебимо решение:

„Точно на това място ще го забия. Да, веднага, в тунела преди Паси.“

Но на спирката Трокадеро се качи негов познат, железничар, който му заговори по работа — за някаква загуба на въглища, в която уличили един машинист и огняря му. От този миг всичко се обърка, никога по-късно не можа да си припомни какво точно бе станало. Смеховете бяха продължили, младата жена излъчваше такова щастие, че то проникна дори в него и го поуталожил. Може би бе отишъл с двете жени до Отьой, но не си спомняше кога бяха слезли. Самият той, като дойде на себе си, видя, че е край Сена, без да може да си обясни как е

стигнал дотам. Напълно ясно съзнаваше единствено, че бе хвърлил от брега ножа, който до този момент бе стискал скрит в ръкава си. Не знаеше нищо повече, затъпял, сякаш неговото „аз“ го бе напуснало, както и онзи, другият, който си бе отишъл заедно с ножа. Сигурно бе скитал с часове по улици и по площади несъзнателно, където са го водили краката му. Неясно се изнизваха хора, къщи. Сигурно бе влязъл някъде, в някакво препълнено с посетители заведение, за да хапне, защото ясно бе видял белите чинии. Представяше си определено и една червена обява, залепена на някакво затворено магазинче. И после всичко потъваше в черна пропаст, в небитието, където не съществуваха нито време, нито пространство и където той лежеше бездейно може би от векове.

Когато дойде на себе си, Жак разбра, че е в тясната си стая на улица Кардине — лежеше напълно облечен напреки на кревата. Инстинктът бе го довел дотук като пребито от умора куче, довякло се до колибката. Не си спомняше кога се е изкачил по стълбата и кога е заспал. Събуди се от някакъв страшно тежък сън, изплаши се, като осъзна внезапно кой е, сякаш току-що се бе свестил след тежък припадък. Може би бе спал три часа или три дни. И изведнъж в паметта му изплува всичко — нощта, прекарана със Севрин, признанието ѝ за убийството, как се бе втурнал като хищен звяр, жаден за кръв. Този звяр вече го нямаше, той бе овладял собственото си „аз“ и недоумяваше как въпреки волята му се бяха случили всичките тия неща. После се сети, че младата жена го чака, и скочи от леглото. Погледна часовника си, беше вече четири; с празна глава, като след кръвопускане, побърза да отиде на малката задънена улица Амстердам.

Севрин спа дълбоко до обед. Когато се събуди, се изненада, че Жак още го няма; запали печката, облече се и понеже умираше от глад, към два часа се реши да отскочи до един съседен ресторант. Прибра се, след като направи някои покупки — Жак дойде след нея.

— Ах, мили, толкова се безпокоях!

И увисна на шията му, загледа го в очите.

— Какво се е случило?

Изтощен, отрезнял, той ѝ отговори спокойно, безстрастно:

— Нищо особено, натресоха ми една неприятна работа. Като те хванат, та иди се измъквай.

Тогава тя сниши глас и каза смирено, нежно:

— Представяш ли си, въобразих си, че... Ах, каква отвратителна, каква мъчителна мисъл ми мина!... Казах си, че след признанието ми може би не ме искаш вече... Внуших си, че си си отишъл и никога, никога няма да се върнеш.

Очите ѝ се изпълниха със сълзи, тя избухна в ридания, притисна го като обезумяла в обятията си.

— Ах, скъпи мой, ако знаеш каква нужда имам някой да е мил е мен!... Обичай ме много, защото само твоята любов може да ми помогне да забравя. Сега, когато ти разказах всичките си мъки, няма да ме изоставиш, нали? Ах, моля те, недей!

Жак се трогна от вълнението ѝ. Малко по малко напрежението отслабна, той се отпусна. Прошепна:

— Не, не, обичам те, не се страхувай.

И съкрушен от мисълта за ужасната съдбоносна болест, от която никога нямаше да се излекува, той също заплака. Плачеше от срам и безпределно отчаяние.

— Обичай ме, обичай ме и ти! О, колкото можеш по-силно, защото аз се нуждая дори повече от теб от любов!

Тя изтръпна, заразпитва го:

— Имаш грижи ли? Разкажи ми.

— Не, не става дума за грижи, а за неща, които не съществуват, които ме измъчват, от които се чувствавам страшно нещастен и за които не мога да говоря.

Двамата се прегърнаха, сляха страшната си болка. Писано им бе да страдат вечно, без изкупление, без прошка. Заплакаха, чувствуваха, че са във властта на слепите сили на живота, изтъкан от борба и смърт.

— Хайде — каза Жак, като се отдръпна, — време е да тръгваме... Тази вечер ще бъдеш в Хавър.

Зарейла нанякъде поглед, Севрин помълча мрачно и прошепна:

— Ах, ако бях свободна, ако мъжа ми го нямаше!... Колко бързо щяхме да забравим всичко!

Жак рязко замахна и каза, сякаш мислеше на глас:

— Все пак не можем да го убием, нали?

Тя го изглежда втренчено, а той потрепери, удивен от изреченото — преди и през ум не бе му минавала подобна мисъл. След като искаше да убие някого, защо да не убие този човек, който им пречеше?

Когато се разделяха, защото той трябваше да отиде в депото, тя го прегърна и го обсипа с целувки.

— Скъпи мой, колко те обичам. И ще те обичам още повече, още повече... Ще бъдем толкова щастливи!

IX

През първите дни след завръщането си в Хавър Жак и Севрин бяха неспокойни и много предпазливи. Дали Рубо, след като знаеше всичко, нямаше да ги издебне, да ги изненада и побеснял, да си отмъсти? Спомняха си някогашните му ревниви изблици, грубите му прояви на бивш работник, готов да се разправя с юмруци. Като го виждаха глух и сляп за всичко, с помътнели очи, струваше им се, че замисля хитро някаква гадост, клопка, в която да ги заклеци. Цял месец се срещаха с безкрайни предпазни мерки, винаги нащрек.

А Рубо все по-често отсъствуваше от къщи. Може би изчезваше така, за да се върне внезапно и да ги завари в прегръдките един на друг. Но опасенията им не се оправдаха. Напротив, отсъствията му ставаха все по-продължителни, той вече изобщо не се прибираще, измъкваше се, щом се освободи, и се връщаше на минутата, за да поеме работата си. Когато имаше дневни дежурства, притичваше в десет часа да закуси за пет минути, а после не се връщаше преди единадесет и половина; привечер, в пет часа, изчезваше, щом колегата му го заместеше, и често не се вестяваше през цялата нощ. Едва му се събираха по няколко часа сън. Така беше и по време на нощните дежурства — излизаше от пет часа сутринта, явно ядеше и спеше другаде, но, тъй или иначе, не се прибираще преди пет часа вечерта. Дълго време въпреки нередовния живот той продължаваше да е примерен служител, винаги се явяваше навреме, понякога толкова изтощен, че едва се държеше на краката си, но оставаше на поста си и изпълняваше добросъвестно задълженията си. Постепенно обаче започна да прави пропуски. На два пъти Мулен, другият помощник-началник, трябваше да го чака по цял час; една сутрин дори, като разбра, че Рубо няма да се върне след закуска, колегиално го замести, за да му спести мъмрението. Този процес на бавен упадък започна да се отразява на цялата му дейност. Денем не беше вече усърдният, строг към другите и към себе си служител, който изпращаше и посрещаше влаковете едва след като лично ги е проверил и е отбелязал и най-

дребните подробности в доклада си до началник-гарата. Нощем заспиваше непробудно в голямото кресло в канцеларията. Дори и като се събудеше, обхождаше перона сънливо, кръстосал ръце на гърба; даваше нарежданията си с беззвучен глас, не проверяваше изпълнението. Все пак по силата на навика всичко вървеше по установения ред с изключение на неправилното отвеждане в депото на един пътнически влак поради неговата небрежност. Колегите му се забавляваха и разправяха, че го е ударил на живот.

Действително Рубо, кажи-речи, живееше в Търговското кафене, на първия етаж в отделна малка зала, която постепенно се бе превърнала в истинско свърталище за хазарт. Разправяха, че там всяка нощ имало и жени, но всъщност се мяркаше само около четиридесетгодишната любовница на някакъв капитан в оставка — и то не от обич, а защото бе запалена картоиграчка. Помощник-началникът задоволяваше там само тъмната си страст към хазарта, която се бе пробудила у него на другия ден след убийството случайно при една партия пикет, а после бе нараснала и бе преминала в непреодолима привичка, защото го разсейваше, откъсваше го от мислите му. Играта така го бе завладяла, че бе прогонила дори плътските желания у този груб семец; беше изцяло в неин плен, тя единствена го насищаше и удовлетворяваше. Не го измъчваха угризения на съвестта, не търсеше забрава, но сред семенната разруха, сред проваления си живот бе намерил утеха, затъпяващо егоистично щастие, което можеше да вкуси сам; и всичко потъваше в тая страст, която го водеше към пълно падение. Дори алкохолът не би могъл да направи часовете му тъй леки, тъй волни, тъй бързо летящи. Беше се освободил от житейските грижи, струваше му се, че води напрегнато съществуване, но в някакъв друг мир, беше безучастен към неприятностите, които навремето можеха да го доведат до изстъпление. И ако не се смятат уморителните нощи, той се чувствуваше отлично; надебеля дори — бе станал мазен и жълтеникав, а натежалите клепачи скриваха помътнелите му очи. Прибираше се вкъщи полусънен, тромав и се отнасяше с върховно безразличие към всичко.

В нощта, когато Рубо се върна да измъкне изпод паркета тристата златни франка, трябваше да се заплати с инспектора по охраната господин Кош, тъй като бе загубил при няколко залагания.

Кош беше опитен играч, отличаващ се с голямо хладнокръвие, което го правеше опасен противник. Той разправяше, че играе за удоволствие; длъжността му го принуждаваше да спазва приличие, ето защо държеше единствено да минава за бивш военен, стар ерген, който е само постоянен посетител на кафенето; това не му пречеше да удря карти по цяла нощ и да обира парите на другите. Носеха се разни слухове, обвиняваха го, че не си гледа службата, ставаше дума дори да го уволнят. Но все отлагаха; и без това почти нямаше работа — за какво да изискват по-голямо усърдие? Той благоволяваше да се мярка от време на време по перона на гарата, където разменяше любезни поздрави с всички.

За три седмици Рубо задлъжня на господин Кош с още около триста франка. Обясняваше, че наследството на жена му оправило сметките им, но добавяше на смях, че тя държала ключовете от касата; така се извиняваше, задето изплаща бавно дълговете си. Една сутрин бе много притеснен; като остана сам, отново отмести перваза и измъкна тайно банкнота от хиляда франка. Цял трепереше, не се беше развълнувал така през нощта, когато взе златните монети; тогава имаше усещането, че случайно са попаднали в ръцете му, докато банкнотата му се струваше чиста кражба, настръхваше цял, като си помислеше за тези прокълнати пари, до които си бе обещал никога да не се докосва. Преди се заричаше, че по-скоро ще умре от глад, отколкото да ги пипне, а ето че сега ги вземаше и сам не можеше да си обясни къде бе отишла честността му — очевидно бе изчезвала малко по малко с всеки изминал ден, откакто бе започнало нравственото му разложение след убийството. Стори му се, че усети в дупката нещо влажно и меко с отвратителна миризма и го обзе ужас. Бързо намести паркета и пак се закле да си отреже ръката, ако го докосне. Жена му не бе го видяла, отдъхна си и изпи голяма чаша вода, за да се съвземе. При мисълта, че ще плати дълга си и ще му останат доста пари, за да играе, сърцето му радостно заби.

Но когато трябваше да развали банкнотата, пак се уплаши. Преди беше смел и ако не бе направил глупостта да забърка жена си в цялата тая история, би отишъл сам да се предаде; сега само като се сетеше за полицията, цял се обливаше в хладна пот. Знаеше, че номерата на банкнотите не са записани, че делото е приключено и заровено завинаги в архивата, но го обземаше ужас, щом понечеше да влезе

някъде, за да развали парите. Пет дни държа банкнотата у себе си; пипаше я, местеше я от джоб в джоб, не се разделяше с нея дори нощем и това направо се превърна в навик. Кроеше сложни планове и винаги го връхлитаха нови страхове. Първо се огледа на гарата — защо да не помоли някой колега касиер? После това му се стори извънредно опасно, хрумна му да отиде в другия край на Хавър без униформената фуражка и да купи нещо, все едно какво. Но дали няма да предизвика подозрение, като го видят да плаща дреболии с такава едра банкнота? Спря се на идеята да развали банкнотата в тютюнопродавницата на улица Наполеон, където ходеше всеки ден. Нима това не беше най-простият начин — знаеха, че са получили наследство, продавачката нямаше да се изненада. Рубо стигна до вратата, но бе обзет от такова малодушие, че се спусна до Вобанския док, за да си възвърне смелостта. Разхожда се половин час и се върна, без да е взел решение. Вечерта в Търговското кафене, като видя господин Кош, внезапно измъкна предизвикателно от джоба си банкнотата и помоли собственицата да я развали; тя нямаше дребни и изпрати един от сервитьорите до тютюнопродавницата. Пошегуваха се дори с банкнотата, която изглеждаше нова, макар да бе пусната в обращение преди десет години. Инспекторът по охраната я взе, повъртя я в ръцете си и заяви, че сигурно е лежала дълго в някоя дупка; това даде повод на любовницата на капитана в оставка да разкаже някаква дълга история за скрито съкровище, намерено под мраморната плоча на някакъв скрин.

Седмиците се редуваха и парите разпалваха страстта на Рубо към хазарта. Той не правеше големи залози, но тъй упорито, тъй мръсно не му вървеше, че всекидневните малки загуби се трупаха и се превръщаха в огромни суми. Към края на месеца пак се озова без пукната пара, дори бе задлъжнял срещу честната си дума с няколко наполеона и направо се съсипа, защото не смееше да пипне карта. Така се бореше със себе си, че едва не легна болен. Натрапчивото видение на деветте банкноти, погребани под паркета в трапезарията, мира не му даваше — виждаше ги през дървените фигурки, чувствуваше как изгарят подметките му. Като си помислеше, че само да пожелае, и може да си вземе още една! Но този път клетвата си беше клетва, по-скоро би си пхнал ръката в огъня, отколкото в оная дупка. Една вечер обаче, когато Севрин бе заспала рано, не издържа и повдигна перваза с

такава тъга и злоба, че очите му се напълниха със сълзи. За какво да се бори? Щеше да си причини само излишни страдания, защото ясно разбираше, че ще ги измъкне една по една, до последната.

На другия ден Севрин случайно забеляза прясната драскотина на ръба на перваза. Тя се наведе и установи, че паркетът пак е разместван. Очевидно мъжът ѝ продължаваше да измъква парите. Изненада се от обзелия я гняв, защото обикновено не проявяваше користолюбие, без да се смята, че също бе готова по-скоро да умре от глад, отколкото да докосне опетнените с кръв пари. И все пак нима те не бяха толкова нейни, колкото и негови? Защо той се разполагаше с тях, като се криеше и дори не се съветваше с нея? До обед се измъчваше от желанието да се убеди и на свой ред би отместила перваза, за да погледне, ако не бе усетила как косите ѝ настръхват при мисълта да рови там сама. Ами ако от дупката се надигне мъртвецът? От този детински страх трапезарията ѝ стана толкова противна, че взе ръкоделието си и се затвори в спалнята.

Вечерта, докато ядяха мълчаливо остатъците от яхнията, отново се раздражни, като забеляза, че той неволно попоглежда към оня ъгъл на паркета.

— Пак си пипал там, нали? — запита рязко тя.

Той вдигна изненадано глава.

— Какво съм пипал?

— О, не се преструвай, чудесно ме разбираш... Само че слушай какво ще ти кажа: не желая повече да вземаш от тях, защото те са толкова твои, колкото и мои, и направо се разболявам, като си помисля, че ги докосваш.

Той обикновено избягваше кавгите. Семейният им живот сега беше само неизбежно общуване между двама души, обвързани, но чужди един на друг, които прекарваха по цели дни, без дума да си разменят, срещаха се и се разделяха безразлични и самотни. И този път той се задоволи да свие рамене, без да ѝ дава никакво обяснение.

Тя обаче бе много раздражена и искаше веднъж завинаги да свърши с укритите пари — въпрос, който я измъчваше от деня на престъплението.

— Държа да ми отговориш... Посмей само да ми кажеш, че не си ги пипал.

— Теб какво те засяга?

— Засяга ме, защото просто ми се гади, като си помисля. И днес толкова ме беше страх, че не се реших да остана тук. Всеки път, като ровиш там, три нощи ме мъчат кошмарни сънища. Никога досега не сме говорили за тези пари. Остави ги мирно и тихо и не ме принуждавай да си спомням за тях.

Той я гледаше втренчено с големите си очи и повтори натъртено:

— Какво те засяга, че ги пипам, нали не те карам теб да ги пипаш? Това си е моя работа, отнася се до мен.

Тя щеше да замахне рязко, но се сдържа. После, развълнувана, с изписани на лицето мъка и отвращение, каза:

— Ах, знаеш ли, не те разбирам... Преди беше честен човек. Да, никога не би взел и петаче от някого... За онова, дето го направи, може да ти се прости, защото тогава беше напълно полудял и подлуди и мен... Ама тези пари, ах, тези отвратителни пари, които би трябвало да забравиш, а ти ги крадеш малко по малко, за да си правиш удоволствието!... Какво става, как можеш да паднеш така низко?

Той я слушаше и в един миг на просветление сам се удиви, че е стигнал до кражба. Не можеше да осъзнае кога и как се бе извършило неговото бавно падение, не разбираше как убийството е унищожило всичко наоколо му, не можеше да си обясни как бе започнал да води ново, съвсем различно съществуване и сам бе станал друг човек сред разрушеното си семейство, а жена му се бе отдръпнала отчуждена и враждебна. Но всичко това бе непоправимо, той замахна, сякаш да се освободи от непоносимите мисли, и изломоти:

— Като се пука човек от досада вкъщи, търси разтуха навън. Ти вече не ме обичаш и...

— Ах, не, не те обичам вече!

Той я изгледа и удари с юмрук по масата, а лицето му се наля с кръв.

— Я по-добре ме остави на мира! Аз преча ли ти да се забавляваш? Укорявам ли те?... На мое място всеки честен човек щеше сума работи да направи, а аз нищо не правя. Първо би трябвало да ти тегля един ритник и да те изхвърля. Тогава може би ще престана да крада.

Севрин пребледня като смъртник, защото и тя често си бе мислила, че щом такъв ревнив мъж може да търпи жена му да има любовник, това е признак на тежко заболяване, на нравствена

гангрена, постепенно разяждаща задръжките му, убиваща съвестта му. Но въпреки това се бореше, не искаше да признае вината си. Извика му задъхана:

— Забранявам ти да пипаш парите!

Той престана да яде. Сгъна спокойно салфетката, стана и ѝ каза подигравателно:

— Ако искаш, хайде да делим!

И се наведе, готов да отмести перваза. Тя се хвърли напред, стъпи върху паркета, където бяха парите.

— Не, не! Знаеш, че бих предпочела да умра... Не отваряй! Не, не! Недей пред мен!

Тази вечер Севрин имаше среща с Жак зад сточната гара. Когато се върна след полунощ, си припомни сцената с мъжа си и превъртя два пъти ключа на спалнята. Рубо имаше нощно дежурство, не я беше страх, че ще се върне за спане, защото това се случваше рядко. Но въпреки че бе дръпнала завивката до брадата си и не бе угасила нощната лампа, не можеше да заспи. Защо бе отказала да делят? Мисълта да се възползува от тези пари вече не я възмущаваше толкова. Не беше ли приела оставената ѝ като наследство къща в Кроа дьо Мофра? По същия начин можеше да вземе и парите. Пак я побиха тръпки. Не, не, никога! Би взела и парите, но те бяха откраднати от трупа след ужасното убийство и тя не би посмяла да ги докосне, страх я беше, че ще изгорят пръстите ѝ. Севрин се поуспокои, започна да размишлява: би ги взела не за да ги харчи; напротив, щеше да ги скрие другаде, да ги зарови на известно само на нея място, където да останат навеки; така поне половината от цялата сума нямаше да отиде в ръцете на мъжа ѝ. Нямаше да тържествува, че е взел всичко, щеше да му попречи да проиграе и това, което ѝ принадлежи. Когато часовникът отмери три, вече съжаляваше до смърт, че се е отказала от подялбата. В главата ѝ се прокрадна все още далечна, неясна мисъл — да стане и да измъкне изпод паркета всичко, да не му остави нищо. Но я вледеняваше такъв ужас, че не се решаваше да стигне докрай. Да вземе всичко, да го запази, без той да посмее да се оплаче! Полека-лека изпълнението на този план се превърна в необходимост, някъде дълбоко в нея несъзнателно се надигаше воля, много по-силна от съпротивата ѝ. Въпреки че не го желаше, скочи внезапно от леглото

— не можеше да постъпи по друг начин. Вдигна фитила на лампата и отиде в трапезарията.

От този момент престана да трепери. Страховете ѝ се изпариха, действуваше хладнокръвно, с бавни и точни движения, като сомнамбул. Потърси ръжена, с който Рубо отместваше перваза. Когато дупката зина, доближи лампата, защото не виждаше добре. Наведе се, но остана неподвижна, вцепенена, като закована — дупката беше празна. Очевидно, докато е била на среща, Рубо се е върнал, вземайки преди нея същото решение: да прибере всичко, да запази всичко за себе си; и начаса бе наградил банкнотите, не бе оставил нито една. Тя коленичи и видя на дъното в праха между гредите да блестят само златният часовник и златната верижка. Застина така за миг, полугола, в хладно изстъпление, като повтаряше безспир:

— Крадец! Крадец! Крадец!

После с яростно движение сграбчи часовника, като изплаши един огромен черен паяк, който побягна встрани. Намести паркета, удряйки го с ток, върна се в леглото и остави лампата на нощната масичка. Когато се позатопли, се взря в часовника, който държеше в стиснатата си шепа, обърна го, разгледа го от всички страни. На капака бяха преплетени инициалите на председателя. От вътрешната страна видя фабричния номер — 2516. Опасно беше да държи у себе си тая скъпоценна вещ, номерът беше известен на правосъдието. Но беше така разярена, задето се е добрала само до това, че вече не я беше страх. Усещаше дори, че кошмарите ще престанат да я мъчат, след като вече нямаше труп под паркета. Най-сетне щеше да стъпва спокойно навсякъде у дома си. Пъхна часовника под възглавницата, угаси лампата и заспа.

На другия ден Жак беше свободен, трябваше да почака Рубо както обикновено да заседне в Търговското кафене и да отиде при нея да закусят. Понякога си позволяваха това удоволствие. Докато ядяха, все още трепереща от възмущение, Севрин заговори за парите и му разказа как не е намерила нищо в дупката. Злобата срещу мъжа ѝ не стихваше и тя все повтаряше:

— Крадец! Крадец! Крадец!

После донесе часовника и настоя Жак да го вземе, въпреки че това явно му бе противно.

— Разбери ме, мили, никой няма да вземе да го търси у теб. Ако аз го задържа, той сто на сто ще ми го вземе. Да знаеш, че предпочитам да ми откъсне парче месо, отколкото да му го дам... Не, туй е вече прекалено. Тези пари никак не ми бяха потрябвали. Ужасявах ме, никога не бих похарчила и петаче от тях. Ама той нима имаше право да си ги присвоява? Ах, както мразя!

Тя се разплака и толкова настойчиво го молеше, че младият мъж най-сетне пъкна часовника в джоба на жилетката си.

Измина един час, а Жак продължаваше да държи полуоблечената Севрин на коленете си. Тя бе склонила глава на рамото му и бе обгърнала с ръце нежно и отмаляло шията му, когато Рубо, който имаше ключ от вратата, неочаквано влезе. Севрин скочи рязко. Беше ги заварил на местопрестъплението, излишно бе да отричат. Съпругът остана като закован, нямаше как да мине, а любовникът продължаваше да седи слисан. Севрин изобщо не се помъчи да измисли някакво обяснение, само пристъпи към него и бясно заповтаря:

— Крадец! Крадец! Крадец!

За секунда Рубо се поколеба. После сви рамене, както постъпваше сега при всички неприятни положения, влезе в спалнята и взе забравения там служебен бележник. Тя обаче го последва, като го обсипваше с обиди:

— Пак си ровил там, посмей да отречеш... И всичко си отмъкнал, крадец такъв! Крадец! Крадец!

Без дума да каже, той прекоси трапезарията. Обърна се само от прага и я обгърна с мрачния си поглед:

— Я ме остави на мира!

И излезе, без дори да затръшне вратата. Сякаш нищо не бе видял, дори с намек не показва, че е забелязал седящия там любовник.

Последва дълго мълчание, после Севрин се обърна към Жак:

— Е, какво ще кажеш?

Жак не бе произнесъл нито дума; най-сетне стана и изрази мнението си:

— Той е свършен човек.

И двамата бяха съгласни по този въпрос. Изненадата им, че търпи втория любовник, след като е убил първия, бе последвана от отвращение към снизходителния съпруг. Когато един мъж стигне дотук, той затъва до гуша в калта и от него всичко може да се очаква.

От този ден Севрин и Жак се почувствуваха напълно свободни. Възползуваха се от това, без повече да ги е грижа за Рубо. Сега, когато съпругът вече не ги притесняваше, най-голяма тревога им създаваше съседката госпожа Льобльо, която вечно ги дебнеше. Без съмнение тя ги подозираше. Колкото и тихо да стъпваше Жак, при всяко посещение виждаше как вратата отсреща незабележимо се полуоткрехва и едно око го прострелва през цепнатината. Това стана непоносимо; вече не смееше да се качи при Севрин, защото, ако се решише да го стори, знаеха, че тя ще залепи ухо до ключалката; не можеха не само да се целуват, но дори и да побъбрят свободно. Тогава Севрин, разгневена от това ново препятствие пред любовта ѝ, поде старата борба срещу семейство Льобльо, за да отнеме квартирата им. Всеизвестно беше, че открай време тя се полагаше на помощник-началника. Сега вече не я съблазняваха чудесната гледка и прозорците към перона и към енгувилските хълмове; искаше да получи тази квартира единствено защото имаше втора врата към черния вход. Жак можеше да идва и да си отива оттам, без госпожа Льобльо да го усети. Най-сетне щяха да бъдат свободни.

Битката беше страшна. Квартирният въпрос, който бе разгорещавал целия коридор, пак пламна и се изостряше с всеки изминал час. Потърпевшата госпожа Льобльо се бранеше отчаяно, твърдеше, че ще умре, ако я затворят в мрачната задна квартира, заприщена от покрива на перона като килия. Как си представяха, че ще я накарат да отиде да живее в тая дупка, след като беше свикнала със светлата си стая с прозорци към безкрайния простор, вечно оживена от постоянното движение на пътниците? Ако краката откажеха да ѝ служат и бъдеше обречена да гледа само ламаринения покрив, по-добре да я убият още сега! За съжаление това бяха само сантиментални доводи и тя бе принудена да признае, че се е сдобила с квартирата благодарение любезността на предшественика на Рубо, бившия помощник-началник, който беше ерген; някъде дори имаше декларация, подписана от мъжа ѝ, че се задължава да върне квартирата, ако някой нов помощник-началник предяви иск. Тъй като те още не бяха намерили декларацията, тя твърдеше, че изобщо не е имало такова нещо. Колкото по-неблагоприятно за госпожа Льобльо се развиваше спорът, толкова по-зла и нападателна ставаше тя. По едно време се опита да намеси и жената на Мулен, другия помощник-

началник, като разправяше, че тя уж видяла как разни мъже целували госпожа Рубо по стълбището; Мулен много се ядоса, защото жена му, кротко, безлично същество, която носа си не подаваше навън, плачеше и се кълнеше, че нито е видяла, нито е чула подобно нещо. Цяла седмица тая сплетня вилня като буря от единия до другия край на коридора. Но голямата грешка на госпожа Лъобльо, грешка, която щеше да я доведе до поражение, беше, че продължаваше да дразни с упоритото си шпионира не деловодителката госпожица Гишон; беше си внушила натрапчивата мисъл, че тя всяка вечер ходи при началник-гарата, и желанието ѝ да ги улови се превърна в истинска болест, изостри се до крайност, защото след две години следене не бе успяла да установи нищо, дори най-дребното потвърждение на подозренията си. И направо полудяваше от това, тъй като беше сигурна, че те двамата са любовници. Поради това именно госпожица Гишон, бясна, че не може нито да влезе, нито да излезе, без да я издебнат, също действуваше да настанят госпожа Лъобльо към двора — така щеше да бъде по встрани и самата тя нямаше да бъде принудена вечно да минава край нейната врата под зоркия ѝ поглед. По всичко личеше, че началник-гарата господин Дабади, който до този момент не се месеше в борбата, сега с всеки изминал ден все по-открито се обявяваше срещу Лъобльо, а това беше важен признак.

Постоянните кавги още повече усложняваха положението. Филомен, която носеше сега пресни яйца на Севрин, се държеше направо безочливо при срещите си с госпожа Лъобльо. А тя пък, понеже оставяше вратата си винаги отворена, за да дразни съседите, създаваше условия двете да си разменят сума неприятни приказки. Севрин и Филомен толкова се сблизиха, че Филомен започна да изпълнява поръчките на Жак, когато той не смееше сам да отиде при Севрин. Пристигаше с яйцата, уреждаше срещите, обясняваше защо Жак е трябвало да прояви предпазливост предната вечер и до колко часа е седял на приказки при нея. От време на време, когато нещо попречеше на Жак да се види със Севрин, той охотно оставаше в малката къща на началника на депото Сованя. Водеше там и огняря Пекьо, сякаш искаше да се разсее и го беше страх да остане сам през цялата вечер. Дори когато огнярят изчезваше и се запиляваше по моряшките кръчми, Жак отиваше у Филомен, даваше ѝ поръчката си и се заседяваше у нея. Станала довереница в тяхната любов, Филомен,

която дотогава бе имала само груби любовници, полека-лека съвсем се умили. Малките ръце и вежливото държане на този печален и толкова кротък младеж ѝ се струваха като още невкусвано лакомство. С Пекьо се караха като несговорно семейство; той пиеше и си разменяха повече грубости, отколкото ласки; а когато предаваше на жената на помощник-началника нежните думи на машиниста, сякаш сама вкушваше сладостта на забранения плод. Един ден му довери, оплака му се от огняря, който бил страшно прикрит и само се правел на веселяк, след като бил способен на всякакви подлости, когато се напие. Жак забеляза, че сега тя се грижеше много повече за външния си вид; беше висока и суховата като мускулиста кобила, но не ѝ липсваше чар, имаше красиви страстни очи; започна да пие по-малко и поддържаше чиста къщата. Брат ѝ Сованя чу една вечер мъжки глас и влезе в стаята, готов да набие госта, но като позна машиниста, донесе бутилка сидър да го почерпи. На Жак явно му беше приятно да го посрещат тъй любезно, у тях не усещаше страшната тръпка. Филомен проявяваше все по-голямо приятелство към Севрин и все по-голяма неприязън към госпожа Льобльо, като навсякъде я наричаше дърта негодница.

Една нощ срещна двамата любовници зад градинката си и ги придружи в мрака до навеса, където те обикновено се срещаха тайно.

— Право да ви кажа, прекалено добра сте. След като квартирата ви принадлежи, на ваше място щях да я хвана за косите и да я изхвърля... Дайте ѝ да се разбере!

Жак обаче беше против скандалите:

— Не, не, господин Дабади се е заел, по-добре да изчакаме. Всичко ще се уреди.

— Преди края на месеца ще спя в стаята ѝ — заяви Севрин — и ще можем да се виждаме по всяко време.

Филомен усети в мрака как при тези думи тя се притисна нежно до любимия си. Раздели се с тях, за да се прибере, но се спря на тридесет крачки в тъмното и се обърна. Страшно се вълнуваше, като знаеше, че са заедно. Не ревнуваше, но несъзнателно ѝ се искаше да обича и да бъде обичана по същия начин.

С всеки изминал ден Жак ставаше все по-мрачен. На два пъти бе измислил разни предлози, за да не се вижда със Севрин; закъсняваше понякога у Сованя, за да избегне срещата с нея. Той все така я желаше, и дори по-страстно отпреди. Но сега в обятията ѝ пак

усещаше пристъпите на ужасната болест, обземаше го шемет и бързо се отдръпваше вледенен, уплашен, че вече не е той, а съвсем друг човек, че у него се пробужда звярът, готов да хапе. Мъчеше се да се изтощава с работа, приемаше допълнително непосилни задачи, прекарваше по дванадесет часа прав в локомотива, пребит от тръскането, с пронизвани от вятъра дробове. Колегите му се оплакваха от тежкия труд на машиниста, който, твърдяха те, за двадесет години съсипвал човека; той копнееше веднага да бъде съсипан, никога не се уморяваше, беше щастлив само когато Лизон го носеше напред, без да мисли за каквото и да било, загледан в сигналите. Когато пристигаше, заспиваше като труп, без дори да се написка с вода. Но щом се събудеше, натрапчивата мисъл отново започваше да го човърка. Опита се да си възвърне предишната нежност към Лизон, пак започна с часове да я почитва, караше Пекьо да излъсква стоманата като сребро. Когато железопътните инспектори пътем се качваха в неговия локомотив, винаги го хвалеха. Той поклащаше глава, вечно недоволен, защото знаеше, че след онзи престой в снега неговата машина не беше вече предишната храбра здравенячка. Без съмнение при поправката на буталата тя бе загубила частица от душата си, онова тайнствено жизнено равновесие, което зависи от добрия монтаж. И това го измъчваше, отпадането ѝ го изпълваше с горчива мъка и той отрупваше началниците си с безразсъдни жалби, искаше безполезни ремонти, измисляше неосъществими подобрения. Отказваха му ѝ той ставаше все по-мрачен, убеден, че Лизон е тежко болна, а нищо не може да направи, за да не излезе тя от употреба. Любовта му се превръщаше в безнадеждност — защо да обича, щом е писано да убива всичко, което обича? И отнасяше при любовницата си това свое безумно любовно отчаяние, което нито страданието, нито умората можеха да уталожат.

Севрин също бе усетила промяната у Жак и се измъчваше, защото смяташе, че тя е причина за тъгата му, откакто бе узнал всичко. Дали не се разтреперва в обятията ѝ и не отбягва целувките ѝ, защото споменът за стореното от нея го ужасява? Никога не би се осмелила отново да подхване разговор на тая тема. Разкайваше се, че увлечена от неудържимото желание да си признае, бе проговорила в чуждото легло, когато двамата изгаряха от страст; вече бе забравила жаждата си да се довери, сякаш бе удовлетворена от мига, когато сподели с Жак своята

тайна, с която бе го обвързала. Тя го обичаше, желаше го още по-силно, откакто не криеше нищо от него. Това бе ненаситна страст, в нея най-сетне се бе пробудила жената — същество, създадено единствено за ласки, пламенна любовница, която не бе ставала още майка. Живееше само чрез Жак, не лъжеше, когато казваше, че иска да се слее с него, защото копнееше той да я отнесе, да я запази в себе си! Винаги нежна, покорна, изпитала наслада единствено чрез него, тя с удоволствие би спала от сутрин до вечер като котка на коленете му. От ужасната драма в сърцето ѝ бе останало само удивлението, че е била замесена в нея; сякаш бе невинна и непорочна въпреки мръсотииите през младостта ѝ. Сега всичко това бе далеч, тя се усмихваше и дори не би изпитвала злоба срещу мъжа си, ако той не я притесняваше. Но ненавистта ѝ към този човек се засилваше, колкото повече се разпалваше страстта ѝ, копнежът ѝ по другия сега, когато знаеше и я бе опростил, другият беше станал неин владетел, него щеше да следва, той можеше да разполага с нея като със своя собственост! Тя бе му поискала снимка и спеше с нея; затваряше очи, долепила уста до лика му, безкрайно нещастна, откакто виждаше, че е нещастен, макар да не можеше да разгадае истинската причина за мъката му.

Докато чакаха да се приютят спокойно при нея, когато извоюва новата квартира, те продължаваха да се срещат навън. Зимата вече си отиваше, времето през февруари бе много меко. Удължаваха разходките си, скитаха с часове из обширния район на гарата, защото Жак избягваше да се спира, и когато тя го притискаше в обятията си и го разпалваше тъй, че го принуждаваше да седне, той я дърпаше все в тъмното от страх да не я убие, като зърне разголената ѝ шия; докато не я виждаше, може би щеше да устои. В Париж, където Севрин отиваше с него всеки петък, спускаше плътно завесите, като твърдеше, че светлината му разваляла насладата. Сега тя изобщо не даваше обяснение на мъжа си за тези свои ежеседмични пътувания. За съседите оставаше в сила предишният предлог — болката в коляното; разправяше също, че ходела да навестява своята дойка леля Виктоар, която още лежала в болницата, но вече започвала да се оправя. Това беше голямо забавление и за двамата — в тези дни той следеше внимателно своята машина, а Севрин бе очарована, че не е така мрачен; пък и пътят я развличаше, макар да знаеше вече наизуст и най-ниските хълмове, и най-малките горички наоколо. От Хавър до Мотвил

се простираха ливади, равни поля, оградени с живи плетища и засадени с ябълки. После чак до Руан се виждаше неравна пустинна местност. След Руан се появяваше Сена. Прекосяваха я в Сотвил, в Оасел, в Пон дьо л'Арш; тя се мяркаше непрекъснато, виеше се през обширни равнини. След Гайон вече изобщо не я губеха от поглед, течеше бавно отляво между ниски брегове, обрасли с тополи и върби; минаваха край склона, загубваха я в Бониер, внезапно я срещаха отново в Рони на излизане от Ролбоазкия тунел. Тя беше като мила спътница. Още три пъти я прекосяваха, преди да пристигнат. Следваха Мант с камбанарията, сгушена сред дървесата, Триел с гипсовите каменоломни, разпръснати като бели петна, Поаси, пресечен от железопътната линия през средата, зелените стени на Сенжерменската гора, Коломбските височини, покрити с люляк, най-сетне предградията и Париж, който вече се усещаше, изникваше след моста на Аниер с далечната Триумфална арка, извисила се над олющените постройки и щръкналите комини на фабриките. Локомотивът хлътваше в Батиньолския тунел, спираха в къртящата от тракането гара и до вечерта си принадлежаха, бяха свободни. Връщаха се през нощта; тя затваряше очи и изживяваше отново щастието от срещата. Но и сутрин, и вечер, винаги когато минаваха близо до Кроа дьо Мофра, тя хвърляше предпазливо поглед, без да се навежда през прозореца, сигурна, че ще види на прелеза Флор, права, със сигналното флагче в ръка, проследяваща влака с горящи очи.

След като бе ги видяла да се целуват по време на снежната буря, Жак предупреди Севрин да се пази от нея. Сега знаеше, че Флор го обича страстно и диво още от дете, усещаше, че ревнува с цялата си момчешка сила, че пламти от необузdana, смъртоносна злоба. Освен това сигурно ѝ бяха известни твърде много неща, защото си спомняше намека ѝ за връзките на председателя с някаква госпожица, за която никой не се сещал и която той омъжил, за да я нареди. След като знаеше това, тя сигурно бе отгатнала кой е извършил престъплението; имаше опасност да се разприказва, дори да напише изложение до съда, за да си отмъсти. Но дните и седмиците минаваха и нищо не се случваше, той всеки път я виждаше застанала неподвижно на своя пост край пътя, с флагчето в ръка. Още отдалеч, щом тя зърнеше локомотива, Жак усещаше пламтящите ѝ очи. Флор го виждаше през пушека, обгръщаше го цял, придружаваше го сред вихрения бяг на

влака под оглушителното тракане на колелата. И в същото време изследваше, пронизваше, претърсваше всички вагони — от първия до последния. Винаги откриваше другата, съперницата, сега знаеше, че тя е там всеки петък. Севрин се мъчеше да не подава глава, но някаква властна необходимост я подтикваше да надзърне незабелязано; Флор начаса я мярваше и погледите им се кръстосваха като шпаги. Влакът летеше, гълташе пътя и едната от тях оставаше на земята, безсилна да го настигне, беснееше срещу щастието, което той отнасяше. Флор сякаш бе пораснала, всеки път му се виждаше по-висока; Жак беше започнал да се тревожи, че не прави нищо, питаше се какви ли планове крои тази висока мрачна девойка, от чиято поява не можеше да избяга.

Притесняваше ги също и един от железничарите — главният кондуктор Анри Доверн. Тъкмо той ръководеше влака в петък и проявяваше досадна любезност към младата жена. Открил връзката ѝ с машиниста, главният кондуктор си казваше, че може би и той ще се вреди. Когато имаше сутрешно дежурство при потеглянето на влака от Хавър, Рубо се хилеше — толкова прозрачни бяха ухажванията на Анри; той запазваше цяло купе за Севрин, настаняваше я, проверяваше лично грейката. Един ден съпругът, който спокойно разговаряше с Жак, дори му смигна да погледне колко се престарава главният кондуктор, сякаш искаше да го запита как търпи подобно положение. Впрочем, когато се караха, той открито обвиняваше жена си, че спи с двамата. Тя си бе въобразила за миг, че и Жак го е повярвал и това е причината за лошото му настроение. Веднъж избухна в ридания и започна да го уверява, че е невинна, закле го да я убие, ако му е изневерила. Жак, силно пребледнял, се пошегува, целувайки я, като ѝ отговори, че е напълно убеден в честността ѝ и не възнамерява да убива никого.

През първите вечери на март времето беше отвратително, трябваше за дълго да прекратят срещите си; пътуванията до Париж, няколкото часа свобода, достигната тъй далеч, не бяха достатъчни на Севрин. Тя все по-силно искаше Жак да бъде неин, само неин, да живеят заедно и през деня, и през нощта, без никога да се разделят. Ненавистта към мъжа ѝ ставаше все по-голяма, дори само присъствието му я дразнеше болезнено, непоносимо. Толкова кротка и ласкаво отстъпчива по природа, сега пламваше начаса, щом се отнасяше до него, побесняваше при най-дребното му възражение.

Тогава черните ѝ коси сякаш спускаха мрачна сянка над прозрачносините очи. Тя изпадаше в изстъпление, обвиняваше го, че е разбил живота ѝ, че заради него семейството им се е превърнало в нетърпимо бремене. Та нали той бе извършил всичко? Нали по негова вина домът им бе рухнал и тя имаше любовник? Мудността и спокойствието му, безразличните погледи, с които посрещаше гневните ѝ изблици, превитите рамене, големият корем, всичко, което бе го превърнало в мрачна купчина тлъстини, ѝ се струваше признак на някакво своего рода щастие и това просто я вбесяваше, защото самата тя страдаше. Копнееше вече само да скъса, да се махне, да започне отново живота си другаде. Ах, да започне отново! Да заличи миналото, да започне живота си отначало, преди да се бяха случили всичките тези гадости, да стане такава, каквато беше на петнадесет години, да обича, да бъде обичана, да заживее, както мечтаеше тогава! Цяла седмица крои един план за бягство; представяше си как ще заминат с Жак, как ще се скрият в Белгия, как ще се настанят там като трудолюбиво младо семейство. Но дори не му спомена за това, защото веднага изплуваха всички пречки — несигурното положение, постоянният страх и особено неприятната перспектива да остави на мъжа си цялото си имущество, парите, къщата в Кроа дьо Мофра. Мъжът ѝ и тя си бяха завещали приживе един на друг всичко, което притежаваха, така че беше със завързани ръце; като негова законна съпруга, се бе поставила юридически във властта му. Би предпочела да умре тук, отколкото да замине и да му остави дори петаче.

Един ден Рубо се върна вкъщи мъртвешки блед и ѝ разказа как, като пресичал релсите пред някакъв движещ се влак, един от буферите докоснал лакътя му; Севрин си помисли, че ако беше умрял, щеше да е свободна. Загледа го втренчено с големите си очи и се запита защо не умира, след като вече не го обича и той пречи на всички.

От този момент започна да мечтае за друго — Рубо умираше при злополука и тя заминаваше с Жак за Америка. Но вече щяха да бъдат женени, щяха да са продали къщата в Кроа дьо Мофра и да са превърнали цялото си имущество в налични пари. Нямаше да има от какво да се страхуват за в бъдеще. След като напуснеха родината, щяха да се възродят в обятията си. Там вече нищо не би им напомняло миналото, тогава щеше да повярва, че животът започва отново. Тук не бе успяла, но там щеше да съумее да запази щастията си. Жак можеше

да си намери някаква работа; и тя щеше да се заеме с нещо; защо да не се замогнат, да имат и деца, разбира се, да заживеят нов живот, изпълнен с труд и блаженство! Щом останеше сама — сутрин в леглото или през деня над ръкоделието, — се отдаваше на тези мечти, прекрояваше ги, допълваше ги, прибавяше непрекъснато радостни подробности и накрая започваше да се чувства на върха на щастието и благополучието. Преди излизаше много рядко от къщи, а сега се пристрасти да ходи на пристанището, за да гледа как отплуват параходите: слизаше на вълнолома, облакътяваше се на перилата и следеше дима на кораба, докато се стопи в мъглата на хоризонта; тогава сякаш се раздвояваше, струваше й се, че вече е там, на палубата, с Жак, далеч от Франция, на път за мечтания рай.

Една вечер по средата на март Жак, който се бе решил да я посети вкъщи, ѝ разказа, че е довел с влака от Париж един от бившите си съученици, който се канел да замине за Ню Йорк, за да разработи някакво ново изобретение — машина за производство на копчета; търсел съдружник, техник, и дори му предложил да го вземе със себе си. Великолепно предприятие, в което било необходимо да вложи само някакви си тридесет хиляди франка, а можел да спечели милиони. Жак разказа всичко това между другото, като добави, че, естествено, не приел предложението. Но дълбоко в душата си явно съжаляваше, защото наистина е тежко да се откаже човек от възможността да спечели цяло състояние.

Севрин го слушаше права, със зареян поглед. Не беше ли това осъществяването на нейната мечта?

— Да — прошепна тя, — най-сетне бихме могли да заминем утре...

Той вдигна изненадано глава:

— Как така да заминем?

— Да, ако той беше мъртъв.

Не назова Рубо, само посочи с брадичка. Той я разбра и замахна неопределено, което означаваше, че за нещастие не е мъртъв.

— Бихме могли да заминем — продължи тя бавно с дълбок глас — и да бъдем щастливи там! Ще имаме тридесет хиляди франка, ако продам къщата, ще ни останат пари и да се обзаведем... Ти ще ги вложиш в предприятието, аз ще подредя малък уютен дом и ще се обичаме от все сърце... Ах, колко хубаво, колко хубаво би било!

И добави много тихо:

— Далеч от спомените, само с новия живот пред нас!

Жак бе обзет от безкрайна нежност, ръцете им се сплетоха, те притиснаха длани, замлъкнаха, унесени от тази надежда. След малко тя се обади:

— Все пак трябва да видиш приятеля си, преди да отпътува, и да го помолиш да те предупреди, ако си намери съдружник.

Той отново се изненада:

— Ама защо?

— Боже мой! Знае ли човек? Оня ден само секунда да се е забавил, и щях да бъда свободна... Станеш сутрин жив и здрав, а вечерта те няма...

Тя го загледа втренчено и повтори:

— Ах, ако той беше мъртъв!

— Все пак нали не искаш да го убия? — каза Жак, като се опита да се усмихне.

Тя три пъти изрече „не“, но очите ѝ казваха „да“, нежните ѝ очи на любеща жена, която страстта прави неумолимо жестока. След като Рубо бе убил, защо и той да не бъде убит? Тази мисъл се породила у нея внезапно като естествена последица, като неизбежен край. Да го убият и да заминат, нищо по-просто от това. С неговата смърт всичко ще свърши, тя ще може да започне нов живот. Вече не виждаше друга развръзка, бе взела безвъзвратно решение; продължаваше да повтаря „не“, клатейки отрицателно глава, защото не ѝ достигаше смелост да признае жестокостта си.

Облегнат на бюфета, Жак все още усмихнато се правеше, че приема на шега тоя разговор. Изведнъж му се мярна ножът и той каза:

— Щом искаш да го убия, дай ми ножа... Часовникът вече е у мен, тъкмо ще си направя малък музей.

Разсмя се още по-силно, но тя отговори сериозно:

— Вземи ножа.

Жак го сложи в джоба си и сякаш за да завърши шегата, я целуна с думите:

— А сега лека ноц... Веднага отивам при приятеля си, ще му кажа да почака... В събота, ако не вали, ела зад къщата на Сованя. Разбрано, нали? И бъди спокойна, няма да убиваме никого, само се пошегувах.

И все пак въпреки късния час Жак слезе до пристанището, за да потърси приятеля, който бе отседнал в един от хотелите и щеше да замине на другия ден. Разказа му, че може би ще получи наследство, и го помоли да изчака две седмици, за да му даде окончателен отговор. После, докато се връщаше към гарата по широките тъмни булеварди, сам се чудеше на постъпката си. Нима наистина бе си наумил да убие Рубо, та вече се разпореждаше с жена му и с парите му? Не, не бе взел такова решение, очевидно бе постъпил така за всеки случай. Но изведнъж пред него изникна споменът за Севрин, за пламтящата ѝ ръка, за втренчения ѝ поглед, който казваше „да“, докато устата ѝ изричаше „не“. Севрин явно искаше той да го убие! Обзе го страшен смут, какво да прави?

Като се прибра в квартирата на улица Франсоа Мазьолин, Жак легна до хъркащия Пекъо, но не можа да заспи. Неволно му се натрапваше мисълта за престъплението, изграждаше плана на драмата, пресмяташе и най-далечните ѝ последици. Ровеше се, обсъждаше всички „за“ и „против“. Всъщност, обмисляйки хладнокръвно, без да се горещи, всичко беше „за“. Нима Рубо не беше единствената пречка към щастието му? Ако той умреше, Жак щеше да се ожени за Севрин, която обожаваше, нямаше да се крие вече, щеше да я притежава изцяло завинаги. Освен това щеше да се сдобие с пари, с благосъстояние. Щеше да се откаже от тежката си професия, да стане на свой ред господар в Америка, където според другарите му машинистите с лопата ринели златото. Новото съществуване там се разгръщаше пред него като съновидение: страстно влюбена съпруга, бързо спечелени милиони, широк живот, удовлетворение на най-честолюбивите планове, изобщо всичко, което би си пожелал. И за да осъществи тази своя мечта, необходим беше само един жест — да бъде премахнат човек, както прегазваме някоя животинка или някое растение, изпречили се на пътя ни! А самият този човек, затлъстял, натежал, затънал в глупавата си страст към хазарта, поглъщащ цялата му предишна сила, всъщност не представляваше нищо. Защо да го щади? Нито едно обстоятелство, нищо не говореше в негова полза. Той бе осъден, защото отговорът на всеки въпрос доказваше, че е пречка за другите. Глупаво и малодушно беше да се колебае.

Гърбът му гореше, Жак легна по корем, но изведнъж скочи, сякаш връхлетян от една неясна в началото мием, която внезапно се

заби в мозъка му като острие. Защо, след като от детството си копнееше да убива, след като тази идея фикс го разяждаше и го терзаеше като кошмар, защо да не убие Рубо? Може би чрез тази набелязана жертва щеше да притъпи един път завинаги желанието да предизвика смърт и така не само щеше да свърши добра работа, но и щеше да се излекува. Излекуван! Боже мой, да не усеща вече тая трескава жажда за кръв, да притежава Севрин, без да чувства зверското пробуждане на примитивния мъжкар, отнасящ на раменете си изкормената самка. Пот го обля, видя се мислено как хваща ножа, как го забива в гърлото на Рубо, също както той бе го забил в гърлото на председателя, как кръвта се стича по ръцете му, а той се чувства доволен, заситен. Решено беше — ще го убие, щом това означава оздравяване, обожаемата жена, благосъстояние. След като бе неизбежно да убие някого, то по-добре да убие този, така поне ще знае за какво го е направил — защото е разумно, изгодно и логично.

Беше три часът през нощта, когато взе това решение. Опита се да заспи. Унасяше се вече, но изведнъж нещо вътре в него го разтърси и той седна задъхан в леглото. Боже мой, имаше ли право да убие този човек? Когато някоя муха му досаждаше, размазваше я с ръка. Един ден някаква котка се замота в краката му и той ѝ счупи гръбнака с ритник — вярно, че без да иска. Но човек, негов ближен! Трябваше да прехвърли отново всичките си доводи, за да си докаже правото да убива, правото на силните да изяждат слабите, когато им пречат. Жената на другия сега го обичаше, искаше да бъде свободна, за да се омъжи за него и да му даде имуществото си. Просто ще отстрани препятствието от пътя си. Нима, когато в гората два вълка се счепкат заради една вълчица, по-силният не се освобождава от по-слабия, като му прегрива гърлото? А в древни времена, когато хората подобно на вълците са се приютявали в пещерите, нима желаната жена не е принадлежала на този от племето, който е успявал да я завладее, проливайки кръвта на съперниците си? След като законът на живота е такъв, трябва да му се покоряваме, без да се съобразяваме с измислените по-късно предразсъдъци, за да живеем заедно. Малко по малко Жак си доказа отново, че има право — още утре щеше да избере мястото и часа и да извърши убийството. Несъмнено най-добре би било да промуши Рубо през нощта на гарата по време на обиколките му, за да се създаде впечатлението, че крадци са го изненадали и

убили. Знаеше едно удобно място зад въглищата, където можеше да го приклеци. Мъчеше се да заспи, но сега си представяше сцената, обсъждаше къде да застане, как да удари, за да го просне начаса; и докато разработваше и най-дребните подробности на плана си, в него глухо, непреодолимо пак се възвръщаше отвращението, пак се надигаше вътрешният протест, който го завладя изцяло. Не, не, нямаше да убие! Това му се струваше чудовищно, изпълнимо, невъзможно. В него се бунтуваше цивилизованият човек, силата, придобита с възпитанието, бавно изградената неразрушима постройка на предаващите се с поколенията идеи. Като предците си бе всмукал с майчиното мляко заповедта: „Не убивай!“ Изтънченият му мозък, съзряването на съвестта отхвърляха с ужас убийството, щом се отдадеше на сериозни размишления. Да убие несъзнателно, воден от инстинкта, това да! Но да убие умишлено поради сметки и за собствена изгода... не, никога, никога не би могъл да го стори!

Развиделяваше се, когато Жак най-сетне задряма, но спеше леко, сякаш бе буден — отвратителният спор в душата му продължаваше. Едва ли имаше по-мъчителни дни в живота му от следващите. Избягваше Севрин, изпрати ѝ вест, че няма да се срещне с нея в събота — боеше се от погледа ѝ. В понеделник обаче нямаше как да не се срещнат и точно както се опасяваше, големите ѝ очи, тъй нежни и дълбоки, го изпълниха с ужас. Тя не заговори за това, не му намекна нищо нито с жест, нито е думи. Четеше го само в очите ѝ — те го питаха, умоляваха. Не знаеше как да се избави от нетърпеливия им упрек, те непрекъснато се впираха в неговите очи, сякаш му задаваха удивено въпроса как може да се колебае, когато се отнася до щастието му. На раздяла той силно я притисна в обятията си, за да ѝ покаже, че вече е решил. И действително беше така, но само докато слезе до подножието на стълбището! Там отново започна да се бори със съвестта си. На следващата среща се яви смутен и блед, не я гледаше в очите, като страхливец, отстъпил в решителния момент. Тя безмълвно избухна в ридания, разплака се в прегръдките му, безкрайно нещастна; а той, разстроен, се презираше до дън душа. Трябваше да свърши веднъж завинаги с това.

— Искаш ли да дойда там в четвъртък? — запита тихо тя.

— Да, ще те чакам в четвъртък.

В четвъртък през нощта беше много тъмно, по небето нямаше звезди, то бе навъсено и безмълвно, сякаш притиснато от носещата се над морето мъгла. Както обикновено Жак дойде пръв зад къщичката на Сованя и зачака Севрин. Мракът беше толкова гъст, а тя стъпваше тъй леко, че Жак ужасно се стресна, когато го докосна, преди да бе я видял. Тя се хвърли в прегръдките му и като го усети как трепери, разтревожено запита:

— Уплаших ли те?

— Не, не, чаках те... Да вървим, никой няма да ни види.

Те тръгнаха бавно, прегърнати, през пустите околности. От тази страна на депото рядко се виждаха газени фенери; на места дори изобщо липсваха; а в далечината, към гарата, бляскаха като ярки искри.

Вървяха дълго, без да продумат. Тя беше склонила глава на рамото му, повдигаше я от време на време, за да го целуне по брадичката; а той се навеждаше в отговор да я целуне по слепоочията. Далечните църковни камбани тържествено отмериха един часа през нощта. Не говореха, но чрез прегръдката четяха мислите си. А мислеха само за това, вече винаги когато бяха заедно, то неотстъпно ги обсебваше. Борбата продължаваше; за какво да изрича ненужни думи, след като трябваше да действа? Когато се притисна ласкаво към него, Севрин усети ножа в джоба на панталона му. Дали най-сетне не се бе решил?

Мислите ѝ напиреха, тя изрече с едва доловим глас:

— Чудех се, преди да изляза, защо се върна вкъщи... После видях, че взе револвера си, беше го забравил... Сигурно е тръгнал на обиколка.

Отново настъпи мълчание и чак след като направиха още двадесетина крачки, той на свой ред каза:

— Крадци отмъкнаха миналата нощ олово оттук... сто на сто ще дойде след малко.

Севрин леко потръпна, те отново замълчаха и забавиха крачка. Внезапно я обзе съмнение дали действително ножът бе в джоба му? На два пъти го целуна, за да провери. Понеже не бе сигурна дори като се долепи до него, целуна го трети път и опипа с ръка. Действително ножът беше там. Той разбра, притисна я силно до гърдите си и прошепна на ухото ѝ:

— Ей сега ще дойде и ти ще бъдеш свободна.

Убийството беше решено и от тази минута им се струваше, че някаква непозната сила ги понесе. Внезапно сетивата им се изостриха необичайно, особено осезанието, най-лекото стискане на ръцете им причиняваше болка, най-малкото докосване на устните приличаше на одраскване с нокът. Чуваха и всички недоловими досега шумове — далечния грохот и пухтенето на локомотивите, глухото блъскане на буферите, стъпките в мрака. Нощта сякаш стана видима, различаваха черните предмети, като че ли от очите им бе паднала пелена; премина прилеп, проследиха лъкатушния му полет. Спряха се до купчина въглища, неподвижни, наострили слух и зрение, напрегнати до краен предел. Сега и двамата шепнеха.

— Някой като че ли извика за помощ, чу ли го?

— Не, прибират някакъв вагон.

— Някой вървеше вляво от нас. Пясъкът скърцаше.

— Не, не, плъхове тичат и шумолят из въглищата.

Изминаха няколко минути. Севрин внезапно го притисна в обятията си.

— Ето го.

— Къде е? Не виждам нищо.

— Обиколи халето на нискоскоростните влакове, идва право към нас... Гледай! Сянката му се движи по бялата стена.

— Мислиш, че тази тъмна фигура... Значи, е сам?

— Да, сам, съвсем сам.

В този решителен момент тя се хвърли като обезумяла на врата му и впи пламенно устни в неговите. Това беше целувка, горяща като жива рана, дълга, сякаш искаше с нея да му прелее кръвта си. Как го обичаше и как ненавиждаше другия! Ах, ако беше по-смела, сто пъти вече да бе свършила сама тази работа, за да му спести кошмара; но ръцете ѝ не бяха достатъчно яки, тя бе тъй крехка, тук бе необходима мъжка сила. Безкрайно дълга целувка — ето всичко, с което можеше да му вдъхне смелост, да му обещае, че му принадлежи цяла, телом и духом. В далечината сред нощния мрак като отчаяна, скръбна жалба прозвуча свирката на локомотив; на ранни интервали се чуваше, подобно удар на огромен чук, идещ неизвестно откъде грохот; а надигналата се от морето мъгла се носеше по небето и разпокъсаните ѝ кълба сякаш гасяха от време на време ярко искрящите газени фенери.

Когато най-сетне откъсна устни от неговите, изрита усещането, че не съществува — цяла се бе разтворила в него.

Жак бързо щракна ножа, но изведнъж изруга сподавено:

— Дявол да го вземе! Нищо не излезе, май че си тръгна!

Така беше, движещата се сянка, след като се приближи на петнадесетина крачки до тях, сви наляво и се отдалечи с равномерната стъпка на нощен надзирател, незабелязващ нищо подозрително.

Тогава тя избута Жак.

— Върви, хайде, върви де!

Двамата тръгнаха, тя го следваше по петите, прокрадна се, впуснаха се безшумно след жертвата си. За миг го изгубиха от поглед при ремонтните работилници; пресякоха напреки през един кратък път за депото и го видяха отново на двадесетина крачки пред тях. Сега трябваше да се прикриват и в най-малките сенки на стената — една погрешна стъпка можеше да ги издаде.

— Няма да го спипаме — глухо измърмори Жак. — Ако стигне до будката на стрелочника, всичко е загубено.

Тя повтаряше на ухото му: Върви! Хайде, върви де!

В тази минута в обгърнатото от мрак обширно пространство сред нощната самота на голямата гара беше подходящо да изпълни решението си като в закътано пустинно свърталище. Ускорявайки тихо стъпка, той сам се насърчаваше, разсъждаваше, убеждаваше се, че убийството ще бъде разумно, законно, логично доказано, предрешено. Само щеше да защити правото си, правото на живот, след като кръвта на другия му беше тъй безмерно необходима, за да съществува. Един удар ножа, и ще извоюва щастието си.

— Няма да го спипаме, няма да го спипаме! — повтори той яростно, като видя, че сянката подмина будката на стрелочника. — Нищо не излезе, ей го, измъкна се.

Севрин обаче нервно го дрънна за ръката и го принуди да се спре:

— Погледни, връща се!

Рубо действително се връщаше. Сви надясно, после псе отново назад. Може би смътно усещаше зад себе си убийците. Но продължаваше да крачи спокойно, като добросъвестен страж, който не желае да се прибере, преди да е надникнал навсякъде.

Жак и Севрин се заковаха, не помръднаха. Случайно се бяха озовали до купчина въглища. Облегнаха се плътно на лея, сякаш да влязат вътре, залепиха гърбове до тъмната стена, сляха се, като че ли потънаха в мастиленочерна вода. Затаиха дъх.

Жак гледаше как Рубо върви срещу тях. Деляха ги едва тридесет метра, всяка негова крачка намаляваше разстоянието, равна, отмерена като неумолимото махало на съдбата. Още двадесет стъпки, още десет — сега ще дойде до него и ето, той ще вдигне ръка и ще забие ножа в гърлото му, ще го пререже от дясно на ляво, за да не може да извика. Секундите му се струваха безконечни, толкова мисли нахлуха като порой в главата му, че загуби представа за времето. Целият низ от доводи премина още веднъж в съзнанието му — представи си пак ясно убийството, причините и последствията. Още пет крачки. Решението, изострено до крайност, оставаше непоколебимо. Искаше да убие и знаеше защо ще убие.

Но на две, на една крачка настъпи крушението. Всичко изведнъж с един замах рухна в него. Не, не! Нямахше да убие, не можеше да убие просто така един беззащитен човек! С разсъждения никога не се стига до убийство, необходим е инстинкт, за да прегризваш гърла, подтик, за да скочиш върху плячката, глад или страст, за да я разкъсаш. И какво, че съвестта представляваше само куп идеи за справедливост, създавани бавно от поколенията! Той усещаше, че няма право да убива, и колкото и да се мъчеше, не успяваше да се убеди, че може да си присвои това право.

Рубо спокойно мина. Докосна с лакът двойката, прислонена до въглищата. Едно дихание би ги издало, но те стояха като мъртви. Ръката на Жак не се вдигна, той не заби ножа. Нищо, дори най-лека тръпка не наруши притихналия мрак. Рубо беше се отдалечил вече на десет крачки, а те двамата стояха долепили гръб до черната купчина, затаили дъх от страх пред този самотен, невъоръжен човек, който едва не бе ги докоснал, минавайки мирно и тихо край тях.

От гърдите на Жак се изтръгна заглушено ридание, изпълнено с ярост и срам:

— Не мога! Не мога!

Понечи да прегърне Севрин, да я притисне и да получи прошка, утешение. Но тя безмълвно избяга. В протегнатите си ръце Жак усети само изплъзващата се пола и чу леките ѝ стъпки. Напразно се опита за

миг да я последва, защото бягството ѝ съвсем го разстрои. Нима толкова му се сърдеше заради неговата слабост? Презираше ли го? От предпазливост не я настигна. Но когато остана сам сред обширното равно пространство, осеяно от газените фенери като с малки жълти сълзи, обзе го ужасно отчаяние и побърза да се махне, да се приюти в квартирата си, да зарови глава във възглавницата, за да заличи отвратителното си съществуване.

Десет дни по-късно, към края на март, семейство Рубо спечелиха срещу семейство Льобльо. Администрацията призна за основателна молбата им, подкрепена от господин Дабади; още повече, че госпожица Гишон, търсейки някакви стари отчети в архивата на гарата, бе намерила прословутата декларация на касиера, с която той се задължаваше да отстъпи жилището, ако някой нов помощник-началник предяви иск. Госпожа Льобльо, потресена от поражението си, заяви, че веднага ще се премести; след като желаели да я уморят, по-добре да не се разтакават. Три дни това паметно преместване държа в треска целия коридор. Дори малката безлична госпожа Мулен, която никога не виждаха нито да влиза, нито да излиза, се включи, като пренесе работната масичка на Севрин от едната в другата квартира. Филомен особено старателно наливаше масло в огъня — помагаше на Севрин от първия миг, прибираше вещите, изтикваше мебелите, завладяваше предната квартира още преди наемателката да я напусне; и всъщност тя я изгони сред хаоса от разместването и объркването на двете покъщнини. Проявяваше такова усърдие към всичко, което Жак обичаше, че изненаданият Пекьо я заподозря и я запита с наглия си и злобен вид на отмъстителен пияница да не би сега тя да спи с машиниста, като я предупреди, че ако ги спипа, ще им види сметката и на двамата. Но чувството ѝ към младия мъж стана още по-силно, тя се превърна в слугиня на Жак и любовницата му с надеждата, че заставайки помежду им, все и тя ще получи нещичко. Когато пренесе последния стол, затръшна вратата. После, като забеляза една табуретка, забравена от касиершата, отново отвори и я хвърли в коридора. Така приключи всичко.

Постепенно всекидневието пак потече монотонно. Докато госпожа Льобльо, прикована от ревматизма в креслото си, умираше от скука в задната квартира, където ламариненият покрив на перона ѝ закриваше дори небето, настанена до прозореца в предната квартира,

Севрин бродираше безконечната си покривка. Гледаше долу веселата суетня при отпътуването, безкрайния поток от пешеходци и коли; пролетта бе подранила, пъпките на големите дървета, засадени в края на тротоарите, вече се раззеленяваха, а по-нататък се нижеха гористите енгувилски хълмове с разпръснатите като бели петна вили. Чудеше се колко малко я радва постигнатата мечта да влезе в това горещо желано жилище, да има пред себе си простор, светлина, слънце. И дори, понеже прислужницата й, старата Симон, все мърмореше, че са нарушили привычките й, това започна да я дразни и тя също по едно време съжали за старата дупка, където мръсотията по-малко се набивала в очи. Рубо беше приел с пълно безразличие преместването. Сякаш не съзнаваше, че е променил жилището си — все още често бъркаше и разбираше грешката си едва когато новият ключ не влизаше в предишната ключалка. Той все по-често отсъствуваше и все повече затъваше. Само за миг като че ли се пооживи под влияние на политическите събития; не че имаше кой знае колко ясни и колко пламенни убеждения, но още не бе забравил историята с околийския, която едва не му струва службата. Откакто Империята се тресеше от общите парламентарни избори и преживяваше тежка криза, той ликуваше и повтаряше, че тези господа няма да са вечно господари. Но на бърза ръка се уталожил след приятелското конско на господин Дабади, предупреден от госпожица Гишон, пред която Рубо бе държал една от бунтарските си речи. След като коридорът се бил успокоил и си живеели дружно, а сломената от скръб госпожа Льобльо живуркала, без да им се меси в нищо, за какво да си създават нови неприятности, занимавайки се с държавни работи? Рубо само махна с ръка — пет пари не давал за политиката, както и за всичко останало! Затлъстяваше с всеки изминал ден и без никакво угризение на съвестта не се прибираще вкъщи, влачейки се тежък и равнодушен.

Откакто Жак и Севрин можеха да се срещат, когато им се ще, някакъв все по-нарастащ смут се породи помежду им. Нищо вече не им пречеше да бъдат щастливи, той отиваше при нея през задния вход, щом пожелае, без да се страхува, че ще го издебнат; жилището им принадлежеше, при малко повече дързост би могъл да остане да спи там. Но това, което желаеха и за което се бяха разбрали, не се бе осъществило; той не бе го извършил и само мисълта за пропуснатото ги караше да се чувствуват неудобно, издигаше помежду им

непреодолима стена. Той се срамуваше от малодушието си и всеки път я заварваше все по-мрачна, направо болна от безполезното очакване. Дори устните им не се търсеха вече, защото те се бяха изтощили от това полупритежание; сега копнееха за пълно щастие, искаха да заминат, да се оженят там, да започнат нов живот.

Една вечер Жак завари Севрин обляна в сълзи; като го видя, тя не престана да плаче, а зариде още по-силно в обятията му. И друг път бе плакала така, но прегръдката му я успокояваше; сега, притискайки я до сърцето си, той усещаше, че ласките му дори увеличават мъката ѝ. Това напълно го разстрои; обгърна главата ѝ с ръце, загледа се отблизо във влажните ѝ очи и ѝ се закле, отгатнал, че тя е тъй отчаяна, защото съзнава, че е крехка и нежна жена и не би могла да убие сама:

— Прости ми, почакай още малко... Заклевам ти се, ще го извърша при пръв удобен случай.

Тя начаса долепи устни до неговите, сякаш да запечата дадената дума, и в една дълга целувка те се сляха в пламенно единение.

Х

Леля Фази умря в четвъртък вечер в силни конвулсии; Мизар, който не се отделяше от леглото, напразно се опита да затвори клепачите ѝ: очите упорито оставаха отворени, главата се вцепени, наведена към рамото, сякаш тя искаше да гледа какво става из стаята, а устните ѝ бяха присвити в нещо като иронична усмивка. В ъгъла на масата до нея гореше една-единствена свещ. Влаковете, които минаваха отгук след девет часа, летяха с пълна скорост, без да се съобразяват с още неизстиналия труп, който се разтърсваше всеки път, а пламъчето на свещта се полюшваше.

За да се отърве от Флор, Мизар веднага я изпрати да съобщи в Доенвил за смъртта. Тя не можеше да се върне преди единадесет часа, така че имаше два часа на разположение. Първо спокойно си отрязва парче хляб, защото стомахът му бе празен — не бе успял да вечеря поради проточилата се агония. Ядеше прав, като сновеше из стаята и подреждаше нещата. От време на време се спираше, задушен от кашлица, превит одве, кажи-речи, самият той покойник; беше толкова мършав, изпосталял, с помътнели очи и с безцветни коси, че явно нямаше дълго да се наслаждава на победата си. И все пак бе успял да разяде тая едра и красива жена, както червеят разяжда дъба — тя лежеше по гръб, свършено беше, нищо не бе останало от нея, а той още се крепеше. Но изведнъж се сети нещо и коленичи, за да измъкне изпод леглото паницата с пепелна вода за промиване: откакто тя се бе усъмнила в намеренията му, Мизар бе започнал да слага отрова за мишки не в солта, а във водата за промиване; тя бе излязла глупава, не го подозираше в тая насока, бе приела водата и този път бе загубила. След като доизля паницата навън, той се върна и изми с гъба замърсения под. За какво се бе заинатила? Като искаше да го надхитри, пада ѝ се! Когато в семейството мъжът и жената започнат да пресмятат без ничия чужда намеса кой кого ще зарови пръв, човек трябва да си отваря очите. Гордееше се с победата си, кикотеше се на хубавата шега — да поеме най-наивно отровата, дето беше отдолу, след като толкова

се пазеше от оная, дето ѝ идваше отгоре! В същия миг един експрес прелетя като вихрушка и обгърна ниската къщица с такъв топъл дъх, че колкото и да бе привикнал, Мизар потрепери и погледна към прозореца. Ах, този безспирен поток от най-различни хора, дето пет пари не даваше какво премазва по пътя си, дето не го беше грижа за тях, а бързаше ли, бързаше да отиде по дяволите! Когато влакът отмина, в настъпилата угнетяваща тишина пак срещна широко отворените очи на мъртвата, чиито изцъклени зеници като че ли следяха всяко негово движение, а полуоткрехнатите устни се хилеха.

Обикновено вляят Мизар този път се озлоби. Сякаш я чуваше как му вика: „Търси! Търси!“ Ама сигурно не ги е отнесла със себе си хилядата франка и сега, след като нея вече я нямаше, той щеше да ги намери! Не можеше ли да му ги даде доброволно? Това щеше да им спести всичките неприятности. Очите ѝ го следваха неотстъпно: „Търси! Търси!“ Огледа стаята, из която никога не се бе осмелявал да тършува, докато тя бе жива. Да надникне първо в шкафа! Взе ключовете изпод възглавницата ѝ, разрови полиците с бельо, опразни двете чекмеджета и дори ги издърпа, за да види няма ли някакво скривалище. Нищо! После си помисли за нощната масичка. Измъкна мраморната плоча, обърна я, безполезно. Над камината имаше заковано с два гвоздеа тънко огледало от панаирите, провря под него плоска линейка, но измъкна само черен прах. „Търси! Търси!“ Тогава, за да избяга от широко отворените ѝ очи, втренчени в него, залази на четири крака, като чукаше с юмрук по пода, за да разбере не кънти ли някъде на кухо. Много плочки се бяха разместили, той ги измъкна. Нищо, пак нищо! Когато се изправи, усети отново очите, обърна се и сам впи поглед в застиналия поглед на мъртвата; устата ѝ продължаваше да се криви в страшния присмех. Нямаше място за съмнение — тя му се подиграваше. „Търси! Търси!“ Тресеше го, приближи се до нея, обзет от съмнение, мина му една кощунствена мисъл, при която и без това бледото му лице посиня. Защо си бе помислил, че няма да отнесе проклетите си хиляда франка? Може би все пак ще ги отнесе. Тогава се реши да я отвие, да я разсъблече, да я огледа, да претърси всяка гънка на тялото ѝ, за да не би да ги е скрила някъде. Потърси под нея, под тила ѝ, под гърба ѝ. Разбърка леглото, пхна ръката си до рамото в сламеника. Не намери нищо. „Търси!

Търси!“ От отпуснатата върху смачканата възглавница глава все така го гледаха присмехулните зеници.

Разярен и треперещ, Мизар се опита да подреди леглото, в този момент влезе завърналата се от Доенвил Флор.

— Определено е за вдругиден, събота, единайсет часа — каза тя.

Говореше за погребението. Но като хвърли един поглед, схвана с какво се е занимавал усилено Мизар. Махна с ръка презрително и равнодушно.

— Стига сте ровили, няма да ги намерите.

Той си въобрази, че и тя му се подиграва. Приблужи се до нея и процеди през зъби:

— Значи, ти ги е дала? Ти знаеш къде са!

Мисълта, че майка ѝ би могла да даде хилядата франка на някого, дори на нея, собствената си дъщеря, ѝ се видя толкова невъзможна, че сви рамене:

— Пфу! Дала ги е... Дала ги е на земята, точно така!... Ето ги, там са или там, можете да ги търсите.

И с един замах му посочи цялата къща, градината с кладенеца, железопътната линия, цялото обширно поле. Да, сигурно ги е заровила в някоя дупка, от която никой няма да ги изрови. После, когато той разтревожено се впусна да обръща и преобръща мебелите и да чука по стените, без да се смущава от нея, девойката застана до прозореца и продължи полугласно:

— Ах, приятно е навън, каква чудесна нощ!... Вървах бързо, звездите светят тъй ярко, че навън е като ден... Колко хубаво ще бъде времето утре в зори!

Флор остана известно време до прозореца, зареяла поглед в разведреното поле, разнежена от първия топъл априлски полъх, който я подтикваше към мечти и още повече подлютяваше мъчителната ѝ сърдечна рана. Като чу, че Мизар излезе от спалнята и отиде да рови из съседните стаи, тя на свой ред се приближи до леглото, седна и загледа майка си. В ъгъла на масата свещта продължаваше да гори с висок, неподвижен пламък. Мина някакъв влак и разтърси къщата.

Флор бе решила да прекара нощта край леглото; отдаде се на размисли. Отначало видът на мъртвата прогони онази идея фикс, която неотстъпно я бе преследвала по целия път до Доенвил под звездите, сред покоя и тъмнината. Сега, обзета от недоумение, забрави болката

си — запита се защо смъртта на майка ѝ не бе ѝ причинила мъка. Защо не плачеше? Тя я обичаше, макар да бе такава мълчалива едра дивачка, макар, щом си свършеше работата, да се измъкваше и да скиташе из полята. Колко пъти по време на последния пристъп, който я бе убил, отиваше да седне до нея и я молеше да извика лекар — и тя подозираше Мизар и се надяваше, че той ще се уплаши, като чуе за лекар. Но майка ѝ винаги яростно ѝ казваше: „Не!“, сякаш от гордост не искаше да приеме помощ в битката, сигурна в победата, защото щеше да отнесе парите със себе си; тогава Флор се отказваше да се меси, излизаше и се запиляваше нанякъде, за да забрави собствените си грижи. Сигурно от това бе закоравяло сърцето ѝ — когато ни гнети тежка мъка, няма място за друга; майка ѝ си бе отишла, тя гледеше съсипаното ѝ бледо лице, без да може да изпита тъга, както бе редно. Да извика полиция, да издаде Мизар — и за какво, след като всичко наоколо се рушеше! Полека-лека, макар да не откъсваше поглед от мъртвата, тя престана да я вижда, изпадна отново в плен на единствената мисъл, която я човъркаше безспир, усещайки само силното разтърсване на влаковете, по чието преминаване броеше часовете.

В далечината се чу грохотът на пътническия влак от Париж. Когато най-сетне локомотивът със запаления преден фар мина край прозореца, стаята се освети като от мълния или от пламъците на пожар.

„Един и осемнайсет — помисли тя. — Още седем часа. Ще минат сутринта в осем и шестнайсет.“

Месеци наред всяка седмица неотклонно чакаше този влак. Знаеше, че в петък Севрин отиваше в Париж със сутрешния експрес, управляван от Жак; и разкъсвана от ревност, само ги дебнеше, за да ги види и после да се терзае от мисълта как свободно ще се обичат там. Ах, този влак, който бягаше и я оставяше с противното усещане, че не може да се вкопчи в последния вагон, за да отнесе и нея! Струваше ѝ се, че всичките му колела прегазват сърцето ѝ! Една вечер ѝ беше толкова тежко, че се скри, за да пише до съда; всичко щеше да свърши, ако задържат тая жена; навремето бе узнала за мръсотииите ѝ с председателя Гранморен и беше убедена, че ако разкаже за това, съдиите ще приберат Севрин. Но като застана с перото пред листа, нищо не излезе. Пък и кой знае дали правосъдието щеше да ѝ обърне

внимание. Всичките тези достопочтени хора се поддържаха. Може дори нея да я натикат в затвора, както бяха натикали Кабюш. Стига! Тя копнееше да отмъсти и щеше да го стори сама, нямаше нужда от никого. Това всъщност не бе жажда за мъст в обикновения смисъл на думата, а по-скоро жажда да причини мъка, за да се излекува от своята; искаше ѝ се да свърши веднъж завинаги, да преобърне всичко, да ги помете като вихрушка. Беше прекалено горда, смяташе, че е по-силна и по-красива от другата, и бе убедена в своето право да бъде обичана; как ѝ се искаше, когато се връщаше самотна, с разпиляна, незабрадена гъста руса коса, по пустите пътеки, на тоя затънтен край да срещне в гората другата и там да се разправят като две враждуващи неприятелки. Досега не бе я докосвал още мъж, тя раздаваше плесници на младежите — в това беше непреодолимата ѝ сила и Флор вярваше, че ще възтържествува.

Преди седмица в главата ѝ внезапно се бе загнездила, сякаш някой бе я набил с чук, тази мисъл — да ги убие, за да не минават вече, да не отиват там заедно. Престана да разсъждава, подчиняваше се само на дивия инстинкт за разрушение. Ако някой трън се забиеше в плътта ѝ, бе готова да го изтръгне дори да трябва да реже живо месо. Да ги убие, да ги убие още първия път, когато пак минат край нея, да прекатури влака, като препречи някоя греда или измъкне част от релсите, всичко да счупи, да разруши! Той сигурно ще бъде убит на място в своята машина; жената, която седеше винаги в първия вагон, за да е по-близо до него, също не можеше да избегне смъртта! Колкото до другите — постоянния човешки поток, — изобщо не мислеше за тях. Какви ѝ бяха те? Нима ги познаваше? Мисълта да унищожи влака, да пожертвува толкова човешки съществувания я преследваше денонощно, само такава голяма катастрофа, напоена с толкова кръв и човешка мъка, можеше да утеши непоносимо наболялото ѝ от сълзи сърце.

После, в петък сутринта, не ѝ стигна смелост, защото не бе решила нито къде, нито по какъв начин да прекъсне релсите. Но вечерта след дежурството се поразходи из тунела и стигна до разклона за Диеп. Обичаше да се разхожда в дългото половин левга подземие по това право сводесто авеню, където изживяваше вълнуващото усещане да пресреща готовите да връхлетят върху нея влакове, заслепяващи я с предните си фарове; всеки път рискуваше да бъде премазана — тук

сигурно я привличаше опасността, желанието да предизвиква съдбата. Но тази вечер, след като се изплъзна от бдителните очи на пазача и стигна до средата на тунела, вървейки отляво, за да е сигурна, че идващите срещу нея влакове ще преминават отдясно, прояви непредпазливостта да се обърне, за да проследи светлините на един влак за Хавър; после продължи, но стъпи накриво, извъртя се някак и се обърка — загуби представа в каква посока бяха изчезнали червените сигнали. Въпреки смелостта си, все още зашеметена от грохота на колелата, тя се спря с вледенени ръце, а косите ѝ настръхнаха от ужас. Въобрази си, че ако сега се появи друг влак, нямаше да разбере от коя страна идва, че ще трябва да отскочи вдясно или вляво и на бърза ръка ще бъде премазана. Направи усилие да събере мислите си, да си припомни, да съобрази. После изведнъж я обзе такъв страх, че се спусна да тича наслуки напред като обезумяла. Не, не! Не желаше да бъде убита, преди да убие онези двамата! Спъваше се в релсите, плъзгаше се, падаше, затичваше се още по-бързо. Обзе я лудост, струваше ѝ се, че стените на тунела се стесняват, за да я притиснат, под свода отекваха въображаеми шумове, чуваше заплашителни гласове, ужасяващ грохот. Всеки миг се извърещаше, защото си въобразяваше, че чувствава във врата си огненото дихание на локомотива. На два пъти, убедена, че греша, че ще бъде убита, ако продължи да тича в тази посока, отскочи и се върна. Тичаше, тичаше и ето че пред нея, в далечината, се появи звезда, кръгло пламтящо око, което ставаше все по-голямо. Напегна сили, за да преодолее неудържимото си желание още веднъж да се върне назад. Окото се превърна в главня, в разпалена пещ. Заслепена, без сама да знае как, Флор отскочи вляво; влакът профуча мълниеносно, облъхвайки я с дъха си като вихър. Пет минути след това тя излезе здрава и читава откъм Малоне.

Беше девет часът, още няколко минути и експресът от Париж щеше да се появи. Тя тръгна отново, сякаш продължаваше да се разхожда, и стигна до разклона за Диеп, на около двеста метра от тунела, като оглеждаше пътя с надеждата да открие някаква възможност за осъществяване на намеренията си. Действително ремонтираха пътя за Диеп и нейният приятел стрелочникът Озил бе спрял там един влак с баластра; внезапно ѝ просветна и съчини плана си — ще му попречи да обърне стрелката към пътя за Хавър и експресът ще се блъсне във влака с баластра. Беше започнала да

изпитва приятелски чувства към Озил от деня, когато, опиянен от желание, той ѝ се бе нахвърлил, а тя едва не му разцепи главата с една тояга, и обичаше да му прави внезапни посещения през тунела, сякаш бе изскочила от планината козичка. Бивш военен, мършав и неразговорчив, той ревностно изпълняваше задълженията си; не можеха да го укорят и в най-малката небрежност, отваряше си очите на четири и денем, и нощем. Единствено тази силна като момче дивачка, която едва не бе го пребила, можеше да го накара да забрави всичко, само знак да му дадеше. Макар да бе с четиринадесет години по-възрастен от нея, той я желаше и се бе заклел да стане негова; след като не успя със сила, сега опитваше с внимание. И този път, когато тя изскочи в мрака и го повика навън, начаса излезе от будката, забравил всичко. Тя го замая с приказки, увлече го надалеч, разказваше му безредно, че майка ѝ била болна, че нямало да остане в Кроа дьо Мофра, ако я загуби. В същото време се вслушваше в далечното пухтене на експреса, който бе напуснал Малоне и се приближаваше с пълна пара. Когато усети, че е вече там, се обърна да види какво ще стане. Но не бе предвидила новите съоръжения за автоматично превключване: локомотивът, поемайки към Диеп, сам даде сигнал, че пътят не е свободен. Машинистът успя да спре на няколко крачки от влака с баластра. Озил извика отчаяно, като човек, събудил се сред останките на разрушения си дом, и се спусна към будката; а тя, вцепенена, неподвижна, загледа в мрака маневрата на едва избегналия злополуката влак. Два дни по-късно преместеният другаде стрелочник бе дошъл да се сбогува с нея, без да подозира нищо, и я бе помолил да отиде при него, ако майка ѝ почине. Няма как, не бе успяла, трябваше да измисли друго!

В този миг нахлулите спомени се разсеяха, Флор сякаш се пробуди и отново видя покойницата, осветена от жълтия пламък на свещта. Майка ѝ бе умряла, защо да не замине, защо да не се омъжи за Озил, който я обичаше и може би щеше да я направи щастлива? Цялото ѝ съществуване се възпротиви. Не, не! Ако прояви малодушие и остави онези двамата да живеят, по-добре да иде където ѝ видят очите, да стане слугиня, но не и да принадлежи на човек, когото не обича. Необичаен шум я накара да наостри уши — разбра, че Мизар рови с лопата пръстения под в кухнята; беше побеснял, че не намира парите, готов бе да преобърне наопаки цялата къща. Не би желала да живее

занапред с него. Какво да прави? Премина вихрушка, стените затрепераха и по бледото лице на мъртвата заигра огнен отблясък, който обагри сякаш о кръв отворените очи и ироничната усмивка. Беше последният пътнически влак от Париж с ленивия си и тежък локомотив.

Флор се извърна и погледна звездите, искрящи по ведрото небе в пролетната нощ.

„Три и десет. Още пет часа, и ще минат“ — помисли тя.

Трябва да опита пак, прекалено много страдаше! Да ги гледа как всяка седмица отиват да се любят, не беше по силите и. Сега, когато бе сигурна, че Жак никога няма да бъде неин, предпочиташе той изобщо да не съществува и нищо друго да не съществува. Обзе я скръб в мрачната стая, където бдеше над покойницата; изпита още по-силно желание да разруши всичко. След като си нямаше вече кого да обича, другите също можеха да последват майка ѝ. Нека да има още и още мъртъвци, ще ги погребат наведнъж всичките! Сестра ѝ умря, майка ѝ умря, любовта ѝ беше мъртва — какво да прави? Да живее сама тук или другаде, но винаги сама, а онези двамата да бъдат заедно! Не, не! По-добре всичко да рухне! Нека смъртта, свила гнездо в тая душна стая, да дъхне по пътя и да помете всичко живо!

Когато най-сетне след дълги размишления стигна до това заключение, Флор се запита как да постъпи. Върна се на хрумването да прекъсне някъде релсите. Това беше най-сигурният и най-лекият за изпълнение начин — само трябваше да избие с чук релсовите подложки и да измъкне релсите от траверсите. Не ѝ липсваха инструменти, никой нямаше да я види в тая пустош. Най-удобното място, разбира се, беше след падината към Барантен, на завоя по насипа, висок седем-осем метра — там дерайлирането беше сигурно и катастрофата щеше да е ужасна. Но като пресметна времето, се разтревожи. По този път преди експреса от Хавър, който минаваше в осем и шестнадесет, имаше само един пътнически в седем и петдесет и пет. За двадесет минути трябваше да свърши работата — напълно достатъчно. Само дето между редовните влакове при голямо струпване често пускаха най-неочаквано товарни влакове. В такъв случай колко безполезно би било да рискува! Откъде би могла да узнае предварително дали точно експресът ще катастрофира? Тя дълго

обмисля всички възможности. Още беше тъмно, свещта все така гореше и силно капеше, а неподрязаният фитил съвсем бе почернял.

Мизар влезе в стаята точно когато минаваше един товарен влак от Руан. Ръцете му бяха цели в пръст, защото бе ровил в дърварника; едва дишаше, разярен от напразното търсене; беше тъй възбуден от безсилен бяс, че пак започна да рови под мебелите, в камината, навсякъде. Влакът се точеше безкрайно дълъг, огромните му колела тракаха равномерно, при всеки тласък мъртвата подскачаше в леглото си. Мизар протегна ръка да откачи от стената една малка картина и отново срещна следящите го отворени очи, а усмихнатите устни сякаш помръднаха.

Той страшно пребледня, разтрепери се и измърмори уплашено и гневно:

— Да, да! Търси! Търси!... Ама ще ги намеря, дявол да го вземе! Ако ще да обърна камък по камък къщата и да разкопая буца по буца всяка педя земя!

Черните вагони се изнизаха потискащо бавно в мрака и мъртвата застина пак неподвижна, като продължаваше да гледа мъжа си тъй насмешлива и тъй сигурна в победата си, че той отново излезе, като остави вратата отворена.

Смутена в размишленията си, Флор стана. Затвори, за да не може този човек да се върне и да наруши покоя на майка ѝ. За своя изненада се чу да изрича на глас:

— Достатъчни ще ми бъдат десет минути преди това!

Действително десет минути щяха да ѝ стигнат. Да, ако десет минути преди експреса не дадяха сигнал за друг влак, можеше да се залови за работа. След това размишление се почувствува сигурна, престана да се тревожи, успокои се.

Към пет часа се развидели — свежа и ясна зора. Отвори широко прозореца въпреки хлада и прелестната утрин нахлу в зловещата стая, изпълнена с миризмата на трупа и на догарящата свещ. Слънцето още се криеше зад обраслия с дървета хълм, но скоро се появи в златисторумено сияние, огря склонове и пътища, донесе на земята животворния лъх на пролетта. Флор не се бе излъгала предната вечер — денят щеше да бъде хубав, изпълнен с младост, лъчезарно здраве, с любов към живота. Колко хубаво би било да поскита волно по козите пътеки на този затънт край, по хълмовете му, прорязани с тесни

долини! Когато се извърна, с изненада видя сред ярката дневна светлина мъждукащата свещ, подобна на помътняла сълза. Мъртвата сега сякаш гледаше железопътната линия, където влаковете продължаваха да се разминават, без да забелязват бледата свещ до трупа.

Пое работата си по-късно. Излезе от стаята за пътническият влак от Париж в шест и дванадесет минути. Мизар също смени нощния дежурен в шест часа. Когато даде сигнал с тръбата си, Флор застана с флагчето в ръка край бариерата. Проследи за малко с очи отминаващия влак.

— Още два часа — изрече тя на глас.

Майка ѝ вече нямаше нужда от никого. Сега Флор изпитваше непреодолимо отвращение при мисълта да се върне в стаята. Всичко беше свършено, беше я целунала за последен път, вече можеше да разполага със своя живот и с живота на другите. Обикновено в промеждутъка между два влака се измъкваше, изчезваше нанякъде; но тази сутрин сякаш нещо я задържаше на поста ѝ до бариерата, на простата дървена скамейка край пътя. Слънцето се издигна на хоризонта, златист дъжд от лъчи се сипеше в чистия въздух; тя не помръдваше, сякаш окъпана и приласкана от топлинката сред обширното поле, тръпнещо от прилива на пролетните априлски сокове. За миг Флор потърси с поглед Мизар, който беше в дървената си барака от другата страна на линията, видимо развълнуван, отърсил се от обикновената си сънливост — той излизаше, влизаше, движеше с нервна ръка сигналните ръчки и непрекъснато хвърляше по едно око към къщата, като че ли мислено бе останал там и продължаваше да рови. После го забрави и престана дори да съзнава присъствието му. Беше погълната от очакването, със затворено и сурово лице, вперила очи в пътя към Барантен. Очевидно там, сред весело сияещото слънце, някакво видение привличаше упорито дивия ѝ поглед.

Минутите течаха. Флор не помръдваше. Най-сетне, когато в седем и петдесет и пет Мизар сигнализира два пъти с тръбата приближаването на пътническият от Хавър, тя стана, спусна бариерата и застана пред нея с флагчето в ръка. Влакът се стопи в далечината, след като разтърси земята; чу се как нахлу в тунела, където шумът стихна. Тя не седна, продължаваше да стои и отново започна да брои минутите. Ако до десет минути не дадяха сигнал за товарен влак,

щеше да изтича до падината и да прекъсне релсите. Беше спокойна, само нещо я стягаше в гърдите — огромната тежест на взетото решение. Впрочем в тези последни минути при мисълта, че Жак и Севрин се приближават, че ще минат оттук, устремени към любовната среща, ако не ги спре, тя отново се изправи сурова, сляпа и глуха, без повече душевни борби — това бе неотвратимо, тя бе като вълчица, пречупваща гръбнаци, връхлитаща с вдигната лапа. Забравила се в егоистичната си жажда за мъст, виждаше само двете премазани тела, без да я е грижа за тълпата, за този непознат човешки поток, изливащ се край нея от години. Мъртвите и кръвта може би дори ще закрийт слънцето, слънцето, чиято жизнерадост я дразнеше.

Още две минути, още една и тя щеше да тръгне към падината, когато глухо трополене на колела по пътя откъм Барантен я спря. Сигурно беше каруца с камъни. Трябваше да я пропусне, налагаше се да вдигне бариерата, да поговори, да остане на мястото си; невъзможно бе да действа, пак щеше да изтърве мига. Махна с гневно примирение — ще изтича, ще зареже поста, каруцата, коларя, нека се оправят както могат! Но в утринния въздух изплющя камшик и се разнесе весел глас:

— Хей, Флор!

Беше Кабюш. Тя се закова на място пред бариерата.

— Какво ти става? — продължи той. — Заспа ли на туй хубаво слънце? Бързо вдигай бариерата да мина преди експреса.

Всичко рухна в нея. Мигът бе пропуснат, ония двамата щяха да се наслаждават на щастието си, а тя нямаше как да ги унищожи! И докато вдигаше бавно полуизгнилата стара бариера, чиито ръждясали панти изскърцаха, бясно се мъчеше да измисли някакво препятствие, нещо, което да постави на пътя; толкова се бе отчаяла, че бе готова сама да легне на релсите, стига да може да преобърне влака. Очите ѝ изведнъж се спряха на каруцата, ниска, тежка кола, в която имаше два каменни блока; пет яки коня едва я влачеха. Грамадни, високи и широки, готови да заприщят пътя — тези блокове сами ѝ се предлагаха; внезапно изпита непреодолима жажда, безумно желание да ги грабне и да ги постави там. Бариерата се вдигна, петте коня чакаха потни, задъхани.

— Какво ти става тая сутрин? — запита пак Кабюш. — Много си особена.

Флор най-сетне отговори:

— Майка ми умря снощи.

Той съчувствено възкликна. Остави камшика и стисна ръцете й:

— Горкичката ми Флор! То се чакаше от толкова време, ама пак е тежко!... Значи, е още там, иска ми се да я видя, сигурно щяхме да се разберем с нея, ако не се беше случило онова нещастие.

Той тръгна натъжено с нея към къщата. Но от прага пак хвърли поглед към конете. Тя го успокои:

— Няма опасност да тръгнат. Експресът е още далеч.

Лъжеше го. В чистия полски въздух бе доловила с опитното си ухо, че експресът бе напуснал гарата в Барантен. След пет минути щеше да излезе от падината на сто метра от прелеза. Докато каменарят влезе развълнуван в стаята и се изправи край смъртното ложе, обзет от тъжни спомени за Луизет, тя остана въвн, пред прозореца, продължавайки да се вслушва в далечното равномерно пухтене на влака, което се чуваше все по-близо и по-близо. Внезапно се сети за Мизар — може би ще я забележи и ще й попречи; сърцето й замря, като се обърна и не го видя на поста му. Зърна го да копае от другата страна на къщата, около кладенеца; не бе устоял на безумното си желание да търси, осенен вероятно от мисълта, че парите са там; в плен на алчността, сляп, глух, той копаеше ли, копаеше! За нея това бе последният подтик. Всичко се нареждаше от само себе си. Един от конете се разцвили, влакът пухтеше високо отгатак падината като задъхан бързащ човек.

— Ще ги задържа — каза Флор на Кабюш. — Не се бой.

Тя се спусна, улови първия кон за юздата и го задърпа с удесеторена сила поради желанието си да се пребори. Конете се напрегнаха, за миг каруцата с тежкия товар се поклати, но не потегли; тъй като Флор дърпаше подобно на допълнително впрегнат кон, все пак се придвижи и застана на пътното платно. Стоеше върху релсите, когато експресът излезе от падината, на сто метра от прелеза. Тогава, за да попречи на каруцата да премине отгатак линията, тя задържа впряга рязко, с нечовешко усилие, от което изпрацяха всичките й кости. За необикновената й сила се носеха легенди — как спряла някакъв вагон, полетял по стръмнината, как удържала на линията някаква каруца и спасила влака, а сега тя водеше с желязна ръка друга

каруца, за да я изпречи пред влака, въпреки че петте коня се изправяха на задните си крака и цвилеха, усещайки опасността.

Тези безконечен кошмар трая само десетина секунди. Двата гигантски камъка сякаш заслоняваха хоризонта. Бляскайки с лъскавите си и искрящи медни и стоманени части, машината се плъзгаше, напредваше леко и стремително под златния слънчев дъжд в прекрасното утро. Неизбежната съдба дебнеше там, нищо на света не можеше да предотврати катастрофата. Очакването продължаваше.

Мизар с един скок долетя до поста си, зарева, размаха ръце, започна да заплашва с юмруци като обезумял, сякаш беше възможно да предупреди, да спре влака! Като чу тракането на колелата и цвиленето на конете, Кабюш изскочи от къщата, втурна се и също се развика, за да прогони конете. Флор обаче отскочи встрани и го задържа — това го спаси. Кабюш мислеше, че не ѝ е достигнала сила да спре конете и те са я повлекли. Обвиняваше се, вайкаше се, обзет от ужас и отчаяние; а тя, неподвижна, изправена в целия си ръст, отворила широко пламтящите си очи, гледаше. В мига, когато машината щеше да докосне с гръд камъните, когато ѝ оставаше да измине може би още метър, в този едва забележим промеждутък от време, ясно видя Жак, който не изпускаше ръчага. Той се обърна и очите им се срещнаха в един, както ѝ се стори, неизмеримо дълъг поглед.

Тази сутрин Жак бе посрещнал с усмивка Севрин, когато тя дойде както всяка седмица на гарата в Хавър, за да вземе експреса. За какво да си съсипват насила живота с кошмари? Защо да не се възползват от щастливите дни, които бяха техни? Може би всичко щеше да се уреди! И той бе решил да се наслади колкото може попълно на този ден, кроеше разни планове, мечтаеше да отидат заедно на ресторант. Понеже Севрин го бе погледнала отчаяно, защото нямаше място в първия вагон и беше принудена да се настани далеч от него, на опашката, бе ѝ се усмихнал весело, за да я утеши. Щяха да пристигнат заедно в Париж и там да се възнаградят за тази раздяла. И дори, след като се бе навел да я проследи как се качва в едно от крайните купета, все така в чудесно настроение, се бе пошегувал с главния кондуктор Анри Доверн, тъй като знаеше, че той е влюбен в нея. Миналата седмица си бе въобразил, че Анри е станал по-дързък и че Севрин го поощрява, за да се разсее и да се откъсне от ужасното всекидневие, което сама си бе създала. Нали и Рубо бе казал, че накрая

ще се отдаде без любов на този млад мъж, само и само да разнообрази живота си. Сега Жак запита Анри на кого предната вечер, криейки се зад един от брястовете на гарата, е пращал въздушни целувки; Пекьо, който тъкмо хвърляше въглища в пещта на димящата, готова за път Лизон, силно се изкикоти.

Експресът пропътува разстоянието от Хавър до Барантен с нормална скорост, без никакви произшествия; пръв Анри от високата си стъклена кабинка забеляза при излизането от падината каруцата на линията и сигнализира. Първият багажен вагон бе претоварен, защото имаше много пътници, пристигнали предната вечер с един параход. Главният кондуктор стоеше прав до бюрото си сред струпаните куфари и сандъци, разтърсвани от движението, и подреждаше книгата; закачената на един пирон мастилничка се поклащаше като махало. След престоите по гарите, където предаваха багаж, той винаги имаше четири-пет минути писмена работа. Двама пътници бяха слезли в Барантен и той, след като обработи документите им, се нареди да седне в наблюдателната кабина, но преди това по навик хвърли един поглед назад и напред по линията. Прекарваше всичките си свободни часове в тая стъклена наблюдателница, следейки какво става по пътя. Тендерът скриваше машиниста, но седейки нависоко, той често виждаше по-надалеч и по-бързо от него каква е обстановката. Влакът още завиваше в падината, когато кондукторът забеляза препятствието. Толкова се изненада, че за миг, невярващ на очите си, занемя ужасен, като парализиран. Така загуби няколко секунди; влакът вече бе излязъл от падината и от него се носеха отчаяни викове — чак тогава се реши да дръпне висящата връв на алармената камбанка.

В този съдбоносен миг Жак, стиснал ръчага, гледаше без да вижда, сякаш бе загубил свят за минутка. Мислеше за смътни и далечни неща, сред които дори образът на Севрин бе изчезнал. Бесният звън на камбанката и крясъците на Пекьо зад него го разбудиха. Недоволен от тягата, Пекьо тъкмо бе повдигнал езичето на пепелника и се бе навел да провери увеличава ли се скоростта. Пребледнял като мъртвец, Жак видя и осъзна всичко — каруцата напреки на линията, устремената напред машина, предстоящия страхотен удар, — при това така ясно и отчетливо, че различи дори жилките на двата камъка, усети как пращят премазаните му кости. Сблъсъкът беше неизбежен. Той силно завъртя ръчага, затвори

регулатора, натисна спирачката. Даде заден ход и дръпна несъзнателно парната свирка, мъчейки се с безсилна ярост да предупреди, да отмести огромната барикада там, пред него. Но въпреки този ужасяващ отчаян зов, който раздираше въздуха, Лизон не се подчиняваше, само позабави ход. Тя вече не бе послушна както някога, след като в снега се бяха повредили чудесните ѝ шибъри и здравата ѝ спирачка; сега се бе превърнала в своенравна и опърничава застаряваща жена със съсипани от студа дробове. Лъхтеше, бунтуваше се срещу спирачката и все така упорито напредваше, напредваше с натежалото си огромно туловище. Жак, вкаменен на своя пост, стиснал ръчага, държащ все така несъзнателно с лявата си ръка връвта на свирката, чакаше. И Лизон, пухтяща, димяща, огласяща въздуха с нестихващото си пронизително свистене, се удари с всичките си тринадесет тежки вагона в каруцата.

Сковани от ужас на около двадесет метра от пътя, Мизар и Кабюш, размахали ръце, Флор, широко отворила очи, видяха нещо кошмарно — влакът се изправи, седемте вагона се покачиха един върху друг, а после с оглушителен трясък се сгромолясаха в безформена купчина от отломки. Първите три бяха просто надробени, останалите четири образуваха хаотична грамада от издънени покриви, разбити колела, врати, вериги, буфери сред купища изпотрошени стъкла. Особено ясно се чу ударът на машината в каменните блокове — приглушено премазване, последвано от предсмъртен вопъл. Изтърбушената Лизон се преметна вляво през каруцата; разцепените камъни се разхвърчаха на парчета, сякаш взривени с динамит, а четири от петте коня, блъснати и повлечени, бяха убити на място. Шестте вагона в края на влака бяха спрели непокътнати, без дори да излязат от релсите.

Отвсякъде се разнесоха викове, вопли; думите се сливаха в едно като животински вой:

— Тук съм! Помощ!... Ах, боже! Умирам! Помощ! Помощ!

Нищо друго не се разбираше, нищо не се виждаше. Прекатурена настрани, с разпорен корем, Лизон изпускаше през откъртените кранове, през издънените тръби свистящи струи пара, подобно гневното хриптене на повален гигант. Бялото ѝ дихание не секваше и по повърхността на земята се стелеха гъсти кълба, а обвитите в черен дим горящи въглени падаха от пещта червени като окървавени вътрешности. Ударът беше толкова силен, че коминът се бе забил в

земята, рамата от тази страна се бе счупила, изкривявайки двете надлъжни греди; с щръкнали нагоре колела, Лизон лежеше като чудовищна кобила, разпорена от удара на някакъв страхотен рог, и излагаше на показ огънатите шатуни, счупените цилиндри, шибърите с премазаните им ексцентрици, ужасната си зееща рана, откъдето все още дишаше шумно, в бясно отчаяние. Точно до нея лежеше и останалият жив кон с откъснати предни крака, с разпорен корем, от който изтичаха червата. По застиналата в непосилна болка муцуна личеше, че цвили неистово, но неговият зов не се чуваше, погълнат от гръмкия предсмъртен вопъл на машината.

Неочаквани писъци се разнасяха, замираха, притихваха:

— Спасете ме! Убийте ме!... Много ме боли, убийте ме, хайде, убийте ме!

Сред този оглушителен шум и заслепяващия дим вратичките на оцелелите вагони започнаха да се отварят и пътниците се изляха като река навън. Падаха на пътя, ставаха, бореа се с ритници и юмруци да се измъкнат. Щом усетеха под себе си твърда земя, пред себе си простор, хукваха да бягат, прескачаха плетищата, тичаха право през полята, водени единствено от инстинкта за самосъхранение — да бъдат далеч, колкото се може по-далеч от опасността! Жени, мъже, пицейки, се втурваха в горите.

Изпотъпкана, с разчорлени коси, с раздрана рокля, Севрин найсетне бе успяла да се измъкне от блъсканицата; но не избяга, а се затича към хъркащата машина и изведнъж се озова срещу Пекьо.

— Жак! Жак! Жив е, нали?

Огнярят, който по чудо бе останал невредим, също бе дотичал със свито сърце, измъчван от угризения при мисълта, че неговият машинист лежи под тези останки.

Толкова бяха пътували заедно, толкова умора, студ и неприятности бяха понесли! Ами тяхната машина, горкичката им приятелка, най-обичната от задружното им тричленно семейство, която лежеше по гръб и от пробитите ѝ дробове излизаше последното ѝ дихание!

— Аз скочих — изломоти той, — не знам нищо, нищичко не знам... Да бягаме, бързо, да бягаме!

Край линията се сблъскаха о Флор, която ги гледаше. Тя още не бе помръднала, стоеше вцепенена от деянието си, от тази сеч, която

сама бе предизвикала. Свършено беше, чудесно; чувствуваше облекчение, че е изпълнила плана си, не изпитваше никакво съжаление към страданието на другите и дори не ги виждаше. Но когато позна Севрин, очите ѝ безмерно се разшириха. Бледото и лице помръкна от жестока мъка. Как, няма тая жена бе жива, след като той сигурно е убит! Остра болка по мъртвия любим като нож прониза сърцето ѝ и тя изведнъж осъзна цялата гнусота на престъплението си. Беше извършила всичко това, бе го убила, бе убила всичките тези хора! Страшен писък се изтръгна от гърдите ѝ, тя закърши ръце и се затича като обезумяла:

— Жак! Ах, Жак!... Той е там, отхвъркна назад, видях го... Жак! Жак!

Лизон вече не хриптеше тъй високо, дрезгавата ѝ жалба започваше да притихва и сега зазвучаха все по-силно и по-силно сърцераздирателните стенания на ранените. Но димът бе пак така гъст, грамадата отломки, изпод която се носеха пропитите с болка и страх викове, сякаш бе обгърната с черен прах — като неподвижно петно под слънцето. Какво да се прави? Откъде да започнат? Как да се доберат до нещастниците?

— Жак! — продължаваше да вика Флор. — Казвам ви, че ме погледна и беше отхвърлен ей тук, под тендера... Елате бързо! Помогнете ми де!

Кабюш и Мизар вече бяха вдигнали главния кондуктор, който също бе скочил в последната секунда. Беше си навехнал крака, сложиха го да седне на земята до живия плет; той гледаше мълчаливо, зашеметен, как спасяват другите; явно не го болеше.

— Кабюш, ела да ми помогнеш, казвам ти, че Жак е тук, отдолу! Каменарят не я чуваше, тичаше да спасява ранените; носеше една млада жена, чиито крака висяха счупени от бедрата.

Затова пък Севрин я чу и се спусна към нея.

— Жак! Жак!... Къде? Аз ще ви помогна.

— Да, помогнете ми, поне вие!

Ръцете им се срещнаха; двете заедно се помъчиха да издърпат едно счупено колело. Нежните пръсти на едната бяха безпомощни, докато мощните юмруци на другата премахваха всички препятствия.

— Внимателно! — извика Пекьо, който също им се притече на помощ.

Рязко дръпна Севрин точно когато щеше да стъпи върху някаква отрязана до рамото ръка в син сукнен ръкав. Тя отстъпи ужасена. Не позна ръкава; това беше ръка на непознат, отхвъркнала тук, а трупът сигурно бе на съвсем друга страна. Севрин така се разтрепери, че остана права, вцепенена, разплакана и само гледаше как другите разчистват, неспособна да събере дори парчетата стъкла, които им нарязваха ръцете.

Спасяването на ранените и издирването на убитите стана тежко и опасно, защото огънят от пещта на локомотива бе обхванал дървените части и за да го угасят, се наложи да хвърлят с лопати пръст. Поискаха помощ от Барантен, изпратиха телеграма до Руан, а в това време организираха, доколкото им стигаха силите, разчистването; всички ревностно се включиха. Мнозина от избягалите се върнаха, засрамени от страха си. Работеха обаче безкрайно предпазливо; повдигаха грижливо всяка отломка, защото се бояха да не предизвикат опасни срутвания над заровените нещастници. Появиха се някои затиснати като в менгеме до гърдите ранени, които крещяха от болка. Четвърт час разчистваха, за да освободят един пътник, който, блед като платно, не се оплакваше, твърдеше, че нищо му няма, че нищо не го боли, а когато го извадиха, видяха, че е без крака; издъхна веднага, без да разбере как страшно е осакатен, толкова изплашен беше. Изпод един пламнал второкласен вагон извлякоха цяло семейство — бащата и майката бяха ранени в коленете, бабата беше със счупена ръка; те обаче не усещаха болките, а ридаеха и викаха детето си, тригодишно русокосо момиченце, което бе изчезнало по време на катастрофата и което скоро откриха здраво и читаво под част от покрив — то гледаше весело и засмяно. Отнесоха встрани друго момиченце, обляно в кръв, с изпотрошени ръце, докато намерят родителите му; то стоеше самотно и никому неизвестно, толкова стреснато, че не продумваше; само лицето му се разкривяваше от неописуем ужас, щом някой се приближеше. Не можеха да отворят вратите, понеже дръжките се бяха изкривили при удара, трябваше да влизат през счупените прозорци. Край линията вече лежаха един до друг четири трупа. Настаниха до мъртъвците десетина ранени, които чакаха непревързани, без медицинска помощ. Разчистването вървеше трудно, под всяка отломка откриваха нова жертва, а купчината трептящо, окървавено човешко месо сякаш не намаляваше.

— Казвам ви, че Жак е тук, отдолу! — повтаряше Флор, ставаше й по-леко, като крещеше така упорито и безсмислено; сякаш по този начин изливаше отчаянието си. — Той вика, ето, ето! Слушайте!

Тендерът беше под вагоните, които, струпвайки се един върху друг, накрая се бяха стоварили върху него; действително, откакто машината бе започнала да хрипти по-тихо, изпод купчината се чуваше хъркащ мъжки глас. Колкото повече напредваха, толкова по-силно се чуваше този измъчен глас, изпълнен с такава огромна болка, че работещите не издържаха и сами заридяха и се завайкаха. Когато най-сетне се добраха до човека, освободиха краката му и го издърпаха, стенанията секнаха. Той умря.

— Не — каза Флор, — не е той. Жак е по-надълбоко, там, отдолу.

И с яките си ръце започна да повдига колелата и да ги хвърля надалеч, огъваше ламаринените покриви, трошеше вратите, изтръгваше парчетата от веригите. Когато се натъкваше на мъртвец или на ранен, викаше да го махнат, защото не желаше да прекъсне дори за минута бясното претърсване.

Зад нея работеха Кабюш, Пекьо и Мизар, а Севрин, съсипана да стои на крака, отиде да седне на една пейка, избита от някой вагон. Мизар отново бе обзет от обичайната си флегматичност; тих и безразличен към всичко, избягваше да се уморява и помагаше предимно при изнасянето на телата. И той като Флор се вглеждаше в труповете с надеждата да познае някое от хилядите лица, които от десет години профучаваха край тях е пълна пара, оставяйки им само смътния спомен за долетяла и отлетяла като мълния тълпа. Не, нямаше познати лица, това беше все същият забързан поток от непознати хора; внезапната им, случайна смърт бе също тъй загадъчна, както и забързаният живот, който само преминаваше с бясна скорост, устремен към бъдещето, а те не можеха да назоват нито едно име, не можеха да кажат нищо определено за разкривените от ужас лица на тези клетници, загинали на път, изпотъпкани, премазани подобно войници, чиито трупове изпълват рововете под стрелбата на щурмуваща армия. И все пак на Флор й се стори, че откри един, с когото бе разговаряла, когато влакът бе заседнал в снега — това беше американецът, който пътуваше често, и тя познаваше профила му, без да знае нито името му, нито нещо друго за него и за близките му. Мизар го пренесе с другите

мъртъвци, дошли неизвестно откъде и настигнати тук от смъртта, отпавили се неизвестно закъде.

Пред очите им се разкри още една потресаваща гледка. В едно от купетата на обърнат първокласен вагон откриха семейство — очевидно младоженци; те бяха притиснати така лошо един върху друг, че жената премазваше съпруга, а не можеше да помръдне, за да го облекчи. Той се задушаваше, хъркаше вече, тя молеше като обезумяла да побързат, защото сърцето ѝ се късаше, чувствавайки как сама го убива. Когато най-сетне ги измъкнаха, той веднага се свести, а тя издъхна — един буфер я бе ударил лошо в хълбока. Дошъл в съзнание, мъжът коленичи и зариде до мъртвата, чиито очи още бяха пълни със сълзи.

Бяха извадили вече дванадесет убити и повече от тридесет ранени. Най-сетне стигнаха до тендера; Флор от време на време се навеждаше и претърсваше с пламтящи ечи обгорелите греди и изкривените железарии, за да открие машиниста. Внезапно извика пронизително:

— Виждам го, отдолу е... Ето, това е неговата ръка... ето синия вълнен ръкав... Той не мърда глава, не диша...

Тя се изправи и изруга като мъж:

— Мътните да ви вземат! Побързайте де, трябва да го измъкнем!

Мъчеше се да счупи с ръце пода на един вагон, но другите отломки ѝ пречеха. Тогава изтича и се върна с брадвата, с която Мизарови цепеха дърва; замахвайки о нея като дървар в дъбова гора, тя бясно се нахвърли на дебелиите дъски. Всички се отдръпнаха, за да не ѝ пречат, само ѝ викаха да внимава. Всъщност там нямаше други ранени, а машинистът бе защитен от купчина оси и колела. Флор изобщо не ги слушаше, а цепеше, сигурна, неудържима в порива си. С всеки удар отстраняваше по едно препятствие. С разветите си руси коси, със скъсаната блуза и разголените ръце, тя приличаше на злокобен призрак, проправящ си път сред причинената от него разруха. При едно замахване удари с брадвата някаква ос и острието стана на две парчета. Подпомогната от другите, издърпа колелата, благодарение на които младият човек не бе премазан; първа го подхвана и го изнесе на ръце.

— Жак, Жак!... Той диша, жив е... Ах, боже мой, жив е... Сигурна бях, видях как падна, знаех, че е тук!

Севрин я последва обезумяла. Двете заедно го настаниха край живия плет до Анри, който гледаше все така сащисан, явно несъзнаващ къде се намира и какво става около него. Приближилият се Пекьо остана прав до своя машинист, вълнуваше се, като го виждаше в толкова окаяно състояние; двете жени сега бяха коленичили, едната отдясно, другата отляво, и поддържайки главата на нещастника, дебнеха тревожно и най-слабото потрепване на лицето му.

Жак най-сетне отвори клепачи. Обгърна ги последователно с мътен поглед, явно без да ги познае. Не им обърна никакво внимание. Но когато очите му се спряха няколко метра по-нататък на издъхващата машина, в тях първо се изписа уплаха, а после колебание и все по-нарастваща тревога. Позна начаса Лизон и тя му припомни всичко — двата каменни блока напреки на линията, страхотния сблъсък, при който почувствува как едновременно в нея и в него нещо се счупи; възможно беше той да се оправи, но тя сигурно щеше да умре от това. Лизон не беше виновна, че се показва непокорна; след като се беше разболяла в снега, не бе нейна грешка, задето не е вече така пъргава; да не говорим, че с годините тялото натежава, а ставите губят гъвкавостта си. Жак ѝ прощаваше всичко, обзет от тежка мъка, като я виждаше смъртно ранена, агонизираща. Горката Лизон, не ѝ оставаха вече и няколко минути! Тя изстиваше, жаравата от пещта и се разпадаше на пепел, дъхът ѝ, който досега мощно излизаше от пробитата гръд, се бе превърнал в тих и жален детски плач. Изцапана с пръст и пяна, Лизон, винаги блестяща от чистота, се валяше в почернялата от въглища локва, загиваше трагично като скъпо куче, премазано на улицата. Още миг в зеещите рани можеше да се види как работят всичките ѝ органи — буталата туптяха, същински две еднакви сърца, парата минаваше през шибърите, както кръвта през вените; но шатуните ѝ потрепваха конвулсивно като разбунтувани ръце в предсмъртен гърч; душата ѝ си отиваше със силната пара — източник на живот, нейното мощно дихание, което все още не бе напълно спряло. Пронизаната великанка най-сетне притихна, потъна полека-лека в спокоен сън, замлъкна. Умря. И купчината желязо, стомана и мед, в каквата се бе превърнало премазаното гигантско туловище, разкъсано, с разхвърляни части, с премазани вътрешности, напомняше под ярката дневна светлина огромен и скръбен човешки труп, цял един погинал свят, от който животът мъчително се е изтръгнал.

Жак, като разбра, че Лизон я няма вече, склопи очи, пожела и той да умре, да бъде отнесен с последната въздишка на машината; изпод затворените му клепачи избликнаха сълзи и потекоха по бузите му. Пекьо, който стоеше до него неподвижно, със свито гърло, не можа да понесе тази гледка. Милата им приятелка умираше, а ето че и обичният му машинист искаше да я последва! Свършено беше, значи, с тяхното тричленно семейство! Кран на пътуванията, когато, яхнали машината, изминаваха по сто левги, без дума да разменят, но се разбираха така добре тримата, че не бе необходимо да се обясняват дори със знаци! И Пекьо, макар да бе напълно трезвен, избухна в силни ридания, разхълца се, затресе се цял.

Севрин и Флор също се отчаяха, разтревожени от новия припадък на Жак. Флор изтича вкъщи, донесе камфоров спирт и започна да го разтрива, колкото да не стои със скръстени ръце. В мъката си двете жени едва издържаха и безкрайната агония на единствения останал жив кон, чиито предни крака бяха откъснати. Той лежеше близо до тях и непрекъснатото му цвилене приличаше на човешки вопъл, пропит с такава ужасна болка, че двама от ранените не издържаха и завиха като зверове. Този предсмъртен вик, изпълнен с дълбока, незабравима жалба, раздираше въздуха и вледеняваше кръвта. Това наистина беше страшно угнетяващо; чуха се треперещи гласове, изпълнени едновременно със съчувствие и гняв, които молеха да довършат най-сетне нещастния кон, чиито стенания единствени не стихваха сега, след като машината бе мъртва. Все още ридаещ, Пекьо грабна брадвата със счупеното острие и с един удар разби черепа на животното. Над цялата тази касапница се възцари мълчание.

След два часа чакане най-сетне пристигна помощ. При сблъсъка всички вагони бяха изхвърлени отляво, така че можеха да разчистят линията за няколко часа. Със специална композиция от три вагона и локомотив за проверка на пътищата от Руан пристигнаха началник-канцеларията на префекта, прокурорът, инженери и лекари от Компанията, всички възбудени и забързани; началник-гарата в Барантен господин Бесиер вече бе дошъл с цял екип, който разчистваше останките. В този затънтен, пустинен и обикновено толкова тих край сега цареше оживление, нервно напрежение. Оцелелите и незасегнатите пътници не можеха да се освободят от безумния си страх и трескаво сновяха насам-натам; едни търсеха коли,

ужасени при мисълта отново да се качат във вагон; други, като виждаха, че няма да намерят дори ръчна количка, започнаха да се безпокоят къде ще ядат, къде ще спят; всички питаха за телеграфна станция, някои тръгнаха пеш към Барантен, за да изпратят телеграми. Докато властите, подпомогнати от железопътната администрация, започнаха разследването, лекарите набързо превързаха ранените. Мнозина бяха припаднали сред кървави локви. Други стенеха със слаб глас под убожданията на щипците и иглите. Имаше общо петнадесет убити и тридесет и двама тежко ранени. Бяха наредили мъртвите по гръб край живия плет, докато установят самоличността им. Единствено стажантът на прокурора, русокос и руменобуз младеж, се занимаваше усърдно с тях, като претърсваше джобовете им и преглеждаше книжа, карти, писма, за да открие някакви имена и адреси. Междувременно край него се образува кръг от зяпачи, защото, макар околоръст да нямаше къщи на по-близо от левга, неизвестно откъде бяха дотичали тридесетина души: мъже, жени и деца, които само пречеха и нищо не помагаша. Облакът от черен прах, дим и пара, който обгръщаше всичко, се бе разнесъл и лъчезарното априлско утро ликуваше над тази касапница, обливайки със златния топъл и радостен дъжд на сияещото слънце умиращите, мъртвите, изкормената Лизон, купчината останки, която работниците разчистваха подобно на мравки, възстановяващи своя мравуняк, рухнал под крака на разсеян минувач.

Жак все още беше в несвяст и Севрин спря един от минаващите лекари, молейки го за помощ. Той го прегледа и не откри никаква външна рана; страхуваше се от вътрешни разкъсвания, защото от устата му се стичаха тънки струйки кръв. Тъй като не можеше да постави още окончателна диагноза, посъветва да отнесат колкото може по-скоро ранения, като внимават да не го разтърсват, и да го настанят на легло.

Под опипващите пръсти на лекаря Жак отново бе отворил очи и бе простенал леко от болка; този път позна Севрин и като насън избъбри:

— Отведи ме! Отведи ме!

Флор се наведе над него. Извръщайки глава, той позна и нея. Погледът му се изпълни с детински страх; веднага го отмести с омраза и ужас и отново помоли Севрин:

— Отведи ме веднага, веднага!

Тогава тя го запитва също на „ти“, Сякаш бяха сами — момичето изобщо не я интересуваше!

— Искаш ли в Кроа дьо Мофра?... Няма ли да ти бъде неприятно? Къщата е отсреща, там ще си бъдем у дома.

Втренчил очи в другата, треперещ, той се съгласи:

— Където искаш! Веднага!

Флор застина под изпълнения му е ненавист и ужас поглед. И така, въпреки цялата тая сеч на непознати и невинни, тя не бе успяла да убие нито единия, нито другия; жената нямаше и драскотина, а и той може би щеше да се оправя; с всичко сторено само бе ги сближила още повече, бе им дала възможност да се уединят двамата в самотната къща. Представи си ги настанени там: любовникът, оздравяващ под нежните ръце на любовницата, чиито грижи щеше да възнаграждава о безкрайни ласки; двамата ще удължат този подарен им от катастрофата меден месец, далеч от всички, напълно свободни! Прониза я леден студ, погледна мъртвите, които напразно бе убила.

В този миг забеляза, че някакви господа разпитват Мизар и Кабюш — по всяка вероятност съдебните власти. Действително прокурорът и началник-канцеларията на префекта се опитваха да си изяснят как каруцата на каменаря се бе озовала напреки на линията. Мизар твърдеше, че не е напуснал поста си, но не успяваше да даде никакво по-определено обяснение; наистина не знаел нищо, бил с гръб и се занимавал със сигналната апаратура. Кабюш още не можеше да дойде на себе си и разказваше някаква дълга, объркана история — как сгрешил, че оставил конете, защото искал да се прости с покойницата, как конете тръгнали сами и как девойката не успяла да ги спре. Той се уплиташе, започваше отначало и всъщност нищо не обясняваше.

Див копнеж за свобода отново раздвижи замръзналата кръв на Флор. Тя искаше свободно да разполага със себе си; свободно да размисли и да вземе решение; и без това никога не бе търсила съвети, за да следва своя път. За какво да чака да ѝ досаждат с въпроси, а може би и да я задържат? Дори да не се смята престъплението, не бе изпълнила служебните си задължения, за което носеше отговорност. Не си тръгваше още само защото присъствието на Жак я задържаше.

Севрин толкова моли Пекьо, че той най-сетне намери носилка и дойде да вземе с един приятел ранения. Лекарят бе уговорил с младата

жена да отведе и главния кондуктор Анри, който не бе ранен, но явно имаше сътресение на мозъка. Решиха да се върнат да го вземат.

Севрин се наведе да разкопчее яката на Жак, която го притесняваше, и открито, пред всички, го целуна насърчително, за да понесе по-леко пренасянето.

— Не се бой, там ще ни бъде хубаво.

Той се усмихна и също я целуна. За Флор това бе смъртоносният удар, който завинаги я разделяше от Жак. Струваше ѝ се, че и нейната собствена кръв се лее като река от неизцерима рана. Когато го отнесоха, тя избяга. Минавайки край ниската къщурка, видя през прозореца стаята със смъртния одър и горящата посред бял ден свещ, подобна на бяло петно, до трупа на майка си. След катастрофата покойницата бе останала сама, полуобърната, с широко отворените очи, с присмехулно присвитите устни, и сякаш бе наблюдавала стълкновението и смъртта на непознатата ѝ тълпа.

Флор се спусна да бяга още по-бързо, зави по пътя за Доенвил, после се втурна наляво, в гъсталаците. Познаваше всяко кътче от околността и бе сигурна, че полицаите няма да я хванат, ако тръгнат да я преследват. Престана да тича и се отправи със ситни крачки към една дупка над тунела, където обичаше да се крие в тъжните си дни. Погледна към небето и позна по слънцето, че е обед. Когато се озова в скривалището, легна неподвижно на коравата камениста земя, подложила ръце под главата си, и се размисли. Едва тогава почувствува в себе си страшна празнота; стори ѝ се, че вече е мъртва и полака-лека се вкочанява. Това не бяха угризения на съвестта, задето е убила ненужно толкова хора, тъй като трябваше да направи усилие, за да изпита съжаление и ужас от стореното. Но сега беше сигурна, че Жак я видя как задържа конете; разбра го, като забеляза как се отдръпна отвратен и ужасен, сякаш пред него стоеше чудовище. Той никога нямаше да забрави. Когато си направиш криво сметките, никой не ти е виновен, длъжен си сам да се оправяш. Не ѝ оставаше друго, освен веднага да се самоубие. Нямаше вече никаква надежда; все повече се убеждаваше в това, откакто бе дошла тук и спокойно размишляваше. Единствено умората и отчаянието и пречеха да скочи и начаса да свърши със себе си. И все пак някъде дълбоко у нея, въпреки непреодолимото замайване, което я обхващаше, се надигаше любовта ѝ към живота, жаждата за щастие, последната мечта и на нея да ѝ е

хубаво, след като бе помогнала на онези двамата да блаженствуват свободни! Защо и тя да не изчака нощта, защо да не отиде при Озил, който я обожаваше и щеше да съумее да я защити? Мислите ѝ ставаха все по-вяли, все по-объркани, потъна в мъртвешки вълн, несмуцаван от сънища.

Когато се събуди, бе тъмна нощ. Опипа наоколо замаяно и докосвайки голата земя, на която лежеше, изведнъж си спомни всичко. И като мълния пред нея застана неизбежната съдба — трябваше да умре. Стори и се, че малодушното колебание, безумната мечта, че животът все още може да продължи, бяха изчезнали заедно с умората. Край на всичко, оставаше ѝ само смъртта. Не можеше да живее сред това море от кръв, е разбито сърце, ненавиждана от единствения мъж, когото бе обичала, който принадлежеше на друга. Трябваше да умре, докато все още чувствуваше у себе си сили.

Флор стана, излезе от скривалището сред скалите. Не се поколеба, защото инстинктивно прозря къде да отиде. По звездите определи, че е около девет часа вечерта. Когато стигна до линията, край нея с голяма бързина профуча влак; това я зарадва; всичко се нареждаше, очевидно бяха разчистили само този път, а другият още беше затворен, защото по него движението не бе възстановено. Тя тръгна край живия плет, обкръжена от дълбоката тишина на околния пуцинак. Излишно беше да бърза, нямаше друг влак преди експреса от Париж, който трябваше да мине в девет и двадесет и пет; вървеше в мрака край живия плет със ситни стъпки, напълно спокойна, сякаш правеше обичайната си разходка по безлюдните пътеки. Но преди да стигне до тунела, се отдели от плета и тръгна по самата линия, право срещу експреса, с все така умерена крачка, сякаш се разхождаше. За да не я види пазачът, трябваше да го надхитри както винаги, когато отиваше от другата страна при Озил. В тунела продължи да върви напред. Но сега не се страхуваше както миналата седмица, че ако се обърне, ще загуби представа накъде се движи. Не усещаше признаците на онова безумие, което бе я обзело в тунела, където сред страшния грохот, под надвисналия свод, и предмети, и пространство, и време потъваха в мрак. Какво я интересуваше всичко това? Не разсъждаваше вече, не мислеше за нищо, имаше една определена цел — да върви, да върви напред, докато се зададе влакът, а после да се насочи право към светещия в мрака преден фар.

Чудеше се защо още не идва, имаше усещането, че е вървяла с часове. Колко далеч беше желаната смърт! Отчая се за миг при мисълта, че може да не я срещне, че ще трябва да извърви много левги, преди да се сблъска с нея. Краката я заболяха от умора, нима щеше да ѝ се наложи да седне и да я чака свита на пътя? Това ѝ се струваше недостойно; искаше да върви право към целта, да умре права, така ѝ подсказваше инстинктът на войнстваща девица. Почувствува нов прилив на енергия, пак се устреми напред и тогава зърна отдалеч предния фар на експреса — единствена малка искряща звезда в мастиленочерното небе. Влакът още не беше влязъл под свода, никакъв шум не подсказваше, че приближава, само ярката весела светлинка малко по малко се разрасна. Изправила изваяната си висока и гъвкава снага, подобна на статуя, полюлявайки се на яките си крака, тя ускори ход, но без да тича, сякаш да скъси разстоянието и по-бързо да пресрещне очаквана приятелка. Влакът най-сетне влезе в тунела, страшният грохот се чуваше все по-близо, земята се тресеше като връхлетяна от буря, а звездата се превърна в огромно око, което растеше, открояваше се в някаква тъмна орбита. Тогава, в плен на необяснимо чувство, може би желаейки да бъде сама със смъртта, докато продължаваше да напредва упорито и героично, тя извади от джобовете си една кърпичка, ключове, някаква връв, два ножа и ги остави отстрани на линията; отвърза дори шалчето от врата си, не закопча полуразкъсаната си блуза. Окоето се превърна в жарава, в огромна паст, бълваща огън, влажното горещо дихание на чудовището се носеше сред все по-оглушителен гръм и трясък. Флор вървеше право срещу тази пещ, за да не пропусне машината, като омагьосана, като привлечена от пламък ноцна пеперуда. И в мига на страхотния сблъсък, преди ужасната прегръдка, тя се изправи войнствено, за последен път разбунтувана, сякаш искаше да сграбчи гиганта и да го повали. Удари с главата си предния фар и той изгасна.

Прибраха трупа на Флор чак след един час. Машинистът бе видял под ярките лъчи на фара устремена към локомотива като странно кошмарно видение високата бледа фигура; когато светлината внезапно угасна и влакът продължи да напредва сред буреносен грохот и непрогледната тъмнина, той потрепери, усетил повея на смъртта. Излизайки от тунела, се опита да предупреди пазача за злополуката. Но едва в Барантен успя да съобщи, че някой се бе хвърлил под влака,

очевидно жена, защото по счупеното стъкло на фара се бяха полепили женски косми и мозък. Когато работниците отидоха да търсят трупа, занемяха, поразени от мраморната белота на тялото. Флор лежеше отляво на линията, където бе я отхвърлил силният удар; главата ѝ бе размазана на каца, никъде другаде нямаше драскотина, беше разголена, прекрасна в непорочната си властна красота. Работниците мълчаливо я покриха. Бяха я познали. Сигурно се бе самоубила, обезумяла от страх, за да се избави от тежката отговорност, надвиснала над нея.

В полунощ положиха в ниската къщурка трупа на Флор до трупа на майка ѝ. Постлаха на пода дюшек и запалиха свещ между двете. Фази лежеше, полуизвърнала глава, и сега сякаш наблюдаваше дъщеря си с широко отворените си очи, с ужасната си иронична усмивка; навред из тихия самотен дом кънтяха глухите удари на задъхания Мизар, който не спираше да тършува. Влаковете продължаваха да пътуват по разписание, разминаваха се в двете посоки, движението беше напълно възстановено. Летяха неумолими в своето механично могъщество, безразлични и нехаещи за всички развихрили се драми и престъпления. Какво ги интересуваха непознатите, катастрофирали по пътя, премазани под колелата! Бяха отнесли мъртвците, бяха измили кръвта и всички пак се устремиха напред, към бъдещето.

XI

Бяха в голямата червена спалня в Кроа дьо Мофра с двата прозореца, гледащи към железопътната линия. От старото легло срещу тях се виждаха минаващите влакове. Години наред в нея не бяха пипвали нито един предмет, не бяха раз мествали мебелите.

Севрин нареди да отнесат припадналия Жак в тази стая, а Анри Доверн — в друга, по-малка спалня на първия етаж. Тя самата се настани в една стая близо до Жак, делеше ги само площадката. За два часа всички се подредиха удобно, защото къщата беше напълно обзаведена; в шкафовете имаше дори бельо. Севрин изпрати телеграма на Рубо да не я чака, тъй като сигурно ще остане няколко дни да се грижи за настанените в къщата им ранени; после си сложи престилка и пое задълженията на милосърдна сестра.

Още на другия ден лекарят заяви почти сигурно, че след седмица Жак ще бъде на крака; истинско чудо било, но имал съвсем леки вътрешни увреждания. Препоръча грижи и пълен покой. Когато Жак отново отвори очи, Севрин, която бдеше над него като над дете, го помоли да я слуша за всичко. Той беше толкова слаб, че само й кимна с глава в знак на съгласие. Беше в пълно съзнание, позна описаната от нея стая в нощта на признанието, червената стая, в която на шестнадесет и половина години бе отстъпила пред насилието на председателя Гранморен. Сега лежеше в същото онова легло, от което, без да повдига глава, можеше да види през прозорците насреща как преминават влаковете, разтърсващи силно цялата къща. Тя беше точно такава, каквато си я представяше и каквато бе му се мяркала, когато профучаваше край нея с машината си. Виждаше я пак напреки на пътя, скръбна и самотна със затворените капаци, добила още по-изоставен и унил вид сред печалната, обрасла с къпини градина, със закачената огромна табела: „Продава се“. Спомняше си странното неразположение, потискащата тъга, която го обземаше винаги, сякаш тя му се изпречваше на пътя като символ на нещастieto. Лежейки сега

безсилен в червената стая, Жак си мислеше, че разбира онова свое предчувствие за бъдещи злини: без съмнение съдено му бе да умре тук.

Щом видя, че Жак вече сигурно ще схване думите ѝ, Севрин се наведе и оправяйки завивката, прошепна на ухото му:

— Не се безпокой, опразних джобовете ти и взех часовника.

Той я изгледа с широко отворени очи и направи усилие да си спомни:

— Часовника... Ах, да, часовника!

— Можеха да те претърсят. Скрих го при мен. Не се страхувай!

Той стисна с благодарност ръката ѝ. Извърна глава и видя на масата ножа, който също бе в джоба му. Нож като другите — нямаше за какво да го крият.

След още един ден Жак се почувствува много по-добре и започна да се надява, че няма да умре. Истинско удоволствие изпита, като видя край себе си Кабюш, който също се грижеше за него и вървеше на пръсти по паркета, за да заглуши тежките си великански стъпки. След катастрофата каменарят не бе напуснал Севрин; обзет от гореща самопожертвователност, зарязваше задълженията си и всяка сутрин идваше да ѝ помага в грубата работа; служеше ѝ като вярно куче, гледаше я в очите. Казваше, че въпреки нежния си вид тя е силна жена. Правела толкова много за другите, и за нея някой трябвало да направи нещо! Любовниците свикнаха с присъствието му, говореха си на „ти“ пред него и дори се целуваха, без да се стесняват, когато прекосяваше стаята тихо, старайки се да мине колкото може по-незабелязан въпреки огромното си туловище.

Жак се чудеше на честите отсъствия на Севрин. Първия ден по съвета на лекаря тя скри от него, че Анри лежи на долния етаж, защото сама усещаше колко по-спокоен е той при мисълта за пълното им усамотение.

— Сами сме, нали?

— Да, скъпи, съвсем сами... Спи спокойно.

Въпреки това непрекъснато изчезваше и на другия ден той чу стъпки и шушукане на първия етаж. След още един ден до него долетя сподавена весела глъчка — звънливи гласове, смях, неспирно бърбене.

— Какво е това? Кой е там?... Не сме ли сами?

— Не, мили, не сме, точно под твоята стая има още един пострадал, когото трябваше да прибера.

— Аха!... И кой е той?

— Ами Анри, главният кондуктор.

— Значи, Анри!...

— Днес сутринта дойдоха сестрите му. Нали ги чуваш, смеят се пръст да им покажеш... Понеже той е по-добре, ще се приберат довечера заради баща си. Анри ще остане още два-три дни, докато напълно се възстанови... Представяш ли си, той скочил, но не си счупил нищо; само дето беше пооткачил, ама сега се оправи.

Жак мълчеше, но я загледа така дълго, че тя добави:

— Нали разбираш?... Ако той не беше тук, щяха да плъзнат приказки... След като не сме сами, мъжът ми дума не може да каже... Чудесен повод да останем без усложнения... Нали разбираш?

До вечерта Жак слуша смеха на сестрите Доверн; спомняше си ги; нали и тогава, в онази стая в Париж, когато, притискайки се до него, тя бе му признала всичко, те се веселяха на долния етаж! После притихнаха; чуваха се само леките стъпки на Севрин, сновяща между двете стан. Вратата долу се затвори, къщата потъна в дълбок покой. Измъчваше го жажда и на два пъти се наложи да почука със стола на пода, за да я извика. Тя идваше усмихната, забързана и се впускаше в безкрайни обяснения защо се бави долу — трябвало да слага студени компреси на главата на Анри.

На четвъртия ден позволиха на Жак да става и да седи по два часа в креслото до прозореца; като се понаведеше, виждаше отрязаната от железопътната линия тясна градинка, заградена с ниска стена, обрасла в обсипани с бледорозови цветчета шипки. Спомни си нощта, когато се бе покатерил, за да погледне оттатък стената; видя отново обширното пространство от другата страна на къщата, затворено само с жив плет; нали бе преминал през него и бе налетял на Флор, която седеше на прага на порутения парник и режеше с ножица възлите на въжетата. Ах, кошмарна нощ, когато толкова се бе ужасил от болестта си! Колкото по-ясно си спомняше всичко, толкова по-настойчиво го преследваше образът на русокосата Флор, тази висока и гъвкава войнствена девица с пламенните очи, вперени в неговите! Отначало не отваряше дума за катастрофата; от предпазливост никой около него също не казваше нищо. Но сега подробностите изплуваха, той възстанови всичко и започна да мисли така упорито, с такова постоянство за това, че седейки до прозореца, копнееше единствено да

узнае какво е станало с действащите лица. Защо не виждаше кран бариерата Флор с флагчето в ръка? Не се решаваше да пита и това усиливаше още повече неразположението, което му навяваше тая злокобна, сякаш населена с призраци къща.

Една сутрин обаче, когато Кабюш пак бе дошъл да помогне на Севрин, се реши и запита:

— А Флор болна ли е?

Изненадан, каменарят не разбра знака на Севрин; сметна, че го подтиква да отговори:

— Горката Флор умря!

Жак ги изгледа разтреперан; при това положение трябваше да му разкажат всичко. Обясниха му как девойката се е самоубила, хвърляйки се под влака в тунела. Отложили погребението на майка ѝ до вечерта, за да ги погребат заедно; сега лежали една до друга в тясното гробище на Доенвил при по-малката сестра, кротката нещастна Луизет, умряла също тъй насилствено сред кръв и кал. Три нещастници, погинали насред жизнения си път, смазани, изличени, пометени от страшния вихър на летящите влакове.

— Боже мой, умряла! — повтори Жак тихо. — Горката леля Фази, и Флор, и Луизет!

Като чу името на Луизет, Кабюш, който помагаше на Севрин да оправи леглото, неволно погледна младата жена, развълнуван от спомена за някогашната си любов; сега нова любов го бе завладяла и той, чувствителен и ограничен, я приемаше без съпротива, като добро куче, дотичало при първата ласка. Севрин, която знаеше за трагичната му любов, го изгледа съчувствено; той много се трогна; подавайки ѝ възглавницата, неволно я докосна с ръка, задави се и с пресеклив глас отговори на Жак, който запита:

— Обвиниха я, че умишлено е предизвикала катастрофата ли?

— О, нищо подобно... Ама нали разбирате, грешката беше нейна...

Той разказа припряно всичко, което знаеше. Нищо не видял, защото бил в къщата, когато конете потеглили и откарали товара насред линията. Ей за това го гризела съвестта и господата от съда сурово го упрекнали — не бивало да оставя конете, ако си бил стоял до тях, нямало да се случи тая страхотия. Приключили разследването, като решили, че всичко се дължи на най-обикновена небрежност от

страна на Флор; и тъй като тя се самонаказала жестоко, всичко свършило дотук; дори не преместили Мизар, който със смиреното си и угодническо държане се измъкнал от неприятностите, прехвърляйки вината на покойната; тя правела всичко на своя глава, често му се налагало да изоставя поста си, за да пуска бариерата. Впрочем и Компанията беше потвърдила, че Мизар изпълнява отлично задълженията си; докато се прежени, му разрешили да си вземе за помощница една съседка Дюклу, бивша кръчмарска прислужница, която живеела от припечелените навремето по доста съмнителен начин пари.

Когато Кабюш излезе от стаята, Жак направи знак с очи на Севрин да остане. Беше страшно преbledнял.

— Ти знаеш, че Флор нарочно е дръпнала конете и е преградила пътя с камъните, нали?

Севрин на свой ред преbledня.

— Какви ги приказваш, мили?... Имаш температура, трябва да легнеш.

— Не, не, не бълнувам... Ти не разбираш ли? Видях я, както виждам теб. Държеше конете и ги спираше със силната си ръка да не изтеглят каруцата.

При тези думи Севрин се строполи с подкосени крака на един стол срещу него.

— Боже мили! Божичко! Какъв ужас!... Това е чудовищно. Направо няма да мога да спя.

— Дявол да го вземе — продължи той, — всичко е ясно, опитала се е да ни убие с целия куп хора... Отдавна ми се сърдеше, ревнуваше... Освен това май нещо не е била в ред, да измисля такива чудесии!... Колко убийства наведнъж, колко кръв! Ах, проклетница такава!

Севрин седеше с широко отворени очи, устните ѝ нервно потрепваха; Жак млъкна; една минута се гледаха безмълвно. После, откъсвайки се от ужасните видения, кръжащи помежду им, той поде полугласно:

— Ах, значи, е умряла, ето защо ми се явява! Откакто съм дошъл в съзнание, все имам чувството, че е тук! И тази сутрин, като се обърнах, я видях до леглото си... Тя е мъртва, а ние сме живи. Дано не ни отмъсти сега!

Севрин потръпна:

— Млъкни, моля ти се! Млъкни! Подлудяваш ме!

И излезе. Жак чу как отиде при другия болник. Той остана до прозореца и отново се загледа в пътя, в къщурката на пазача на бариерата с големия кладенец, в тясната дървена барака, където Мизар механично, като насън, извършваше еднообразната си работа. Тези неща поглъщаха сега с часове вниманието му, сякаш търсеше отговора на някаква задача, която не можеше да реши и от която зависеше спасението му.

Не се уморяваше да наблюдава Мизар, този плешив, смирен, блед човечец, вечно разтърсван от лоша кашлица, който, в плен на алчността, бе отровил жена си, такава здравенячка; бе подкопал здравето ѝ, както червеят подкопава дървото. Сигурно години наред и денем, и нощем по време на безкрайната дванадесетчасова служба през главата му не бе минавала друга мисъл. При всяко дрънване на електрическия звънец, известяващ за приближаването на влак, той даваше знак с тръбата си; след като влакът се изнижеше, затваряше пътя, натискаше едно копче, за да съобщи на следващия пост, и друго копче, за да освободи пътя зад предишния; това бяха прости механични движения, които се бяха превърнали в навик и не внасяха нищо ново в живуркането му. Неграмотен и тъп, той никога не четеше, стоеше край сигналните звънци, отпуснал ръце, със зареян безсмислен поглед. Киснеше почти винаги в бараката си и единственото му развлечение бе да закусва колкото може по-дълго. После пак се вдървяваше, с празна глава, без една сваятна мисъл, борейки се непрекъснато с ужасната си сънливост; понякога дремеше с отворени очи. За да не изпада нощем в това непреодолимо вцепенение, се насилваше да стане и да се поразтъпче; краката му се огъваха, сякаш бе пиян. Така подмолната борба с жена му за скритите хиляда франка, които щяха да останат на този, който надживее другия, сигурно единствена предизвикваше някакво разсъждение у този тромав самотник. Докато тръбеше и натискаше сигналните звънци подобно на автомат, бдейки над безопасността на толкова хора, той мислеше за отровата; и когато седеше с отпуснати ръце и премрежен за сън поглед, пак за това мислеше. За нищо друго; искаше да я убие, да търси и да се сдобие с парите.

Жак се чудеше, че сега не забелязва никаква промяна у него. Значи, можем да убиваме без особени сътресения и животът продължава. След първото трескаво тършуване Мизар действително отново се бе отпуснал както преди, приемайки лицемерно равнодушния вид на немощен човечец, страхуващ се от всичко. В душата си чувствуваше, че макар да бе я уморил, жена му тържествуваше: той беше победен; преобърна наопаки къщата, но нищо не намери, дори един сантиметър; и на землистобледото му лице само неспокойният търсец поглед издаваше, че е угрижен. Постоянно виждаше широко отворените очи на мъртвата и свитата ѝ в зловеща иронична усмивка уста, повтаряща: „Търси! Търси!“ Той търсеше и нямаше минута покой; мозъкът му работеше, работеше непрестанно, за да открие мястото, където бяха парите; преповтаряше си всички скривалища, като отмяташе вече проверените, пламваше от треска, щом си представеше някое ново, и бързо зарязваше всичко, за да изтича отново напразно дотам — безкрайно, непоносимо изтезание, отмъстително мъчение, някаква мозъчна възбуда, която го държеше буден, оглупял и предъвкващ, без да иска, тази натрапчива като тиктакане на часовник мисъл. Когато тръбеше един път за влаковете по дясната линия и два пъти за другите по лявата, той търсеше; когато се подчиняваше на сигналите, когато натискаше копчетата, когато затваряше и отваряше пътя, пак търсеше; търсеше безспир, търсеше като безумен денем, натежал от бездействие и постоянно очакване, нощем, умиращ за сън, като изгнаник накрай света сред безмълвието на черните поля. Старата Дюклу, която пазеше сега бариерата, искаше да се омъжи за него и го отрупваше с грижи, обезпокоена, че той не затваря очи.

Една нощ Жак, който бе започнал да прави по няколко крачки из стаята, стана, приближи се до прозореца и видя, че у Мизар свети — той сигурно търсеше. Следващата нощ пак стана да погледне, но изненадано позна огромната тъмна фигура на Кабюш, който стоеше под прозореца на съседната стая, където спеше Севрин. Това, без сам да знае защо, вместо да го ядоса, го изпълни със съчувствие и тъга: още един нещастник, този огромен глупчо, застанал там като разбесуван верен пес. Действително Севрин, макар да не бе кой знае колко красива, ако човек се вгледаше в нея, бе тъй крехка, тъй безкрайно чаровна с мастиленочерните си коси и със светлите си очи

като цветчета на зеленика, че дори диваците, дори тъпите великани така хлътваха по нея, че стърчаха по цяла нощ край вратата ѝ като треперещи юноши! Сети се за разни неща: как тичаше да ѝ помага каменарят, с каква робска преданост я гледаше. Да, несъмнено Кабюш я обичаше, желаше я. На другия ден, наблюдавайки го, видя как, докато оправяше леглото, потайно вдигна един паднал от кока ѝ фуркет и го прибра. Жак си припомни собствените си терзания, мъчителната страст, която с оздравяването се възвръщаше смутна и ужасна в него.

Изминаха още два дни, седмицата свършваше и както бе предсказал лекарят, двамата ранени можеха да поемат задълженията си. Една сутрин машинистът видя своя огняр Пекьо в съвсем нова машина; той му махна с ръка, сякаш го викаше. Жак обаче не бързаше, страстта му отново се бе пробудила като тревожно очакване за нещо, което трябва да се случи. Същия ден чу на долния етаж радостни младежки смехове, веселие, което изпълни тъжната къща с оживлението на пансионите по време на междучасие. Позна сестричките на Доверн. Не каза нищо за това на Севрин, която през целия ден не се задържа и пет минути при него. После, вечерта, когато над къщата се спусна мъртвешка тишина и тя влезе в стаята някак сериозна, пребледняла, я изгледа втренчено и запита:

— Значи, замина. Сестрите му ли го отведоха?

Тя отговори кратко:

— Да.

— И сега сме сами, съвсем сами?

— Да, съвсем сами... Утре ще трябва да се разделим, връщам се в Хавър. Край на лагеруването в тая пустиня.

Жак продължаваше да я гледа усмихнат и нерешителен. Найсетне каза:

— Май ти е мъчно, че той си отиде, а?

Тя потрепери, понечи да възрази, но Жак я спря:

— Нямам намерение да се караме. Както знаеш, не съм ревнив. Веднъж ми каза да те убия, ако ми изневериш, нали? Имам ли вид на мъж, който се кани да убие любовницата си?... Ама ти наистина киснеш все долу. Една минута не се свърташе при мен. Накрая се сетих какво ми разправяше мъжът ти... че някоя хубава вечер ще отидеш при този мъж, без да си влюбена, само за да започнеш нещо ново.

Тя вече не се опитваше да възразява, само повтори бавно два пъти:

— Да започна нещо ново, да започна нещо ново...

И в порив на неудържима откровеност, продължи:

— Знаеш ли, така е... Ние с теб можем да си кажем всичко. Толкова неща ни свързват... Той ме преследва от месеци. Знаеше, че съм твоя, и си въобразяваше, че няма да ми е трудно да стана и негова любовница. Когато отидох да се грижа за него долу, пак ми заговори за това, повтори ми, че е влюбен в мен до смърт, и така горещо, толкова нежно и ласкаво ми благодари за грижите, че, признавам си, за миг си помечтах и аз да го обикна, да започна нещо ново, по-хубаво, по-спокойно... Да, може би без любов, но нещо, което да ме уталожил.

Тя замлъкна и поде след кратко колебание:

— Защото сега пред нас се издига стена, не можем да продължим нататък... Мечтата да заминем, надеждата да бъдем богати и щастливи в Америка, цялото това блаженство, което зависеше от теб, стана невъзможно, защото ти не можа... О, не те упреквам, напротив, по-добре дори, че не стана, искам само да ме разбереш, от теб вече няма какво да чакам — утре ще бъде като днес, същите грижи, същите мъки.

Той я оставяше да говори; само, като замлъкна, запита:

— Затова ли спа с другия?

Тя направи няколко крачки из стаята, после се върна, сви рамене:

— Не, не съм спала с него, казвам ти го честно и ти ми вярваш, сигурна съм, защото ние не можем и няма за какво да се лъжем... Не бях в състояние да го направя, както и ти онова нещо. Какво? Чудно ти е как една жена, която е обмислила всичко и знае каква изгода ще има, не е могла да се отдаде на избрания мъж? Да си призная, и аз се чудя; не ми беше кой знае колко трудно да бъда мила, искам да кажа, да доставям удоволствие на мъжа си или на теб, като виждах колко много ме обичате. Но този път не можах. Той целуваше ръцете ми, но никога не ме е целувал по устата, кълна ти се. Чака ме в Париж. Толкова беше нещастен, че не исках да му отнема надеждата.

Тя не грешеше, Жак ѝ вярваше, виждаше, че не го лъже. Отново в душата му пропълзя тревога, потръпна от безумно желание при мисълта, че са сами, далеч от всички, пламна от предишната страст. Помъчи се да се сдържи, възкликна:

— Ами другият? Има още един, Кабюш!

Тя пак се върна рязко при него.

— Ах, значи, и ти си го забелязал... Да, вярно е, има още един... Питам се, какво им става на всички?... Тоя никога не ми е казал нито дума. Ама го виждам как кърши ръце, като се целуваме с теб. Чува, че ти говоря на „ти“, и се завира някъде да плаче. Краде ми разни работи: ръкавици, носни кърпички, и си ги носи в леговището като съкровища... Надявам се, не мислиш, че съм способна да отстъпя на такъв дивак. Много е грамаден, ще ми бъде страшно. Ама той и не иска нищо... Не, не, тези огромни здравеняци, когато са срамежливи, умират от любов, без да пожелаят каквото и да било. Един месец да ме оставиш под негова закрила, е пръст няма да ме пипне, както не е пипнал и Луизет, днес мога да се закълна, че е така.

При този спомен очите им се срещнаха, възцари се мълчание. Миналото възкръсна: срещата при съдия-следователя в Руан, после първото им чудесно пътуване до Париж, любовните срещи в Хавър и всичко хубаво и страшно, което бе последвало. Тя се приближи, застана съвсем близо до него, той чувствуваше топлото ѝ дихание.

— Не, не, още по-малко бих могла да принадлежа на този. Пък и на който и да е друг, разбираш ли ме, просто не бих могла... И знаеш ли защо? В този мир най-добре го усещам и съм сигурна, че не се лъжа: така е, защото ти ме взе цялата. Да, няма друга дума, ти ме взе, както човек взема някоя вещ в ръцете си, за да я отнесе някъде, за да разполага с нея всяка минута като със своя собственост. Преди теб не бях ничия. Твоя съм и ще остана твоя, дори ти да не го искаш, дори аз да не го искам... Това не бих могла да ти го обясня. Ние с теб сме били създадени един за друг. С другите ми беше страшно, противно; а с тебе ми бе чудно хубаво, изпитах неземно щастие... Ах, обичам само теб и никога не бих могла да обичам друго освен теб!

Тя протягаше ръце, за да го притегли, да го прегърне, да положи глава на рамото му, да впие устни в устните му. Но той улови ръцете ѝ, задържа я обезумял, ужасен, защото пак усети онази тръпка в себе си, а кръвта нахлу в главата му. Ушите му пищяха, сякаш чуваше удари на чук, някаква шумна тълпа, както при някогашните силни кризи. От известно време не смееше да я обладава нито през деня, нито дори при светлината на свещ от страх да не обезумее, ако я види разголена. А сега една лампа ярко ги осветяваше двамата; той трепереше, започваше

да губи самообладание, да озверява, сигурно защото бе зърнал през откопчаната яка на пенъора заоблената ѝ бяла шия.

Изгаряща от страст, Севрин продължи умолително:

— Пред нашия живот се издига преграда, нека! Дори да не чакам нищо ново от теб, дори утрешният ден да ни донесе същите грижи, същите терзания, все ми е едно, остава ми само да влача дните си и да страдам с теб. Ще се върнем в Хавър и ще живеем както дойде, стига да бъдеш мой от време на време, поне за час... Три ноци вече не спя; измъчвам се отгатък, в стаята си, толкова искам да дойда при теб. Но ти беше толкова болен, струваше ми се толкова мрачен, че не се осмелих... Нека да остана при теб тази вечер. Ще видиш колко хубаво ще ни бъде, ще се свия в ъгълчето, няма да ти преча. Помисли си, това е последната ни нощ... В тази къща сме накрай света. Слушай — нито звук, няма жива душа. Никой не може да дойде, ние сме сами, съвсем сами, дори да умрем в обятията си, никой не би го узнал.

Изпаднал в страстно изстъпление, възбуден до крайност от ласките ѝ, Жак, който нямаше оръжие, разпери пръсти да я удуши, но тя по навик се обърна и угаси лампата. Тогава той я взе на ръце и я отнесе в леглото. Това бе една от най-пламенните им любовни ноци, най-хубавата, единствената, в която се сляха напълно, сякаш се превърнаха в едно същество. Омаломощени от щастие, така разнебитени, че не усещаха собствените си тела, те не можеха да заспят, а останаха прегърнати. Както през онази нощ в Париж, в стаята на старата Виктоар, той мълчаливо я слушаше, а тя шепнеше безспир, долепила устни до ухото му. Може би тази вечер бе почувствувала смъртта да минава зад нея, преди да угаси лампата. До този ден безгрижно се усмихваше, без да съзнава, че в прегръдките на любовника ѝ я заплашва гибел. Сега усети студена тръпка и обзета от непонятен страх, се притисна още по-силно до гърдите му, жадна за мъжка закрила. Сякаш му отдаваше цялото си същество, съсредоточено в лекото ѝ дихание.

— Ах, скъпи мой, ако бе успял, колко щастливи щяхме да бъдем там!... Не, не, не те карам вече да направиш нещо, което не ти е възможно; само че много ми е мъчно за нашата неосъществена мечта!... Ей сега ми стана толкова страшно. Не знам защо, ама ми се струва, че нещо ме заплашва. Разбира се, това е детинщина; и все пак всяка минута се обръщам, сякаш зад мен стои някой, който иска да ме

убие... И само ти, мили, ще ме защитиш. Ти си моята радост, смисълът на живота ми.

Жак не отговори, само я притисна по-плътно, влагайки в прегръдката си неизречените думи, вълнението си, искреното желание да бъде добър с нея, силната любов, която тя не бе престанала да му вдъхва. А искаше да я убие тази вечер; ако не се бе обърнала да загаси лампата, несъмнено щеше да я удуши. Никога нямаше да оздравее, кризите му се повтаряха без определен повод, без сам да може да открие и да проумее причините. Защо например се бе случило тази вечер, когато знаеше, че тя му е вярна и го обича тъй страстно и доверчиво? Може би колкото повече го обичаше тя, толкова по-цялостно желаше да я притежава той и дори с тъмния и зловещ егоизъм на самца предпочиташе да я унищожи, за да е само негова. Негова като земята, мъртва!

— Кажи, мили, от какво се страхувам? Знаеш ли какво може да ме заплашва?

— Не, не, бъди спокойна, нищо не те заплашва.

— Понякога цяла треперя. Дебне ме някаква постоянна опасност, не я виждам зад мен, но я усещам... От какво се страхувам?

— Не, не, не се страхувай... Обичам те, няма да позволя на никого да ти причини зло... Виж колко ни е хубаво така, двамата, един до друг.

Помълчаха очаровани.

— Ах, скъпи мой — продължи тя с ласкав шепот, — колко много нощи ни чакат като тази, безкрайни нощи, когато ще бъдем двамата, слети в едно... Знаеш ли, можем да продадем тази къща и да заминем с парите в Америка, където приятелят ти все още чака... Не минава ден да не си легна с мечтата как ще подредим живота си... Там всяка нощ ще бъде като тази. Ще бъда твоя, само твоя, и ще заспиваме в обятията си... Знам, че не можеш... Говоря ти за това не за да ти причинявам болка, а защото, без да искам, думите ми се изливат от сърцето.

Жак отново взе толкова пъти вземаното и изпълнено решение — да убие Рубо, за да не убие нея. И сега, както преди, си повярва, че то е категорично и непоколебимо.

— Не можах, но сега ще успея — също прошепна той. — Нали ти обещах?

Тя слабо възрази:

— Моля ти се, недей, не ми обещавай... Иначе ще се поболеем, като не ти достигне смелост... Пък и толкова е ужасно, не бива! Не, не, не бива!

— Напротив, знаеш, че трябва. И точно защото трябва, ще намеря сили... Искях да поговорим за това и ще поговорим; сами сме и сме толкова спокойни, че можем всичко да си кажем.

Тя се съгласи с въздишка, сърцето ѝ биеше тъй силно, че той усещаше ударите му до своето сърце.

— Ах, божичко! Толкова ми се искаше, докато не си бях казала, че не бива... Ама сега, след като си го решил, нямам търпение.

Те отново замлъкнаха под бремето на това страшно решение. Усещаха наоколо си притихналата печал на този суров затънтен край. Беше им горещо, сплетените им тела се сляха...

После той обсипа шията ѝ, под брадичката, с нежни целувки и тя пак зашепна:

— Трябва да дойде тук... Да, мога да го извикам под някакъв предлог. Още не знам какъв. Ще видим по-нататък... Ще се скриеш и ще го причакаш... И всичко ще се уреди от само себе си, защото тук няма кон да ни попречи... Така ще направим, нали?

Без да престава да целува шията ѝ, той отговори послушно:

— Да, да.

Но Севрин продължаваше да обсъжда подробностите; и колкото повече се оформяше в главата ѝ планът, толкова повече го допълваше и усъвършенствуваше.

— Само че, знаеш ли, мили, глупаво ще бъде да не вземем предпазни мерки. Ако ще се оставим да ни задържат на другия ден, по-добре нищо да не започваме... Четох някъде, вече не си спомням къде, сигурно в някой роман, че най-добре е да прилича на самоубийство... Той е толкова особен напоследък, толкова смахнат и мрачен; никой няма да се изненада, като се разбере неочаквано, че е дошъл да се самоубие тук... Трябва тъй да нагласим всичко, че самоубийството да изглежда правдоподобно... Нали?

— Да, разбира се.

Тя замълча, леко задъхана, защото той продължаваше да обсипва шията ѝ с целувки.

— Трябва да измислим как да прикрием следата, нали?... Сетих се нещо! Ако например има рана на шията; можем да го отнесем

двамата на железопътната линия. Нали разбираш? Тъй ще го нагласим на релсите, че първият влак да му отреже главата. Нека оглеждат след това!... Всичко ще е премазано, ни дупка, ни дявол!... Одобряваш ли? Кажи!

— Да, става. Хубаво го измисли.

Дватамата се оживиха. Тя дори се развесели, гордеейки се с изобретателността си. Потрепери при една страстна целувка на Жак.

— Пусни ме, чакай малко... Все още не е доизпипано, мили. Ако останеш тук с мен, самоубийството ще изглежда подозрително. Трябва да заминеш. Разбираш ли? Утре ще заминеш, но така, че всички да те видят: Кабюш, Мизар... за да се знае. Ще вземеш влака в Барантен, ще слезеш в Руан под някакъв предлог; щом се стъмни, ще се върнеш, ще ти отворят задната врата. Дотук са четири левги, ще ги изминеш за три часа... Този път няма грешка. Стига да искаш, готово е.

— Да, искам, готово е.

Сега Жак лежеше неподвижно и размишляваше, без да я целува. Останаха така в обятията си, мълчаливи; не помръдваха, сякаш угнетени от бъдещото деяние, което вече им се струваше безвъзвратно решено. После бавно дойдоха на себе си и пак се пожелаха. Прегърнаха се задъхани; тя обаче изведнъж отпусна ръце.

— А под какъв предлог да го извикам тук? Ако вземе влака в осем вечерта, след дежурство, няма как да дойде преди десет; това ни оправя... Чакай! Сетих се! Нали Мизар каза, че има купувач за къщата; ще дойде да я гледа вдругиден! Чудесно, щом стана, ще телеграфирам на мъжа ми, че присъствието му тук е абсолютно наложително. Ще пристигне утре вечер. Ти ще заминеш следобед и ще се върнеш преди него. Ще бъде тъмно, няма луна, нищо не ще ни попречи... Всичко се нарежда отлично.

— Да, отлично.

Този път се обладаха страстно, несдържано. Когато най-сетне заспаха в прегръдките си сред тишината, още не бе се развиделило; зората едва докосваше мрака, метнал над тях черно покривало. Той спа до десет часа като пребит, без да сънува; когато отвори очи, беше сам, тя се обличаше в стаята си оттатък площадката. Ярки слънчеви лъчи нахлуваха през прозореца, грабваха като огън червените завеси на леглото, червените тапети и цялата червена стая запламтя; къщата се разтърси от преминаващия с грохот влак. Сигурно влакът бе го

събудил. Заслепен, погледна към слънцето, към червената жарава, сред която стоеше; и си припомни — всичко бе решено, следващата нощ, когато слънцето залезе, той ще убие!

Денят премина, както Севрин и Жак бяха предвидили. След закуска тя помоли Мизар да занесе в Дюенвил телеграмата до мъжа ѝ; към три часа Жак започна да се приготвя за път в присъствието на Кабюш. Понеже трябваше да вземе в четири и четиринадесет влака за Барантен, каменарят го изпрати — нямаше работа, освен това все се навърташе край него; струваше му се, че край любовника намира частица от обожаваната жена. Жак пристигна в пет без двадесет в Руан, отседна близо до гарата в кръчмата на една своя землячка. Каза, че искал да се види на другия ден с някои приятели, преди да поеме службата си в Париж. Бил много уморен, надценил силите си, затова още в шест отиде да спи; стаята му беше на първия етаж с прозорец към малка безлюдна улица. Десет минути по-късно вече бе на път към Кроа дьо Мофра; излезе през прозореца, без да го видят, като притвори капака така, че да се промъкне пак незабелязано в стаята.

В девет и четвърт Жак се озова отново пред уединената тайнствена къща, разположена напреки на железопътната линия. Нощта бе много тъмна, никаква светлинка не докосваше херметично затворения дом. Сърцето му се сви болезнено, изпита непоносима мъка, предчувствие за очакващата го вътре неизбежна беда. Хвърли три камъчета по прозоречните капаци на червената стая, както се бяха уговорили със Севрин; после мина зад къщата; вратата тихо се отвори. Той влезе, затвори я и последва опипом леките стъпки по стълбището. Горе в един ъгъл на масата светеше голяма лампа; зърна разтуреното легло, захвърлените на един стол дрехи на Севрин, нея самата по нощница, боса, с прибрана за нощта коса, така че цялата ѝ шия бе открита, и застана изумен.

— Ама ти легна ли си вече?

— Разбира се, много по-убедително е... Хрумна ми нещо! Като дойде и сляза да му отворя съблечена, изобщо няма да се усъмни. Ще му кажа, че имам мигрена. Мизар вече знае, че не ми е добре. Изобщо не съм излизала от стаята — така ще обясня, когато утре сутрин го намерят на релсите.

Жак потрепери и се ядоса:

— Не, не, облечи се... не бива да лягаш... Не стой така!...

Тя изненадано се усмихна:

— Ама защо, мили? Не се безпокой, уверявам те, не ми е студено... Ето, виж колко съм топълйка!

И нежно се приближи до него, понечи да го прегърне с разголените си ръце; нощницата се плъзна по рамото ѝ, откри заоблената шия. Понеже Жак отстъпи още по-ядосан, каза послушно:

— Не се сърди, ще се мушна в леглото. Бъди спокоен, няма да изстина.

Когато легна и издърпа завивката до брадичката си, той като че ли се поуспокои. Севрин продължаваше да му разяснява най-спокойно плана си:

— Щом почука, ще сляза да му отворя. Отначало мислех да го оставя да се качи, а ти да го чакаш тук. Ама после ще трябва да го сваляме долу, става сложно; освен това стаята е с паркет, докато антрето е с плочки, така че лесно ще го измия, ако останат петна. Дори, като се събличах, се сетих за някакъв роман, в който авторът разказва как един човек, за да убие някого си, се съблякъл гол. Нали разбираш? Измиваш се след това и по дрехите няма и една пръска... Защо и ти да не се съблечеш? Защо да не махнем нощниците?

Жак я изгледа слисан. Но на лицето ѝ както винаги бе изписана кротост, гледаше го с ясните си детински ечи и чисто и просто обсъждаше как да свършат успешно работата. Всичко това се въртеше в главата ѝ. А той само като си представи как ще се съблекат голи, за да не ги опръска кръвта на убития, се разтърси цял от ужасна тръпка.

— Не, не!... И таз добра, да не сме диваци! Остава още да му изядем сърцето, нали? Значи, толкова го мразиш?

Лицето на Севрин внезапно помръкна. Този въпрос я изтръгна от приготовленията ѝ на грижовна домакиня и тя изведнъж осъзна какво ужасно деяние обмисля. Сълзи напълниха очите ѝ.

— Прекалено много страдах през последните месеци, не мога да го обичам. Сто пъти ти казах — готова съм на всичко, но не и да остана дори седмица още с тоя човек. Прав си, ужасно е, че стигнахме дотук, ама нали толкова ни се иска да бъдем щастливи заедно... Добре, ще слезем на тъмно. Ти ще се скриеш зад вратата и когато я отворя и той влезе, действуйвай, както намериш за добре... Занимавам се с това само за да ти помогна да не го измисляш сам. Старая се да уредя колкото може по-добре всичко.

Жак се спря до масата, като видя ножа — оръжието, с което си бе послужил и мъжът ѝ; явно го бе оставила там, за да го вземе той. Ножът лъщеше отворен под лампата. Взе го, за да го разгледа. Тя млъкна и също го погледна. След като беше вече в ръцете му, не бе необходимо да говори за това. Обади се пак, когато Жак го остави на масата:

— Кажи, мили, нали не се готвиш да го направиш само защото аз те подтиквам? Има още време, откажи се, ако не можеш!

Той замахна решително:

— Ти за страхливец ли ме мислиш? Този път ще го направя, заклек се!

В същия миг един влак прелетя като мълния и разтреса къщата тъй, сякаш мина през стаята; той добави:

— Ето го неговия влак, директния от Париж. Отива към Барантен, след половин час ще бъде тук.

Не пророни повече нито дума; възцари се дълго мълчание. Виждаха как онзи човек върви по тесните пътеки в тъмната нощ. Жак също закрачи машинално из стаята, като че ли отброяваше стъпките на другия, който все повече се приближаваше. Още една и още една; при последната щеше да го издебне зад вратата и щом влезе, да забие ножа във врата му! Завита до брадичката, Севрин лежеше по гръб и го гледаше втренчено с големите си очи как снове напред-назад; ритмичните му стъпки ѝ действаха приспивателно и ѝ се струваха като отзвук от другите, далечните стъпки. Една след друга, непрекъснати, нищо вече не можеше да ги спре. При последната ще скочи от леглото, ще слезе да отвори боса, в тъмното „Ти ли си, драги мой, влез, аз вече съм си легнала.“ А той дори няма да успее да ѝ отговори, ще падне в мрака с пронизано гърло!

Отново мина влак, този път пътническият за Париж; той се разминаваше с директния преди Кроа дьо Мофра на разстояние пет минути. Жак се спря изумен. Само пет минути! Колко бавно щеше да мине половин час! Не го съдържаше на едно място, пак заснова от единия до другия край на стаята. Питаше се вече неспокойно, като връхлетян от нервна криза мъжкар по време на съвкуплението, дали ще може... Отлично знаеше какво ще изживее, нали повече от десет пъти бе му се случвало? Първо, пълна увереност и категорично решение да убие; после, стягане в гърдите, студени крака и ръце и

изведнъж, премаляване, отпуснати мускули. За да се ободри, си повтаряше, както толкова пъти досега, че трябва да отстрани този човек заради очакващото го благополучие в Америка, за да притежава любимата жена. Най-страшното беше, че като видя полуголата Севрин, сметна работата за провалена, защото престана да се владее, усети някогашната тръпка. За миг се уплаши пред прекалено силното изкушение — тя му се предлагаше, а ножът бе толкова близо! Но сега бе му минало, бе успял да надвие себе си. Щеше да го направи! Продължи да чака човека, като крачеше напред-назад из стаята и не поглеждаше леглото на минаване край него.

Севрин не помръдваше в постелята, където предната нощ бяха изживели такива пламенни часове в мрака. Без да вдига глава от възглавницата, следеше с тревожен поглед разходките му, страхувайки се, че и този път няма да се реши. Веднъж да свършат и да започнат отново — това беше единственото ѝ несъзнателно желание на влюбена жена, готова на всичко за мъжа, когото обича, безсърдечна към другия, когото никога не бе желала! Да се освободи от него, след като им пречи, ѝ се виждаше напълно естествено; трябваше твърде много да се задълбава, за да се погнуси от престъплението; щом в съзнанието ѝ се заличаха кръвта и ужасните усложнения, отново започваше да се усмихва спокойно с невинното си кротко и покорно изражение. И все пак сега бе изненадана, макар да си мислеше, че познава отлично Жак. Той беше същият хубав младеж с къдравите коси, с черните мустаци, с тъмните очи, осеяни със златисти петънца, но долната му челюст бе така особено издадена, че го загрозяваше. Като мина край леглото, Жак неволно я погледна, червеникава мъгла се спусна пред очите му и той рязко отскочи назад. Защо я избягва? Дали отново не му достига смелост? Тъй като не съзнаваше постоянната опасност, която я грозеше в негово присъствие, Севрин си обясняваше безпричинния си инстинктивен страх, който я връхлиташе от известно време, с предчувствието за близкия разрыв помежду им. Внезапно си каза напълно убедена, че ако и сега не успее да забие ножа, Жак ще избяга и няма да се върне вече. И реши, че ще го накара да убие, ще съумее да му вдъхне сила, ако се наложи. В този момент мина още един безкрайно дълъг товарен влак, чиито последни вагони гърмяха цяла вечност сред тягостната тишина на стаята. Севрин се облегна на лакът и изчака ураганът да заглъхне в заспалите поля.

— Още четвърт час — каза Жак високо. — Подмина Бекурската гора, това е половината път. Ах, как бавно се точи времето!

Но когато се извърна от прозореца, видя Севрин, която стоеше по нощница до леглото.

— Дали да не слезем до долу с лампата? — запита тя. — Ще видиш мястото, ще избереш къде да застанеш, ще ти покажа как ще отворя вратата, за да прецениш как да нанесеш удара.

Жак отстъпи разтреперан.

— Не, не! Никаква лампа!

— Ама после ще я скрием. Все пак трябва да огледаме кое къде е!

— Не, не! Легни си!

Севрин не се подчини, а напротив, тръгна към него с неотразимата и деспотична усмивка на съзнаваща властта си обичана жена. Щом го прегърне, той ще отстъпи пред повика на плътта и ще направи всичко, което тя пожелае. И за да го победи, продължи да му говори с ласкав глас:

— Стига, мили, какво ти е? Сякаш се боиш от мен! Дърпац се, като се приближа. Ако знаеш как ми се иска в този миг да се притисна до теб, да почувствувам, че си тук, че мислим еднакво и винаги, чуваш ли, винаги ще мислим еднакво!...

Тя бе го изтикала до масата и Жак не можеше да ѝ избяга; гледаше я на ярката светлина на лампата. Никога досега не бе я виждал такава, с разгърдена нощница, с високо вдигнати коси, с разголени шия и гръд. Бореше се със себе си задъхан, но започваше да губи самообладание, зашеметен от нахлупата в главата му кръв, от ужасната тръпка! Спомни си, че ножът е зад него, на масата; усещаше го, трябваше само да протегне ръка!

С последно усилие прошепна:

— Легни си, моля те!

Но Севрин бе сигурна, че не греши — той трепереше от силна страст по нея! И това я изпълваше с гордост. Защо да му се подчинява, след като копнееше за любовта му, а тази вечер той щеше да я обича с всичка сила, до безумие? Гъвкава и нежна, тя продължаваше да пристъпва към него.

— Хайде, целуни ме... Целуни ме тъй силно, както ме обичаш! Това ще ни вдъхне смелост... Ах, да, смелост, ние имаме нужда от

смелост! Щом ще извършим това, което сме решили, значи, се обичаме по-различно, повече от всички други... Целуни ме от цялото си сърце, от цялата си душа!

Той се задушаваше, не можеше да си поеме дъх. Главата му бучеше, не чуваше нищо; огнени игли се забиваха зад ушите му, впиваха се в мозъка му, в ръцете, в краката, прогонваха го от собственото му тяло... другият, хищният звяр го завладяваше! Ръцете му вече не бяха негови, женската голота го опияняваше. Голата гръд се притискаше до дрехите му, белотата на нежната шия непреодолимо го изкушаваше; топлото тръпчиво ухание го завладяваше, обзе го безумен шемет, завъртя го вихрушка, която грабна, помете и последните му останки от воля!

— Целуни ме, мили, имаме още само минутка... Той ей сега ще дойде. Ако е бързал, след миг ще почука... Щом не искаш да слезем, не забравяй какво сме решили: аз ще отворя, ти ще бъдеш зад вратата и не чакай, а веднага, ах, свършвай веднага!... Толкова те обичам, ще бъдем тъй щастливи! Той е зъл човек, измъчи ме и е единствената пречка за нашето щастие... Целуни ме силно, силно! Изпий ме цялата, да не остане нищо от мен извън тебе!

Без да се обръща, Жак напипа ножа и го взе. Остана за миг неподвижен, стискайки го в дясната си ръка. Дали в него не се бе възвърнала жаждата да отмъщава за някогашни обиди, за които вече не си спомняше точно, за натрупаната мъжка злоба след първата изневяра в пещерите? Той гледаше втренчено Севрин с безумни очи и единственото му желание бе да я метне мъртва на рамото си като извоювана от другите плячка. Вратата на ужаса се разтваряше над тази черна бездна на страстта, това бе любов до смърт, стремеж да унищожиш, за да притежаваш изцяло!

— Целуни ме, целуни ме...

Тя му поднасяше покорно, нежно и умолително лицето си, опънала голата си шия, разкрила съблазнително гръд. Когато пред него блесна тази бяла плът, той мълниеносно вдигна ръката си с ножа. Тя зърна искрящото острие и отстъпи изумена и уплашена.

— Жак, Жак... Божичко, мен ли?... Защо? Защо?

Стиснал зъби, безмълвен, той се спусна след нея.

След кратка борба я притисна до леглото. Тя отстъпваше слисана, беззащитна, с изпокъсана нощница.

— Защо? Божичко, защо?...

Той замагна и ножът прекъсна въпроса ѝ. След като го заби, го завъртя в раната инстинктивно, с ненаситна стръв; с такъв удар бе убит и председателят Гранморен, на същото място, със същия бяс. Дали бе извикала? Не би могъл да каже. В същия миг профуча бързо, с грохот експресът от Париж; дори подът се разтърси; Севрин бе умряла като поразена от този вихър.

Застанал неподвижно, Жак я гледаше просната в краката му, пред леглото. Тракането на влака заглъхваше в далечината. Тягостна тишина се спусна над червената стая. Тя лежеше на земята сред червените тапети и червените завеси; кръвта ѝ се лееше обилно между гърдите, стичаше се по корема, по бедрата, капеше по паркета. Скъсаната ѝ нощница цяла бе напоена. Никога не бе и помислял, че има толкова кръв! Стоеше като омагьосан, не можеше да се откъсне от страшното изражение на ужас, застинало върху лицето на тази хубава, мила и кротка жена. Черните ѝ коси бяха настръхнали — зловец черен шлем на уплахата. Очите ѝ с цвят на зеленика още питаха, неимоверно разширени, безумни, стъписани пред кошмарната загадка. Защо, защо бе я убил? И тя бе смазана, отнесена от съдбоносната неизбежност на убийството, неволна жертва, която животът бе повалил в кал и кръв и която въпреки всичко бе останала нежна и невинна, без да проумее защо умира!

Жак се стресна. Чу някакво ръмжене на звяр, грухтене на глиган, рев на лъв. Но се успокои; той издаваше тези звуци, дишайки. Най-сетне! Най-сетне бе задоволил страстта си, бе убил! Да, той бе го извършил! Овладея го неистова радост, огромно щастие, че бе удовлетворил напълно заветната си мечта. Испитваше гордата изненада на самец, осъзнал неимоверната си мъжка власт. Беше убил жената и сега я притежаваше напълно, до унищожението ѝ, както бе копнял от толкова време. Тя вече не съществуваше и отсега нататък нямаше да бъде ничия. Изведнъж си спомни другия убит, председателя Гранморен, чийто труп бе видял в онази кошмарна нощ на петстотин метра отук. Нежното бяло, набраздено с кръв тяло бе станало същата човешка отрепка, счупена марионетка, дрипа, в каквато ножът с един замах превръща живото същество. Да, това беше. Той бе убил и трупа лежеше на земята. И тя като другия се бе преметнала, но бе паднала по гръб, с разтворени крака, с подгънатата под нея лява ръка, с извита, като

откъсната от рамото дясна ръка. Нали в онази нощ се бе закълел с лудо биещо сърце и той да се осмели, нали при вида на заклятия човек и в него бе пламнала като похотливо желание бясната жажда да убие? Ах, да не проявява малодушие, да се задоволи, да забие ножа! Незабелязано тази страст бе покълнала, бе се разгоряла в него; от една година с всеки изминал час вървеше към неизбежността; дори в прегръдките на тази жена, дори под целувките ѝ в него глухо назряваше решението; двете убийства бяха свързани; нима едното не бе логична последица на другото?

Силен грохот, от който затрепери дори подът, го изтръгна от съзерцанието на мъртвата. Дали не блъскат по вратите? Дали не идват да го задържат? Огледа се — наоколо му цареше безмълвна тишина. Ах, да, още един влак! Скоро долу на вратата ще почука човекът, когото възнамеряваше да убие! Беше го забравил напълно. Още не съжаляваше за нищо, но вече се чудеше на безразсъдството си. Как? Какво бе станало? Как така любимата жена, която го обичаше страстно, лежеше на пода с прерязано гърло, а съпругът, пречката към щастието, още живееше и стъпка по стъпка се приближаваше в мрака? Месеци наред бе щадил, не бе посмял да пипне този човек поради възпитанието си, поради внушените и бавно наслоявани идеи за човечност, но в ущърб на интересите му бе надделял наследственият инстинкт за насилие, необходимостта да убива, която в дивите гори е подтиквала зверовете да се нахвърлят един върху друг. Нима може да се убива обмислено? Не, убийството е инстинктивен порив, глас на кръвта и нервите, останка от древните битки, предизвикани от необходимостта да оцелееш и от радостта да чувствуваш силата си. Сега Жак усещаше само преситеност и умора, мъчеше се тревожно да проумее всичко и в задоволената си страст не откриваше нищо друго освен изненада и горчива тъга пред непоправимото. Стана му непоносимо край нещастната жертва, която продължаваше да го пита с ужасен поглед! Понечи да извърне очи, но изведнъж от подножието на леглото се надигна друга бяла фигура! Нима това бе двойница на мъртвата? Изведнъж позна Флор. Тя се бе върнала по време на трескавото му блънуване след убийството. Несъмнено тържествуваше от мъстена. Вледенен от страх, той се запита защо се бави още в тая стая. Беше убил, беше се напил като скот, до самозабрава, с отвратителното вино на престъплението. Спъна се в хвърления на

земята нож и избяга, спусна се главоломно по стълбата, отвори голямата входна врата, сякаш малката не бе достатъчно широка, за да премине през нея, и се втурна навън в мастиленочерната нощ; тропотът от бесния му бяг заглъхна в далечината. Не се обърна, тайнствената къща, извисяваща се напреки край железопътната линия, остана отворена и самотна във владението на смъртта.

И тази вечер, както обикновено, Кабюш се бе промъкнал през живия плет и бдеше под прозореца на Севрин. Знаеше, че чакат Рубо, затова не се учуди, забелязвайки светлина през процепа на капаците. Но направо се закова от изненада, като видя как някакъв човек изскочи от входа и подобно на побеснял звяр се втурна сред полята. Изчезна толкова бързо, че дори не помисли да го настигне, а смутен и разтревожен, загледа колебливо зиналата към тъмното антре врата. Какво се бе случило? Дали да влезе? В дома цареше пълно мълчание, нищо не помръдваше, само лампата горе продължаваше да свети; сърцето му се сви, стана му страшно.

Най-сетне се реши и пипнешком се изкачи по стълбището. Отново се спря пред отворената врата на спалнята. Под спокойната светлина на лампата му се стори, че вижда пред леглото натрупани фусти. Сигурно Севрин си беше легнала. Развълнуван, с разтуптяно сърце, тихо я повика. После забеляза кръвта, разбра и се хвърли в стаята със страшен вик. Боже мой! Тя лежеше там убита, жалка в голотата си. Стори му се, че още диша. Обзе го отчаяние, мъчителен срам, като я видя да агонизира гола! Сграбчи я братски в обятията си, вдигна я, положи я на леглото и я покри. Но в тази прегръдка, единственото им нежно съприкосновение, бе изцапал с кръв двете си ръце, гърдите. Нейната кръв се стичаше по него! В тази минута зърна Рубо и Мизар. Виждайки, че всички врати са отворени, те бяха решили да се качат заедно горе. Съпругът бе пристигнал със закъснение и се бе спрял да си поговори с пазача, който пък тръгна да го изпрати, за да си довършат приказката. Двамата гледаха втрещени Кабюш, чиито ръце бяха оплескани с кръв като на касапин.

— Същата рана като на председателя — каза Мизар, след като се наведе да погледне.

Рубо поклати глава мълчаливо; не можеше да откъсне поглед от Севрин, от лицето ѝ, застинало в ужас, от настръхналите над челото ѝ черни коси, от широко разтворените ѝ сини очи, които питаха: „Защо?“

XII

Три месеца по-късно, през една топла юнска вечер, Жак караше хавърския експрес, поел от Париж в шест и тридесет минути. Новата му машина, номер 608, беше още съвсем девствена, както казваше той. Започваше вече да я опознава — тя бе несговорчива, вироглава, своенравна като онези млади кобили, които трябва да бъдат добре обяддени, преди да ги впрегнат. Машинистът често я ругаеше и съжаляваше за Лизон; налагаше се да я следи непрекъснато и да не сваля ръка от лоста за скоростите. Но тази вечер времето бе тъй дивно, че снизходително я оставяше да препуска на воля, самият той вдъхвайки радостно приятния въздух. Чувствуваше се отлично, не го измъчваха угризения, наслаждаваше се, уталожен, на блажения покой.

Макар никога да не приказваше на път, сега се пошегува с Пекьо, който както преди бе огняр при него:

— Какво става? Отваряте си очите на четири, като че сте пили бистра водица!

Противно на навика си Пекьо наистина изглеждаше трезвен и мрачен. Той отговори намръщено:

— Искаш ли да си наясно, отваряй си очите.

Жак го погледна подозрително като човек, чиято съвест не е съвсем чиста. Миналата седмица се бе озовал в обятията на любовницата на своя приятел, опасната Филомен, която отдавна му се умилкваше подобно мършава влюбена котка. Бе се поддал не само поради мимолетно чувствено любопитство, а по-скоро от желание да направи опит — дали окончателно се е излекувал след задоволяването на ужасната си страст. Дали можеше да обладае тази жена, без да му се прииска да забие нож в гърлото ѝ? Два пъти вече се бе срещал с нея и не бе почувствувал неразположение, нито онази тръпка. Доброто му настроение и спокойният приветлив вид се дължаха на увереността, че най-сетне и той е станал човек като другите.

Пекьо отвори пещта, за да сложи въглища, но Жак го спря:

— Не, не, не я насилвайте, добре върви.

Тогава огнярят сърдито изруга:

— Пфу, добре вървяла... Бива си я мръсната шегаджийка!... Като се сетя как навиквахме оная другата, старата, дете беше толкова кротка!... Тая повлекана заслужава да ѝ теглиш един ритник в задника!

Жак не възрази, за да избегне разправията. Чувствуваше, че в сегашното тричленно семейство нещо скърца; доброто приятелство между него, огняря и машината бе свършило след смъртта на Лизон. Сега се караха за нищо и никакво — за една прекалено затегната гайка, за някоя накриво хвърлена лопата с въглища. Жак си обещавахе да внимава с Филомен, защото не желаете открита война върху тясната подвижна площадка, на която стояха двамата с огняря. Докато навремето Пекьо от благодарност, че много не му придирият, че не му пречат да си дремне и да си хапне от останалата закуска, беше предан на Жак като верен пес, готов да удуши всекиго заради него, двамата живееха като братя, споделящи мълчаливо всекидневните опасности и разбиращи се без думи. Но съвместният живот на подобни двойки рискува да се превърне в ад, ако се появят разногласия; пътувайки рамо до рамо, разтърсвани от влака, те можеха да се избият. Тъкмо миналата седмица Компанията бе разделила машиниста и огняря на шербургския експрес, защото се бяха сдърпали за някаква жена; машинистът се държал грубо, огнярят не се подчинявал — разменяли си удари по пътя, направо се биели, без да ги е грижа, че зад тях се нижат с пълна пара вагони с пътници.

Още два пъти Пекьо отвори непокорно пещта и хвърли въглища, явно търсейки повод за кавга; Жак се преструваше, че не забелязва, зает да следи машината; само от предпазливост всеки път завърташе колелото на инжектора, за да намали налягането. Времето беше тъй приятно, попятният ветрец тъй свеж в тази топла юнска вечер! В единадесет и пет, след като експресът пристигна в Хавър, двамата лъснаха машината задружно както някога.

Но когато излязоха от депо и се отправиха към улица Франсоа Мазьолин, за да си поспят, някой ги извика:

— Ей, много сте се разбързали! Няма ли да влезете за минутка?

Филомен дебнеше от прага на дома си Жак. Като видя Пекьо, махна с досада; реши се да ги извика и двамата заедно само заради удоволствието да поговори с новия си любовник дори ако трябва да търпи присъствието на стария.

— Я ни остави на мира! — изръмжа Пекьо. — Не ни се навирай, спи ни се!

— Ей, че любезно! — весело възрази Филомен. — Ама господин Жак не мисли като теб, той ще се отбие да пийне една чашка... Нали, господин Жак?

Машинистът понечи да откаже от предпазливост, но огнярят внезапно прие, защото си науми да ги понаблюдава и да се увери прави е да ги подозира. Влязоха в кухнята и седнаха до масата, където тя бе сложила бутилка ракия и чашки. Каза им тихо:

— Само не вдигайте шум, че брат ми спи горе, пък той не обича да каня гости.

Наля чашките им и добави:

— Научихте ли, че тая сутрин старата Лъобльо хвърлила топа... Аз нали го казвах: пъхнат ли я в оня затвор, задната квартира, няма да я бъде за дълго. Издържа четири месеца, бясна от яд, че гледа само ламаринения покрив... Ама като остана закована в креслото и вече не можеше да дебне госпожица Гишон и господин Дабади, както си имаше навик, това вече съвсем я довърши. Да, тя умря от яд, че никога в нищо не ги спипа!

Филомен замълча, отпи една глътка и се разсмая:

— Сигурна съм, че спят двамата. Само че са много хитри! Ни чул, ни видял, знаят как да се оправят! Оная мушица госпожа Мулен май ги видяла една вечер, ама няма опасност да проговори... Голяма глупачка е, пък и мъжът ѝ нали е помощник-началник...

Тя не довърши мисълта си и възкликна:

— Чухте ли, че другата седмица в Руан щяло да се гледа делото Рубо?

Досега Жак и Пекьо я слушаха, без да продумат. На Пекьо му се струваше, че прекалено много бърби, с него не бе тъй разговорлива; не я изпускаше от очи и малко по малко пламна от ревност, като виждаше как се е оживила пред началника му.

— Да — отговори напълно спокойно машинистът, — получих призовка.

Филомен се приближи до него, само и само да го докосне с лакът.

— И аз съм свидетелка... Ах, господин Жак, когато ме разпитвах за вас, нали разбирате, искаха да узнаят каква е истината за

връзките ви с горката дама... тъй де, като ме разпитваха, казах на съдията: „Ама, господине, той я обожаваше, никога не би й причинил зло“ Нали така? Виждала съм ви заедно, казах го с ръка на сърцето!

— Изобщо не съм се безпокоил — каза равнодушно Жак, — можех час по час да обясня какво съм правил по това време... Компанията щеше да ме уволни, ако срещу мен имаше и най-малкото подозрение.

Пак замълчаха и тримата, като бавно си пийваха.

— Колко страшно! — поде Филомен. — Тоя див звяр Кабюш, дето го задържали цял изплескан с кръвта на горката дама! Има такива откачени мъже! Убиват като нищо жената поради желанието си... А какво ще спечелят, нали нея вече я няма!... Цял живот ще помня как господин Кош дойде на гарата да задържи господин Рубо! И аз бях там. Господин Рубо си пое най-спокойно работата още на другия ден след погребението на жена си, а той го задържа цяла седмица по-късно. Господин Кош го тупна по рамото и му каза, че има заповед да го закара в затвора. Представяте ли си! Те, дето не се разделят и играят заедно по цели нощи! Ама като си полицейски инспектор, тъй е! Можеш да откараш и баща си, и майка си на гилотината. Господин Кош пет пари не дава за нищо! Праска картите в Търговското кафене и мисли за приятеля си колкото за ланския сняг!

Стиснал зъби, Пекьо удари с юмрук по масата.

— Майка му стара! Ако аз бях на мястото на оня рогоносец Рубо!... Вие спяхте с жена му, друг я уби, пък него водят на съд... Направо да се спукаш от яд!

— Стига бе, глупчо! — викна Филомен. — Обвиняват го, че накарал друг да го отърве от жена му за пари, или нещо такова, не разбрах точно! Май намерили часовника на председателя Гранморен, нали си спомняте оня господин, дето го убиха във влака преди година и половина! Така свързали едната мръсотия с другата и цялата история излязла от черна по-черна. Не мога точно да го разкажа, ама във вестника е написано в две колонки.

Жак я слушаше разсеяно. Накрая каза:

— За какво да си блъскаме главата, щом не ни засяга!... Ако съдиите не знаят какво да сторят, няма ние да го решим.

И добави, загледан замислено нанякъде, пребледнял:

— Жалко само за горката жена... Ах, горката, горката жена!

— Аз също имам жена — рязко се намеси Пекьо — и само някой да я пипне, ще ги удуша и двамата. После нека ми отрежат, ако щат, главата. Все ми е тая!

Пак замлъкнаха. Филомен напълни втори път чашките и сви престорено рамене, хилейки се. Но се стресна не на шега и погледна крадешком Пекьо. Той много се бе запуснал, ходеше мръсен и дрипав, откакто старата Виктоар си навехна крака, напусна службата си в дамските тоалетни и постъпи в болница. Нямаше я снизходителната, майчински грижовна съпруга, която му пъхаше в джобовете лъскави монети и го кърпеше, за да не я упреква хавърската любовница, че не се грижи за него. И очарована от нежния чистичък Жак, Филомен се намуси от отвращение.

— Парижката си жена ли ще удушиш? — подразни го тя. — Няма опасност някой да ти я отмъкне!

— Нея или някоя друга! — избоботи Пекьо.

Но тя се чукна с него и продължи шеговито:

— За твое здраве! И ми донеси бельото си да го опера и да те окърпя, че наистина не ни правиш голяма чест нито на нея, нито на мене... За ваше здраве, господин Жак.

Жак потрепери като разбуден от сън. Не страдаше от угризения и му бе олекнало, защото се чувствуваше добре физически след убийството; само понякога споменът за Севрин натъжаваше до сълзи милостивия човек, живеещ в него редом със звяра. И той се чукна и каза припряно, за да скрие вълнението си:

— Чухте ли, скоро ще има война.

— Невъзможно! — възкликна Филомен. — С кого ще се бием?

— Ами с прусаците... Заради някакъв техен принц, който искал да стане крал на Испания. Вчера в Камарата само по тоя въпрос приказвали^[1].

Филомен се разстрои:

— Само това ни липсваше. Прекаляват го! Като че ли не ни стигат изборите, плебисцитът, бунтовете им в Париж!^[2]... Ако се бием, дали ще откарат всички мъже?

— Не се безпокойте, нас няма да ни пипнат, не могат да разстройват железниците... Само дето ще ни натоварят да превозваме войската и продоволствието! Ама ако ни дойде до главата, ще трябва да изпълним дълга си.

При тези думи Жак стана, защото Филомен тихичко го побутна с крак под масата, но Пекьо я забеляза, изчерви се като мак и сви юмруци.

— Хайде да спим, окъсняхме.

— Да, добре ще бъде — изломоти огнярят.

После така стисна ръката на Филомен, че щеше да я счупи. Тя едва не извика от болка, но се сдържа и докато Пекьо яростно пресушаваше чашата си, прошепна на ухото на машиниста:

— Пази се, става истински звяр, като се напие!

По стълбището някой затрополи изтежко; тя уплашено каза:

— Брат ми!... Изчезвайте бързо! Изчезвайте!

Жак и Пекьо не бяха успели да изминат и двадесет стъпки, когато в къщата заплющяха плесници и се разнесоха пронизителни писъци. Наказваха по най-грозен начин Филомен, сякаш беше момиченце, заловено на местопрестъплението точно когато бърка в шкафа с конфитюрите. Машинистът се спря, готов да ѝ се притече на помощ. Пекьо обаче го задържа:

— Вас какво ви засяга?... Ах, тая проклета уличница! Дано я пребие!

Двамата легнаха да спят на улица Франсоа Мазьолин, без повече да разговарят. Леглата почти се допираха в тясната стая; те дълго останаха с отворени очи, като всеки се вслушваше в дишането на другия.

Делото Рубо трябваше да започне в понеделник в Руан. Съдия-следователят Дьонизе ликуваше, защото в юридическите среди не пестяха похвалите си за блестящия начин, по който бе разплел тази объркана и тайнствена история — шедьовър на тънкия анализ, логично възпроизвеждане на истината, с две думи, творчески замах!

Той пристигна на местопрестъплението, в Кроа дьо Мофра, няколко часа след убийството на Севрин и първата му работа бе да задържи Кабюш. Всичко го уличаваше: и кръвта, с която бе изплескан, и унищожителните показания на Рубо и Мизар, които обясниха как са го заварили полуобезумял, сам с трупа. Притиснат от въпросите защо и как се е озовал в тая стая, каменарят разказа някаква несвързана история, при която съдията само сви рамене — толкова класически наивна беше. Всичките приказки за въображаемия убиец — съчинения на истинския виновник, който уж видял как престъпникът бяга в

тъмнината — му бяха отдавна познати. И вероятно този върколак бил вече далеч, нали? И все е тичал, без да спира?... Когато запиташа Кабюш какво е правил около къщата в този късен час, той се смути и отначало отказа да отговори, но после заяви, че се разхождал. Как да повярва човек на такива детински измишльотини — тайнствен непознат, който убива и хуква да бяга, като оставя всички врати отворени, без да претършува един шкаф, без да задигне една носна кърпичка? Откъде би могъл да дойде? За какво ще я убива? Узнавайки още в началото на следствието за връзката между жертвата и Жак, съдията веднага провери къде се е намирал той по време на престъплението. Но освен дето обвиняемият заяви, че е придружил Жак до Барантен за влака в четири и четиринадесет минути, кръчмарката от Руан се закле във всички светии, че младият мъж си е легнал веднага след вечеря и е излязъл от стаята чак на другия ден към седем часа. Пък и кой любовник ще вземе да заколи обожаваната от него жена, след като никога за нищо не са се карали! Абсолютна безсмислица! Не и не! Очевидно имаше само един възможен убиец — този, когото съдът бе заварил в стаята с окървавени ръце, със захвърлен в краката нож, този тъп скот, който разправяше бабини деветини пред правосъдието!

Но стигнал до тази точка, въпреки че бе напълно убеден и че, както сам казваше, вярваше на усета си повече, отколкото на доказателствата, господин Дьонизе някак се затрудни. При първия обиск в колибата на обвиняемия сред Бекурската гора не бяха намерили абсолютно нищо. След като нямаше установена кражба, нужна бе друга подбуда за престъплението. Внезапно при един разпит на Мизар съдия-следователят попадна на желаната следа; пазачът спомена, че една нощ зърнал Кабюш да прескача оградата на къщата, за да види през прозореца как госпожа Рубо се приготвя за сън. Запитан знае ли нещо по този въпрос, Жак спокойно разказа за мълчаливото обожание на каменаря, за това как горещо я желаел, как все се навъртал около нея и ѝ помагал. Нямаше съмнение, че е извършил деянието, подтикнат от животинска страст; оттук нататък всичко се подреждаше от само себе си: човекът, който по всяка вероятност е имал ключ от вратата и от вълнение я е забравил отворена, борбата, завършила с убийството, изнасилването, прекъснатото единствено поради появата на съпруга. Оставаше едно последно

възражение — странно беше защо човекът, знаейки за предстоящото пристигане на съпруга, бе избрал такъв неподходящ час. При позадълбочено обсъждане обаче и този факт се обръщаше срещу обвиняемия и доказваше вината му; ясно беше, че е бил в плен на неудържима страст, обезумял при мисълта, че ако не се възползува от последната минута, никога вече няма да завари Севрин сама в уединената къща, тъй като тя се е канела да замине на другия ден. От този момент съдията бе непоклонимо убеден в правотата си.

Подложен на кръстосан разпит, объркан от ловко поставените въпроси, неподозиращ многобройните капани, Кабюш упорито поддържаше първите си показания, разхождал се, за да подиша чист въздух, когато, почти докосвайки го, край него изтърчал някакъв човек, и при това толкова бързо, че не забелязал накъде избягал. Това го обезпокоило, надникнал и видял, че вратата на къщата е широко отворена. Решил се след кратко колебание да влезе вътре и да се качи на горния етаж, където заварил Севрин още топла, с отворени очи; помислил я за жива, вдигнал я и я сложил в леглото; така се изцапал кръвта ѝ. Нищо друго не знаел. Повтаряше тая история, без да греши в подробностите, сякаш предварително я беше измислил и научил наизуст. Направеха ли опит да го отклонят, се изплашваше и млъкваше като тъпак, който нищо не разбира. Първия път, когато господин Дьонизе му зададе въпроса изпитвал ли е страст към жертвата, цял почервеня, подобно на юноша, когото укоряват за първата му любов; упорито отрече някога да е пожелавал да обладава дамата; това му се струваше долно, срамно; чувството му към Севрин бе тъй нежно и загадъчно, тъй дълбоко спотаено в сърцето, че не би могъл да го признае пред никого. Не, не, не бе я обичал, не бе пожелавал и за нищо на света не би проговорил за това, което му се струваше кощунство, след като тя вече не бе жива! Упорството му да не признае факт, потвърден от неколцина свидетели, също му навреди. Разбира се, според обвинението той умишлено прикриваше неистовата си страст към нещастницата, която бе заклал, за да се задоволи. Когато, съпоставяйки всички доказателства, съдията се помъчи да изтръгне признанието, като грубо го обвини в убийство и изнасилване, каменарят яростно възнегодува. Той да я убие, след като я почиташе като светиня! Извикаха полицаи да го задържат, защото заплаши, че ще удуши всички в тоя мръсен бардак! Общо взето, опасен негодник,

много потаен, но избухлив, което доказваше, че е способен на всякакви престъпления.

Следствието бе стигнало дотук — при всяко споменаване на убийството обвиняемият крещеше разярено, че не го е извършил той, а тайнственият беглец — и ето че господин Дьонизе изведнъж направи откритие, което даде нов, важен тласък на делото. Той просто надушваше истината, както сам вечно повтаряше; воден от някакво предчувствие, лично отиде да обискира още веднъж колибата на Кабюш. Зад една греда имаше скривалище и в него откри носни кърпички и женски ръкавици, а под тях голям златен часовник; позна го, потръпващ от радост; това беше толкова щателно търсеният навремето часовник на председателя Гранморен с преплетените инициали и фабричния номер 2516. Сякаш блесна мълния, всичко се изясни, миналото се свърза с настоящето в такава логическа последователност, че господин Дьонизе изпадна във възторг. Тази находка сигурно щеше да го отведе далеч; отначало не спомена за часовника и разпита Кабюш за ръкавиците и за кърпичките. Още миг, и каменарят щеше да признае: да, обожавал я, да, желал я, целувал роклите ѝ, прибирал, задигал зад гърба ѝ каквото му падне, само да е нейно — ширитчета, фиби, игли. Но замълча, не можа да преодолее стеснителността, непорочността си. Когато съдията най-сетне му пъкна часовника под носа, съвсем се обърка. Спомняше си отлично часовника; веднъж намери под някаква възглавница кърпичка, отмъкна я и много се изненада, когато в колибата си откри, че в единия ѝ край е завързан часовник; след това сума време се питаше как да го върне. Ама за какво да разказва всичко това? Почнеше ли веднъж, трябваше да си признае и другите кражби — разните парцали, приятно ухаещото бельо, а толкова го беше срам! И без това вече изобщо не вярваха на думите му. Той самият започна да не се разбира; беше простоват човек и всичко се обърка в главата му като в кошмар. Престана да се горещи, като го обвиняваха в убийство; гледаше тъпо и на всички въпроси отговаряше, че не знае. Откъде попаднали у него ръкавиците? Не знаел. Кърпичките? Не знаел. Часовникът? Не знаел. Омръзнало му да го торможат, искал да го оставят на мира, ако ще веднага да го пратят на гилотината.

На другия ден господин Дьонизе нареди да задържат Рубо. Възползувайки се от всемогъществото си, издаде заповед за

арестуването на помощник-началника, без да има сериозни основания за това, в една от онези минути на вдъхновение, когато сам се убеждаваше в гениалната си прозорливост. Въпреки че имаше още много неясноти, надушваше в Рубо главния участник и вдъхновител на двете престъпления; и много скоро възтържествува, тъй като откри завещанието, с което Рубо и Севрин взаимно си оставяха в наследство цялото имущество и което бе съставено при хавърския нотариус господин Колен една седмица след влизането във владение на къщата в Кроа дьо Мофра. От този момент изгради в ума си цялата история с такава неопровержима логичност и абсолютна яснота, че обвинителният акт ставаше направо неразбиваем, а самата истина — неправдоподобна, съчинена и нелогична. Рубо беше страхливец, който на два пъти не се е решил да убие, а си е послужил с ръката на оня див звяр Кабюш. Първия път, в желанието си да наследи по-бързо председателя Гранморен, чието завещание в полза на Севрин му е било известно, и знаейки, от друга страна, колко силно го мрази Кабюш, е вмъкнал в Руан каменаря в купето, като преди това е тикнал ножа в ръката му. Двата участници си бяха разделили десетте хиляди франка и може би изобщо нямаше да се срещнат вече, ако едното убийство не бе повлякло след себе си другото. Именно тук съдията бе проявил дълбокото си познаване на престъпната психология, което предизвика безброй възторзи. Не преставал да наблюдава Кабюш, твърдеше той, убеден, че първото убийство неминуемо ще го доведе до второ. Година и шест месеца бяха достатъчен срок: семейството на Рубо се бе разпаднало, съпругът бе пропилял на карти петте хиляди франка, а жената от скука си бе намерила любовник. Тя очевидно е отказвала да продаде къщата в Кроа дьо Мофра и в постоянните кавги може би го е заплашвала да го предаде на съда. Тъй или иначе, многобройните свидетелски показания удостоверяваха, че съпрузите изобщо не са се разбирали; именно тук второто убийство се превръщаше в логична последица на първото: Кабюш се явяваше с похотливите си желания, съпругът му тикваше в тъмното ножа, за да си осигури окончателно собствеността на тая прокълната къща, коствала вече един човешки живот. Такава беше истината, ослепителната истина, всичко я потвърждаваше: намереният у каменаря часовник и особено еднакво нанесените удари в гърлото явно от една и съща ръка с едно и също оръжие — ножа, намерен в стаята.

По тази точка следствието имаше известно съмнение, тъй като председателят изглеждаше заклан с по-малък и по-остър нож...

Отначало Рубо, който сега изглеждайте сънлив и натежал, отговаряше на въпросите само с „да“ и „не“. Сякаш не бе изненадан, че са го задържали; всичко му беше безразлично, постепенно се бе превърнал в пълна развалина. За да го накарат да говори, поставиха при него агент, с когото играеха от сутрин до вечер на карти; той друго и не искаше. Стана ясно, че е убеден във вината на Кабюш — само той можел да е убиецът. Запитан за Жак, сви рамене и се засмя, което означаваше, че връзката на Севрин с машиниста му е била известна. Но когато господин Дьонизе, след като опипа почвата, започна да развива теорията си, обърквайки го със сложни въпроси, поставяйки го натясно, мъчейки се да му измъкне признанието, Рубо осъзна, че може би са го разкрили, и стана сдържан. Какви му ги разправяха? От една страна, твърдяха, че не той, а каменарят е убил и председателя, и Севрин; а от друга, че и в двата случая той е виновен, защото Кабюш е действувал вместо него! Тая сложна комбинация го изненада и го направи подозрителен — сигурно му поставяха клопка, слънгосваха го, за да го принудят да признае участието си в първото престъпление. Още като го задържаха, си бе казал, че сигурно ще измъкнат наяве оная стара история. При очната ставка с Кабюш заяви, че не го познава. Но когато повтори, че го е заварил облян в кръв, на път да изнасили жертвата си, каменарят избухна, последва бурна сцена и делото още повече се заплете. За три дни съдия-следователят проведе безброй разпити, убеден, че двамата съучастници са се разбрали и му играят комедии с показната си вражда. Рубо, прекалено изтощен, бе решил вече да не отговаря, но изведнъж кипна, беше му дошло до гуша — и без това от сума месеци му се искаше да приключи с тая история — и каза истината, цялата истина.

Точно този ден господин Дьонизе демонстрираше ловкост; седеше зад бюрото си, криеше очи под тежките си клепащи и присвиваше проникателно постоянно мърдащите си устни. От един час се мъчеше с изкусни уловки да надхитри тоя разплут, сякаш обвит в жълта лой подследствен, под чиято мазна обвивка явно се криеше гъвкав и коварен ум. И си повярва, че го е спипал малко по малко, че го е омотал, хванал го е най-сетне в капана, когато Рубо, стигнал до крайния предел на силите си, махна с ръка и викна, че му е писнало и

предпочита да си признае, отколкото да го мъчат още. И тъй, и тъй искали да го изкарат виновен, поне да отговаря за онова, което наистина е извършил. Но докато разказваше историята си — как Гранморен омърсил жена му още като малко момиче, как побеснял от ревност, узнавайки за тия гадости, как го убил и защо взел десетте хиляди франка, клепачите на съдията се вдигнаха и изразиха съмнение, докато устата му се разкриви присмехулно в непреодолимо професионално недоверие. Когато обвиняемият млъкна, съдията направо се разсмя. Ама тоя негодник наистина беше по-хитър, отколкото си го представяше! Да поеме върху себе си първото убийство, да го превърне в престъпление от ревност и така да изключи предумишлената кражба и особено да обяви Севрин за своя съучастница, беше наистина дързък ход, който говореше за изключителни ум и воля. Само че тая история, не издържаше критика.

— Слушайте, Рубо, вие за дечурлига ли ни вземате?... Твърдите, че сте ревнували и сте извършили убийството в пристъп на ревност, нали?

— Точно така.

— И искате да ни накарате да повярваме, че сте взели жена си, без да знаете нищо за връзките ѝ с председателя... Нима това е правдоподобно? Напротив, всичко във вашия случай доказва предложена, обсъдена и приета сделка. Дават ви младо момиче, възпитано като госпожица... осигуряват ѝ зестра, покровителят ѝ става и ваш покровител, знаете, че ѝ е завещал къща, и ми разправяте, че нищо, абсолютно нищо не сте подозирали! Хайде де, сто на сто ви е било известно всичко, иначе вашата женитба е необяснима... Впрочем достатъчен е един факт, който напълно ви уличава. Вие не сте ревнив, надявам се, няма да ме убеждавате в противното.

— Казах истината, убих, защото бях побеснял от ревност.

— След като сте убили председателя за стари, твърде неясни и явно измислени от вас отношения с жена ви, обяснете ми как сте търпели да си има любовник, тъй де, оня як момък Жак Лантие! Всичко живо ми разказа за тая връзка и вие не скрихте, че сте знаели за нея... Как сте ги оставяли да ходят свободно?

Рубо грохна напълно, загледа се вторачено, с помътнели очи в празното пространство и накрая избъбри:

— Не знам... Убих оня, а не убих тоя.

— Престанете да се правите на отмъстителен ревнивец и не ви съветвам да повторите тоя роман пред господата съдиите, защото те само ще свият рамене! Послушайте ме, сменете тактиката, единствено истината може да ви спаси.

От този миг, колкото по-упорито твърдеше Рубо, че това е истината, толкова повече се убеждаваше съдията, че той лъже. Сега всичко се обръщаше против него; дори и някогашните му показания от първото следствие, които би трябвало да потвърдят новата му версия, тъй като тогава бе хвърлил вината на Кабюш, явно прикриваха необикновено хитро скроен план на съучастници. Съдия-следователят анализира психологическата страна на делото с истинска любов и професионална вещина. Никога досега, твърдеше той, не бил прониквал така дълбоко в тайните на човешката природа; и това бе по-скоро гадаене, отколкото наблюдение, тъй като следователят се ласкаеше от мисълта, че е от висшата школа на ония съдии ясновидци и магьосници, които с един поглед зашеметяват човека. Впрочем в дадения случай не му липсваха и цял куп смазващи доказателства. Следствието стъпи на здрава основа и безпогрешността заблестя ярко като слънчева светлина.

Славата на господин Дьонизе се разнесе още повече, когато представи едновременно доказателствата по двете дела, които бе обработил търпеливо, в пълна тайна. След шумния успех на плебисцита в страната продължаваше да царува трескаво оживление, подобно на шемета, предшествуващ и предизвестяващ великите катастрофи. В обществото от края на Империята, в политиката и особено в пресата постоянно се усещаше неспокойствие, някаква екзалтация, в която дори радостта се превръщаше в болезнена възбуда. Затова, когато след убийството на жената в уединената къща в Кроа дьо Мофра стана извеело с каква гениална прозорливост руанският съдия-следовател е изровил от архивите делото Гранморен и е установил връзката между него и новото убийство, официалната преса гръмна възторжено. Действително в опозиционните вестници все още тук-там се прокрадваха шеги за безследно изчезналия легендарен убиец — полицейска измишльотина, за да се прикрият безчестията на някои компрометирани важни личности! Сега бе даден категоричен отговор, убиецът и съучастникът му бяха заловени и паметта на председателя Гранморен се оказваше неопетнена. Полемиките се

възобновиха, страстите се разгаряха с всеки изминал ден от Руан до Париж. Освен интереса към този жесток роман, който развихряше въображенията, всички се вълнуваха и поради това, че с разкриването на неоспоримата истина Империята сякаш укрепваше. Цяла седмица вестниците излизаха наблъскани с подробности и коментари.

Извикан в Париж, господин Дьонизе се представи на улица Роше, в дома на главния секретар господин Ками-Ламот. Той го прие прав в строгия си кабинет; беше се смалил в лицето и изглеждаше още по-уморен отпреди; защото сред целия този апотеоз скептицизмът му се бе превърнал в угнетителна тъга, сякаш предчувствуваше разгрома на режима, на който служеше. От два дни бе в плен на душевна борба; чудеше се как да постъпи с писмото на Севрин, което бе запазил и което щеше да разбие на пух и прах цялото добре построено обвинение, тъй като доказваше неопровержимо показанията на Рубо. Никой не знаеше за него, можеше да го унищожи. Но предната вечер императорът му бе казал, че този път държи на законното решение на съда и не бива да му се оказва натиск дори това да е във вреда на правителството — малък жест на честност или може би суеверно опасение, че една неправилна стъпка сред всеобщия възторг може да промени съдбата му. Главният секретар не страдаше от предразсъдъци и угризения, тъй като за него всичко на този свят се свеждаше до най-обикновена машинация, но все пак заповедта донякъде го бе смутила и сега се питаше дали бива от обич към своя господар да прояви неподчинение.

Господин Дьонизе заговори начаса тържествуващо:

— И така, усетът не ми изневери... Кабюш е убил председателя... Ив другата следа, признавам си, имаше малко истина, усещах, че в случая Рубо се прокрадва нещо съмнително... Но в края на краищата сега и двамата са в ръцете ни.

Господин Ками-Ламот го гледеше втренчено с безцветните си очи.

— Значи, всички изводи на следствието са доказани и вие сте абсолютно убеден в това!

— Абсолютно, няма място за колебание... Всичко се навързва, не помня друг случай, при който, въпреки привидната заплетеност, престъплението да е следвало така логично своя ход и да е давало толкова възможности дори за предварителни заключения.

— И все пак Рубо възразява, поема първото убийство, но разправя цяла история за това как жена му е била обезчестена и как той, полудял от ревност, е извършил убийството в пристъп на бяс. Така пишат в опозиционните вестници.

— Ами, пишат, а самите те не вярват на подобни сплетни. Хубав ревнивец е тоя Рубо, дето е улеснявал срещите на жена си и любовника ѝ! Нека се опита да повтори тая глупост пред съдебните заседатели, няма да успее да предизвика желаня скандал!... Виж, ако представи някое доказателство!... Ама няма откъде да го вземе. Разправя, че уж накарал жена си да пише на председателя и писмото сигурно се намирало в книгата на жертвата... Господин главен секретар, вие подреждахте тези книжа и не намерихте такова писмо, нали?

Господин Ками-Ламот не отговори. Няма как, трябваше да се съгласи със съдията и скандалната история щеше най-сетне да бъде погребана; никой нямаше да повярва на Рубо, паметта на председателя щеше да бъде очистена от всички отвратителни подозрения и Империята щеше да има полза от шумната реабилитация на едно от собствените си творения. Пък и щом тоя Рубо се признава за виновен, какво значение имаше дали ще го осъдят за едното или за другото престъпление! Вярно, съществуваше и Кабюш, но дори той да не бе замесен в първото убийство, несъмнено беше извършил второто. Боже господи, нима правосъдието не беше последната илюзия! Нима не беше празна измама да се стремиш към справедливостта, след като истината се крие в най-затъntenите гъсталаци? По-добре да бъде разумен и да подпре с рамо това устремено към разрухата общество.

— Не намерихте такова писмо, нали? — повтори господин Дьонизе.

Господин Ками-Ламот отново го погледна спокойно и чувствувайки се единствен господар на положението, прие угризенията, разтревожили императора, да тежат на неговата собствена съвест; затова отговори:

— Не, не намерих нищо такова.

После, любезно усмихнат, обсипа с похвали съдията. Само едно леко присвиване на устните издаваше трудно прикрита ирония. Едва ли имало следствие, водено е по-голяма прозорливост; от високо място било решено да го преместят след лятната отпуска като съдия в Париж. Изпрати го чак до стълбището.

— Забележително е, че вие единствен прозряхте всичко... Сега, когато истината говори, нищо не може вече да я спре, нито лични интереси, нито дори държавни съображения. Действайте, нека делото следва своя ход, каквито и да са последиците.

— В това се заключава дългът на магистратурата! — поклони се господин Дьонизе и си тръгна сияещ.

Когато остана сам, господин Ками-Ламот запали една свещ и отиде да вземе от шкафа писмото на Севрин. Свещта разпръсваше ярка светлина, той разтвори писмото, препрочете двата реда и пред очите му възкръсна изящната синеока убийца, която бе му вдъхнала такава нежна симпатия навремето. Сега самата тя бе загинала трагично. Кой би могъл да знае каква тайна е отнесла със себе си? Ах, да, истината, правосъдието, каква илюзия! Сега от тази чаровна, непозната жена му бе останало само мимолетното, незадоволено желание. Приблужи писмото до свещта и когато то пламна, изпита безкрайна тъга, предчувствие за неизбежна беда — имаше ли смисъл да унищожи това доказателство, което щеше да тегне на съвестта му, след като съдбата се канеше да помете Империята като тази купчина пепел, изплъзваща се между пръстите му?

Господин Дьонизе завърши следствието за по-малко от седмица. Получи от страна на западната компания пълна подкрепа, всички необходими документи, показанията на всички важни свидетели, защото тя също искаше по-бързо да приключи тая неприятна история, в която главното действащо лице бе неин служител и която бе разтърсила целия сложен административен механизъм от най-ниските стъпала до управителния съвет. Трябваше колкото може по-бързо да премахнат гангрена. И отново в кабинета на съдия-следователя се изниза пелият персонал на гарата в Хавър: господин Дабади, Мулен и другите, които дадоха най-неблагоприятни показания за лошото поведение на Рубо; после се явиха началник-гарата в Барантен господин Бесиер и други железничари от Руан; техните показания, отнасящи се до първото убийство, имаха решаващо значение; разпитаха и господин Вандорп, началник-гарата от Париж, и пазача Мизар, и главния кондуктор Анри Доверн; последните двама потвърдиха съпружеската снизходителност на обвиняемия. Анри, за когото Севрин се бе грижила в Кроа дьо Мофра, разказа дори как, още ненапълно оздравял, чул една вечер Рубо и Кабюш да разговарят под

неговия прозорец; това обясняваше много неща и сригваше защитата на двамата обвиняеми, които твърдяха, че не се познават. Всички служители на Компанията се възмуцаваха от Рубо и жалеха нещастните жертви — горката млада жена, за чиято изневяра имаше безброй извинения, и почтения старец, чиято памет беше изчистена от всички отвратителни клевети.

Новото дело обаче така разпали страстите на семейство Гранморен, че, от една страна, господин Дьонизе намери в тяхно лице могъщи съюзници, но, от друга, се наложи да се бори, за да запази здраво изграденото обвинение. Съпрузите Лашене тържествуваха, тъй като отдавна искаха да докажат вината на двамата Рубо, вбесени поради алчността си от завещаната къща в Кроа дьо Мофра. След възобновяването на делото имаха само една възможност да оспорят завещанието — като обвинят Севрин в неблагодарност, — затова приеха частично версията на Рубо, че жена му е съучастница в убийството, но не за да си отмъсти поради някакво въображаемо поругаване на честта, а за да го окраде; наложи се господин Дьонизе да се спречка с тях, и по-специално с Берт, която злобеше страшно срещу убитата си бивша приятелка, като я обвиняваше в най-отвратителни постъпки; съдията бранеше разгорещено и гневно своя шедьовър, свършено изградената си логична постройка, както гордо твърдеше самият той, на която не биваше да разместват дори най-дребната частица, защото всичко щеше да рухне. По този повод в кабинета му се разигра бурна сцена между съпрузите Лашене и госпожа Бонон. Навремето тя бе настроена благосклонно към двамата Рубо; сега, разбира се, се бе отдръпнала от съпруга, но продължаваше да защитава и да жали съпругата, отнасяйки се снизходително към чаровната хубост и любовта и дълбоко развълнувана от кървавата развързка на този трагичен роман. Изказа се съвсем ясно, изпълнена с презрение към паричните въпроси. Нима племенницата ѝ не се срамувала да оспорва завещанието? Ако Севрин била виновна, това не означавало ли, че трябва да приемат изцяло показанията на Рубо и отново да опетнят паметта на председателя? И дори следствието да не било разкрило така изкусно истината, необходимо било да я съчинят, за да запазят честта на семейството. Тя заговори с известна горчивина за руанското общество, което вдигало толкова шум около делото, понеже вече не властвуваше както преди — годините си бяха казали

своето и тя, подобно застаряваща русокоса богиня, бе загубила пищната си красота. Да, не много отдавна, а предната вечер у госпожа Льобук, жената на съдията, която бе я изместила, си разправяли на ухо весели анекдоти, включително и историята на Луизет — какви ли не ги измислят хората! Тук господин Дьонизе се намеси и обясни, че господин Льобук ще участва в следващото заседание; съпрузите Лашене замълчаха разтревожено и като че ли бяха склонни да отстъпят. Госпожа Бонон ги успокои, убедена, че правосъдието ще изпълни добросъвестно дълга си: заседанията щял да председателствува нейният стар приятел господин Дебазей, който поради ревматизма си сега живеел само със спомени, а втори съдия щял да бъде господин Шомет, баща на младия стажант-прокурор, когото тя покровителствувала. Говореше спокойно, но на устните ѝ се появи меланхолична усмивка, когато спомена младежа — от известно време го срещаха у госпожа Льобук, където самата тя го бе изпратила, за да не провали бъдещето си.

Когато прословутото дело най-сетне започна, интересът към него бе понамалял, защото слуховете за предстояща война вълнуваха цяла Франция. Въпреки това Руан прекара три трескави дни; пред вратите на съда настъпи голяма блъсканица, а залата бе препълнена предимно от градските дами. Никога досега, откакто бяха го превърнали в съдебна палата, в бившия дворец на нормандските херцози не се бе събирал толкова народ. Бяха последните дни на юни, горещи слънчеви следобеди; ярката светлина нахлуваше през десетте прозореца и заливаше с бляскави лъчи дъбовата ламперия, бялото мраморно разпятие, открояващо се в дъното върху червените тапети, и знаменития старинен таван с позлатена дървена резба от времето на Луи XII. Още преди откриването на заседанията вътре едва се дишаше. Дамите се надигаха, за да видят веществените доказателства: часовника на Гранморен, окървавената нощница на Севрин и ножа, с който бяха извършени двете убийства. Разглеждаха любопитно и пристигналия от Париж адвокат, защитника на Кабюш. На скамейките за съдебните заседатели се бяха наредили дванадесет руанци, които гледаха тъпо и важно, пристегнати в черните си рединготи. Когато съдът се появи, сред правостоящите настъпи страшна блъсканица и председателят веднага заплаши, че ще опразни залата.

Най-сетне съдебното заседание бе открито и заседателите положиха клетва; повикването на свидетелите отново предизвика трескаво любопитство; при имената на госпожа Бонон и господин Дьо Лашене морето от глави се люшна; появата на Жак особено развълнува дамите, които не сваляха очи от него. Когато въведоха подсъдимите — всеки между двама полицаи, — всички погледи се насочиха към тях, не закъсна и размяната на мнения. Двамата изглеждаха жестоки и отвратителни — истински разбойници. Рубо беше с тъмно сако и небрежно вързана вратовръзка; изненадаха се, като го видяха: беше много състарен, с глупаво изражение, страшно затлъстял. Колкото до Кабюш, той напълно отговаряше на предварително създадената представа; облечен в дълга синя риза, с огромни юмруци, с хищни челюсти — направо класически убиец, един от тези негодници, дето е по-добре да не ги срещаш в тъмното. Неприятното впечатление се засили по време на разпита, някои от отговорите му предизвикаха шумно недоволство. На всички въпроси на председателя Кабюш отговаряше, че не знае: не знаеше защо е оставил истинския убиец да избяга, продължаваше да повтаря историята за тайнствения непознат, който изтичал и се скрил в мрака. Когато го запитаха за зверската му страст към нещастната жертва, той запелтечи и така се разбесня, че се наложи двамата полицаи да го хванат за ръцете: не, нямало нищо подобно, не я обичал, не я желяел, това била чиста лъжа, и през ум не му минавало да я омърси с подобни мисли, тя била дама, а той бил лежал вече в затвора и живеел като дивак! После се успокои, изпадна в мрачно мълчание и започна да отговаря едносрично, напълно равнодушен към очакващата го присъда. Рубо се придържаше към това, което обвинението наричаше „негова версия“; разказа как и защо беше убил Гранморен, но отрече категорично да е участвувал в убийството на жена си; говореше отривисто, почти несвързано, от време на време мисълта му сякаш се губеше, очите му бяха мътни, заваляше думите, бавеше се, сигурно за да измисля разни подробности. Когато председателят на съда му възрази, доказвайки колко нелеп е разказът му, Рубо сви рамене и изобщо престана да отговаря. За какво да си хаби думите да казва истината, след като приемат лъжата за логична? Това презрително отношение към правосъдието му навреди най-много. Отбелязаха пълното равнодушие на подсъдимите един към друг като доказателство за предварителната

им уговорка — хитро скроен план, към който се придържаха с изумителна последователност. Твърдели, че не се познават, и дори се обвинявали един друг само за да объркат съда. Когато изкусно воденият от председателя разпит приключи, Рубо и Кабюш, които не бяха успели да се измъкнат от поставените им капани, сами бяха предрешили съдбата си. Този ден изслушаха още неколцина второстепенни свидетели. Към пет часа жегата стана тъй непоносима, че две дами припаднаха.

На другия ден показанията на някои важни свидетели предизвикаха силно оживление. Госпожа Бонон пожъна голям успех сред публиката с достойнството и тактичността си. Изслушаха с интерес служителите на Компанията: господин Вандорп, господин Бесиер, господин Дабади и особено господин Кош, който дълго и обстоятелствено разказа за познанството си с Рубо и колко често играели на карти с него в Търговското кафене; Анри Доверн повтори неблагоприятните си показания — как, макар да бил в полусънно трескаво състояние, чул почти сигурно двамата подсъдими тихо да се наговарят; за Севрин отговори много сдържано, давайки да се разбере, че е бил влюбен в нея, но като порядъчен човек се е оттеглил, знаейки, че тя принадлежи на друг. Когато най-сетне въведоха и споменатия „друг“, Жак Лантие, тълпата забръмча като кошер, някои станаха да го видят по-добре, дори съдебните заседатели се приготвиха да слушат внимателно. Много спокоен, Жак се опря с две ръце на преградката за свидетелите с обичайния си жест на машинист, управляващ влака. Призоваването в съда, което би трябвало да го развълнува дълбоко, не му пречеше да разсъждава ясно, сякаш цялата тази история не го засягаше. Яви се като напълно чужд, невинен човек; след убийството тръпката бе изчезнала, той изобщо не мислеше за всичките тези неща, дори не си спомняше подробностите; беше в отлично здраве и в пълно душевно равновесие; дори, застанал зад преградката за свидетелите, не изпитваше никакви угризения, тъй като не съзнаваше вината си. Първо погледна Рубо и Кабюш със светлите си очи. Знаеше, че Рубо е виновен, кимна му леко — дискретен поздрав, — без изобщо да се замисля, че днес е призован тук като любовник на жена му. После се усмихна на невинния Кабюш, на чието място на подсъдимата скамейка би трябвало да седи той; добряк беше този Кабюш въпреки разбойническия си вид, нали го беше виждал как яко работи и бе му

стискал ръка! Даде показанията си непринудено, отговаряше кратко и ясно на председателя, който, след като подробно го разпита за отношенията му с жертвата, го накара да разкаже как е заминал от Кроа дьо Мофра няколко часа преди убийството, как е отишъл да вземе влака в Барантен, как е спал в Руан. Кабюш и Рубо го слушаха и с държането си явно потвърждаваха отговорите му; в този миг между тримата мъже сякаш се прокрадна някаква неизразима тъга. В залата се възцари мъртва тишина, някакво особено вълнение обзе съдебните заседатели, гърлата им се свиха: истината премина в залата безмълвна, като полъх. На въпроса на председателя какво мисли за непознатия, който избягал в мрака според думите на каменаря, Жак само поклати глава, сякаш не желаше да утежнява положението на подсъдимия. И тогава се случи нещо, което силно развълнува залата. Очите на Жак се навлажниха и по бузите му потекоха сълзи. Пред него се яви образът на нещастната убита Севрин, както се бе запечатал в паметта му: тя го гледаше с неимоверно разширените си сини очи, а черните ѝ коси бяха настръхнали като зловец шлем на ужаса. Той още я обожаваше и обзет от непреодолима жалост, плачеше с едри сълзи, без да съзнава престъплението си, забравил къде се намира, незабелязващ втренчените в него погледи на тълпата. Някои от дамите така се трогнаха, че заридяха. Скръбта на любовника беше толкова потресаваща в сравнение с хладното равнодушие на съпруга! Председателят се осведоми дали защитата има въпроси към свидетеля, адвокатите отговориха отрицателно, а подсъдимите се загледаха тъпо в Жак, който отиде да седне на мястото си, обкръжен от всеобщото съчувствие.

На третото заседание изслушаха обвинителната реч на прокурора и защитните речи на адвокатите. В началото председателят изложи накратко същността на делото и независимо от очевидно пълното си безпристрастие подчерта тежестта на обвинението. След него прокурорът като че ли не прояви всичките си способности: обикновено речите му бяха по-убедителни и той не се увличаше по безсмисленото красноречие. Сметнаха, че това се дължи на нетърпимата жега. Напротив, защитникът на Кабюш, парижкият адвокат, достави голямо удоволствие с речта си на публиката, макар да не бе в състояние да разбие доводите на обвинението. Защитникът на Рубо, уважаван член от руанската адвокатура, също се постара да представи нещата в най-

благоприятна светлина. Прокурорът бе толкова изтощен, че изобщо не възрази на защитниците. Когато съдът се оттегли на съвещание, беше едва шест часът, ярката дневна светлина продължаваше да нахлува през десетте прозореца, а последните слънчеви лъчи пламтяха по гербовете на нормандските градове, които украсяваха корнизите. Тълпата зашумя под старинния позлатен таван, правостоящите започнаха да се блъскат нетърпеливо зад желязната решетка, отделяща ги от скамейките в залата. Но щом съдебните заседатели и съдиите се появиха, се възцари благоговейно мълчание. Присъдата бе издадена при смекчаващи вината обстоятелства; осъдиха Кабюш и Рубо на доживотен каторжен труд. Това беше голяма изненада, публиката шумно напусна залата, чуха се дори подсвирквания като в театър.

Същата вечер в цял Руан приказваха само за тази присъда и коментарите нямаха край. Общо взето, я преценяваха като неуспех за госпожа Бонон и за съпрузите Лашене. Безспорно само смъртна присъда би могла да удовлетвори семейството; очевидно беше, че не е минало без враждебна намеса! Споменаваха на ухо името на госпожа Льобук, която имаше трима-четирима поклонници между съдебните заседатели. Поведението на мъжа ѝ като съдия беше безукорно, но на всички им се струваше, че нито другият съдия господин Шомет, нито председателят господин Дезабей бяха овладели дебатите както би следвало. Може би само съдебните заседатели по съвест бяха признали смекчаващи вината обстоятелства под влияние на обзелото ги тягостно съмнение, когато тъжната истина безмълвно бе прекосила за миг, като полъх, залата. Тъй или иначе, това дело си оставаше триумф за господин Дьонизе, тъй като нищо не бе накърнило неговия шедьовър; семейство Гранморен бе загубило много от симпатиите, когато се разпространи слухът, че за да си възвърне къщата в Кроа дьо Мофра, господин дьо Лашене, противно на основните принципи на юриспруденцията, възнамерявал да предяви иск за отмяна на дарението независимо от смъртта на дарителя; такова поведение от страна на един магистрат не можеше да не предизвика удивление.

На излизане от съдебната палата Жак се сблъска с Филомен, също призована като свидетелка, и тя вече не се отдели от него — уговаряше го да прекарат нощта в Руан. Той трябваше да се яви на работа на другия ден и охотно се съгласи да я заведе в кръчмата до гарата, където твърдеше, че е спал през нощта на престъплението; но

можели да останат само до влака в нула часа и петдесет, с който на всяка цена трябвало да се върне в Париж.

— Знаеш ли — каза Филомен, когато, уловила под ръка Жак, се отправиха към кръчмата, — мога да се закълна, че току-що видях един наш общ познат... Да, Пекьо, който оня ден ми разправяше, че няма да стъпи в Руан, защото пет пари не дава за делото... Обърнах се за минутка и забелязах как някакъв човек се мушна в тълпата...

Жак сви рамене недоверчиво:

— Пекьо сигурно гуляе в Париж, доволен, че покрай моята призовка и той не е на работа в момента.

— Възможно е... Ама все пак трябва да внимаваме, защото става истински звяр, като побеснее.

Тя се притисна до него и като хвърли едно око назад, добави:

— Ами тоя, дето се мъкне след нас, познаваш ли го?

— Да, не се безпокой... Сигурно иска да ме пита нещо.

Действително Мизар ги следваше на известно разстояние от улица Жуиф. И той бе дал показания с обичайния си сънлив вид, но не си бе тръгнал, а се навърташе около Жак; не се решаваше да го запита нещо, макар явно да му се искаше. Когато двойката влезе в кръчмата, той също се вмъкна и си поръча чаша вино.

— Ха, и вие ли сте тук, Мизар? — викна му машинистът. — Как вървят работите с новата жена?

Женитбата му много забавляваше Жак. Бившата съмнителна кръчмарска прислужница Дюклу, която бе отишла да пази бариерата, много скоро забеляза, че Мизар тършува по всички ъгли — явно търсеше скритите пари на покойната; тъй като си бе наумила да се омъжи за него, хрумна ѝ гениалната идея да му подсказе с недомлъвки и усмивки, че тя вече ги е намерила. В първия момент Мизар едва не я удуши, но после съобрази, че ако я пречука като първата, преди да ги е докопал, хилядата франка пак ще му се изплъзнат, ето защо стана много приветлив и любвеобилен; тя обаче го отблъсна, не му даваше да я пипне; не, не, когато му станела жена, щял да получи всичко плюс парите. И той се ожени за нея, а сега тя му се надсмиваше, че бил голям тъпак да вярва на всякакви приказки. Но най-хубавото в цялата работа беше, че като узна точно какво търси, тя започна да му помага със същото настървение. Ах, тия проклети ненамираеми хиляда

франка! Нямахте как да не ги изровят някой ден, след като сега щяха да тършуват двамата! И те търсеха ли, търсеха!

— Още ли не сте ги намерили? — запита присмехулно Жак. — Старата Дюклу не ви ли помага?

Мизар го изгледа втренчено и най-сетне проговори:

— Вие сигурно знаете, кажете ми къде са!

Машинистът кимна:

— Нищо не знам, леля Фази нищо не ми е казвала. Надявам се, няма да вземете да ме обвинявате, че съм ги откраднал!

— О, тя нищо не ви е дала, туй е сигурно... Ама погледнете ме, болен съм. Ако знаете къде са, кажете ми.

— И си обирайте крушите! Внимавайте да не се разприказвам... Защо не видите дали не са в кутията със солта...

Пребледнял, Мизар продължаваше да го гледа с пламтящи очи. Изведнъж сякаш му просветна:

— Вярно бе, в кутията със солта! В шкафа има едно скривалище, там не съм търсил!

Той веднага си плати виното и хукна към гарата, за да се опита да хване влака в седем и десет. Бързаше да иде в малката къща, за да тършува както винаги.

Вечерта, след като хапнаха, Филомен предложи да се разходят, докато чакат влака в нула часа и петнадесет минути; тръгнаха по тъмните улички и излязоха извън града. Времето беше задушно — гореща и безлунна юлска нощ; тя въздишаше, почти увиснала на врата му. На два пъти ѝ се стори, че чува стъпки зад тях, и се обърна, но не забеляза нищо в гъстия мрак. Задушната буреносна нощ изнервяше Жак. След убийството той се чувствуваше спокоен, уравновесен, в отлично здраве, но преди малко, докато седяха на масата в кръчмата, при всяко докосване на Филомен му премаляваше, сякаш старата болест се възвръщаше. Сигурно беше от умората, от задуха. Сега тя се притискаше до него и Жак се разтревожи, ужаси се, като усети как все по-силно я пожелава.

Нали уж беше оздравял, нали се бе уверил в това, след като облада Филомен и нищо лошо не се случи? Чувствуваше се все по-напрегнат и уплашен поради настъпващата криза; понечи да се измъкне от обятията ѝ, но после успя да се поуспокои, защото тъмнината я прикриваше; дори по време на най-силните пристъпи

никога не изпитваше желание да убива, щом не виждаше жертвата си. Вървяха по безлюден път и изведнъж се озоваха до някакво обрасло с трева хълмче; тя се излегна на земята и го дръпна при себе си; и тогава, озверял, подтикван от чудовищната необходимост да убива, той като бесен затърси в тревата нещо, някакъв камък, за да смаже главата ѝ. Отблъсна я, скочи и хукна да бяга; зад себе си чу мъжки глас, ругатни, боричкане.

— Ах, кучко мръсна! Изчаках до края, за да те спипам с него!

— Не е вярно. Пусни ме!

— Аха, не било вярно!... Оня отърча!... Ама няма да ми се измъкне, знам го кой е!... Кучко мръсна, хайде кажи пак, че не е вярно де!

Жак тичаше в мрака не за да избяга от Пекьо, когото бе познал; бягаше от себе си, обезумял от мъка.

Значи, едно убийство не му стигаше, не бе утолил жаждата си с кръвта на Севрин, както си въобразяваше до тази сутрин? Всичко започваше отначало! Още една, после още една и още една, до безкрайност! Щеше да се засица за няколко седмици, после пак щеше да усети хищния глад, който можеше да бъде задоволен само с женско тяло! Сега дори не му бе необходимо да вижда съблазнителна плът, достатъчно бе да усеща мириса и топлината ѝ, за да побеснее от нуждата да убива, за да се пробуди в него свирепият мъжкар, изкормващ всяка самка! Край на живота! Където и да избяга, пред него щеше да зее само черна нощ, само безгранично отчаяние!

Изминаха няколко дни. Жак пое работата си; избягваше приятелите, пак стана неспокоен и саможив като някога. След няколко бурни заседания в Камарата войната бе обявена; на предните линии дори имало схватки, и то победоносни, както разправяха. От една седмица влаковете бяха претоварени с войски, а железничарите — съсипани от умора. Разписанието не се спазваше, непредвидени композиции предизвикваха огромни закъснения; освен това бяха мобилизирали най-добрите машинисти, за да ускорят придвижването на частите. Така една вечер, вместо да тръгне от Хавър със своя експрес, на Жак му се наложи да управлява огромна композиция от осемнадесет вагона, натъпкани с войници.

Тази вечер Пекьо се яви в депото напълно пиян. На другия ден, след като бе изненадал Филомен и Жак, той пристигна като огняр при

Жак на локомотив номер 698; не правеше никакви намеци, но беше посърнал, сякаш не смееше да погледне началника си в очите. Жак обаче усещаше, че Пекьо се бунтува, не му се подчиняваше или изпълняваше заповедите неохотно, мърморейки нещо под носа си. Вече изобщо не си говореха. Люлеещото се ламаринено мостче, на което пътуваха тъй задружно навремето, се бе превърнало в опасна площадка, където стояха двама настръхнали един срещу друг съперници. Омразата им растеше, бяха готови да се счепкат на тая тясна, устремена с пълна скорост площ, откъдето при най-малък тласък можеха да излетят под колелата. Като забеляза колко пиян е тази вечер Пекьо, Жак застана нащрек; в трезво състояние огнярят се спотайваше, само виното изваждаше на показ звяра в него.

Влакът трябваше да тръгне в шест, но закъсна. Беше съвсем тъмно, когато успяха да натъпчат войниците в товарните вагони, сякаш бяха овце. Заковали бяха най-обикновени дъски вместо скамейки и настаняваха цели отделения, претъпквайки вагоните до краен предел; войниците седяха направо един върху друг, а останалите без места бяха така притиснати, че не можеха да помръднат. В Париж щяха да ги прехвърлят на друг влак и да ги изпратят към Рейн. Бяха каталясали от умора още докато се блъскаха да се настанят. Но преди отпътуването им раздадоха по чашка ракия, а мнозина успяха да прескочат и до съседните лавки, ето защо, зачервени, изблецили очи, сега се веселяха шумно и просташки. Щом влакът излезе от гарата, войниците запяха.

Жак първо погледна небето; буреносни облаци закриваха звездите. Нощта беше извънредно тъмна, никакъв полъх в нажежения въздух; дори винаги освежителният насрецен вятър беше топъл. На черния хоризонт блестяха ярко само сигналите. Той увеличи налягането, за да се изкачи по стръмния наклон между Арфльор и Сей Ромен. Въпреки че седмици наред изучаваше своята машина, все още не бе я овладял напълно; тя беше съвсем нова и най-неочаквано го изненадваше с прищевките и младежките си щуротии. Тази нощ бе особено непокорна и своенравна, готова да пощръкле от няколко въглена в повече. Затова, без да сваля ръка от лоста за скоростите, Жак наблюдаваше пещта, обезпокоен от държането на своя огняр. Платформата тънеше в полумрак, светеше само една лампичка, за да следят нивото на водата, и нажежената до червено вратичка на пещта хвърляше лилави отблясъци. Почти не различаваше Пекьо, но на два

пъти му се стори, че той докосва краката му, сякаш се готвеше да го събори. Може пък да беше просто пиянска непохватност, защото сред грохота го чуваше как се кикоти гръмогласно, как надробява въглищата, удряйки прекалено силно с чука, как несръчно криви лопатата. Всяка минута отваряше вратичката и изсипваше ненужни количества гориво върху решетката.

— Стига! — викна му Жак.

Пекьо се направи, че не е разбрал, и продължи да хвърля лопата след лопата; машинистът го хвана за ръката, а огнярят се обърна заплашително, в пиянско изстъпление, надявайки се, че най-сетне ще предизвика желаната кавга.

— Не ме пипай, че ще ти друсна един!... Кеф ми е да вървим бързо!

Влакът летеше в момента с пълна пара по платото между Болбек и Мотвил. Пътуваха директно за Париж; трябваше да спират само на определени места, за да се запасят с вода. Осемнадесетте вагона, натъпкани, претоварени от човешкия добитък, се изнизваха с грохот като огромно влечуго през тъмната равнина. И всичките тия хора, поведени на клане, пееха, пееха като луди, толкова гръмко, че заглушаваха тракането на колелата.^[3]

Жак затвори вратичката с крак. После завъртя колелото на инжектора и каза все още сдържано:

— Прекалено силен е огнят... Защо не поспите, като сте пиян?

Пекьо начаса отвори вратичката и започна да хвърля така бързо въглища, сякаш се канеше да вдигне във въздуха машината. Това вече беше бунт, пълно неподчинение на заповедите, бясна злоба, недържаща сметка за живота на толкова много хора! Жак сам се наведе, за да отпусне ръчката на пепелника и да намали тягата, но огнярят внезапно го сграбчи през кръста, вдигна го и се опита да го хвърли на релсите.

— Мерзавец такъв!... Много ти се иска!... Та да кажеш после, че сам съм паднал, подъл мръсник!

Машинистът успя да се хване за тендера, двамата се плъзнаха и борбата продължи на ламариненото мостче, което играеше под тях. Стиснали зъби, те не продумваха; всеки се мъчеше да блъсне другия през тесния отвор, преграден само с една желязна пръчка. Това обаче не беше толкова просто! Машината препускаше, препускаше като

обезумяла; подминаха Барантен, влакът се втурна в тунела при Малоне, а Жак и Пекьо не се пускаха, боричкаха се върху въглищата, удряха си главите в резервоара с водата, мъчеха се да не ритат нажежената вратичка на пещта, защото им пареше краката.

На Жак му хрумна да се надигне и да затвори регулатора, а после да извика някого на помощ, за да го отърват от този разярен безумец, побеснял от алкохол и от ревност. Започваше да отслабва, съзнаваше, че е по-дребен и няма да му стигнат сили да хвърли едрият огняр, предаваше се с настръхнали от ужас коси при мисълта за падането. Направи последно усилие, опипа с ръка, но Пекьо разбра какво се кани да направи, сграбчи го отново през кръста и го вдигна като дете.

— Аха, иска ти се да го спреш!... Ти ми взе жената... Взе ми я... ей сега ще те оправя!...

Машината препускаше, препускаше, влакът изскочи с грохот от тунела и продължи да лети през пустите мрачни поля. Подмина като вихър гарата в Малоне, без помощник-началникът да види двамата мъже, вкопчени в смъртна схватка.

Пекьо направи последно усилие и хвърли Жак; усещайки зиналата паст под себе си, машинистът се впи като обезумял във врата му и го повлече със себе си. Отекнаха два страшни вопъла, сляха се, заглъхнаха. Двамата мъже паднаха заедно под колелата и бяха премазани, накълцани, все така слети в ужасна прегръдка, а толкова дълго бяха живели като братя!... Намериха ги с откъснати глави, без крака, два сплетени трупа, които сякаш още искаха да се удушат.

А волната машина, неуправлявана от никого, препускаше ли, препускаше! Най-сетне своенравната лудетина бе дала воля на младежкия си плам като още неукротена кобила, изтръгна се от ръцете на коняря и хукнала из равното поле. В котела имаше достатъчно вода, в пещта — много въглища, които се бяха разгорели; за половин час налягането страшно се увеличи, влакът се носеше с бясна скорост. Очевидно главният кондуктор бе заспал от умора. Наблъсканите един до друг войници изпаднаха в луд възторг от бързината на влака и запяха още по-гръмко. Профучаха като мълния край гарата в Маром. Никаква свирка не известяваше, че минават край семафори и гари. Машината тичаше право напред подобно на кон, който навежда глава, не цвили, не се спира пред никакви препятствия.

Тя препускаше, препускаше безкрай, сякаш уплашена от собственото си гръмко дихание.

В Руан трябваше да се запасят с вода; цялата гара се вледени от ужас, когато край нея прелетя в шеметна вихрушка от дим и пламък тая машина без машинист и без огняр, тези товарни вагони, препълнени с войници, които ревяха патриотични песни! Те отиваха на война, бързаха да стигнат до бреговете на Рейн. Железничарите размахаха смаяно ръце. После се развикаха разтревожени — никога този разюздан влак, изоставен сам на себе си, нямаше да може да премине благополучно през гарата в Сотвил, вечно задръстена, като всички големи станции, от маневриращи влакове и локомотиви. Разтичаха се да изпратят телеграми, да предупредят. И действително успяха да освободят пътя, като изместиха товарния влак на една допълнителна линия. В далечината вече се чуваше пъхтенето на отскубналото се чудовище. То беше се промъкнало през двата тунела близо до Руан и се приближаваше в бесен галоп като неудържима, свръхестествена сила, която нищо не може да спре. Светкавично премина край гарата в Сотвил, промушвайки се през всички препятствия, без нищо да докосне, и изчезна в мрака, а тракането му постепенно заглъхна.

Сега всички телеграфи по линията звъняха, всички сърца биеха тревожно при вестта за призрачния влак, преминал между Руан и Сотвил. Трепереха от страх, че ще блъсне експреса, който се движеше пред него. А влакът продължаваше да препуска като глиган в гора, без да обръща внимание на червените сигнали и на петардите. В Оасел едва не връхлетя върху един локомотив за проверка на пътищата; вся ужас в Пон дьо л'Арш, защото скоростта му изобщо не намаляваше. Отново изчезна и все препускаше, препускаше напред в непрогледната нощ, без никой да го знае накъде отива.

Какво значение имаха премазаните на пътя му жертви! Нали, тъй или иначе, се бе устремил към бъдещето, без да го е грижа за пролятата кръв? Препускаше без водач в мрака като подгонено към смъртта сляпо и глухо животно, препускаше, натоварен с пушечно месо — с вече затъпелите от умора и алкохол войници, които пееха.

---

[1] *Вчера в Камарата само по тоя въпрос приказвали...* — През юли 1870 г. пруският принц Леополд от династията Хохенцолерн подал

кандидатурата си за трона на Испания. Неоснователните му претенции предизвикали вълна от разгорещени коментари във френската преса. — Бел.Г.Г ↑

[2] *Като че ли не ни стигат изборите, плебисцитът, бунтовете им в Париж...* — През май 1870 г. се провежда плебисцит по повод вътрешната политика на Втората империя. Повечето гласоподаватели се обявяват срещу политическата стратегия на Наполеон III. — Бел.Г.Г ↑

[3] *И всичките тия хора, поведени на клане, пееха, пееха като луди...* — От 15 юли 1870 г. Франция е официално във война с Прусия и страната гъмжи от многобройни отряди мобилизирани и доброволци. — Бел.Г.Г. ↑

ГЕНО ГЕНОВ
ОТ ИЗСЛЕДВАНЕ НА РАЗРУШИТЕЛНИТЕ
ИНСТИНКТИ КЪМ ПСИХОГРАФИЯ НА
СОЦИАЛНАТА ПРЕСТЪПНОСТ

1

В предварителния общ план на поредицата „Ругон-Макарови“, който Емил Зола изготвя през 1867 г., се споменава един „роман за съдилищата и железниците с главен герой Етиен Лантие, трето дете на работническо семейство“. В него писателят включва пространна проектохарактеристика на главния персонаж: „Етиен е един от онези странни случаи на наследствено предопределен престъпник, който, без да е луд, убива един ден, изпаднал в болезнена криза, подтикнат от неясен животински инстинкт. По същия начин, по който родителите, бедни и оскотели от пороци, завещават художнически талант на брат му Клод, на самия него предават непреодолимото влечение да убива.“ По-късно, през 1872 г., Зола споделя пред издателя Лакроа, че иска да напише „роман за едно углавно престъпление, както аз разбирам този жанр, предоставен на патентованите съчинители на романи за подлистниците, жанр, който позволява да се създаде високохудожествена и дълбоко вълнуваща творба“.

В книгата си „Емил Зола“ приятелят на писателя Пол Алексис изказва твърде убедително предположение относно пробуждането на интерес у създателя на Ругон-Макарови към новото техническо чудо — железниците. Според него грохотът на влаковете и писъкът на парните свирки на локомотивите изпълвали от сутрин до вечер ежедневието на Зола, докато той работел в имението си край Медан: „В Медан, срещу неговата къща, в долния край на обширната градина, в подножието на склона, минава железопътната линия за Нормандия. Всеки ден по нея прелитат, в едната или в другата посока, стотина влакове, които разтърсват постоянно стъклата на широкия прозорец в работния му кабинет. Главозамайващите експресни влакове нахълтват под моста, по който минава алея, оградена от красиви дървета, отвеждаща към Сена. Отдалеч се чува как пътническите влакове приближават и шумът се разнася продължително време след отминаването им надолу в долината. Товарните влакове са сравнително много по-бавни, дотолкова, че почти е възможно да се преброят

колелата им и спокойно да се огледат животните, подаващи се от вагоните, да се види муцуната на някой вол, откарван в кланиците на Билет, навирил глупаво глава към небето. Когато падне нощта, локомотивът се появява, облян в червена светлина, а фенерът на последния вагон с тъмночервеното си сияние прилича на падаща звезда. Потъването в тъмнината на този непознат свят ви се струва още по-безвъзвратно. И тогава, в меланхоличния час по здрач, когато вече не се вижда и човек не може нито да чете, нито да пише, Зола, докато чакаше да запалят лампите, облегнат на перилата на широкия балкон, често ми заговаряше за своя любим план...“

В една от беседите си с Пол Алексис авторът на „Човекът-звяр“ споделя интересни мисли, засягащи композицията на бъдещия роман: „В моите влакове ще се върши всичко: в тях хората ще ядат, ще спят, ще се любят, дори в един вагон ще има раждане, най-сетне в тях ще умират... Но това не е достатъчно: вие може би ще ме сметнете за застаряващ романтик, но бих искал моята творба сама по себе си да представлява дълъг маршрут на влак от особена важност, да тръгва от началната и да стига до крайната гара, като намалява и спира на всяка междинна гара, ще рече, във всяка глава.“ От тази изповед на Зола става ясно, че в самото начало е имал намерение да отдаде предпочитание на описанието на света на железниците в новата си творба. Както можем да съдим и от дневника на Едмон дьо Гонкур, през 1884 г. интересът на романиста е бил предимно ориентиран към живота на една гара, през която преминава важна железопътна линия. Първоначалната идея на Зола да включи в творбата си и „света на злосторниците и съдилищата“ е все още на заден план.

През 1887 г. на френски език се появява романът на Достоевски „Престъпление и наказание“, Зола има възможност да се запознае в превод и с психо-социологическото изследване на италианския лекар криминолог Чезаре Ломброзо „Човекът-престъпник“. Едва в края на следващата година писателят споделя в писмо до Вай Сантен Колф (16 ноември 1888 г.) своето намерение да включи в един и същ роман наблюденията си върху света на железниците и престъпния свят: „Търся сюжет за следващия си роман и ако трябва да говоря открито, все още не съм сигурен какво ще представлява. Имам намерение да опиша някоя ужасяваща драма в света на железниците, да изследвам

някое престъпление, като навляза в сферата на правораздаването, но, повтарям, всичко това ми е все още доста смътно...“

В края на месец ноември същата година Зола доуточнява проекта си и взема решение да въведе друг герой в новия си роман: „Сигурно ще бъда принуден да вмъкна нов персонаж, който ще включва по-късно в родословното дърво на Ругон-Макарови.“ Пред приятеля си Колф той обосновава подмяната по следния начин: „Не взех Етиен Лантие, защото предишната му социална активност, проявена в «Жерминал», ме притесняваше твърде много. Ето защо предпочетох да измисля нов син на Жервез — Жак Лантие, който ще бъде брат на Етиен и Клод. Така тя ще има трима синове. Това е всичко. Ще допълня родословното дърво в края. По същия начин измислих и образа на Анжелик. Надявам се, че тези поправки ще ми бъдат простени, още повече, че във всяко друго отношение следвам изключително стриктно първоначалния си план.“

През пролетта на 1889 г. на първа страница в един от броевете на парижкото списание „Илюстрацион“ се появява сензационна фотография: господин Зола, облечен в редингот, с цилиндър на главата, заснет на платформата на бълващ пара и черен дим локомотив. Под нея се обяснява, че авторът на „Ругон-Макарови“ е фотографиран малко преди отпътуването си от гара Сен Лазар по линията Париж-Хавър, обслужвана от Западната железопътна компания, Зола наистина получава разрешение от директора на Западната компания да пропътува в локомотив участъка Париж-Мант, Освен това любезният директор го свързва с един от висшестоящите чиновници в администрацията на компанията, който изпраща на писателя, събиращ документи за „Човекът-звяр“, плановете на железопътните гари в Мелоне и Диеп. Завеждащият службата „Движение“ в Западната компания господин Льофевр предлага на Зола съдействието си, за да му помогне да посети локомотивните депа в Батиньол, Мант и Сотвил. Зола има възможност да разпитва служещите в Западната железопътна компания, да се среща и беседва с машинисти, огняри и железничари.

Предварителното досие с документи, бележки, скици и плановете, което Зола изготвя, преди да се залови да пише романа си, е с обем 677 ръкописни листа. Около 200 от тях са изпълнени с бележки за жестоки престъпления и нашумели съдебни процеси, оповестявани във вестникарската хроника. В този раздел на предварителните

проучвания, озаглавен от Зола „Бележки за злополуката“, са включени изрезки от вестници с примамващи заглавия от рода на „Лудост в тунела“, „Катастрофата при Шарантон“, „Истината за злополуката при Монте Карло“, „Любопитни наблюдения, направени от лекар, за катастрофата при Ла Юлп“.

При пресъздаването на изкусно прикритите престъпления на Жак Лантие в романа „Човекът-звяр“ Емил Зола съчетава сведения, факти и обстоятелства от три коментирани нашироко в съдебната хроника на вестниците дела. На 6 декември 1860 г. господин Поансо, председател на Имперския съд, бил убит във влака от неизвестно лице по време на пътуването на висшия правителствен чиновник от Троя за Париж. На 14 януари 1886 г., в едно купе на влака Шербург-Париж е открит трупът на господин Барем, префект на областта Йор. На 18 май 1882 г., някоя си Габриел Фенеру, съпруга на аптекар и любовница на младия му помощник, се съгласява да „помогне“ на мъжа си да убие любовника ѝ, като подмамва жертвата в една запусната крайградска къща. В романа на Зола Севрин устройва същата клопка, но жертвата е собственият ѝ мъж Рубо, а убиецът — любовникът ѝ Жак Лантие. Авторът впрочем не крие, че е „взел делото Фенеру и го е преплел с делото Барем“. Зола е повлиян също от слуховете и от съобщенията в печата за делото срещу Джак Изкормвача, който причаквал през нощта самотни жени из улиците на Лондон и ги убивал, като ги изкормвал. Процесът, предизвикал оживени коментари в световния печат, се гледал в английската столица през август 1888 г.

Зола се залавя да пише новата си творба на 5 май 1889 г. Той слага финалната точка на ръкописа на 19 януари 1890 г., Романът започва да се печата в подлистника на парижкия вестник „Ла ви популер“ на 14 ноември 1889 г. Последната глава е публикувана в броя от 2 март следващата година.

В процеса на писането на „Човекът-звяр“ Зола споделя в писмо до издателя си Шарпантие: „Сега ми е много хубаво и леко да работя, чувствавам се превъзходно и изглеждам в собствените си очи такъв, какъвто бях на двадесет години, когато ми се искаше да премествам планини. Ех, приятелю, защо не съм на тридесет, щяхте да видите на какво съм способен! Бих учудил света!“

След запознанството му през пролетта на 1888 г. с очарователната Жан Розро у Зола настъпва дълбока промяна. Той се

подмладява, особено когато разбира, че Жан чака дете от него. Любовта на тази жена възвръща младежката жизненост и ведростта на духа му. За известно време Зола се отдава на очарованията и сладостите, които му предлага животът, и поизоставя работата си. При създаването на „Човекът-звяр“ трудността възниква именно когато писателят се опитва да „присади“ научните си изследвания и събраната документация към романтичната атмосфера, сред която протича прелюбодейната любов на Жак и Севрин — атмосферата, в която живее самият той по онова време. Подобна присадка се оказва неуспешна и, естествено, дава неблагоприятно отражение върху цялостното звучене на романа.

Отхвърлил игото на упорития системен труд, влюбеният Зола пренебрегва при писането на „Човекът-звяр“ грижата за хармоничното съчетаване на две разнородни теми в структурата на творбата и за прецизната обработка на някои сцени. В психологията на персонажите липсва зрялост и убедителна обоснованост. Всеки от тях се отдава свободно на инстинктите си, независимо дали е жертва или победител в борбата с наследствените си слабости.

2

Зола дълго се колебае, преди да избере заглавие за новия си роман. В предварителните си скици той е нахвърлял около шестдесет варианта. В писмо до Ван Сантен Колф от 6 юни 1889 г. писателят признава: „Що се отнася до заглавието «Човекът-звяр», то много ме измъчи, търсих го продължително време. Исках да изразя следната идея: пещерният човек все още живее в човека на нашия век. У нас все още има нещо от далечния ни прародител. Отначало бях избрал заглавието «Връщане към атавистичното», но ми се стори твърде абстрактно и не ми се поправи. Предпочетох «Човекът-звяр», малко по-неясно, но много по-широкообхватно. Заглавието ще се възприеме изцяло едва след като бъде прочетена книгата.“

Няколко дни след излизането на последния откъс от романа в подлистника на „Ви популер“ Жюл Льомер признава в статията си, публикувана на 8 март 1890 г., във вестник „Фигаро“, че в последната творба на Зола се чувства нов полъх: „Стремя се да определя истински великото в този роман. Той прилича на паметна бележка за отдавна минали времена. Сред нас наистина има зверове и техният брой е неизвестен. Самите ние, вярващи, цивилизовани, начетени и артистични по дух, изпитваме пориви на любов или омраза, на похот или гняв, които идват от твърде отдалечени от нас епохи. Ние все още не знаем на какви скрити инстинкти се подчиняваме. Нашите немощни и преходни личности са само безкрайно малки вълнички в океана от безлики, вечни и слепи сили, вълнички, под които постоянно се усеща бездната. Общо взето, именно това изразява «Човекът-звяр» е меланхолична и сурова величественост. Романът е една предисторическа епопея, поднесена под формата на история от нашата съвременност.“

Много по-щедър във възхвалата на поетическия талант на романиста Зола, проявен в „Човекът-звяр“, е Анатол Франс, който пише в броя от 9 март на вестник „Тан“ възторжен отзив за новата творба от поредицата „Ругон-Макарови“: „Не и не! Този човек е поет.

Геният му, величав и простодушен, твори незабравими символи. Той създава нови митове. Гърците са създали Дриадите, той създава Лизон: тези две създания са равностойни и еднакво безсмъртни. Той е великият лирически поет на нашето време.“

На 14 март във вестник „Монитор юниверсел“ се появява рецензия от Ръоне Думик, който упреква автора на „Човекът-звяр“, че описвал „мъжете и жените като диви животни“, подвластни единствено на „половия инстинкт и инстинкта да се убива“. Но въпреки многобройните злонамерени нападки, с които Думик се нахвърля срещу последната творба на създателя на „Ругон-Макарови“, в края на статията си той се чувства задължен да даде справедлива оценка на аналитичния усет на писателя реалист: „... И все пак в романа има много повече философия, отколкото предполагате. Защото господин Зола, прозорлив анализатор на човешката душа, прониква до най-неясните дълбини в съзнанието на своите персонажи, стига чак до инстинкта, идващ от много далеч, от най-древни времена, когато първобитният човек е обикалял горите и е задоволявал единствено потребностите си на кръвожаден звяр.“

Самият Зола не крие задоволството си от постигнатото в романа „Човекът-звяр“. В писмо до свой приятел той споделя: „Не бих могъл да ти преразкажа последователно сюжета, тъй като е доста заплетен, по многобройните му зъбни колела се зацепват дълбоко едно в друго. Много съм доволен от постройката на плана, който е може би най-обработеният, който съм създал, искам да кажа план, в който различните части се основават една на друга при възможно най-голяма усложненост и логическа последователност. Оригиналността е, че историята се развива от единия до другия край по железопътната линия Париж-Хавър, собственост на Западната компания. В нея се разнася непрекъснат тътен на влакове — това е прогресът, който преминава в направление към двадесети век, и всичко се съпътства от една отвратителна, загадъчна драма, за която никой не се досеща. Твърдя, че човекът-звяр е вътре в цивилизацията.“

3

В книгата си, посветена на живота и творчеството на Емил Зола, френският писател Арман Лану разглежда „Човекът-звяр“ като важен етап в обновлението на романия жанр: „В този свой роман Зола се задълбочава в изследването на «физиологическия човек», за който се заговаря още при появата на «Терез Ракен». След смъртта на Зола този тип герой буквално наводни световния ч. Авторът на «Ругон-Макарови» твърди, че трябва да се изучи по научен път проблемът за наследствеността чрез образа на родения престъпник Жак Лантие, син на нежната и слабоволева Жервез от «Вертеп», брат на Клод от «Творбата» и на Етиен от «Жерминал». Той изпреварва науката, като подлага своя персонаж на възможно най-безупречна психоанализа, имам предвид както психоанализата на Фройд, така и на Юнг. Писателят интуитивно уравновесява агресията със сексуалността — двете главни движещи сили, направляващи поведението на човека-животно. Той им отрежда място, което днес не биха оспорили и най-добрите психиатри. В случая Зола се ръководи от поразително точния си инстинкт.“

Общо взето, изследователите на романа „Човекът-звяр“ са единодушни: писателят подхожда към изграждането на образа на Жак Лантие като към „клиничен случай“. Но при оценката на художествения резултат мненията се разделят. Литературната критика във Франция от края на миналия век клони повече в полза на едно чисто „физиологическо“ тълкуване на агресивността на Жак. Това схващане и днес впрочем има ревностни поддръжници, най-вече сред привържениците на „психологията на дълбините“. В научното съобщение на френския литературовед Огюст Дезале, изнесено на колоквиума, посветен на творчеството на Зола (1968), се твърди дословно: „Аз наистина вярвам, че в романа «Човекът-звяр», се представя една «подземна драма» — драмата на Зола, който, общо взето, е живял твърде дълго в подземие, търси изход от него и го намира. Струва ми се, че именно това е символичното и значимото.“ С

„подземие“ Дезале явно назовава тягостното брачно съжителство на писателя, а с „изход“ — прелюбодейната му любов към Жан Розро. Подобни тълкувания отвеждат до принизяването на романа до несложно литературнохудожествено означение на „престъпното“ скрито влечение у Зола към извънбрачното плътско изживяване, до затваряне на смисъла на едно толкова богато с многопластови символи романно повествование в границите на индивидуалната психопатология на твореца.

Много по-убедително са построени разсъжденията на съветския литературовед, изследовател на творчеството на Зола, Александър Пузиков, който при анализа на романа „Човекът-звяр“ изхожда обосновано от правомерното твърдение, че „Зола в това подчертано физиологично произведение въпреки всичко е намерил пътя към социалната тема“: „Жак наистина е в плен на рядка и почти невероятна болест, превръщаща го в човек-звяр, но хората, които го обкръжават, са напълно здрави, в наследствеността им няма никакви аномалии, и все пак те са много по-страшни от Жак. Пред нас се възправя мрачният образ на председателя на съда Гранморен, който озлочестява една млада девойка — Луизет. Престъплението завършва със смъртта на девойката, а в престарелия съдия откриваме звяр, много по-опасен от онзи, който живее у Жак. Гранморен е страшен със своето лицемерие, с животинската ситост, с безнаказаността си. Пред нас като кошмар застава Мизар, който убива жена си за пари. И пред този изтънчен и бездушен убиец патологичната мания на Жак отстъпва на заден план. Дори женствената Севрин таи у себе си много повече животинско, отколкото Жак, който не се решава да убие Рубо по нейно внушение. Зверските закони на съществуването, а не порочната наследственост, превръщат всички тези персонажи в грабители и убийци, всички те са породени от определени социални условия. Именно така, непредубедено би трябвало да се чете този страшен роман, посветен на проблема за наследствената престъпност“ (А. Пузиков, Пять портретов, М., 1972, с. 378).

Истина е, че в „Човекът-звяр“ твърде много хора стават жертва на насилствена смърт, за да си позволим да анализираме тази творба само като обективно литературнохудожествено изследване на разрушителния инстинкт у един потомствен алкохолик, чиято наследствена обремененост се проявява в ненормалното изживяване на

сексуалния порив. Зола включва в повествованието описанията на четири различни убийства, с нож или с отрова, и пресъздава три потресаващи самоубийства. Романистът усложнява преднамерено интригата, като представя някои от персонажите в две роли — като убийци и като жертви. Насилствената смърт се вплита в нравствените взаимоотношения на героите, вписва се в обществения морал като неизлечима социална болест, пред която се оказват еднакво безпомощни следствените и правораздаващите органи в буржоазната държава.

Зола ни насочва да търсим тайната причина за оскотяването на хората и за озверяването в човешкото общуване в принизената в морално отношение обществена атмосфера, сред която разцъфтяват на воля хищническият егоизъм, бездуховната корист и озлобената ненавист. Оказва се, че в буржоазното общество индустриалният прогрес съвсем не предполага като социално-нравствена аксиома постепенното облагородяване на инстинктите. Постиженията на науката и техниката не само не побеждават дремещите животински нагони у човека, но още повече ги задълбочават.

С присъщата си романтична нагласа романистът Зола опоектизира света на техниката, като одухотворява нейните творения. Локомотивът за машиниста Жак се превръща в живо същество и съвсем естествено той го назовава със собственото име Лизон. Ако героят на Зола се страхува от естествените мъжки пориви, които го обземат при вида на красива и нежна жена, то той е подчертано щедър и любвеобилен в грижите си за Лизон. С безупречния си ритъм на работа и с мелодичното си приглушено потракване послушната стоманена машина стопля много повече самотника Жак от всеотдайните прегръдки на пламенната Севрин. Необикновената привързаност към локомотива не е следствие единствено от ненормалния наследствен страх у една издънка на поколения алкохолици пред топлата благосклонност на отдаващата се жена. Както при редица други взаимоотношения в романа, и тук връзката е многопластово символна. Извънмерната любов на Жак към новото техническо чудо — парния локомотив — означава не само боязънта от необичайно протичащото у него полово влечение, но и липсата на надеждна, индивидуално промислена формула за социална адаптация у този човек, търсец изход от самотата единствено в професионалната реализация.

Като насища пределно повествованието си със запомнящи се символни образи и взаимоотношения, авторът на „Човекът-звяр“ убедително доказва на злонамерените си критици не само своята съпричастност с поетиката на романтическия роман, но и дълбокото си пристрастие към романа като всеобхватно, обмислено научно-художествено изследване на язвите, разяждащи социалната психика на хората в буржоазното общество. Романистът натуралист, замислил първоначално творбата си като продължение на историята на необузданите инстинкти, развихрили се във Франция по време на Втората империя, достига до покъртително епично обобщение на социално-нравствените поражения, предизвикани от ускорената вследствие бързото индустриално развитие експанзия на насилието и отчуждението в света на капитала.

ДОКТОР ПАСКАЛ

Посвещавам на моята покойна майка и на моята скъпа жена този роман, който е резюме и заключение на цялото ми творчество.

I

Сред горещината на яркия юлски следобед всекидневната, с плътно затворени капаци, бе потънала в голямо спокойствие. Само тънки слънчеви стрели проникваха през пролуките в старите рамки на трите прозореца и в полумрака тяхната много мека светлина къпеше предметите в разсеяно, нежно сияние. Тук беше относително прохладно сред смазващата жега, която се усещаше през напечената от слънцето външна стена.

Застанал прав пред шкафа срещу прозорците, доктор Паскал търсеше някаква бележка, която бе дошъл да вземе. Както бе широко отворен, този огромен дъбов шкаф с резба и красива яка обковка от миналия век излагаше пред погледа необикновена камара от книжа: папки, ръкописи бяха натрупани безразборно на дъното, преливаха от лавиците. Повече от тридесет години докторът тъпчеше в него всичко, което бе написал, от кратките бележки до пълните текстове на своите големи трудове върху наследствеността. Затова и търсенето невинаги беше лесно. Сега той ровеше търпеливо и когато най-после намери, се усмихна.

Постоя още миг пред шкафа, за да прочете бележката на светлината на един златист лъч, който падаше от средния прозорец. На тази здрачна светлина със снежнобелите си коси и брада, макар да приближаваше шестдесетте, той изглеждаше здрав, силен мъж с толкова свежо лице, тънки черти и все още бистри, детски очи, че както бе пристегнат в кафяво кадифено сако, човек би го взел за младеж с напудрени къдри.

— Ето, Клотилд — най-после каза той, — ще препишеш тази бележка. Рамон никога няма да успее да разчете ужасния ми почерк.

И остави листа до девойката, която работеше права пред една висока стойка при десния прозорец.

— Добре, учителю — отвърна тя.

Увлечена в своя пастел, на който в момента нанасяше широки щрихи с молив, дори не се обърна. До нея в една ваза бе натопена

клонка цъфнала градинска ружа със странен лилав цвят на жълти ивици. Но ясно се виждаше профилът на малката ѝ кръгла глава с късо подстригана руса коса, прелестен сериозен профил — право чело, сбърчено от внимание, небесносиньо око, тънък нос, решителна брадичка. Особено в наведения ѝ тил се долавяше чаровна младост, млечна свежест под златните къдри. В дългата си черна престилка тя изглеждаше много висока, с тънко кръстче, малки гърди, стройно тяло, източена и гъвкава като божествените ренесансови фигури. Въпреки двадесет и петте ѝ години у нея бе останало нещо детско и изглеждаше едва на осемнадесет.

— И вземи да подредиш малко шкафа — продължи докторът. — Нищо вече не може да се намери.

— Добре, учителю! — повтори тя, без да вдига глава. — Ей сега!

Паскал се върна при писалището си на другия край на стаята до левия прозорец и седна. Това беше обикновена маса от черно дърво, също отрупана с най-различни книжа, брошури. И отново настъпи тишина, сумрачно спокойствие сред смазващата жега във. В голямата стая, дълга десетина метра, широка шест, освен шкафа имаше само две библиотеки, претъпкани с книги. Старинни столове и кресла бяха пръснати както дойде, а единствената ѝ украса се състоеше от постели, изобразяващи цветя в странен колорит, заковани по стените със салонни тапети в стил ампир на розети, но сега картините не се виждаха добре. Трите двойни врати — едната за стълбата, а другите две в двата края на всекидневната — за стаята на доктора и за стаята на момичето — бяха от времето на Луи XV, както и корнизът на опушения таван.

Измина час в пълна неподвижност и тишина. После, за да се поразсее от работата си, Паскал скъса хартиената лента на един забравен на масата му брой на „Ган“ и тихо възкликна.

— Я! Баща ти са го назначили за директор на „Епок“, оня републикански вестник, който излиза в голям тираж и публикува материалите на Тюилри!^[1]

Новината трябва да беше неочаквана за него, защото изглеждаше едновременно доволен и опечален, после искрено се разсмя и продължи полугласно:

— Честна дума, човек колкото и да мисли, това не би могъл да го измисли... Животът е нещо необикновено... Има една много

интересна статия.

Клотилд мълчеше, сякаш беше на сто левги от онова, което чичо ѝ говореше. Той също мълкна; изчете статията докрай, взе ножици, изряза я, залепи я на един лист и я надписа с едрия си неправилен почерк. След това отиде да прибере на съответното място в шкафа този нов документ. Но се наложи да се качи на стол, понеже лавицата беше високо и той не можеше да я стигне въпреки едрия си ръст.

На тази лавица бяха спретнато подредени огромни папки. Класирани методично, те съдържаха различни документи, листове, изписани на ръка, свидетелства на гербова хартия, изрязани от вестници статии, разпределени в тънки папки от син табак, на всяка от които с едри букви бе означено по едно име. Явно бе, че тези документи непрекъснато се подреждат с обич, че постоянно се вземат и се връщат внимателно на мястото си; защото от целия шкаф само в този кът имаше порядък.

След като, покатерен на стола, намери търсената папка, една от най-претърпаните, върху която бе написано името „Сакар“, Паскал сложи в нея новата изрезка, после постави цялата папка на мястото ѝ по азбучен ред. Постоя още миг замислен, внимателно изправи една купчина, готова да падне, после, като слезе най-сетне от стола, каза:

— Чуваш ли, Клотилд? Като подреждаш, няма да пипаш горните папки.

— Добре, учителю! — за трети път покорно отвърна момичето.

Той отново се засмя с присъщия си весел израз.

— Забранено е!

— Знам, учителю!

И Паскал затвори шкафа, решително превъртя ключа, после го хвърли в едно чекмедже на работната си маса. Девойката беше достатъчно в течение на неговите изследвания, за да слага малко ред в ръкописите му, и той охотно я използваше и като секретарка, даваше и да преписва бележките му, когато някой събрат и приятел като доктор Рамон му поискаше един или друг документ. Но тя не беше учена и чичо ѝ чисто и просто ѝ забраняваше да чете онова, което смяташе, че е излишно да знае.

Междувременно дълбокото внимание, в което той чувствуваше, че е потънала, започваше да го изненадва.

— Какво ти е, че не си отваряш устата? Толкова ли ти е увлекателно да рисуваш тези цветя?

Това също беше работа, която често ѝ поверяваше — рисунки с молив, с акварел, с пастели, които включваше като илюстрации към трудовете си. От пет години той правеше много любопитни опити с подбор от градински ружи и чрез изкуствено опрашване бе получил редица нови оцветявания. При това своего рода копиране Клотилд влагаше необикновена точност до най-малките подробности в рисуњка и багрите; дотам, че Паскал непрекъснато се удивяваше на толкова голямата ѝ честност и ѝ казваше, че има „чудно ясна и здрава топчеста главичка“.

Но сега, като се приближи, за да погледне през рамото ѝ, нададе комичен вик на гняв.

— Хе, върви по дяволите! Ти май си тръгнала да гониш неизвестното!... Ако нямаш нищо против, веднага ще скъсаш това!

Тя се беше изправила с пламнали до кръв страни, с искрящи от увлечение по творбата очи, с ръце на червени и сини петна от пастелите, които бе мачкала с тънките си пръсти.

— О, учителю!

И в това толкова нежно обръщение, изразяващо гальовна покорност, в тази пълна с преданост дума „учителю“, която тя употребяваше, защото ѝ се струваше глупаво да му казва чичо или кръстник, за първи път се промъкваше пламък на бунт, волята на същество, което се отдръпва и се утвърждава.

От близо два часа тя се бе отказала от точното и послушно рисуване на градинските ружи и бе нахвърлила на друг лист цял грозд измислени цветя, странни, великолепни цветя като в сън. Понякога посред най-точното възпроизвеждане изпаднаше в такива внезапни настроения, сякаш имаше нужда да избяга в свят на луди фантазии. И веднага я удовлетворяваше, като винаги се връщаше към тези необичайни цветя с такъв устрем, с такова въображение, че никога не се повтаряше, създаваше рози с кървящи сърца, леещи сернисти сълзи, лилии, подобни на кристални урни, дори цветя с непознати форми, които разперваха звездни лъчи, венчета, които се рееха като облаци. Този ден на листа, надраскан с едри черни щрихи, се сипеше дъжд от бледи звезди, порой от безкрайно нежни цветни листенца, а в единия ъгъл пъпка на незнайно цвете разтваряше девствени воали.

— И тоя ще ми го заковеш тук! — продължи докторът, като посочи към стената, на която се редяха все такива странни постели. — Но какво пък може да представлява това? Да те пита човек...

Все така съсредоточена, тя отстъпи, за да огледа по-добре творбата си.

— Не знам. Хубаво е.

В този миг влезе Мартин, единствената им прислужница, която работеше у доктора от близо тридесет години и бе станала истинската стопанка на къщата. Макар че бе прехвърлила шестдесетте, тя също беше запазила младежкия си вид — дейна и мълчалива, неизменно с черна рокля и бяло боне, които ѝ придаваха вид на монахиня, с дребно, бледо и отпочинало лице, с пепеляви, сякаш угаснали очи.

Тя нищо не каза, седна на земята пред едно кресло, чийто плат се бе скъсал от старост, та се подаваха конски косми, извади от джоба си игла и чиле вълнени конци и започна да кърпи дупката. От три дена чакаше да намери час свободно време, за да свърши тази работа, която не ѝ даваше мира.

— Като сте се заловили с кърпене, Мартин — извика Паскал шеговито и улови с две ръце бунтовната глава на Клотилд, — я ми позашийте и тази кратунка, че тече.

Мартин вдигна бледите си очи и погледна Паскал с обичайния си израз на обожание.

— Защо говорите така, господарю?

— Защото ми се струва, моето момиче, че вие с вашата набожност сте напъхали тук, в тази хубава ясна топчеста главичка мисли за другия свят.

Двете жени се спогледаха съучастнически.

— Вярата никому не е навредила досега, господарю... Е, то се знае, като не мислят еднакво, хората по-добре да не говорят за тези неща.

Настъпи притеснено мълчание. Това беше единственото разногласие, което понякога водеше до скарване тези три толкова свързани същества, които живееха в такава близост. Когато бе дошла да слугува у доктора, Мартин бе едва на двадесет и девет години — една година по-възрастна от него — и той тъкмо започваше да приема болни в малка светла къща в новия квартал на Пласан. А тринадесет години по-късно, когато Сакар, един от братята на Паскал, след

смъртта на жена си и преди да се прежени, му изпрати седемгодишното си момиченце, тя се зае да гледа детето, водеше го на черква, предаваше му малко от религиозния пламък, който винаги си бе горял у нея; човек с широки възгледи, докторът им оставяше тези религиозни радости, защото не чувствуваше, че има право да забранява на когото и да било щастието да вярва. По-късно той се задоволи да бди над образованието на девойката, да ѝ създаде точни и здрави представи за всичко. Така живееха тримата от близо осемнадесет години, уединени в Сулейад, имение в покрайнините на града, на четвърт час от катедралата „Сен Сатюрнен“ и животът им течеше щастливо, съсредоточен около големи тайни изследвания, но донякъде смущаван от известно раздражение, което растеше поради все по-острия сблъсък на техните вери.

Паскал помръкна, закрочи из стаята. След миг, като човек, който обича да говори направо, каза:

— Виж какво, миличко, тайнственото и всичките му фантазмагории ти развалиха хубавия ум... Твоят господ нямаше никаква нужда от теб. Трябваше да те задържа изцяло за себе си, само щеше да ти бъде от полза.

Но трепетна, вперила смело очи в неговите, Клотилд се възпротиви:

— А за теб щеше да бъде от полза, учителю, ако не се ограничаваше да гледаш само с очите на тялото... Съществува и нещо друго. Защо не искаш да го видиш?

Мартин, с нейния си език, ѝ се притече на помощ:

— Което си е право, вие сте светец, господарю, аз това навсякъде го разправям. Трябва да идвате с нас на черква... Господ сигурно ще ви спаси душата. Ама като си помисля, че може да не отидете веднага в рая, цяла се разтрепервам.

Той се бе спрял: тези две толкова покорни жени, винаги в нозете му, разнежени от неговата веселост, от неговата добрина, стояха пред него разбунтувани. Вече отваряше уста, за да им отговори сурово, но му стана ясно колко безсмислено е да спори.

— Добре! Сега ме оставете на мира. По-добре да отида да поработя... И главно не ме безпокойте!

С пъргава стъпка се прибра в стаята си, където си беше уредил нещо като лаборатория, и заключи вратата. Беше строго забранил да

влизат. Там се занимаваше с особени изследвания, за които никому не говореше. Почти веднага се чу ритмично, бавно тракане на чук в хаван.

— Ето го — промълви Клотилд, — пак се залови с дяволската си кухня, както казва баба.

И спокойно се зае да копира клончето градинска ружа. Рисуваше контурите с математическа прецизност, намираше точния цвят на лилавите венчелистчета, на жълтите им ивици, до най-нежния оттенък.

— Ех! — прошепна след малко Мартин, която отново бе седнала на земята да кърпи креслото. — Колко жалко, дете един свят човек като него така си погубва душата!... Щото, което си е право, аз от трийсет години го познавам, ама не знам дори да е наскърбил някого. Златно сърце! Залъка от устата си ще даде... Пък и мил, и все здрав, весел! Благословия за хората!... Това си е чисто престъпление, дете не ще да се помири с господата. Нали, госпожице, ще трябва да го накараме насила?

Изненадана, че я чува да изговори толкова думи наведнъж, Клотилд обеща сериозно:

— Положително, Мартин, заклевам се. Ще го накараме.

Отново бяха млъкнали, когато издрънка звънчето на входната врата долу. Бяха го поставили, за да ги предупреждава в голямата за трима души къща. Прислужницата изглеждаше изненадана, замърмори глухо: кой ли можеше да идва в тая жегата? Стана, отвори вратата, надвеси се над перилото, после се върна и каза:

— Госпожа Фелисите.

Старата госпожа Ругон влезе забързана. Въпреки осемдесетте си години тя се беше изкачила пъргаво като младо момиче. Останала си бе все същия смугъл, сух и писклив шуреи. Сега беше много елегантно облечена в черна коприна и ако човек я гледаше в гръб, по тънкия ѝ кръст можеше да помисли, че е влюбена или честолюбива жена, водена от своята страст. В съсухреното ѝ лице очите бяха запазили пламенността си, а когато искаше, можеше да се усмихва прелестно.

— Как? Ти ли си, бабо? — извика Клотилд, докато отиваше да я посрещне. — Ами в този страшен пек човек може да се свари!

Фелисите се разсмя, целуна я по челото.

— О, на мен слънцето ми е приятел!

После със ситни бързи крачки отиде до прозореца и завъртя дръжката на единия капак.

— Поотворете! Толкова е тъжно да се живее на тъмно... У дома аз оставям слънцето да влиза.

През процепа проникна струя разкалена светлина, поток от жарава. И под лилаво-синия като осветен от пожар небосвод се откри широкото изгоряло поле, сякаш заспало и умряло в унищожителната пещ, а вдясно, над розовите покриви, сред ослепителен блясък се възправяше камбанарията на „Сен Сатюрнен“, златна кула с ребра от избелели кости.

— Да — продължи Фелисите, — след малко навярно ще отида в Тюлет, та исках да разбера дали Шарл е у вас, за да го заведа... Виждам, че не е тук. Е, ще остане за друг път.

Но докато обясняваше с този предлог посещението си, любопитните ѝ очи тършуваха из стаята. Впрочем тя повече не настоя, веднага заговори за сина си Паскал, понеже бе чула в съседната стая ритмичния шум на чука, който не бе прекъсвал.

— Ах, той пак се занимава с дяволската си кухня!... Не го безпокойте, не съм дошла за него.

Мартин, която отново се бе заела с креслото, поклати глава, за да покаже, че няма никакво желание да безпокои господаря си; за миг настъпи мълчание, Клотилд бършеше с парцал изцапаните си от пастелите пръсти. Фелисите тръгна да обикаля със ситни крачки, като следовател.

От близо две години старата госпожа Ругон беше вдовица. Мъжът ѝ бе толкова надебелял, че бе престанал да се движи и бе умрял от преяждане през нощта на 3 септември 1870 година, след като бе научил за Седанската катастрофа^[2]. Излезе, че провалянето на режима, на който се ласкаеше, че е един от създателите, го е покосило. Затова и Фелисите си даваше вид, че вече не се занимава с политика, и живееше като царица, която се е отказала от престола. Нямахше човек да не знае, че през 1851 година Ругонови бяха спасили Пласан от анархия, като след преврата от 2 декември бяха допринесли за възтържествуването на новия режим^[3], а няколко години по-късно отново бяха завоювали града от кандидатите легитимисти и републиканци и го бяха предали на бонапартисткия депутат. До войната тук Империята бе останала всемогъща и се ползуваше с такива симпатии, че на плебисцита бе

получила огромно болшинство. Но след пораженията Пласан започна да става републикански, квартал Сен Мартен отново потъна в глухи роялистки интриги, а старият квартал и новият град изпратиха в Камарата либерален представител със смътно орлеанистки оттенък, готов да застане на страната на републиката, ако тя възтържествува. И ето защо, като много умна жена, Фелисите се бе отказала от политиката и се бе съгласила да остане детронираната царица на един провален режим.

Но това все още беше високо положение, обвеяно с печална поезия. Тя бе царувала осемнадесет години. Легендата за нейните два салона — жълтия салон, където бе назрявал превратът, и по-късно зеления салон^[4], неутрална почва, където бе завършило завоюването на Пласан — се разкрояваше от далечността на тези отминали времена. А беше и много богата. Освен това хората намираха, че след падането си от власт се държи много достойно, без никакви съжаления, никакви оплаквания, а осемдесетте ѝ години се съпровождаха от такава върволица бесни ламтежи, отвратителни маневри и огромни удовлетворени амбиции, че ѝ придаваха величавост. Единствената ѝ радост сега беше да се наслаждава спокойно на голямото си богатство и на миналата си царственост; останала ѝ бе само една страст: да защитава своята история, като отстранява всичко, което би могло да я омърси пред бъдните поколения. Гордостта ѝ живееше с нейния двоен подвиг, за който тук още се говореше, и тя бдеше с ревнива старателност да остави само красивите документи, онази легенда, която караше хората да я поздравяват като паднало величие, когато вървеше из града.

Фелисите отиде до вратата на стаята и се заслуша в шума на чука. После със загрижено чело се върна при Клотилд.

— Но какво прави той, господи! Знаеш, ужасно си вреди с това ново лекарство. Разправиха ми, че онзи ден пак насмалко не убил един пациент.

— О, бабо! — извика момичето.

Но госпожа Ругон беше неудържима.

— Да, точно така! А жените говорят и много други неща... Върви да поразпиташ в предградието. Ще ти кажат, че той стривал мъртвешки кости в кръв от новородено.

Сега вече дори Мартин запротестира, а засегнатата в обичта си, Клотилд се ядоса:

— О, бабо, недей да повтаряш тези отвратителни клюки!... Учителят, с неговото голямо сърце! Той, който мисли само за щастието на хората!

Като ги видя и двете така възмутени и разбра, че е избързала, Фелисите отново стана много гальовна.

— Но, котенце мое, не аз говоря тези ужасни неща. Казвам ти какви глупости се разправят, за да разбереш, че Паскал греша, като не държи сметка за общественото мнение. Мисли си, че е открил ново лекарство, чудесно! Дори съм готова да приема, че ще може да излекува всички болни, както той се надява. Само че защо се държи толкова тайнствено? Защо не говори за него? И главно защо го изпитва само на тая измет от стария квартал и по селата, вместо да се опита да лекува с успех приличните хора в града, което ще му прави чест?... Не, виждаш ли, котенцето ми, чичо ти от край време не може да направи нещо като другите хора.

Заговори огорчено, по-тихо за тази скрита рана на сърцето си:

— Слава богу, в нашето семейство не липсват ценни хора. Другите ми синове горе-долу ме удовлетвориха! Нали чичо ти Йожен доста се издигна, дванайсет години беше министър, почти император! А и баща ти: през ръцете му минаха немалко милиони, участва в доста големите възобновителни работи, които преобразиха Париж! Не говоря за брат ти Максим, той е толкова богат, толкова изискан... Нито за братовчедите ти: Октав Муре е един от завоевателите в новата търговия, а нашият мил абат Муре е истински светец!...^[5] Добре, а защо Паскал, който би могъл да върви по техните стъпки, се е заинатил да живее в тая дупка като някакъв изкуфял стар чудак?

И понеже момичето отново се възмути, тя гальовно му затвори устата с ръка.

— Не, не! Остави ме да се доизкажа... Знам, че Паскал не е глупав, че има забележителни трудове, че съобщенията му в Медицинската академия дори са му спечелили известност сред учените... Но нима всичко това може да се сравнява с моите мечти за него? Да! Цялата най-добра клиентела на града, солидно богатство, орден, с една дума, почести, положение, достойно за нашето семейство... Ах, ето, котенцето ми, аз от това се оплаквам: той не е, не

пожела да бъде от семейството. Честна дума, още като беше малък, съм му казвала: „Но ти откъде се пръкна? Не си наш!“ Аз всичко пожертвах за семейството, готова бях да се оставя да ме накълцат, за да бъде семейството ни завинаги велико и славно!

Беше изправила дребното си тяло и изглеждаше много възвишена с тази своя единствена страст, която изпълваше целия ѝ живот: да се гордее с богатство и почести. Отново закричи, но изведнъж се сепна, като зърна броя на „Ган“, който докторът бе хвърлил на земята, след като бе изрязал статията, за да я прибави към досието на Сакар; и като видя празния правоъгълник в средата на вестника, вероятно се досети, защото се спря и се отпусна на един стол, сякаш бе разбрала онова, което бе дошла да научи.

— Баща ти е назначен за директор на „Епок“ — рязко продължи тя.

— Да — отговори спокойно Клотилд, — учителят ми каза. Пишело във вестника.

Фелисите я гледаше с внимателен, безпокоен израз, защото това назначение на Сакар, това негово приобщаване към Републиката беше нещо изумително. След падането на Империята той се беше осмелил да се завърне във Франция, въпреки че бе получил присъда като директор на „Универсална банка“, чийто колосален фалит бе предшествувал падането на режима. Някакви нови влияния, цяла една необикновена интрига трябва да го бяха изправили на крака. Той не само че бе помилван, но и отново се бе заел с едри сделки, бе се лансирал в голямата журналистика и пак си получаваше дела от всички подкупи. Изплуваше споменът за някогашните кавги между него и брат му Йожен Ругон, когото толкова често бе компрометирал, а благодарение на един ироничен обрат на нещата може би щеше да покровителствува сега, когато бившият имперски министър беше само обикновен депутат, примирен с единствената роля да защитава своя свален господар със същата упоритост, с каквато майка му защитаваше семейството си. Тя все така покорно следваше нарежданията на своя първороден син, орела, макар и сразен. Но Сакар каквото и да направеше, също имаше място в сърцето ѝ, поради неутолимата си нужда от успехи; а освен това тя се гордееше и с Максим, брата на Клотилд, който след войната отново се бе настанил в малкия си дворец на авеню Боа дьо Булон, ядеше богатството,

останало от жена му, беше се укротил с благоразумието на човек с увреден гръбначен мозък и се опитваше да надхитри грозещата го парализа.

— Директор на „Епок“ — повтори тя. — Баща ти си е извоювал истинско положение на министър... И забравих да ти кажа: пак писах на брат ти, за да го накарам да дойде да ни види. Това ще го поразсее, ще му подействува добре. Пък и заради детето, горкия Шарл...

Тя не настоя. Това беше друга рана, от която гордостта ѝ кървеше: синът, когото Максим имаше от връзката си на седемнайсет години с една слугиня, сега беше петнадесетгодишен, умствено недоразвит и живееше в Пласан ту у едни, ту у други роднини, на издръжката на всички.

Почака още малко, надявайки се, че Клотилд ще каже нещо, което да ѝ послужи за преход към онова, за което бе дошла. Като видя, че вместо да следи думите ѝ, момичето подрежда хартии на стойката, тя хвърли един поглед към Мартин, която продължаваше да кърпи креслото, сякаш беше няма и глуха, и се реши:

— Значи чичо ти е изрязал статията?

Клотилд остана много спокойна, усмихната.

— Да, учителят я сложи в папките. Ах, какво ли не блъска в тях! Кой се е родил, кой е умрял, до най-дребни случки от живота, всичко е вътре. Там е и родословното дърво, нали знаеш, нашето прословуто родословно дърво, което той допълва непрекъснато.

Очите на старата госпожа Ругон пламнаха. Загледа момичето втренчено.

— Ти знаеш ли ги тези папки?

— О, не, бабо! Учителят никога не ми говори за тях и ми е забранил да ги пипам.

Но Фелисите не ѝ повярва.

— Как така! Но те са ти подръка, навярно си ги чела.

Съвсем естествено, с вродената си честност Клотилд отговори, като отново се усмихна.

— Не! Когато учителят ми забранява да правя нещо, значи си има съображения и аз не го правя.

— Но виж какво, детето ми — разпалено извика Фелисите, поддавайки се на страстта си, — ти, която Паскал толкова обича и може би ще послуша, би трябвало да го помолиш да изгори всичко

това, защото ако умре и тези ужасни неща, които са там, се намерят, всички ще бъдем опозорени!

Ах, тези отвратителни досиета! Нощем в кошмарите си тя ги виждаше как излагат с огнени букви физиологичните недъзи на рода, тази опака страна на неговата слава, която ѝ се искаше да погребее завинаги при мъртвите деди! Знаеше как у доктора още в началото на големите му проучвания върху наследствеността бе възникнала идеята да събере такива документи, как бе стигнал до мисълта да вземе собственото си семейство като пример, понеже бе поразен от типичните случаи, които установяваше и които подкрепяха откритите от него закони. Нима това не беше съвсем естествено поле за наблюдение, поле, което му беше подръка, което той познаваше основно? И с чудесната безгрижна прямота на учен от тридесет години трупаше най-интимни подробности за близките си, правеше родословното дърво на Ругон-Макарови, към което дебелите папки, натъпкани с доказателства, бяха просто коментар.

— Ах, да! — пламенно възкликна старата госпожа Ругон. — Трябва да се изгорят! Всички тези книжа, които само биха ни опетнили, трябва да се изгорят!

В този миг, виждайки насоката, която взема разговорът, прислужницата се надигна да излезе, но тя я спря с едно бързо движение.

— Не, не, Мартин, останете! Не сте излишна, понеже и вие сега сте от нашето семейство. — И продължи със съскащ глас: — Купища лъжи, сплетни, всички измислици, които нашите врагове подхвърляха навремето за нас, понеже бяха вбесени от тържеството ни!... Помисли по това, мое дете. За всички нас, за баща ти, за майка ти, за брат ти, за мен такива ужаси!

— Ужаси ли, бабо? Но ти откъде знаеш?

За миг Фелисите се смути.

— Е, хайде, предполагам!... Кое семейство не е имало нещастия, които могат да се тълкуват неправилно? Например нашата майка, майката на всички ни, милата, достойната леля Дид, твоята прабаба не е ли от двадесет и една години в лудницата в Тюлет?^[6] И ако бог я е благословил да живее до сто и четири годишна възраст, не я ли е същевременно наказал жестоко, като ѝ е отнел разума? В това, разбира се, няма нищо срамно; но мен ме дразни, че после хората ще разправят,

че всички ние сме били луди, а това не бива да става... Ето и за чичо ти Макар не се ли бяха пуснали най-лоши слухове? Не че го защитавам: навремето Макар си имаше трески за дялане. Но нима днес не живее кротко в чифлика си в Тюлет на две крачки от нашата нещастна майка, за която се грижи като предан син?... И най-сетне, слушай, ще ти дам един последен пример. Брат ти Максим направи голяма грешка, че допусна една слугиня да му роди дете, и от друга страна, вярно, че горкичкият Шарл не е с всичкия си. Няма значение! Ще ти бъде ли приятно, ако ти кажат, че твоят племенник е изроден, че повтаря през две поколения недъзите на своята прапрабаба, милата жена, при която понякога го водим и с която му е толкова добре?... Не! Семейство вече не може да има, ако започнем всичко да чоплим, нервите на този, мускулите на онзи. На човек просто да му се отце да живее!

Права, в дългата си черна престилка, Клотилд я слушаше внимателно, сериозно, с отпуснати ръце и сведени очи. Настъпи мълчание, после тя каза бавно:

— Това е науката, бабо.

— Науката! — извика Фелисите и отново закри из стаята. — Хубава наука, щом върви против всичко свято в живота! И какво ще постигнат, като разрушат всичко?... Убиват уважението, убиват семейството, убиват господата...

— О, не говорете така, госпожа! — с болка я прекъсна Мартин, чиято тесногръда набожност кървеше. — Недейте да казвате, че господарят убива господата!

— Точно така, моя бедна Мартин, убива го... И да знаете, от гледна точка на религията е престъпление, дето го оставяте да си погубва душата. Честна дума, не, вие двете, които имате щастието да вярвате, не го обичате, след като нищо не правите, за да го върнете в правия път... Ах, аз на ваше място по-скоро щях с брадва да насека тоя шкаф и да запаля чуден празничен огън с всички тези обиди против господата, които съдържа!

Беше застанала пред огромния шкаф и го измерваше с огнен поглед, сякаш за да го превземе с пристъп, да го опустоши, да го унищожи въпреки съсухреността на осемдесетте си години. После махна с ръка иронично и презрително.

— Поне да знаеше всичко с тая своя наука!...

Клотилд стоеше съсредоточена, с унесен поглед. Заговори полугласно, забравяйки за двете жени, сякаш говореше на себе си:

— Вярно, не може да знае всичко... Винаги има нещо друго, отвъд... Затова ме е яд, затова понякога се караме; защото аз не мога като него да пренебрегна тайнственото, то ме тревожи, измъчва ме... Там е всичко, което решава и действа в тръпката на мрака, всички тези неизвестни сили...

Гласът ѝ постепенно се забави, превърна се в неясен шепот.

Тогава Мартин, която от известно време помръкваше, също се намеси:

— Госпожице, ами ако е вярно, че господарят си погубва душата с всички тези лоши книжа? Кажете, ще го оставим ли? Аз, нали знаете, ако ми каже да се хвърля от терасата, ще си затворя очите и ще се хвърля, щото знам, че винаги е прав. Ама като е за спасението на душата му, да мога, всичко ще направя, въпреки него. С всички средства, да, с всички средства ще го накарам, щото мен ме боли, като си помисля, че няма да бъде на небето с нас.

— Ето, това е чудесно, момичето ми! — одобри Фелисите. — Вие поне обичате разумно господаря си.

Между двете жени Клотилд изглеждаше разколебана. Нейната вяра не следваше точно догмата, религиозното в чувство не се материализираше в надежда за рай като място на наслади, където човек се събира отново е близките си. Беше по-скоро израз на нуждата от нещо отвъдно, увереност, че огромният свят не се ограничава в достъпното за сетивата, че съществува някакъв друг, непознат свят, за който трябва да се държи сметка. Но нейната толкова възрастна баба, толкова преданата прислужница я караха да се двоуми поради тревожната обич, която изпитваше към чичо си. Нима те, които искаха той да бъде неопетнен, освободен от маниите си на учен, достатъчно чист, за да е сред избраниците, не го обичаха повече, по-разумно, по-честно? Припомняше си изречения от набожните книги за вечната битка против духа на злото, за славата на приобщаването към вярата, постигнато със сурова борба. Ако тя се заловеше с това свято дело, ако все пак въпреки него го спасеше! И постепенно съзнанието ѝ, което бе склонно към смели начинания, се въодушевяваше.

— Аз наистина ще бъда много щастлива, ако той не си мъчи главата с това трупане на хартии — най-последно каза тя. — И ако започне

да ходи с нас на черква.

Като видя, че Клотилд е почти готова да отстъпи, госпожа Ругон извика, че трябва да се действа, а и самата Мартин настоя с целия си авторитет. Двете се бяха приближили и увещаваха девойката на тих глас, сякаш това бе заговор, от който трябваше да произлезе чудотворна благодат и божествена радост да изпълни с ухание цялата къща. Каква победа, ако успееш да помирят доктора с бога! И колко мило щеше да им бъде после да живеят с него, небесно свързани от една и съща вяра!

— Добре, какво трябва да направя? — запита Клотилд покорена, пленена.

В този миг обаче сред тишината отново и по-силно прозвуча равномерно трокане на чука. И вече победилата Фелисите, която се готвеше да отговори, тревожно обърна глава и погледна за миг към вратата на съседната стая. После запита полугласно:

— Знаеш ли къде държи ключа от шкафа?

Клотилд не отвърна, само с едно движение изрази цялата си отврата при мисълта за такова предателство към своя учител.

— Какво си дете! Заклевам ти се, че нищо няма да взема, дори нищо няма да разместя... Само че както сме самички и Паскал не излиза от стаята си преди вечеря, бихме могли да проверим какво има вътре... О, само да погледнем, честна дума!

Все така неподвижна, девойката не се съгласяваше.

— Пък може и да се мамя, там вероятно няма нищо от онези лоши неща, за които ти споменах.

Това се оказа решителен довод. Клотилд изтича, взе ключа от чекмеджето и сама разтвори широко шкафа.

— Ето, бабо, досиетата са най-горе.

Мартин мълчаливо бе застанала до вратата и внимателно слушаше трокането на чука, докато Фелисите, закована на място от вълнение, гледаше папките. Ето ги най-сетне тези ужасни досиета, които тровеха живота ѝ с кошмари! Виждаше ги, щеше да ги докосне, да ги отнесе! И тя страстно се повдигаше, изпъвайки късите си крака.

— Много са високо, котенце — каза. — Помогни ми, свали ми ги!

— Е, това вече не, бабо!... Вземи стол.

Фелисите донесе един стол, пъргаво се качи на него. Но пак не можеше да стигне. С необикновено усилие се напъваше, успяваше да се издължи, докосваше с края на ноктите си папките от син табак; пръстите ѝ шареха, сгърчваха се, ноктите ѝ дращеха. Чу се внезапен трясък: съборила бе една геоложка находка, мраморен къс, поставен на по-долната полица.

Чукът веднага спря и Мартин каза с приглушен глас:

— Внимавайте, идва!

Но Фелисите не чуваше, отчаяно упорствуваше. Паскал влезе бързо. Бе помислил, че се е случило нещастие, че някой е паднал. И се спря смаян пред това, което виждаше: покачена на стол, майка му стоеше още с вдигната ръка, Мартин се бе отстранила, а права, много бледа, Клотилд чакаше, без да отклони погледа си. След като разбра, Паскал също пребледня като платно. Страшен гняв се надигаше в него.

Впрочем старата госпожа Ругон съвсем не се смути. Щом видя, че тази възможност се проваля, скочи от стола, нищо не спомена за грозното дело, посред което синът ѝ я заварваше.

— Ах, ти ли си? Не исках да те безпокоя. Дойдох да видя Клотилд. Но ето вече два часа бърбя. Трябва веднага да вървя. У дома ме чакат, сигурно вече се чудят какво е станало с мен... Е, ще се видим в неделя!

И най-спокойно си отиде, след като се усмихна на сина си, който стоеше безмълвно почителен пред нея. Отдавна бе възприел това държане, за да избегне едно обяснение, което предчувствуваше, че ще бъде жестоко и от което открай време се боеше. Познаваше я и с цялата си широта и търпимост на учен, който умее да държи сметка за наследствеността, средата и обстоятелствата, искаше всичко да ѝ прощава. А и нали му беше майка? Само това би било достатъчно; защото въпреки ужасните удари, които неговите изследвания нанасяха на рода, той бе запазил в сърцето си голяма обич към своите близки.

След като майка му си отиде, гневът му избухна и се стовари върху Клотилд. Бе отвърнал очи от Мартин и ги бе вперил в девойката, чийто поглед не се свеждаше, храбро приемаше отговорността за делата ѝ.

— Ти! Ти! — най-после изрече той.

Бе уловил ръката ѝ и така я стискаше, че Клотилд извика. Но продължаваше да го гледа право в лицето, без да се огъне пред него, с

неукротимата воля на своята собствена личност, на своята собствена мисъл. Беше красива и предизвикателна, тънка, стройна, облечена в дългата си черна престилка; и прелестната ѝ руса младост, правото чело, тънкият нос, ясно очертаната брадичка от този бунт придобиваха някакво войнствено очарование.

— Ти, която аз създадох, ти, която си моя ученичка, моя приятелка, моя втора мисъл, на която дадох малко от сърцето и мозъка си! Ах, да! Трябваше цяла да те запазя за себе си, да не допусна най-добрата част от теб да ми бъде отнета от твоя глупав бог!

— О, господарю, вие богохулствувате! — извика Мартин, която се бе приближила, за да отклони върху себе си част от гнева му.

Но Паскал дори не я виждаше. Само Клотилд съществуваше. Беше като преобразен, тъй страстно разбунтуван, че с тези бели коси и бяла брада красивото му лице пламтеше от младост, от огромна наранена и възмутена нежност. Още миг се гледаха в очите, без да отстъпят.

— Ти! Ти! — повтаряше той с разтреперан глас.

— Да, аз!... А защо аз, учителю, да не те обичам толкова, колкото ти ме обичаш? И защо, ако смятам, че си в опасност, да не се постарая да те спася? Теб нали те вълнува какво мисля аз, нали искаш да ме накараш да мисля като теб?

Тя никога не се бе опълчвала така против него.

— Но ти си просто едно момиченце, нищо не знаеш.

— Не, аз имам душа, а за душата и ти не знаеш повече от мен.

Паскал я пусна, с широко движение вдигна безпомощно ръце към небето и потъна в необичайно мълчание, изпълнено с тягостни мисли за безполезността на този спор, който той не желаше да започва. Отиде при средния прозорец и с тласък отвори капаците, защото слънцето клонеше към залез и в стаята притъмняваше. После се върна.

Но Клотилд почувствува нужда от въздух, от простор. Приближи се до отворения прозорец. Дъждът от огнена жарава бе престанал, от високото разкалено, вече бледнеещо небе се носеха само последни горещи тръпки, а все още нажежената земя дишаше облекчено и започваше да излъчва топли вечерни миризми. Долу непосредствено пред терасата беше железопътната линия, с гарата и първите ѝ пристройки; по-нататък редица от дървета пресичаше широката гола

равнина и очертаваше течението на Виорн, отвъд която започваха хълмовете на Сент Март^[7] — стъпала от червеникава пръст, засадени с маслинови дървета, укрепени със суха каменна зидария и увенчани с тъмни борови гори: просторен пуст амфитеатър с цвят на стари тухли, опожарен от слънце, над който на фона на небето се разгръщаше зеленикавочерна ивица ресни. Вляво започваха теснините на Сей между купища жълти камъни, срутени сред земи с цвят на кръв в подножието на огромна скална преграда, подобна на великанска крепостна стена; а вдясно, в самото начало на долината, където течеше Виорн, над стъпаловидно разположения Пласан с избелелите розови керемиди, с безредието му на скупчен стар град, стърчаха върховете на древни брястове и се извисяваше царствено кулата на „Сен Сатюрнен“, самотна и ведра в този час сред бистрото злато на залеза.

— Ах, господи! — бавно каза Клотилд. — Колко горделив трябва да е човек, за да си мисли, че ще вземе всичко в шепата си и всичко ще опознае!

Паскал се бе качил на стола, за да провери дали не липсва някоя папка. После вдигна мраморния къс и го сложи на полицата; и след като въртна решително ключа, го прибра в джоба си.

— Да — каза той, — трябва да се опита всичко да опознае и главно да не си мъти главата с това, което не знае и което вероятно никога няма да узнае!

Мартин отново се беше приближила до Клотилд, за да я подкрепя, за да покаже, че те двете са заедно. Сега докторът я забеляза, усети, че и двете са обединени от същата завоевателска воля. След години подмолни опити, най-после започваше открита война: ученият виждаше как близките му се обръщат против неговата мисъл и заплашват да я унищожат. Няма по-голяма мъка от това, човек да чувствува предателство в дома си, около себе си; да го преследват, грабят и погубват онези, които обича и които го обичат!

Тази ужасна мисъл внезапно изникна в съзнанието му.

— Но нали все пак вие двете ме обичате!

Видя как очите им се замъглиха от сълзи и сред толкова спокойния залез на един хубав ден го обзе безкрайна печал. Цялата му радост, цялата му добрина, които произтичаха от страстната му любов към живота, помръкваха.

— Ах, миличко, и ти, моя бедна Мартин, вие правите това за моето щастие, нали? Но уви! Колко ще бъдем нещастни!

---

[1] ... „Епок“, оня републикански вестник, който излиза в голям тираж и публикува материалите на Тюилри! — Дворецът Тюилри е бил построен като градска резиденция на френските крале в края на XVI в. в централната част на столицата. Той бил изоставен по време на управлението на Луи XIV, който предпочел да живее в двореца край Версай. След Великата френска буржоазна революция от 1789 г. в него се разполагат канцелариите на висшите правителствени органи. През 1852 г. в качеството на „император на французите“ тук се настанява Наполеон III. Зола наемква за документите, открити в хранилищата на двореца и засягащи управлението на Наполеон III, които се публикуват в парижките вестници през месец юли 1872 г. — Бел.Г.Г ↑

[2] ... бе умрял от преяждане през нощта на 3 септември 1870 година, след като бе научил за Седанската катастрофа. — Войската на Наполеон III претърпява пълно поражение от пруската армия при Седан, град в Ардените, Североизточна Франция, на 2 септември 1870 г. Това събитие бележи края на Френско-Пруската война и краха на Втората империя във Франция. — Бел.Г.Г. ↑

[3] ... след преврата от 2 декември бяха допринесли за възтържествуването на новия режим. — На 2 декември 1851 г. Шарл-Луи Наполеон заповядва да арестуват водачите на Републиканската и на Роялистката партия във Франция, а след това разпуска Националното събрание. На 2 декември 1852 г. принцът президент се обявява за „император на французите“ под името Наполеон III. — Бел.Г.Г. ↑

[4] Легендата за нейните два салона — жълтия салон... зеления салон. — Вж. т. I на настоящото издание — „Възходът на семейство Ругон“. След победата на Империята Фелисите променя цвета на тапицерията в салона на дома си, където се стича висшето общество на Пласан. Зеленият цвят бил символът, по който се разпознавали всеотдайните привърженици на политическия режим, наложен от Наполеон III. — Бел.Г.Г. ↑

[5] Нали чичо ти Йожен доста се издигна... Не говоря за брат ти Максим, той е толкова богат... Нито за братовчедите ти: Октав Муре... нашият мил абат Муре е истински светец! — Зола описва

подробно издигането на Йожен Ругон в политическия живот на градчето Пласан по време на преврата на Наполеон III в романа „Възходът на семейство Ругон“, а преуспяването му в Париж е проследено в „Негово превъзходителство Йожен Ругон“. Издиганията и паденията във финансовите спекулации на Аристид Сакар са отразени художествено в романите „Плячката“ и „Пари“. Преуспяването на Октав Муре в сферата на търговията с модни стоки е пресъздадено в романите „Врящото гърне“ и „Дамско щастие“. Любовната идилия на Серж Муре с Албин е обрисувана в „Грехът на абат Муре“. — Бел.Г.Г. ↑

[6] ... *достойната леля Дид, твоята прабаба не е ли от двадесет и една години в лудницата в Тюлет?* — Настаняването на прародителката на всички Ругон-Макарови в приюта за душевноболни в Тюлет се описва в романа „Завоюването на Пласан“. — Бел.Г.Г. ↑

[7] ... *очертаваше течението на Виорн, отвъд която започваха хълмовете на Сент Март...* — Зола изрежда местности и пейзажи от околностите на Пласан, които вече познаваме от романа му „Възходът на семейство Ругон“. — Бел.Г.Г. ↑

II

На другата сутрин Клотилд се събуди още в шест часа. Беше си легнала сърдита на Паскал, бяха скарани. И първото ѝ чувство беше някакво притеснение, смътна тъга, желание веднага да се сдобрят, за да се махне от сърцето ѝ голямата тежест, която я потискаше.

Бързо скочи от леглото и отиде да поотвори капациите на двата прозореца. Слънцето, вече високо в небето, пресече спалнята с две златни ивици. В сънната стая, изпълнена с хубава влажна миризма на младост, заедно със светлото утро влезе свеж радостен ветрец. Девойката се върна и за миг приседна умислена на леглото. Както беше само по една тясна нощница, изглеждаше сякаш още по-тъничка; имаше източени крака, стройно силно тяло, кръгли гърди, заоблен врат, закръглени гъвкави ръце; а тилът, прелестните ѝ рамене бяха като чисто мляко, като бяла, безкрайно нежна лъскава коприна. Дълго време в онази възраст между дванадесет и осемнадесет години тя беше някак прекалено висока, несъразмерна, катереше се по дърветата като момче. После с безполовото хлапе бе излязло изящно, чаровно и обичливо същество.

Със зареяни очи Клотилд продължаваше да гледа стените на стаята. Макар къщата да беше строена през миналия век, навярно бе ремонтирана по време на Първата империя, защото шарките на старите басмени тапет представяха сфинксове сред венци от дъбови листа. На времето яркочервена, басмата бе станала розова, с някакъв неопределен розов цвят, който биеше на оранжев; Завесите на двата прозореца и на леглото бяха също заварени, но тъй като се бе наложило да се дават на почистване, бяха още по-избледнели. И този повехнал, нежнопурпурен цвят, този цвят като на зора, беше наистина прелестен. Колкото до леглото, някога покрито със същата басма, то така се бе разкапало от старост, че бе заменено с друго легло в стил ампир, взето от друг стая, ниско и много широко, от масивен махагон, с медни орнаменти и четири ъглови колони, също украсени със сфинксове, подобни на шарките на тапетите. Впрочем и останалите

мебели бяха в този стил: гардероб с масивна врати и колонки, скрин с мраморен плот, обрaмчен с меден бордюр, внушително висока тоалетка, шезлонг и прави крачета, столове с прави гърбове във формата на лира. Но едно юрганче, с лице от стара копринена пола от времето на Луи XV, развеселяваше тържественото легло, което заемаше средата на стената срещу прозореца; куп възглавници правеха мек коравия шезлонг, имаше две етажерки и маса, също украсени с покривки от стара коприна, тъкана на цветчета, намерена в един, стенен шкаф.

Най-после Клотилд си обу чорапите, облече пенъоар от бяло пике, придърпа с крака сивите си платнени пантофки и изтича в умивалнята си, стая с прозорец към задната фасада. В това помещение тя бе поискала да сложат прости басмени тапети слонова кост на сини черти и само лакирани чамови мебели: тоалетка, два шкафа, столове. Тук обаче у Клотилд проличаваше някакво естествено, тънко, много женствено кокетство. То бе расло в нея едновременно с красотата ѝ. Упоритата, момчешката ѝ страна още се проявяваше понякога у девойката, превърнала се в покорна, нежна жена, жена, която обича да бъде обичана. Истината бе, че тя се беше развивала свободно, бяха я научили само да чете и да пише, после, помагайки на чичо си, сама бе придобила доста голяма образованост. Но между тях не бе имало никакъв уговорен план, тя просто се бе увлякла по естествените науки и те ѝ бяха изяснили всичко в отношенията между мъжа и жената. А си беше запазила девическото целомъдрие, като недокоснат плод, вероятно благодарение на някакво неосъзнато благоговейно очакване на любовта, дълбоко женско чувство, което я караше да пази отдаването на цялото си съществуване, сливането, за човека, когото щеше да обикне.

Тя вдигна косите си, изми се обилно, с много вода; после нетърпението ѝ надделя, тя се върна в стаята си, полека отвори вратата към голямата всекидневна и я прекоси безшумно на пръсти. Капаците бяха още затворени, но Клотилд виждаше колкото да не се блъска в мебелите. Когато стигна до вратата на доктора, се наведе, сдържайки дъха си. Беше ли станал? Какво правеше? Ясно го чу как ходи нагоре-надолу, навярно се обличаше. Тя никога не влизаше в тази стая, защото чичо ѝ предпочиташе тайно да се занимава с известни свои изследвания и я държеше винаги затворена като свещилище.

Разтревожи се да не би той да бутне вратата и да я завари. И се смути: гордостта ѝ се бунтуваше, а ѝ се искаше да покаже покорството си. За миг желанието ѝ да се придобри с него стана толкова силно, че бе готова да почука. После, понеже чу, че стъпките му се приближават, побягна като луда.

До осем часа Клотилд не можа да си намери място от растящо нетърпение. Всяка минута поглеждаше часовника на камината в стаята ѝ, позлатен бронзов часовник в стил ампир с фигури: облегнат на крайпътен камък, един усмихнат Амур съзерцаваше заспалото Време. Обикновено в осем часа Клотилд слизаше да закуси с доктора в трапезарията. Междувременно се зае грижливо с тоалета си, среса се, обу се, сложи си бяла ленена рокля на червени точки. После, тъй като трябваше да убие още четвърт час, задоволи едно свое отдавнашно желание седна да пришие дантелка, имитация на шантийн, на работната си престилка, черната престилка, която започваше да ѝ се струва прекалено момчешка, недостатъчно женствена. Но тъй като осем часът изби, остави работата си и бързо слезе.

— Сама ще закусвате — каза спокойно Мартин в трапезарията.

— Как така?

— Ами господарят ме повика и аз му подадох едно яйце през вратата. Ето го, пак чука, пак цеди. Няма да го видим преди обед.

Клотилд се стресна, страните ѝ пребледняха. Изпи млякото си права, взе си хлебчето и отиде след прислужницата в кухнята. Освен трапезарията и кухнята, на долния етаж имаше само един някогашен салон, където сега държаха картофите. Навремето, докато докторът още приемаше пациенти, там беше неговият кабинет; но от години вече бюрото и креслото бяха качени в спалнята му. Оставаше още една стаичка, в която се влизаше от кухнята — спалнята на старата прислужница, много чиста, мебелирана с орехов скрин и монашеско легло с бели завеси.

— Мислиш, че пак е започнал да прави лекарството ли? — попита Клотилд.

— Ей богу, само това може да бъде. Нали знаете, че като го прихване, ни яде, ни пие.

Тогава девойката изрази цялата си досада с един тих стон:

— Ох, боже мой! Боже мой!

И след като Мартин тръгна да оправи стаята ѝ, взе си чадърче от закачалката във вестибюла и отиде да изяде хлебчето в градината; беше отчаяна, не знаеше как да запълни времето си до обед.

Преди около седемнадесет години доктор Паскал реши да напусне къщата си в новия град и купи Сулейад за двадесетина хиляди франка. Искаше да живее по-усамотено и да даде повече простор, повече радост на момиченцето, което брат му малко преди това му бе изпратил. Сулейад се намирал при вратите на града, на едно плато, което господствуваше над равнината. Някога това беше доста голямо имение, но обширните му земи се бяха свели до по-малко от два хектара, тъй като една след друга се бяха разпродали, а строежът на железопътната линия бе отнел и последните му ниви. Самата къща беше полуразрушена от пожар и бе останало само едно от двете ѝ крила, четвъртитата сграда с четири ската, както казват в Прованс, с пет прозореца на фасадата и покрив от големи розови керемиди. И доктор Паскал, който я бе купил мебелирана, се бе задоволил да я демонтира и да доизгради градинската стена, за да се чувства спокоен у дома си.

Клотилд страстно обичаше това усамотено място, това тясно царство, което можеше да се обиколи за десет минути и все пак пазеше кътчета от миналото си величие. Но тази сутрин бе донесла в него своя гняв. За миг походи по терасата, в двата края на която растяха стогодишни кипариси, две огромни тъмни свещи, които се виждаха от три левги. После склонът се спускаше до железопътната линия; каменни зидове задържаха червената пръст, но и последните лози бяха умрели и по тези своего рода великански стъпала бяха останали само редове хилави маслини и бадеми с рехави листа. Горещината вече беше потискаща. Клотилд погледа гущерчетата, които пробягваха по разединените плочи между рошавите китки каперси.

После, сякаш раздражена от широкия хоризонт, преноси плодната и зеленчуковата градина, които Мартин упорствуваше да гледа въпреки възрастта си, като викаше човек да ѝ помага само за тежката работа два пъти седмично, и се изкачи до боровата горичка вдясно, едничка оцеляла от великолепните лесове, които навремето бяха покривали цялото плато. Но и тук се почувствува притеснена: сухите иглици скриптяха под стъпките ѝ, клоните излъчваха смолиста задуха. И пое покрай каменната ограда, мина през градинската врата, от която се излизаше на пътя за Фьонуйер, на пет минути от първите

същи на Пласан, и най-сетне стигна до хармана, огромен харман с двадесет метра радиус, достатъчен, за да покаже колко голямо е било някогашното имение. Ах, този древен харман с настилка от кръгли камъни, останала сякаш от римско време, тази своего рода широка еспланада, обрасла с ниска, суха, златиста трева като дебел вълнен килим! Какви чудни игри бе играла като дете на него, как бе тичала, как се бе търкаляла, как бе лежала с часове по гръб, когато се раждат звездите по дълбокото безкрайно небе!

Отвори отново чадърчето и прекоси хармана бавно. Сега се озова вляво от терасата, обиколила бе цялото имение. Така че се върна зад къщата под огромните явори, които хвърляха гъста сянка. Към тях гледаха двата прозореца на стаята на доктора. И тя вдигна очи, защото бе дошла тук, водена от внезапната надежда най-после да го види. Но прозорците бяха затворени и това я нарани като някаква суровост спрямо нея. Едва сега забеляза, че продължава да държи хлебчето в ръка — забравила бе да го изяде; влезе в сянката на дърветата и нетърпеливо го захапа с хубавите си младежки зъби.

Прелестно убежище беше това кътче с шахматно засадени явори, останка от миналия блясък на Сулейад, Под великанските дървета с чудовищни стебла беше сумрачно, светлината проникваше зеленикава, приятно прохладна сред жегата на летните дни. Навремето тук бе имало градина, разчертана във френски стил; от нея бяха останали само бордюрите от чемшир, който вероятно се бе приспособил към сянката, защото растеше як и висок като храст. А прелестта на този чудно сенчест кът беше една чешма с проста оловна тръба, запоена в колона, от която течеше непрестанно, дори през най-голяма суша, струя вода с дебелината на кутре и по-нататък подхранваше голям, обраснал с мъх басейн, чиито зеленияса камъни се почистваха най-много на три-четири години. Когато всички кладенци в околността пресъхваха, чешмата в Сулейад продължаваше да шурти и огромните явори положително бяха нейни столетни синове. От векове ден и нощ тази тънка, непрестанна, равномерна струя пееше своята неизменна, чиста, трепетно кристална песен.

След като поскита между чемширите, които ѝ стигаха до рамото, Клотилд отиде да си вземе ръкоделие, върна се и седна до една каменна маса при чешмата. Там бяха сложили няколко градински стола и си пиеха кафето. Сега вече тя нарочно не вдигаше глава, сякаш беше

погълната от бродерията си. Все пак от време на време поглеждаше между стеблата на дърветата към нажежените простори, към ослепителния като мангал с жарава харман, в който слънцето пламтеше. Но в действителност иззад дългите мигли погледът ѝ се плъзгаше крадешком към прозорците на доктора. Там нищо не се появяваше, дори сянка. И в нея растеше някаква печал, някаква враждебност поради това, че той я изоставяше, поради презрението, което, изглежда, проявяваше към нея след снощната им свада. А тя бе станала с такова голямо желание веднага да се сдобрят! Значи, той не бързаше, значи, не я обичаше, щом можеше да живее скаран с нея? И тя постепенно помръкваше, връщаше се към мисли за борба, отново решена в нищо да не отстъпва.

Към единадесет часа, преди да сложи да се вари обедът, Мартин отиде при нея с вечния чорап, който плетеше дори вървешком, когато не бе заета с домакинска работа.

— Знаете ли? Още седи затворен горе като вълк, магери проклетия си лек.

Клотилд сви рамене, без да отмества поглед от бродерията си.

— А пък ако ви разправя какво приказват хората, госпожице! Вярно каза вчера госпожа Фелисите, има от какво човек да се черви... На мен, дете сега ви говоря, право в лицето ми подметнаха, че бил убил оня припадничав старец, дете умря на пътя.

Настъпи мълчание. После, като видя, че девойката още повече помръква, прислужницата ускори бързото движение на пръстите си и продължи:

— Аз нищо не разбирам, ама ме е яд на тоя негов лек... Че вие, госпожице, одобрявате ли го?

Клотилд рязко вдигна глава, отстъпвайки на страстния порив, който я повлече.

— Слушай, и аз не разбирам повече от теб, но ми се струва, че той си готви много големи неприятности... Той не ни обича...

— Е, не, госпожице, обича ни!

— Не, не, не както ние го обичаме!... Ако ни обичаше, щеше да бъде тук, с нас, вместо да седи горе да си погубва душата, щастieto и нашето щастие, за да спасява хората!

И посред ревнивия си гняв двете се спогледаха с пламнали от нежност очи. Отново се заловиха с ръкоделията си, млъкнаха и сянката

ги погълна.

Горе в стаята доктор Паскал работеше с ведростта на съвършената радост. След завръщането си от Париж той бе упражнявал медицина само дванадесет години — до деня, когато се бе усамотил в Сулейад. Задоволил се бе да спести сто и няколко хиляди франка, вложил ги бе благоразумно и след това се бе отдал почти изцяло на любимите си изследвания, като си бе оставил само клиента от приятели. Никога не отказваше да отиде при болен, никога не пращаше сметка за хонорарите си. Когато му плащаха, хвърляше парите в едно чекмедже на малкото си бюро и на тях гледаше като на джобни пари, харчеше ги за опитите и прищевките си, иначе рентата му стигаше. Не обръщаше внимание на лошата слава на чудак, която си бе създал със своето поведение, щастлив беше само като се занимаваше с изследвания върху въпросите, които го увличаха. За мнозина бе изненада, че този учен с гениални хрумвания, похабявани от прекалено голямо въображение, бе останал в Пласан, в този загубен град, който привидно не му предоставяше никое от необходимите удобства за работа. Но Паскал много добре обясняваше предимствата, които бе открил тук: на първо място, много спокойна усамотеност, освен това неподозирана почва за последователно събиране на данни за наследствеността, неговото предпочитано изследване: в този провинциален край той познаваше всяко семейство, можеше да проследява у две-три поколения явления, които се пазят в тайна. От друга страна, беше близо до морето и почти всяко лято ходеше по крайбрежието да изучава живота, безкрайното гъмжило, сред което той се ражда и разпространява в дъното на водните простори. И най-после, в болницата на Пласан имаше дисекционна, голяма, светла и спокойна зала, която той почти единствен посещаваше и едва ли не всички трупове, непоискани през последните двадесет и повече години, бяха минали под неговия скалпел. Впрочем Паскал беше много скромен, дълго си бе останал стеснителен до плахост и се задоволяваше да поддържа кореспонденция със своите бивши професори и неколцина по-нови приятели във връзка с извънредно забележителните съобщения, които понякога изпращаше в Медицинската академия. Беше лишен от всяка борческа амбиция.

Онова, което бе подтикнало доктор Паскал да се заеме поспециално със законите на наследствеността, отначало бяха някои

изследвания върху бременността. Както обикновено, случайността се бе намесила, като му бе предоставила цяла поредица трупове на бременни жени, умрели по време на холерна епидемия. По-късно той проследи случаите на смърт сред бременните и така комплектува поредицата, попълни празнините, за да проучи формирането на зародиша, после развитието на плода през всеки ден на живота му в утробата; по този начин даде пълно описание с най-ясни и окончателни наблюдения. От този момент пред него изникна със своята дразнеща тайнственост проблемът за зачатieto, началото на всичко. Защо и как се създава едно ново същество? Кои са законите на живота, този порой от същества, които съставят света? Той не се ограничаваше с труповете. Поразен от някои несъмнени факти, които бе наблюдавал у свои пациенти, разшири проучванията си и върху живота човечество и преди всичко подложи на наблюдение собствения си род, който стана главното му опитно поле — до такава степен случаите, които той предоставяше, бяха точни и цялостни. Оттогава, докато бележките с факти се трупаха и класираха, доктор Паскал се опитваше да изгради една обща теория на наследствеността, която да е в състояние да ги обясни до един.

Труден проблем, върху чието решение той работеше от години. Бе тръгнал от двете основни положения: природата подражава или природата изобретява; при наследствеността размножаването на съществата се извършва под знака на сходството, при вродеността размножаването на съществата се извършва под знака на различието. При наследствеността допускаше само четири случая: пряка наследственост, тоест когато физическата и духовната същност на детето възпроизвеждат белези на бащата и на майката; непряка наследственост, тоест когато са възпроизведени белези на роднини по сребрена линия — вуйчовци, чичовци, лели, братовчеди, братовчедки; възвратна наследственост, тоест когато се проявяват белези на дедите през няколко поколения; и накрая, наследственост по влияние, тоест когато се проявяват белези на бивши партньори, например на първия съпруг, който сякаш е оплодил жената за бъдещото зачатие, макар да не участва в него. Колкото до вродеността, тя дава ново или привидно ново същество, у което се съчетават физическите и духовните черти на родителите, без никоя от тях да може определено да се открие. И оттук нататък, връщайки се на двете положения — наследственост и

вроденост, — той ги бе подразделил допълнително; при пряката наследственост на два случая: прилика на детето с бащата или с майката, избор, преобладаване на индивидуалното у единия или другия; и смесица от единия и другия, която се представя под три форми — споена, разсеяна и слята, — като варира между най-малко доброто и най-съвършеното състояние; колкото до вродеността, при нея има само един възможен случай — съчетание, нещо като химическа комбинация, при която, съединени, две сложни вещества могат да образуват ново вещество, напълно различно от тези, на които е производно. Това беше краткият извод от значителен брой натрупани наблюдения, не само антропологични, но и зоологични, помоложки и хортоложки. Оттук започваше трудността, когато вече ставаше въпрос, изхождайки от тези многобройни факти, постигнати по пътя на анализа, да се направи техният синтез, да се формулира теория, която да ги обяснява до един. Тук вече доктор Паскал се чувствуваше върху неустойчивата почва на хипотезата, която се видоизменя с всяко ново откритие; и ако не можеше да се възпре да прави изводи поради нуждата на човешкия разум да стига до заключения, той все пак притежаваше достатъчно духовна широта, за да остави проблема открит. Така, тръгвайки от гемулите на Дарвин, от неговата пангенеза, той бе минал през категориите на Галтън и бе стигнал до перигенезата на Хекел.^[1] После бе предугадил теорията, която по-късно се наложи с Вайсман^[2]: спрял се бе на мисълта за някаква извънредно фина и сложна субстанция, зародишната плазма, част от която винаги остава в запас у всяко ново същество и по такъв начин се предава неизменна и ненакърнена от поколение на поколение. Струваше му се, че това обяснява всичко; но каква бездънна тайна все още криеха неизброимите прилики, предавани от сперматозоида и яйцеклетката, в които човешкото око нищо не различава дори при увеличението на най-силен микроскоп! И той очакваше някой ден теорията му да се провали, тя го задоволяваше само като временно обяснение, приемливо при настоящото състояние на въпроса, но му се струваше, че при непрекъснатото изследване върху живота неговият истински източник, избликването му винаги ще ни убягва.

Ах, тази наследственост! Повод за какви безкрайни размисли беше тя за него! Нима неочакваното, удивителното не беше, че приликата между родители и деца не е пълна, математическа? За

своето семейство отначало той бе съставил родословно дърво въз основа на логиката и в това родословно дърво от поколение на поколение влиянието на родителите се разпределяше равномерно: делът на бащата и делът на майката. Но живата действителност почти при всеки отделен случай опровергаваше теорията. Вместо да бъде прилика, наследствеността беше само стремеж към прилика, спъван от обстоятелствата и средата. И той бе стигнал до онова, което наричаше хипотеза за деградацията на клетките. Животът е само движение и тъй като наследствеността е предадено движение, при своето размножаване клетките се блъскат, притискат, наместват, като всяка проявява наследствения стремеж; така че ако по време на тази борба по-слабите клетки загиват, при крайния резултат се наблюдават значителни смущения, напълно различни органи. Не беше ли това причината за вродеността, непрекъснатата изобретателност на природата, която иначе му се струваше неприемлива? И нима това, че той беше толкова различен от родителите си, не бе просто следствие на подобни случайности или на скритата наследственост, в която по едно време бе повярвал? Та нали корените на всяко родословно дърво проникват дълбоко в човечеството до първия човек? Затова не бива да се тръгва от един-единствен родоначалник, винаги е възможно дадена прилика да идва от някой по-стар, неизвестен прародител. Все пак той се съмняваше в атавизма и въпреки поразителния пример, почерпан от своето собствено семейство, беше на мнение, че след две-три поколения приликата трябва да изчезне вследствие на злополучните случайности, на различните намеси, на хилядите възможни комбинации. Така че бе налице едно постоянно развитие, непрекъснато видоизменение на този предаван стремеж, на тази предавана сила, на този тласък, който вдъхва живот на материята и всъщност е целият живот. И се пораждаха множество въпроси. Съществуваше ли с течение на времето някакъв физически и духовен прогрес? Развиваше ли се мозъкът под влияние на растящите знания? Можеше ли за в бъдеще да се очаква, че количеството разум и щастие ще се увеличи? Освен това имаше частни проблеми, между другото един, чиято загадка дълго го бе дразнила: как се зачева момче, как се зачева момиче? Ще успеем ли някога да предвиждаме научно пола на детето, или поне да го обясним? По този въпрос той бе написал една много любопитна статия, претърпкана с факти, но в заключението все пак

признаваше, че и най-упоритите изследвания са го оставили в пълно неведение.

Вярно е, че проблемите на наследствеността го увличаха така тъкмо защото тя си оставаше неясна, необозрима и непроницаема, като всички още сричащи науки, в които господствува въображението. Най-после едно продължително проучване, което бе направил върху предаването на туберкулозата по наследство, неотдавна бе разбудило разколебаната му вяра на лекар-лечител, внушило му бе благородната и безумна надежда да възроди човечеството.

Всъщност доктор Паскал имаше само една вяра: вярата в живота. За него животът беше единствената божествена изява. Животът беше бог, великият двигател, душата на вселената. А животът нямаше друго оръдие освен наследствеността — наследствеността създаваше света; така че ако човек можеше да я опознае, да я овладее и да се разпорежда с нея, би създал свят по свое желание. У него, който отблизо бе видял болестта, страданието и смъртта, се събуждаше войнстващо състрадание на лекар. Ах, ако хората престанеха да боледуват, престанеха да страдат, ако умираха колкото се може по-малко! В мечтите си той стигаше до мисълта, че човек може да ускори настъпването на всеобщото щастие, на бъдещото съвършено и блажено общество, като се намеси, като осигури здраве на всички. Когато всички бъдат здрави, силни, умни, ще има само един издигнат, безкрайно мъдър и щастлив народ. Нима в Индия не превръщаха за седем поколения судрата в браман, издигайки по такъв експериментален начин последния клетник до най-завършения човешки тип? И тъй като при своето изследване върху туберкулозата бе стигнал до заключението, че не е наследствена, но че всяко дете на туберкулозен носи дегенерираща почва, в която туберкулозата се развива с изключителна лекота, вече мислеше само как да обогати тази изтощена от наследствеността почва, за да ѝ даде сили да устоява на разрушителните паразити или по-скоро ферменти, които той подозираше, че съществуват в организма, дълго преди да възникне теорията за микробите. Как да се дадат сили — там беше целият въпрос; а да се дадат сили, означаваше да се даде воля, да се разшири умът, като се заякчат всички органи.

Приблизително по това време доктор Паскал бе прочел някаква стара медицинска книга от XV век и бе останал силно поразен от един

лек, наречен „лек на съответствията“. За да се възстанови някой болен орган, било достатъчно да се вземе от овца или вол същият орган, но здрав, да се свари и отварата да се даде на болния. Теорията беше, че подобното се лекува чрез подобното, и както се казваше в древния труд, методът бил особено успешен при болестите на черния дроб, излекуваните били безброй. И въображението на доктора заработи. Защо да не опита? Щом искаше да бъде възстановена дегенериралата наследственост, при която нервната субстанция е намаляла, трябваше да се достави нормална, здрава нервна субстанция. Само че методът с отварата му се стори детински и той намисли да стрие в хаван овчи главен и малък мозък, като го разрежда с дестилирана вода, да го остави да се утаи, да прецеди така получената течност и да я смеси с малага. Опита върху някои болни лекарството си, но не получи забележими резултати. И тъкмо започваше да се отчайва, когато един ден вдъхновението му дойде неочаквано, докато слагаше морфинова инжекция с малката спринцовка „Праваз“^[3] на една жена с чернодробна криза: защо да не опита да впръсква подкожно мозъчна течност? И щом се върна, веднага експериментира върху себе си: сложи си инжекция в кръста и продължи така сутрин и вечер. Първите дози от един грам не дадоха резултат. Но след като удвои и утрои дозата, една сутрин като стана, установи с възхищение, че усеща краката си така, сякаш беше на двадесет години. По този начин стигна до пет грама и започна да диша по-дълбоко, работеше с по-ясно съзнание, с лекота, която бе изгубил от години. Пращеше от здраве, от жизнерадост. Оттогава, след като поръча в Париж да му изработят петграмова спринцовка, остана изненада от благоприятните резултати, които постигаше със своите болни, изправяше ги на крака за няколко дена, сякаш в тях нахлуваше нова струя трепетен, деен живот. Методът му все още бе емпиричен, варварски, той отгатваше в него всевъзможни заплахи и главно се боеше, че може да предизвика емболии, ако течността не е безупречно пречистена. Освен това подозираше, че енергията у оздравяващите отчасти се дължи на трескавото състояние, в което изпадат. Но той беше само пионер, впоследствие методът щеше да се усъвършенствува. Нима вече не беше истинско чудо, че атаксичните прохождат, туберкулозните се възвръщат към живот, дори у лудите от време на време съзнанието се прояснява? И пред тази находка от алхимията на ХХ век се откриваше

огромна надежда, струваше му се, че е намерил панацеята, универсалният цяр, който щеше да победи човешката немощ, основната причина за всички злини, че това е истинският, научният извор на жива вода, която, давайки сили, здраве и воля, щеше да създаде едно съвсем ново, едно висше човечество.

Тази сутрин в стаята си, северна стая, позатъмнена от близките явори, мебелирана скромно с железно легло, малко махагоново бюро и голямо писалище, върху което бяха поставени хаван и микроскоп, Паскал довършваше с безкрайно внимание приготвянето на шише целебна течност. Бе счукал овчето нервно вещество в дестилирана вода, бе го оставил да се утаи и го бе прецедил. Накрая бе получил шишенце мътна опалова течност със синкави отблясъци. Сега я оглеждаше на светлина, сякаш държеше кръвта, която щеше да обнови и да спаси света.

Но леко почукване на вратата и един настойчив глас го пробудиха от мечтите му.

— Е, какво, господарю? Стана дванайсет и четвърт. Не искате ли да обядвате?

И наистина в голямата прохладна трапезария долу го чакаха за обед. Капаците бяха останали затворени, току-що бяха пооткрехнали само един. Стаята беше весела, със светлосива дървена ламперия на сини жилки. Навярно масата, бюфетът, столовете навремето бяха допълвали мебелировката в стил ампир на спалните; и тяхното наситеночервено старо махагоново дърво се открояваше върху светлите стени. Винаги излъсканият блестящ меден полилей грееше като слънце, а на четирите стени цъфтяха четири пастелни букета — шибой, карамфили, зюмбюли, рози.

Доктор Паскал слезе сияещ.

— Ей, дявол да го вземе! Заплеснал се бях, исках да довърша... Ето ви съвсем прясно, много чисто лекарство, този път ще направи чудеса!

И той показва шишето, което във въодушевляването си бе донесъл тук. Но видя Клотилд права, мълчалива, сериозна. Глухата досада от чакането бе събудила цялата ѝ враждебност и докато сутринта гореше от желание да се хвърли на врата му, сега стоеше неподвижно, сякаш охладена и отчуждена от него.

— Какво? — продължи той, без да губи доброто си настроение. — Още ли сме сърдити? Това вече е лошо!... Не си ли възхитена от моето магьосническо лекарство, което събужда мъртвите?

Бе седнал на масата и докато се настаняваше срещу него, девойката най-сетне бе принудена да отговори.

— Нали знаеш, учителю, аз се възхищавам от всичко, което правиш. Само че искам и другите да ти се възхищават. А ето, смъртта на бедния стар Бутен...

Паскал не я остави да продължи.

— О! — извика той. — Бутен беше епилептик. Умря в момент на припадък, от кръвоизлив! Слушай, ти днес си в лошо настроение, да не говорим повече за това: ще ме огорчиш и целият ми ден ще се развали.

За обед имаше варени яйца, пържоли, крем. Мълчанието продължи. Въпреки че беше сърдита, Клотилд ядеше с апетит, който и не помисляше да крие от кокетство. Така че накрая той заговори засмяно:

— Това, което ме успокоява, е, че имаш добър стомах... Мартин, я дайте още хляб на госпожицата.

Както обикновено старата жена им прислужваше, гледаше ги, докато се хранеха, със спокойната си фамилиарност. Дори често в това време разговаряше с тях.

— Господарю — каза тя, след като нарязва хляб, — месарят донесе сметката. Да му платя ли?

Той вдигна глава и я загледа изненадано.

— Защо ми задавате такъв въпрос? Нали обикновено плащате, без да ме питате?

И наистина Мартин държеше касата. Парите, внесени у пласанския нотариус Грангийо, носеха кръгло шест хиляди франка годишна рента. Всяко тримесечие хиляда и петстотинте франка минаваха в ръцете на прислужницата и тя се разпореждаше с тях отлично, купуваше и плащаше всичко за нуждите на домакинството със строга пестеливост, защото си беше скъперница, за което даже непрекъснато ѝ се подиграваха. Клотилд харчеше много малко и нямаше отделни пари. Колкото до доктора, за опитите и за дребните си разноски той вземаше от трите или четирите хиляди франка, които все още печелеше годишно и хвърляше в едно чекмедже на малкото бюро;

така че там се събираше цяло съкровище в златни монети и банкноти, чиято сума никога не знаеше точно.

— Вярно, господарю, плащам — отговори Мартин, — плащам, ама когато аз съм взела стоката. А този път сметката е голяма, щото месарят ви бил дал много мозък...

Докторът рязко я прекъсна.

— Ей, слушайте, и вие ли сега сте против мен? Не, не! Много ще ми стане!... Вчера двете с Клотилд много ме огорчихте, а и аз се ядосах. Но това трябва да свърши. Не искам къщата да се превърне в ад... Две жени против мен, и то единствените, които поне мъничко ме обичат! По-добре да си взема шапката и да се махна оттук!

Не беше сърдит, смееше се, макар по разтреперания му глас да се долавяше, че в дъното на сърцето си е разтревожен. И той завърши с обичайното си весело добродушие:

— Ако се боите, че няма да свържете двата края до идущия месец, кажете на месаря да ми прати моята сметка отделно... И не се тревожете, никой не иска да плащате от вашите пари, те могат да си спят спокойно.

Това беше намек за малкото богатство на Мартин. За тридесет години от заплатата си — четиристотин франка — бе спечелила дванадесет хиляди, като бе харчила само за най-наложителни нужди: междувременно спестяванията ѝ се бяха умножавали, почти се бяха утроили и днес бяха станали тридесетина хиляди франка, които по някаква приумица тя не желаше да влага у нотариуса Грангийо, искаше да си държи парите отделно. Впрочем те ѝ носеха добри доходи.

— Пари, които спят, са честни пари. Ама сте прав, господарю, ще кажа на месаря да ви прати отделна сметка, след като тия мозъци са за вашата кухня, а не за моята.

При това обяснение между двамата Клотилд се усмихна: шегите по повод скъперничеството на Мартин винаги я забавляваха; и обедът свърши по-весело. Докторът предложи да си изпият кафето под яворите, понеже имал нужда от въздух, след като бил седял затворен цялата сутрин. Така че кафето бе поднесено на каменната маса при чешмата. И колко приятно беше там, на сянка, в два часа следобед, сред напевната прохлада на водата, докато наоколо борвата горичка, харманът, цялото имение изгаряха на слънце.

Паскал бе донесъл шишенцето с нервно вещество, сложил го бе на масата и го гледаше самодоволно.

— Така, значи, госпожице, вие не вярвате в моя възкресяващ еликсир, а в чудеса вярвате! — шеговито натяква той на Клотилд.

— Учителю — отговори девойката, — аз мисля, че ние не всичко знаем.

Докторът махна нетърпеливо с ръка.

— Но трябва да знаем всичко... Разбери, упорито момиченце, научно никога не е било установено отстъпление от неизменните закони, които управляват вселената. До ден-днешен се е проявявал само човешкият разум и аз наистина те питам можеш ли да откриеш някаква реална воля, някакво намерение извън живота... Това е цялата истина: в света няма друга воля освен силата, която тласка всичко към живот, към един все по-развит, по-съвършен живот.

Бе станал прав и говореше с широки движения, вдъхновен от такава вяра, че девойката го гледаше и се чудеше как може да бъде толкова млад с тези бели коси.

— Понеже ме упрекваш, че не приемам твоето верую, чакай да ти кажа моето... Аз вярвам, че бъдещето на човечеството е в развитието на разума чрез науката. Вярвам, че последователното търсене на истината чрез науката е божественият идеал, на който човек трябва да служи. Вярвам, че всичко е илюзия и суета извън съкровището от бавно постигани истини, които никога вече няма да се загубят. Вярвам, че тези истини, чийто брой непрекъснато ще расте, накрая ще дадат на човека неизмерима власт и може би не щастие, но едно ведро спокойствие... Да, аз вярвам в крайната победа на живота.

И с още по-широко движение той обгърна целия хоризонт, сякаш за да призове за свидетел пламналото поле, в което кипяха соковете на всички живи същества.

— Но непрекъснатото чудо, детето ми, е само животът... Отвори си очите, гледай!

Тя поклати глава.

— Отварям ги, а не виждам всичко. Не аз, а ти, учителю, си упорит, не искаш да приемеш, че някъде там има нещо непознато, в което ти никога няма да проникнеш. О, знам, ти си толкова умен, че не може да не знаеш това. Само че не желаяш да го вземеш под внимание, ти слагаш неизвестното настрана, защото то би ти пречило в твоите

изследвания... Колкото и да ми говориш да пренебрегна тайнственото, да тръгна от познатото към завоюване на непознатото, не мога! Тайнственото ме зове и ме тревожи.

Паскал я слушаше усмихнат, щастлив, че тя се оживява, и поглади с ръка русите ѝ къдри.

— Да, да, знам, ти си като другите, не можеш да живееш без илюзии и лъжи... Но нищо, ние все пак ще се разберем. Гледай да бъдеш здрава, това вече е половината мъдрост и щастие.

После промени разговора:

— Слушай, ти нали все пак ще дойдеш с мен при болните, за да ми помагаш в чудотворството... Днес е четвъртък, моят ден за посещения. Щом жегата понамалее, тръгваме.

Отначало Клотилд отказа, за да не изглежда, че отстъпва, но като видя колко му става мъчно, се съгласи, обикновено го придружаваше. Дълго седяха под яворите, после той се качи да се приготви. Когато слезе, облечем в редингот, с копринена широкопола шапка, каза, че ще впрегнат Боном, коня, с който бе ходил по визитации, в продължение на четвърт век. Но нещастното животно ослепяваше и от благодарност за върнатата му служба, от обич, вече почти не го безпокояха. Този следобед Боном беше цял оклюмал, с мътни очи и схванати от ревматизъм крака. Така че докторът и девойката, които отидоха да го видят в конюшнията, го целунаха по лявата и дясната ноздра и му казаха да си почива на наръча мека слама, която прислужницата бе донесла. И решиха да тръгнат пеша.

Клотилд си бе останала с бялата ленена рокля на червени точки, само си бе сложила сламена шапка с букет люляк; засенчено от широката периферия, лицето ѝ с цвят на мляко и роза и с тези големи очи беше прелестно. Когато излизаха така уловени подръка, тя — тъничка, стройна и толкова млада, той — сияещ, с лице, огряно от бялата брада, още толкова силен, че я повдигаше, ако трябваше да прескочат поточе, хората по пътя им се усмихваха и се обръщаха да ги погледат: бяха тъй красиви, тъй весели. Този ден, като излизаха на шосето за Фьонуйер, група жени, които разговаряха пред портата на Пласан, млъкнаха. Той приличаше на някогашен крал, каквито се виждат по картините, могъщ, благ, вече нестареещ крал, положил ръка върху рамото на красиво като слънце момиче, чиято блестяща и покорна младост му е опора.

Когато завиваха по булевард Совер, за да тръгнат по улица Бан, един висок, около тридесетгодишен мъж ги спря.

— Ах, учителю, вие ме забравихте. Още чакам бележките ви за туберкулозата.

Беше доктор Рамон, който от две години се бе установил в Пласан и си създаваше добро положение. Имаше великолепно лице, беше прекрасен в своята жизнерадостна мъжественост и жените го обожаваха. За щастие беше много умен и много разумен.

— О, Рамон! Добър ден... Но аз съвсем не съм ви забравил, приятелю. Вчера дадох бележките на това момиченце да ги препише, но то още нищо не е направило.

Двамата млади хора се ръкуваха сърдечно като добри познати.

— Добър ден, госпожице Клотилд.

— Добър ден, господин Рамон.

Предишната година, по време на едно заболяване на девойката от тиф, за щастие в лека форма, доктор Паскал толкова се бе изплашил, че бе загубил доверие в себе си и бе настоял младият колега да му помогне. Така между тримата бе възникнала близост, нещо като другарство.

— Утре сутрин ще си получите бележките, обещавам ви — засмя се Клотилд.

Но Рамон повървя с тях няколко минути, до края на улица Бан; там започваше старият квартал, където докторът и племенницата му отиваха. И в начина, по който младият лекар се навеждаше към Клотилд, в усмивката му имаше съдържана любов, расла бавно, очакваща търпеливо своя час за най-разумната развръзка. При това той слушаше почтително доктор Паскал, от чиито изследвания много се възхищаваше.

— Ето, приятелю, тъкмо отивам у Гарод, нали я знаете, жената на кожаря, който умря от туберкулоза преди пет години. Остана вдовица с две деца. Дъщерята Софи скоро ще навърши шестнадесет години, за щастие успях да накарам родителите да я махнат от града, четири години преди смъртта на бащата я пратиха у една леля, недалеч оттук, а сина, Валантен, който току-що навърши двадесет и една, майката реши с упорството на любовта да задържи при себе си, въпреки че я бях предупредил за ужасните последици. И ето, вижте не съм ли прав, като твърдя, че туберкулозата не е наследствена и че

родителите предават само една дегенерира почва, на която болестта се развива при най-малката зараза. Днес Валантен, който живя във всекидневен контакт с бащата, е туберкулозен, докато Софи, която растеше на слънце, пращи от здраве. — Засмя се и добави тържествуващо: — Но въпреки това аз може би ще спася Валантен; наблюдавам го, непрекъснато се възстановява, пълнее, откакто му слагам инжекции... Ах, Рамон, и вие ще стигнете, ще видите, че ще стигнете до моите инжекции!

Младият лекар им подаде ръка.

— Но аз не ги отричам. Нали знаете, че винаги съм на ваша страна.

След като останаха сами, закрачиха бързо и стигнаха на улица Канкоан, една от най-тесните, най-тъмните улици в стария град. Жаркото слънце тук хвърляше бледа светлина, беше хладно като в зимник. Гирод и синът ѝ живееха на тази улица в един приземен етаж. Тя дойде да им отвори — слаба, изтощена жена и самата страдаща от бавно развиваща се болест на кръвта. От сутрин до вечер чупеше бадеми с един овчи кокал върху голям камък, който държеше между коленете си; преживяваха само от този неин труд, тъй като синът бе принуден да прекъсне всякаква работа. Все пак като видя доктора, Гирод се усмихна, защото Валантен току-що бе изял с голям апетит една пържола, истински пир, какъвто той от месеци не си позволяваше. Беше мършав момък, с редки коси и брада, с восъчнобледо лице и изпъкнали зачервени скули. Бързо стана, за да покаже, че е добре. Клотилд се развълнува при вида на тези бедни хора, които посрещаха Паскал като спасител, като очакван месия. Стискаха му ръцете, бяха готови да целуват краката му, гледаха го със светнали от благодарност очи. Значи той можеше всичко, значи той беше самият Господ бог, щом възкресяваше мъртвите! Паскал се засмя обнадеждаващо: лечението му обещавахе да се окаже успешно. Вярно, че болният не бе излекуван, може би ставаше въпрос за изкуствено предизвикана бодрост, защото лекарят долавяше, че е главно възбуден и трескав. Но малко ли беше да се печелят дни? Отново му сложи инжекция. В това време Клотилд застана пред прозореца, обърната гърбом. Когато си тръгнаха, видя, че чичо ѝ оставя двадесет франка на масата. Често му се случваше да плаща на болните си, вместо те да му плащат.

Направиха още три визити в стария квартал, после отидоха у една дама в новия град и на излизане оттам, вече на улицата, Паскал каза:

— Знаеш ли, ако си юнак момиче, преди да минем у Лафуас, ще отидем до лелята в Сегиран да видим как е Софи. Ще ми доставиш удоволствие.

Дотам имаше само три километра; щяха да направят много приятна разходка в това великолепно време. Тя весело се съгласи, вече не му се сърдеше, притискаше се до него, щастлива беше, че го държи подръка. Беше пет часът и полегатото слънце бе наметнало полето с голямо златно покривало. Но щом излязоха от Пласан, трябваше да прекосят част от обширната суха и гола равнина вляво от Виорн. Неотдавна прокопаният канал, чиито води щяха да преобразят умирация от жажда край, още не напояваше тази местност; и сред тягостния слънчев пек унило се простираха до безкрай червеникави земи, жълтеникави земи, засадени само с хилави бадеми и маслини джуджета, чиито клони, непрекъснато кастрени и сечени до стебло, бяха сгърчени, изметнати, сякаш дърветата страдаха и се бунтуваха. В далечината по лисите хълмове се виждаха само светлите петна на летните къщи, всяка пресечена като с черна черта от неизбежния кипарис. И все пак тази огромна безлесна шир, с едрите гънки на своите опустошени земи, със суровите си отчетливи цветове, в своите очертания бе запазила строгото величие на класическата красота. Пътят беше покрит с двадесет сантиметра снежнобял, толкова ситен прах, че и най-лекият ветреца го вдигаше, разнасяше го на валма като дим и го сипеше по околните смокини и тръни, които бяха побелели.

Клотилд се забавляваше като дете от скриптенето на целия този прах под крачетата ѝ, мъчеше се да пази сянка и на Паскал с чадърчето си.

— Сигурно ти блести в очите. Върви по-наляво.

Накрая той грабна чадърчето да го носи.

— Не го държиш добре, пък и без това се уморяваш... Но ей сега стигаме.

Сред изгорялата равнина вече се виждаше островче от зеленина, китка огромни дървета. Това беше Сегиран, стопанството, където Софи бе израснала у леля си Дийодоне, жената на табака. И най-малкото изворче, и най-малкото поточе разбуждаше тази пламенна

земя, поникваше буйна растителност, после гъстата сянка се разширяваше, между мощните явори, кестени, брястове се образуваха чудни дълбоки прохладни пътеки. Двамата поеха по пътека, оградена с великолепни вечнозелени дъбове.

Когато приближаваха къщата, някаква жена, която обръщаше сено на една ливада, пусна вилата и изтича към тях. Беше Софи; познала бе доктора и госпожицата, както тя наричаше Клотилд. Момичето ги обожаваше. За малко постоя смутена, само ги гледаше, не можеше да изрази всички онези хубави неща, от които сърцето ѝ преливаше. Приличаше на брат си Валантен, беше нисичка като него, с изпъкнали скули и безцветна коса, но на полето, далеч от заразата на бащиния дом, сякаш се бе наляла, стъпваше здраво на яките си крака, имаше кръгли бузи и гъста коса. Много красивите ѝ очи искряха от здраве и благодарност. И леля Дийодоне, която също обръщаше сено, тръгна към тях и още отдалеч се провикна шеговито с провансалска грубоватост:

— Хе, господин Паскал, нямаме нужда от вас! Тук никой не е болен!

Лекарят, който бе дошъл само заради тази жизнерадостна гледка, отговори в същия тон:

— И аз се надявам, че е така! Все пак това момиченце трябва да ни запали по една голяма свещ, на вас и на мен!

— Е, това си е право! И тя знае, господин Паскал, всеки ден казва, че без вас сега щяла да е като горкия си брат Валантен.

— Нищо! И него ще го спасим: Валантен е вече по-добре. Току-що го видях.

Софи улови ръцете на лекаря. Едри сълзи се появиха в очите ѝ. Успя само да промълви:

— Ох, господин Паскал!

Колко го обичаше! И Клотилд усещаше как обичта на всички тези най-различни хора увеличава привързаността ѝ към него. Постояха под благотворната сянка на вечнозелените дъбове, поговориха. После двамата отново поеха по пътя за Пласан, тъй като им оставаше да навестят още един болен.

Отбиха се в една побеляла от летящия прах долнопробна кръчма на кръстопът. Неотдавна срещу нея бяха инсталирали парна мелница в старите сгради на Параду, имение от миналия век. Работите на

кръчмаря Лафуас потръгнаха благодарение на работниците от мелницата и на селяните, които носеха житото си, а в неделен ден му бяха клиенти и неколцината жители на съседното селце Арто. Но човекът нема късмет. От три години взе да се оплаква от болки, просто се влачеше и накрая Доктор Паскал установи начало на атаксия. Лафуас обаче упорито отказваше да вземе прислужница и продължаваше да обслужва клиентите, като се държеше о мебелите. Десетина инжекции го изправиха на крака и той обяви, че е излекуван.

Сега стоеше на вратата — висок пълен мъж с възпалено лице под огненочервена коса.

— Чаках ви, господин Паскал. Знаете ли, че вчера успях да наля в бутилки две бъчви вино, и то без да се уморя!

Клотилд седна да почака на една каменна пейка вън, докато Паскал влезе в кръчмата да сложи инжекция на Лафуас. Гласовете им се чуваха: въпреки големите си мускули кръчмарят не понасяше болка и се оплакваше, че от инжекцията го боляло; но в края на краищата нищо, че се бил поизмъчил, то било за здраве. После се ядоса, насила накара доктора да се съгласи да пийне чашка. А госпожицата нямало да откаже един сироп, щяла да го обиди. Изнесе маса навън, така че те на всяка цена трябваше да се чукнат с него.

— За ваше здраве, господин Паскал, и за здравето на всички клетници, на които хлябът пак им се услажда благодарение на вас!

Усмихнатата, Клотилд си мислеше за клюките, предадени ѝ от Мартин, във връзка със смъртта на стария Бутен, за която обвиняваха чичо ѝ. Значи той не убиваше всичките си пациенти, значи неговият лек правеше истински чудеса? И сред тази топла обич към нейния учител, която проникваше в сърцето ѝ, си възвръщаше вярата в него. Когато си тръгваха, тя отново бе цяла негова; той можеше да я вземе, да я отнесе, да разполага с нея както си иска.

Но няколко минути преди това, докато седеше на каменната пейка и гледаше парната мелница, се сети за една смътна история. Като че ли там, в тези днес черни от въглища и побелели от брашно здания навремето се е разиграла някаква сърдечна драма. Постепенно си припомняше цялата история, подробности, разправяли ѝ от Мартин, намеци, доловени в думи на самия доктор, за трагичната любов на братовчед ѝ абат Серж Муре, по онова време свещеник в Арто, с едно прелестно, диво и страстно момиче, което живеело в Параду.

Когато отново вървяха по пътя, Клотилд се спря и показа с ръка широката, унила равнина — стърнища, ниски посеви, още неразорани земи.

— Учителю, тук не е ли имало голяма градина? Не си ли ми разказвал някаква история за нея?

Сред радостта си от добре прекарания ден Паскал трепна и се усмихна с безкрайно печална нежност.

— Да, да, Параду. Имаше огромен парк, гори, ливади, плодни градини, лехи с цветя, шадравани и поточета, които се вливаха във Виорн... Парк, изостанал от цял век, парк на спящата красавица, който отново бе попаднал във властта на природата... А както виждаш, сега горите са изсечени, земята с разчистена, изравнена, парцелирана, за да бъде разпродадена на търг. И изворите пресъхнаха, остана само това отровено блато... Ах, като мина оттук, сърцето ми просто се пръска от мъка!

Тя се осмели още да го разпита:

— Нали там, в Параду са се влюбили братовчед ми Серж и твоята голяма приятелка Албин?

Но той бе забравил, че Клотилд е с него; унесен в миналото, продължи да шепне, загледан в далечината:

— Господи, Албин! Като сега я виждам, огряна от сноп слънчеви лъчи в градината, приличаше на голям букет с жива миризма, беше отметнала глава, в гърлото ѝ напираше смях, тя се радваше на своите цветя, диви цветя, вплетени в косите ѝ, вързани на шията ѝ, по блузката ѝ, по тъничките ѝ голи, златисти ръце... И я виждам мъртва, когато се задуши сред цветята, много бяла, със скръстени длани, спеше усмихната върху постеля от зюмбюли и туберози... Умря от любов! А как се бяха обичали Албин и Серж в голямата градина изкусителка, сред природата съучастница! И какъв жизнен устрем бе отнесъл всички фалшиви окови! Какво тържество на живота!

Смутена от ромона на тези пламенни думи, Клотилд го загледа втренчено. Тя никога не си бе позволила да му заговори за една друга история, която бе чувала, за неговата единствена и таена любов към някаква жена, сега също мъртва. Разправяха, че я бил лекувал и никога не се бил осмелил да целуне дори върха на пръстите ѝ. До ден-днешен, до почти шестдесетгодишна възраст, науката и стеснителността го бяха държали далеч от жените. Но въпреки побелелите му коси се

долавяше, че е страстен по природа, с непокътното, преливащо от чувства сърце.

— А онази, която е умряла, онази, която оплакват...

Гласът ѝ се разтрепери, страните ѝ пламнаха и без да знае защо, млъкна, после каза:

— Серж не я ли е обичал, та я е оставил да умре?

Паскал сякаш се пробуди, сепна се, като я видя до себе си толкова млада, с прекрасни светнали ясни очи под сянката на голямата шапка. Нещо мина между тях, един и същи трепет ги разтърси. Не се уловиха под ръка, тръгнаха един до друг.

— Ах, миличко, колко щеше да бъде хубаво, ако хората не разваляха всичко! Албин умря, а сега Серж е свещеник в Сент Йотроп, живее със сестра си Дезире; добро момиче, има късмет, че е слабоумно. Той е светец, това никога не съм го отричал... Човек може да е убиец и да служи на господата.

И отново весело усмихнат, Паскал продължи; говореше за суровите истини на живота, за отвратителното назадничаво човечество. Обичаше живота и изтъкваше спокойно и смело неговия непрестанен устрем въпреки всичко зло, всичко гадно, което той може да съдържа. Смяташе, че колкото и ужасен да изглежда, животът трябва да е велик и добър, щом влагаме такава упорита воля да живеем, вероятно за целите на същата тази воля и на голямата незнайна работа, която тя извършва. Вярно, че лично той беше учен, ясноглед, не вярваше в някакво идилично човечество, живеещо сред майчинска природа, напротив, виждаше болките и пороците, излагаше ги, изследваше ги, каталогизираше ги от тридесет години; и страстта му към живота, възхищението му от силите на живота бяха достатъчни, за да изпитва непрестанна радост, а от тази радост сякаш естествено произтичаше любовта му към ближните, някаква братска нежност, съчувствие, които се долавяха под грубоватостта му на анатом и под привидното безличие на изследванията му.

— Това е! — завърши той, оглеждайки за последен път просторното унило поле. — Параду вече не съществува. Съсипаха го, измърсиха го, унищожиха го, но все едно! Ще засадят лозя, ще расте житото, всичко ще избуи; и в далечните бъдни дни по гроздобер, по жътва тук пак ще има влюбени... Животът е вечен, непрекъснато започва отново и отново и се множи.

Сега я хвана подръка и притиснати един до друг тръгнаха като добри приятели към къщи в бавно падащия здрач, който гаснеше в небето, прилично на спокойно езеро от теменужки и рози. А жените от предградието, наседали по праговете, ги гледаха, като минаваха, и се обръщаха да ги проследят с разнежена усмивка — могъщия и благ стар крал, облегнат на рамото на чаровното момиче, чиято младост го подкрепяше.

В Сулейад Мартин ги чакаше да се върнат. Отдалеч им махна с ръка. Какво, днес нямаше ли да вечерят? После, когато се приближиха, каза:

— Ха, сега пък вие ще почакате четвърт час. Не посмях да сложа месото във фурната.

И те останаха навън в сумрака на отиващия си ден, очаровани. Боровата горичка, потънала в тъмнина, излъчваше смолисто ухание; а по още напечения харман, където гаснеше последен розов отблясък, пробягваше тръпка. Сякаш цялото имение, съсухрените бадемови дървета, сгърчените маслини въздишаха с облекчение, с наслада, притихваха под чистата ведрина на широкото бледнеещо небе; а яворите зад къщата се бяха превърнали в черна грамада непрогледен мрак, в който се чуваше вечната кристална песен на чешмата.

— Виж ти! — каза докторът. — Господин Беломбр вече се е навечерял и е излязъл на прохлада.

Сочеше с ръка към съседната градина, където седеше на пейка висок слаб седемдесетгодишен старец с дълго, насечено от бръчки лице, едри втренчени очи, много коректно облечен в редингот и с връзка.

— Той е мъдрец — прошепна Клотилд. — Щастлив е.

— Той ли? Как не! — възрази Паскал.

Никого не мразеше, само господин Беломбр, пенсиониран основен учител, който живееше в малката си къща самотно, ако не се смята глухонемият му, по-възрастен от него градинар, имаше способността да го дразни.

— Тоя здравеняк се е изплашил от живота, чуваш ли? От живота!... Да, суров и стиснат егоист! И не е допуснал жена в живота си просто от ужас, че ще трябва да й купува обувки. Познава само хорските деца, които го торМОЗЯТ: на това се дължи омразата му към детето, защото за него то е месо за бой... Страх от живота, страх пред

дълга, страх от задълженията, от неприятностите, от нещастията! Страх от живота, и понеже се боиш от страданията, се отказваш и от радостите му! Разбираш ли, такава подлост ме възмущава, не мога да я простя... Човек трябва да живее, цял да живее, да живее целия живот и по-добре страдания и само страдания, отколкото този отказ, тази смърт за всичко живо и човешко в нас!

Господин Беломбр беше станал и с малки крачки вървеше спокойно по една алея в градината си. Тогава Клотилд, която продължаваше да го гледа мълчаливо, най-после каза:

— Все пак съществува и радостта на отречението. Да се откажеш да живееш, да се запазиш за тайната, не е ли било в това голямото щастие на светците?

— Ако не са живели, не могат да бъдат светци — извика Паскал.

Но почувствува, че тя се бунтува, че отново ще му се изплъзне. В метафизичната тревога всъщност има страх и омраза към живота. И той се разсмя със своя добродушен, толкова нежен, толкова сговорчив смях.

— Не, не! За днес ни стига! Хайде да не се караме повече, да се обичаме, силно... Ето, Мартин ни вика. Да вървим да вечеряме.

---

[1] Така, тръгвайки от гемулите на Дарвин, от неговата пангенеза, той бе минал през категориите на Галтън и бе стигнал до перигенезата на Хекел. — Според Чарлс Дарвин (1809–1882) живите клетки произвеждат безкрайно малки невидими телца, които той назовава „гемули“. Именно гемулите придават специфичните свойства на клетките и при делението им преминават от една клетка в друга. Отделяните от размножителните органи клетки съдържат по една гемула от всички клетки на организма. Хипотезата на Дарвин за унаследяването на родителските белези посредством пренасяне на гемули се назовава „пангенеза“. Франсис Галтън (1822–1911), братовчед на Дарвин, един от създателите на евгениката — реакционна лъженаука за подобрието на биологическата природа на човека, в основата на която лежи делението на хората на биологически пълноценни и непълноценни. Ернст Хекел (1834–1919), последовател на еволюционната теория на Дарвин, който развива някои от постановките на учителя си. Според Хекел наследствеността би трябвало да се обяснява с естеството на трептенето на гранулите в

клетката. Тъй като приписва определяща роля на външната среда при изменението на видовете, учението му често се назовава с термина „перигенеза“. — Бел.Г.Г. ↑

[2] *После бе предугадил теорията, която по-късно се наложи с Вайсман.* — Аугуст Вайсман (1834–1914) създава теорията за предаване на наследствените белези чрез зародишната плазма — наследствено вещество, съдържащо се в половите клетки. ↑

[3] *... докато слагаше морфинова инжекция с малката спринцовка „Праваз“.* — По името на лекаря, който през 1872 г. изобретява спринцовка за инжектиране на морфин в човешкия организъм. — Бел.Г.Г. ↑

III

През следващия месец настроението се влоши, Клотилд страдаше главно защото Паскал започна да заключва чекмеджетата. Вече нямаше предишното спокойно доверие в нея и това така я нараняваше, че ако завареше шкафа отключен, щеше да хвърли папките в огъня, както я караше баба й Фелисите. Отново бяха започнали сръдните, често не си говореха по два дена.

Една сутрин по време на такова мълчание, което траеше от предишния ден, докато им поднасяше закуската, Мартин каза:

— Преди малко, като пресичах площада пред околийското, видях един нетукашен човек. Влезе у госпожа Фелисите. Стори ми се, че го познах... Да, няма да се учудя, ако излезе, че е вашият брат, госпожице.

Паскал и Клотилд веднага си проговориха.

— Брат ти ли? Баба ти чакаше ли го?

— Не, не ми се вярва... Тя го чака от половин година... Знам, че преди седмица отново му е писала.

И те заразпитваха Мартин.

— Ами какво да ви кажа, господарю? Аз господин Максим съм го виждала преди четири години, когато поседя два часа у нас, като отиваше в Италия. Може да се е променил... В гръб ми се стори познат.

Разговорът продължи. Клотилд изглеждаше щастлива от това събитие, което най-последно прекратяваше тягостното мълчание, а Паскал заключи:

— Добре де, ако е той, ще ни дойде на гости.

Беше наистина Максим. След като от месеци отказваше да дойде, най-последно бе отстъпил пред настойчивите покани на старата госпожа Ругон, която имаше да затваря и тази семейна жива рана. Беше отдавнашна истерия и положението се влошаваше с всеки изминал ден.

Преди петнадесет години Максим, който тогава бе на седемнадесет, съблазни едно слугинче и то му роди син. Глупаво похождение на преждевременно развит хлапак; баща му Сакар и мащехата му Ръоне се задоволиха просто да се посмеят; тя само бе обидена от недостойния му избор. Младата майка, Жюстин Мего, беше от едно близко до Пласан село, също седемнадесетгодишна, руса, покорна, кротка и я върнаха вкъщи с хиляда и двеста франка рента, да си отглежда малкия Шарл. След три години тя се омъжи за Анселм Тома, сарач от предградието, добър работник, разумен момък, който се поблазни от рентата. Впрочем момичето стана порядъчно, примерно, надебеля, просто сякаш бе оздравяло от кашлица, за която са се безпокоили, че може да се дължи на обременена наследственост вследствие на алкохолизъм. А двете ѝ деца, родени от законния съпруг, десетгодишно момче и седемгодишно момиче, растяха пълни и розови и се отличаваха с великолепно здраве; така че Жюстин щеше да бъде най-уважаваната и щастлива жена, ако не бяха семейните неприятности, които Шарл ѝ създаваше. Въпреки рентата Тома ненавиждаше този син от друг мъж и се държеше с него грубо, от което майката, като покорна и безропотна съпруга, страдаше мълчаливо. Затова, макар че го обожаваше, тя на драго сърце бе готова да го върне на бащиния му род.

Петнадесетгодишният Шарл изглеждаше на не повече от дванадесет и си бе останал със засичащия умна петгодишно дете. Поразително приличаше на леля Дид, лудата от Тюлет, която му се падаше прапрабаба. Със стройното си изящество, с корона от светли и леки като коприна коси напомняше онези безкръвни малки крале, с които родът свършва. Пусти бяха големите му светли очи, в тревожната му красота се долавяше обреченост. Никакъв мозък, никакво сърце, беше просто като порочно кученце, което се отриваше в хората, за да го погалят. Прабаба му Фелисите, привлечена от красотата му, в която твърдеше, че разпознава собствената си кръв, отначало го прати да учи в колеж на нейна издръжка; но след половин година го изгониха оттам, обвинявайки го в срамни пороци. Тя прояви упоритост и на три пъти го дава в различни пансиони, откъдето редовно го изхвърляха все така позорно. И тъй като Шарл не искаше или просто не можеше нищо да научи, а само разваляше децата, се наложи да го оставят вкъщи, като членовете на рода си го прехвърляха

един на друг. Тогава доктор Паскал се трогна и реши да го излекува; изостави напразните си усилия едва след като го държа около година у дома си, понеже се обезпокои, че присъствието му може да навреди на Клотилд. Сега, ако Шарл не беше у майка си, при която вече почти не живееше, го намираха у Фелисите или у някой друг роднина; облечен изящно, заобиколен с играчки, приличаше на изнежен малък престолонаследник от древен западнал кралски род.

Все пак старата госпожа Ругон се измъчваше за този русокос незаконороден правнук и бе решила да сложи край на клюките, които се разпространяваха в Пласан във връзка с него, като накара Максим да го вземе при себе си в Париж. Така щеше да се потули още една грозна семейна история. Но Максим дълго време си прави оглушки поради своя вечен страх да не си развали спокойствието. След войната бе получил наследство от покойната си жена, бе забогатял и се бе върнал в къщата си на авеню Боа дьо Булон да си яде благоразумно парите, тъй като от ранния разврат бе придобил спасителен страх от удоволствията. Държеше преди всичко да избягва вълненията и отговорностите, за да живее колкото се може по-дълго. От известно време страдаше от силни болки в краката, поради ревматизъм, както смяташе той; вече се виждаше осакатял, прикован в кресло. А внезапното завръщане на баща му във Франция, новата дейност, която Сакар разгръщаше, окончателно го стреснаха. Много добре познаваше този гълтач на милиони и трепереше, като го гледаше как отново се върти около него добродушен, както винаги приятелски ухилен. Нямахте ли да му види сметката, ако поради тези болки в краката, които се засилваха, някой ден се схванеше и бъдеше принуден да остане на неговите грижи? И го обзе такъв страх от самотата, че най-сетне се съгласи да види сина си. Ако момчето му се стореше кротко, умно, здраво, защо да не го вземе при себе си? Така щеше да има другар, наследник, който щеше да го пази от посегателствата на баща му. Постепенно с целия си егоизъм започна да си представя, че го обичат, галят, защитават. Но може би все пак нямаше да се реши на такова пътуване, ако лекарят не му бе предписал бани в Сен Жерве, а това означаваше да се отбие само няколко мили от пътя си. И така една сутрин Максим пристигна неочаквано у старата госпожа Ругон, решен още вечерта да вземе влака, след като я разпита и види момчето.

Към два часа Паскал и Клотилд още седяха при чешмата под яворите, където Мартин им бе занесла карето, когато пристигна Фелисите с Максим.

— Миличко, каква изненада! Водя ти брат ти.

Поразена от този чужд, отслабнал, прежълтял човек, когото едва успя да познае, девойката стана. Откакто се бяха разделили през 1854 година, тя го бе виждала само два пъти: веднъж в Париж, веднъж в Пласан. Но ясно си го спомняше като елегантен, жив младеж. Сега лицето му бе хлътнало, косите оредели, прошарени. Накрая все пак успя да различи красивите тънки черти с тревожно женско изящество въпреки преждевременната му грохналост.

— А колко добре изглеждаш ти! — просто каза Максим, като я целуваше.

— Човек трябва да живее на слънце — отвърна тя. — Ах, колко се радвам, че те виждам!

С професионалния си лекарски поглед Паскал бе определил състоянието на своя племенник. Той също го целуна.

— Здравей, момчето ми... Права е, знаеш, на човек му е добре само на слънце, ние сме като дърветата!

Фелисите, която в това време бе отскочила до къщата и се връщаше, извика:

— Шарл не е ли тук?

— Не — каза Клотилд. — Вчера беше у нас. Чичо Макар го взе. Ще прекара няколко дена в Тюлет.

Фелисите беше разстроена. Бе побързала да дойде само защото беше сигурна, че ще намери момчето. Какво щеше да прави сега? С обичайното си спокойствие докторът предложи да пишат на чичо Макар да го доведе още на другата сутрин. После, като разбра, че Максим иска на всяка цена да си тръгне с влака от девет часа, без да преспива, измисли друго: да прати за файтон и четиримата да отидат у чичото да видят Шарл. Тъкмо щели да направят чудесна разходка. От Пласан до Тюлет нямало и три левги: един час отиване, един връщане, така че ако искали да се приберат за седем часа, имали на разположение към два часа да поседят там. Мартин щяла да приготви за вечеря. Максим щял да има достатъчно време да се нахрани и да стигне за влака.

Но Фелисите беше неспокойна, посещението у Макар очевидно я тревожеше.

— Ха, дума да не става! Да не мислите, че ще тръгна в това ветровито време... Ще бъде много по-просто да пратим някой да доведе Шарл.

Паскал поклати глава. Никой не можеше да доведе Шарл, ако той не иска. Беше безразсъдно дете и понякога, стига да му хрумнеше, побягваше като неопитомено животинче. При тази несполука старата госпожа Ругон се ядоса, задето нищо не е могла да подготви. Но накрая видя, че при положението, в което е изпаднала, е принудена да отстъпи и да се осланя на случайността.

— В края на краищата, както щете! Господи, колко зле се подреждат нещата!

Мартин изтича да намери файтон и преди още да удари три часът, двата коня се спуснаха по склона, който слизаше до моста на Виорн, и поеха по пътя за Ница. После завиха наляво и близо два километра караха покрай залесените брегове на реката. След това пътят навлизаше в теснините на Сей, ждрело между две гигантски стени от опалени и позлатени от яростното слънце скали. В пукнатините растяха борове; китки дървета, които отдолу изглеждаха не по-големи от снопчета трева, очертаваха гребените, висяха над пропастта. Това беше хаос, изпепелена от слънцето природа, пъклен ход с главоломни завои, сипеи от кървава пръст, свличаща се от всеки процеп. И само орлите нарушаваха усамотението на този унил пуцинак.

Фелисите не отваряше стиснатите си уста, изглеждаше сломена от размислите си, главата ѝ нищо не раждаше. Вярно, че времето бе тягостно, иззад було от големи оловни облаци слънцето прежуряше. Говореше почти само Паскал, който страстно обичаше тази пламенна природа и се мъчеше да внуши същите чувства и на своя племенник. Но колкото и да възклицаваше, да му показваше упорството, с което маслините, смокините и трънаците растяха по скалите, живота на самите скали, този огромен, могъщ скелет на земята, чието дихание се усещаше, Максим си оставаше хладен, мълчалив, тревожен пред дивото величие на тези канари, тяхната внушителност го смазваше. И предпочиташе да отмества очи към Клотилд, която седеше срещу него. Тя постепенно го очароваше — струваше му се толкова здрава и

щастлива с тази малка кръгла главица и право, ведро чело. От време на време погледите им се срещаха и нейната нежна усмивка го успокояваше.

Но дивотата на прохода се смекчаваше, двете скалисти стени се снишаваха и накрая фйтонът пое между кротки хълмове с меки очертания, обрасли в мащерка и лавандула. Все още беше пустош, от безлесните зеленикави, лилави простори и най-лекият ветрец носеше тръпчиви ухания. После внезапно, след един последен завой, се спуснаха в долината на Тюлет, освежавана от извори. В дъното се простираха ливади с високи дървета. Селото беше разположено на склона сред маслини, а къщата на Макар, малко по-далеч вляво, цялата бе огряна от слънце. Файтонът трябваше да завие по пътя към дома за душевноболни, чиито стени се белееха отсреща.

Мълчанието на Фелисите бе станало по-мрачно, защото не обичаше да показва чичо Макар. Още един, от когото родът щеше да си отдъхне в деня, когато си отидеше от тоя свят. За честта на всички той отдавна вече трябваше да спи в земята. Но Макар упорито се държеше, носеше осемдесет и трите си години като старите пияници, които са до такава степен пропити от алкохол, че са сякаш консервирани. В Пласан се ползуваше с ужасна слава на безделник и разбойник, старците си разправяха шепнешком отвратителната история за труповете, които го свързваха с Ругонови, за предателството му по време на смутните дни през декември 1851 година^[1], за клопката, в която той бе изоставил другари с разпорени кореми на окървавения паваж. Впоследствие, когато се бе завърнал във Франция, пред доходната служба, която бе накарал да му обещаат, Макар бе предпочел това малко имение в Тюлет и Фелисите му го бе купила. Оттогава живееше там нашироко, вече нямаше други амбиции, освен да си закъргли земите, отново дебнеше изгодни случаи, намери начин да получи от снаха си една нива, на която бе хвърлил око, срещу известни услуги, когато ѝ се бе наложило да се бори против легитимистите, за да си възвърне властта в Пласан. Това беше друга ужасна история, която хората също си разправяха на ухо: някакъв луд, пуснат тайно от лудницата, хукнал нощем да си откъщава, подпалил собствената си къща и в нея изгорели четирима души. За щастие всичко това бяха стари работи. Днес Макар се бе усмирил, вече не беше оня опасен разбойник, от когото целият род бе треперил.

Държеше се много прилично, беше станал хитър дипломат, запазил си бе само язвителния смях, сякаш се подиграваше с хората.

— Чичо си е вкъщи — каза Паскал, като приближиха.

Къщата беше провансалска едноетажна сграда с избелели керемиди и яркожълти стени. Отпред имаше тясна тераса, засенчена от висок жив плет от стари черници, които протягаха разкривените си дебели клони. Там чичото си пушеше лулата при хубаво време. Като чу файтона, той застана на края на терасата — висок, изправен, облечен спретнато в син сукнен костюм, с вечния си кожен каскет, който носеше и зиме, и лете.

След като позна посетителите, той се захлади и извика:

— Виж ти, какво чудесно общество!... Много сте мили, ей сега ще се разхладите.

Но присъствието на Максим го озадачаваше. Кой ли беше тоя, за какво ли идваше? Казаха му и той веднага прекъсна по-нататъшните обяснения, които добавяха, за да му помогнат да се справи в сложното повесмо от родствени връзки.

— Бащата на Шарл, знам, знам!... Ясно! Синът на моя племенник Сакар. Дето направи толкова изгоден брак и жена му умря...

Оглеждаше Максим и сякаш беше много доволен, че на тридесет и две години е вече набръчкан, с посипани със снежец коси и брада.

— Ех, господи, всички стареем!... — добави той. — И все пак аз не мога да се оплача, държа се.

Тържествуваше: имаше як кръст и пламнало като жарава, сякаш попарено лице. Отдавна вече обикновената ракия му беше като чиста вода; само скоросмъртницата още гъделичкаше спеченото му гърло; и пиеше такива количества, така се наливаше, че цялото му тяло беше напоено като гъба с алкохол, кожата му излъчваше алкохол, а когато говореше, и при най-лек шепот от устата му лъхаше на спирт.

— Да, наистина се държите, чичо! — каза възхитено Паскал. — И то без особени грижи от ваша страна. Прав сте да ни се подигравате... Само че, знаете ли, аз от едно се боя: да не вземете някой ден, както си палите лулата, да пламнете като чаша пунш.

Поласкан, Макар шумно се разсмя:

— Шегувай се, шегувай се, момчето ми! По-добре чаша коняк, отколкото твоите гадни лекарства... А сега всички ще се чукнем, нали?

Та да се знае, че вашият чичо ви е почел! Аз пет пари не давам какво говорят злите езици. Имам си жито, имам си бадеми и лозя, и земи колкото всеки порядъчен гражданин. Лете си пуша лулата под моите си черници; зиме, като пуша, заставам там, на слънце, до собствената си стена. Нали така? Никой не може да се черви от такъв чичо! Клотилд, имам сироп, ако искаш. А вие, мила моя Фелисите, знам, че обичате анасонлийката. Вкъщи има всичко, казвам ви, всичко има!

И замахна по-широко с ръка, сякаш за да обгърне цялото си имущество, благоденствието си на стар мерзавец, превърнал се в отшелник. Фелисите, която той започваше да плаши с това изброяване на своите богатства, не го изпускаше от очи, готова да го прекъсне.

— Благодаря, Макар, нищо няма да пием, бързаме... Къде е Шарл?

— Шарл ли? Добре, добре, сега!... Разбрах, таткото е дошъл да си види момчето... Това не пречи да се почерпим.

Но след като те решително отказаха, се засегна и продължи със зъл смях:

— Шарл не е тук. В лудницата е, при старата.

После отведе Максим до края на терасата и му посечи големите бели сгради, чиито вътрешни градини приличаха на дворове в затвор.

— Ето, племеннико, нали виждате онези три дървета отсреща. Е, над лявото има двор с чешма. Там, на приземния етаж, вижте, петият прозорец вдясно, е стаята на леля Дид. Момчето е там... Да, преди малко го заведох.

В случая болничната администрация правеше отстъпка. За двадесет години, откакто беше в лудницата, старата жена не бе създавала никакви тревоги на гледачката. Седеше много спокойно, много кротичко, неподвижно в креслото и по цял ден гледаше право пред себе си. И понеже момчето обичаше да бъде при нея, а и тя сякаш се интересуваше от него, началството си затваряше очите за това нарушение на правилника, така че оставяха Шарл да седи понякога по два-три часа при нея и да си изрязва картинки.

Но тази нова несполука съвсем развали настроението на Фелисите. Тя се разсърди, когато Макар предложи петимата да отидат заедно да вземат момчето.

— Дума да не става! Вървете сам и се върнете веднага!... Нямаме време за губене.

Едва не трепереше от сдържан гняв. Но това, изглежда, развесели чичото и усещайки колко ѝ е неприятен, той настоя все така захилен:

— Ами разбира се, деца, така хем ще видим леля Дид. Че тя е майка на всички ни! Каквото и да е, ние всички произлизаме от нея. Никак няма да бъде учтиво, ако не отидем да ѝ кажем едно добър ден, щом този мой племенник е дошъл толкова отдалеч и надали я е виждал и два пъти в живота си. Аз от нея не се отричам, дявол да го вземе! То се знае, че е луда, ама такива майки, дето са надхвърлили стоте, не се срещат често, та си струва да проявим малко внимание към нея.

Настъпи мълчание. Полазила ги бе ледена тръпка. Първа Клотилд, която не бе продумала дотогава, каза развълнувано:

— Прав сте, чичо, всички ще отидем.

Дори Фелисите бе принудена да се съгласи. Качиха се на файтона, Макар седна на капрата. Максим усещаше, че му премалява, умореното му лице беше преbledняло. През краткия път той заразитва Паскал за Шарл с привидна бащинска загриженост, която прикриваше нарастващото му безпокойство. Притеснен от властните погледи на майка си, докторът посмекчи истината. Е, господи! Момчето не било много добре със здравето и дори затова го оставяли по цели седмици у чичо Макар, на село; обаче не страдало от някакво определено заболяване. Паскал не добави, че по едно време беше намислил да му засили мозъка и мускулите с нервно вещество, но лечението се бе провалило, понеже и най-малката инжекция предизвикваше кръвоизлив, който всеки път се налагаше да спират със стегнати превръзки. Това беше следствие от отпускането на тъканите поради израждане; кървава роса избиваше по кожата, от носа потичаше кръв, и то толкова внезапно и обилно, че не смееха да оставят детето само, за да не би цялата му кръв да изтече. Накрая докторът заключи, че умът на момчето е наистина бавен, но той се надявал да се развие в среда с по-жива мозъчна дейност.

Бяха стигнали пред лудницата. Макар, който само бе слушал, каза, докато слизаше от капрата:

— Кротко е хлапето, много кротко. Пък и е толкова красиво, цяло ангелче!

Още по-блед и треперещ въпреки душната жега, Максим не зададе повече въпроси. Гледаше обширните сгради на болницата,

крилата на различните здания, отделени с градини — за мъжете, за жените, за тихите луди и за буйните луди. Цареше голяма чистота, унило спокойствие, нарушавано от шум на стъпки и на ключове. Старият Макар познаваше всички пазачи. Впрочем вратите се отвориха пред доктор Паскал, който имаше разрешение да лекува някои пациенти. Тръгнаха по една галерия и се озоваха в двор: бяха стигнали. Влязоха в стая на приземния етаж, със светли тапети, мебелирана само с легло, гардероб, маса, кресло и два стола. Гледачката, която нямаше право да се отлъчва от своята болна, точно сега отсъствуваше. На масата един срещу друг седяха само двамата: лудата, като вцепенена в креслото си, и момчета, на стол, унесено в своите картинки.

— Влезте, влезте! — повтори Макар. — О, няма опасност, тя е много мила!

Прародителката Аделаид Фук, наричана от внуците си и от целия свой многоброен род с галеното име леля Дид, дори не обърна глава, когато влязоха. Още на младини страдаше от истерични смущения, които бяха нарушили психическото ѝ равновесие. Пламенна, страстна жена, разтърсвана от кризи, тя бе стигнала така до напреднала възраст, осемдесет и три години, когато една ужасна болка, един страшен удар я бе докарал до лудост. Оттогава, от двадесет и една години, умът ѝ бе престанал да работи, а внезапното изчерпване на силите ѝ правеше невъзможно всяко възстановяване. Днес, вече сто и четири годишна, тя все още бе жива, като забравена, тиха луда с вкостенен мозък и това състояние можеше да трае неопределено време, без да я доведе до смърт. Все пак поради настъпилата сенилност мускулите ѝ постепенно се бяха атрофирали, тялото ѝ бе като стопено от възрастта, станала бе само кожа и кости до такава степен, че трябваше да я пренасят от леглото до креслото. И този пожълтял скелет, изсъхнал като вековно дърво, от което е оцеляла единствено кората, все още се държеше изправен, облегал на гърба на креслото, а в слабо то продълговато лице бяха живи само очите. Тя гледаше втренчено Шарл.

Клотилд се приближи плахо до нея.

— Лельо Дид, ние сме, дойдохме да ви видим... Не ме ли познавате? Аз съм ваша внучка, понякога идвам да ви навестя.

Но лудата сякаш не чуваше. Погледът ѝ не се откъсваше от момчето, чиито ножици доизрязваха една картинка: пурпурен крал със

златна мантия.

— Е, хайде, майко, не се втелявай. Можеш поне да ни погледнеш. Ето виж господина. Той е твой внук, нарочно е дошъл от Париж.

При този глас леля Дид най-последно обърна глава. Бавно ги изгледа с пустите си светли очи, после отново се втренчи в Шарл и изпадна в съзерцание. Никой вече не проговаряше.

— След страшния удар, който преживя — най-последно взе да обяснява Паскал тихо, — все е така. Изглежда, че всяко съзнание, всеки спомен са унищожени. Тя най-често мълчи; понякога започва да шепне забързано някакви неясни думи. Безпричинно се смее, плаче. Тя е като предмет, нищо не може да я засегне... И все пак не бих посмял да кажа, че мракът е пълен, че някакви спомени не се пазят нейде в дъното на съзнанието... Ах, бедната наша баба, колко ще ми е жал за нея, ако още не е стигнала до пълна забрава. За какво ли може да си мисли от двадесет и една години, ако въобще помни?

И той махна с ръка, за да отстрани ужасното минало, което знаеше. Представяше си я млада: висока бледа жена с изплашени очи. Бе овдовяла веднага след брака си с Ругон, тромавия градинар, когото бе пожелала за съпруг, и преди да свали траура, се бе хвърлила в обятията на контрабандиста Макар, когото бе обичала като вълчица, а дори не се бе омъжила за него. Така бе живяла петнадесет години с едно законно и две незаконородени деца сред глъч и приумици, изчезвала бе по цели седмици и се бе връщала пребитата, с насинени ръце. После Макар бе умрял от куршум, един стражар го бе застрелял като куче. При този първи удар се бе вцепенила, на смъртнобледото ѝ лице бяха останали живи само очите като изворна вода. Оттеглила се бе от света в къщицата, която любовникът ѝ бе оставил, и бе живяла там четиридесет години като монахиня, само понякога разтърсвана от страшни нервни кризи. Но следващият удар я бе довършил, довел я бе до лудост. Паскал си припомняше онази страшна сцена, на която бе присъствувал. Бабата бе прибрала у дома си своя внук Силвер^[2], нещастно момче, станало жертва на семейни омрази и кървави борби, на което пак стражар бе разбил главата с един изстрел при потушаването на въстаническото движение от 1851 година. Нея вечно я опръскваха с кръв.

Междувременно Фелисите се бе приближила до Шарл, който бе толкова захласнат в картинките си, че гостите не го безпокояха.

— Миличко, този господин е баща ти... Целуни го.

Тогава всички насочиха вниманието си към Шарл. Той беше много хубаво облечен — с дрешка и къси панталонки от черно кадифе, общити със златен галон. Бял като лилия, с големи светли очи и разкошна руса коса, наистина приличаше на син на кралете, които изрязваше. Но най-поразителното в този момент беше приликата му с леля Дид, прилика, която бе прескочила три поколения, за да мине от нейното съсухрено столетно лице с изхабени черти на тъжното детско личице, което също сякаш бе изхабено, много старо и обречено поради изтощаване на расата. Седнало срещу старицата, слабоумното момче с мъртвешка красота беше като завършек на прародителката, на забравената.

Максим се наведе и целуна сина си по челото, но сърцето му си оставаше хладно, самата красота на детето го плашеше, притеснението му растеше в тази стая на умопомрачение, където лъхаше на отколешна човешка нищета.

— Колко си красиво, момченцето ми!... Не ме ли обичаш?... Поне мъничко...

Шарл го погледна, не разбра и отново се зае с картинките си.

Но всички стояха потресени. Без затвореният израз на леля Дид да се бе променил, тя плачеше, поройни сълзи се стичаха от нейните живи очи по мъртвешките ѝ страни. Не сваляше поглед от детето, плачеше бавно, неспирно.

Паскал бе обзет от необикновено вълнение. Впи пръсти в ръката на Клотилд и силно я стисна, но тя не разбра. А той виждаше пред очите си развитието на целия род, законния клон и незаконния клон, поникнали от тези ствол, поначало накърнен от невроза. Тук присъствуваха и петте поколения — и Ругонови, и Макарови: коренът — Аделаид Фук, после старият разбойник чичо Макар, после самият той, после Клотилд и Максим и най-сетне Шарл. Фелисите заемаше мястото на покойния си съпруг. Нямаше празнота. Веригата на наследствеността се разгръщаше с безмилостна логика. И какъв век от спомени представляваше тя в тази трагична килия за луди, където лъхаше на отколешна нищета така ужасно, че въпреки тежката жегата всички потръпнаха!

— Какво има, учителю? — тихичко попита Клотилд.

— Не, не, нищо! — прошепна докторът. — После ще ти кажа.

Макар, който единствен се хилеше, се скара на старицата. Можело ли така? Да приема гостите си със сълзи, след като си били направили труда да дойдат да я видят! Никак не било учтиво. После отново се обърна към Максим:

— Ето, племеннико, виждате си хлапето. Хубаво е, нали? Е, все пак ви прави чест.

Много недоволна от начина, по който се развиваха нещата, Фелисите вече гледаше само как по-бързо да си отиде.

— Разбира се, че е красиво дете — прекъсна го тя — и не е толкова изостанал, колкото някои мислят. Погледни колко е сръчен в ръцете... И ще видиш, като го поотракаш в Париж, по-друго ще е, отколкото при нас в Пласан.

— Естествено, естествено — прошепна Максим, — не отказвам, ще размисля. — Млъкна притеснено за миг, после добави: — Знаете, аз дойдох само да го видя... Сега не мога да го взема, понеже отивам за цял месец в Сен Жерве. Но като се върна в Париж, пак ще помисля, ще ви пиша. — Извади часовника си и възкликна: — Дявол да го вземе! Пет и половина... В никакъв случай не искам да изпусна влака в девет часа.

— Да, да, да вървим — каза Фелисите. — Няма какво повече да правим тук.

Макар напразно се опитваше да ги задържи, разправяше най-различни истории. Някои дни леля Дид се разбърбляла, една сутрин я заварил, като пеела романс от младините си. Впрочем той нямал нужда от колата и щом му оставяли момчето, двамата щели да се приберат пеша.

— Целуни татко, миличко, защото сега знаем, че се виждаме, ама не знаем кога пак ще се видим.

Със същото изненадано и безразлично движение Шарл вдигна глава и Максим смутено го целуна за втори път по челото.

— Бъди послушен и хубав, момченцето ми... И ме обичай поне малко.

— Хайде, хайде, нямаме време за губене — повтори Фелисите.

В това време гледачката се върна. Беше пълна, яка мома, на чиито грижи бе предоставена лудата: тя я вдигаше от леглото, слагаше я да спи, хранеше я, миеше я като дете. Веднага заговори с доктор Паскал, който започна да я разпитва. Една от любимите негови мечти

беше да лекува луди, прилагайки своята метода — с инжекции. Тъй като при тях слабото място беше мозъкът, защо чрез впръскване на нервно вещество да не се отстранят уврежданията в този орган и да му се възвърне устойчивост, воля? Така че по едно време Паскал бе решил да изпита лечението върху баба си, но после се намесиха някакви скрупули, нещо като свещен ужас, без да се смята, че на тази възраст лудостта означава пълна, непоправима разруха. Избра друг обект, един шапкарски работник на име Сартъор, който бе в лудницата от една година, при това бе отишъл сам, с молба да го затворят, за да не извърши престъпление. В момент на криза го обземаше такова желание да убива, че бе готов да се нахвърли на минувачите. Беше дребен, много смугъл мъж с полегато чело, лице като човка, голям нос и много къса брадичка, а лявата му буза беше значително по-голяма от дясната. И при този импулсивен човек докторът постигна чудесни резултати: вече цял месец нямаше пристъпи. Та сега на въпроса на Паскал гледачката отговори, че Сартъор е спокоен и непрекъснато се подобрява.

— Чуваш ли, Клотилд! — извика Паскал възхитен. — Днес нямам време да го видя, ще дойдем утре. И без това е денят на редовното ми посещение... Ах, да смеех, да беше по-млада!...

И обърна очи към леля Дид. Но Клотилд, която се усмихваше, на възторга му, каза тихо:

— Не, не, учителю, не можеш да възкресиш живот. Хайде, ела. Останахме последни.

И наистина другите вече бяха излезли. Застанал на прага, Макар гледаше с привичния си присмехулен израз Фелисите и Максим, които се отдалечаваха. А леля Дид, забравена, ужасяващо слаба, седеше неподвижно, отново вперила очи в Шарл, в бялото му изтощено лице под царствени коси.

Завръщането беше тягостно. В горещината, която напечената земя излъчваше, файтонът се движеше тежко. Здрачът сипеше медна пепел по бурното небе. Отначало размениха по някоя и друга дума, после, щом навлязоха в теснините на Сей, от тревога престанаха да говорят: стените от гигантски скали сякаш заплашително се сближаваха. Не беше ли това краят на света? Нямаше ли да се изтърколят в някоя незнайна бездна? Прелетя орел със силен грак.

Отново се появиха върби и файтонът вече караше по брега на Виорн, когато без преход Фелисите каза, сякаш продължаваше разговора:

— И не се безпокой, майката няма да се възпротиви. Тя обича Шарл, но е много разумна жена и разбира, че е в интерес на детето да го вземеш. Освен това трябва да ти призная, че на бедния Шарл не му е толкова добре при нея, защото мъжът ѝ естествено предпочита своя син и своята дъщеря... Както и да е, трябва всичко да знаеш.

И тя продължи да говори, вероятно искаше Максим да се заангажира, да измъкне от него определено обещание. Не млъкна до Пласан. После, когато файтонът взе да се друса по паважа на предградието, изведнъж извика:

— Я виж! Ето я майка му... Онази дебелата, русата, дете е на вратата.

Минаваха пред една сарачница, където висяха юзди и оглавници. Жюстин бе излязла на прохода и седнала на стол, плетеше чорап; на земята в краката ѝ играеха момиченце и момченце; зад тях, в сянката на дюкянчето Тома, дебел смугъл мъж, кърпеше седло.

Максим си подаде главата без вълнение, просто от любопитство. Остана извънредно изненадан от тази пълна тридесет и две годишна жена с вид на толкова порядъчна, уредна домакиня; нищо не бе останало от лудетината, с която се бе отракал, когато и двамата едва бяха навършили шестнадесет години. Може би само сърцето му се сви, като я видя така разхубавена, спокойна и пълна, докато той беше болен и вече толкова състарен.

— Никога не бих я познал — каза той.

И без да спира, файтонът зави по улица Рим. Видение от миналото, днес вече толкова променена, Жюстин потъна в мъглявия здрач заедно с Тома, с децата, с дюкянчето.

В Сулейад масата беше сложена. Мартин бе приготвила една змиорка от Виорн, задушен заек и говеждо печено. Беше точно седем, имаха време да се навечерят спокойно.

— Не се притеснявай — каза доктор Паскал на племенника си. — Ще те съпроводим до гарата, няма и десет минути... Щом си оставил куфара си там, просто си вземаш билет и се качваш.

После, като видя Клотилд сама във вестибюла, където тя си закачаше шапката и чадърчето, ѝ каза полугласно:

— Знаеш ли, брат ти ме тревожи.

— Защо?

— Добре го огледах. Не ми харесва как върви. Това никога не ме е лъгало... с една дума, момчето е застрашено от атаксия.

Тя пребледня, повтори:

— Атаксия.

Изплувала бе една жестока картина: десет години бе гледала как прислужник кара в количка един техен съсед, още млад мъж. Имаше ли по-тежко нещо от това, недъгът като с брадва жив да те откъсне от живота?

— Но той се оплаква само от ревматизъм — прошепна девойката.

Паскал сви рамене, сложи пръст на устата си, после влезе в трапезарията, където Фелисите и Максим вече бяха седнали на масата.

Вечеряха в дружелюбна атмосфера. Внезапната тревога, породена в сърцето на Клотилд, я караше да се държи много нежно с брат си, който седеше до нея. Беше внимателна, настояваше той да си сипва най-хубавите късове. На два пъти връща Мартин, защото бе избързала да отнесе яденето. И все по-очарован от толкова добрата си, толкова здрава и разумна сестра, Максим се чувствуваше като гален от нейната прелест. Тя до такава степен го спечели, че постепенно у него се зароди един отначало смътен, после съвсем определен план. След като синът му, малкият Шарл, го бе изплашил с мъртвешката си красота, с царственото си болезнено тъпоумие, защо да не вземе у дома си своята сестра Клотилд? Вярно, че мисълта да има в къщата си жена го ужасяваше, защото се страхуваше от всички жени — прекалено млад им се бе наслаждавал, — но тази му се струваше наистина майчински настроена. От друга страна, една жена щеше да внесе промяна в дома му, и то за добро. Поне баща му нямаше вече да смее да му праща разни момичета, както той го подозираше, че прави, за да го довърши и веднага да прибере парите му. Ужасът и омразата към баща му го накараха да вземе решение.

— А ти няма ли да се жениш? — отдалеч започна той с намерение да си изясни положението.

Девойката се разсмя:

— О, не е толкова скоро. — После погледна Паскал, който бе вдигнал глава, и добави шеговито: — Кой знае?... Не, аз няма да се

женя.

Но Фелисите се възмути. Като гледаше колко е привързана към доктора, често пожелаваше един брак, който да я откъсне от него, та синът ѝ да остане самотен в един разтурен дом, където майка му би станала всевластна, би се разполагала с всичко. Затова поиска той да я подкрепи: не било ли редно една жена да се омъжи, не било ли естествено Клотилд да остане стара мома? И той сериозно се съгласи, без да сваля очи от девойката:

— Да, да, трябва да се омъжи... Тя е разумна, ще се омъжи.

— Оставете! — прекъсна го Максим. — А наистина ли ще постъпи правилно?... За да бъде нещастна ли? Толкова много бракове се оказват несполучливи! — После се реши да добави: — Знаеш ли какво трябва да направиш?... Да дойдеш да живееш при мен в Париж... Мисля си: при моето здравословно състояние малко се боя да се нагърбя да гледам дете. Не съм ли аз самият дете, болник, който има нужда от грижи?... Ти ще се грижиш за мен, ще бъдеш край мен, ако краката наистина престанат да ме държат.

Гласът му секна разтреперан. Максим се бе разчувствувал. Виждаше се осакатял, виждаше я до леглото си като милосърдна сестра. Ако Клотилд се съгласеше да не се омъжва, на драго сърце щеше да ѝ остави богатството си, та баща му да не го наследи. Ужасът, който изпитваше от самотата, от може би близката необходимост да вземе болногледачка, му придаваше нещо трогателно.

— Ще бъде много мило от твоя страна и няма да съжаляваш.

Мартин, която поднасяше печеното, се спря като втрещена; предложението предизвика същото удивление у всички сътрапезници. Първа Фелисите го одобри, чувствувайки, че заминаването на момичето ще подпомогне замислите ѝ. Гледаше онемялата и като че ли стресната Клотилд. Много блед, доктор Паскал чакаше.

— О, братко, братко! — промълви девойката; друго не ѝ идваше наум.

Но баба ѝ се намеси:

— Само това ли казваш? Но Максим ти прави чудесно предложение. Щом сега-засега се бои да вземе Шарл, можеш ти да отидеш, а по-късно ще повикаш детето... Е, хайде, хайде, всичко се урежда прекрасно. Брат ти се обръща към твоето сърце... Паскал, нали е длъжна да му даде по-свестен отговор?

С едно усилие докторът си бе възвърнал самообладанието. Все пак се долавяше, че е смразен. Заговори бавно:

— Нали ви казвам: Клотилд е много разумна и ако трябва да приеме, ще приеме.

Объркана, девойката се възмути:

— Учителю, нима искаш да ме изгониш?... Разбира се, аз благодаря на Максим. Но да напусна всичко, господи, да напусна всичко, което досега съм обичала, всички, които ме обичат!...

И тя отчаяно разпери ръце, за да посочи всичко, да обгърне и хората, и нещата, целия Сулейад.

— Но все пак — продължи Паскал, — ако Максим има нужда от теб?

Само тя го разбра. Потръпна, очите ѝ се навлажниха. Отново ѝ се мярна жестоката картина: Максим сакат, в количка, возена от прислужник, като съседа, когото срещаше. Но чувствата ѝ се противяха на състраданието. Имаше ли тя някакво задължение към брат, който петнадесет години ѝ бе напълно чужд? Нима дългът ѝ не бе там, където бе сърцето ѝ?

— Слушай, Максим — най-после каза тя, — остави ме и аз да размисля. Ще видя... Бъди уверен, че съм ти много благодарна. И ако някой ден наистина ти бъда необходима, е, тогава навярно ще се реша.

Не успяха да я накарат да даде по-определено обещание. С вечната си припряност Фелисите ѝ говори, докато се изтощи, после докторът се опита да я убеди, че вече е дала дума. Когато донесе крема, Мартин дори не помисли да крие радостта си. Да вземат госпожицата! Как го измислиха! Та нали, като остане сам, господарят ще умре от мъка! И вечерята се проточи поради тези разправи. Още ядяха десерта, когато удари осем и половина. Максим се разтревожи, затропа с крака, поиска веднага да тръгне.

На гарата, където всички отидоха да го изпратят, за последен път целуна сестра си.

— Не забравяй!

— Бъди спокоен — заяви Фелисите, — ние сме тук, ще ѝ напомняме обещанието ѝ.

Докторът се усмихваше. Щом влакът потегли, и тримата размахаха кърпички.

След като съпроводиха старицата до дома ѝ, доктор Паскал и Клотилд се прибраха бавно в Сулейад и прекараха много приятна вечер. Тягостното настроение от предишните седмици, глухата вражда, която ги разделяше, изглеждаха забравени. Никога не се бяха чувствували толкова щастливи, че са така свързани, неразделни. Сякаш се пробуждаха след болест, силите, надеждите, жизнерадостта им се връщаха. Дълго седяха в топлата нощ под яворите, заслушани в крехкия кристален глас на чешмата. Дори не говореха, унесено се наслаждаваха на щастието, че са заедно.

---

[1] ... за предателството му по време на смутните дни през декември 1851 година. — Вж. бележка 3. Предателството на Макар е подробно описано от Зола във „Възходът на семейство Ругон“. — Бел.Г.Г. ↑

[2] Бабата бе прибрала у дома си своя внук Силвер. — Вж. „Възходът на семейство Ругон“. — Бел.Г.Г. ↑

IV

След една седмица домът потъна в същата мрачна атмосфера. Паскал и Клотилд отново прекарваха по цели следобеди, без да си проговорят; настроението им непрекъснато се менеше. Самата Мартин от сутрин до вечер беше раздражена. Животът на тримата се превръщаше в ад.

После изведнъж всичко още повече се влоши. Някакъв много свят монах капуцин, каквито често обикалят градовете на Юга, пристигна временно в Пласан, за да се отдаде на молитви. „Сен Сатурнен“ закънтя от гласа му. Той бе нещо като апостол с пламенно простонародно красноречие и цветист, образен език. Говореше за нищожеството на съвременната наука, отричаше реалността на този свят, разкриваше неизвестното, тайната на отвъдното. Всички набожни жени в града бяха покъртени. Още първия път, когато Клотилд отиде с Мартин на проповедта му, вечерта докторът забеляза трескавото състояние, в което бе изпаднала. Следващите вечери тя се встрасти, връщаше се по-късно, защото оставаше да се моли цял час на тъмно в някой параклис. Вече просто не излизаше от черква, прибираше се разбита, с блеснали като на ясновидка очи, пламенните думи на капуцина непрестанно се въртяха в главата ѝ. Изглеждаше изпълнена с гняв и презрение към хората и нещата.

Паскал се разтревожи и реши да поговори с Мартин. Една сутрин слезе рано, докато тя метеше трапезарията.

— Знаете, че не съм ви спирал нито вас, нито Клотилд да ходите на черква. Ходете, като искате. Нямам намерение да упражнявам натиск върху ничия съвест... Обаче не желая да ми я разболявате.

Без да прекъсне метенето, прислужницата отговори с глух глас:

— Болни може да са ония, дето се мислят за най-здрави.

Каза това толкова убедено, че той се усмихна.

— Да, аз съм недъгавата душа и вие се молите за приобщаването ми към вярата, докато хората като вас притежават добро здраве и

цялата мъдрост... Мартин, ако ще продължавате да ме тормозите и да се тормозите, ще се ядосам.

Говореше толкова отчаяно и сурово, че прислужницата изведнъж се спря и го загледа право в очите. Безкрайна нежност, огромно отчаяние се изписаха на повехналото ѝ лице на стара мома, за която тук беше единственото убежище. И тя избяга, шепнейки през сълзи:

— Ах, господин Паскал, вие не ни обичате!

Тогава Паскал се почувствува обезоръжен, обзе го растяща печал. Все повече се упрекуваше, че е проявил търпимост, не е ръководил като пълен господар възпитанието и образованието на Клотилд. Понеже бе убеден, че дърветата растат прави, когато не им се пречи, след като я бе научил да чете и да пише, я бе оставил да се развива свободно. Така, без предварителен план, просто поради начина на живот в дома, тя постепенно бе изчела всичко и докато му бе помагала в неговите изследвания, при коректурите, в преписването и подреждането на ръкописите му, се бе увлякла по естествените науки. Колко съжаляваше сега за своето без участие! Каква здрава насока би могъл да даде на този ясен, жаден за знания ум, ако не го бе оставил да блуждае и да се погубва в стремеж към отвъдното, насърчаван от баба Фелисите и от прислужницата Мартин! Докато той се придържаше към фактите, стараяше се никога да не отива отвъд познаваемото и успяваше благодарение на дисциплината си на учен, тя непрекъснато се занимаваше с неизвестното, с тайнственото. У нея имаше някакво натрапчиво, инстинктивно любопитство, което се превръщаше в изтезание, ако не го задоволяше. Беше някаква неутолима нужда, неудържимо влечение към недостъпното, непознаваемото. Още като малка и главно по-късно, като девойка, Клотилд веднага започваше с въпросите защо и как и изискваше да ѝ се обясни първопричината. Ако ѝ покажеше цвете, тя го питаше защо това цвете ще даде семе, защо семето ще покълне. После дойде ред на тайната на зачатията, на половете, на раждането и смъртта, и на неznайните сили, и на бога, въобще всичко. С четири въпроса винаги го докарваше до неизбежните граници на неговото знание; а когато той не можеше повече да ѝ отговаря и раздражено се освобождаваше от нея с едно смешно движение, тя се заливаше от красив тържествуващ смях, после стремглаво се връщаше към мечтите си, към безграничното видение на всичко незнайно, на всичко, в което може да се вярва. Често го

смайваше с обясненията си. Подхранван от науката, умът ѝ тръгваше от доказаните истини, но с такъв скок, че се озоваваше направо сред легендарните селения. Редяха се небесни посредници, ангели, светци, свръхестествени сили, които видоизменяха материята, вдъхваха ѝ живот; или пък действуваше една-единствена сила, душата на вселената, за да слее всички творения, и живи, и неживи, в една крайна целувка на всеобща любов. След петдесет века. Била изчислила.

Досега обаче Паскал не я бе виждал толкова разстроена. От една седмица ходеше редовно да слуша монаха в катедралата, а дните си прекарваше в нетърпеливо очакване на вечерните проповеди; тръгваше към черквата трескаво унесена като момиче, което отива на първа среща. После на другия ден всичко в нея изразяваше равнодушие към външния живот, към привичното ѝ всекидневие, сякаш видимият свят, необходимите във всяка минута действия бяха само измама и глупост. Така че почти бе прекъснала заниманията си, поддала се бе на някаква непреодолима леност, по цели часове седеше с отпуснати на коленете ръце и отнесен поглед, зареян в далнината по някакъв блян. Тя, която беше толкова дейна, толкова ранобудна, сега ставаше късно, слизаше едва на обед; и, разбира се, не посвещаваше тези дълги часове на тоалета си, защото бе загубила женската си суетност, ходеше сресана отгоре-отгоре, облечена както дойде, с накриво закопчана рокля, но все пак беше прелестна с тържествуващата си младост. Утринните разходки из Сулейад, които толкова обичаше, спускането тичешком до долу през терасите, засадени с маслинови и бадемови дървета, обикалянето из боровата горичка със смолисти ухания, дългото лежане на напечения харман, където правеше слънчеви бани, престанаха. Сега предпочиташе да си седи в стаята със затворени капаци на прозорците и не я чуваха да помръдне. После прекарваше следобед в всекидневната, унила, отпусната, бездейна, уморено се местеше от стол на стол, дразнеше се от всичко, което дотогава я бе интересувало.

Паскал беше принуден да се откаже от нейната помощ. Едни бележки, които ѝ бе дал да препише на чисто, седяха от три дена на масата ѝ. Тя вече нищо не подреждаше, нямаше да се наведе да прибере дори някой паднал ръкопис. И главно, бе изоставила пастелите си, много точките си рисунки на цветя, които трябваше да илюстрират един негов труд върху изкуственото оплождане. Големите червени ружи с нови, странни багри бяха увехнали във вазата, без да

ги дорисува. А цял един следобед работи увлечено пак една от своите безумни картини с цветя като в сънищата, необикновена растителност, избуяла под слънцето на чудото: златни лъчи, подобни на класове, бликаха от средата на големи пурпурни венчелистчета с форма на отворени сърца, от които вместо плодници се издигаха струи от звезди, милиарди светове се разливаха по небето като млечен път.

— Ах, бедното ми момиче — каза ѝ този ден докторът, — как може човек да си губи времето с такива фантазии! Аз чаках да ми нарисуваш тези ружи, а пък ти си ги оставила да умрат!... И ще се разболееш така. Не може да има здраве, нито дори красота извън действителността.

Напоследък тя често не му отговаряше, сурово се затваряше във вярата си, не желаше да спори. Но сега той бе засегнал именно вярата ѝ.

— Няма действителност — категорично отвърна тя.

Развеселен от философската самоувереност на това голямо дете, той се разсмя.

— Да, да, знам... нашите сетива не са безпогрешни, а ние познаваме света само чрез сетивата си и следователно е възможно светът да не съществува... Така че да разтворим вратите за безумието, да приемем и най-нелепите химери за възможни, да вземем да бълнуваме вън от законите, от фактите... Но нима не виждаш, че ако отречеш природата, вече няма правило и че единственият смисъл на живота е да вярваме в живота, да го обичаме и да използваме всички сили на ума си, за да го опознаем по-добре?

Тя махна с ръка нехайно и същевременно предизвикателно и с това разговорът приключи. Сега нанасяше върху рисунката си едри щрихи със син молив, та пламтящите цветя да изпъкнат на фона на ясна лятна нощ.

Но два дена по-късно, след нов спор, нещата още повече се влошиха. Вечерта като стана от масата, Паскал отиде да работи във всекидневната, докато тя седна вън, на терасата. Часовете минаваха и като удари дванадесет, той остана много изненадан, разтревожи се: не я бе чул да се прибира. За да отиде в стаята си, тя трябваше да мине през всекидневната, а положително не я бе чул да мине зад гърба му. Когато слезе, Мартин вече спеше. Вратата на вестибюла не беше заключена, значи Клотилд се бе захласнала и още седеше вън.

Понякога това ѝ се случваше през топлите летни нощи, но никога не оставаше толкова до късно.

Тревогата на доктора нарасна, когато видя на терасата празния стол, на който навярно тя дълго бе седяла. Беше се надявал, че ще я намери заспала. Като не беше там и я нямаше вкъщи, къде можеше да е отишла по това време? Беше великолепна, още гореща септемврийска нощ, с огромно небе, обсипано със звезди, безкрай от тъмно кадифе; и по това безлунно небе едрите звезди блестяха толкова ярко, че осветяваха земята. Паскал най-напред се надвеси през парапета на терасата, огледа склона, каменните стъпала, които се спускаха до железопътната линия, но нищо не помръдваше; виждаше само кръглите неподвижни глави на ниските маслинови дървета. Тогава му мина през ума, че тя ще да е под яворите при чешмата сред вечната тръпна прохлада на ромолящата вода. Изтича дотам, навлезе в пълен мрак, такава плътна пелена от мрак, че той, който познаваше ствола на всяко дърво, трябваше да върви с протегнати напред ръце, за да не се блъсне. После претърси все така опипом в тъмнината и боровата горичка, без да намери Клотилд. Накрая започна да вика приглушено:

— Клотилд! Клотилд!

Нощта беше дълбока, безмълвна. Извика малко по-високо:

— Клотилд! Клотилд!

Ни жива душа, ни звук. Ехото сякаш бе заспало, викът му заглъхваше в безкрайно мекото езеро от сини мрачевини. Тогава се развика с все сила, отново отиде при яворите, в боровата горичка, изплаши се, обиколи цялото имение. Внезапно се озова на хармана.

В този час огромният харман с размерите на широк павиран площад също спеше. От дълги години на него вече не вършееха и бе обраснал в ниска, като подстригана, трева, която слънцето веднага изгаряше, та приличаше на златист вълнен килим. Кръглите камъни между снопчетата мека растителност никога не изстиваха, още по здрач започваха да димят и цяла нощ излъчваха топлината, насъбрана през толкова знойни дни.

Сред тази омара кръгът на хармана се очертаваше гол и пуст под спокойното небе и докато го прекосяваше, за да изтича до плодната градина, Паскал едва не се препъна в едно проснато тяло, което не бе успял да види. Извика уплашено:

— Как? Ти тука ли си?

Клотилд дори не благоволи да отговори. Лежеше по гръб със сплетени под тила пръсти, загледана в небето; на бледото ѝ лице се виждаха само големите ѝ блестящи очи.

— А пък аз се тревожа и те викам от четвърт час... Ти не ме ли чу?

— Чух — най-последно каза тя през стиснати устни.

— И каква е тая глупост? Защо не отговаряш?

Но тя отново потъна в мълчание, отказваше да обясни, лежеше с упорито чело и отправен нагоре поглед.

— Добре, хайде, ела да си легнеш! Лошо дете! Утре ще ми кажеш.

Клотилд лежеше все така неподвижно. Паскал няколко пъти я моли да се прибере, но тя не помръдваше. Най-последно той седна до нея на ниската трева, усети топлината на камъните.

— Все пак не можеш да спиш навън... Поне ми кажи какво правиш тук.

— Гледам.

И погледът на широко отворените ѝ големи втренчени очи сякаш се изкачи по-високо, до звездите. Цялата бе в чистия безкрай на лятното небе сред светилата.

— Ах, учителю — бавно заговори тя с равен глас, без да се спира, — колко тясно и ограничено е всичко, което ти знаеш, в сравнение с онова, което положително е там, горе... Да, аз не ти отговорих, защото мислех за теб и ми беше много мъчно... Недей да смяташ, че съм лоша.

В гласа ѝ трепна такава обич, че той дълбоко се развълнува. Легна до нея, също по гръб. Лактите им се допираха. Те започнаха да разговарят.

— Боя се, миличко, че неразумно се измъчваш... Мислиш за мен и ти е тежко. Защо?

— О, за такива неща, които ще ми бъде трудно да ти обясня. Аз не съм учена. И все пак ти много ме научи, а и сама още повече научих, откакто живея при теб. Това са неща, които просто чувствавам... Може да се опитам да ти кажа, като сме тук толкова сами и е толкова хубаво!

След часове размисъл преизпълненото ѝ сърце преливаше сред предразполагащото към изповеди спокойствие на вълшебната нощ. Той не каза нищо, боеше се да не я смути.

— Когато бях малка и те слушах, като говореше за науката, струваше ми се, че говориш за бога; ти така гореше от надежда и вяра. Нищо вече не ти се струваше невъзможно. Науката щеше да проникне в тайната на света и да даде съвършено щастие на човечеството... Според теб ние вървахме с гигантски крачки. Всеки ден носеше ново откритие, нова увереност. Още десет, още петдесет, може би още сто години и небето щеше да се отвори и ние щяхме да видим лицето на истината... А ето годините си вървят и нищо не се отваря, и истината се отдалечава.

— Нетърпелива си — просто отговори той. — Ако са необходими десет века, няма как, ще трябва да се изчака.

— Вярно, аз не мога да чакам. Нужно ми е да знам, нужно ми е да бъда щастлива веднага. И да знам всичко наведнъж, и да бъда напълно, окончателно щастлива!... А разбираш ли, аз за това страдам, че не мога с един скок да се изкача до цялостното познание, не мога да си почина в пълно блаженство, освободена от колебания и съмнения. Живот ли е това? Да вървиш в мрак с такива бавни крачки, да не можеш да се насладиш на един час спокойствие, без да трепериш, като си мислиш за следващата тревога! Не, не! Цялото познание и цялото щастие наведнъж! Науката ни ги обеща и ако не ни ги даде, значи се проваля.

Тогава и той започна да се горещи:

— Но това, което казваш, момиченце, е лудост! Науката не е откровение. Тя върви с човешки ход, нейното достойнство е в самото ѝ усилие... Освен това не е истина, науката не е обещавала щастие.

Тя рязко го прекъсна:

— Как да не е истина? Ами ти си отвори книгите горе. Знаеш, че съм ги чела. Не са ли препълнени с обещания? Като ги четеш, ти се струва, че скоро ще завоюваме и земята, и небето. Те разрушават всичко и се заклеват всичко да възстановят, и то благодарение на чистия разум, солидно и мъдро... Аз вярно, че съм като децата. Щом са ми обещали нещо, искам да ми го дадат. Въображението ми работи, целта трябва да бъде много красива, за да ме задоволи... А беше толкова просто да не ми се обещава нищо! И ще бъде много лошо, ако

точно сега, когато желанието ми е изострено до болка, ми се каже, че нищо не ми е било обещано.

В дълбоката ясна нощ той отново махна с ръка, за да възрази.

— Във всеки случай — продължи тя, — науката срина всичко, земята е гола, небето е празно и какво искаш да стане с мен, дори ако ми докажеш, че науката не е виновна за надеждите, които съм си създала?... Аз не мога да живея без увереност и без щастие. Върху каква твърда почва ще си построя дом, след като старият свят е разрушен, а никой не бърза да издигне нов? От изследване и анализи целият древен град се пропука катастрофално; остана обърканото му население, което обикаля из развалините, не знае на кой камък да положи глава, скита бездомно в бурята и търси здрав и окончателен подслон, в който да може отново да заживее... Така че не бива да се изненадваш нито на нашето обезсърчение, нито на нашето нетърпение. Ние не можем повече да чакаме. След като науката е толкова бавна, че се проваля, ние предпочитаме да се върнем назад, да, към някогашните вярвания, които в продължение на векове са стигали на хората, за да бъдат щастливи.

— Ах, точно така! — извика той. — В края на нашия век ние сме именно на този завои; уморихме се, изнервихме се от страхотната маса знания, които той раздвижи... И тъкмо тази вечна нужда от лъжа, тази вечна нужда от илюзии измъчва човечеството и го връща назад, към приспиващото очарование на неизвестното... Защо да знаем повече, щом никога няма да узнаем всичко? След като завоюваната истина не дава непосредствено и сигурно щастие, защо да не се задоволим с невежеството, тази тъмна постеля, в която човечеството тежко е проспало своето младенчество?... Да, мистиката отново е в настъпление, това е реакция срещу сто години експериментално изследване и трябваше да се очаква. Нормално е да има дезертъори, щом всички нужди не могат да бъдат задоволени едновременно. Но това е само кратък престой. Невидимо за нас, движението напред ще продължи в безкрая.

За миг помълчаха неподвижни, зареяли поглед сред милиардите светове, които блестяха на тъмния небосвод. Падаща звезда пресече с огнена черта съзвездието Касиопея. Горе осветената вселена се въртеше бавно около своята ос със свещено великолепие, докато от

тъмната земя край тях се надигаше едва доловим полъх, топло нежно дихание като на заспала жена.

— Я ми кажи — запита той с привичното си добродушие, — твоят капуцински монах ли ти обърка тази вечер главата?

Тя отговори откровено:

— Да, в проповедите си той казва неща, които ме потрисат. Говори против всичко, което ти си ме учил, и сякаш цялото това знание, което дължа на теб, се превръща в отрова и ме унищожава... Господи! Какво ще стане с мен?

— Бедното ми момиченце!... Ужасно е, че така се тормозиш! И все пак аз съм доста спокоен за теб, защото си уравновесена, имаш чудно ясна и здрава топчеста главичка, това често съм ти го казвал. Ще се успокоиш... Но как ли са опустошени другите мозъци, след като ти, която си толкова жизнена, си смутена! Та нали си вярваща?

Тя не отговори, само въздъхна и той добави:

— Разбира се, от гледна точка на щастията вярата е яка тояга за из път и човек върви леко и спокойно, ако за свой късмет притежава такава тояга.

— Ох, и аз вече не знам! — каза тя. — Някои дни вярвам, друг път съм с теб и с книгите ти. Ти ме обърка, поради теб страдам. И може всъщност цялото ми страдание да идва оттам, от бунта ми срещу теб, когото обичам... Не, не! Нищо не ми казвай, не ми казвай, че ще се успокоя. Сега това още повече ще ме раздразни. Ти отричаш свръхестественото. Според теб тайнственото е онова, което е още необяснимо, нали? Ти дори си съгласен, че никога няма да знаем всичко и при това положение единственият смисъл в живота става безкрайното завоюване на неизвестното, вечното усилие да научим повече... Ах, аз вече знам прекалено много, за да вярвам, ти прекалено си ме убедил и в някои мигове ми се струва, че от това ще умра.

Той държеше ръката ѝ в топлата трева и силно я стискаше.

— Но теб те плаши животът, момиченцето ми!... И колко си права, като казваш, че единственото щастие е в непрекъснатото усилие! Защото сега вече е невъзможно да намерим спокойствие в неведението. Не можем да се надяваме на никакво спиране, на никаква почивка. Не можем да се успокояваме със съзнателно заслепение. Трябва да вървим, да вървим въпреки всичко заедно с живота, който непрекъснато върви. Всичко, което се предлага — връщане назад,

мъртвите религии, скърпените религии, нагласени по новите изисквания, е измама... Опознай живота, обичай го, живеяй го така, както трябва да бъде живян: няма друга мъдрост.

От раздражение тя рязко дръпна ръката си, а когато заговори, гласът ѝ трепереше от отвращение:

— Животът е противен, как искаш да живея спокойно и щастливо?... Страшна светлина хвърля твоята наука върху света, твоят анализ прониква във всички наши човешки язви, за да покаже техния ужас. Ти всичко казваш, говориш без заобикалки, оставяш ни само погнуса от хората, от всичко, без никаква възможна утеха.

Той я прекъсна с вик, в който звучеше пламенна убеденост:

— Трябва да казваме всичко, да, за да знаем всичко и да лекуваме всичко!

Разтърсена от гняв, Клотилд седна.

— Ако поне равенството и справедливостта съществуваха в твоята природа! Но ти сам признаваш, че животът е за по-силния, а слабият неизбежно загива, защото е слаб. Няма и две равни същества нито по здраве, нито по красота, нито по ум: всичко е оставено на случайността, на случайността на избора... И всичко рухва, щом голямата свята правда вече я няма.

— Вярно е — полугласно каза той като на себе си, — равенството не съществува. Общество, основано на него, няма да бъде жизнеспособно. В продължение на векове хората са вярвали, че с милосърдие могат да поправят това зло. Но онзи свят се провали и днес предлагат справедливост... Справедлива ли е природата? Аз мисля, че е по-скоро логична. Може би логиката е една естествена и висша справедливост, която стига направо до сбора от резултатите на общия труд, до голямата крайна цел на този труд.

— И какво значи? — извика тя. — Справедливостта смачква индивида заради щастието на вида и унищожава отслабналия род, за да тори с него възтържествувалия род... Не, не, това е престъпно! Само гнусота и убийства. Прав беше той тази вечер в черква: земята е гнила, а науката просто излага на показ нейното разложение; всички трябва да търсим убежище горе... О, учителю, моля ти се, остави ме да се спася, остави ме да спася и теб!

Тя избухна в плач и риданията ѝ звучаха отчаяно във ведрата нощ. Той напразно се опита да я успокои, гласът ѝ заглуши думите му:

— Слушай, учителю, ти знаеш колко те обичам, защото ти си ми всичко... А страданието ми идва от теб, задушавам се от мъка, като си помисля, че убежденията ни са толкова различни и че ако утре двамата умрем, ще бъдем завинаги разделени... Защо не искаш да вярваш?

Той отново се опита да я вразуми:

— Недей така, миличко, това са глупости...

Но тя бе коленичила, уловила бе ръцете му, трескаво го прегръщаше, умоляваше го с все по-силни и толкова отчаяни викове, че сякаш тъмното поле в далечината ридаеше.

— Слушай, той така каза в черква... Човек трябва да си промени живота и да се покае, трябва да скъса с миналите си прегрешения, всичко да изгори. Да! Твоите книги, твоите досиета, твоите ръкописи... Направи тази жертва, учителю, заклевам те, на колене те моля. И ще видиш какъв прекрасен ще стане нашият живот тогава.

Накрая той се възмути:

— Не, прекаляваш, млъкни!

— Не, ти ще ме послушаш, учителю, ще направиш каквото искам... Уверявам те, ужасно съм нещастна, макар и толкова да те обичам. Нещо липсва в нашата обич. Досега тя беше празна и безполезна и аз изпитвам непреодолима нужда да я запълня, о, да я запълня с всичко божествено и вечно, което съществува... Какво може да ни липсва, ако не бог? Коленичи, моли се с мен!

Той се освободи, на свой ред избухна:

— Мълчи, говориш безсмислици. Аз те оставих свободна, и ти ме остави свободен.

— Учителю, учителю! Аз желая нашето щастие!... Ще те отнеса далеч, много далеч. Ще отидем в някое самотно място да живеем с бога!

— Млъкни!... Не, никога!

За миг стояха един срещу друг неми, настръхнали. Около тях Сулейад с леките сенки на своите маслинови дръвчета, с мрака на своите борове и явори, с натъжения глас на чешмата притихваше в нощта, а по обсипания със звезди небесен простор над главите им мина бледа тръпка, макар че зората бе още далеч.

Клотилд вдигна ръце, сякаш за да покаже безкрая на това тръпнещо небе, но с бързо движение Паскал улови едната ѝ длан и я

задържа насочена към земята. Не проронваха дума; бяха извън себе си от ярост, бяха врагове. Това бе жесток, безвъзвратен сблъсък.

Тя рязко дръпна ръката си, отскочи встрани като неукротимо гордо животно, което се съпротивлява; после препусна в тъмнината към къщата. По камъните на хармана се чу чаткането на малките ѝ обувки, след това пясъкът на алеята го приглуши. Паскал веднага съжали и започна да я вика настойчиво. Но тя не чуваше, не отговаряше, продължаваше да бяга. Той се изплаши и се спусна със свито сърце подире ѝ. Когато зави край яворите, я видя, че влиза като хала във вестибюла. Втурна се след нея, бързо изкачи стълбата, но се блъсна във вратата на нейната стая, която тя успя да захлопне и заключи. Сега Паскал се успокои, с рязко усилие се спря, потисна желанието си да изкрещи, да я повика отново, да разбие тази врата, за да си я върне, да я убеди, да я запази цяла за себе си. Един миг постоя неподвижно пред смълчаната стая, от която не долиташе дори дихание. Тя навярно се бе хвърлила на леглото и заглушаваше във възглавницата виковете и риданията си. Той най-сетне се реши и слезе да заключи вратата на вестибюла, после тихо се качи, послуша се дали няма да чуе плач. Съмваше се, когато отиде да си легне отчаян, задушен от сълзи.

Тогава започна безпощадна война. Паскал усещаше, че е дебнат, преследван, застрашен. Вече не се чувствуваше у дома си, нямаше дом: неприятелката беше непрекъснато там, караше го да се бои от всичко, да заключва всичко. Едно след друго намери разбити две шишета с мозъчно вещество, което тъкмо приготвяше; наложи му се да се барикадира в стаята си, приглушаваше шума на чука, не слизаше дори за ядене. В дните за лекарските си визити вече не водеше със себе си Клотилд, защото тя обезсърчаваше болните с враждебно недоверчивото си държане. И като излизаше, мислеше само как по-скоро да се прибере, защото трепереше от страх, че може да завари ключалките разбити и чекмеджетата пребъркани. Престана да дава на девойката да му преписва и подрежда бележките, откакто много от тях изчезнаха, сякаш вятърът ги бе отнесъл. Дори за коректури вече не смееше да я използва, след като установи, че бе съкратила цял пасаж от една статия, чийто смисъл бе засегнал католическата ѝ вяра. Така че тя седеше без работа, ходеше от стая в стая и имаше възможност да дебне удобен случай, за да му задигне ключа от големия шкаф. Навярно това бе мечтата ѝ, планът, който обмисляше по време на

дългите си мълчания, със светнали очи и трескави ръце: да вземе ключа, да отвори, да извади всичко, да унищожи всичко в богоприятно аутодафе. Няколко страници от един ръкопис, който бе оставил по недоглеждане на края на масата, колкото да отиде да си измие ръцете и да си облече редингота, изчезнаха — от тях бе останала щипка пепел в камината. Една вечер, когато се бе забавил при един болен и се прибираше по здрач, още от предградието го обзе безумен страх, като видя черен дим, който се издигаше на кълба и замъгляваше бледото небе. Дали не гореше цялата къща в Сулейад, радостно подпалена, за да се унищожат документите му? Прибра се тичешком и се успокои едва когато откри, че в една съседна нива бавно димят запалени коренища.

А какво ужасно изтезание е тревогата на учения, като усеща така застрашени постиженията на своя ум, на своя труд! Откритията, които е направил, ръкописите, които смята да остави, са неговата гордост, негови създания, негова кръв, негови чада и който ги унищожи, изгори, все едно, че го гори жив. И сред тази непрекъсната заплаха срещу мисълта му Паскал се измъчваше главно защото неприятелката беше в дома му, в сърцето му: той не можеше да я изгони и въпреки всичко я обичаше. Беше обезоръжен, не разполагаше с никакви средства за защита, не желаше да действа, нямаше друга възможност, освен да внимава, да бди. Около него обръчът се затягаше, струваше му се, че усеща как малките крадливи ръце се плъзгат до дъното на джобовете му, нямаше спокойствие дори при заключени врати, боеше се, че ще го ограбят през някоя пролука.

— Но, нещастно дете — извика един ден той, — на този свят аз само теб обичам, а тъкмо ти ме убиваш!... А все пак и ти ме обичаш; правиш това, защото ме обичаш, ето кое е ужасното! По-добре да сложим край на всичко, да си вържем по един камък на врата и да се удавим!

Тя не отвърна, само смелият ѝ поглед говореше пламенно, че с него е съгласна веднага да умре.

— Ами ако умра внезапно тази нощ, ти утре какво ще направиш?... Ще извадиш всичко от шкафа, от чекмеджетата, ще струпаш трудовете ми на камара и ще ги изгориш, така ли е?... А знаеш ли, че това ще бъде истинско престъпление, все едно да убиеш някого? И каква отвратителна подлост! Да унищожиш мисълта...

— Не — каза тя с глух глас, — ще убия злото, ще му попреча да се разпространява, да се възражда!

Всички обяснения само разпалваха отново гнева им. Някои бяха ужасни. Една надвечер старата госпожа Ругон пристигна посред такава кавга; скоро Клотилд побягна в стаята си и тя остана сама с Паскал. Известно време мълчаха. Въпреки съкрушения израз, който си бе придала, в дъното на искрящите ѝ очи светеше радост.

— Но вашата нещастна къща е станала ад! — най-последно извика тя.

Паскал махна с ръка, за да не отговори. Винаги бе усещал, че зад девойката стои майка му, че тя разпалва религиозността ѝ и я използва като кълн на раздор, за да внесе смут в дома му. Не си правеше илюзии, много добре знаеше, че същия ден двете се бяха виждали и че на умело впръсканата при тази среща отрова дължи страхотната сцена, от която още трепереше. Сега майка му вероятно бе дошла да установи пораженията и да види дали развързката не е близка.

— Така не може повече да живеете — продължи тя. — Щом не се разбирате, защо не се разделите?... Би трябвало да я пратиш при Максим. Напоследък пак ми писа. Вика я.

Паскал се изправи, блед и решителен.

— Да се разделим сърдита! А, не, не! Това значи вечно угризение, неизлечима рана. Ако някой ден се наложи Клотилд да замине, аз искам и като бъдем далеч, да се обичаме... Но защо да заминава? Ние не се оплакваме, нито аз, нито тя.

Фелисите усети, че е прибързала.

— То се знае, ако ви е приятно да се биете, ваша работа... Само че в такъв случай, бедното ми момче, позволи ми да ти кажа, че аз донякъде оправдавам Клотилд. Принуждаваш ме да ти призная, че днес се видях с нея. Да, по-добре да знаеш, макар че ѝ обещах да си мълча. Тя е нещастна, много се оплаква. Аз, естествено, и се скарах, посъветвах я да ти се подчинява безропотно... Но все пак не те разбирам: според мен ти правиш всичко, за да не си щастлив.

Бе седнала и го бе накарала и той да седне при нея в единия ъгъл на всекидневната; изглеждаше много доволна, че е сам и ѝ е паднал в ръцете. Няколко пъти вече се бе опитвала по този начин да го застави да стигнат до обяснение, каквото той избягваше. Макар че майка му от

години го тормозеше и отлично я познаваше, Паскал продължаваше да се отнася към нея със синовно уважение, заклел се бе никога да не изоставя неизменното си почтително поведение. Така че щом тя заговори по известни въпроси, той винаги се затваряше, млъкваше.

— Виж какво — продължи тя, — разбирам, че ти не искаш да отстъпиш на Клотилд, но на мен?... Ако те помоля да пожертвуваш заради мен тези ужасни досиета, които държиш там, в шкафа? Да си представим за миг, че ти умреш внезапно и тези документи попаднат в чужди ръце: всички ще бъдем опозорени... Ти не това желаеш, нали? В такъв случай каква е целта ти, защо продължаваш тази толкова опасна игра?... Обещай ми да ги изгориш.

Паскал мълчеше. Накрая бе принуден да отговори:

— Мамо, аз съм ви молил да не говорим за това... Не мога да изпълня вашето желание.

— Но кажи някаква причина! — извика тя. — Ще рече човек, че ти нехаеш за нашето семейство като за онова стадо волове, дето минава ей там. Но и ти си от нашите... О, знам, ти правиш всичко, за да бъдеш различен. И аз дори понякога се чудя и се питам откъде се взе. И все пак ми се струва много грозно от твоя страна, дето така се излагаш, като ни мърсиш, без да те спира мисълта за мъката, която ми причиняваш на мен, твоята майка... Ти просто лошо постъпваш.

Паскал беше възмутен и въпреки решението си да мълчи, заговори, за да се защити:

— Сурова сте, грешите. Аз винаги съм вярвал в необходимостта, в пълната ефикасност на истината. Вярно, казвам всичко, и за другите, и за себе си, защото твърдо вярвам, че като казвам всичко, правя единственото добро, което може да се направи... Първо тези досиета не са предназначени за публика, те представляват само лични бележки, с които ще ми бъде болно да се разделя. Освен това отлично разбирам, че вие не възнамерявате да изгорите само тях; всички мои останали трудове също ще бъдат хвърлени в огъня, нали? А това аз не желая, чувате ли!... Никога, докато съм жив, тук няма да бъде унищожен нито един написан ред.

Но той вече съжаляваше, че бе казал всичко това, защото си представи как тя ще се приближи до него, ще настоява, ще го застави да стигнат до жестокото обяснение.

— Добре де, довърши си мисълта, кажи в какво ни упрекваш... Да, мен например в какво ме упрекваш? Дето съм ви отгледала с толкова мъки ли? Ха, доста дълго чакахме, докато се замогнем! И ако днес се радваме на известно благосъстояние, спечелили сме го с труд, и то не лек. Щом като всичко си видял и си записваш всичко, ще можеш да докажеш, че твоето семейство е правило на хората повече услуги, отколкото те са му направили. Без нас Пласан на два пъти щеше хубаво да се нареди. И много естествено, спечелихме си само неблагодарност и завист дотам, че днес целият град ще остане предоволен, ако някой скандал ни оплиска с кал... Това ти не можеш да желаеш и съм уверена, че оценяваш моето достойно държане след падането на империята и нещастията, от които Франция вероятно никога няма да се съвземе.

— Оставете Франция на мира, мамо — отново проговори Паскал, понеже тя съзнателно го засягаше на болното място. — Франция е жизнена и според мен тя удивлява света с бързото си възстановяване... Разбира се, има доста много гнили неща. Аз не ги крия, може би дори прекалено ги излагам. Но вие просто не ме разбирате, ако мислите, че вярвам в крайния провал, защото показвам язвите и слабостите. Аз вярвам в живота, който непрекъснато отстранява вредните елементи, отново създава плът, за да запълва раните, и въпреки всичко сред нечистотии и смърт върви към здраве, към постоянно обновление.

Осъзна, че се е увлякъл, ядно махна с ръка и млъкна. Майка му бе решила да се разплаче и сега с мъка цедеше дребни пестеливи сълзи, които веднага изсъхваха. Отново заговори за своите страхове, които опечалявали старостта ѝ; тя също го молела да се помири с господата, поне от уважение към рода. Нима не давала пример за самоотверженост? Нима цял Пласан, кварталът Сен Марк, старият град и новият град не гледали с почит гордото ѝ примирение? Тя желала само едно: децата ѝ да ѝ помогнат. Изисквала от всички тях да направят усилие като нея. И даде за пример Йожен, великия мъж, който паднал от толкова високо, съгласил се да стане обикновен депутат и до последен дъх защищавал стария режим, на който дължал славата си. Сипеше похвали и за Аристид, който никога не се отчайвал, при новия режим пак си извоювал прекрасно положение въпреки несправедливата катастрофа, която за известно време го била

погребала под развалините на „Универсална банка“. Нима той, Паскал, щял да остане единствен настрана и да не направи нищо, за да умре тя спокойна, с радостта от окончателното тържество на Ругонови? Той, който бил толкова умен, нежен и добър! Но това било невъзможно! Той щял да отиде на литургия следната неделя и да изгори тези лоши книжа, само при мисълта за които се разболявала. Тя умоляваше, заповядваше, заплашваше. Но той вече не отговаряше: беше се овладял и е поведението си на голяма почитителност беше непобедим. Не искаше да спори, толкова добре я познаваше, че не се надяваше да я убеди, не се осмеляваше да разисква с нея за миналото.

— Ето — извика тя, когато усети, че е непреклонен, — ти не си наш, това аз винаги съм го казвала. Ти ни безчестиш.

Паскал се поклони.

— Мамо, ще размислите, ще ми простите.

Този ден Фелисите си тръгна не на себе си и като видя от вратата на къщата Мартин при яворите, се спря с нея да ѝ олекне, без да подозира, че Паскал, който веднага се бе прибрал в стаята си, чува всичко през отворените прозорци. Изля си яда, закле се, че каквото и да става, тя ще се добере до книгата му и ще ги изгори, щом той не искал доброволно да направи тази жертва. Но онова, което вледени доктора, бе начинът, по който Мартин я успокояваше със сдържан глас. Тя очевидно бе съучастница; повтаряше, че трябва да се чака, да не се прибързва, че двете с госпожицата се били заклели, нямало да оставят господин Паскал нито час на спокойствие, докато не го вкарат в пътя. Дали си били дума, че ще го помирят с господата, защото било невъзможно един такъв свят човек да остане неверник. И гласовете на двете жени се понижиха, скоро се превърнаха в шепот, в приглушено шушукане на клюкарки, на заговорнички. Паскал долавяше вече само отделни думи, нареждания, уговаряне на мерки: готвеха се да обсебят личната му свобода. Когато най-после майка му си тръгна, Паскал я погледа, докато се отдалечаваше: тъничка като момиче, тя вървеше с лека походка и много доволен вид.

Паскал преживя един час на униение, на пълно отчаяние. Питаше се защо да се бори, щом всички хора, които обичаше, се бяха съюзили против него. Същата тази Мартин, която бе готова да се хвърли в огъня, ако ѝ наредеше, с една дума, го предаваше, за да спаси душата му. И Клотилд беше в съюз със слугинята, заговорничеше с нея по

ъглите, караше я да ѝ помага да му устройва клопки! Колко беше самотен сега! Около него имаше само предателки, те тровеха дори въздуха, който дишаше. Тези двете поне го обичаха, той все пак може би щеше да се справи с тях, да ги умилостиви; но откакто разбра, че зад тях стои майка му, си обясни настървеността им и загуби надежда да си ги върне. Беше темпераментен, но стеснителен мъж, живееше само за науката, странеше от жените и мисълта, че три жени желаят да сложат ръка на него, да го подчинят на волята си, го смазваше. Непрекъснато усещаше някоя зад гърба си; когато се затваряше в стаята си, отгатваше присъствието им зад стената; не му излизаха от ума, създаваха му натрапчив страх, че могат да му ограбят мислите, преди още той да ги формулира, ако ги остави да надзъртат в главата му.

Това положително бе най-тежкият период в живота на Паскал. Трябваше да живее в положение на непрекъсната самоотбрана, а това го съсипваше, понякога му се струваше, че като върви, подовете в къщата му се клатушкат. По това време определено съжали, че не се е оженил и няма деца. Дали и той не се бе изплашил от живота? Дали не бе наказан за егоизма си? Тази мъка по дете понякога го тревожеше, започнал бе да се просълзява, като срещаше по пътищата момиченца с ясни очи, които му се усмихваха. Вярно, че Клотилд беше при него, но това бе друг вид обич, сега разтърсвана от бури, а не опази спокойна, безкрайно нежна обич, обичта на детето, с каквато би желал да приспи наболялото си сърце. От друга страна, онова, което искаше сега, когато чувствуваше, че идва краят на живота му, бе главно продължението, дете, което да го увековечи. И с цялата си вяра в живота, колкото повече страдеше, толкова повече усещаше, че ще намери утеха, ако предаде някому това страдание. Смяташе, че не е засегнат от физиологичните смущения на семейството, но дори мисълта, че наследствеността понякога прескача едно поколение и че у син, роден от него, могат да се проявят недъзите на дедите, не го спираше. Въпреки стария прогнил дънер, въпреки дългата поредица от отвратителни роднини все пак някои дни желаше този незнаен син, както човек желае неочаквана печалба, рядко щастие, внезапна намеса на съдбата, която утешава и обогатява завинаги. И разколебано в другите си нежни чувства, сърцето му кървеше, защото вече бе късно.

През една душна нощ в края на септември Паскал не можа да заспи. Отвори единия прозорец на стаята си. Небето беше черно, навярно някъде далеч се извиваше буря, защото се чуваше непрекъснат тътен на гръмотевици. От време на време смътно различаваше тъмната маса на яворите, когато зеленикави отражения на бегли светкавици ги открояваха в мрака. Душата му бе изпълнена с неизразимо отчаяние, той отново преживяваше последните лоши дни, засилващия се тормоз от предателства и подозрения, когато един остър спомен изведнъж го накара да потрепери. В страха си, че може да бъде ограбен, бе започнал да носи винаги у себе си ключа от големия шкаф. Но този следобед му бе станало горещо и бе свалил сакото си, а сега се сещаше, че Клотилд го бе закачила на един гвоздей във всекидневната. В миг го прекоси ужас: ако е напипала ключа в джоба му, положително го е откраднала. Той скочи, пребърка сакото, което бе хвърлил на един стол. Ключа го нямаше. В този миг го ограбваха — почувствува го ясно. Биеше два часът. Паскал не се облече; както беше по пантофи на бос крак и с разгърдена нощница, рязко отвори вратата и се втурна във всекидневната със свещник в ръка.

— Ах, аз си знаех! — извика той. — Крадла, убийца!

Беше истина. Клотилд бе там, разсъблечена като него, боса, с платнени пантофки, с голи крака, голи ръце, голи рамене, по фуста и риза. От предпазливост не бе донесла свещ, само бе отворила капациите на единия прозорец; бурята, която вилнееше отсреща в тъмното небе на юг, ѝ стигаше: непрестанни светкавици заливаха предметите с мъртвешка фосфорна светлина. Обемистият шкаф бе широко отворен. Клотилд вече бе изпразнила горната полица, насваляла бе наръчи папки и ги бе нахвърляла на безразборни купчини върху дългата маса в средата на стаята. Но се бе изплашила, че няма да има време да ги изгори и тъкмо ги събираше на пакети с намерение да ги скрие, а после да ги прати на баба си, когато внезапно цяла осветена от свещта, се спря неподвижно, изненадана, готова да се бори.

— Крадеш ме и ме убиваш! — побеснял повтори Паскал.

Тя още държеше една папка в голите си ръце. Паскал поиска да я вземе. Но момичето я стискаше с все сила, упорствуваше в желанието си да руши, без да се смути, без да се разкае, като боркиня, на чиято страна е правото. Тогавя заслепен, обезумял, той се нахвърли. Сбиха се. Сграбчил я бе, както беше гола, и я стискаше.

— Убий ме де! — заекваше тя. — Убий ме или ще изпокъсам всичко.

Но той не я пускаше; прегръдката, която я свързваше с него, беше толкова груба, че тя не можеше да диша.

— Когато едно дете краде, се наказва!

Няколко капки кръв се стичаха под мишницата от закръгленото ѝ рамо, чиято копринено нежна кожа бе наранена. И той за миг я усети толкова задъхана, толкова божествена със стройното ѝ девствено тяло, изваяни крака, гъвкави ръце, тънък кръст и малки корави гърди, че я пусна. С едно последно усилие бе изтръгнал папката.

— А сега ще ми помогнеш да ги приберем горе, дявол да го вземе! Ела тук, най-напред ги подреди на масата... Прави каквото ти казвам, чуваш ли?

— Да, учителю.

И тя се приближи, залови се да му помага, укротена, сломена от тази мъжка прегръдка, която сякаш бе проникнала в плътта ѝ. Сред тежкия мрак свещта гореше с висок пламък и ги осветяваше; далечният гръмотевичен тътен не преставаше, отвореният към бурното небе прозорец сякаш пламтеше в пожар.

V

За миг Паскал се спря пред папките, нахвърляни върху масата, която заемаше средата на стаята. Изглеждаха огромна купчина. В безпорядъка няколко тънки папки от син табак се бяха разтворили и от тях се бяха изсипали писма, изрезки от вестници, документи на гербова хартия, бележки.

За да ги подреди и прибере, Паскал започна да гледа имената, написани на папките с едри букви. Изведнъж се отърси с решително движение от мрачния размисъл, в който бе потънал. Обърна се към Клотилд, която чакаше изправена, мълчалива, бледа, и каза:

— Виж какво, винаги съм ти забранявал да четеш тези книжа и знам, че си ми се покорявала... Да, беше ми съвестно. Не че си невежа като толкова други момичета, аз те оставих да научиш всичко за отношенията между мъжа и жената. Това е лошо само за лошите по природа... Само че нямаше смисъл толкова отрано да те потопя в тази страшна човешка истина. Така че ти спестих историята на нашето семейство, която си е историята на всички семейства, на цялото човечество: много зло и много добро. — Млъкна, сякаш за да утвърди решението си, и вече спокоен, овладян, енергичен, продължи: — Ти си на двадесет и пет години. Трябва да знаеш... Освен това животът ни стана невъзможен. Ти с твоята възторжена мечта живееш и ме караш да живея в някакъв кошмар. Предпочитам пред нас да се разгърне действителността, колкото и да е гнусна. Може ударът, който ще ти нанесе, да те превърне в жена, каквато трябва да бъдеш... Заедно ще подреждаме тези папки, ще ги прелистваме, ще ги четем. Ще бъде страшен урок за живота. — И понеже тя стоеше все така неподвижно, добави: — Не се вижда добре. Запали онези две свещи.

Чувствуваше нужда от много светлина, искаше му се ослепително слънчево сияние. Реши, че трите свещи не са достатъчни, отиде в стаята си и донесе двуклонните канделабри. Седемте свещи горяха. Двамата дори не забелязваха небрежното си облекло — той с разгърдена риза, тя с петното кръв на лявото рамо, с голи ръце и шия.

Изби три часът, но нито той, нито тя си даваха сметка за времето: щяха да прекарат нощта с тази страст — истината, — без да почувствуват нужда от сън, извън времето и пространството. На хоризонта срещу отворения прозорец бурята продължаваше, грохотът се бе засилил.

Клотилд никога не бе виждала Паскал с такива трескаво горящи очи. От няколко седмици той се преуморяваше, душевните тревоги го правеха понякога рязък, въпреки сговорчивата му доброта. Но сега, когато щеше да слезе сред болезнените истини на съществуването, го бе обзела безкрайна нежност, изпълнена с трепет на братска жалост. От него се излъчваше нещо много снизходително и благородно, което щеше да оневини пред девойката пороя от ужасяващи факти. Така бе решил: щеше всичко да каже, понеже трябва да се казва всичко, за да се излекува всичко. Нима историята на тези хора, които им бяха толкова близки, не беше неизбежната еволюция, върховен аргумент, че животът е такъв и трябва да бъде живян? Това положително щеше да закали Клотилд, да я изпълни с търпимост и мъжество.

— Настройват те против мен — продължи той, — карат те да вършиш отвратителни неща и аз искам да ти възвърна съвестта. След като узнаеш, ще прецениш и ще действуваш... Ела насам, чети с мен.

Тя се покори. Тези досиета, за които баба ѝ говореше толкова гневно, все пак малко я плашеха; но същевременно у нея се пробуждаше и растеше любопитство. Впрочем колкото и да бе усмирена от властната мъжественост, която я бе стиснала и сломила, тя не се бе предала. Можеше да го слуша, да чете с него. Не си ли запазваше правото след това да откаже или да приеме? Клотилд изчакваше.

— Кажи, искаш ли?

— Да, учителю, искам!

Най-напред ѝ показа родословното дърво на Ругон-Макарови. Обикновено не го прибираще в шкафа, държеше го в малкото бюро в стаята си и го бе донесъл, когато бе отишъл да вземе свещниците. Повече от двадесет години вписваше в него текущите данни за всекиго: раждане, смърт, женитба, по-важни семейни събития; определяше случаите в кратки обяснителни бележки съгласно своята теория за наследствеността. Това беше голям лист пожълтяла хартия, изтрит до прокъсване по сгъвките, върху който бе нарисувано с дебели линии символично дърво, от чийто ствол излизаха клони със свои

разклонения; очертаваха се пет редици широки листа, на всяко от които бе означено по едно име и под него в кратък текст със ситни букви бе вписана биографията, наследственият случай.

Радост на учен бе обзела доктора пред това двадесетгодишно дело, в което бяха приложени толкова ясно и пълно установените от него закони на наследствеността.

— Погледни, момиченце! Ти вече знаеш доста много, толкова мои ръкописи си преписала, така че ще разбереш... Красиво, нали? Нещо толкова цялостно, такъв завършен и пълен документ, няма нито един пропуск. Все едно, че е кабинетен опит, задача, поставена и решена на черната дъска... Ето, виж, тук долу е стеблото, общият дънер: леля Дид. После излизат трите клона: законнороденият — Пиер Ругон — и двата незаконнородени — Юрсюл Макар и Антоан Макар. От тях израстват нови клони, които също се разклоняват: от едната страна, Максим, Клотилд и Виктор, трите деца на Сакар, и Анжелик, дъщерята на Сидони Ругон; от другата страна, Полин, дъщерята на Лиза Макар, и Клод, Жак, Етиен, Ана, четирите деца на нейната сестра Жервез. Там накрая е техният брат Жан Макар. А тук в средата виждаш това, което аз наричам възела: законният клон и незаконният се съединяват чрез Март Ругон и нейния братовчед Франсоа Муре, за да родят три нови клонки: Октав, Серж и Дезире Муре; освен това от Юрсюл и шапкаря Муре, за чиято трагична смърт знаеш, произлизат Елен и дъщеря ѝ Жан. Най-после там горе са последните клончета: синът на твоя брат Максим, нашият беден Шарл, и две други деца, които умряха, Жак-Луи, синът на Клод Лантие, и Луизе, синът на Ана Купо... Общо пет поколения, човешко дърво, което вече пет пролети, пет обновления на човечеството пуска клони, расте и се развива, подхранвано от напирещите сокове на безкрайния живот!

Беше се оживил, с пръст започна да посочва различните наследствени случаи върху пожълтялата стара хартия като по анатомическа схема.

— И пак ти повтарям, нищо не е пропуснато... Ето например двата случая при пряката наследственост: у Силвер, Лиза, Дезире, Жак, Луизе и у теб преобладават чертите на майката; у Сидони, Франсоа, Жервез, Октав, Жак-Луи — чертите на бащата. После имаме трите случая на смесване: чрез спояване — Юрсюл, Аристид, Ана, Виктор; чрез разсейване — Максим, Серж, Етиен; чрез сливане —

Антоан, Йожен, Клод. Наложил се дори да представя един четвърти, много забележителен случай: уравнивешното смесване — Пиер и Полин. Установяват се и разновидности. Например преобладаващата наследственост от майката често върви с физическа прилика на бащата или обратното; също както при смесването физическото и духовното надмошье принадлежи на единия или на другия фактор според обстоятелствата... А ето и непряката наследственост, тоест от роднините: имам само един безспорно установен пример — поразителната прилика на Октав Муре с неговия вуйчо Йожен Ругон. Само един пример имам и за наследственост по влияние: Ана, дъщерята на Жервез и Купо, удивително приличаше, особено в детството си, на Лантие, първия любовник на майка ѝ, сякаш той завинаги бе белязал Жервез... Там обаче, където имам най-богат материал, е възвратната прилика; най-хубавите ми случаи са Март, Жан и Шарл, които приличат на леля Дид; при тях наследствеността прескача две-три поколения. Това положително е изключителен случай, защото аз почти не вярвам в атавизма; струва ми се, че новите елементи, внесени от другия родител, случайността и безкрайното разнообразие на смесиците трябва много скоро да заличават индивидуалните особености, така че да връщат индивида към един общ тип... И остава вродеността: Елен, Жан, Анжелик. Това е съчетаване, нещо като химическо съединение, при което физическите и духовните белези на родителите се сливат така, сякаш нищо от тях не се открива в новото същество.

Паскал млъкна. Клотилд го бе изслушала с дълбоко внимание, стремеше се да разбере. Той седеше вгълбен, все още гледаше Дървото, искаше справедливо да прецени делото си. Продължи бавно, сякаш говореше на себе си:

— Да, научно е, доколкото това е възможно... Включил съм само членовете на рода, а би трябвало да отделя също толкова място и на техните съпрузи, на бащите и на майките, идващи отвън, чиято кръв се е смесила с нашата и следователно я е променила. Бях съставил едно математическо дърво, където от поколение на поколение бащата и майката предават на детето по една половина; така че например у Шарл делът на леля Дид беше само една дванадесета, което е абсурдно, понеже физическата му прилика с нея е пълна. Затова счетох, че е достатъчно просто да посоча идващите отвън елементи,

държейки сметка за браковете и за новия фактор, който те всеки път внасят... Ах, тези начеващи науки, тези науки, в които хипотезата едва срича, а въображението си остава господстващо, те са област колкото на учените, толкова и на поетите! Поетите вървят като пионери в авангарда и често откриват девствени страни, сочат следващите разрешения. Тук има една зона, която им принадлежи — между завоюваната, окончателната истина и неизвестното, от което ще бъде изтръгната утрешната истина... Каква огромна фреска заслужава да се нарисува, каква колосална комедия и каква колосална трагедия заслужава да се напише върху наследствеността, която е самият генезис на родовете, на обществото, на света!

С унесен поглед Паскал следеше мисълта си, луташе се из нея. После с рязко движение се върна към досиетата, отмести Дървото настрана и каза:

— След малко пак ще се занимаем с него, защото, за да разбереш, сега трябва да се разгърнат фактите и да видиш в действие всички тези актьори, за които там са дадени само кратки характеристики... Няма да вървя по азбучен ред, а по реда на самите факти. Отдавна искам да ги класирам така... Хайде, търси имената върху малките папки. Най-напред леля Дид.

В този миг бурята, която възпламеняваше хоризонта, бръсна с единия си край Сулейад и върху къщата ливна потоп. Но те дори не затвориха прозореца. Не чуваха трясъка на гръмотевиците, нито непрестанния тропот на пороя, който шибаше покрива. Клотилд му подаде досието, обозначено с името на леля Дид, изписано с едри букви; и той започна да вади от него различни книжа, свои стари бележки и да ги чете.

— Дай ми Пиер Ругон... Дай ми Юрсюл Макар... Дай ми Антоан Макар...

Тя мълчеше, неизменно се покоряваше със свито от тревога сърце поради всичко, което чуваше. И досиетата се редяха, изсипваха своите документи, после се трупаха по местата си в шкафа.

Започнаха от началото: Аделаид Фук, високата неуравновесена мома, първата накърнена нервна система, която създава законния клон, Пиер Ругон, и двата извънбрачни клона — Юрсюл и Антоан Макар. Цялата онази кървава буржоазна трагедия, разиграла се в рамките на преврата от 1851 година, когато Ругонови — Пиер и Фелисите —

спасяват реда в Пласан, опръскват с кръвта на Силвер своето начеващо благополучие, а вече остарялата Аделаид, жалката леля Дид, е затворена в Тюлет като призракен символ на изкуплението и очакването. После се развихря глутницата на ламтежите. Йожен Ругон, великият човек, орелът на рода, олицетворява върховния ламтеж за власт. Високомерен, лишен от низки подбуди, обичащ силата заради самата сила, той завоюва Париж по стари чизми заедно с наемниците на следващата империя, минава от председателството на Държавния съвет на министерско кресло, издигнат от своята клика, алчна шайка гладници, които го крепят и го провалят, за миг го покорява една жена — красивата Клоренд, по която се увлича с глупава, но толкова истинска и силна страст, изгарян от желание за надмощие, на което е подчинил целия си живот, възвръща си властта ѝ потегля към тържествуващото си царуване като вицеимператор. У Аристид Сакар ламтежът е устремен към долните наслади — пари, жени, лукс. И щом плякосването започва, хищен глад го тласка на улицата, във вихъра на безмилостната спекулация, който обхваща града, цял го изтърбушва, после го възстановява; нагли богатства се натрупват за шест месеца, пропиляват се и отново се натрупват — истински разгул със злато; растящото опиянение от златото го подтиква, преди още тялото на жена му Анжел да е изстинало, да продаде името си, за да получи първите необходими му сто хиляди франка, като се оженва за Ръоне, а после, в момент на парична криза — да приеме кръвосмешението, да затвори очи пред любовта между сина си Максим и втората си жена сред пламтящия блясък на ликуващия Париж^[1]. И същият този Сакар няколко години по-късно пуска в ход огромна машина за изстискване на милиони — „Универсална банка“. Несломим, Сакар израства, издига се до ума и смелостта на голям финансист, разбира жестоката и цивилизаторска роля на парите, приема, води, печели и губи битки на борсата като Наполеон при Аустерлиц и Ватерлоо, погребва при разгрома маса жалки хорица, изоставя на произвола на съдбата своя престъпен незаконороден син Виктор, който изчезва, потъва в черните нощи, докато под безстрастното покровителство на несправедливата природа самият той спечелва любовта на прелестната госпожа Каролин, вероятно като награда за отвратителния си живот. От същия тор израства една стройна чиста лилия, божествената целомъдрена Анжелик, родена от Сидони Ругон — сестрата

съучастница на Сакар, сводницата с безброй съмнителни занаяти — и от неизвестен баща. Малката везбарка с пръсти на вълшебница, която изшива със златна сърма по фелоните мечтания приказен принц и се рее сред своите приятелки светици, е толкова непригодна за грубата действителност, че получава небесна милост: умира от любов в деня на сватбата си при първата целувка на Фелисиен дьо Откьор^[2] сред тържествения камбанен звън в чест на нейното царствено бракосъчетание. С женитбата на Март Ругон и братовчед ѝ Франсоа Муре се създава връзката между двата клона, законния и незаконния — спокойно семейство, което постепенно се разстройва, за да стигне до най-страшни катастрофи: кротката, печална женица е хваната, изстискана, смляна от огромната военна машина, създадена, за да завоюва града, нейните три деца са ѝ изтръгнати, тя оставя дори сърцето си под грубия пестник на абат Фожа и докато агонизира при светлината на пожара, в който, полудял от натрупана ярост и жажда за мъст, съпругът и гори заедно със свещеника, Ругонови за втори път спасяват Пласан. Между трите ѝ деца Октав Муре е смелият завоевател, ясният ум. Той решава да постигне чрез жените власт над Париж, попада в корумпирана буржоазна среда, получава от нея страшно възпитание на чувствата, минавайки от капризния отказ на една към безволното отстъпване на друга, вкусвайки всички кални несгоди на прелюбодеянието. За щастие остава деен, работлив, упорит, израства и постепенно се отърсва от долните интриги на този гнил свят, чието пропукване се долавя. След като побеждава, Октав Муре преобразява голямата търговия, убива малките магазинчета на старата непредпрнемчива търговия, забучва в средата на трескавия Париж огромен дворец на изкушението, искрящ от полилеи, преливащ от кадифета, от коприни и дантели, натрупва царско богатство, експлоатирайки жените, усмихнато презирайки жената до деня, когато среща отмъстителката — едно девойче, простичката, скромничката Дьониз, която го укротява, държи го в подчинение, обезумял от страдания, докато тя, сиромашинчето, благоволи да се омъжи за него сред тържеството на неговия „Лувър“, под шибация златен дъжд от печалби. Другите две деца са Серж Муре и Дезире Муре. Дезире е простовата и здрава като щастливо младо животно. Изтънчен, мистик, Серж неусетно поема по свещеническия път поради наследствено нервно разстройство и повтаря историята на Адам в легендарния

Параду, където се връща към живота, влюбва се в Албин, обладава я и я погубва със съчастието на великата природа; после в своята вечна борба против живота Църквата отново го прибира, той се бори, за да умъртви пола в себе си, опява Албин и докато хвърля първата шепа пръст, Дезире, приятелка и сестра на животните, ликува сред топлата плодовитост на своя птичи двор. Следва кратко затишие — тихият трагичен живот на Елен Муре. Тя живее спокойно с дъщеричката си Жан на височините в Паси, откъдето се открива целият Париж, безграничният и бездънен човешки океан, пред който се разиграва тази жалка история. Внезапната страст на Елен към един непознат — случаен лекар, доведен нощем при болната ѝ дъщеря, събужда болезнената инстинктивна ревност на Жан, ревност на влюбена, с която тя оспорва на майка си правото на любов; и без това опустошена от болезнена страст, Жан умира от прегрешението на майка си — страшна цена за някакъв си час желание през цял един скромен живот; и бедната скъпа малка покойница остава сама там горе, под кипарисите на нямото гробище пред вечния Париж. С Лиза Макар започва извънбрачният клон. Свежа и здрава негова представителка, тя излага на показ благоденствието на стомаха, когато стои със светла престилка на прага на своята колбасница и се усмихва на Централните хали, където тътне гладът на един народ, вековната борба между Дебелите и Кльошавите^[3]. Нейният девер Флоран е от Кльошавите. Дебелите търговци на риба, дебелите дюкянджийки го ненавиждат, а тя, дебелата колбасарка, напълно честна, но безмилостна, става причина да го арестуват като беглец републиканец, убедена, че по този начин работи за доброто храносмилане на всички порядъчни хора. От тази майка се ражда Полин Кеню, най-здравото, най-човечното момиче. Уравновесена, разумна, целомъдрена, тя познава и приема живота и толкова страстно обича хората, че въпреки бунта на младата си плът отстъпва своя годеник Лазар на една приятелка, после спасява детето на разбитото семейство, става му като истинска майка; вечно пожертвувана, разорявана, тържествуваща и весела, живее в уединено, скучно кътче на брега на океана, заобиколена от малки страдалци, които крещат от болка и не искат да умират. После идва Жервез Макар със своите четири деца. Куцата, красива и работлива Жервез, която любовникът ѝ Лантие захвърля на улицата в едно предградие, среща тенекеджията Купо, добър работник, който не пие, и се омъжва за него.

Отначало е щастлива, има перачница с три работнички; после заедно с мъжа си се поддава на неизбежната в тази среда деградация; той постепенно се впиянчва и алкохолът го довежда до буйна лудост и смърт; самата тя се покварява, става безделница, а завръщането на Лантие, гнусотата на спокойното съжителство с двама мъже я довършва, превръща я в жалка жертва на съучастницата нищета, която накрая една вечер я убива от глад^[4]. Първият ѝ син Клод притежава болезнения гений и неуравновесеността на голям художник, безсилния луд копнеж по шедьовъра, който чувства в себе си, а непокорните му пръсти не могат да осъществят. Вечно сразен борец великан, мъченик на творбата, обожаваш жената, той жертвува толкова любещата и за кратко толкова любима жена Кристин заради онази несътворена божествена жена, която не може да възсъздаде в нейната всевластна голота с четката. Опустошаваща страст, родилни мъки, неутолима нужда от творчество, която го довежда до такова ужасно отчаяние, че неудовлетворен, той накрая се обесва. А Жак носи в себе си престъпността. Наследственият недъг у него се превръща в инстинктивна жажда за кръв, за млада, свежа кръв, бликаща от пронизаната гръд на жена, първата срещната жена на улицата; ужасна болест, против която той се бори и която отново го обзема по време на любовта му със Севрин, покорната, чувствената, още разстроена от трагичната история с убийството, и една вечер, в момент на криза, влуден от бялата ѝ гръд, той я заколва; цялата тази зверска страст витае между разминаващите се с бясна скорост влакове, сред грохота на локомотива, който той кара; и един ден любимата му машина го смазва, после, останала без машинист, полетява стремглаво през незнайни катастрофи към хоризонта^[5]. На свой ред изгонен, отчаян, Етиен пристига в черния миньорски край през една ледена мартенска нощ, слиза в хищния минен кладенец, влюбва се в тъжната Катрин, която един грубиян му отнема, живее тягостния живот на миньорите сред нищета и жалки пороци до деня, когато гладът раздухва пламъка на бунта, подгонва през полето ревящата тълпа клетници, които искат хляб, сред разрушения и пожари, преследвани от войската, чиито пушки сами започват да стрелят. Страшни гърчове, предвещаващи края на света; кръвта на семейство Майо, която ще се надигне покъсно за отмъщение: Алзир умира от глад, Майо е убит от куршум, Закари загива от избухване на гризу, Катрин остава под земята;

единствена оживяла, жената на Майо оплаква своите мъртъвци, отново слиза в мината, за да припечелва по франк и половина, докато Етиен, сразеният водач на бунта, преследван от мисълта за бъдещи борби, през една хладна априлска утрин си тръгва, заслушан в глухия напор на новия свят, чиито кълнове отново ще пробият земята^[6]. А Нана става възмездителката. Момиче, поникнало на социалното бунище в предградията, златно насекомо, излетяло от покровителствуваното и прикривано разложение в низините, то носи по пърхащите си крилца гибелна зараза, трови мъжете само като кацне на тях, издига се до аристокрацията, влиза през прозорците на дворците ѝ, за да сее разложение, несъзнателно върши едно опустошително, гибелно дело: Вандъовр стоически се запалва, Фукармон изпада в меланхолия и тръгва да кръстосва китайските морета, Щаннер се разорява и е принуден да заживее като порядъчен човек, Ла Фалоаз задоволява посредствените си амбиции, съпрузите Мюфа завършват трагично, а над бледия труп на Жорж бди Филип, излязъл предишния ден от затвора. Сред чумния въздух на епохата Нана разнася такава зараза, че и самата тя се разлага. Умира от едра шарка, която прихваща от сина си Луизе на смъртното му легло^[7], докато Париж, пиян, обзет от военна лудост, минава под прозорците ѝ, устремен към всеобщ разгром. И най-после Жан Макаар, работникът, войникът, който отново се връща на село, бори се с коравата земя, която иска всяко житно зърно да ѝ се заплаща с капка пот, бори се със селяните, у които изострената алчност, дългото и мъчително завоюване на земята разгарят неутолим ламтеж за притежание. Старите Фуанови отстъпват нивите си, сякаш си режат късове от тялото, синовете на Бюто в настървението си стигат до отцеубийство, за да наследят по-скоро една ливада с люцерна, упоритата Франсоаз умира от рана с коса, без да говори, без да се съгласи семейството да загуби дори педя земя. Това е цялата драма на простите, подвластни на инстинктите си хора, едва освободили се от дивацината, цялата човешка нечистотия върху великата земя, която единствена си остава безсмъртна, майката, от която хората излизат и в която се връщат, от любов към която стигат до престъпление, която за някаква своя незайна цел непрестанно създава живот въпреки жалката и отвратителна същност на човека. И пак Жан, вече овдовял, още при първите слухове, че ще има война, отива да попълни неизчерпаемото опълчение, вечния запас от млада кръв, който

земята пази. Така Жан, най-скромният, най-твърдият войник бива повлечен при върховния разгром, понесен от страхотната и неизбежна буря, която от границата до Седан успява да помете Империята, като заплашва да увлече в своята разруха и родината. И винаги разумният, съобразителният, непоклатимият в надеждата си Жан заоплаква с кървави сълзи, когато неумолимата съдба го избира да отсече гнилите клони предназначенията за изкупление жертва е неговият обичан като брат другар Морис, неуравновесен син на буржоазията. После, след като всичко свършва — непрекъснатите поражения, ужасната гражданска война, загубените провинции, милиардите дългове за изплащане, — Жан отново потегля, връща се към земята, която го чака, към големия тежък труд за възстановяването на цяла Франция.

Паскал спря: Клотилд му бе подавала папките една по една и той бе прелистил, прегледал, подредил и поставил на най-горната полица всяка от тях. Беше задъхан, изтощен от такова огромно препускане през толкова човешки живота, а замаяна от този неудържим потоп, девойката стоеше мълчалива, неподвижна, продължаваше да чака, неспособна да мисли, да преценява. Бурята все така шибаше черното поле с нестихващия тътен на поройния дъжд. Наблизо се чу страхотен трясък: гръм бе ударил дърво. Свещите затрепкаха тревожно под напора на нахлулия през широко отворения прозорец вятър.

— Ах — отново заговори Паскал, като посочи папките, — това е цял един свят, едно общество, една цивилизация; целият живот, със своите лоши и добри прояви, е тук; в неговата ковачница с огън и труд всичко се оправя... Да, днес нашето семейство би могло да даде достатъчно материал на науката, чиято надежда е един ден да открие законите, по които нервните и кръвните отклонения математически възникват в даден род вследствие на едно първоначално органично увреждане и които според средата определят у всеки отделен индивид от този род чувствата, желанията, страстите, всички човешки естествени и инстинктивни изяви, чийто сбор получава названието добродетелност или порочност. При това историята на нашето семейство е и исторически документ, който разказва за Втората империя, за държавния преврат в Седан, защото нашите са излезли от народа, проникнали са в цялото днешно общество, настанили са се на всевъзможни служби, носени от необуздани ламтежи, от този по същество съвременен стремеж към наслада, този камшик, който

изтласква долните слоеве да поемат нагоре през общественото тяло... За произхода ни съм ти разправял: ние сме от Пласан и ето ни сега пак в Пласан, в изходната ни точка.

Той отново спря, някаква мисъл забавяше думите му.

— Каква страхотна грамада преобърнахме, колко и нежни, и ужасни приключения, колко радости, колко страдания са насъбрани в тая огромна маса факти!... Тук има чиста история: основаната сред кръви Империя — отначало отдадена на наслади, жестоко насилническа, тя завоюва непокорните градове, после се подхлъзва, тръгва бавно към дезорганизация и рухва сред кръв, сред такова море от кръв, че цялата нация едва не се удави... Има социални проучвания: дребната и едрата търговия, проституцията, престъпността, земята, парите, буржоазията, народът — този, който гние в клоаките на предградията, този, който се бунтува в големите промишлени центрове, целият засилващ се напор към господството на социализма, който ще роди новият век... И има прости човешки съдби, интимни страници, любовни истории, борбата на умовете и сърната против несправедливата природа, смазването на онези, които стенат под тежестта на непосилната си задача, викът на дебрите, които се жертвуват, побеждавайки болката... Има и фантазия, полет на въображението извън действителността, огромни, вечно цъфтящи градини, катедрали сте стройни, тънко изработени камбанарии, чудни приказки, слезли от рая, идеална любов, издигнала се в небето при една целувка... Всичко има — и най-прекрасно, и най-лошо, простащина и възвишеност, цветя, кал, ридания, смехове, цялата буйна житейска река, която влачи човечеството до безкрай.

И той отново взе родословното дърво, което бе останало на масата, разгърна го и като показваше по него с пръст, започна да изрежда още живите членове на семейството. Йожен Ругон, паднало величие, сега беше в Камарата като свидетел, безстрастен защитник на стария свят, отнесен при поражението. Аристид Сакар, който си смени кожата, пак си падна на краката, нече като републиканец, стана директор на голям вестник и отново печелеше милиони. Неговият син Максим ядеше рентата си в луксозната частна къща до Булонския лес и застрашен от страшна болест, живееше прилично и благоразумно. Другият му син, Виктор, все още не се появяваше и щом не бе на каторга, навярно бродеше из мрачините на престъпността, изоставен

от хората на своето бъдеще, на някой незнаен ешафод. Сидони Ругон изчезна за дълго време и неотдавна, уморена от съмнителните си занаяти, придобила монашеско достолепие, се оттегли под сянката на една обител като икономка на благотворителното дружество „Свето тайнство“, за да помага за задомяването на самотните майки. Октав Муре, собственик на големите магазини „Дамско щастие“, увеличаваше огромното си богатство. Към края на зимата жена му Дьониз Бодю, която той обожаваше, макар че отново се бе поразпуснал, му бе родила второ дете. Абат Муре, свещеник на „Сент Йотроп“, се бе затворил със сестра си Дезире в онази блатиста теснина и в голямото си смирение се отказваше от всяко предлагано му от епископа повишение. Чакаше си смъртта като свят човек, не вземаше никакви лекарства, макар че страдеше от туберкулоза в начален стадий. Елен Муре живееше много щастливо, много усамотено, обожавана от новия си съпруг господин Рамбо в малкото имение, което притежаваха недалеч от Марсилия на морския бряг; нямаше деца от втория си брак. Полин Кеоню си беше все в Бонвил, на другия край на Франция срещу обширния океан; след смъртта на чичо Шанто остана сама с малкия Пол, реши да не се омъжва и изцяло се посвети на сина на овдовелия си братовчед Лазар, който бе отишъл в Америка да забогатее. Етиен Лантие се завърна в Париж след стачката в Монсу, покъсно се изложи в бунта на комунарите, чиито идеи бе защищавал яростно; осъден на смърт, после помилван и пратен в изгнание, той сега живееше в Нумеа; чуваше се дори, че там веднага се оженил и имал дете, момче или момиче — не се знае. А Жан Макар, уволнен след кървавата седмица, се завърна и се установи във Валкера край Пласан. Има щастieto да се ожени за едно здраво момиче, Мелани Виал, единствена дъщеря на заможен тамошен селянин, чиято земя работеше. Жена му забременя още през първата брачна нощ, роди момче през май и пак беше бременна на два месеца — случай на рядка плодовитост, при която на майката не остава време да откърмя децата.

— Така е — продължи полугласно Паскал, — родовете се израждат. Тук е налице истинско изтощение, бърз упадък, сякаш нашите, със своя бяс да се наслаждават, в лакомото задоволяване на ламтежите си много бързо са горели. Луизе умря в люлката; почти слабоумен, Жак-Луи си отиде вследствие на нервно заболяване; Виктор се върна към дивото състояние и препуска из кой знае какви

мрачини; нашият беден Шарл е колкото красив, толкова и хилав... Това са последните клонки на Дървото, последните бледи издънки, до които могъщите сокове на големите клони не успяват да се изкачат. В ствола е имало червей; той сега е в плода и го яде... Но човек никога не бива да се отчайва: родовете имат вечно бъдеще. Дълбоките им корени стигат отвъд общия родоначалник през неподдаващите се на изследване слоеве на измрелите раси, до първото същество; и родовете непрекъснато ще растат, ще се развиват, ще се разклоняват до безкрай през вековете до бездънното бъдеще... Погледни нашето Дърво: то наброява само пет поколения, няма дори значението на стрък трева сред огромната тъмна човешка гора, в която народите са големите вековни дъбове. Само че помисли за могъщите му корени, които заемат цялата почва, помисли за листата горе, които непрекъснато покарват и се преплитат с други листа, помисли за това море от върхари, което непрестанно се вълнува от вечния оплодяващ полъх на живота... Ето, надеждата е тук, във всекидневното обновяване на рода от новата кръв, която идва отвън. Всеки брак внася допълнителни, добри или лоши елементи и тяхното въздействие е поне в това, че пречат на израждането по математическа прогресия. Пукнатините се запълват, след известен брой поколения неминуемо се възстановява някакво равновесие и накрая винаги излиза средният човек, обобщеното човечество, което упорито следва тайнственото си дело, върви към своята незнана цел.

Той спря и дълбоко въздъхна.

— Ах, а какво ще стане с нашия род? До какво същество ще стигне накрая?

И продължи. Вече не разчитал на живите, които бе изброил, тях ги бил класифицирал, знаел на какво са способни. Но бил изпълнен с голямо любопитство към съдбата на малките деца. Бил писал на един събрат в Нумеа, за да получи сведения за жената на Етиен и за детето, което тя навярно вече била родила, а не бил получил отговор и се опасявал, че тук Дървото ще остане непълно. Бил по-добре осведомен за двете деца на Октав Муре, с когото продължавал да си кореспондира: момиченцето било все така слабичко, създавало тревоги, момченцето обаче приличало на майка си и се развивало чудесно. Впрочем най-големи надежди възлагал на децата на Жан, чийто първороден син, вече едро момченце, изглежда, внасяло

обновление, свежите сокове на родовете, които се връщат към земята, за да почерпят сили. Понякога ходел във Валкера и се връщал щастлив от това плодовито кътче, радвал се на спокойния разумен баща, вечно крачещ зад ралото, на веселата протодушна майка, чиято широка утроба можела да нареди цял един малък свят. Знаело ли се къде ще поникне здравият клон? Може би мъдрият, могъщият, очакваният щял да излезе оттам? Най-лошото за красотата на Дървото било, че тези хлапета били още толкова малки, че не можел да ги класифицира. Гласът му се разнежи при мисълта за тази надежда за бъдещето, за тези руси главици и от непризнато съжаление, че не се е оженил.

Все така загледан в разгънатото пред него родословно дърво, Паскал извика:

— И все пак виж колко е пълно, колко е показателно!... Нали ти казвам: тук намираме всички случаи на наследственост. За да изградя окончателно теорията си, трябваше просто да я основа на тази съвкупност от факти... Така или иначе, най-чудесното е, че тук сякаш пипаме с пръст как същества, поникнали от същия дънер, могат да изглеждат коренно различни, бидейки просто логични видоизменения на общите прародители. Дънерът обяснява клоните, а те обясняват листата, у баща ти Сакар, както у чичо ти Йожен Ругон, които са толкова противоположни по темперамент и живот, един и същи подтик е породил безразборните ламтежи у единия и властната амбиция у другия. Анжелик, тази чиста лилия, се ражда от съмнителната Сидони: порив, който, според средата, създава мистици или сладострастници. Трите деца на семейство Муре са движени от един и същи устрем, който от умния Октав е направил продавач на парцали, от вярващия Серж — селски свещеник, от слабоумната Дезире — хубава щастлива мома. Но още по-поразителен е примерът с децата на Жервез: те наследяват неврозата и Нана се продава, Етиен става бунтар, Жак — убиец, а Клод има гений. Докато тук, до тях, братовчедка им Полин олицетворява победилата порядъчност, която се бори и се жертвува... Та нали наследствеността, самият живот, измътва тъпаците, лудите, престъпниците и великите хора. Някои клетки се израждат, други заемат мястото им и ето ти мошеник или луд вместо гениален или просто порядъчен човек. А човечеството се носи и влачи всичко!

После мисълта му пое в друга посока:

— Ами животинският свят? Животното страда и обича, то е като опростена схема на човека. А всички тези животни, които живеят с нас нашия живот, та те са като наши братя!... Да, бих искал и тях да ги сложа в Ноевия ковчег, да им направя място в нашия род, да покажа, че са тясно свързани с нас, че допълват нашия живот. Знам котки, чието присъствие създаваше тайнственото очарование на дома, кучета, които бяха обожавани, чиято смърт бе оплаквана и оставяше в сърцата безутешна скръб. Знам кози, крави, магарета, които имаха необикновено значение, чиято личност играеше такава роля, че за тях би трябвало да се пише... Взemi например нашето бедно старо конче Боном, който ни служи четвърт век, не мислиш ли, че е предал нещо от себе си на нашата кръв и че е вече член на нашето семейство? Ние сме го променили, както и той малко ни е въздействувал, така че накрая и той, и ние имаме някакъв общ облик и това е толкова вярно, че сега, като го гледам полусляп, с мътен поглед, със схванати от ревматизъм крака, го целувам по двете страни, като че ли е беден стар сродник, останал на моя издръжка... Ах, светът на животните! Всички подвластни на човека страдащи същества, с каква огромна симпатия би трябвало да им се отдели място в една история на живота!

Това бе последното възклицание, с което Паскал изразяваше своята огромна нежност към живите същества. Постепенно се бе разгорещил и бе стигнал до изповедта на своята вяра в непрекъснатия победен труд на живата природа. И Клотилд, която дотогава слушаше мълчаливо, пребледняла, потресена от такова количество факти, които се стоварваха върху нея, най-последно отвори уста, за да попита:

— А къде съм аз тук, учителю?

Бе сложила тънкия си показалец върху Дървото, на мястото, където виждаше името си. Той непрекъснато бе подминавал това листо. Девойката настоя:

— Да, аз каква съм?... Защо не ми прочете моето досие?

За миг той занемя, сякаш бе изненадан от въпроса.

— Защо ли? Просто така... Не, аз наистина нямам какво да крия от теб... Виждаш какво е написано: „Клотилд, родена през 1847. Преобладание на майката. Възвратна наследственост. Духовна и физическа прилика на дядото по майчина линия...“ По-ясно от това не може да бъде. У теб майка ти е взела връх: ти имаш нейния добър апетит и до голяма степен нейното кокетство, понякога си отпусната,

покорна като нея. Да, не си даваш напълно сметка, но и ти си като нея много жена, искам да кажа, обичаш да бъдеш обичана. Освен това майка ти беше страстна любителка на романи, фантазьорка, обожаваше да лежи по цял ден, замечтана над някоя книга; страшно ѝ се харесваха всякакви невероятни истории, гледаше си на карти, съветваше се с разни лунатични; и аз все си мисля, че твоето влечение към тайнственото, твоето безпокойство през непознатото идват оттам... Но онова, което окончателно те е оформило и е вложило у теб известна двойственост, е влиянието на дядо ти, майор Сакардо. Познавах го. Не беше орел, но поне имаше много доблест и енергия. Без него, честно казано, мисля, че ти нямаше да струваш кой знае колко, защото останалите влияния не са особено добри. Той ти е дал най-хубавото, което има у теб: смелостта да се бориш, гордостта и искреността.

Клотилд го изслуша внимателно. Кимна леко с глава, за да каже, че е точно така, че не е засегната, въпреки че лек трепет сгърчваше устните ѝ, докато научаваше тези неизвестни подробности за своите близки, за майка си.

— Добре, а ти, учителю?

Сега, без да се колебае, Паскал извика:

— О, аз ли? Защо да говорим за мен? Аз не съм от рода!... Виждаш какво пише тук: „Паскал, роден през 1813. Вроденост. Съчетание, в което се смесват физическите и духовните белези на родителите, без никой от тях да може да се установи у новото същество...“ Майка ми достатъчно ми е повтаряла, че не знае откъде съм дошъл!

И това бе като вик на облекчение, на неволна радост.

— Знаеш, народът не се мами. Чула ли си някой в града да ме нарече Паскал Ругон? Не! Хората открай време казват просто „доктор Паскал“. Защото не съм като нашите... И може да ти се стори малко сурово, но това ме радва, защото понякога наследствеността е наистина нещо прекалено тежко за човека. Колкото и да обичам всичките си роднини, все пак сърцето ми весело се разтуптява, когато усетя, че съм друг, различен, че нямам нищо общо с тях. Че не съм като тях, че не съм като тях, господи! Все едно, че вдишвам малко чист въздух, иначе нямаше да мога да ги държа тук до един, да ги разголвам в тези досиета и все пак да имам сили да живея!

Най-сетне спря. За миг настъпи мълчание. Бе престанало да вали, бурята отминаваше, чуваха се само далечни гръмотевици, а от освеженото още тъмно поле през отворения прозорец нахлуваше приятна миризма на мокра пръст. Във въздуха, който се успокояваше, свещите догаряха с високи, нетрепкащи пламъци.

— Ах, какво ще стане с мен? — само каза Клотилд и унило разпери ръце.

Това беше същият тревожен въпрос, който бе изкрещяла една нощ на хармана: животът е противен, как да живее спокойно и щастливо? Страшна светлина хвърля науката върху света, анализът прониква във всички човешки язви, за да покаже техния ужас. А ето че сега той отново говореше за това, и то още по-открито, увеличаваше отвратата ѝ от хората и нещата, като подлагаше на дисекция дори семейството ѝ. Калният поток бе текъл пред нея в продължение на почти три часа и най-грозното разкритие бе неподозиранията страшна истина за близките ѝ, скъпите ѝ хора, онези, които би трябвало да обича: баща ѝ, издигнал се чрез престъпни парични сделки, брат ѝ, кръвосмесител, безсъвестната ѝ баба, цяла опръскана с кръвта на праведници, почти всички останали белязани с пороци — пияници, развратници, убийци, — чудовищен цъфтеж на човешкото дърво. Ударът бе толкова жесток, че тя не можеше да се съвземе от болка и изумление пред целия този живот, за който научаваше така изведнъж. И все пак урокът беше като че ли оправдан, дори грубостта му, от нещо голямо и добро, от някакъв дълбоко човечен полъх, който я бе понесъл от началото до края. Нищо лошо не ѝ бе направил, тя се бе почувствувала като шибана от остър морски вятър, вятъра на бурите, от който човек усеща гърдите си разширени, здрави. Паскал всичко бе казал, дори за майка си бе говорил свободно, продължаваше да има към нея почтителното отношение на учен, който не съди фактите. Да казваме всичко, за да знаем всичко, да лекуваме всичко — нали така бе извикал в онази чудна лятна нощ? Самият ужас на това, което ѝ бе разкрил, я разколебаваше, беше като ослепена от силна светлина, но най-после го разбираше, вътрешно признаваше, че е предприел едно огромно дело. Освен това в неговия вик имаше нещо здраво, имаше надежда в бъдещето. Той говореше като благодетел: щом наследствеността е в основата на всичко, искаше да определи нейните закони, за да се разпорежда с нея и да създаде един щастлив свят.

И нима имаше само кал в тази преляла река, чиито шлюзове бе вдигнал? Колко злато се бе отложило по тревите и цветята на бреговете ѝ! Пред Клотилд сякаш още препускаха стотици същества, тя още беше под впечатлението на прелестни, добри лица: тънки профили на девойки, ведри жени с красиви черти. Кървяха страсти, сърца се разтваряха в нежни пориви. Колко много бяха всички тези Жани, Анжелики, Полини, Марти, Жервези, Елени! От тях и от другите, дори от най-лошите, от страшните мъже, най-ужасни от всички, се надигаше братска човечност. Този полъх, това широко течение на симпатия бе усетила в неговото точно изложение на учен. Той не изглеждаше разчувствуван, спазваше безличното държане на демонстратор, но каква добрина и съкрушеност, каква гореща преданост, каква всеотдайност за щастието на хората се долавяше в дъното на душата му! При цялата си математическа постройка делото му беше пропито с братско състрадание, то личеше дори в най-язвителните му насмешки. Не ѝ ли бе говорил за животните като по-голям брат на всички нещастни същества, които страдат? Страданието го разяря ваше, гневът му идваше само от голямата възвишеност на мечтата му, бе станал груб само от омраза към неистинското и мимолетното, понеже мечтаеше да работи не за едно цивилизовано за миг общество, а за цялото човечество, за всички важни часове на неговата история. И може би именно този бунт против ширещата се баналност го бе накарал да се заеме с дръзки теории и практика. И делото му си оставаше човечно, отклик на огромния стон на съществата и нещата.

Впрочем не беше ли това животът? Няма абсолютно зло. Никой не е лош за всички, всеки носи щастие някому. И ако човек не се задоволява с една-единствена гледна точка, накрая си дава сметка, че всяко същество е полезно. Онези, които вярват в някакъв бог, би трябвало да си кажат, че щом техният бог не поразява злите с гръм, то е, защото вижда цялостния ход на Своето творение и не може да слиза до частното. Трудът свършва и започва отново, съвкупността на живите все пак си остава удивителна със своята смелост и работливост; любовта към живота преодолява всичко. В исполинския труд на хората, в упорството им да живеят е тяхното оправдание и изкупление. От такава височина погледът не вижда нищо друго освен тази непрестанна борба и все пак много добро, макар че има и много

зло. И сърцето се изпълва с всеобща снизходителност, прощава, остава само огромна жалост и пламенно милосърдие. Това положително е пристанището, очакващо онези, които са загубили вяра в догмите и искат да разберат защо живеят на този свят сред неговата несправедливост. Трябва да живеем заради усилието да живеем, заради камъка, който ще донесем за далечното тайнствено дело и единственото възможно спокойствие на тази земя е в радостта от извършването на това усилие.

Изтече още час, цялата нощ бе минала в този страшен житейски урок, без нито Паскал, нито Клотилд да съзнават къде са, как времето лети. От няколко седмици Паскал беше преуморен, вече съсипан от подозренията и страданията напоследък и сега нервно потрепери, сякаш се събуждаше внезапно.

— Ето — каза той, — ти знаеш всичко. Чувствуваш ли сърцето си силно, закалено от истината, изпълнено с прошка и надежда?... С мен ли си?

Но и тя трепереше от страшния нравствен удар, който бе получила, не можеше да се съвземе. За нея това беше сриване на всичко, в което бе вярвала дотогава, такова обръщане към един нов свят, че не смееше да си зададе този въпрос и да реши. Чувствуваше се грабната, понесена от всемогъществото на истината. Приемаше я, а не беше убедена.

— Учителю — прошепна тя, — учителю...

За миг стояха един срещу друг, гледаха се. Денят се раждаше: прелестно чиста руменина в дъното на голямото светло, измито от бурята небе; нито следа от облак по бледата розовееща синева. Радостта на пробуждащото се мокро поле влизаше през прозореца, свещите догаряха и пламъците им избледняваха в нарастващата светлина.

— Отговор ми. Все още ли искаш да разрушиш всичко това, да го изгориш?... С мен ли си, напълно с мен?

В този миг му се стори, че някакъв внезапен порив я тласка и тя ще се хвърли разплакана на врата му. Но те изведнъж се видяха — бяха полуголи. Тя дотогава не бе забелязала, но сега осъзна, че е само по долна фуста, с голи ръце, голи рамене, едва прикрити от пухкави кичури разпиляна коса, а като сведе поглед, отново зърна под лявата си мишница няколкото капки кръв от раничката, която той ѝ бе направил,

докато се бореше с нея, за да я усмири с груба прегръдка. Тогава я обзе необикновено смущение, увереност, че ще бъде победена, сякаш тази прегръдка щеше да го направи неин господар във всичко и завинаги. Това усещане продължаваше, завладяваше я, влечеше я отвъд волята ѝ, обхващаше я непреодолимо желание да се предаде.

Клотилд внезапно се изправи. Искаше да размисли. Бе скръстила голите си ръце върху голите си гърди. От стеснение цялата ѝ кръв нахлу като пурпурен поток в лицето ѝ.

— Учителю, учителю, остави ме... Ще видя... — промълви само тя.

И тъничка, божествено стройна побягна с лекотата на разтревожено в целомъдрието си момиче и както преди се приюти в стаята си. Паскал я чу как бързо завъртя два пъти ключа. Като остана сам, той изведнъж почувствува огромно отчаяние и печал; запита се дали бе постъпил правилно, като ѝ бе казал всичко, дали истината ще покълне у това мило, обожавано създание, за да израсне и да даде жътва от щастие някой ден.

---

[1] ... да приеме кръвосмешението, да затвори очи пред любовта между сина си Максим и втората си жена сред пламтящия блясък, на ликуващия Париж. — Тези събития са пресъздадени от Зола в романа му „Плячката“. Вж. том II на настоящото издание. — Бел.Г.Г.

↑

[2] ... умира от любов в деня на сватбата си при първата целувка на Фелисиен дьо Откьор. — Трогателната история на Анжелик е описана в романа „Мечта“. Вж. том IV на настоящото издание. — Бел.Г.Г. ↑

[3] ... вековната борба между Дебелите и Кльощавите. — Съдбата на Лиза Макар, олицетворение на Дебелите, и нещастията на Флоран, представител на общността на Кльощавите, са проследени в романа „Гърбухът на Париж“. Вж. том II на настоящото издание. — Бел.Г.Г. ↑

[4] ... превръща я в жалка жертва на съучастницата нищета, която накрая една вечер я убива от глад. — Трагичната участ на Жервез Макар е завладяващо пресъздадена в романа „Вертеп“. Вж. том III на настоящото издание. — Бел.Г.Г. ↑

[5] ... и един ден любимата му машина го смазва, после, останала без машинист, полетява стремглаво през неznайни катастрофи към хоризонта. — С тази фраза завършва откъсът, в който се преразказва накратко съдържанието на „Човекът-звяр“. — Бел.Г.Г. ↑

[6] ... заслушан в глухия напор на новия свят, чиито кълнове отново ще пробият земята. — В този откъс се прави сбит преразказ на някои епизоди от романа „Жерминал“, Вж. том IV на настоящото издание. — Бел.Г.Г. ↑

[7] ... Умира от едра шарка, която прихваща от сина си Луизе на смъртното му легло — Триумфът, падението и смъртта на дъщерята на Жервез са пресъздадени в романа „Нана“. Вж. том III на настоящото издание. — Бел.Г.Г. ↑

VI

Дните се нижеха. Отначало октомври беше великолепен — пламтяща есен, топла нега сред обширна лятна зрялост, безоблачно небе. После времето се развали, задухаха страшни ветрове, последната буря свлече склоновете. И в унилата къща на Сулейад приближаването на зимата сякаш внесе безкрайна печал.

Започна нов ад. Между Паскал и Клотилд вече нямаше бурни кавги. Врати не се тряскаха, гневни викове не караха Мартин да се качва час по час. Сега те едва си говореха; нито дума не споменаваха за нощната сцена. От необясними скрупули, от някаква необичайна за него стеснителност, която не осъзнаваше, Паскал не искаше да поднови техния разговор, да настоя за отговора, който чакаше — една дума на вяра в него и на покорство. А след големия нравствен удар, който цяла я бе преобразил, Клотилд още мислеше, колебаеше се, бореше се, отлагаше решението, инстинктивно се бунтуваше, не искаше да се предаде. И недоразумението се задълбочаваше сред голямото отчаяно мълчание на печалната къща, където вече нямаше щастие.

За Паскал това бе тежко време: страдаше ужасно, без да се оплаква. Привидното затишие не го успокояваше, напротив, бе изпаднал в гнетящо недоверие, въобразяваше си, че засадите продължават и че ако наглед го оставят на мира, то е само за да кроят в мрака най-черни заговори. Безпокойството му дори бе нараснало, той всеки ден очакваше катастрофа, представяше си как документите му пропадат във внезапно зейнала бездна, как цялата къща бива пометена, отнесена, разпиляна на прах. Такова прикрито преследване на неговата мисъл, на неговия духовен и интелектуален живот изпъваше нервите му толкова непоносимо, че вечер си лягаше с треска. Често се сепваше, бързо се обръщаше, струваше му се, че ще види зад гърба си враг, който върши предателство, но в мрака нямаше никой, само собственият му страх. Друг път, обзет от подозрение, стоеше да дебне с часове, скрит зад капациите на прозорците си или притаен в дъното на

някой коридор; но нищо не помръдваше, той чуваше само силното туптене в слепоочията си. Всичко това дълбоко го разстройваше: вече не си лягаше, преди да огледа всички стаи, почти не спеше, при най-лек шум се събуждаше задъхан, готов да се защитава.

И това, което засилваше страданието на Паскал, бе постоянната и все по-натрапчива мисъл, че такава рана му нанася едничкото същество на света, което обичаше, неговата любимка Клотилд! Та той от двадесет години я гледаше как расте, как става все по-красива, по-пленителна, как разцъфтява и животът му се изпълваше с нейното ухание. Господи! Та нали сърцето му преливаше от нежност към нея, нежност, която той дотогава не бе анализирал! Тя бе станала негова радост, негово насърчение, негова надежда, цяла една нова младост, чрез която той се чувствуваше обновен. Само като минеше край него с това нежно закръглено, свежо вратле и той се ободряваше, обливаше го чувство на здраве и радост като при завръщането на пролетта. Впрочем самият му живот обясняваше как го бе завладяло и покорило това дете; то бе влязло в сърцето му още от малко, после, докато бе расло, постепенно бе заело цялото място в него. Откакто окончателно се бе пренесъл в Пласан, Паскал живееше като бенедиктински монах, затворен сред книгите си, откъснат от жените. Знаеше се само, че е бил страстно влюбен в една жена, която бе умряла и на която той никога не бе целунал дори пръстите. Вярно, че понякога ходеше в Марсилия и преспиваше там, но това бяха просто авантюри без последствия с първата срещната жена. Той не бе живял и бе съхранил цял запас от мъжественост, чиито вълни сега бушуваха пред заплахата от приближаващата старост. Той бе в състояние да се привърже от душа и към животно, към бездомно куче, което би му близнало ръката. И ето че сега тази Клотилд, която бе обикнал, това момиченце, станало изведнъж привлекателна жена, го държеше и го мъчеше, превръщайки се в негова противница.

И толкова веселият, толкова добрият Паскал стана мрачен, непоносимо суров. От най-малката дума кипваше, скастрияше Мартин, която изненадано вдигаше към него покорни очи като бито животно. От сутрин до вечер се въртеше из покрусената къща, измъчен, с такова зло лице, че не смееха да му заговорят. Вече не водеше Клотилд със себе си при болните, ходеше сам. Един следобед се върна разстроен: на съвестта му на лекар пионер тежеше смъртта на един човек. Бе

отишъл да сложи инжекция на кръчмаря Лафуас, чието състояние внезапно се бе влошило дотолкова, че Паскал го смяташе за загубен. Но все пак упорствуваше да се бори, продължаваше лечението; и ето че този ден по нещастно стечение на обстоятелствата малката спринцовка бе всмукала от дъното на шишенцето една непречистена частица, случайно минала през филтъра. Бе се появила малко кръв; като връх на нещастиято иглата бе проникнала във вена. Паскал се разтревожи, щом видя, че кръчмарят пребледнява, задушава се, че по лицето му избиват едри капки студена пот. Смъртта последва светкавично. По посинелите устни, по почернялото лице Паскал разбира: това беше емболия; можеше да вини само некачественото приготвяне на лекарството, цялата си още варварска метода. Вярно, че Лафуас и без това бе загубен, щеше да живее най-много още шест месеца, и то сред страшни мъки, но потресаващият факт все пак си оставаше: тази ужасна смърт. Какво отчаяние, какво разколебаване на вярата му, какъв гняв против безсилната наука убийца! Прибра се блед като платно, отиде в стаята си, без да каже нито дума, хвърли се, както беше облечен, на леглото и се появи едва на другия ден, след като бе стоял затворен шестнадесет часа.

Този следобед Клотилд, която бе седнала с ръкоделието си до него във всекидневната, се опита да наруши тягостното мълчание. Бе вдигнала очи и го гледаше как нервно прелиства една книга, за да търси някакво сведение, което не успяваше да намери.

— Да не си болен, учителю?... Защо не ми кажеш? Ще те полекувам.

Той продължаваше да гледа в книгата, само промълви с глух глас:

— И да съм болен, теб какво те интересува? Нямам нужда от никого.

Тя продължи примирително:

— Ако нещо те измъчва и можеш да ми го кажеш, кажи, може да ти олекне... Вчера се върна толкова тъжен! Недей така да се отчайваш. Много се разтревожих. През нощта три пъти идвах до вратата ти да те чуя. Измъчвах се при мисълта, че страдаш.

Колкото и кротко да бе казала това, сякаш го шибна с камшик. Болезнено отслабнал, Паскал бе разтърсен от внезапен гняв, блъсна книгата и стана разтреперан.

— А, така значи! Шпионираш ме, дори в стаята си не мога да седя, без да идвате да подслушвате край стените ми... Да, подслушвате дори биенето на сърцето ми, дебнете ме да умра, та всичко да опустошите, да изгорите...

Гласът му се повишаваше и цялата му незаслужена мъка се изля в оплаквания и закани.

— Забранявам ти да се занимаваш с мен... Имаш ли да ми казваш нещо друго? Размисли ли? Можеш ли да ми подадеш ръка честно и да ми кажеш, че си съгласна с мен?

Но тя не отговори, само продължаваше да го гледа с големите си ясни очи. С цялата си искреност още не искаше да се предаде. Но това нейно поведение го раздразни дотам, че той изгуби всяко чувство за мярка. С едно движение ѝ посочи вратата и заеквайки, извика:

— Върви, върви си!... Не те искам вече при мен! Не искам врагове при мен! Не искам да ме подлудявате!

Тя стана. Беше много бледа. Тръгна изправена, без да се обърне, отнасяйки ръкоделието си.

През следващия месец Паскал се опита да намери опора в напрегнат всекичасен труд. По цели дни упорито седеше сам във всекидневната, там прекарваше и нощите, преглеждаше стари документи, преработваше всичко, което бе писал върху наследствеността. Като обзет от бяс, търсеше да се убеди в основателността на своите надежди, да застави науката да потвърди, че човечеството може да бъде преобразено, най-последно да стане здраво, издигнато. Вече не излизаше, бе изоставил болните, живееше сред книгата си, без въздух, без движение. И след месец такава преумора, която го съсипваше, без да успокоява домашните, му тревоги, той стигна до такова нервно изтощение, че дебнещата го от известно време болест се прояви с обезпокоителна сила.

Сега, като станеше сутрин, Паскал се чувствуваше пребит от умора, по-натежал и по-слаб, отколкото вечер, преди да си легне. Беше някаква непрекъсната обща отпадналост: краката му се подкосяваха, ако походеше пет минути, най-малкото усилие го съсипваше, не можеше да направи едно движение, без в края му да усети страх от болка. Понякога му се струваше, че земята под него внезапно се разклаща. Непрестанно бучене в ушите го замайваше, проблясващи светлини го караха да си затваря очите, сякаш за да не се изсипе в тях

град от искри. Виното му бе опротивяло, почти нищо не ядеше, страдаше от лошо храносмилане. И сред тази апатия, сред тази растяща вялост избухваха внезапни пристъпи на гняв и на безсмислена деятелност. Равновесието му бе нарушено, станал раздразнителен от слабост, той безпричинно се мятеше от една крайност на друга. При най-леко вълнение се просълзяваше. Накрая съвсем се затвори, изпадна в такова отчаяние, че с часове плачеше гласно, без никаква непосредствена причина, смазан просто от огромната печал на живота.

Но състоянието му особено се влоши след едно пътуване до Марсилия, просто похождение на стар ерген, каквито понякога си позволяваше. Може би се бе надявал, че развратът, едно бурно развлечение ще го облекчи. Стоя само два дена и се върна като поразен от гръм, сякаш бе преживял падение, със стреснатия израз на мъж, загубил своята мъжественост. Това бе неизразим срам: опасение, което упорството в опитите бе превърнало в увереност и тази увереност увеличаваше плахостта му на стеснителен любовник. Той никога не бе придавал значение на тези неща. Сега те обсебваша мисълта му, беше смазан, обезумял от мъка дотам, че помисли да се самоубие. Колкото и да си казваше, че това вероятно е временно, че причината трябва да е някакво болезнено състояние, чувството, че е импотентен, все пак го потискаше и пред жените започна да се държи като съвсем младо момче, което пелтечи от желание.

Към първата седмица на декември Паскал получи непоносими невралгични пристъпи. Черепните му кости пукаха, сякаш главата му щеше да се пръсне. Като научи за това, старата госпожа Ругон един ден реши да отиде да види сина си. Но побърза да влезе в кухнята, понеже искаше да поговори най-напред с Мартин. Разстроена и отчаяна, прислужницата ѝ каза, че господарят сигурно полудява, осведоми я за странното му поведение: непрекъснато ходел из стаята си, заключвал всички чекмеджета, в два часа през нощта обикалял къщата от горе до долу. Беше просълзена, накрая се осмели да изрази мнението си: може в тялото на господаря да се е вселил дявол и нямало да бъде зле да се поговори със свещеника на „Сен Сатюрнен“.

— Такъв добър човек — повтаряше тя, — просто да се оставиш жив да те нарежат на парчета за него! И да не можем да го заведем на черква, а сигурно от това веднага ще му мине!

Но Клотилд бе чула гласа на баба си и влезе. Тя също обикаляше из празните стаи, седеше най-вече в изоставения салон на долния етаж. Впрочем сега не промълви нито дума, ограничи се да слуша с израз на размисъл и очакване.

— А, ти ли си, миличко! Добър ден!... Мартин ми разправя, че у Паскал се бил вселил дявол. И аз съм на същото мнение; само че този дявол се нарича гордост. Чичо ти е убеден, че знае всичко, сякаш е едновременно папа и император, и естествено се дразни, като му се противоречи.

Сви рамене, беше изпълнена с безкрайно презрение.

— Щях да се смея, ако не беше толкова тъжно... Та точно това момче не знае нищо, ама нищо, не е живяло, от глупост се затвори с книгите си. Да го сложиш в салон, прилича на новородено. А пък жените въобще не ги познава...

И забравяйки, че говори пред прислужницата и девойката, тя продължи по-тихо, поверително:

— Господи, човек си плаща за такава прекалена добродетелност! Нито съпруга, нито любовница, нищо! Ето кое накрая го е побъркало.

Клотилд не помръдваше. Само клепачите ѝ бавно се сведоха над големите замислени очи; после ги вдигна, без да промени държането си на затворено в себе си същество, не можеше да каже какво става в нея.

— Горе е, нали? — попита Фелисите. — Дойдох да го видя, защото всичко това трябва да свърши, толкова е глупаво!

И тя се качи, Мартин отново се залови с тенджерите, а Клотилд тръгна да обикаля из празната къща.

Горе във всекидневната Паскал седеше тъпо над една разтворена книга. Вече не можеше да чете, думите бягаха, разливаха се, нямаха никакъв смисъл. Но той упорствуваше, страдаше непоносимо при мисълта, че загубва дори толкова голямата си дотогава работоспособност. Майка му веднага му се скара, грабна книгата и я хвърли на другата маса, развика се, че когато човек е болен, трябва да се лекува. Паскал се бе изправил разгневен, готов да я изгони, както бе изгонил Клотилд. После с последно усилие на волята си възвърна почтителността.

— Мамо, нали знаете, че не желая да споря с вас... Моля ви се, оставете ме на мира.

Тя не отстъпи, взе да го кори за вечното му недоверие. Сам си вредял на здравето, като все си мислел, че някакви врагове му устройват засади, че го дебнат, за да го ограбят. Можело ли един разумен човек да си въобрази, че така го преследват? От друга страна, го обвини, че съвсем се е самозабравил с това свое изобретение, прословутата течност, която била лекувала всички болести. Никак не било полезно човек да си мисли, че е Господ бог. Толкова повече, че тогава разочарованията били жестоки. И тя намекна за Лафуас, когото бил убил: тя естествено разбираше, че навярно не му е станало приятно, и наистина човек можел да се поболее от такова нещо.

Паскал, който все още се сдържаше и гледаше в земята, се задоволи само да повтори:

— Мамо, моля ви, оставете ме.

— А не! Не искам да те оставя — извика тя с разпаленост, която ѝ бе обичайна въпреки възрастта. — Тъкмо затова съм дошла, да те стресна малко, та да те извадя от това състояние, дето те гризе... Не, така повече не може да продължава, не желая заради твоите истории целият град отново да започне да ни одумва... Искам да се лекуваш.

Той сви рамене, каза тихо, като на себе си, сякаш установяваше с тревога:

— Аз не съм болен.

— Как да не си болен! — подскочи Фелисите въвн от себе си. — Как да не си болен!... Наистина само един лекар може да не види... Ех, горкото ми момче, всички, които те срещат, са поразени: ти полудяваш от гордост и от страх!

Този път Паскал вдигна бързо глава и я загледа право в очите, но тя продължи:

— Това исках да ти кажа, щом никой друг не се наема да ти го каже. Та нали си на възраст, когато човек знае какво трябва да прави... Трябва да реагира, да си мисли за нещо друго, а не да се оставя така да го завладеят натрапчиви мисли, особено ако е от семейство като нашето... Известно ти е... Внимавай, лекувай се.

Той бе пребледнял, гледаше я все така втренчено, сякаш искаше да я изследва, да разбере какво е наследил от нея. Задоволи се да отговори:

— Права сте, мамо... Благодаря ви.

Като остана сам, Паскал отново седна до масата. Искаше да продължи четенето. Но както и преди не успяваше да се съсредоточи, за да разбере смисъла на думите, чиито букви се замъгляваха пред очите му. А изречените от майка му думи бръмчаха в ушите му, страхът, който от известно време се надигаше у него, нарастваше, затвърдяваше се и сега се натрапваше като заплаха от непосредствена, ясно определена опасност. Нима той, който допреди два месеца се хвалеше и ликуваше, че не е от рода, щеше да бъде тъй ужасно опроверган? Нима щеше да преживее болката да види как в собственото му тяло се проявява родовият недъг? Ще се срине ли в бездната на ужаса, когато усети, че е в ноктите на наследственото чудовище? Нали и майка му бе казала: той полудяваше от гордост и страх. Възвишената мисъл, въодушевяващата увереност, че ще премахне страданието, ще укрепи волята на хората, ще създаде едно здраво и по-издигнато човечество, всичко това е било вероятно начало на мания за величие. А в този страх от клопки, в това чувство, че е заобиколен от врагове, които са се настървили да го погубят, и че той трябва да ги дебне, лесно различаваше симптомите на манията за преследване. Всички злополуки в рода водеха до същия страшен край: бързо развиваща се лудост, после обща парализа и смърт.

От този ден Паскал обезумя. Състоянието на нервно изтощение, до което го бяха довели преумората и скръбта, не му позволяваше да отклони съзнанието си от тази натрапчива мисъл, че ще полудее и ще умре. Всички болестни усещания, които изпитваше — огромната отпадналост на ставане от сън, бученето в ушите, искрите пред очите, дори лошото храносмилане и кризите на нервен плач, — се превръщаха в сигурни доказателства за близко умопомрачение, от което смяташе, че е застрашен. В своя случай той напълно бе загубил способността си на проникателен диагностик, присъща на наблюдателните лекари; и ако все още продължаваше да разсъждава, объркваше и преиначаваше всичко поради душевната и физическа депресия, в която бе изпаднал. Вече нямаше власт над себе си, беше като луд от непрекъснато самоубеждаване, че ще полудее.

През този унил декември той ден след ден влошаваше състоянието си. Всяка сутрин решаваше да избяга от своята фиксидея, но пак отиваше във всекидневната, затваряше се и се залавяше с оплетеното повесмо на мислите си. Продължителното проучване на

наследствеността, значителните му изследвания, трудове допълнително го тровеха, даваха му непрекъснато все нови и нови доводи за тревога. На вечния въпрос, който си задаваше за своя наследствен случай, досиетата му отговаряха с всички възможни комбинации. А те бяха толкова много, че Паскал се объркваше. Ако се бе заблуждавал, ако не можеше да се постави извън тях като забележителен случай на вроденост, трябваше ли да се класифицира във възвратната наследственост, която прескача едно, две, дори три поколения? Неговият случай не беше ли просто проява на скрита наследственост, което би било едно ново доказателство в подкрепа на теорията му за семенната плазма? Или пък в него трябваше да се вижда само странността на наследствените прилики, внезапното изявяване в залеза на живота му на някой неизвестен прародител? Той вече не можеше да намери покой. Залови се да изясни своя случай, ровеше в бележките си, препрочиташе книгите си. Анализираше се, следеше най-дребните си усещания, за да извлече от тях факти, въз основа на които да може да се прецени. В дните, когато умът му бе поленив, когато му се струваше, че изпитва някакви особени зрителни смущения, бе склонен да приеме, че заболяването му се дължи главно на вродено нервно увреждане; когато пък му се струваше, че краката му се схващат, а ходилата му натежават и го болят, си въобразяваше, че става въпрос за наследственост по влияние, получена от някакъв външен фактор. И всичко се объркваше, Паскал стигаше дотам, че вече не можеше да се познае сред всички тези въображаеми страдания, които разтърсваха разстроения му организъм. И всяка вечер заключението му беше все същото, все същата камбана биеше на смърт в мозъка му: наследствеността, ужасната наследственост, страхът, че ще полудее.

През първите дни на януари Клотилд стана неволно свидетелка на една сцена, от която ѝ се сви сърцето. Беше седнала при един прозорец във всекидневната и четеше; прикриваше я високият гръб на креслото. Изведнъж Паскал, който от предишния ден не се бе появявал — седеше непрекъснато в стаята си, — влезе. С две ръце държеше разтворен пред очите си голям пожълтял лист хартия, който тя позна: беше родословното дърво. Той беше толкова съсредоточен, очите му бяха толкова втренчени, че Клотилд и да се покажеше, нямаше да я забележи. Просна Дървото на масата и продължи да го гледа с ужасен

въпросителен израз, който постепенно стана съкрушен и по страните на Паскал потекоха сълзи. Господи, защо Дървото не желаше да му отговори, да му каже на кого от дедите си прилича, за да впише своя случай на определеното за него листо при другите? Ако трябваше да полудее, защо Дървото не му кажеше ясно?

Това щеше да го успокои, защото си мислеше, че страданието му се дължи само на неизвестността. Сълзите замъгляваха погледа му, но той продължаваше да гледа, обсебен от нуждата да знае, от която накрая разумът му рухваше. Клотилд внезапно бе принудена да се скрие, защото го видя, че се отправя към шкафа и разтваря двете му врати. Той свали папките, хвърли ги на масата и започна трескаво да ги прелиства. Повтаряше се сцената от бурната нощ, когато, призовани, всички онези призраци бяха наизлезли от купищата книжа и препускаха в кошмарна върволица. Едно след друго той отправи към всеки от тях въпрос, гореща молба, настояваше да му кажат произхода на болестта му, надяваше се да чуе една думичка, шепот, които да му дадат някаква увереност. Отначало той само мърмореше неясно, после започнаха да се долавят думи, откъслечни фрази:

— Ти ли?... Ти ли?... Ти ли? О, старице, майко на всички ни, ти ли трябва да ми предадеш лудостта си?... Или ти, чичо, алкохоликът, старият разбойник, за твоето непоправимо пиянство ли трябва да плащам?... Ти ли, парализиращ се племенник, или ти, мистичният ми племенник, или ти, слабоумна племеннице, вие ли ми носите истината, като ми показвате някоя от формите на увреждането, от което съм засегнат? Или пък ти, племенник, който се обеси, или ти, племенник, който уби, или ти, племеннице, която умря скапана, ми предвещавате трагичния край, който и мен ще ме постигне в усмирителна риза или сред отвратително разложение на цялото ми същество?

И върволицата продължаваше да препуска. Всеки се възправяше и отминаваше като вихър. Досиетата оживяваха, придобиваха плът, блъскаха се с тропот на страдащо човечество.

— Ах, кой ще ми каже? Кой ще ми каже? Кой ще ми каже?... Този ли, който умря луд? Тази ли, която си отиде от туберкулоза? Този ли, когото парализата задуши? Тази ли, която физическото изтощение уби съвсем млада?... У кого е отровата, от която ще умра? И каква е тя — истерия, алкохолизъм, туберкулоза, живеница? И в какво ще ме

превърне — в епилептик, в атаксик, в луд?... Луд! Кой каза луд? Всички го казват — луд, луд, луд!

Ридания задушиха Паскал. Той отпусна помътената си глава между папките и плака дълго, разтърсван от тръпки. А Клотилд бе обзета от благоговеен ужас — усещаше да минава фатумът, който се разпорежда с родовете. Тихо стана и излезе, като сдържаше дъха си, защото ѝ бе ясно, че той дълбоко ще се засрами, ако заподозре, че е била там.

Последва дълъг период на потиснатост. Януари се случи много студен. Но небето си оставаше възхитително чисто, в прозрачната синева вечно грееше слънце. Във всекидневната, чиито прозорци гледаха на юг, беше приятно топло като в парник. Дори не палеха камината, слънцето не напускаше стаята, заливаше я с бледо злато, сред което бавно летяха мухи, пощадени от зимата. Не се чуваше друг шум, освен трептенето на крилата им. Цареше някаква уютна, закътана дрямка, сякаш старата къща бе запазила кътче пролет.

Тук Паскал един ден на свой ред чу края на един разговор, който влоши състоянието му. Той вече почти не излизаше от стаята си, преди да стане обед, и Клотилд беше във всекидневната с доктор Рамон, който току-що бе дошъл. Двамата седяха един до друг и тихо си приказваха на ясното слънце.

Рамон идваше за трети път тази седмица. Някои лични съображения, главно необходимостта да затвърди положението си в Пласан, го заставяха да не отлага повече женитбата си; и искаше да получи от Клотилд окончателен отговор. Вече няколко пъти трети лица, които бе заварвал тук, му бяха попречили да говори. Тъй като желаше да има нейното лична съгласие, бе решил да се обясни направо с нея в откровен разговор. Тяхната дружба, техните трезви и честни характери му позволяваха да предприеме подобна стъпка. И той усмихнато завърши, гледайки я в очите:

— Клотилд, уверявам ви, че това е най-разумната развръзка... Знаете, че отдавна ви обичам. Към вас изпитвам голяма нежност и дълбоко уважение... Това може би ви се струва недостатъчно, но ние чудесно се разбираме и съм уверен, че ще бъдем много щастливи заедно.

Клотилд не бе свела очи, тя също го гледаше открито, с приятелска усмивка. Беше наистина много красив, в силата на

младостта си.

— Защо не се ожените за дъщерята на адвоката Левек? — запита Клотилд. — Тя е по-хубава, по-богата от мен и знам, че би била толкова щастлива, ако... Приятелю, боя се, че правите глупост, като избирате мен.

Той не се раздражни, изглеждаше все така убеден в разумността на своето решение.

— Но аз не обичам госпожица Левек, а вас... Впрочем всичко вече съм обмислил, повтарям ви, че знам прекрасно какво правя. Приемете. И вие нямате по-добър избор.

Тогава тя стана сериозна и по лицето ѝ мина сянка, сянката на размислите, на почти неосъзнатите ѝ вътрешни борби, които от дълги дни я караха да се затваря в мълчание.

— Добре, приятелю, щом е напълно сериозно, позволете ми да не ви отговоря днес, оставете ми още няколко седмици... Учителят е наистина много зле, самата аз съм разстроена; а вие не бихте искали да ви дам съгласието си необмислено... Аз също ви уверявам, че изпитвам много хубаво чувство към вас. Но не бива да вземам решение сега. Вкъщи сме много нещастни... Съгласен сте, нали? Няма да ви карам да чакате дълго. — И за да смени разговора, добави: — Да, учителят ме тревожи. Исках да ви видя, да ви кажа... Преди няколко дни случайно го зърнах разплакан като дете. Уверена съм, че се страхува да не полудее... Онзи ден, когато говорехте с него, забелязах, че го наблюдавате. Кажете ми съвсем откровено, какво мислите за неговото състояние? Опасно ли е?

Доктор Рамон възрази:

— Съвсем не! Той е просто преуморен, разстроен!... Как може човек от неговата величина, който толкова се е занимавал с нервните заболявания, така да се заблуждава? Би било наистина отчайващо, ако най-ясните, най-силните умове се поддават на подобни паники... При неговия случай ще бъде най-добре да приложи своето изобретение. Защо не си прави тези подкожни инжекции?

И понеже девойката каза отчаяно, че той вече не я слуша, дори не иска да говори с нея, добави:

— Добре, тогава аз ще поговоря с него.

Тъкмо в този момент Паскал излезе от стаята си, привлечен от шума на гласовете им. Но като ги видя седнали толкова близо един до

друг, толкова оживени, толкова млади и красиви, сгрени от слънце, сякаш облечени в светлина, се спря на прага. И очите му се разшириха, а бледото му лице се сгърчи.

Рамон бе уловил ръката на Клотилд, за да я задържи още миг.

— Обещавате, нали? Искам сватбата да стане това лято... Знаете колко ви обичам. Ще чакам вашия отговор.

— Разбира се — отговори тя. — До един месец ви обещавам...

Паскал почувствува, че му се завива свят, политна. Ето че сега този момък, негов приятел, негов ученик, се вмъкваше в дома му, за да го краде. Трябваше да очаква тази развръзка, но внезапната новина за една възможна женитба го изненадваше, смазваше го като непредвидена злополука, която окончателно проваляше живота му. Това същество, което той бе създал, което считаше за свое, значи щеше да си отиде без съжаление, щеше да го остави да агонизира сам в тази дупка. А предишната вечер Клотилд така го бе измъчила, че се бе запитал дали да не се раздели с нея за спокойствието и на двама им. И ето че сега, като я гледаше с този мъж, като я чуваше как обещава да му отговори, като помислеше, че тя ще се омъжи, че скоро ще го напусне, сякаш нож се забиваше в сърцето му.

Той пристъпи тежко, двамата млади се обърнаха, леко смутени.

— Ах, вие ли сте, учителю, тъкмо говорехме за вас — весело каза след миг Рамон. — Да, съзаклятничехме, щом трябва да признаем... Кажете, защо не се лекувате? Нямайте нищо сериозно, за две седмици ще се съвземете.

Паскал, който се бе отпуснал на един стол, продължаваше да ги гледа. Има силата да се овладее, лицето му с нищо не издаде болката от нанесената му рана. Положително щеше да умре от нея и никой нямаше да подозре от какво загива. Но за него бе облекчение, че може да се разгневи, остро да откаже дори чаша билков чай.

— Да се лекувам! Има ли смисъл?... С моето старо тяло е свършено, нали така?

Рамон настоя с усмивка на улегнал човек.

— Вие сте по-як от всички нас. Това е просто случайно заболяване и много добре знаете, че имате лекарство против него... Направете си вашите инжекции...

Не успя да продължи. Чашата бе преляла. Паскал се ядоса, попита дали не искат той да се убие, както бил убил Лафуас. Неговите

инжекции! Хубаво изобретение, няма що, можел да се гордее с него! Отрече медицината, закле се, че повече няма да докосне болен. След като човек станел негоден за нищо, по-добре било да умре, това щяло да бъде най-добре за всички. И дори щял да побърза...

— Е, недейте така! — каза накрая Рамон, като реши да се сбогува, за да не го дразни повече. — Оставям ви на Клотилд и съм спокоен... Клотилд всичко ще уреди.

Но случилото се тази сутрин бе за Паскал последният удар. Още привечер си легна и до другата вечер не отвори вратата на стаята си. Накрая Клотилд се разтревожи, но напразно му чука с юмрук; никакъв звук не ѝ отговори. Дойде и Мартин, взе да моли господаря през ключалката поне да ѝ каже дали няма нужда от нещо. Цареше мъртво мълчание, сякаш стаята бе празна. Сутринта на следващия ден девойката случайно натисна дръжката на вратата и тя се отвори — може да бе отключена от часове. И Клотилд успя да влезе свободно в тази стая, където не бе стъпвала, голяма, студена стая със северно изложение; видя само тясно желязно легло без завеси, в един ъгъл — приспособление за душ, дълга маса от черно дърво, столове, а на масата, на полици покрай стените — цяла алхимическа лаборатория: хаванчета, спиртници, апарати, инструменти. Паскал бе станал и се бе облякъл; седеше на леглото, което с голяма мъка бе оправил сам.

— Значи не искаш да те лекувам? — развълнувано и плахо попита тя, без да се реши да пристъпи по-навътре в стаята.

Той унило махна с ръка.

— О, можеш да влезеш, няма да те набия, вече нямам сили.

И от този ден той започна да търпи нейното присъствие, разреши ѝ да се грижи за него. Но му се случваше да капризничи, от болезнена стеснителност не искаше тя да влиза, ако не беше станал, и тогава я караше да му праща Мартин. Впрочем той рядко се излежаваше. Местеше се от стол на стол, не можеше да върши никаква работа. Състоянието му още повече се бе влошило, напълно се бе отчаял, съсипваха го мигрени и стомашни смущения, нямал сили, както казваше, да направи и крачка, всяка сутрин си мислеше, че следващата нощ ще спи в Тюлет при лудите. Слабееше, лицето му бе измъчено, с някаква трагична красота под гъстите бели коси, които продължаваше да сресва с някакъв остатък от суетност. Приемаше да се грижат за него, но грубо отказваше всяко лекарство, бе загубил вяра в

медицината. Клотилд изцяло му се посвети. Откъсна се от всичко друго. Отначало ходеше на утринна, после въобще вече не стъпваше в черква. Нетърпеливият ѝ стремеж към сигурност и щастие сякаш бе започнал да намира удовлетворение в това всекиминутно занимание около един човек, който ѝ беше скъп и когото искаше отново да види добър и весел. Цяла се посвети на тези грижи, забравяше себе си в желанието си да постигне щастие чрез щастieto на другиго; и го правеше несъзнателно, само под импулса на женското си сърце, не си даваше сметка, че преживява криза, която дълбоко я променя. Продължаваше да мълчи по спора, който ги бе разделил, още не ѝ идваше наум да се хвърли на врата му и да му извика, че е негова, че той може да се възвърне към живота, след като тя се предава. В нейното съзнание тя беше просто една любеща дъщеря, която го гледа, както би го гледала всяка роднина. И всичко това беше много чисто, много целомъдрено — нежни грижи, непрестанно внимание, такава пълна всеотдайност, че сега дните ѝ течаха бързо, лишени от мъчителната мисъл за отвъдното, изцяло погълнати от старанието да го излекува.

Наложил се да води истинска борба, за да го накара да си слага инжекции. Отначало той се гневеше, отричаше стойността на откритието си, казваше, че е глупак. Клотилд също започваше да вика. Сега тя бе тази, която вярваше в науката, негодуваше, че той се съмнява в способностите си. Паскал дълго упорствувал, после отстъпил от умора пред надмощието, което девойката бе взела, искаше просто да си спести нежните кавги, които тя започваше всяка сутрин. Още от първите инжекции, макар да не признаваше, Паскал почувствувал голямо облекчение. Главата му се освобождавала, силите му малко по малко се възвръщали. Тя тържествувала, обзе я горд възторг от него, хвалеше метода му, възмущавала се, че той не се възхищава от себе си като от пример за чудесата, които може да прави. Паскал се усмихвал, започвал да разбира своя случай. Рамон бе казал истината: ставал въпрос за нервно изтощение, все пак може би щеще да се оправи.

— Ех, само ти си ми лекарството, момиченце — казвал той; не искаше да издаде надеждата си. — Знаеш ли, доколко ще подействуват лекарствата, зависи от ръката, която ги дава.

Но възстановяването му се проточи до края на февруари. Времето беше все така ясно и студено, нито ден слънцето не преставаше да залива стаята със своите бледи лъчи и да я топли. Но от време на време Паскал отново изпадаше в черна меланхолия, страховете му се възвръщаха и тогава отчаяната му болногледачка трябваше да седи на другия край на стаята, за да не го дразни допълнително. В такива часове той губеше вяра, че ще оздравее, говореше горчиво, с нападателна ирония.

В един от тези лоши дни Паскал се приближи до прозореца и зърна съседа господин Беломбр. Пенсионираният учител оглеждаше своите дървета, за да провери дали имат много цветни пъпки. При вида на толкова коректния и изправен старец, който сякаш не знаеше какво е болест, на неговото егоистично спокойствие, Паскал изведнъж се ядоса.

— Ах — измърмори той, — ето тоя например никога няма да се преумори, никога няма да седне да се тормози, та да рискува живота си!

И като започна оттам, направи цяла иронична възхвала на егоизма. Да си сам на света, да нямаш нито приятел, нито жена, нито дете, какво блаженство! Нима този суров скъперник, на когото четиридесет години се е налагало да удря шамари само на хорските деца, който се е оградил от всичко, няма дори куче, държи само един глухоням градинар, по-възрастен и от него, не олицетворявал най-големия възможен сбор от щастие на тази земя? Никаква обвързаност, никакъв дълг, никаква грижа освен за собственото си скъпоценно здраве! Ето това било мъдрец, щял да живее до сто години.

— Ах, страхът от живота! Честна дума, няма по-изгодна подлост... И като си помисля, че аз понякога съжалявам, дете нямам край себе си собствено дете! Имаме ли право да раждаме нещастници? Трябва да се убива лошата наследственост, да се убие животът... Единственият порядъчен човек е ей този подлец!

Господин Беломбр продължаваше да обикаля между крушите си под мартенското слънце. Не си позволяваше нито едно по-бързо движение, пестеше свежата си старост. Посред алеята видя камък, отстрани го с бастуна, после мина бавно.

— Я го виж!... Гледай колко е запазен, колко е красив, как цялата небесна благодат се е изсипала върху особата му! Не знам по-щастлив

човек.

Клотилд мълчаливо страдаше от тази ирония на Паскал, отгатваше каква болка крие. Обикновено тя защищаваше господин Беломбр, а сега усещаше как в нея се надига възмущение. Очите ѝ се насълзиха и тя отговори простичко с тих глас:

— Да, но него никой не го обича.

Това веднага прекрати мъчителната сцена. Сепнат като от удар, Паскал се обърна, погледна я. Внезапна нежност овлажни и неговите очи. Отдалечи се, за да не заплаче.

Така още дни и дни се редуваха, ту добри, ту лоши. Много бавно възвръщаше силите си; отчайваше го главно това, че щом се заловеше за работа, започваше обилно да се поти и му се струваше, че ако продължи, положително ще припадне. А ясно чувствуваше, че оздравяването му ще се протака, докато не започне да работи. Междувременно интересът му към неговите обичайни изследвания отново се бе пробудил, той препрочиташе последните страници, които бе написал; и заедно с това пробуждане на учения в него се връщаха и предишните му тревоги. По едно време изпадна в такава депресия, че сякаш цялата къща бе изчезнала: можеха да го ограбят, всичко да вземат, всичко да унищожат, той дори нямаше да осъзнае бедата. После обаче започна отново зорко да внимава, опипваше джобовете си, за да се увери, че ключът на шкафа е там.

Но една сутрин, когато бе останал по-дълго в леглото и излезе от стаята си едва към единадесет, видя във всекидневната Клотилд, която спокойно рисуваше много точно с пастели цъфнало бадемово клонче. Тя вдигна усмихната глава, взе ключа, сложен до нея на стойката, и му го подаде.

— Прибери го, учителю.

Изненадан, той не разбра и загледа предмета, който тя му подаваше.

— Какво?

— Ключа от шкафа, вчера трябва да е паднал от джоба ти. Тази сутрин го намерих на пода.

Паскал го взе необикновено развълнуван. Погледна го. Погледна Клотилд. Значи бе свършено? Тя няма повече да го преследва, минал ѝ е бесът всичко да открадне, всичко да изгори! И като видя, че и тя е много развълнувана, в сърцето му нахлу огромна радост.

Хвана я, разцелува я.

— Ах, момиченце, да можехме да не бъдем толкова нещастни!

После отиде при работната си маса, отвори едно чекмедже и хвърли в него ключа, както правеше преди.

Оттогава силите му се възвърнаха, оздравяването му се ускори. Още бяха възможни влошавания на състоянието му, защото здравето му бе много разклатено, но той вече успяваше да яде, дните не се влачеха толкова тягостно. А и слънцето грееше по-силно, във всекидневната вече ставаше толкова горещо, че понякога трябваше да притварят капациите. Паскал отказваше да приема гости, едва понасяше присъствието на Мартин, а когато идваше майка му да го види, поръчваше да ѝ кажат, че спи. И бе доволен само в тази прелестна самота, ограден от грижите на своята до вчера разбунтувана, враждебна, днес покорна ученичка. Понякога дълго мълчаха, без да се притесняват. Мислеха, мечтаеха, обзети от безкрайна нежност.

Един ден обаче Паскал седеше много съсредоточен. Вече се бе убедил, че болестта му е била случайна и че наследствеността не е имала никакъв дял в нея. Но все пак се чувствуваше изпълнен със смирение.

— Господи — прошепна той, — колко дребно нещо сме ние! А аз смятах, че съм толкова як, толкова се гордеех със силния си ум! Но ето че от малко мъка, от малко умора едва не полудях!

Той замълча, отново се замисли. Очите му се проясниха: окончателно се бе овладял. После мъдро и смело си наложи да продължи:

— Главно заради теб съм доволен, че съм по-добре.

Клотилд вдигна глава, не бе разбрала.

— Защо заради мен?

— Ами да, за сватбата ти... Сега вече ще можем да определим деня.

Тя го гледаше все така удивено.

— Ах, вярно, моята сватба!

— Искаш ли още сега да решим за втората седмица на юни?

— Да, втората седмица на юни, добре.

Повече не говориха. Тя наведе очи към ръкоделието си, докато, загледан надалеч, той седеше неподвижен, с умислено лице.

VII

Този ден, като стигна в Сулейад, старата госпожа Ругон зърна Мартин, която садеше праз в зеленчуковата градина. Тя реши да се възползува от случая и тръгна към прислужницата, за да поговори с нея и да измъкне някои сведения, преди да влезе в къщата.

Времето минаваше и старицата се бе отчаяла от „дезертирането на Клотилд“, както тя се изразяваше. Вече усещаше, че никога няма да се добере до досиетата с нейна помощ. Момичето се погубваше, сближаваше се с Паскал, откакто се грижеше за него; и до такава степен се бе развалило, че тя отдавна не го виждаше на черква. Така че Фелисите се връщаше към първоначалния си план: да отдалечи Клотилд, а когато синът ѝ бъде сам и то се знае, по-слаб, да го спечели. Понеже не бе успяла да убеди девойката да отиде при брат си, сега се бе заловила с женитбата ѝ. Ако можеше, още на другия ден би я хвърлила в ръцете на доктор Рамон и бе възмутена от това непрекъснато отлагане. Така че този следобед идваше, водена от трескавото желание да ускори развитието на нещата.

— Добър ден, Мартин... Как сте вкъщи?

Както бе коленичила, с ръце целите в пръст, прислужницата вдигна глава. Над бледото си лице, за да го пази от слънцето, бе вързала кърпа върху бонето.

— Ами както обикновено, госпожа, горе-долу караме.

И се разприказваха. Фелисите се отнасяше с нея като е доверено лице, с предана мома, станала член на семейството, на която можеше всичко да се каже. Най-напред я попита дали доктор Рамон не е идвал тази сутрин. Идвал бил, но разговаряли само за обикновени неща, това било сигурно. Тогава Фелисите се отчая, защото бе срещнала Рамон предишния ден и той ѝ бе признал, че още нямал окончателен отговор, а сега бързал поне да получи съгласието на Клотилд. Не можеше да продължава така, тя трябваше да накара девойката да даде дума.

— Прекалено е деликатен — извика старата госпожа Ругон. — И му го казах, знаех, че и тази сутрин няма да посмее да я притисне

натясно... Но сега аз ще се намеся. Ще видим дали няма да я накарам да се реши. — Поуспокой се и добави: — Син ми се оправи, вече няма нужда от нея.

Мартин, която отново се бе заловила да сади праз, превита на две, бързо стана.

— Е, това си е точно така!

И похабеното ѝ от тридесет години слугуване лице пламна. Откакто господарят ѝ почти не я търпеше край себе си, в нея се бе отворила кървава рана. През цялото си боледуване я бе отстранявал, все по-рядко приемаше нейните услуги и накрая не я пускаше да припари в стаята му. Тя смътно се досещаше какво става, измъчваше я инстинктивна ревност, защото обожаваше своя господар, чиято вещ си бе останала вече толкова години.

— Така си е, не ни трябва!... Аз на господаря му стигам.

И тогава тя, която беше толкова сдържана, заговори за работата си в градината, каза, че намира време да си гледа зеленчуците, за да спестят някоя надница за градинар. Вярно, че къщата била голяма, но човек като не се боял от работа, все се оправял. Пък и щом госпожицата ги напуснела, щяла да прислужва на един човек по-малко. И очите ѝ неволно заблестяха при мисълта за голямата самота, за щастливото спокойствие, сред което щяха да живеят, след като момичето си отидеше.

Сниши глас:

— На мен ще ми е мъчно, щото на господаря сигурно ще му бъде много тежко. Никога и през ум не ми е минавало, че ще пожелае такава раздяла... Само че, госпожа, и аз мисля като вас, трябва. Иначе ме е страх, че накрая госпожицата тук ще пропадне и значи бог ще загуби още една душа... Ех, тъжно е, често ми става толкова тежко, че сърцето ми ще се пръсне!

— Те са горе, нали? — каза Фелисите. — Ще се кача да поговоря с тях и ще ги накарам да приключат тази работа.

Слезе след един час и отново, се отби при Мартин, която довършваше саденето все така на колене в меката пръст. Горе, като започнала да разправя за разговора си с доктор Рамон и че той чакал с нетърпение да узнае съдбата си, още при първите думи забелязала, че Паскал е на негова страна: бил сериозен, кимал с глава, сякаш за да покаже, че това нетърпение му се струва естествено. Самата Клотилд

престанала да се смее и поне на вид я слушала почитателно. Но изразила известна изненада. Защо я карали да бърза? Учителят бил определил деня на сватбата за втората половина на юни, така че имала още цели два месеца. Брактът бил нещо толкова сериозно, че наистина можели да я оставят да размисли и да даде съгласието си в последната минута. Впрочем тя говорела за всичко това като разумно момиче, сякаш била решила какво ще отговори. Така че Фелисите се видяла принудена да се задоволи с очевидното желание на двамата нещата да бъдат доведени до най-благоприятен край.

— Да ви кажа право — заключи тя, — мисля, че всичко вече е уредено. Явно е, че той не желае да пречи, а тя, изглежда, иска само да не избързва, да провери чувствата си, преди да се обвърже за цял живот... Ще ѝ оставя още една седмица да мисли.

Седнала на петите си, с помръкнало лице, Мартин втрещено гледаше в земята.

— Да, да — тихо прошепна тя, — от някое време госпожицата много мисли. Намирам я все в някой ъгъл. Говориш ѝ, не ти отговаря. И очите ѝ едни такива обърнати, като на човек, дето му се готви болест... Нещо става... тя не е същата, не е същата...

После Мартин, която не можеше да седи със скръстени ръце, взе садилото и набучи един стрък праз. А старата госпожа Ругон, поуспокоена, уверена, че бракът, както казваше, ще стане, си тръгна.

И наистина Паскал очевидно приемаше брака на Клотилд като нещо решено, неизбежно. Не заговори повече с Клотилд по въпроса. Редките намеци, които правеха по този повод в своите непрекъснати разговори, не нарушаваха спокойствието им, сякаш двата месеца, които им оставаха да живеят заедно, никога нямаше да свършат, сякаш бяха цяла вечност, чийто край те нямаше да видят. Клотилд го поглеждаше усмихнато, с красиво неопределено движение отлагаше за по-късно неприятностите, решенията, поверяваше съдбата си на благотворния живот. Паскал вече бе оздравял и всеки ден си възвръщаше силите; тежко му беше само когато трябваше да се прибере в самотната си стая вечер, след като девойката си бе легнала. Ставаше му студено, тръпки го побиваха, като си помислеше, че идва време, когато ще бъде постоянно сам. Дали настъпващата старост не го караше да трепери така? Отдалеч тя му се струваше като някаква мрачна страна и още отсега усещаше как там всичките му сили ще се

стоят. В такива минути съжалението, че няма жена, че няма дете, се превръщаше в бунт и сърцето му се свиваше от непоносима мъка.

Ах, защо не бе живял! Някои нощи стигаше дотам, че проклинаше науката, обвиняваше я, че му е отнела голяма част от мъжествеността. Оставил се бе работата да го погълне, тя бе изяла мозъка му, изяла бе сърцето му, изяла бе мускулите му. И от цялата тази самотна страст се бяха родили само книги, изписана хартия, която вероятно вятърът щеше да отнесе, чиито студени страници вкочаняваха ръцете му, когато ги прелистваше. Нямаше жива женска гръд да я притисне в обятията си, нямаше топла детска косица да я целуне! Беше сам в леденото си легло на учен егоист и сам щеше да умре в него. Наистина ли щеше да умре така? Нямаше ли да вкуси щастието на простите хамали, на каруцарите, чиито камшици плющяха под прозорците му? Втрисаше го при мисълта, че трябва да бърза, защото времето му вече свършва. Тогава в жилите му напиреха като буен поток всичките му потискани и насъбрани желания, цялата му неизживяна младост и той се кълнеше, че още ще обича, че ще живее, за да познае страстите, до които не се бе докосвал, да ги вкуси до една, преди да стане старец. Щеше да чука по вратите, да спира минувачите, да скита из полето и града. После, на другия ден, след като се изкъпеше и излезеше от стаята си, цялата тази треска се успокояваше, жарките образи избледняваха и той отново изпадаше в присъщата си стеснителност. Но на следващата нощ страхът от самотата го хвърляше в същата безсъница, кръвта му пламваше, започваше същото отчаяние, същият бунт, същото желание да не умре, без да познае жената.

През тези пламенни нощи, разтворил широко очи в мрака, той непрекъснато се връщаше към същия блян. Минаваше млада скитница, чудно красива двадесетгодишна девойка, влизаше, коленичеше пред него с израз на покорно обожание и той се оженваше за нея. Тя бе тръгнала да търси любовта, както се случва в старите сказания, бе вървяла, водена от една звезда, за да отиде при стар, могъщ и славен цар и да го излекува. А старият цар беше той. Тя го обожаваше и нейните двадесет години правеха чудо: подмладяваха го. Той излизаше тържествуващ от прегръдките ѝ, възвърнал си бе вярата, куража да живее. Паскал имаше една Библия от XV век, украсена с наивни гравюри на дърво, една от тях особено го привличаше: старият цар Давид се прибира в покоите си, опрял ръка на голото рамо на Ависага,

младата сунамитка^[1]. И четеше текста на отсрещната страница: „Когато цар Давид остаря и изпълни години, завиваха го с дрехи, ала не можеше да се стопли. Тогава неговите слуги му казаха: «Нека потърсят за нашия цар-господар млада девица, за да стои при царя, да го гледа и да лежи при него — и ще бъде топло на нашия цар-господар.» И търсиха по всички израилски предели хубава девица, и намериха Ависага, сунамитка, и я доведоха при царя. Девицата беше много хубава; тя гледаше царя и му прислужваше.“ Тръпките на стария цар не вледеняваха ли сега и него, щом си легнеш сам под мрачния таван на стаята си? А младата скитница, поклонницата на любовта, която неговите мечти му довеждаха, не беше ли благочестивата и покорна Ависага, страстната поданица, която цяла се предаваше на своя господар само за негово благо? Той винаги я виждаше до себе си като робиня, щастлива да изчезне в него, тя дебне и най-малките му желаниа и е тъй сияйно красива, че му стига, за да бъде непрекъснато радостен, тъй нежна, че когато е с нея, сякаш го обливат с благовонни масла. Когато от време на време прелистваше старинната Библия, той се спираше и на други гравюри и въображението му се рееше из този изчезнал свят на патриарси и царе. Каква вяра в дълголетieto на мъжа, в неговата творческа сила, в неговото всевластие над жената, какви необикновени истории за столетници, които още оплодяват съпругите си, делят ложето си със своите прислужници, приемат минаващи млади вдовици и девици! Ето например стогодишният Аврам, баща на Измаил и на Исак, съпруг на сестра си Сара, господар на покорната Агар^[2]. И прелестната идилия на Вооз и Рут, младата вдовица^[3], която дошла във Витлеемската земя по време на жътвата на ечемика и една топла нощ легнала да спи при нозете на господаря и той разбрал, че тя си иска правото по закон като жена на негов роднина, и се оженил за нея. И целият този свободен напор на един силен и жилав народ, чието дело щеше да завоюва света, тези мъже с никога неугасваща мъжественост, тези винаги зачеваци жени, това плодовито и упорито продължаване на рода сред престъпления, прелюбодеяния, кръвосмешения, неподобаващи на възрастта и разума любовни отношения. И сред наивните стари гравюри блянт му сякаш постепенно придобиваше реалност. Ависага влизаше в тъжната му стая, изпълваше я със светлина и ухания, разтваряше голите си ръце,

голите си бедра, цялата си божествена голота, за да му поднесе в дар царствената си младост.

Ах, младостта! Как ненаситно жадуваше Паскал за нея! В залеза на живота му този страстен порив беше бунт против заплашващата го старост, той отчаяно мечтаеше да се върне назад, да започне отново. И в това желание да започне всичко отново нямаше само съжаление за онези първи щастия, за онези безценни мъртви часове, на които споменът придава такова очарование; имаше и твърдо намерение този път да използва здравето и силата си, нищо да не губи от радостта да обича. Ах, младостта! Как би впил зъби в нея, как лакомо би я изживял отново, за да я изяде и изпие докрай, преди да остарее. Когато си припомняше какъв е бил на двадесет години, строен, силен като млад дъб, с блестящи зъби, с гъста черна коса, обземаше го тревожно вълнение. Как възторжено би приветствувал тези дарове, които някога бе пренебрегвал, ако някакво чудо му ги върнеше! Женската младост, първото минаващо момиче го смуцаваха, дълбоко го разнежваха. Често дори това ставаше независимо от личността на жената. Вълнуваше го самият образ на младостта, чистата миризма и сиянието, което тя излъчваше, ясните очи, гладките устни, свежите страни, главно нежният атлазен, закръглен врат, засенчен на тила от меки пухкави къдри. В неговите представи младостта беше винаги тънка и висока, божествено стройна в спокойната си голота. Погледът му проследяваше видението, в сърцето му нахлуваше безкрайно желание. Само младостта беше добра и желана, тя беше цветето на света, единствената красота, единствената радост, единственото истинско благо, наред със здравето, което природата можеше да даде на живота съществуване. Ах, да започне отново, да бъде още веднъж млад, да обхване в една прегръдка цялата женска младост!

Сега, откакто хубавите априлски дни обсипваха плодните дървета с цвят, Паскал и Клотилд отново започнаха утринните си разходки из Сулейад. За него това бяха първите излизания след болестта; Клотилд го завеждаше до вече напечения харман, после обикаляха из алеите на боровата горичка и се връщаха на терасата, пресечена само от тесните сенки на двата столетни кипариса. Тук залетите със слънце стари плочи изглеждаха бели, огромният хоризонт се разгръщаше под сияйното небе.

Една сутрин Клотилд толкова бе тичала, че се прибра много оживена, трептеше от смях и беше толкова весело разсеяна, че се качи във всекидневната, без да си махне градинската шапка и лекото дантелено шалче, което си бе вързала на врата.

— Ох, горещо ми е!... — каза тя. — Ама че съм глупава, не си оставих нещата долу! После ще ги сваля.

Влизайки, бе хвърлила шалчето на едно кресло. Ръцете ѝ нетърпеливо се мъчеха да развържат панделките на голямата сламена шапка.

— Е, сега пък ги стегнах на възел. Няма да се оправя. Ще трябва да ми помогнеш.

Също възбуден от чудесната разходка, Паскал се развесели, като я гледаше толкова красива, толкова щастлива. Приближи се, налагаше се да застане съвсем до нея.

— Чакай, вдигни си брадичката... Е, не мърдай, няма да успея.

Тя се размя по-високо. Паскал виждаше как звънка вълна от смях напират в гърдите ѝ. Пръстите му неволно докосваха онази прелестна част на врата под брадичката, където кожата беше като топла коприна, и се объркваха. Клотилд беше с много изрязана рокля и през този отвор той вдишваше букет от живи ухания на жена: чистата миризма на нейната младост, сгрята на яркото слънце. Изведнъж му се зави свят, помисли, че ще припадне.

— Не, не! Няма да мога, ако не стоиш мирно!

Кръвта биеше в слепоочията му, пръстите не му се покоряваха, а тя още повече се изви назад, несъзнателно подлагайки го на изкушение с девствената си съблазнителност. Приличаше на неговото царствено младо видение: ясните очи, гладките устни, свежите страни и главно нежният атлазен и закръглен врат, засенчен на тила от меки пухкави къдри. И Паскал я усещаше — тънка, стройна, с малки гърди, божествено разцъфтяла.

— Ето, готово! — извика тя.

Сам не знаеше как бе развързал панделките. Стените се въртяха, сега я видя гологлава, с грейнало лице като звезда, тя се смееше и тръскаше русите си къдри. Тогава той се изплаши, че отново ще я обгърне с ръцете си и ще започне да я целува лудо навсякъде, където видеше голо местенце. И побягна, отнасяйки шапката ѝ, която още държеше.

— Ще я закача във вестибюла... — измърмори той. — Почакай, трябва да кажа нещо на Мартин.

Долу се скри в изоставения салон и завъртя ключа. Трепереше от страх да не би тя да се разтревожи и да тръгне да го търси. Беше обезумял, изплашен, сякаш току-що бе извършил престъпление. Заговори на глас и изтръпна, като чу първия вик, който излезе от устните му:

— Винаги съм я обичал, безумно съм я желал!

Да, обожавал я бе, откакто бе станала жена. Изведнъж видя, видя ясно каква жена беше сега Клотилд, как безполовото хлапе се бе превърнало в това чаровно същество, създадено за любов, с тези дълги, изваяни крака, стройно, силно тяло, със закръглени гърди, закръглен врат, закръглени гъвкави ръце. Тилът, раменете ѝ бяха като чисто мляко, като бяла, гладка, безкрайно нежна коприна. Беше чудовищно, но беше истина: той жадуваше за всичко това, изпитваше опустошителен глад за тази младост, за това цвете с толкова чиста плът, толкова уханно.

Тогава Паскал, който се бе отпуснал на един куц стол и бе закрил лицето си с длани, сякаш за да не вижда слънчевата светлина, се разрида. Господи! Какво щеше да стане с него? Момиченце, което неговият брат му беше поверил, което той бе отгледал като добър баща и което днес, вече станало жена, бе тази двадесет и пет годишна изкусителка, жената в цялото си върховно всемогъщество! Чувствуваше се по-обезоръжен, по-безпомощен от дете.

И отвъд физическото желание той изпитваше към нея огромна нежност, влюбен беше в нравствената и духовната ѝ природа, в честността на чувствата ѝ, в хубавия ѝ, толкова смел, толкова ясен ум. Дори тяхното разногласие, дори този тревожен интерес към тайнственото, който я измъчваше, ѝ придаваха още по-голямо обаяние, сякаш беше някакво различно от него същество, в което той откриваше малко от безкрайността на нещата. Тя му харесваше със своя бунт, когато му се противопоставяше. Беше му другарка и ученичка, виждаше я такава, каквато я беше създал със своето голямо сърце, страстна откровеност, побеждаващ разум. И му беше винаги необходима, винаги присъствуваше в съзнанието му, той не си представяше, че би могъл да диша във въздух, в който нея вече няма да я има, нужен му беше нейният дъх, нужни му бяха разветите ѝ поли

край него, мисълта ѝ, обичта, с която усещаше, че го огражда, погледите ѝ, усмивката ѝ, целият ѝ женствен всекидневен живот, който тя му даряваше и който нямаше да има жестокостта да му отнеме. При мисълта, че тя ще си отиде, сякаш небето се сриваше над него; това щеше да бъде край на всичко, последната тъма. Само тя съществуваше на света, тя само беше възвишена и добра, единствената умна и мъдра, единствената красива и красотата ѝ беше истинско чудо. И щом я обожаваше и я бе създал, защо не се качеше горе и не я вземеше в обятията си, не я целунеше като идол? И двамата бяха напълно свободни, за нея нямаше нищо неизвестно и бе на възраст да стане жена. Ето това щеше да бъде щастие.

Паскал престана да плаче; изправи се, понечи да тръгне към вратата. Но изведнъж отново се отпусна на стола и се разрида отчаяно. Не, не! Това бе отвратително, невъзможно! Почувствувал бе своите бели коси като лед на главата си. Ужаси се от петдесет и деветте си години, от своята старост, при мисълта за нейните двадесет и пет.

Отново потрепери от страх, че тя напълно го е завладяла и той ще бъде безсилен против всекидневното изкушение. Представи си как ще го кара да ѝ развързва панделките на шапката, как ще го вика за някоя поправка в работата ѝ и той ще трябва да се навежда над нея; виждаше се как заслепен, влуден впива устни във врата ѝ, в тила ѝ. Или още по-лошо: непоправимото, неволната прегръдка, когато привечер и на двамата не им се иска да повикат Мартин да донесе лампата и ги облива нега, докато съучастницата ноц бавно се спуска. И у него се надигаше гняв против тази възможна, дори сигурна развързка, ако не намереше сили да се разделят. От негова страна това щеше да бъде най-грозно престъпление, злоупотреба с доверие, долно прелъстителство. Бунтът му стигна дотам, че този път стана решително и си наложи да се качи във всекидневната. Щеше да се бори.

Горе Клотилд спокойно се бе заловила за работа. Дори не обърна глава, само каза:

— Колко се забави! Помислих, че си намерил петдесет сантиметра грешка в сметките на Мартин.

Тази обичайна шега за скъперничеството на прислужницата го разсмя. И той също спокойно се настани пред масата си. Повече не разговаряха до обедата. Откакто бе при нея, го завладя дълбока нежност

и го разведри. Посмя да я погледне и нейният тънък профил, видът ѝ на прилежно голямо момиченце го трогна. Беше ли сънувал този кошмар долу? Тъй лесно ли щеше да бъде победен?

— Ах! — възкликна той, когато Мартин ги повика. — Толкова съм гладен! Ще видиш какви мускули ще хвана!

Тя весело отиде и го улови под ръка.

— Точно така, учителю! Трябва да бъдеш весел и силен!

Но през нощта, когато се прибра в стаята си, мъчението отново започна. При мисълта, че ще я загуби, бе принуден да зарови лице във възглавницата, за да заглуши стоновите си. Заредиха се все по-ясни картини: виждаше я в прегръдките на друг, как отдава на друг своето девствено тяло и жестока ревност го изтезаваше. Никога нямаше да намери в себе си достатъчно мъжество, за да се съгласи на подобна жертва. Най-различни планове се блъскаха в бедната му пламнала глава: да я отклони от женитбата и да я задържи при себе си, без тя някога да подозре страстта му; да замине с нея, да пътуват от град на град, да заеме своя и нейния ум с безкрайни изследвания, за да запази дружбата им на учител и ученичка; или дори, ако се наложи, да я прати при брат ѝ да го гледа, защото по-добре да я загуби, отколкото да я отстъпи на съпруг. И при всяко от тези разрешения усещаше как във властното си желание да я притежава цялата сърцето му се разкъсва и вие от болка. Вече не се задоволяваше с нейното присъствие, искаше да бъде негова, за него, в него — такава сияйна, каквато изникваше от мрака на стаята, с чистата си голота, облечена само с вълните на разпуснатите си коси. Ръцете му прегръщаха пустотата. Той стана от леглото, залитайки като пиян; и едва когато се озова в тъмното спокойствие на всекидневната, бос на пода, се пробуди от този пристъп на лудост. Господи! Къде отиваше? Да почука на вратата на заспалото дете ли? Може би да изкърти тая врата с рамо? Лекото чисто дишане, което му се стори, че чува сред дълбоката тишина, го удари в лицето, повали го като свещен вятър. И той се върна и рухна на леглото си в припадък на срам и на ужасно отчаяние.

Когато стана на другата сутрин, разбит от безсънната нощ, Паскал бе взел решение. Окъпа се като всеки ден и се почувствува укрепнал, по-здрав. Намислил бе да накара Клотилд да даде дума на доктор Рамон. Струваше му се, че след като тя ясно обещае да се омъжи, това безвъзвратно решение ще го облекчи, ще му запрети всяка

безумна надежда. То щеше да бъде още една, и то непреодолима преграда между нея и него. Впоследствие той щеше да бъде въоръжен против страстта си и ако продължеше да страда, страданието му щеше да бъде лишено от този ужасен страх, че ще стане безчестен човек, че някоя нощ ще излезе от стаята си, за да я обладае преди другия.

Сутринта, когато обясни на Клотилд, че тя не може повече да протака, че е длъжна да даде определен отговор на добрия момък, тя отначало сякаш се изненада. Загледа го право в очите; и той има силата да не се смути, просто настоя с известно огорчение, като че му беше мъчно, че трябва да ѝ каже тези неща. Най-после тя се поусмихна, извърна глава:

— Учителю, искаш да се махна ли?

Той не отговори направо.

— Миличко, уверявам те, става просто смешно. Рамон би имал право да се разсърди.

Тя отиде да подреди някакви книжа на масичката си. Помълча, после каза:

— Чудно... Сега държиш страната на баба и на Мартин. Те непрекъснато ме карат най-после да отговоря на Рамон... Мислех си, че имам още няколко дена. Но наистина, щом и тримата настоявате...

Не довърши. И Паскал не поиска повече обяснения.

— Значи — попита той, — кога да кажа на Рамон да дойде?

— Но той може да дойде, когато желае. Неговите посещения никога не са ми били неприятни... Не се безпокой, ще пратя да му кажат, че ще го чакам тези дни някой следобед.

След два дена сцената се повтори. Клотилд не бе направила нищо. Този път Паскал се държа остро. Прекалено страдаше, имаше пристъпи на отчаяние, щом тя не беше при него, за да го успокоява с усмихнатата си свежест. Заяви ѝ със сурови думи, че изисква тя да се държи като сериозно момиче, да престане да се подиграва с един порядъчен мъж, който при това я обича.

— Дявол да го вземе! Щом това трябва да стане, направи го, и край! Предупреждавам те, че ще пиша на Рамон и че той ще бъде тук утре в три часа.

Тя го изслуша мълчаливо, със сведени към земята очи. Нито единият, нито другият като че не желаеха да зачекнат въпроса доколко женитбата е решена, сякаш всичко вече беше окончателно уредено.

Когато Клотилд вдигна глава, Паскал се разтрепери, защото го облъхна някакво предчувствие: тя ей сега ще му каже, че всичко е обмислила и че се отказва от този брак. Господи, какво щеше да стане с него, какво щеше да направи! Вече бе обзет от огромна радост и от безумен ужас. Но тя го гледаше с онази сдържана и разнежена усмивка, която от известно време не слизаше от устните ѝ. Отговори покорно:

— Както обичаш, учителю. Добре, събщи му да дойде утре в три часа.

Паскал прекара отвратително нощта. Стана късно и обясни, че отново е имал главоболие. Почувствува облекчение само под ледената вода на душа. После към десет часа излезе, като спомена, че ще отиде лично у Рамон. Но излизането му имаше друга цел: бе видял у една търговка на дрехи в Пласан блуза, цялата в алансонски дантели^[4], истинско чудо, което дремеше, очаквайки щедрата лудост на някой влюбен, и тази нощ сред изтезанията му бе дошло на ума да я подари на Клотилд, та тя да я използва за сватбената си рокля. Горчивата мисъл да я нагизди, да я направи много красива, цяла в бяло за мига, когато тя ще отдаде тялото си, разнежваше изтощеното му от жертвата сърце. Клотилд знаеше тази блуза, веднъж заедно ѝ се бяха възхищавали и тя толкова я бе харесала, че ѝ се искаше да я има само за да я сложи на раменете на Богородицата в „Сен Сатюрнен“, стара дървена Богородица, почитана от вярващите. Търговката я постави в малка кутия, която той занесе вкъщи скришно и я прибра в малкото си бюро.

Когато доктор Рамон пристигна в три часа, завари във всекидневната Паскал и Клотилд, които го бяха чакали трескаво, много весели, впрочем избягвайки да споменават за неговото посещение. Посрещнаха го със смехове и с някак пресилена сърдечност.

— Но ето че вие вече сте съвсем здрав, учителю! — каза младият мъж. — Никога не сте изглеждали толкова добре.

Паскал поклати глава.

— Ех! Може и да съм здрав, но сърцето не го бива.

При това неволно признание Клотилд трепна и ги загледа, сякаш, принудена от обстоятелствата, искаше да ги сравни. Рамон имаше гордо усмихнатия израз на красив, обожаван от жените лекар, черни гъсти коси и брада, беше в блясъка на мъжествената си младост. А красивото лице на Паскал, оградено като със снежно, още обилно руно

от белите му коси и брада, носеше трагичния отпечатък на страданията, които бе преживял през последните шест месеца. Изглеждаше измъчен и поостарял, но бе запазил големите си, по детски невинни, кафяви, живи, бистри очи. В този миг всяка черта на лицето му изразяваше такава кротост, толкова възвишена добрина, че накрая Клотилд спря погледа си на него с дълбока нежност. Мълчаха, лека тръпка свиваше сърцата и на тримата.

— Е, деца мои — стоически продължи Паскал, — мисля, че ще искате да си поговорите... Аз имам малко работа долу, ей сега ще се върна.

Той им се усмихна и излезе.

Щом останаха сами, Клотилд много откровено пристъпи към Рамон с протегнати ръце. Улови ръцете му и заговори:

— Знаете ли, приятелю, много ще ви огорча... Но не бива да ми се сърдите, защото ви се заклевам, че изпитвам наистина приятелски чувства към вас.

Той веднага разбра и пребледня.

— Клотилд, моля ви, не ми отговаряйте сега, отложете, ако желаете още да размислите.

— Излишно е, приятелю, аз съм решила.

Тя го гледаше с красивите си честни очи, не пускаше ръцете му, искаше той да усети, че е спокойна и ласкава. И тогава Рамон запита тихо:

— Значи казвате не?

— Казвам не и ви уверявам, че ми е много мъчно. Нищо не ме питайте, по-късно ще узнаете.

Той седна, сломен от сдържано вълнение. Беше силен и спокоен човек, чието равновесие и най-големи страдания трудно можеха да нарушат. Никога досега скръб не го бе потрисала така. Седеше занемял. Застанала права пред него, Клотилд продължи:

— И главно, приятелю, не мислете, че съм кокетирала с вас... Ако ви оставих да се надявате, ако ви накарах да чакате моя отговор, то е, защото аз наистина не бях наясно със себе си... Не можете да си представите каква криза изживях, истинска буря, сред пълен мрак. Едва сега проглеждам.

Най-после той заговори:

— Щом не желаете, нищо няма да ви питам... Ще ми бъде достатъчно да ми отговорите само на един въпрос. Не ме ли обичате, Клотилд?

Тя въобще не се поколеба, каза сериозно, е развълнувана симпатия, която смекчаваше откровеността на отговора ѝ:

— Не съм влюбена във вас, това е истината. Към вас изпитвам само искрена обич.

Той стана. Спря с едно движение добрите думи, които тя се мъчеше да добави.

— Значи свършено. Никога повече няма да говорим за това. Исках вие да бъдете щастлива. Не се безпокойте за мен. В момента съм като човек, чиято къща се е срутила на главата му. Но няма как, ще трябва да се оправя.

Рамон се задушаваше, по бледото му лице бе избила червенина. Отиде към прозореца, после се върна с натезжали крака, мъчеше се да дойде на себе си. Въздъхна дълбоко. Тогава сред тягостното мълчание прозвучаха стъпките на Паскал, който се изкачваше шумно по стълбата, за да предупреди, че се връща.

— Моля ви се — бързо прошепна Клотилд, — да не казваме на учителя. Той не знае решението ми, искам аз сама да му го съобщя много внимателно, защото държеше на този брак.

Паскал се спря на прага. Залиташе и лъхтеше, сякаш бе тичал по стълбите. Все пак намери сили да им се усмихне.

— Е, деца, разбрахте ли се?

— Но естествено — отговори Рамон, разтреперан като него.

— Значи е уредено?

— Напълно — на свой ред се обади Клотилд, която изведнъж се почувствува много слаба.

И държейки се за мебелите, Паскал отиде до креслото и седна тежко пред работната си маса.

— Ах! Ах! Виждате, краката ми вече не ги бива. Ех, това старо тяло... Няма значение! Аз съм щастлив, много съм щастлив, деца, вашето щастие ще ме оправя.

После поговориха няколко минути и Рамон си отиде. Като остана насаме с девойката, Паскал сякаш отново се разтревожи.

— Значи е уредено, наистина уредено, заклеваш се, нали?

— Напълно уредено.

Той повече не проговори, поклати глава, сякаш искаше да потвърди, че е много доволен, че това е чудесно, че най-после всички ще заживеят спокойно. Затвори очи, правеше се, че спи. Но сърцето му биеше до пръсване, упорито стиснатите му клепачи сдържаха напирещи сълзи.

Към десет часа вечерта Клотилд слезе да поръча нещо на Мартин и Паскал използва случая — отиде и остави върху леглото ѝ малката кутия с дантелената блуза. Клотилд се качи и както обикновено му пожела лека нощ.

Той беше в стаята си от двадесет минути и вече беше по риза, когато пред вратата му избухна звънка радост. Едно юмруче заблъска, един свеж глас завика през смях:

— Ела, ела да видиш!

Той не устоя на този младежки вик и заразен от нейната радост, отиде да отвори.

— О, ела, ела да видиш какво ми е оставила на леглото една прекрасна синя птица!

И го поведе към стаята си, без да му даде възможност да възрази. Беше запалила и двата свещника и цялата стара приветлива стая с избелелите си нежнорозови тапети изглеждала преобразена, бе заприличала на параклис, а върху леглото бе просната блузата от старинни алансонски дантели като свещен покров, изложен за поклонение пред верующите.

— Не, не можеш да си представиш! Знаеш, отначало не видях кутията. Поразтребих като всяка вечер, съблякох се и чак като дойдох да си легна, намерих твоя подарък... Ах, как се смаях! Сърцето ми се преобърна. Усетих, че няма да мога да чакам до утре, навлякох си фуста и изтичах да те доведа.

Едва тогава Паскал забеляза, че тя е полугола както през онази бурна вечер, когато му крадеше досиетата и той я бе заловил. Изглеждала божествена с издълженото си стройно девствено тяло, с изваяните си крака, гъвкави ръце, тънък кръст и малки твърди гърди.

Бе уловила ръцете му и ги стискаше в пленителните си гальовни ръчички.

— Колко си добър и колко съм ти благодарна! Такава прелест, такъв красив подарък! Просто не го заслужавам!... И си си спомнил как се възхищавах от това чудо на някогашното изкуство! Тогава ти

казах, че само Богородицата в „Сен Сатюрнен“ е достойна да я носи на раменете си... Ах, колко се радвам, колко се радвам! Защото, нали знаеш, аз съм суетна, толкова суетна, че как да ти кажа, понякога ми се искат безумни неща: рокли, изтъкани от лъчи, безплътни воали от небесна синева... Колко ще бъда красива, колко красива!

Тя сияеше и с възторжена благодарност се притискаше към него, продължаваше да гледа блузата и го караше да ѝ се възхищава заедно с нея. После изведнъж се сети да го попита:

— Но ти по какъв случай ми правиш този царски подарък?

Откакто бе изтичала да го доведе в порив на такава звънка радост, Паскал се движеше като насън. До сълзи бе трогнат от нейната нежна благодарност и стоеше в стаята ѝ, без да изпитва онзи ужас, от който се опасяваше, напротив, беше спокоен и омаян като при приближаването на някакво голямо приказно щастие. Тази стая, където никога не влизаше, имаше тихата прелест на светите места, които утоляват незадоволените жажди за невъзможното.

По лицето му обаче се появи израз на изненада. И той отговори:

— Този подарък ли, миличко? Но това е за твоята сватбена рокля.

Сега Клотилд на свой ред го погледна, сякаш не разбираше. След миг каза весело, с онази нежна и странна усмивка, която от няколко дена се появяваше на лицето ѝ:

— А, вярно! Сватбата ми! — После го попита сериозно: — Значи искаш да се отървеш от мен и държеше толкова да ме омъжиш, за да не съм вече тук... Още ли ме смяташ за неприятелка?

Той усети, че изтезанието започва отново, престана да я гледа, реши да се държи мъжествено:

— Да, безспорно. А не си ли моя неприятелка? Ние си причинихме толкова страдания през последните месеци! По-добре да се разделим... Освен това аз не знам какво мислиш. Все още чакам твоя отговор.

Тя напразно се опитваше да улови погледа му. Заговори за онази страшна нощ, през която заедно бяха прегледали досиетата. Вярно било, но тя била толкова потресена, че не могла да му каже дали е с него или против него. Той имал право да изисква отговор.

Тя отново улови ръцете му, застави го да я погледне.

— И защото съм ти неприятелка ли ме пъдиш?... Но слушай! Аз не съм ти неприятелка, аз съм твоя робиня, твое дело, твоя

собственост... Чуваш ли? Аз съм с теб и за теб, и само за теб!

Той сияеше, огромна радост заблестя в очите му.

— Аз ще си сложа тези дантели, да, ще си ги сложа за брачната нощ, защото искам тогава да бъда красива, много красива, за теб... Но ти не разбра ли? Ти си моят господар, аз теб обичам...

С отчаяно движение той напразно се опитваше да затвори устата ѝ. Тя завърши с вик:

— И теб желая!

— Не, не, млъкни! Влудяваш ме!... Годена си за друг, дала си дума, за щастие цялото това бълнуване е невъзможно.

— Другия го сравних с теб и избрах теб... Отпратих го, той си отиде, вече никога няма да се върне... Сега сме само двамата, аз те обичам и ти ме обичаш, знам, и съм твоя...

Разтърсваше го тръпка. Вече не се бореше, понесен от вечното желание да прегърне, да вдъхне цялата нежност и цялото ухание на разцъфтялата жена.

— Вземи ме, щом аз ти се отдавам!

Това не бе грехопадение: сияйният живот ги издигаше и те се прегърнаха с ликуване. И голямата стая съучастница със старинни мебели сякаш се изпълни със светлина. И вече нямаше страх, нито страдания, нито угризения: те бяха свободни, тя се отдаваше съзнателно, по собствена воля и той приемаше върховния дар на тялото ѝ като неоценимо богатство, което силата на неговата любов бе спечелила. Мястото, времето, възрастта бяха изчезнали. Оставаше само безсмъртната природа, страстта, която обладава и създава, щастието, което иска да се осъществи. Зашеметена и прелестна, тя нежно извика само когато загуби девствеността си; а той, стенойки от възторг, цялата я притисна, благодареше ѝ, без тя да разбере, че отново го бе превърнала в мъж.

Паскал и Клотилд останаха прегърнати, потънали в екстаз, божествено весели, тържествуващи. Нощният въздух бе ласкав, в тишината имаше някакво разнежено спокойствие. Часове и часове те блажено се наслаждаваха на радостта си. Тя веднага му бе зашепнала на ухото с гальовен глас бавно, безспирно:

— Учителю! О, учителю, учителю...

И тази дума, която отпреди бе свикнала да изговаря, сега придобиваше дълбок смисъл, разширяваше се в пространството и във

времето, сякаш изразяваше нейното пълно отдаване. И тя я повтаряше с пламенна благодарност, като жена, която разбира и се покорява. Не беше ли това победа над мистиката, приемане на действителността, прослава на живота чрез любовта, най-после позната и задоволена?

— Учителю, учителю, знаеш ли колко отдавна започна? Трябва да ти разправам, да се изповядам... Аз наистина ходех на черква, за да бъда щастлива. Лошото беше, че не можех да вярвам: прекалено силно исках да разбера, техните догми бунтуваха разума ми, техният рай ми се струваше някаква невероятна детинщина... Все пак вярвах, че светът не се ограничава с доловимото за сетивата, че съществува цял един неизвестен свят, за който трябва да държим сметка, а това, учителю, аз още го вярвам, то е представата за отвъдното. Щастието, което намерих в твоите прегръдки, няма да я заличи... Но, ах, как ме измъчваше тази нужда от щастие, тази потребност да бъда щастлива още сега, да имам някаква сигурност! Затова ходех на черква, защото нещо ми липсваше и го търсех. Мъката ми идваше от този непреодолим стремеж да задоволя желанието си... Нали си спомняш? Ти наричаше това моята вечна жажда за илюзии и лъжа. Онази нощ на хармана, под широкото звездно небе, помниш ли? Аз се ужасявах от твоята наука, възмущавах се от разрухата, с която тя изпълва земята, отвръщах очи от страшните язви, които тя открива. И исках, учителю, да те отведа в някое усамотено място, накрай света, където никой не ни познава, за да живеем с бога... Ах, каква мъка! Да си жаден и да се луташ, и нищо да не може да те задоволи!

Той само леко я целуна по очите.

— После, учителю, нали помниш — продължи тя с тих като въздишка глас, — дойде онази бурна нощ, когато ти изсипа всичките си досиета пред мен и ми даде ужасен урок за живота. Цялата бях разтърсена. Ти и преди ми беше казвал: „Опознай живота, обичай го, живей го така, както трябва да бъде живян.“ Но каква страшна, каква огромна река отнася всичко в човешкото море и непрекъснато го подхранва за някакво неизвестно бъдеще!... И ето, разбираш ли, учителю, оттам започна глухата промяна в мен. Оттам се зароди в сърцето и в плътта ми горчивата сила на действителността. Отначало бях просто смазана, толкова жесток беше този удар. Не можех да се окопитя, мълчах, защото не можех да кажа нищо определено. После малко по малко преломът се извърши, но аз все още се бунтувах, за да

не призная поражението си... Всеки ден обаче все по-ясно прозирах истината, чувствувах, че ти си моят учител и господар, че за мен няма щастие извън теб, извън твоята наука и твоята добрина. Ти беше самият живот, търпим и щедър, ти всичко казваше, всичко приемаше от любов към здравето и усилието, вярваше в делото на света, виждаше смисъла на предопределението в труда, който всички ние извършваме страстно, като упорствуваме да живеем, да обичаме, да създаваме отново и отново живот въпреки всички житейски мизерии и страдания... О! Да живеем! Това е голямата задача, това е да продължим делото, което навярно ще завършим някоя вечер!

Той мълчаливо се усмихваше. Целуна я по устните.

— И, учителю, аз винаги, от най-ранната си младост съм те обичала, но ми се струва, че ти ме беляза истински, направи ме своя през онази страшна нощ... Нали си спомняш с каква яростна прегръдка ме задуши. Остана ми една раничка, капки кръв на рамото. Аз бях полугола, тялото ти сякаш се впи в мен. Ние се бихме, ти излезе по-силен, оттогава ми остана потребността от твоята опора. Отначало си мислех, че си ме унизил; после разбрах, че това е едно безкрайно сладостно покоряване... Винаги те усещах в себе си. При всяко твое движение трепвах, защото ми се струваше, че ме докосваш отдалеч. Искаше ми се отново да бъда в прегръдките ти, да ме притиснеш, докато се слея с теб завинаги. И знаех, още тогава знаех, че и твоето желание е същото, че насилието, което ме беше направило твоя, те бе направило мой, че когато минавам, ти се бориш, за да не ме сграбчиш и задържиш... Още като започнах да се грижа за теб, когато беше болен, донякъде се почувствувах задоволена. От този момент разбрах. Престанах да ходя на черква, вече бях щастлива край тебе, ти ми даваше сигурност. Не помниш ли как ти извиках на хармана, че нещо липсва на нашата обич. Беше ми някак празна и аз имах нужда да я запълня. Какво можеше да ни липсва, ако не бог, оправданието на света? И наистина се оказа божество — пълното обладание, делото на любовта и на живота.

Сега тя едва шепнеше, а той се усмихваше на тяхната победа; и отново се сляха в прегръдка. Беше нощ на блаженство в щастливата стая, ухаеща на младост и страст. Когато започна да се зазорява, отвориха широко прозорците, за да влезе пролетта. Благодатното

априлско слънце изгрываше в огромното чисто небе, а набъбнала и тръпна от кълнове, земята весело възпяваше сватбите.

---

[1] ... *старият цар Давид се прибира в покоите си, опрял ръка на голото рамо на Ависага, младата сунамитка.* — Вж. Първа книга, Царства. Според библейския разказ слугите на престарелия цар Давид, за да сгреят изстиналата му кръв, решили да му намерят млада девойка, която да спи с него и да топли тялото му. Най-сетне открили в град Сунам прекрасна девойка на име Ависага. Красивата сунамитка изпълнила добре задачата си: нощем топлела стария нар, а денем му служела вярно и ревностно. Зола следва почти дословно библейския текст, макар в него да се отрича, че цар Давид е познал обграждащата го с топли грижи девойка като жена. — Бел.Г.Г. ↑

[2] ... *господар на покорната Агар.* — Според библейската легенда бездетната Сара, съпругата на Аврам, предложила на мъжа си своята прислужница, египтянката Агар, която родила от него Измаил. Но след раждането на Исак Сара я прогонила заедно със сина й. — Бел.Г.Г. ↑

[3] ... *И прелестната идилия на Вооз и Рут...* — Тук Зола преразказва историята на Вооз и Рут от Книга Рут на Стария завет. Според библейското сказание, след като останала вдовица, Рут последвала свекърва си във Витлеем, където спечелила сърцето на богатия Вооз и станала негова съпруга. — Бел.Г.Г. ↑

[4] ... *бе видял у една търговка на дрехи е Пласан блуза, цялата е алансонски дантели...* — Алансон е град във Франция, разположен на 200 км западно от Париж, известен с производството на изящни дантели. — Бел.Г.Г. ↑

VIII

Тогава започна щастливата взаимност, щастливата идилия. За Паскал Клотилд беше нова пролет, която го спохождаше на късни години, в неговия залез. Дрехата ѝ на влюбена беше изтъкана от слънце и цветя за него и тя му даряваше тази младост след тридесет години тежък труд, когато беше вече уморен и покрусен от слизането си сред ужаса на човешките язви. Той се възраждаше пред големите ѝ светли очи, под чистото ухание на дъха ѝ. И отново вярваше в живота, в здравето, в силата, във вечното обновление.

В утрото след брачната нощ Клотилд излезе първа от спалнята, едва към десет часа. Веднага видя Мартин: стоеше като втрещена наред всекидневната, с израз на ужасно изумление. Вечерта, излизайки от стаята си, за да последва Клотилд, докторът бе оставил вратата отворена, така че прислужницата бе влязла свободно и току-що бе установила, че леглото му си стои оправено. После с изненада бе дочула гласове в другата стая. В смайването си тя изглеждаше забавна.

И развеселена, грейнала от щастие, Клотилд се спусна към нея с такъв устрем, сякаш щеше да помете всичко, и извика радостно:

— Мартин, няма да си отида!... Ние с учителя се оженихме.

От този удар прислужницата политна. Под бялото боне изтощеното ѝ от монашеско въздържание лице пребледня от ужасна, разкъсваща болка. Тя не каза нито дума, обърна се, слезе, отиде в кухнята, строполи се на един стол и опряла лакти на масата за кълцане на месо, се разплака в шепите си.

Разтревожена, покрусена, Клотилд тръгна след нея. Опита се да разбере, да я утеши.

— Ех, че си глупава, какво ти стана?... Ние с учителя пак ще те обичаме, ти ще си останеш при нас. Няма да бъдеш по-зле поради това, че сме се оженили. Напротив, сега у дома ще бъде весело от сутрин до вечер.

Но Мартин ридаеше все по-силно, по-отчаяно.

— Поне ми отговори. Каж ми защо се сърдиш, защо плачеш... Не се ли радваш, че учителят е толкова щастлив, толкова щастлив!... Сега ще го повикам и той ще те накара да отговориш.

При тази заплаха старата прислужница скочи и се спусна към стаята си, в която се влизаше от кухнята, гневно захлопна вратата и бързо заключи. Клотилд напразно вика, блъска до изтощение.

При този шум Паскал най-после слезе.

— Какво става?

— Представи си, тази упорита жена се разплака, като й казах колко сме щастливи. Затвори се в стаята си и се спотайва.

И наистина Мартин не се обаждаше. Паскал също я повика, потропа на вратата ѝ. Ядоса се, разчувствува се. Двамата взеха да се редуват. Никакъв отговор. От стаичката долиташе само мъртво мълчание. Те си представяха малката стая — маниакално чиста, с орехов скрин и монашеско легло, в което прислужницата бе спала сама през целия си живот на жена и на което навярно се бе хвърлила, за да заглушава стенанията си, хапейки възглавницата.

— Е, толкова по-зле за нея! — най-после каза Клотилд с егоизма на радостта си. — Да се сърди!

После силно обгърна Паскал със свежите си ръце, вдигна към него прелестното си лице и все така горяща от страст и преданост, от желание да бъде негова вещ, добави:

— Знаеш ли какво, учителю, днес аз ще бъда твоята прислужница.

Трогнат, Паскал развълнувано я целуна по очите. И тя веднага се зае да приготви обета, обърна наопаки цялата кухня. Беше чаровна с огромната бяла престилка, която си бе вързала, с навитите си ръкави, през които се подаваха изящните ѝ ръце, сякаш се готвеше за кой знае каква работа. Тъкмо имаше пържоли и тя хубаво ги изпече. Освен това направи бъркани яйца и дори успя да изпържи картофи. Стана чудесен обет, прекъсван час по час от нейното усърдие: тя изтичваше да донесе хляб, вода, забравена вилица. Ако Паскал ѝ разреши, бе готова да коленичи, за да му прислужва. Ах! Да бъдат сами, само двама в тази голяма нежна къща и да се чувствуват далеч от света, спокойно да могат да се смеят и обичат!

Целия следобет се занимаваха с домакинство: пометоха, оправиха леглото. Паскал бе пожелал да ѝ помага. Това бе игра,

забавляваха се като весели деца. И все пак от време на време отиваха до вратата на Мартин и почукваха. Но това бе лудост! Да се остави да умре от глад ли искаше! Виждало ли се е такава магаре? Та никой нищо не ѝ бе направил, нищо не ѝ бе казал! Но ударите им все отекваха унило като в пуста стая. Настъпи нощ, те трябваше сами да си приготвят и вечерята. Ядоха притиснати един до друг от една чиния. Преди да си легнат, направиха последен опит, заплашиха, че ще разбият вратата, но долепените им до дървото уши не доловиха дори шумолене. На другия ден, като се събудиха и слязоха, наистина започнаха да се безпокоят, понеже установиха, че нищо не бе пипнато, а вратата беше все така затворена. От двадесет и четири часа прислужницата не бе дала никакъв признак на живот.

Излязоха за миг от кухнята и като се върнаха, останаха поразени: Мартин седеше до масата и чистеше киселец за обед. Отново бе заела безшумно мястото си на прислужница.

— Но какво ти стана? — извика Клотилд. — Ще проговориш ли най-последно?

Жената вдигна печалното си, подпухнало от сълзи лице. Но сега на него се бе установило голямо спокойствие, то издаваше само унило старческо примирение. Тя погледна Клотилд с неизразим укор, после отново сведе глава, без да продума.

— Сърдиш ли ни се?

И понеже тя продължи да мълчи умърлушено, Паскал се намеси:

— Сърдите ли ни се, мила Мартин?

Тогава старата прислужница го погледна с предишното си обожание, сякаш го обичаше толкова, че бе готова да понесе всичко и все пак да остане. Най-последно проговори:

— Не, на никого не се сърдя... Господарят е свободен. Щом той е доволен, всичко е наред.

Оттогава започна новият живот. Двадесет и пет годишната Клотилд, която дълго си бе останала дете, разцъфтя като чаровно пищно цвете на любовта. Откакто сърцето ѝ се бе разтуптяло, умното кръглоглаво момиче с къдрава, късо подстригана коса отстъпи място на една обаятелна, изцяло женствена жена, жена, която обича да бъде обичана. Въпреки всичките и познания, придобити от безредно четене, нейното голямо очарование беше в девическата ѝ наивност, сякаш в несъзнателното си очакване на любовта бе запазила цялото си

същество, за да го принесе в дар на мъжа, когото щеше да обикне дотам, че да изчезне в него. Тя положително се бе отдала и от признателност, и от възхищение, но и от любов. Беше щастлива, че го е направила щастлив, радваше се, че е като дете, като негова обожавана вещ в ръцете му, негова безценна собственост, която той целуваше коленичил, с възторжено преклонение. От предишната ѝ набожност у нея бе останала покорната преданост към един възрастен и всемогъщ господар, от когото черпеше утеха и сила, като отвъд физическото усещане си запазваше свещения трепет на вярваща, каквато продължаваше да бъде. Но тази толкова женствена, толкова увлечена влюбена имаше прелестта на всяко здраво същество, беше весела, ядеше с апетит, бе наследила нещо от жизнеността на своя дядо воина, изпълваше къщата с полета на гъвкавите си движения, със свежестта на кожата си, с изяществото на стройното си тяло, на шията си, с цялата си божествено млада плът.

Любовта бе възвърнала красотата на Паскал, ведрата красота на мъж, запазил силата си въпреки белите коси. Вече нямаше онзи измъчен израз като през месеците на скръб и страдания; лицето му отново бе станало приветливо, големите му, все още толкова детски очи се оживиха, тънките му черти излъчваха весела добрина; белите му коси, бялата му брада изглеждаха още по-буйни, по-гъсти, като лъвска грива, и целият този обилен сняг го подмладяваше. В самотния си живот на упорит труженик той толкова дълго се бе пазил от пороци и разврат, че неизползуваната му мъжественост се възраждаше, бързаше най-после да се задоволи. Той сякаш се пробуждаше, младежка буйност избиваше в движения, във възклицания, в непрекъснато желание да се изразходва, да живее. Всичко му се струваше ново, пленително, най-малкото угълче от обширния хоризонт го изпълваше с възхищение, уханието на най-простичкото цвете го опияняваше, една обикновена, изтъркана от употреба нежна дума го трогваше до сълзи, сякаш беше съвсем свежо изобретение на сърцето, сякаш милиони устни не бяха я изхабили. Когато Клотилд му кажеше: „Обичам те“, цял се стапяше като от милувка, чиято неимоверна нежност никой на света не бе вкусил. Заедно със здравето и красотата Паскал си бе възвърнал и онова спокойно, радостно настроение, което преди се дължеше на любовта му към живота, а днес бе озарено от

неговата страст, от всички причини, които имаше сега да смята живота още по-добър.

Здрави, весели и щастливи, те двамата — разцъфтялата младост и зрялата сила — образуваха лъчезарна двойка. Цял месец се затвориха, нито веднъж не излязоха от Сулейад. Отначало им стигаше стаята със старите трогателни басмени тапети, розови като зората, с мебели в стил ампир, голям твърд шезлонг, високо величествено огледало. Не можеха да погледнат, без да се усмихнат, часовника във формата на позлатен крайпътен камък, облеган на който Амур съзерцаваше заспалото Време. Понякога се шегуваха: не беше ли това намек? Така и най-дребните предмети, всички тези толкова мили вехториини, сред които други преди тях се бяха обичали, а сега тя изживяваше своята пролет, излъчваха ласкаво съучастие. Една вечер Клотилд се закле, че била видяла в голямото огледало някаква много красива дама, която се събличала, и положително не била тя; после отново се поддаде на въображението си, размечта се на глас как някой ден, след сто години, и тя по същия начин щяла да се появи на някоя влюбена жена от следващия век в навечерието на една щастлива нощ. Той беше очарован, обожаваше тази стая, където във всичко, дори във въздуха, който дишаше, намираще Клотилд; и вече живееше в нея, изоставил бе своята тъмна ледена стая, в която рядко стъпваше, а отидеше ли там, бързаше да излезе, защото го побиваха тръпки като в зимник. По-късно започнаха да се заседяват и в широката всекидневна, пълна с техни привички и с миналото на любовта им. Там прекарваха по цял ден, но почти не работеха. Големият резбован дъбов шкаф спеше със затворени врати, спяха и библиотеките. По масата се трупаха ръкописи и книги, без някой да ги помести. Живееха като младоженци, погълнати от своята единствена страст, изоставили предишните си занимания, извън живота. Времето не им стигаше да се нарадват на любовта си. Често седяха заедно в едно голямо старинно кресло и всичко ги изпълваше с щастие: мекият висок таван, цялото това наистина тяхно владение без лукс и без ред, претъпкано с познати предмети, развеселявано от сутрин до вечер от приятната възраждаща се топлина на априлското слънце. Когато понякога го обземаха угризения и заговореше за работа, тя го стискаше в гъвкавите си ръце, за да го задържи за себе си, смееше се: не искала той отново да се разболе от много работа. А долу им бе приятно в толкова веселата

трапезария със светла ламперия на сини жилки, старинни махагонови мебели, големи постели с цветя, винаги лъснат меден полилей. Ядяха с охота и след като се нахранеха, тичаха да се приберат в скъпото си уединение.

После, когато къщата им се стори малка, градината, целият парк станаха техни. Пролетта набираше сили заедно със слънцето, април си отиваше и розите започваха да цъфтят. И каква радост беше това толкова закътано в своите стени имение, където нищо, идващо отвън, не можеше да ги безпокои! С часове се забравяха на терасата срещу огромния хоризонт, където лъкатушеше сенчестата Виорн, а от чукарите на Сей до прашните далечини на Пласанската долина се очертаваха хълмовете на Сент Март. Тук хвърляха сянка само двата столетни кипариса, които се извисяваха като огромни зеленикави свеци на двата края на терасата и се виждаха от три левги. Понякога слизаха по склона заради удоволствието после да се изкатерят по гигантските стъпала, прескачайки каменните подпорни стени, които задържаха пръстта, оглеждаха хилавите маслини, тънките бадемови дървета, за да видят дали са пораснали. По-често правеха чудни разходки из боровата горичка под тънките иглици, облени в слънце, излъчващи силно смолисто ухание, минаваха все по едни и същи места, покрай огромния зид, иззад който само изрядко долиташе тежкото трополене на някоя каруца по тесния път за Фьонуйер, заседяваха се в захлас на древния харман, откъдето се виждаше цялото небе, и излегнати, си припомняха разнежено някогашните си сълзи по времето, когато в неосъзнатата си любов се караха под звездното небе. Но предпочитаното им убежище, където винаги отиваха да потънат в забрава, беше кътчето с яворите, чиято гъста сянка по това време приличаше на нежнозелена дантела. Тук чемширените бордюри на отдавна изчезналата френска градина бяха станали огромни и образуваха нещо като лабиринт, из който те винаги се объркваша. И им се струваше, че непрестанният чист трепетен глас на струйката вода от чешмата пее в сърцата им. Седяха край зеления басейн, докато здрачът се спуснеше, постепенно потъваха в мрак под дърветата, със сплетени ръце и слети устни, а водата, която вече не се виждаше, нижеше до безкрай една и съща флейтена нотка.

До средата на май Паскал и Клотилд се затвориха така, без дори да прекрачат прага на своето убежище. Една сутрин, докато Клотилд

още се излежаваше, той изчезна: сетил се бе, че е рожденият ѝ ден. Като се върна след един час, я намери още в леглото сред красив безпорядък, с голи ръце, голи рамене; сложи на ушите ѝ два брилянта, които бе изтичал да купи. Тя обожаваше бижутата; остана изненадана и очарована, реши, че няма да става — толкова се хареса, както беше разсъблечена, с двете звезди, които блестяха от двете страни на лицето ѝ. Оттогава не минаваше седмица той да не се измъкне по един-два пъти, сутрин, за да ѝ донесе подарък. И най-малкият повод му стигаше — някакъв празник, някое желание, просто някоя радост. Използуваше дните, когато я обхващаше леност, успяваше да се върне, преди да е станала, и я окичваше още в леглото. Така едно след друго ѝ подари пръстени, гривни, огърлица, една тънка диадема. Наизваждаше и другите скъпоценности и сред смехове се забавляваше да ѝ ги поставя. Както седеше в леглото, облегната на възглавницата, отрупана със злато, със златната лента в косите, със злато по голите ръце, злато по голите гърди, цялата гола и божествена, обсипана със злато и скъпоценни камъни, Клотилд заприличваше на идол. Беше прелестна в задоволената си женска суета, оставяше се той да я обожаваше на колене, чувствуваше, че това е просто една екзалтирана проява на любов. Все пак започна да му се поскарва, да му прави благоразумни упреци, защото всъщност всички тези подаръци, които тя трябваше след това да прибира в чекмедже, които никога не носеше, тъй като никъде не ходеше, ставаха безсмислени след миговете на задоволство и благодарност, които им доставяха със своята новост. Но той не я слушаше, обзела го беше истинска лудост да дарява, не можеше да устои на желанието да купи някой предмет, щом му минеше през ума да ѝ го подари. Това бе щедрост на сърцето, властна нужда да ѝ докаже, че непрекъснато мисли само за нея, гордост да я вижда най-великолепна, най-щастлива, най-желана, а и някакво още по-дълбоко чувство, всеотдайност, която го караше за нея да се лиши от всичко, нищо да не си остави от парите, от плътта, от живота си. И колко голяма беше радостта му, когато му се стореше, че наистина ѝ е доставил удоволствие, когато, цяла заруменяла, тя се хвърляше на врата му и го обсипваше с целувки, за да му благодари. След скъпоценностите започна да ѝ носи рокли, платове, тоалетни принадлежности. Стаята започваше да се задръства, чекмеджетата бяха препълнени.

Една сутрин тя се разсърди: беше ѝ донесъл нов пръстен.

— Но защо, като не ги нося! И погледни! Ако всичките си ги сложа, ще ми покрият целите пръсти... Моля ти се, бъди разумен!

Той остана смутен.

— Значи не съм ти доставял радост?

И тя трябваше да го прегърне и да му се закълне със сълзи на очите, че е безкрайно щастлива. Той проявяваше такава добрина, правеше всичко за нея! Същата сутрин Паскал се осмели да заговори, че ще поднови стаята ѝ, ще облепи стените с плат, ще сложи килим, но тя отново го спря:

— О, не, моля ти се, недей!... Не пипай старата ми стая, тя е пълна със спомени, там съм израснала, там се обичаме. Ще ми се струва, че вече не сме у дома си.

Упоритото мълчание на Мартин осъждаше тези прекалени и излишни разходи. Тя бе започнала да се държи по-отчуждено, сякаш при новосъздалото се положение от икономка и приятелка отново се бе превърнала в обикновена прислужница. Промяната се чувствуваше най-вече в отношението ѝ към Клотилд, сякаш тя беше млада дама, господарка, на която дължеше не толкова обич, колкото подчинение. Когато влизаше в спалнята, когато поднасяше закуската на двамата в леглото, лицето ѝ неизменно изразяваше примирено покорство, вечно обожание към нейния господар, безразличие към всичко останало. Все пак две-три сутрини се появи съкрушена, с подпухнали от плач очи, не искаше да отговаря пряко на въпросите, казваше, че ѝ нямало нищо, че била понастинала. А за подаръците, които се трупаха в чекмеджетата, не споменаваеше, дори сякаш не ги виждаше, бършеше ги, подреждаше ги, без нито дума на възхищение или упрек. Само че от цялата си душа се бунтуваше против това безумно разсипничество, което главата ѝ в никакъв случай не можеше да побере. И протестираше по свой начин: взе да прекалява с пестенето, намали разходите за домакинството, толкова точно си правеше сметка за всичко, че успяваше да икономисва и от най-дребните неща. Например съкрати една трета от млякото и поднасяше десерти само в неделя. Паскал и Клотилд не смееха да се оплакват, само се шегуваха с нейното скъперничество, когато бяха сами, разказваха си случаи, които от десет години ги забавляваха — как като слагала масло на зеленчуци, после ги тръскала в цедка, та да им прибере маслото. Но това тримесечие тя пожела да ѝ

се прегледат сметките. Обикновено всеки три месеца ходеше да взема хиляда и петстотинте франка рента от нотариуса Грангийо и разполагаше с тях по свое усмотрение, като отбелязваше покупките в един тефтер, който докторът от години бе престанал да проверява. Сега го донесе, настоя той да му хвърли един поглед. Паскал се възпротиви, каза, че всичко е наред.

— Само че този път успех да спестя малко пари. Да, триста франка... Ето ги...

Той я гледаше смяяно. Обикновено Мартин едва свързваше двата края. По какво чудо на скъперничеството бе успяла да скъта подобна сума? Накрая Паскал се разсмя.

— Ах, милата ми Мартин, значи затова ядохме толкова картофи! Вие сте рядка спестовница, но все пак ни глезете малко повече.

Този мек упрек я нарани толкова дълбоко, че тя най-после не можа да сдържи един намек за неговото разточителство:

— Ами, господарю, човек като хвърля, от една страна, толкова пари на вятъра, от друга страна, трябва много да внимава.

Той разбра и не се разсърди, напротив, стана му забавно.

— Ах, ах! Сега май вие ми преглеждате сметките! Но знаете ли, Мартин, че и аз си имам спестени парици, които спят?

Говореше за хонорарите, които понякога все още получаваше и пускаше в едно чекмедже на малкото бюро. Така повече от шестнадесет години му се събираха по около четири хиляди франка годишно и това щеше вече да представлява едно малко богатство в злато и банкноти, ако не вземаше от него при нужда и без сметка доста големи суми за своите опити и прищевки. Парите за всички подаръци идваха от това чекмедже, сега Паскал непрекъснато го отваряше. Впрочем той го смяташе неизчерпаемо, беше свикнал да взема колкото му е необходимо и не си представяше, че може да го види празно.

— Е, всеки има право да се поразпусне със спестените си пари — весело добави той. — И тъй като вие, Мартин, ходите у нотариуса за рентата ми, отлично знаете, че тя поне ми е сигурна.

Тогава тя каза с посърналия глас на скъперниците, преследвани от кошмарния страх от едно винаги възможно разорение:

— Ами ако пропадне?

Паскал я загледа смяяно, не отговори, само сви рамене, защото възможността за подобно нещастие въобще не му минаваше през ума.

Помисли си, че скъперничеството ѝ е замаяло главата, а вечерта се смяха с Клотилд, припомняйки си тази сцена.

В Пласан подаръците също станаха повод за безкрайни клюки. Онова, което ставаше в Сулейад, се бе разчуло, слухът за този толкова необичаен и пламенен любовен пожар кой знае как бе прехвърлил стените, вероятно благодарение на силата, наречена споделяне, която подхранва винаги будното любопитство на малките градчета. Прислужницата положително не говореше, но може би самият ѝ вид казваше достатъчно. Така или иначе, се носеха приказки, хората навярно бяха дебнали двамата влюбени през оградата. Накрая бе започнала историята с подаръците и бе потвърдила всичко, утежнила бе всичко. Когато рано сутрин докторът обикаляше улиците и влизаше в бижутериите, в галантериите, в модните къщи, от прозорците вперени в него очи го наблюдаваха, следяха и най-дребните му покупки, а вечерта целият град вече знаеше, че пак е подарил фуларено шалче, ризи с дантели, гривна със сапфири. Работата замирисваше на скандал: чичото развъртаваше племенницата си, вършеше за нея лудости като младеж, кичеше я като Богородица. Започнаха да се носят най-необикновени слухове, а хората, като минаваха край Сулейад, сочеха къщата с пръст.

Но най-жестоко възмутена беше старата госпожа Ругон. Престанала бе да ходи у сина си, откакто бе научила, че бракът на Клотилд с доктор Рамон се е осуетил. Те просто се подиграваха с нея, не изпълняваха нито едно нейно желание! После, след цял месец сръдня, през който тя не разбираше съжалителните погледи, пестеливите съчувствия, неопределените усмивки, с които я посрещаха навсякъде, изведнъж научи всичко. Сякаш я удариха с топор по главата. А тя така се беше разкрещяла, когато Паскал се разболя и от страх и гордост се затвори да живее като вълк единак, защото не искаше градът да вземе пак да я одумва! Къде по-лошо беше сегашното, то беше връх на скандала, любовна историйка, с която хората си правеха шеги! Красивата легенда за Ругонови отново беше в опасност. Наистина нейният нещастен син само се чудеше как да разруши толкова трудно придобитата слава на рода. И пламнала от гняв, тя, която бе станала пазителка на тази слава, решена с всички средства да изчисти легендата, си сложи шапката и веднага се запъти

към Сулейад с младежката пъргавост на своите осемдесет години. Беше десет часът сутринта.

Паскал, който беше много доволен от скъсването с майка си, за щастие не беше вкъщи: от един час обикаляше да търси сребърна катарам, която си представяше на колан. Така че Фелисите попадна на Клотилд. Девојката си привършваше тоалета и беше още по камизола, с голи ръце, с разпуснати коси, весела и свежа като роза.

Първият удар бе жесток. Старата госпожа изля сърцето си, изрази възмуцението си, гневно говори за религия и морал. Накрая заключи:

— Кажи, защо направихте това ужасно нещо? Това е предизвикателство към бога и към хората!

Клотилд я бе изслушала усмихнато и впрочем много почтително.

— Но защото така ни се искаше, бабо. Нима не сме свободни? Нямаме задължения към никого.

— Нямате задължения към никого ли? А към мен? А към семейството? Хората пак ще ни влачат в калта! Да не мислиш, че ще ми е много приятно!...

Изведнъж гневът ѝ спадна. Гледаше момичето, беше прелестно. Всъщност онова, което бе станало, не ѝ се струваше толкова изненадващо, пет пари не даваше, само искаше да завърши прилично, та злите езици да млъкнат, и извика примирително:

— Тогава оженете се! Защо не се ожените?

За миг Клотилд остана изненадана. Нито тя, нито докторът бяха мислили за брак. Отново се усмихна:

— По-щастливи ли ще бъдем, бабо?

— Не става въпрос за вас, става въпрос пак за мен, за всичките ви близки... Момиченце мое, как можеш да се шегуваш с тези святи неща? Всякакъв свян ли си загубила?

Но Клотилд не се възмути. Кротко направи широко движение с ръка, сякаш за да каже, че не може да се срамува от прегрешението си. Ах, господи! След като животът бе пълен с толкова пороци и слабости, какво лошо бяха направили те? Бяха си позволили голямото щастие да си принадлежат един на друг под сияйното небе. И тъй като у нея нямаше никакво умишлено упорство, каза:

— Вероятно ще се оженим, бабо, щом искаш. Той ще направи това, което пожелае... Но по-късно, няма защо да бързаме.

Беше все така засмяно ведро. Нали живееха извън света, защо да се тревожат за него?

Старата госпожа Ругон бе принудена да си отиде, като се задоволи с това неопределено обещание. От този момент тя започна да се прави пред хората в града, че е прекратила всички връзки със Сулейад, това място на грехопадение и позор. Повече не стъпваше там, благородно носеше траура за тази нова скръб. Но все пак не се бе предала, беше нащрек, готова да се възползува от всяко обстоятелство, което би ѝ позволило да проникне в крепостта, въоръжена с онази упоритост, която винаги ѝ бе осигурявала победа.

Оттогава Паскал и Клотилд престанаха да живеят затворено. От тяхна страна това не беше предизвикателство, не че искаха в отговор на грозните слухове да излагат на показ щастieto си. Беше някакъв естествен изблик на тяхната радост. Любовта им постепенно бе почувствувала нужда от все повече и повече простор: първо излезе от стаята, после от къщата, сега от градината към града, към широкия хоризонт. Тя запълваше всичко, даваше им света. Така че докторът започна отново да посещава болните си, като спокойно водеше и Клотилд. Дватамина минаваха заедно по местата за разходки, обикаляха улиците, уловени под ръка, тя в светла рокля и шапка като букет цветя, той, стегнат в редингот, с широкопола шапка. Той беше целият побелял, тя беше светлоруса. Вървяха изправени, с вдигнати глави, усмихнати и излъчваха такова щастие, че сякаш бяха окръжени от ореол. Отначало появяването им направи огромно впечатление: търговците излизаха на вратите си, жените се подаваха през прозорците, минавачите се спираха, за да ги проследят с очи. Хората шушукаха, смееха се, показваха ги с пръст. Изглежда, имаше опасност това невъздържано враждебно любопитство накрая да обхване и уличните хлапетии, а те вече щяха да хвърлят камъни по тях. Но двамата бяха тъй красиви, той величествен и тържествуващ, тя толкова млада, толкова покорна и горда, че всички постепенно бяха обзети от непреодолима снизходителност, неволно им завиждаха, любуваха им се и запленили, едни други се заразяваха от същата нежност. От тях бликаше очарование, което вълнуваше сърцата. Новият град, със своето буржоазно население от чиновници и новобогаташи, последен се предаде. Въпреки строгостта си квартал Сен Марк веднага ги прие приветливо, със сдържана търпимост, щом започнаха да минават по

пустите тревясали тротоари край старинните, тихи и затворени богаташки къщи, от които лъхаше изветряло ухание на някогашна любов. Скоро старият квартал ги посрещна празнично, кварталът на бедняците, които инстинктивно почувствуваха приказната красота на мъдрия мит за прелестната девойка, подкрепяща своя царствен и подмладен господар. Тук обожаваша доктора за неговата добрина, обикнаха и другарката му и щом се появише, ѝ махаха с ръка, за да изразят своето възхищение, своята похвала. Ако Паскал и Клотилд се бяха правили, че не забелязват първоначалната враждебност, сега отгатваха прошката и разнежената дружелюбност, която ги ограждаше, и изглеждаха още по-красиви, щастливо се усмихваха на целия град.

Един следобед, като завиваха по улица Бан, зърнаха на отсрещния тротоар доктор Рамон. Точно предишния ден бяха научили, че той щял да се жени за госпожица Левек, дъщерята на адвоката. Това положително беше най-разумното, което можеше да направи, защото неговото положение не му позволяваше да чака повече, а девойката беше много красива, богата и беше влюбена в него. Вероятно и той щеше да я обикне. Така че Клотилд бе много щастлива, че може да го поздрави с усмивка, като искрена приятелка, а Паскал му кимна приветливо. Донякъде развълнуван от срещата, Рамон за миг се спря, поколеба се, понечи да прекоси улицата. После някакво чувство на деликатност сякаш го възпря, навярно си помисли, че ще бъде грубо да смути техния унес, да наруши усамотението, което те си запазваха дори сред гъмжилото по тротоарите. И се задоволи да им се поклони отдалеч, да им се усмихне приятелски, за да им покаже, че им прощава тяхното щастие. И тримата почувствуваха дълбока нежност.

Приблизително по това време Клотилд от няколко дни за забавление рисуваше една голяма картина с пастели, в която представяше нежната сцена с цар Давид и младата сунамитка Ависага. Беше като възплъщение на блян, от онези вдъхновени композиции, в които нейното друго, нейното химерично аз влагаше влечението си към тайнственото. На фон от цветя, които се сипеха като звезден дъжд, с варварска пищност бе изобразен старият цар във фас, сложил ръка върху голото рамо на Ависага; а момичето беше много бяло, голо до кръста. Той бе облечен в пищна права дълга дреха, натезжала от скъпоценни камъни, а на белоснежните си коси носеше царския обръч. Но тя бе още по-пищна с копринената си бяла като лилия кожа, с

тънкото си стройно тяло, кръгла малка гърд, гъвкави ръце, с божественото си изящество. Той беше царствен, подпираше се като могъщ и обичан владетел на тази избрана измежду всички поданица, а тя беше щастлива, че може да даде на своя цар укрепващата кръв на младостта си. Цялата ѝ чиста и ликуваща голота изразяваше ведро покорство, спокойно, пълно отдаване пред очите на насъбрания народ сред светлината на деня. Той беше много величав, тя беше много чиста и сякаш излъчваха неземно сияние.

Клотилд бе оставила до последния момент лицата на двамата неявни, в нещо като мъгла. Застанал зад нея, развълнуван, Паскал се пошегува: отгатвал какво смята да направи. Така и стана. Тя завърши лицата с няколко щриха — старият цар Давид беше той, а Ависага сунамитката беше тя. Все пак оставаха прибулени със светлина като в сън; бяха те, но обожествени — неговите белоснежни, нейните руси коси ги покриваха като с императорски мантии, лицата им бяха издължени в екстаз, извисени до блаженството на ангелите, а погледите и усмивките им изразяваха безсмъртна любов.

— Ах, мила — извика той, — правиш ни прекалено красиви! Ти пак се увлече в мечти, да, помниш ли, както в дните, когато те упреквах, че си окачила тук всички химерични цветя от света на тайнственото.

И посочи с ръка стените, по които цъфтеше фантастичната градина на старите ѝ постели, несътворена флора, растяща в рая.

Но тя весело възрази:

— Прекалено красиви ли? Ние не можем да бъдем прекалено красиви! Уверявам те, аз така ни чувствавам, така ни виждам и сме такива... Ето, погледни, не е ли чиста действителност?

И тя взе старата Библия от петнадесети век, която беше до нея, и показва наивната гравюра на дърво.

— Нали виждаш, точно същото!

Той тихо се разсмя на това спокойно и необикновено твърдение.

— О, ти се смееш, спираш се на подробности в рисунъка. А трябва да проникнеш в духа... Погледни и другите гравюри, виж и тази колко е хубава! Ще нарисувам Аврам и Агар, ще нарисувам Рут и Вооз, всичките ще ги нарисувам, пророците и царете, на които скромни момичета, роднини и робини са отдавали младостта си. Всички са красиви и щастливи, нали виждаш?

Тогава те престанаха да се смеят и се наведоха над старинната Библия. Тънките ѝ пръсти обръщаха страниците. Застанал зад нея, той бе заровил бялата си брада в русите ѝ коси. Цяла я усещаше, цяла я вдъхваше. Бе сложил устни на нежния ѝ тил, целуваше разцъфналата ѝ младост. Докато наивните гравюри на дърво продължаваха да се нижат, от пожълтелите страници изникваше библейският свят, целият този свободен напор на една силна, жилава раса, чието дело щеше да завоюва света, тези мъже с никога неугасваща мъжественост, тези винаги зачеваци жени, това упорито и плодовито продължаване на рода сред престъпления, кръвосмешения, неподобаващи на възрастта и разума любовни отношения. Обзе го вълнение, безгранична благодарност, защото неговият блян се осъществяваше, неговата поклонница на любовта, неговата Ависага бе влязла в залязващия му живот, обновяваше го и го изпълваше с ухания.

После, без да я пуска от обятията си, много тихо ѝ пошепна на ухото:

— О, твоята младост, твоята жадувана младост, която ме утолява!... Но нима и ти, която си толкова млада, не жадуваш за младост, как можа да приемеш един старец, стар като света?

Тя се сепна от удивление, обърна се и го погледна.

— Ти? Стар?... Какво говориш? Та ти си млад, по-млад си от мен!

И така се разсмя, че зъбите ѝ блеснаха. Тогава и той се засмя, но още не напълно успокоен, настоя:

— Ти не ми отговори... Нима ти, която си толкова млада, не жадуваш за младост?

Тя го целуна по устните и каза също много тихо:

— Аз само за едно съм жадна и гладна: да бъда обичана, да бъда обичана повече от всичко, над всичко, така, както ти ме обичаш.

В деня, когато видя закованата на стената картина, Мартин я погледа мълчаливо, после се прекръсти. Не беше ясно дали ѝ се бе привидял бог или дяволът. Няколко дена преди Великден предложи на Клотилд да отидат заедно на черква и тъй като девойката отказа, тя изостави за миг мълчаливата почитателност, към която сега се придържаше. От всички нови неща в къщата, които я учудваха, най-много я разстройваше внезапното неверие на младата и господарка. Затова си позволи да се върне към предишния си наставнически тон и

да ѝ се скара, както когато Клотилд бе малко момиченце и не искаше да си каже молитвата. Не се ли бояла вече от бога? Не се ли разтрепервала, като си помислела, че може вечно да ври в някой котел на ада?

Клотилд не можа да сдържи усмивката си.

— О, ада! Нали знаеш, адът никога не ме е тревожил особено... Но ти се лъжеш, като си мислиш, че съм загубила всяка вяра. Престанах да ходя на черква просто защото другояче се моля.

Мартин я гледаше със зяпнала уста, не можеше да разбере. Свършено бе, госпожицата се бе погубила. И вече никога не я повика да отиде с нея в „Сен Сатюрнен“. Само започна да се моли още по-усърдно, това ѝ ставаше нещо като мания. Извън часовете, когато бе заета с домакинството, вече не я срещаха с вечния чорап, който плетеше дори когато ходеше. Щом имаше свободна минута, тичаше в черква и там потъваше в безкрайни молитви. Един ден старата госпожа Ругон, която не преставаше да дебне, я видя зад една колона, където я бе зърнала и преди час. Мартин се изчерви и се заизвинява като прислужница, хваната, че не си гледа работата.

— За господаря се молах.

Междувременно Паскал и Клотилд още повече разширяваха владенията си, всеки ден правеха все по-дълги разходки, сега излизаха от града из широкото поле. Един следобед на път за Сегиран минаха покрай обезлесените унили земи на някогашните вълшебни градини на Параду и се развълнуваха. Образът на Албин изникна пред тях^[1], Паскал сякаш отново я виждаше разцъфтяла като пролет. Навремето той, който още тогава си мислеше, че е много стар, и се отбиваше тук да се усмихне на девойчето, не можеше да си представи, че тя ще бъде мъртва от години, когато него животът ще го дари с такава пролет, ще изпълни залеза му с уханье. Клотилд почувствува, че видението минава между тях, и вдигна към него лице с отново пробудено желание за нежност. Тя беше Албин, вечната влюбена. Той я целуна по устните; не размениха нито дума, но по равните земи, засети с жито и овес, където преди се бе вълнувала чудната зеленина на Параду, мина тръпка.

Сега Паскал и Клотилд вървяха през сухо голо поле по скърцащия прах на пътищата. Обичаха тази жарка природа, тези земи, засадени с хилави бадеми и ниски маслини, тези хоризонти с лиси

хълмове, по които тук-там столетни черни кипариси подчертаваха петната на белеещите се къщици. Беше като древен пейзаж, класически пейзаж, каквито са рисували художниците от старите школи, със сурови багри и уравнивесени величествени линии. Насъбраният зной на ярките слънца, които векове бяха пекли това поле, проникваше в кръвта им и ги правеше по-живи, по-красиви; от неизменно синьото небе се лееше ясният пламък на безспирна страст. Донякъде защитена от чадърчето си, Клотилд блажено се къпеше в светлина и разцъфтяваше като растение на слънце; а подмладен, Паскал усещаше как в него отново се надигат жизнени сили като порой от мъжествена радост.

Разходката до Сегиран бе предложил докторът, защото бе научил от леля Дийодоне за предстоящата женитба на Софи с едно съседско момче, което работеше в мелницата, и искаше да види дали всички в малкия чифлик са здрави и щастливи. Щом навлязоха в алеята с високи зелени дъбове, почувствуваха приятна отморяваща прохлада. От двете им страни струяха непресъхващи извори, които бяха отгледали тези големи сенки. После, като да стигнат до къщата на табака, попаднаха тъкмо на влюбените: до кладенеца Софи и нейният мелничар се целуваха в устата, защото преди малко лелята бе отишла да пере зад върбалака край Виорн. Двамата млади почервеняха от срам. Но като видяха, че докторът и спътницата му се смеят добродушно, се успокоиха, казаха им, че сватбата ще стане на Еньовден, че имало толкова още да чакат, но все някак щели да я дочакат. Софи положително бе още повече заякнала, разхубавена: избавила се бе от наследствената болест, бе раснала здрава като дърветата, с нозе в оросяваната от изворите трева и гологлава под яркото слънце. Ах, каква жизненост вдъхваше това огромно пламенно небе на живите същества, на цялата природа! Софи си имаше само една мъка: очите ѝ плунаха в сълзи, готови да потекат, когато заговори за брат си Валантен. Може би нямало да изкара и седмица. Миналия ден ѝ казали: бил загубен. Докторът също очакваше всеки час неизбежната развързка, но я поизлъга, за да я утеши. От Сегиран двамата с Клотилд поеха към Пласан. Умилението от това щастие на здрави влюбени, пронизано от тръпката пред смъртта, все повече забавяше крачките им.

В стария квартал една жена, която Паскал лекуваше, му каза, че Валантен току-що е починал. Наложило се две съседки да отведат Гирод, която се била вкопчила в сина си и крещяла, била като луда. Той остави Клотилд пред вратата и влезе. Най-после мълчаливо тръгнаха за Сулейад. Сега, откакто бе подновил посещенията си при болни, Паскал сякаш ги правеше от професионален дълг и вече не хвалеше чудотворното си лечение. В случая с Валантен той впрочем се изненадваше, че смъртта се беше толкова забавила, и бе убеден, че е продължил с една година живота на младежа. Въпреки необикновените резултати, които получаваше, знаеше отлично, че смъртта ще си остане неизбежна, пълновластна. Все пак отстъплението, което ѝ бе наложил за няколко месеца, би трябвало да го ласкае, да облекчи още кървящото му съжаление, че неволно е съкратил с няколко месеца живота на Лафуас. Но това сякаш не му помагаше; угрижена бръчка дълбаеше челото му и когато стигнаха в усамотения си дом. Но там го очакваше ново вълнение: вън, под яворите, очевидно поканен да почака от Мартин, седеше Сартъор, шапкарският работник, пациент на лудницата, на когото докторът толкова дълго бе правил инжекции. По всичко личеше, че този увлекателен опит се бе оказал успешен, че инжекциите от нервно вещество наистина укрепват волята, щом лудият бе тук, излязъл същата сутрин от Тюлет, и се кълнеше, че вече няма кризи, че е напълно излекуван от внезапните си пристъпи на умопомрачение, при които бе готов да се нахвърли на първия срещнат, за да го удуши. Докторът го наблюдаваше: дребен, много смугъл човек, с полегато чело, с лице като птича човка, с една по-издута буза; изглеждаше съвършено разумен и кротък, преливаше от благодарност дотам, че целуна ръцете на своя спасител. Паскал накрая се трогна, изпрати го приветливо и го посъветва да се върне към трудовия си живот, който беше най-добрата физическа и духовна хигиена. После се успокои и като седнаха да вечерят, заговори весело за други неща.

Клотилд го гледаше изненадано, дори малко възмутено.

— Как, учителю, този път не си ли доволен от себе си?

Той се пошегува:

— От себе си, никога!... А знаеш и от медицината невинаги, зависи!

Тази нощ в леглото се скараха за първи път. Бяха изгасили свещта и лежаха прегърнати в дълбокия мрак на спалнята. Тъничка, изящна, тя се притискаше до него, а той цялата я бе обгърнал и бе положил глава на сърцето ѝ. Клотилд се сърдеше, упрекуваше го, повтаряше това, което му бе казала през деня. Къде му била отишла гордостта, защо не бил доволен, че е излекувал Сартъор и дори, че толкова е удължил агонията на Валантен. Сега тя защищаваше страстно славата му. Припомни му и другите успехи на неговия метод: самият той не бил ли се излекувал? Можел ли да отрече ефикасността на инжекциите си? И заговори разтреперана за някогашната му голяма мечта: да победи безсилието, единствената причина на болестта, да излекува страдащото човечество, да го направи здраво и просветено, да ускори настъпването на щастието, на едно съвършено и благоденстващо бъдещо общество, като се намеси, като даде здраве на всички хора! А той имал в ръцете си живата вода, панацеята, която правела осъществима тази огромна надежда!

Паскал мълчеше, сложил устни на голото рамо на Клотилд. После прошепна:

— Вярно, че аз се излекувах, излекувах и други и продължавам да мисля, че моите инжекции са ефикасни в много случаи... Аз не отричам медицината, угризението заради един нещастен случай, като този с Лафуас, не ме кара да бъда несправедлив... Нали знаеш, работата беше моята страст, досега тя поглъщаше всичките ми сили и тъкмо защото исках да си докажа, че е възможно да се преобрази остарялото човечество, да стане най-после силно и умно, едва не умрях неотдавна... Да, мечта, красива мечта!

Сега и тя го обгърна с гъвкавите си ръце, притисна го, сля се с него.

— Не, не! Това е действителност, ще стане действителност, благодарение на твоя гений, учителю!

И както бяха сплетени, той заговори още по-тихо, думите му звучаха като изповед, като въздишка:

— Слушай, ще ти кажа нещо, което не бих казал другиму, което и на себе си не казвам гласно... Толкова ли е похвално човек да работи, за да поправи природата, да ѝ се намесва, да я изменя и да се противопоставя на нейните цели? Да лекува, да забавя смъртта на хората за собствено удовлетворение, да продължава живота им

вероятно във вреда на вида, не значи ли да разваля онова, което природата се стреми да направи? И имаме ли право да мечтаем за едно по-здрaво, по-силно чoвечество, изваяно според нашите представи за здраве и сила? Но какво ще постигнем, как така ще се намесваме в делото на живота, чиито средства и цели ни са неизвестни? Може би всичко е добре устроено. Може би ние рискуваме да убием любовта, гения, самия живот... Чуваш ли? Само на теб ще ти призная: аз вече се съмнявам, разтрепервам се, като си помисля за моята работа на алхимик от двадесетия век, започвам да вярвам, че е по-велико и по-разумно да оставим еволюцията да се осъществява.

Той спря, после добави толкова тихо, че тя едва го чу:

— Знаеш ли, че сега им правя инжекции с вода? Самата ти ме укори: вече не ме чуваш да стривам мозък, а аз ти казах, че имам лекарство в запас... Водата ги облекчава; вероятно е някакъв механичен ефект. О, да! Да облекчавам, да спестявам страдания, това, разбира се, аз все още го желая! Това е може би последната ми слабост, но аз не мога да гледам страдания, страданията ме карат да излизам от кожата си, сякаш са някаква чудовищна и безсмислена жестокост от страна на природата... Вече лекувам само за да спестявам страдания на хората.

— Но тогава, учителю — възрази тя, — щом вече не искаш да лекуваш, не бива и да казваш всичко, защото нали ужасната необходимост да излагаш язвите си оправдаваше само с надеждата, че ще ги излекуваш.

— Не, не! Човек трябва да знае, да знае въпреки всичко и нищо да не крие, всичко да казва за нещата и за живите същества!... Няма възможно щастие в неведението; само познанието прави живота спокоен. Когато научим повече, положително ще приемаме всичко... Нима не разбираш, че да желаем да излекуваме всичко, да възродим всичко, е една измамна амбиция на нашия егоизъм, бунт против живота, който обявяваме за лош, защото го преценяваме от гледна точка на собствения си интерес! Усещам, че съм много по-спокоен, че съм разширил и извисил ума си, откакто започнах да се прекланям пред еволюцията. Сега тържествува страстта ми към живота дотам, че не оспорвам целите му, дотам, че изцяло му се доверявам, потъвам в него, без никакво желание да го преобразя според собственото си схващане за добро и зло. А той единствен знае какво прави и накъде

върви, аз мога само да се стремя да го опозная, за да го живея така, както той иска да бъде живян... И го разбирам едва откакто ти си моя. Знаеш, докато те нямах, аз търсех истината другаде, непрекъснато ме измъчваше мисълта да спася човечеството. Ти дойде и животът стана богат. Светът всеки миг се спасява чрез любовта, чрез огромната и непрестанна работа на всичко, което живее и създава живот до безкрай... Непогрешим, всемогъщ, безсмъртен живот!

Сега думите му звучаха вече като трепетно верую, като покорна въздишка пред висшите сили. И Клотилд вече не разсъждаваше, тя също приемаше.

— Учителю, аз не искам нищо извън твоята воля, вземи ме и ме направи своя, за да изчезна и да се възродя, слята с теб!

И му се отдаде. После си зашепнаха за идиличния здрав и спокоен живот, който щяха да водят сред природата. До това просто предписание опитът бе довел лекаря: възстановяване чрез една здрава среда. Той проклинаше градовете. Хората можеха да бъдат здрави и щастливи само в широките равнини, под яркото слънце, при условие, че се откажат от парите, от амбицията, дори от горделивото прекаляване с умствен труд. Да не правят нищо друго, освен да живеят и да обичат, да орат земята и да раждат хубави деца.

— Ах, дете, наше дете! Някой ден то може би ще дойде... — тихо продължи Паскал.

И развълнуван от мисълта за това късно бащинство, при която цял се разтапяше, не довърши. Обикновено избягваше да говори за това, а когато се разхождаха и някое момиченце или момченце им се усмихнеше, просълзен извъръщаше глава.

Тогава тя каза простичко, със спокойна увереност:

— Но то ще дойде!

За нея това бе естественото и необходимо следствие от акта. Във всяка нейна целувка имаше мисъл за детето, защото всяка любов, която няма за цел детето, ѝ се струваше безполезна, грозна.

Това бе дори една от причините, поради които романите вече не я интересуваха. Не беше страстна читателка като майка си, полетът на собственото ѝ въображение ѝ стигаше, измислените истории много скоро я отегчаваха. Но винаги се чудеше, винаги се възмущаваше, че в любовните романи не се говори за детето. То въобще не се предвиждаше, а когато случайно се появеше, в сърдечните отношения

настъпваше катастрофа, смайване и значително объркване. Никога, когато се отдаваха един на друг, любовниците сякаш не подозираха, че създават живот и че ще се роди дете. Но нейните познания по естествените науки ѝ бяха разкрили, че плодът е единствената грижа на природата. Само той беше важен, беше единствената цел, всичко бе устроено така, че семето да не загине и майката да роди. Докато човекът, цивилизовайки, пречиствайки любовта, бе отстранил от нея дори мисълта за плода. За героите на измислените романи полът се свеждаше до механизъм на страстта. Те се обожаваша, свързваха се, изоставяха се, преживяваха безброй страдания, целуваха се, убиваха се, развихряха бури от обществени бедни и всичко това заради насладата, независимо от природните закони, сякаш без дори да си помислят, че като се любят, хората създават деца. Това беше нечисто и глупаво.

Тя се развесели и леко смутена, галейки се във врата му, повтори с прелестната дързост на влюбена жена:

— Ще дойде... Нали правим всичко за това, защо мислиш, че няма да дойде?

Паскал не отвърна веднага. Тя го почувствува как застива в прегръдките ѝ от съжаление и съмнение. После прошепна с тъга:

— Не, не! Късно е... Помисли за моята възраст, мила!

— Но ти си млад! — поривисто и страстно извика тя отново, като го обсипваше с целувки, за да го сгрее.

Това ги разсмя. И заспаха така прегърнати: той лежеше по гръб и я притискаше с лявата си ръка, а тя бе сложила глава на гърдите му и целият го бе обхванала с гъвкавото си стройно тяло; разпилените ѝ руси коси се смесваха с неговата бяла брада. Сунамитката дремеше, с лице върху сърцето на своя цар. И сред тишината, в голямата тъмна, толкова нежна към любовта им стая вече се долавяше само кротко дишане.

---

[1] *Образът на Албин изникна пред тях...* — Образът на младата и непорочна Албин, израсла на воля сред девствената природа на Параду, е в центъра на художествения интерес на Зола в романа му „Грехът не абат Муре“. — Бел.Г.Г. ↑

IX

Така доктор Паскал продължи да посещава болните си в града и близките села. И почти винаги ходеше под ръка с Клотилд, която влизаше с него у бедняците.

Но както тихичко ѝ бе признал една нощ, сега вече той ги навестяваше, за да ги облекчава и успокоява. Още навремето започна да практикува с неохота, когато почувствува безсмислието на терапевтиката. Импиризмът го отчайваше. След като медицината не беше експериментална наука, а изкуство, той изпитваше тревога пред безкрайното усложняване на болестта и на лечението според болния. Предписанията се променяха заедно с хипотезите: колко ли хора бяха убили изоставените днес методи! Усетът на лекаря беше всичко, лечителят се превръщаше в даровит гадател, действуваше опипом, налучкуваше лечението, доколкото имаше талант. И това обясняваше защо след дванадесетина години практика той почти бе изоставил клиентелата си и се бе заловил с чиста наука. После неговите големи изследвания върху наследствеността временно му бяха възвърнали надеждата да помага, да лекува със своите подкожни инжекции и лекарската практика отново го увлече до деня, когато вярата му в живота, която го насърчаваше да подпомага неговото действие, като укрепва жизнените сили, още повече се разшири и той стигна до едно по-висше убеждение — че животът сам се грижи за себе си и е единствен източник на здраве и сила. И ведро усмихнат, продължи посещенията си вече само при болни, които на всяка цена искаха той да ги лекува и се чувствуваха облекчени като по чудо дори когато им слагаше инжекции с чиста вода.

Сега Клотилд понякога си позволяваше да се шегува с това негово лечение. Дълбоко в душата си тя си беше все така увлечена по тайнственото и казваше весело, че щом той прави чудеса, значи има у себе си някаква сила, истински Господ Бог! Но тогава той се закачаше с нея, отговаряше ѝ, че посещенията на двама им имали целебно свойство, разправяше, че вече никого не може да излекува, като я няма,

всъщност тя носела полъха на отвъдното, непознатата необходима сила. Затова богатите хора, охолните граждани, у които тя не си позволявала да влиза, продължавали да стенат и той с нищо не можел да ги облекчи. Тази нежна препирня ги забавляваше и те всеки ден потегляха сякаш към нови открития, а у болните си разменяха съучастнически погледи, пълни с добрина. И колко бяха щастливи, когато смятаха, че са победили това мръсно страдание, което ги бунтуваше, против което единствено още щяха да се борят! Чувствуваха се божествено възнаградени, когато виждаха студената пот да пресъхва, стоновете да стихват, мъртвешките лица да се оживяват. Вярно беше: тяхната любов, която навсякъде носеха със себе си, успокояваше една частица от страдащото човечество.

— Да умре човек, не е нищо — често казваше Паскал. — Но да страда!... Защо? Това е отвратително и нелепо!

Един следобед докторът и Клотилд трябваше да посетят един болен в селцето Сент Март и за да не морят Боном, решиха да вземат влака, който идваше от Тюлет. Сент Март беше първата спирка в противоположна посока, към Марсилия. На гарата имаха една странна среща. Когато влакът пристигна, те се спуснаха, отвориха вратата на едно купе, понеже помислиха, че е празно. От него слезе старата госпожа Ругон, която вече не им говореше. Скочи леко от влака въпреки възрастта си и си тръгна скована, много достойна.

— Днес е първи юли — каза Клотилд, когато влакът потегли. — Баба се връща от Тюлет, била е при леля Дид... Видя ли как ме погледна?

Паскал всъщност беше доволен, че майка му им се сърди, защото това го освобождаваше от нейните посещения, които винаги го разстройваха.

— Нищо — просто каза той, — когато хората не се разбират, по-добре да не се срещат.

Но Клотилд изглеждаше огорчена и замислена. След малко каза полугласно:

— Стори ми се променена, бледа..., И забеляза ли? Тя обикновено толкова се грижи за външността си, а сега беше само с една ръкавица, на дясната ръка, зелена ръкавица... Не знам защо, но ми се сви сърцето.

Това смути и Паскал. Той махна неопределено с ръка. Естествено, и майка му щеше да остарее като всички хора. Още прекалено буйствуваше, прекалено се увличаше. И той разказа, че имала намерение да завещае имуществото си на Пласан, за да се построи приют на името на Ругонови. Двамата бяха започнали отново да се усмихват, когато Паскал извика:

— Ама и ние ще ходим в Тюлет утре при нашите болни. И нали обещах да заведа Шарл у чичо Макар.

Този ден Фелисите действително се връщаше от Тюлет, където ходеше редовно всеки месец на първи, да се осведомява за състоянието на леля Дид. От години страстно се интересуваше от здравето на лудата, беше потресена, че още живее, ядосваше се, че упорствуваше да живее като изключение от общото правило, като истинско чудо на дълголетието. Как щеше да си отдъхне Фелисите, след като някое прекрасно утро погребеше тази неудобна свидетелка на миналото, този призрак на очакваното изкупление, който възкресяваше всички ужаси на рода! Толкова хора си бяха отишли, а тя, безумната, запазила само искрица живот в очите си, изглеждаше забравена от смъртта. Фелисите и този ден я бе заварила в креслото ѝ, суха, изправена, неизменна. Както казваше болногледачката ѝ, вече нямало никаква причина да умре. Беше на сто и пет години.

Фелисите излезе от лудницата възмутена. Сети се за чичо Макар. И той ѝ пречеше, продължаваше да живее с непоносимо упорство! Въпреки че беше на осемдесет и четири години, само три години по-възрастен от нея, струваше ѝ се, че е смешно стар, че надхвърля всички допустими граници. И то човек, който живееше в разврат и от шестдесет години всяка вечер се напиваше до смърт! Благоразумните, въздържаните си отиваха, а той цъфтеше и добруваше, прашеше от здраве и жизнерадост. Навремето, когато се бе настанил в Тюлет, тя взе да му праща вино, ликьори, ракии с тайната надежда да отърве рода от един наистина мръсен безобразник, от когото можеха да очакват само неприятности и срам. Но скоро забеляза, че всичкият този алкохол не само не го убива, ами сякаш го държи здрав и бодър, червендалест, насмешлив. И прекрати подаръците: той дори дебелееше от отровата, на която бе възлагала надежди. Оттогава ѝ остана страшно озлобление към него и бе готова да го убие всеки път, когато го видеше, но не ѝ достигаше смелост. Стъпил все по-здро̀во на пиянските си крака,

Макар ѝ се хилеше право в лицето, понеже знаеше, че тя го чака да умре, и ликуваше, че не ѝ доставя удоволствието да погребее заедно с него мръсните дела, кръвта и калта от двете завоевания на Пласан.

— Както виждате, Фелисите — често казваше той със зловещия си подигравателен смях, — стоя тук, за да пазя нашата майка, и в деня, когато решим и двамата да умрем, то ще бъде само от любезност към вас, да, просто за да ви спестим труда да идвате да ни навестявате всеки месец от чиста добросърдечност.

Обикновено, за да си спести още едно разочарование, тя дори не се отбиваше у чичото, за него я осведомяваха в лудницата. Но този път, като научи, че той необикновено се е запил, от половин месец не изтрезнява и вероятно е толкова пиян, че не излиза от къщи, бе обзета от любопитство сама да види до какво състояние се е докарал. И на път за гарата се отби у чичото.

Беше чуден летен ден, горещ, сияен. Отляво и отдясно на тесния път, по който вървеше, Фелисите гледеше нивите, цялата тази тлъста земя, която Макар навремето ги бе принудил да му подарят, за да си осигурят на тази цена неговото мълчание и прилично поведение. Огряна от слънце, къщата с розови керемиди и яркожълти стени ѝ се стори приветлива, засмяна. На терасата се поспря с удоволствие на хлад под старите черници, да се наслади на великолепната гледка. Колко достойнство и мъдрост излъчваше това кътче, какво щастливо убежище за възрастен човек, решил да завърши тук, сред това спокойствие, дългия си, изпълнен с добрина и задължения живот!

Но тя не го виждаше, не го чуваше. Цареше дълбока тишина. Само пчелите жужаха край големите ружи. А на терасата едно жълто кученце, шубе, както ги наричат в Прованс, лежеше на сянка върху голата земя. Отначало бе вдигнало глава, ръмжейки, готово да се разлае, но позна гостенката, успокои се и вече не помръдна.

Тогавя сред това усамотение, сред тази слънчева радост Фелисите бе обзета от странна тръпка. Извика:

— Макар!... Макар!...

Вратата на къщата под черниците бе широко отворена. Но тя не смееше да влезе: тази зейнала празна къща я тревожеше. И пак извика:

— Макар!... Макар!...

Никакъв шум, никакъв глас. Тежката тишина отново се спусна, само пчелите жужаха още по-силно около големите ружи.

Накрая Фелисите се засрами от малодушието си и влезе смело. Във вестибюла вратата вляво, която водеше за кухнята, където чичото седеше обикновено, беше затворена. Тя я бутна: отначало нищо не различи, защото той навярно бе дръпнал капациите заради горещината. Първото ѝ впечатление беше само, че се задушаваше от остра миризма на алкохол, която изпълваше помещението: сякаш всеки мебел излъчваше тази миризма, тя се беше просмукала в цялата къща. После очите ѝ свикнаха с полумрака и Фелисите зърна чичото. Седеше до масата, на която имаше чаша и празна до дъното бутилка скоросмъртница. Свит на стола, той спеше дълбоко, мъртвопоян. Тази гледка ѝ възвърна гнева и презрението.

— Слушайте, Макар, как може човек да се докарва до такова състояние!... Това е неразумно и гнусно! Срамота! Събудете се!

Но Макар спеше толкова дълбоко, че дори дишането му не се чуваше. Тя напразно повиши глас, плесна силно с ръце.

— Макар! Макар! Макар!... Хайде, събудете се!... Отвратителен сте, драги!

И го остави. Вече не се стесняваше, свободно шареше из кухнята, блъскаше предметите. По прашния път от лудницата дотук беше страшно ожадняла. Ръкавиците ѝ пречеха, тя ги свали и ги остави на края на масата. После за щастие намери стомната, изми си чаша и я напълни догоре с вода. И тъкмо се готвеше да пие, когато една необикновена гледка я потресе дотам, че остави пълната чаша до ръкавиците.

Виждаше все по-ясно в кухнята, осветена от тесни ивици слънце, проникващи през процепите на старите разсъхнати капаци. Стоеше, втренчена в чичото: той беше все така спретнато облечен в син сукнен костюм, с вечния си кожен каскет на главата, който носеше и зиме, и лете. От пет-шест години бе много напълнял и сега представляваше същинска грамада, преливаща от гънки тлъстини. Фелисите реши, че навярно е заспал, пушейки, защото лулата, къса черна лула, бе паднала на коленете му. После замръзна от смайване: запаленият тютюн се бе изтърсил, сукното на панталона се бе подпалило и през дупката в плата, голяма вече като петфранкова монета, се виждаше голото бедро, червено бедро, от което излизаше синьо пламъче.

Отначало Фелисите помисли, че горят долните му дрехи — гащите, ризата. Но нямаше място за съмнение, тя ясно виждаше голата

плът и синьото пламъче излизаше от нея — мъничко, танцуващо като от повърхността на съд със запален алкохол. То все още бе не високо от пламъче на кандило, тихо, кротко, толкова неустойчиво, че и най-лекото потрепване на въздуха го местеше. Но бързо растеше, разширяваше се и кожата се пропукуваше, а мазнината започваше да се топи.

Неволен вик излезе от гърлото на Фелисите:

— Макар!... Макар!...

Той все така не помръдваше. Безчувствеността му трябва да беше пълна, пиянството го бе довело до нещо като кома, до истинска парализа на сетивата; а беше жив, виждаше се как бавно, равномерно дишане повдига гърдите му.

— Макар!... Макар!...

Сега мазнината се процеждаше през пропукуваната кожа, засилваше пламъка, който вече се издигаше до корема. И Фелисите разбра, че чичото гори като гъба, напоена със спирт. Той се бе спиртосвал от години с най-силния, най-запалителния алкохол. Навярно след малко щеше целият да пламне от петите до главата.

Тогава ѝ се отця да го буди: добре си спеше човекът. Една дълга минута има смелостта още да го погледа. Отначало не знаеше какво да прави, но постепенно се реши. Ръцете ѝ обаче бяха започнали да се тресат от ситни тръпки, които не можеше да овладее. Задъхваше се. Взе чашата с две ръце и я изпи наведнъж. И тъкмо излизаше на пръсти, когато се сети за ръкавиците си. Върна се и ги взе от масата с тревожно движение, пипнешком; мислеше, че и двете ги е взела. Най-послед излезе, затвори вратата внимателно, тихичко, сякаш се боеше да не обезпокои някого.

Когато се озова на терасата, на веселото слънце, на чист въздух, срещу огромния хоризонт, окъпан в синева, въздъхна облекчено. Полето беше пусто, положително никой не я бе видял да влиза, нито да излиза. Само жълтото куче лежеше проснато, но то дори не благоволи да вдигне глава. И Фелисите си тръгна с бързи ситни крачки, леко кършейки момичешкото си кръстче. Като измина стотина крачки, някаква неудържима сила, колкото и тя да се опитваше да ѝ противостои, я накара да се обърне и да погледне за последен път къщата: беше толкова спокойна и весела къща насред склона в светлината на отиващия си прекрасен ден. Едва във влака, когато взе

да си слага ръкавиците, откри, че едната я няма. Но Фелисите бе уверена, че я е изпуснала на гарата, когато се е качвала във вагона. Мислеше си, че е много спокойна, и все пак не забеляза, че е с една ръкавица, което можеше да ѝ се случи само под въздействието на силен смут.

На другия ден Паскал и Клотилд тръгнаха с влака от три часа за Тюлет. Майката на Шарл им бе предала момчето, понеже се бяха съгласили да го заведат при чичото, у когото то трябваше да остане цяла седмица. В семейството отново имало кавги: сарачът решително отказвал да държи у дома си това чуждо дете, този мързелив и глупав царски син. И наистина, тъй като го обличаше баба му Ругон, момчето и този ден беше в черен кадифен костюм, обшит със златни галони като млад благородник, като старовремски паж, който отива в двореца. И през петнадесетте минути пътуване, докато седяха в купето, където бяха сами, Клотилд му свали баретата и си игра с великолепните му руси, царствени коси на дълги букли, които стигаха до раменете му. Но тя носеше пръстен и като прокара ръка по тила му, остана потресена, понеже забеляза, че милувката ѝ оставя кървава следа. Щом го пипнеха, по кожата му избиваше червена роса: това се дължеше на отпускане на тъканите, до такава степен влошено от израждане, че и най-лекото докосване предизвикваше кръвоизлив. Докторът Бедната се разтревожи, попита го дали все така често му тече кръв от носа. Шарл едва можа да отговори; отначало каза „не“, после си спомни, че преди няколко дена му текло много кръв. И наистина изглеждаше заслабнал, сякаш с годините се връщаше към детството, умът му въобще не се беше разбудил и все повече се замъгляваше. Това голямо петнадесетгодишно момче изглеждаше на десет, приличаше на красиво момиченце, бледо като цвете, поникнало на сянка. Много разнежена, с натезало сърце, Клотилд го взе на коленете си, но го сложи на седалката, когато забеляза, че подтикван от преждевременен инстинкт на порочно животинче, Шарл се опитва да пъхне ръка в деколтето ѝ.

Като стигнаха в Тюлет, Паскал реши най-напред да заведат момчето у Макар. И се заизкачваха по доста стръмния път. Отдалеч на яркото слънце малката къща с розовите си керемиди, жълти стени и зелени черничеви дървета, които протягаха разкривените си клони и образуваха плътен покрив от листа над терасата, беше засмяна като предишния ден. Прелестно спокойствие къпеше това усамотено кътче,

това убежище за мъдрец, където се чуваше само жуженето на пчелите около големите ружи.

— Ах, как го облажавам тоя стар мошеник! — прошепна усмихнато Паскал.

Но бе изненадан, че Макар още не е застанал на края на терасата. И понеже Шарл се затича, дърпайки Клотилд, да видят зайците, докторът продължи да се изкачва сам. Като стигна горе, се учуди, че няма никого. Капаците бяха затворени, вратата на вестибюла зееше. Само жълтото кученце стоеше на прага с изпънати крака, настръхнало и скимтеше тихо, проточено. Като видя госта, когото вероятно позна, поотстрани се, после отново заскимтя все така тихо.

Паскал се изплаши и неволно закрепця от тревога:

— Макар!... Макар!...

Никой не отговори. С широко отворената си единствена външна врата, която се открояваше като черна дупка, къщата пазеше гробно мълчание. Кучето продължаваше да вие.

Раздразнен, Паскал извика още по-високо:

— Макар!... Макар!...

Нищо не помръдна. Пчелите жужаха, огромната небесна синева обгръщаше самотното кътче. И Паскал се реши да влезе. Чичото може би спеше. Но щом бутна вратата вляво, от кухнята го лъхна отвратителна миризма на кости и месо, паднали в жаравя. Вътре едва можеше да се диша, задушаваше го някаква плътна пара, застоял облак воня. Тесните светли ивици, които проникваха през процепите, не му даваха възможност да вижда ясно. Все пак той се спусна към огнището, но изостави първоначалната си мисъл за пожар, защото в огнището не бе пален огън, а мебелите наоколо бяха непокътнати. Нищо не разбираше, усещаше, че му призлява в този отровен въздух, изтича и рязко блъсна капаците. Светлината нахлу като порой.

Тогава онова, което докторът най-после установи, го изпълни с удивление. Всички предмети се намираха по местата си; чашата и празната бутилка от скоросмъртница бяха на масата; само по стола, на който чичото вероятно бе седял, личаха следи от пожар: предните крака бяха почернели, сламата — обгорена. Какво бе станало с чичото? Къде можеше да се е дянал? На плочите пред стола личеше петно от мазна локва и в него купчинка пепел, до която лежеше лула, черната лула, която дори не се бе счупила при падането. Целият чичо Макар

беше тук, в тази шепа ситна пепел, в червеникавия облак, който излизаше през отворения прозорец, и в слоя сажди, който покриваше цялата кухня, отвратителни лоени сажди от тляла плът, мазки и гадни на пипане, които бяха полепнали по всичко.

Това бе най-типичният случай на самозапалване, установен от лекар. Паскал бе чел за подобни удивителни случаи в някои научни съобщения, между другото за една алкохоличка, жена на обуцар, която била заспала над мангала и от нея намерили само един крак и една ръка. Лично той досега почти не вярваше, не можеше да допусне, че както твърдят древните, тяло, пропито със спирт, излъчвало някакъв непознат газ, който бил в състояние да се самозапали и да изпепели плътта и костите. Но вече не отричаше; впрочем, възстановявайки фактите, всичко си обясняваше: кома вследствие на пиянство, пълна безчувственост, лулата пада върху дрехите, които пламват, спиртосаната плът започва да гори и да се напуква, мазнината се стапя, като част от нея изтича на пода, а другата поддържа горенето и накрая цялото тяло се възпламенява и всичко — мускули, органи, кости — изгаря. Целият чичо Макар, със синия си сукнен костюм, с кожения си каскет, който носеше и зиме, и лете, беше тук. Вероятно щом бе започнал да гори като бенгалски огън, той се бе килнал напред, което обясняваше съвсем лекото почерняване на стола; а от самия него нищо не бе останало, нито кост, нито зъб, нито нокът, нищо освен тази купчинка сив прах, който течението от вратата заплашваше да помете.

Междувременно Клотилд влезе; заинтригуван от скимтенето на кучето, Шарл бе останал вън.

— Господи, как мирише! — каза тя. — Какво има?

И когато Паскал ѝ обясни необичайната злополука, тя потрепери. Взе бутилката да я огледа, но ужасена я остави, като я усети влажна и лепкава от плътта на чичото. Нищо не мижеше да се пипне, и най-дребните неща бяха като омазани с тези жълтеникави лоени сажди, които се лепяха по ръцете.

Клотилд потръпна от ужас и отвращение и каза през сълзи:

— Каква тъжна смърт! Каква ужасна смърт!

Паскал се бе съвзел от първото сепване и почти се усмихна:

— Защо ужасна?... Той беше на осемдесет и четири години и не е усетил болка... Аз намирам, че това е прекрасна смърт за такъв стар разбойник като нашия чичо, който живя, господи, сега вече можем да

го кажем, недотам праведно... Не си ли спомняш досието му? На съвестта му тежаха наистина страшни, гнусни неща, което не му попречи по-късно да се подреди и да преживее старостта си приятно, като порядъчен стар шегаджия, възнаграден за големи добродетели, каквито не притежаваше... И ето че умря великолепно, като същински цар на пияниците, от само себе си пламна и се изпепели на кладата, образувана от собственото му тяло!

И докторът възхитено разпери ръце, сякаш за да разшири картината:

— Представяш ли си?... Да си пиян дотам, че да не усетиш, че гориш, да пламнеш като огън на Еньовден, да се превърнеш в дим до последната си кост!... Кажу, не си ли представяш как чичото тръгва да витае из простора? Отначало се разтваря, пръска се във въздуха, разпространява се в цялата кухня, залива всички предмети, които са му принадлежали, после, щом отворих прозореца, излита като облак ситни частици, издига се високо в небето, изпълва целия хоризонт... Но това е чудна смърт! Да изчезнеш, нищо да не оставиш от себе си, само купчинка пепел и до нея лула!

И той взе лулата, за да имал, както добави, една реликва от чичото. А Клотилд, на която се бе сторило, че долавя горчив присмех във възторжената му лирична възхвала, отново изрази с едно потреперване своя ужас и отвращение.

И в този миг зърна под масата нещо, което може би беше останка от Макар.

— Виж този парцал!

Той се наведе и вдигна с изненада една женска ръкавица, зелена ръкавица.

— Ха! — извика тя. — Това е бабината ръкавица, нали си спомняш, ръкавицата, която вчера ѝ липсваше.

Двамата се спогледаха; едно и също обяснение им идваше на устата: Фелисите положително се бе отбила предишния ден; и едно внезапно убеждение се оформи в ума на доктора — че майка му е видяла как Макар се запалва и не го е изгасила. За него това заключение произтичаше от няколко указания: напълно изстиналата кухня, необходимите за изгарянето часове. Той видя, че същата мисъл се поражда и в изплашените очи на другарката му. Но тъй като

изглеждаше невъзможно истината някога да се узнае, изрази на глас най-простото обяснение:

— Баба ти вероятно се е отбила да види чичо, като се е връщала от лудницата, и той после се е напил.

— Да си вървим! Хайде да си вървим! — извика Клотилд. — Задушavam се, не мога да стоя повече тук.

Впрочем Паскал искаше веднага да съобщи за смъртта на Макар. Излезе след нея, заключи вратата и сложи ключа в джоба си. И вън отново чува жълтото кученце, което не бе престанало да вие тихо. Беше се завряло в краката на Шарл, а момчето нищо не разбираше, подритваше го и се забавляваше, като го слушаше как скимти.

Докторът отиде направо при нотариуса господин Морен, който бе едновременно и кмет на Тюлет. Той бе овдовял преди десетина години, живееше с бездетната си дъщеря, също вдовица, поддържаше добри отношения със стария Макар, който бе негов съсед, и понякога вземаше у дома си малкия Шарл за цял ден, тъй като дъщеря му проявяваше интерес и съжаление към толкова красивото момче. Господин Морен се слиса, пожела веднага да се качи с доктора да констатира злополуката, обеща да състави редовен смъртен акт. Що се отнася до религиозната церемония, до погребване, работата се оказва доста трудна. Когато влязоха в кухнята, вятърът нахлу през вратата и издуха пепелта, а като се опитаха благоговейно да я съберат, от плочите успяха да изстържат само мръсотия, стара мръсотия, в която навярно имаше много малко от чичото. В такъв случай какво да погребат? По-добре беше да се откажат. И се отказаха. Впрочем чичото не беше черковник и родът се задоволи по-късно да прави панихиди за успокоение на душата му.

Нотариусът обаче веднага бе възкликнал, че у него има депозирано завещание. Той незабавно покани доктора за по-следващия ден, да му го прочете официално, защото смятал, че отсега имал право да му каже, че чичото го бил избрал за изпълнител на завещанието. И понеже беше мил човек, накрая предложи да му оставят дотогава Шарл, разбирал, че момчето е нежелано в дома на майка си, а при тях само ще пречи сред цялата тази бъркотия. Шарл изглеждаше доволен и остана в Тюлет.

Паскал и Клотилд много закъсняха, успяха да се върнат в Пласан едва с влака в седем часа, след като докторът най-после посети двамата

болни, заради които бе дошъл в Тюлет. Но на другия ден, когато отидоха заедно на срещата, у господин Морен ги чакаше една неприятна изненада: старата госпожа Ругон вече се бе настанила там. Тя, естествено, бе научила за смъртта на Макар и бе довтасала възбудена, преливаща от шумна скръб. Прочитането на завещанието, което впрочем бе съвсем просто, мина без инциденти; волята на Макар бе всичко, което бе успял да задели от скромното си състояние, да се изразходва за построяването на неговата гробница: великолепна гробница от мрамор с два монументални плачещи ангела с прибрани криле. Той лично я бе измислил по спомена за подобна гробница, която навярно бе видял като войник в чужбина, може би в Германия. И натоварваше своя племенник Паскал да следи за изпълнението на паметника, защото само той имал вкус в рода.

По време на четенето Клотилд седя в градината на нотариуса на една сенчеста скамейка под старите кестени. Когато Паскал и Фелисите излязоха, за миг всички се почувствуваха крайно неловко, защото от месеци не си говореха. Впрочем старата дама се опитваше да се държи съвсем естествено, без никакви намеци за новото положение, като с това искаше да покаже, че пред хората могат да се срещат и да изглеждат сговорни, без да са се обяснили, нито да се смята поради това, че са се придобрили. Но тя направи грешка, като прекалено наблягаше на голямата мъка, която ѝ била причинила смъртта на Макар. Паскал, който си представяше как е подскочила от радост, какво безкрайно задоволство е почувствувала при мисълта, че със смъртта на чичото една отвратителна язва на рода най-после ще заздравее, отстъпи пред досадата, пред бунта, които се надигаха у него. Очите му неволно се впериха в ръкавиците на майка му, които сега бяха черни.

Тя тъкмо казваше печално със смекчен глас:

— И беше ли разумно на неговата възраст това инатене да живее сам като вълк! Да имаше поне слугиня вкъщи!

Тогава докторът заговори, почти несъзнателно, подтикван от някаква непреодолима необходимост, и сам се стресна, като се чу да казва:

— Но нали вие, мамо, сте били там, защо не го изгасихте?

Старата госпожа Ругон страшно пребледня. Откъде можеше синът ѝ да знае? За миг го погледна зяпнала, а в това време Клотилд

бледнееше като нея от увереността в нейното престъпление, което сега ставаше очевидно. Признанието беше това ужасено мълчание, което бе настъпило между майката, сина и внучката, това трепетно мълчание, с което роднините обикновено погребват своите семенни трагедии. Двете жени не намираха какво да кажат. Докторът беше отчаян, че той, който досега толкова внимателно бе избягвал неприятните и безполезни обяснения, е проговорил, и тъкмо се чудеше как да върне думите си назад, когато една нова беда ги извади от това страшно неудобно положение.

Фелисите бе решила да вземе Шарл, понеже не желаше да злоупотребява с добрината и гостоприемството на господин Морен, но нотариусът бе пратил следобеда момчето в лудницата, за да прекара някой час с леля Дид, така че се наложи слугинята веднага да отиде да го доведе. И тъкмо в този момент слугинята, която те чакаха в градината, се върна запотена, задъхана, разстроена и още отдалеч се развика:

— Боже! Боже! Елате бързо... Господин Шарл е целият в кръв...

Тримата се изплашиха и тръгнаха към лудницата.

Този ден леля Дид беше добре, седеше много спокойна, много кротка в креслото, в което от двадесет и две години прекарваше дългите си дни, втрещена в празното пространство. Изглеждаше още по-измършавяла, сякаш мускулите ѝ се бяха стопили и ръцете и краката ѝ бяха кости, покрити с пергаментова кожа, така че болногледачката, едрата руса мома, трябваше да я пренася на ръце, да я храни, държеше се с нея като с предмет, който не може сам да се помести. Висока, възлеста, страшна, родоначалничката, забравената, си оставаше неподвижна, живи бяха в нея само очите, бистрите ѝ като изворна вода очи в тясното съсухрено лице. Но тази сутрин по страните ѝ внезапно бяха бликнали сълзи, после тя бе започнала да мърмори несвързани думи, което сякаш доказваше, че въпреки старческото изтощение и неизлечимото затъпяване вследствие на психическото разстройство, бавното склерозиране още не бе обхванало целия мозък: оставаха натрупани спомени, проблясъци на разум бяха все още възможни. После си бе възвърнала мълчаливия израз. Безразлична към хората и вещите, тя понякога се смееше на някое нещастие, просто ако някой паднеше, но най-често не виждаше, не

чуваше нищо, унесена в безкрайно съзерцание на празното пространство.

Когато доведоха Шарл при нея, болногледачката веднага го настани да седне до малката маса срещу прапрабаба му. Държеше за него куп картинки — войници, капитани, царе, облечени в пурпур и злато — и му ги даваше заедно с ножиците си.

— Ето, забавлявайте се спокойно, стойте мирно. Виждате колко добричка е баба ви днес. И вие трябва да бъдете добър.

Момчето вдигна очи към лудата и двамата се загледаха. В този миг необикновената прилика между тях беше поразителна. Особено очите им, техните празни, бистри очи, които сякаш потъваха едни в други, бяха свършено еднакви. Еднакви бяха и лицата им, изхабените черти на столетницата бяха прескочили три поколения, за да се предадат на това нежно детско лице, което сякаш вече също бе изхабено, състарено и изтощено вследствие на израждане. Не се бяха усмихнали един на друг, гледаха се вгълбено, със съсредоточено тъп израз.

— Е, това е — продължи болногледачката, която бе придобила навика да си говори на глас, за да се забавлява със своята луда, — не могат да се отрекат от родството си. Който е направил единия, е направил и другия. Одрало ѝ е кожата... Е, хайде, посмейте се, позабавлявайте се, нали ви е хубаво, като сте заедно.

Но всяко малко по-продължително внимание уморяваше Шарл и той пръв наведе глава, привидно заинтересуван от картинките; а леля Дид, която имаше удивителна способност да не помръдва, продължи да го гледа, без да премигва.

Болногледачката още малко се повъртя из слънчевата стаичка с весели светли тапети на сини цветчета, оправи леглото, оставено да се проветря, подреди бельо на рафтовете в шкафа. Обикновено използваше присъствието на момчето, за да се поразвлече, и макар че ѝ бе забранено да се отлъчва, постепенно свикна, когато то беше при баба си, да му я поверява.

— Вижте какво — отново заговори тя, — аз трябва да изляза. Ако баба ви се размърда, ако има нужда от мен, ще позвъните веднага да ме повикате... Нали разбрахте? Вече сте голямо момче, ще можете да ме повикате.

Шарл бе вдигнал глава, кимна, че е разбрал и ще я повика. И като остана сам с леля Дид, отново се зае кротко с картинките. Това трая четвърт час сред дълбоката тишина на лудницата, чуваха се само откъслечни шумове като в затвор, бегли стъпки, дрънкане на връзка ключове, понякога силен, веднага заглушен вик. Но жегата в този душен ден навярно бе уморила момчето; налегна го дрямка, скоро бялото му като лилия лице се наведе, сякаш притиснато от тежестта на пищната му царствена коса, то положи полекичка глава сред картинките и заспа върху златните и пурпурни крале. Миглите на затворените му клепачи хвърляха сянка, животът слабо туптеше в сините венички на нежната му кожа. Беше красиво като ангел, чертите на кроткото му лице издаваха неизразимата развала на цял един род. Леля Дид го гледаше с празния си поглед, в който нямаше нито удоволствие, нито мъка, поглед на вечността към света.

След няколко минути обаче в светлите ѝ очи сякаш се пробуди интерес. Нещо се бе случило: една червена капка се стичаше по лявата ноздра на момчето. Капката падна, после се образува друга и също се търкули. Беше кръв, кървава роса избиваше без никакво нараняване, този път дори без никакво докосване, от само себе си изтичаше поради изтощеност и израждане. Капките се превърнаха в тънка струя, която зашуртя по златото на картинките. Цяла локвичка ги заля и си проправи път към единия ъгъл на масата и по плочите на пода. Закапах тежки, гъсти капки. Момчето продължаваше да спи с божествено спокойния си израз на херувим, без дори да подозира, че животът го напуска; а лудата все така го гледаше с растящ интерес, но без страх, по-скоро ѝ беше забавно, тъй като очите ѝ се занимаваха с нещо, както често следеше с часове летенето на големите мухи.

Изминаха още минути, струйката кръв се разшири, закапа побързо с лек монотонен, упорит звук при падането на земята. Шарл се раздвижи за миг, отвори очи, видя, че е целият в кръв. Но не се стресна, свикнал бе с кървавото поточе, което започваше да извира от него и при най-лек удар. Само въздъхна с досада. След малко обаче инстинктът вероятно го предупреди, той се изплаши, застана, извика шепнешком:

— Мамо! Мамо!

Но вече навярно беше много изтощен, защото отново го обори непреодолима сънливост и той отпусна глава. Очите му се затвориха и

той сякаш заспа, но продължи да охка, да стене все по-тихо, потъничко, по-чезнещо:

— Мамо! Мамо!

Картинките бяха потънали в кръв, черното кадифе на дрехата и панталонките му със златни галони бе станало на дълги червени дамги; а тънката струя от лявата ноздра течеше упорито, непрестанно, прекосяваше алената локва на масата и се изливаше на пода, където започваше да се образува малко езеро. Достатъчно щеше да е лудата да изкрещи от ужас, да повика за помощ. Но тя не издаваше ни крясък, ни вик; неподвижна, втрещена, родоначалничката гледаше как се изпълнява делото на съдбата, сякаш на място бе изсъхнала, вързана, с оковани от своите сто години ръце, крака, език, с вкостенен от безумието мозък, неспособна да желае, нито да действа. И все пак видът на червеното поточе будеше у нея някакво вълнение. Трепет мина по мъртвото ѝ лице, топлина се изкачи в лицето ѝ. Едно последно стенение: „Мамо! Мамо!“, цялата я съживи.

Тогава у леля Дид започна видима и ужасна борба. Тя притисна с костеливите си ръце слепоочията си, сякаш чувствуваше, че главата ѝ ще се пръсне. Отвори широко уста, но не можа да издаде никакъв звук: страшната буря, която се надигаше у нея, сковаваше езика ѝ. Насилваше се да стане, да изтича, но вече нямаше мускули и седеше като закована. Цялото ѝ бедно тяло трепереше от свръхчовешкото усилие, което тя правеше, за да повика за помощ, без да може да разбие стените на затвора си, издигнати от сенилността и лудостта. С разбудена памет и разстроено лице трябваше да изгледа всичко докрай.

Беше бавна, много кротка агония, трая още дълги минути. Шарл бе замлъкнал и сякаш спеше, вените му губеха последната си кръв, изпразваха се безспирно с лек шум. Лилиевата му кожа ставаше все побяла, придобиваше мъртвешка бледност. Устните му се обезцветяваха до смътнорозово, после побеляха. И преди да издъхне, отвори големите си очи и ги спря на прапрабаба си, която можа да проследи угасването на последната искрица в тях. Цялото му въсъчно лице вече бе мъртво, само очите още живееха. Бяха бистри, светли. Със смъртта на очите настъпи краят. Шарл умря, без да трепне, изчерпан като извор, чиято вода е изтекла. Животът престана да тупти във вените по нежната му кожа, на бялото му лице бяха останали само сенките на миглите. Но той беше все така божествено красив, с лице, положено в

кръвта, с разпиляна царствена руса коса, приличаше на малките анемични престолонаследници, които не могат да понесат отвратителната наследственост на своя род и още на петнадесет години заспиват от старост и слабоумие.

Момчето току-що бе издало последния си тих стон, когато влезе доктор Паскал, следван от Фелисите и Клотилд. И щом видя локвата кръв на плочите, извика:

— Ах, господи! Аз от това се опасявах! Горкото дете! И никого не е имало. Свършено е!

Но и тримата занемяха от ужас пред необикновената гледка, която се представи пред очите им. Леля Дид сякаш бе пораснала, почти бе успяла да се надигне, а в очите ѝ, втречени в малкия много бял и кротък мъртвец, полегнал в локвата червена кръв, която се съсирваше, проблясваше мисъл след двадесет и две годишен сън. Вероятно дълбокото увреждане на мозъка, безвъзвратният мрак в съзнанието ѝ вследствие на слабоумието не бяха дотам пълни, че да не може изведнъж, от страшния удар, който ѝ бе нанесен, да се пробуди един далечен, скрит някъде спомен. И забравената отново оживяваше, излизаше от бездната права и опустошена като призрак на ужаса и скръбта.

За миг стоя задъхана. После се разтрепери и успя да изговори с мъка само една дума:

— Стражарят! Стражарят!

И Паскал, и Фелисите, и Клотилд разбраха. Неволно се спогледаха, изтръпнали. Възкръсваше цялата трагична история на старицата, майка на всички тях, жестоката страст на младостта ѝ, дългите страдания на зрялата ѝ възраст. Два удара вече я бяха страшно разтърсили: първият — посред живота ѝ на пламенна жена, когато един стражар бе застрелял като куче нейния любовник, контрабандиста Макар; вторият, доста години след това, когато пак един стражар бе пръснал с пистолетен изстрел главата на нейния внук Силвер, бунтовника, станал жертва на кървавите омрази и борби в рода. Кръв, все кръв я бе опръсквала. И трети удар я довършваше, опръскваше я с кръв, с изтощената кръв на потомството и, която тя току-що бе видяла тъй дълго да тече и да капе на земята, докато царственото бяло дете спеше с изпразнени вени и сърце.

И като си припомняше целия си живот, червения си от страст и мъки живот, над който господствуваше образът на възмездителния закон, тя промълви:

— Стражарят! Стражарят! Стражарят!

И рухна в креслото. Помислиха, че е мъртва, поносена на място.

Но болногледачката най-после се върна: беше сигурна, че ще я изгонят, и започна да се оправдава. Докато ѝ помагаше да пренесат леля Дид на леглото, Паскал установи, че тя е още жива. Умря едва на следния ден, на сто и пет години, три месеца и седем дена от възпаление на мозъка, причинено от последния удар, който ѝ бе нанесен.

Паскал веднага каза на майка си:

— Няма да изкара двадесет и четири часа, до утре ще умре... Чичо, а сега тя и това бедно дете един след друг... Колко нещастия и скръб! — Млъкна за миг, после добави по-тихо: — Семейството започна да оредява, старите дървета рухват, младите умират прави.

Фелисите навярно помисли, че това е пак намек. Тя искрено бе разстроена от трагичната смърт на малкия Шарл. Но въпреки всичко сред покрусата ѝ у нея се надигаше чувство на огромно облекчение. След една седмица ще престанат да плачат и какво успокоение ще бъде да си кажат, че целият ужас в Тюлет вече не съществува и легендата за славата на рода най-после може да се извиси и да засияе!

Тогава тя се сети, че у нотариуса не бе отговорила на обвинението, което синът ѝ неволно ѝ бе отправил, и предизвикателно заговори отново за Макар:

— Както виждаш, слугините не ги бива за нищо. Тая тук не успя нищо да предотврати. И да имаше някого при чичо ти, сега пак щеше да е станал на пепел.

Паскал се поклони с обичайната си почтителност:

— Права сте, мамо.

Клотилд беше коленичила. В тази стая, белязана с кръв, с лудост и смърт, вратата ѝ на ревностна католичка се бе пробудила. Скръстила ръце, с плувнали в сълзи очи, тя горещо се молеше за скъпите същества, които си бяха отишли. Господи! Дано страданията им да са се свършили, греховете им да са опростени, да бъдат възкресени само за вечно блаженство! И тя се застъпваше за тях, мислейки с ужас за някакъв ад, който след окаяния им живот би увековечил техните мъки.

След този печален ден Паскал и Клотилд започнаха да посещават болните още по-свързани, още по-съчувстващи. Може би у него бе укрепнало убеждението, че лекарят е безсилен пред неизбежното. Единствената мъдрост беше да се остави природата да действа, да отстранява опасните елементи, да работи само за крайната си цел: здрави и силни същества. Но близките, които губим, близките, които страдат и умират, изпълват сърцата ни с озлобление към болестта, с непреодолимо желание да се борим и да я победим. И никога докторът не бе изпитвал такава голяма радост, както сега, когато успяваше с една инжекция да облекчи криза и гледаше как стенещият болен се успокоява и заспива. В такива случаи на връщане Клотилд биваше изпълнена с обожание, чувствуваше се много горда, сякаш тяхната любов беше целителното причастие, което те носеха на нещастниците.

Х

Една сутрин, като всяко тримесечие, Мартин поиска от доктора разписка за хиляда и петстотин франка, за да изтегли от нотариуса Грангийо „тяхната рента“, както тя се изразяваше. Паскал видимо се изненада, че срокът е дошъл толкова скоро: никога не бе мислил помалко за паричните въпроси, на нея оставяше грижата да урежда всичко. Седяха с Клотилд под яворите сред приятната свежест на вечно пеещия извор и просто се радваха на живота, когато прислужницата се върна необикновено развълнувана, потресена.

Толкова беше запъхтяна, че не можа веднага да обясни.

— Ох, божичко! Ох, божичко!... Господин Грангийо е заминал!

Паскал отначало не разбра.

— Добре, Мартин, няма нищо спешно, ще отидете друг ден.

— Ама не! Не! Заминал е, чувате ли? Съвсем е заминал...

После сякаш се отприщи бент, думите потекоха и силното ѝ вълнение се изля:

— Пристигам на неговата улица, отдалеч гледам пред вратата народ... Изтръпвам, усещам, че е станало нещо лошо. А къщата му затворена, щорите спуснати, мъртвило... Хората веднага ми казаха, че е избягал, че не е оставил нито сантим, че това е разорение за семействата... — Тя сложи разписката на каменната маса. — На ви разписката! Сега край, нямаме нито сантим, ще умрем от глад!

От очите ѝ бликнаха сълзи, тя се разхлипа от сърце с отчаянието на скъперница от загубата на едно богатство и от страх пред заплашващата ги мизерия.

Клотилд седеше стресната, мълчеше, гледаше Паскал, който отначало сякаш не повярва, опита се да успокои Мартин. Хайде, хайде, човек не бивало толкова да се впечатлява. Ако била узнала само от хората на улицата, можело всичко това да са просто клюки, може би пресилвала нещата. Господин Грангийо да избяга, господин Грангийо да е крадец, това изглеждало чудовищно, невъзможно. Толкова честен човек! Толкова обичана и уважавана от цял Пласан кантора, повече от

един век съществувала! Смятало се, че там парите са по-сигурни, отколкото във Френската банка.

— Но помислете, Мартин, подобна катастрофа не идва като гръм от ясно небе, все щяха преди това да се чуят някакви лоши слухове... Как е възможно! Такава стара порядъчност не рухва за една нощ.

Тогава тя отчаяно махна с ръка.

— Че мен затова ми е мъка, господарю, защото, разбирате ли, като че и аз съм донейде виновна... От седмици слушам, разправят разни истории... То се знае, вие нищо не чувате, вие не живеете на земята...

Паскал и Клотилд се поусмихнаха, защото наистина бе така: те се обичаха извън света, толкова далеч, толкова високо, че никакъв обикновен житейски шум не стигаше до тях.

— Само че тези истории бяха такива грозни, не исках да ви тровя с тях, мислех си, че хората лъжат.

Накрая тя разказа, че едни просто обвинявали господин Грангийо в борсови спекулации, докато други твърдели, че той ходел по жени в Марсилия. Така де, оргии, отвратителни страсти. И тя отново се разплака.

— Божичко! Божичко! Какво ще стане с нас? От глад ли ще умрем?

Тогава Паскал видя сълзи и в очите на Клотилд, развълнува се и се разколеба. Опита се да си припомни, да си поизясни нещата. Навремето, когато имаше кабинет в Пласан, той бе внесъл на части у господин Грангийо сто и двадесет хиляди франка, доходите от които вече шестнадесет години му стигаха, за да живее, и нотариусът всеки път му бе давал разписка за внесената сума. Това вероятно щеше да му позволи да установи личните си вземания. После в дъното на паметта му се събуди един спомен: без да може да установи точната дата, по искане и след някои обяснения на нотариуса му бе дал пълномощно да използва цялата сума или част от нея за ипотечни вложения и дори бе сигурен, че в това пълномощно името на упълномощения не беше попълнено. Но не му бе известно дали този документ е бил използван, никога не се беше заинтересувал как е бил вложен капиталът му.

В отчаянието си на скъперница Мартин отново извика:

— Ах, господарю! Това ви е наказанието за грешката! Така ли се оставят пари! Ето на, аз всеки три месеца си знам сметките до сантим

и мога да ви кажа наизуст цифрите и ценните книжа.

И на покрусеното ѝ лице се появи неволна усмивка. Това беше нейната отдавнашна и упорита страст: почти не пипаше парите от заплатата си, всяка година спестяваше и влагаше по четиристотин франка, така че за тридесет години, заедно с лихвите, бе натрупала огромната сума от двадесетина хиляди. И това съкровище беше непокътнато, солидно, прибрано на сигурно място, което никой не знаеше. Тя сияеше от задоволство, впрочем и не настоя повече.

Паскал възрази:

— А кой ви каза, че всичките ни пари са загубени! Господин Грангийо имаше лично имущество, смятам, че не е отнесъл къщата и имотите си. Ще видим, нещата ще се изяснят, не мога да свикна с мисълта, че той е бил обикновен разбойник... Неприятното е само, че ще трябва да се чака.

Говореше всичко това, за да успокои Клотилд, понеже забелязваше, че тревогата ѝ нараства. Тя го гледаше, обгръщаше с поглед целия Сулейад, мислеше само за неговото щастие; нейното пламенно желание беше винаги да живее тук както досега, винаги да го обича в това дружелюбно усамотено кътче. И понеже искаше да я успокои, Паскал си възвръщаше чудесното безгрижие; парите никога не го бяха интересували, не си представяше, че може да му липсват и това да го измъчва.

— Но аз имам пари! — най-после извика той. — Какви ги разправя Мартин, нямали сме нито сантим, щели сме да умрем от глад!

Весело стана и ги накара да тръгнат с него.

— Елате, елате де! Сега ще ви покажа пари! И още сега ще дам на Мартин да ни сготви хубава вечеря.

Горе, в стаята си, той тържествуващо вдигна пред тях капака на малкото бюро. Тук, в дъното на едно чекмедже, бе хвърлял банкнотите и златните монети, които в продължение на шестнадесет години последните му пациенти сами му бяха носили, той нищо не искаше от тях. И никога не знаеше точно на каква сума възлиза малкото му съкровище: вземаше както се случи за лични разноси, за опитите си, за милостиня, за подаръци. От няколко месеца правеше чести и сериозни набези до това чекмедже. Но толкова бе свикнал да намира в него необходимите му суми след години непринудено благоразумие,

през които не бе правил почти никакви разходи, че бе започнал да смята тези свои спестявания за неизчерпаеми.

Затова се смееше доволно.

— Ще видите! Ще видите!

И остана смутен, когато след трескаво търсене между купища бележки и фактури, успя да събере едва шестстотин и петнадесет франка: две банкноти по сто, четиристотин франка в злато и петнадесет франка дребни пари. С възмутени викове изтърси останалите хартии, прокара пръсти по ъглите на чекмеджето.

— Не може да бъде! Но тук винаги е имало, неотдавна имаше маса пари!... Сигурно тези стари фактури са ме заблудили. Честна дума, миналата седмица ги видях, пипах ги, бяха много.

Беше толкова забавен със своята чистосърдечност, така приличаше на голямо, искрено изненадано дете, че Клотилд, без да иска, се разсмя. Ах, бедният учител, колко беше непрактичен! После, като забеляза сърдитото лице на Мартин, пълното ѝ отчаяние пред малката купчинка пари, с които сега тримата трябваше да живеят, се разчувствува, просълзи се и прошепна горчиво:

— Господи! За мен си похарчил всичко, разорила съм те, само аз съм виновна, че вече нямаме нищо!

И наистина той бе забравил парите, които бе вземал за подаръците. Ясно, че там бяха отишли. И щом разбра, се разведри. Но когато в мъката си Клотилд спомена да върнат всичко на търговците, каза раздражено:

— Да върнеш това, което съм ти подарил! Но ти ще върнеш и малко от сърцето ми! Не, не, ще умра от глад, но те искам такава, каквато съм желал да бъдеш! — После добави доверчиво, сякаш бе видял пред тях да се открива безгранично бъдеше: — Впрочем тази вечер още няма да умрем от глад, нали, Мартин?... С тези пари дълго ще караме.

Мартин поклати глава. Наемала се да изкарат с тези пари два, може би три месеца, ако бъдели много благоразумни, но не повече. Преди чекмеджето се попълвало, постоянно идвали по малко пари, докато сега господарят нищо не получавал, откакто изоставил болните си. Така че не трябвало да се разчита на помощ отвън. И заключи:

— Дайте ми двете банкноти по сто франка. Ще гледам да стигнат за един месец. После ще видим... Но бъдете разумен, не пипайте

четиристотинте златни франка, затворете чекмеджето и вече не го отваряйте.

— О, можеш да бъдеш сигурна! По-скоро ще си отрежа ръката.

Така всичко бе уредено. Оставиха Мартин да разполага свободно с последните им средства и можеха да разчитат на нейната пестеливост, уверени бяха, че ще се пазари за всеки сантим. Колкото до Клотилд, тя никога не бе имала отделна кесия, нямаше дори да забележи липсата на пари. Само Паскал щеше да страда, че не разполага с отворена, неизчерпаема каса, но твърдо бе обещал да остави прислужницата да плаща всичко.

— Ето че свършихме добра работа! — каза той облекчен, щастлив, като че ли бе направил значителна сделка, която щеше да осигури завинаги живота им.

Изтече една седмица и в Сулейад сякаш нищо не се бе променило. Унесени в любовта си, Паскал и Клотилд не даваха никакви признаци, че подозират каква мизерия ги заплашва. Една сутрин, когато девойката бе отишла на пазара заедно с Мартин и докторът бе останал сам вкъщи, пристигна търговката, която му бе продала блузката от стара алансонска дантела, окова чудо, неговия пръв подарък. Това посещение отначало го изпълни с ужас. Чувствуваше се толкова слаб пред едно възможно изкушение, че се разтрепери. И преди още жената да бе казала дума, той взе да се брани. Не, не! Не можел, не искал нищо повече да купува. Беше протегнал ръце напред, за да не ѝ позволи да отвори коженото си куфарче. Но уверена в своята победа, дебеланата се усмихваше много любезно. Заговори с равен, подкупващ глас: искала само да му разправи една история. Да! Някаква дама, чието име не можела да каже, една от най-изисканите дами в Пласан преживяла нещастие и била принудена да продаде един накит. После се разпростря върху рядката изгода на случая: огърлица, която струвала повече от хиляда и двеста франка, но дамата се била примирила да отстъпи за петстотин. И въпреки объркването и растящата тревога на доктора търговката отвори, без да бърза, куфарчето, извади тънка верижка за врата само със седем бисера отпред. Но те бяха великолепни: кръгли, бистри, с матов блясък. Беше много изящна, много чиста, прелестно свежа скъпоценност. Паскал веднага си представи огърлицата на нежния врат на Клотилд като естествено украшение за нейната копринена плът, чийто вкус на цвете

той пазеше на устните си. Друга скъпоценност би я кичила излишно; тази щеше просто да изразява нейната младост. Вече я бе взел в разтрепераните си пръсти и страдаше до смърт при мисълта, че трябва да я върне. Но все така отказваше, кълнеше се, че няма петстотин франка, докато търговката продължаваше с равен глас да изтъква колко износна е йената, което беше вярно. След още четвърт час, когато реши, че вече го държи в ръцете си, тя изведнъж се съгласи да даде огърлицата за триста франка; и той отстъпи, лудостта да дарява, желанието да доставя удоволствие на своя идол, да го украсява надделяха. Когато отиде да вземе петнадесетте златни монети от чекмеджето, за да ги брои на търговката, бе убеден, че работите му у нотариуса ще се уредят и че скоро ще разполага с много пари.

Щом остана сам с накита в джоба, Паскал бе обзет от хлапашка радост, подготви малката си изненада и не на себе си от нетърпение зачака връщането на Клотилд. Когато я видя, сърцето му се разтуптя до пръсване. Беше й много горещо — цялото небе пламтеше от жаркото августовско слънце. Така че тя веднага отиде да си смени роклята; все пак беше доволна от разходката и заразказва през смях как Мартин била купила два гълъба само за деветдесет сантимата. Паскал, който бе отишъл подир нея в стаята й, се задушаваше от вълнение и когато тя остана само по долна фуста, с голи ръце, голи рамене, се направи, че забелязва нещо на врата й.

— Я, какво имаш тук? Дай да видя!

Криеше колието в ръка и успя да й го сложи, докато опипваше врата й, за да се уверял, че й няма нищо. Но тя весело се дърпаше:

— Стига, остави ме! Знам, че няма нищо... Чакай, какво правиш, с какво ме гъделичкаш?

Той я прегърна с една ръка, притисна я, заведе я пред голямото огледало и тя се видя цялата. Тънката верижка на врата й приличаше на златна нишка, а седемте бисера сияеха нежно като млечни звезди, родени върху копринената кожа. Беше детско и прелестно. Клотилд веднага се засмя възхитено, загука, изпъчи се като суетна гълъбица.

— Ах, учителю, учителю! Колко си добър!... Само за мен ли мислиш?... Колко ме зарадва!

И радостта в очите й, радост на жена и на влюбена, щастлива, че е красива, че е обожавана, дивно го възнаграждаваше за извършеното безумие.

Цяла сияеше, отметна глава и той се наведе, целуна я.

— Доволна ли си?

— О, да, учителю, доволна, доволна!... Бисерите са толкова нежни, чисти! И ми отиват!

Още миг се гледа с възхищение в огледалото, невинно горда от светлата си ослепителна кожа под седефените капки. После ѝ се прииска да се покаже и понеже чу, че Мартин е в съседната стая, изтича при нея по долна фуста, с разголена гръд.

— Мартин! Мартин! Виж какво ми подари учителят!... Хубаво ми стои, нали?

Но пред строгото лице на старата мома, което изведнъж бе придобило цвят на пръст, радостта ѝ помръкна. Тя може би осъзна каква ревност, каква болка предизвиква блестящата ѝ младост у това нещастно същество, което се бе съсипало да слугува с мълчаливо примирение на обожавания си господар. Впрочем това бе първата им мигновена реакция, несъзнателна у едната, бегло почувствувана от другата; и остана явното неодобрение на пестеливата прислужница, която гледаше накриво и осъждаше скъпия подарък.

Студена тръпка полази Клотилд.

— Само че — прошепна тя — учителят пак е бъркал в чекмеджето... Бисерите са много скъпи, нали?

На свой ред притеснен, Паскал възрази, обясни колко на сметка ги е взел, разказа словоохотливо за посещението на търговката. Невероятно изгодна сделка: не можел да не ги купи.

— Колко? — попита с истинска тревога Клотилд.

— Триста франка.

Мартин още не бе отворила уста, мълчеше зловещо; накрая не можа да се сдържи.

— Божичко! — извика тя. — С тези пари щяхме да изкараме шест седмици, а нямаме хляб.

Едри сълзи бликнаха от очите на Клотилд. Щеше да изтръгне огърлицата от врата си, ако Паскал не я бе спрял. Беше толкова разстроена, че заекваше, като заговори: трябвало веднага огърлицата да се върне.

— Така е — каза тя. — Мартин е права... Учителят е луд и аз съм луда, че я държа и една минута при положението, в което се

намираме... Ще ми изгори врата. Моля ти се, остави ме да отида да я върна.

Той в никакъв случай не искаше да се съгласи. Сърдеше се на себе си заедно с двете жени, признаваше грешката си, крещеше, че е непоправим, че е трябвало да му се вземат всичките пари. И изтича в стаята си, донесе стоте франка, които му оставаха, застави Мартин да ги вземе.

— Казвам ви, че вече и един сантим не мога да държа! Ще го похарча... Вземете ги, Мартин! Само вие сте разумна. Сигурен съм, че с тези пари ще успеете да ни храните, докато работите ни се уредят... А ти, миличко, си задръж това, не ме наскърбявай. Целуни ме, иди да се облечеш.

Повече не споменаха за тази злополучна история. Но Клотилд си носеше огърлицата под роклята. И в това имаше някаква тайна прелест: никой да не вижда и само тя да усеща на себе си толкова изящната, красива малка скъпоценност. Понякога, когато биваха сами с Паскал, тя му се усмихваше, бързо изваждаше бисерите от блузката си и му ги показваше, без да произнесе нито дума; и прелестно развълнувана, пак тъй бързо ги пъхваше отново на топло до гърдите си. Така със стеснителна благодарност, неизменно светнала от радост, му припомняше тяхната лудост. И никога вече не свали огърлицата.

Оттогава заживяха в оскъдица, но приятно въпреки всичко. Мартин веднага направи точен списък на провизиите им и той беше катастрофален. Само запасите от картофи се оказаха надеждни. За нещастие делвата със зехтин бе на привършване, изчерпваше се и бъчвата с вино. Сулейад нямаше вече лозя и почти никакви маслини, произвеждаше само някои зеленчуци и малко плодове — круши, които не бяха още узрели, грозде от асма, което засега щеше да бъде едничкото им лакомство. Освен това всеки ден трябваше да купуват хляб и месо. Така че още от първия ден прислужницата определи строги дажби на Паскал и Клотилд, съкрати десертите от кремове и сладкиши, сведе ястията до минимални порции. Беше си възвърнала целия предишен авторитет, отнасяше се с тях като с деца, които дори не питаше какво искат или какво обичат. Тя съставяше менюто, знаеше по-добре от тях какво им е нужно. Впрочем правеше всичко това с майчинско чувство, полагаше за тях безкрайни грижи, вършеше чудеса, за да им създаде все пак някакво охолство за жалките им пари,

понякога ги срязваше за тяхно добро, както човек се кара на деца, които не искат да си изядат супата. И сякаш това особено майчинство, тази последна саможертва, това привидно спокойствие, с което ограждаше любовта им, донякъде задоволяваха и нея, изваждаха я от глухото отчаяние, в което бе изпаднала. Откакто се грижеше така за тях, дребното ѝ лице като на обречена се на безбрачие калугерка си бе възвърнало белотата, а пепелявите ѝ очи отново бяха станали спокойни. Когато след вечните картофи и малкото котлетче за двадесет сантима, което се губеше сред зеленчука, някои дни успееше, без да изложи на опасност бюджета си, да им поднесе палачинки, тържествуваше, смееше се заедно с тях.

Паскал и Клотилд харесваха всичко, но това не им пречеше да се шегуват в нейно отсъствие. Отново започваха старите подигравки за скъперничеството ѝ, разправяха, че брояла зърната чер пипер — по толкова и толкова зърна на ястие, за да пести. Когато картофите биваха прекалено постни, когато котлетчетата се свеждаха до един зальк, те си разменяха по някой бърз поглед и чакаха да излезе, за да заглушат смеха си в салфетките. Всичко ги забавляваше, развличаха се с мизерията си.

В края на първия месец Паскал се сети за заплатата на Мартин. Обикновено тя сама си вземаше четиридесетте франка от общата каса, която държеше.

— Моя бедна Мартин — каза ѝ той една вечер, — как ще уреждаме заплатата ви, след като нямаме пари?

Тя се стресна, загледа в земята, после възкликна:

— Божичко! Ами ще трябва да чакам, господарю.

Но Паскал виждаше, че крие нещо, че е намислила някакво разрешение на въпроса, а не знае как да му го предложи. И я насърчи.

— Ето какво — обясни тя, — ако сте съгласен, по-добре да ми се подпишете на книга.

— Как на книга?

— Ами така, на един лист, дето всеки месец ще пишете, че ми дължите четирийсет франка.

Паскал веднага ѝ даде разписка и тя много се зарадва, скъта я като истински пари. Това очевидно я успокои. Но този лист хартия стана за доктора и другарката му нов повод за удивление и шеги. Каква беше тази необикновена власт на парите над някои души? Ето, старата

мома им прислужваше едва ли не на колене, а него така го обожаваше, че му бе отдала живота си, и все пак му искаше някаква глупава гаранция, лист хартия без никаква стойност, тъй като той не можеше да ѝ плати!

Но дотогава Паскал и Клотилд нямаха голяма заслуга, че сред немотията си запазваха ведростта: те не усещаха лишенията. Живееха над всичко това, някъде далеч, високо, в щастливата богата страна на своята страст. На трапезата не знаеха какво ядат, можеха да си представят царски ястия, поднесени в сребърни съдове. Не съзнаваха, че оскъдицата нараства, че прислужницата гладува, храни се с техните трохи; и ходеха из празната къща като в дворец, потънал в коприна, препълнен с богатства. Това положително беше най-щастливото време на любовта им. Цял един свят беше за тях спалнята със старите си розови като зората басмени тапети, в която те не знаеха как да изчерпят безкрая, безкрайното щастие да се прегръщат. А всекидневната, където прекарваха дните си, пазеше толкова хубави спомени, че радостите от дългия им съвместен живот в миналото я превръщаха в пищна зала. Освен това вън, във всяко ъгълче на Сулейад царственото лято издигаше ослепителна шатра от синева и злато. Сутрин из уханните алеи на боровата горичка, по обед в черната сянка на яворите, освежавана от песента на чешмата, вечер на терасата, която изстиваше, или на още топлия харман, потънал в синия здрач на първите звезди, те се разхождаха очаровани, забравяха бедността си, искаха само винаги да живеят заедно, в пълно презрение към всичко останало. Земята бе тяхна, техни бяха съкровищата и празниците и бяха всевластни, щом си принадлежаха един на друг.

Към края на август обаче нещата още повече се влошиха. Понякога се пробуждаха с тревога от своя унес: този живот без връзки, без задължения, без работа, колкото и да им бе приятен, бе невъзможен, лош, ако продължаваха така. Една вечер Мартин им заяви, че са ѝ останали само петдесет франка, че трудно ще изкарат две седмици, и то като престанат да пият вино. От друга страна, новините ставаха наистина лоши. Нотариусът Грангийо се оказа действително неплатежоспособен, дори личните му кредитори нямаше да получат нито сантим. Отначало можеше да се разчита на къщата и на двата чифлика, които избягалият нотариус бе принуден да остави; но сега се узна с положителност, че тези имоти са на името на жена му; и докато,

както разправяха, той се наслаждавал на красивите швейцарски планини, съпругата му се настани в единия чифлик, зае се да го направи доходен и живееше много спокойно далеч от неприятните последици на банкрута. В Пласан възмутено говореха, че жената търпяла разврата на съпруга си, дори му била позволила да има две любовници, които той бил завел на големите езера. С привичното си нехайство Паскал дори не отиде да се срещне с прокурора, за да му изложи своя случай, тъй като от всичко, което му предаваха, бе достатъчно осведомен и се питаше дали има смисъл да се набърква в тази грозна история, след като от нея не може да се извлече нищо свястно, нито полезно.

Тогава в Сулейад стана ясно, че бъдещето е тревожно. Чакаше ги черна сиромашия, и то скоро. И Клотилд, която беше всъщност много разумна, първа се изплаши. Докато Паскал беше край нея, тя си запазваше радостното оживление, но щем я оставеше за миг, по-голямата ѝ предвидливост, женската ѝ нежност я караха да изпада в истински ужас, питаше се какво ще стане с него на тази възраст, как ще издържа това тежко домакинство. Дни наред тайно обмисля един план: тя да работи, да печели много пари със своите пастели — нали толкова се възхищаваха на странния ѝ, оригинален талант. Довери се на Мартин и една сутрин ѝ възложи да занесе няколко фантастични букета у търговеца на бои на булевард Север, за когото разправяха, че има роднина художник в Париж. Нейното категорично условие обаче беше той да не излага нищо в Пласан, а всичко да изпрати. Но резултатът се оказа плачевен: търговецът се ужаси от странното ѝ въображение, от разюзданата смелост на изпълнението и заяви, че картините никога няма да се продадат. Клотилд беше отчаяна, едри сълзи бликнаха от очите ѝ. Биваше ли я въобще за нещо? Беше ѝ мъчно, срамно, че нищо не може да направи. И се наложи прислужницата да я утешава, да ѝ обяснява, че може би не всички жени се раждат, за да работят, едни растат като цветя в градините, за да ухаят, а други са житото в нивите, което се смила и храни.

Междувременно Мартин обмисляше друг план: да накара доктора отново да се залови с лекарска практика. Накрая го каза на Клотилд, която веднага ѝ изтъкна трудностите, почти материалната неосъществимост на подобно начинание. Предишния ден бе говорила с Паскал по този въпрос. Той също бе угрижен, смяташе, че

единствената възможност за спасение е да започне да работи. Естествено, мисълта да отвори отново лекарски кабинет веднага му бе дошла на ума. Но той вече отдавна бе станал лекарят на бедняците! Как ще посмее да иска да му плащат, след като от толкова години не им вземаше пари? Освен това не беше ли късно на неговата възраст отново да започне да си пробива път? Пък и при всички тези нелепи истории, които се разправяха за него, цялата тази легенда, която хората му бяха създали, че бил налудничав гений, нито един пациент нямаше да се върне при него и щеше да бъде безполезно и жестоко да го карат да направи опит, след който положително щеше да остане с наранено сърце и с празни ръце. Напротив, Клотилд правеше всичко, за да го отклони. Мартин разбра правотата на тези съображения и също извика, че трябва да му попречат да преживее такава мъка. Впрочем, докато разговаряха, у нея се породил нова мисъл: сети се за един стар тефтер, който бе открила в някакъв шкаф и в който навремето бе вписвала визитите на доктора. Много хора не му се бяха издължили и в тефтера бе направен списък с имена, който заемаше цели две страници. Защо сега, когато бяха в беда, да не си поискат от тези хора парите, които те им дължаха? Можеха да го направят, без да споменават на господин Паскал, който винаги бе отказвал да се отнесе до съда. Този път Клотилд се съгласи с нея. Направиха истински заговор: самата Клотилд извади имената на длъжниците и написа разписките, а прислужницата ги разнесе. Но отникъде не получи нито сантим: от врата на врата ѝ отговаряха, че ще видят, сами ще дойдат при доктора. Изминаха десет дена, никой не дойде. Вкъщи бяха останали шест франка, с които можеха да преживеят още два-три дена.

На другата сутрин Мартин отново се върна с празни ръце, след като бе ходила у един пациент: повика Клотилд и ѝ разправи, че току-що била разговаряла с госпожа Фелисите на ъгъла на улица Бан. Госпожа Ругон навярно я бе причакала. Тя все така не стъпваше в Сулейад. Дори бедата, сполетяла сина ѝ с внезапната загуба на всичките му спестени пари, за която целият град говореше, не я бе накарала да се придобри с него. Но тя чакаше с трепетно вълнение и си запазваше отношението на строго нравствена майка, непримирима към известен род простъпки, защото бе уверена, че най-после държи Паскал, разчиташе, че той рано или късно ще бъде принуден да се обърне към нея за помощ. Когато останеше без сантим и похлопаше на

вратата ѝ, тя щеше да му наложи своите условия, да го застави да се ожени за Клотилд или още по-добре — да накара момичето да замине. Но дните минаваха, а той не идваше. Ето защо спря Мартин и като си придаде нажален израз, я заразпитва за новини, направи се, че ѝ е чудно, дето не искат от нея пари, даде да се разбере, че достойнството не ѝ позволява да направи първата стъпка.

— Вие би трябвало да поговорите с господаря и да го убедите — заключи прислужницата. — Вярно, защо да не се обърне към майка си? Това си е най-естествено.

Клотилд се възмути:

— О, никога! Аз не мога да се нагърбя с такава поръчка. Учителят ще се разсърди, и с право. Мисля, че той по-скоро ще умре от глад, отколкото да яде хляба на баба.

Затова на по-другия ден вечерта, докато им слагаше на масата останки от варено месо, Мартин ги предупреди:

— Няма вече пари, господарю, утре ще ядете само картофи без зехтин и без масло. От три седмици пиете само вода. Сега ще трябва да се лишите и от месо.

Те се развеселиха, пак взеха да се шегуват:

— Ами сол имате ли?

— Има, господарю, има още малко сол.

— Чудесно! Картофи със сол: много са вкусни, когато човек е гладен.

И Мартин си отиде в кухнята, а те отново започнаха да ѝ се подиграват за необикновеното скъперничество. Никога нямало да им предложи и десет франка на заем, криеше своето малко съкровище някъде на сигурно място, което никой не знае. Впрочем те ѝ се присмиваха, без да ѝ се сърдят, защото за такова нещо тя навярно би помислила толкова, колкото и да свали звездите, за да им ги поднесе.

През нощта обаче, като си легнаха, Паскал усети, че Клотилд е трескава, че я измъчва безсъние. Обикновено той я караше да му се изповядва нощем, когато лежаха прегърнати в топлия мрак; и сега тя се осмели да му признае, че се безпокои за него, за себе си, за целия им дом: какво ще правят, като нямат никакви доходи? За миг бе готова да му спомене за майка му. Но не посмя, само каза какво бяха направили двете с Мартин: за намерения стар тефтер, за извадените имена на длъжници, за изпратените напразно сметки, за неполучените пари. При

други обстоятелства такова признание щеше дълбоко да го натъжи, той щеше много да се ядоса, да се засегне, че са действували без негово съгласие, в разрез с неговото поведение през целия му професионален живот. Но сега бе силно развълнуван; известно време мълча и това бе достатъчно, за да покаже колко голяма бе в някои мигове тревогата му, която той прикриваше с безгрижното си отношение към мизерията. После прости на Клотилд, развълнувано я притисна до гърдите си и накрая каза, че е постъпила добре, че повече не могат да живеят така. Престанаха да говорят, но Клотилд усещаше, че той не спи, че като нея се мъчи да измисли как да намери необходимите за всекидневните им нужди пари. Такава беше първата им нещастна нощ, нощ на споделено страдание; нея я болеше, че той се измъчва, а той не можеше да понесе мисълта, че тя остава без хляб.

На другия ден обядваха само плодове. Цялата сутрин докторът бе седял мълчалив, видимо преживяваше вътрешна борба. Едва към три часа взе решение.

— Хайде, трябва да се поразмърдаме — каза той на другарката си. — Не искам и довечера да постиш... Иди си сложи шапката, ще излезем заедно.

Тя то гледаше, чакаше да ѝ обясни.

— Да, щом ни дължат пари, а не благоволяват да ни ги изплатят, ще отида да видя дали и на мен ще ми откажат.

Ръцете му трепереха, мисълта след толкова години да тръгне да си иска парите навярно му беше непоносимо тежка; но се насилваше, усмихваше се, придаваше си много смел вид. Но тя усещаше по неуверения му глас дълбочината на жертвата и се почувствува силно разстроена.

— Не, не, учителю, недей да отиваш, ако ще ти бъде много мъчително... Може пак да пратим Мартин.

Прислужницата обаче, която беше при тях, горещо одобри намерението на Паскал:

— Я, че защо господарят да не отиде? Не е срамно човек да си иска което му дължат... Не е ли тъй? Всеки да си знае своето... На мен ми се струва много добре господарят най-сетне да покаже, че е мъж.

И както преди, в онова блажено време, старият цар Давид, както Паскал понякога се наричаше на шега, излезе под ръка с Ависага. Не бяха още в дрипи; той беше все така пристегнат в редингота си, тя си

бе облякла хубавата ленена рокля на червени точки, но вероятно чувството, че са изпаднали в нищета, намаляваше самоувереността им, караше ги да си мислят, че са се превърнали в бедняци, които заемат малко място и се промъкват стеснително покрай къщите. Слънчевите улици бяха почти пуси. Някои погледи ги притесниха; сърцата им така се свиваха, че не ускориха крачките си.

Паскал реши да започне с един пенсиониран висш чиновник, когото бе лекувал от бъбречна болест. Остави Клотилд на една скамейка на булевард Совер и влезе. Но почувствува голямо облекчение, когато, предугадил искането му, чиновникът му обясни, че получава пенсията си през октомври и тогава ще му плати. У една седемдесетгодишна парализирана дама стана друго: тя бе засегната, че сметката ѝ е била донесена от някаква прислужница, която не се била държала учтиво, така че Паскал побърза да ѝ се извини, като обеща да я изчака, колкото време иска. После изкачи трите етажа до жилището на един данъчен чиновник, когото завари пак болен, беден като него; дори не посмя да му спомене за пари. Оттам мина едно след друго у една галантеристка, у жената на един адвокат, у един търговец на зехтин, у един хлебар — все охолни хора, но всички го отпратиха било под някакъв предлог, било като просто не го приеха; някои дори се направиха, че не разбират. Оставаше маркиза Дьо Валкера, единствена представителка на много стар род, извънредно богата и известна със скъперничеството си вдовица с десетгодишна дъщеря. Паскал я бе оставил последна, защото много се боеше от нея. Накрая позвъни на вратата на нейния старинен малък дворец в долния край на булевард Совер, монументална сграда от времето на Мазарини. И толкова се забави, че Клотилд, която се разхождаше под дърветата, започна да се тревожи.

Когато най-после, след повече от половин час, Паскал излезе, тя се пошегува с облекчение:

— Какво? Дребни пари ли нямаше?

Но и тук той не бе получил нищо. Маркизата се оплакала от наемателите на земята си, които вече не и плащали.

— Представи си — продължи той, за да обясни дългото си отсъствие, — момиченцето е болно. Боя се, че е начало на коремен тиф... Тя поиска да видя горкото дете, та го прегледах...

Клотилд не можа да сдържи усмивката си.

— И предписа лечение, нали?

— Естествено, можех ли да постъпя другояче?

Отново се бе уловила за него и той усещаше как развълнувано притиска ръката му до сърцето си. Известно време повървяха безцелно. Свършено беше, оставаше им само да се приберат вкъщи с празни ръце. Но той отказваше упорито, искаше да има за нея нещо друго, не само картофи и вода. Когато стигнаха до края на булевард Совер, завиха наляво, към новия град. Изглеждаше, че нещастieto се е настървило срещу тях и ги влече надолу.

— Слушай — най-последно заговори той, — имам една идея... Ако се обърна към Рамон, той на драго сърце ще ни даде хиляда франка на заем; ще му ги върнем, когато работите се уредят.

Тя не отговори веднага. Рамон, когото бе отблъснала, сега беше женен, настанен в къща в новия град, започваше да става красивият лекар на мода и да трупа състояние! Тя знаеше, че за щастие той има честен ум и вярно сърце. И ако вече не ходеше у тях, то положително бе от дискретност. Когато ги срещнеше, ги поздравяваше толкова топло, очевидно се радваше на тяхното щастие!

— Неудобно ли ще ти бъде? — просто душно попита Паскал, който за младия лекар бе готов да отвори къщата си, кесията си, сърцето си.

Тогавя Клотилд побърза да отговори:

— Не, не!... Между нас никога не е имало друго чувство, освен обич и откровеност. Мисля, че му причиних голяма мъка, но ми е простил... Прав си, трябва да се обърнем към Рамон, нямаме друг приятел.

Но нещастieto ги преследваше. Рамон отсъствуваше, бил отишъл на консултация в Марсилия, откъдето щял да се върне едва на другата вечер. Прие ги младата госпожа Рамон, отдавнашна приятелка на Клотилд, три години по-млада от нея. Изглеждаше малко смутена, но се държа извънредно любезно. Естествено, докторът нищо не спомена за пари, само обясни посещението си с това, че се бил затъжил за Рамон.

Когато се озоваха отново на улицата, Паскал и Клотилд се почувствуваха самотни, загубени. Къде да отидат сега? И трябваше отново да тръгнат напосоки.

— Учителю, не ти казах — осмели се да прошепне Клотилд. — Мартин срещнала баба... Да, баба се тревожела за нас, попитала защо не се обърнем към нея, като сме били в нужда... Ето, почти сме пред вратата й!...

И те наистина бяха на улица Бан, виждаше се ъгълът на площада пред околийското. Паскал разбра и я прекъсна:

— Никога! Чуваш ли?... И ти няма да отидеш. Казваш ми това, защото ти е мъчно, като гледаш докъде съм изпаднал. И на мен ми е тежко на сърцето, че си при мен и страдаш. Само че по-добре човек да страда, отколкото да направи нещо, за което непрекъснато ще го бори съвестта... Не желая, не желая!

И от улица Бан веднага влязоха в стария квартал.

— Хиляди пъти предпочитам да се обърна към чужди хора... Може би още имаме приятели, но само сред бедняците.

Примирен с мисълта да проси милостиня, Давид продължи да върви, подкрепян от Ависага. И тръгна старият царствен просяк от врата на врата, облегнат на рамото на влюбената в него поданица, чиято младост му бе останала едничка опора.

Беше към шест часът, жегата намаляваше, тесните улици се изпълваха с народ и в този простолюден квартал, където всички ги обичаха, хората ги поздравяваха, усмихваха им се. Във възхищението към тях имаше и малко съжаление, защото всички знаеха, че са разорени. Но в нещастията те изглеждаха още по-прекрасни: побелелият мъж и сияйно русата девойка вървяха с все така вдигнати глави, горди от блясъка на своята любов. Хората усещаха, че сега те са още по-свързани, още по-слети, че сполетялата ги беда него го е разтърсила, но че със смелото си сърце тя го поддържа прав. Работници по къси блузи минаваха с повече пари в джоба от тях. Никой не посмя да им предложи сантима, който не се отказва на гладните. На улица Канкоан решиха да се отбият у Гирод: научиха, че била умряла предишната седмица. Два други опита, които направиха, също се оказаха неуспешни. Вече бяха стигнали дотам, че мечтаеха за десет франка заем. От три часа обикаляха града.

Ах, този Пласан, с неговите три квартала, разделени от булевард Совер и улиците Рим и Бан, този Пласан със затворени прозорци, този разяден от слънце, замрял град, който под привидната си заспалост криеше истински нощен живот с клубове и игрални домове! Те още

три пъти го прекосиха с все по-забавени крачки в тази ведро надвечер след жаркия августовски ден! На булеварда стари брички, които пътуваха до планинските села, чакаха разпрегнати, а в черната сянка на чинарите, пред вратите на кафенетата клиенти, които седяха там от седем часа сутринта, ги гледаха с усмивки. В новия град, където прислужници заставаха по праговете на богаташките къщи, също почувствуваха по-малко симпатия, отколкото в пустите улици на квартал Сен Марк, чиито старинни малки дворни пазеха приятелско мълчание. Отново се върнаха в стария град, стигнаха до катедралата „Сен Сатюрнен“, над чиято абсида градината на каноника хвърляше сянка, прелестно спокойно кътче, откъдето ги прогони един бедняк, като им поиска милостиня. Към гарата се строеше много, израстваше ново предградие. Обиколиха и него. После за последен път отидоха до площада пред околийското с внезапно пробудената надежда, че все ще срещнат някой познат, който да им предложи пари. Но като ги гледаше тъй свързани и красиви, градът неизменно ги съпровождаше само с прощаващи усмивки. Настилката от дребен остър чакъл от Виорн им бе изранила краката. И те трябваше да се завърнат с празни ръце в Сулейад — старият цар просяк и покорната му цъфтяща от младост поданица. Ависага водеше осиромашелия Давид, който се бе уморил от безполезно скитане по пътищата.

Беше осем часът. Мартин, която ги чакаше, веднага разбра, че тази вечер няма да готви. Каза, че се била нахранила, и понеже изглеждаше недобре, Паскал я прати да си легне.

— Нямаме нужда от теб — каза Клотилд. — Щом картофите врат, сами ще ги вземем.

Прислужницата беше в лошо настроение и се съгласи. Измърмори глухо:

— След като всичко е изядено, защо да се сядат на трапезата? — После, преди да се затвори в стаята си, каза: — Вече няма овес за Боном, господарю. Стори ми се някак странен, по-добре сам да го видите.

Паскал и Клотилд се разтревожиха, веднага отидоха в конюшната. И наистина старият кон лежеше на сламата, дремеше. От половин година не го бяха впрягали, защото краката му се бяха схванали от ревматизъм и почти беше ослепял. Никой не разбираше защо докторът държи още това старо животно, дори Мартин понякога

казваше, че трябва да се убие просто от съжаление. Но Паскал и Клотилд се възмущаваха, вълнуваха се, сякаш ставаше въпрос до се убие стар роднина, който все не умира. Не, не! Боном им бе служил повече от четвърт век и трябваше да си умре у дома от хубава смърт като порядъчен човек, какъвто си беше! И тази вечер докторът не пропусна да го прегледа внимателно. Подигна му краката, провери венците, преслуша сърцето.

— Не, нищо му няма — каза накрая той. — Просто старост... Ах, бедното ми старче! Вече няма заедно да обикаляме по пътищата!

Мисълта, че овесът се е свършил, измъчваше Клотилд. Но Паскал я успокои: толкова малко му трябвало на толкова възрастно животно, което вече не работи! Тогава тя взе шепа трева от купа, който прислужницата бе оставила наблизко, и двамата се зарадваха, когато Боном от дружелюбие се съгласи да я изяде от ръцете на девойката.

— Браво — засмя се тя, — още имаш апетит, не се опитвай да ни разнежваш... Лека нощ и спокоен сън!

И както обикновено и двамата го целунаха зад ноздрите, после го оставиха да дреме.

Падаше нощ и за да не седят долу в празната къща, решиха всичко да залостят, да си вземат вечерята и да се качат в стаята на Клотилд. Тя бързо отнесе таблата с картофите, солта и една красива кана с чиста вода, а той кошница грозде — първото, което бяха набрали от една ранна асма на терасата. Заклучиха се и наредиха за вечеря на една масичка: картофите в средата, между солницата и каната, а кошницата с грозде на един стол до масичката. Излезе чудесна галавечеря, която им напомни за прелестния обед в деня след сватбата ям, когато Мартин се бе заинатила да не се обажда. Почувстваха същото очарование, че са сами, че сами си сервират, че ядат един до друг от една чиния. Черната сиромашия, от която бяха направили всичко възможно да се спасят, тази вечер им достави най-сладостните часове в живота им. Откакто се бяха качили горе и се бяха прибрали в голямата приветлива стая, сякаш бяха на сто левги от безразличния град, из който бяха скитали пелия следобед, тъгата и боязънта се заличаваха, изчезваше дори споменът за тежките часове, които бяха изгубили в безполезно обикаляне. Отново ги обзе нехайство към всичко, което не беше тяхната обич, забравиха, че са бедни, че на другия ден ще трябва да намерят някой приятел, за да могат да вечерят.

Защо да се страхуват от бедността, защо да си правят толкова труд, щом, за да се наслаждават на цялото възможно щастие, им е достатъчно да бъдат заедно?

Все пак по едно време той каза изплашено:

— Господи, как се бояхме за тази вечер! Разумно ли е да бъдем толкова щастливи? Кой знае какво ни чака утре?

Но тя сложи малката си ръка на устните му.

— Не, не! Утре ще се обичаме, както се обичаме днес... Обичай ме колкото можеш повече, както аз те обичам.

Никога не бяха яли толкова хубаво. Клотилд ядеше картофи с нескрито удоволствие, като хубаво момиче със здрав стомах, смееше се, казваше, че са чудесни, по-вкусни и от най-прехвалените ястия. А и на него му се върна апетитът, сякаш беше на тридесет години. Пиеха големи глътки чиста вода и тя им се струваше божествена. Гроздето накрая ги хвърли във възторг — тези свежи зърна, позлатени от слънцето, бяха като земна кръв. Ядоха страшно много, бяха опиянени от вода и от грозде, и главно от веселие. Не си спомняха да са пирували така. Дори първата им закуска с онова изобилие от котлети, хляб и вино не бе ги довела до такова опиянение, при което радостта, часа заедно, им стигаше, превръщаше фаянса в злато, жалката храна в небесна манна, каквато и боговете не познават.

Беше се съвсем стъмнило, но те не запалиха лампа — какво щастие веднага да си легнат! Оставиха обаче прозорците целите отворени към обширното лятно небе, още горещ вечерен вятър им носеше далечна миризма на лавандула. На хоризонта луната току-що бе изгряла и беше толкова кръгла и голяма, че изпълваше цялата стая със сребристо сияние и те се виждаха облени от безкрайно ярка, но мека светлина като в сънищата.

Тогава с голи ръце, с гол врат, с голи гърди, тя завърши великолепно пиршество, което му бе устроила, поднесе му като царствен подарък тялото си. Предишната нощ те бяха преживели първата тръпка на тревога, инстинктивен страх пред заплахата от приближаващото се нещастие. Но сега целият останал свят бе отново забравен, сякаш добрата природа им даряваше тази върховна нощ на блаженство, за да ги ослепи за всичко, което не бе тяхната страст.

Разтворила обятия, тя цяла му се предаваше, цяла му се отдаваше.

— Учителю, учителю! Исках да работя за теб и разбрах, че не ме бива за нищо, че съм неспособна да ти спечеля и един зальък хляб. Аз мога само да те обичам, да ти се отдавам, да ти бъда за миг наслада... И ми е достатъчно да бъда твоя наслада, учителю! Ако знаеш колко се радвам, че ме намираш красива, щом мога да ти подаря тази красота. Само нея имам и съм щастлива, че те правя щастлив.

Той я притисна и прошепна възхитен:

— О, да, красива! Най-красивата и най-желаната!... Всички жалки скъпоценности, с които те окичих, златото, скъпоценните камъни, не струват колкото най-малкото късче от твоята атлазена кожа. Един твой нокът, един твой косъм са безценни богатства. Благоговейно ще целуна всяка мигла на твоите клепачи.

— И знаеш ли, учителю, моята радост е, че си възрастен, а аз съм млада, защото така, когато ти дарявам тялото си, още повече те пленявам. Ако беше млад като мен, тялото ми щеше да ти доставя по-малко наслада и аз нямаше да бъда толкова щастлива... Гордея се с младостта си, с красотата си само заради теб, ликувам само защото мога да ти ги предложа в дар.

Той целият потрепери, очите му се навлажниха, защото я почувствува толкова своя, толкова пленителна, толкова скъпа.

— Ти ме правиш най-богатият, най-могъщият господар, обсипваш ме с всички блага, вливаш в мен най-божествената наслада, която може да изпълни сърцето на един мъж.

И тя още по-страстно се отдаваше, отдаваше се до кръв.

— Но вземи ме, учителю, искам да изчезна, да се стопя в теб... Вземи младостта ми, цялата ми младост вземи наведнъж с една-единствена целувка, изпий я на един дъх, изчерпи я и нека от нея да остане само малко мед на устните ти. Ти ми даваш толкова щастие, че пак аз трябва да ти благодаря... Учителю, вземи устните ми, щом са свежи, вземи дъха ми, щом е чист, вземи врата ми, щом е нежен за устата, която го целува, вземи ръцете ми, нозете ми, вземи цялото ми тяло, щем то е едва разтворен цвят, мек атлаз, ухание, от което се опияняваш... Чуваш ли, учителю! Искам да бъда жив букет и ти да ме вдишваш! Нека да бъда сладък млад плод и ти да ме вкусваш! Нека да бъда безкрайна милувка и ти да се къпеш в мен!... Аз съм твоя вещ, цветето, поникнало при нозете ти, за да те радва, водата, която тече, за

да те разхлажда, сокът, който кипи, за да ти даде нова младост. И аз нищо не съм, учителю, ако не съм твоя!

Тя му се отдаде и той я облада. В този миг един лунен лъч осветяваше царствената ѝ голота. Беше като олицетворение на женската красота в безсмъртната ѝ пролет. Той никога не я бе виждал толкова млада, толкова бяла, толкова божествена. Благодареше ѝ, че му дарява тялото си, сякаш му бе дала всички земни съкровища. Няма дар, равен на дара, който прави младата жена, като се отдава; от него блика живот, който обещава дете. Те мислеха за детето и щастието им растеше сред този пир на младостта, който тя му поднасяше и на който и крале биха завидели.

XI

Но още следващата нощ тревожната безсъница се върна. Нито Паскал, нито Клотилд говореха за мъката си; и в тъмната помръкнала стая лежаха с часове един до друг, правейки се, че спят, но и двамата мислеха за положението, което се влошаваше. Всеки забравяше собствената си беда, трепереше за другия. Заставени бяха да правят дългове, Мартин вземаше на вересия хляб, вино, по малко месо, и то с голямо притеснение, принуждаваше се да лъже и да действа много внимателно, тъй като всички знаеха, че Паскал е разорен. Той бе мислил за възможността да ипотекира Сулейад, само че това щеше да бъде последно средство: Сулейад бе всичко, което му оставаше, струваше двадесетина хиляди франка и ако го продадеше, можеше да вземе към петнадесет хиляди; после щеше да започне черна мизерия, щяха да останат на улицата, нямаше да имат дори една керемида над главата. Затова Клотилд го молеше да почака, да не предприема никаква безвъзвратна стъпка, докато не изпаднат в пълна безизходица.

Минаха три-четири дена. Дойде септември и за жалост времето се развали: страшни бури опустошаваха областта, една стена в Сулейад се събори и не можаха да я поправят — камъните бяха изпопадали и дупката остана да зее. В хлебарницата започнаха да се държат неучтиво. Една сутрин старата прислужница отиде да вземе джолан и се върна разплакана: месарят ѝ дал мърша. Още няколко дена и вече нямаше да могат да купуват нищо на вересия. Трябваше на всяка цена да вземат мерки, да намерят някакви средства за дребните всекидневни разноски.

Един понеделник, когато започваше нова мъчителна седмица, Клотилд цялата сутрин беше много неспокойна. Очевидно преживяваше някаква вътрешна борба. И едва след като на обед видя, че Паскал се отказва от своето малко късче говеждо месо, останало от миналия ден, взе решение. И много хладнокръвно, с решителен израз излезе с Мартин, след като спокойно сложи в кошницата ѝ малък вързоп — стари дрехи, които искала да раздаде, както обясни.

Върна се след два часа пребледняла. Но големите ѝ толкова чисти, толкова искрени очи сияеха. Веднага се приближи до доктора, погледна го право в лицето и се изповяда:

— Трябва да ти искам прошка, учителю, току-що престъпих волята ти и сигурно много ще те наскърбя.

Паскал не разбра, разтревожи се:

— Какво си направила?

Бавно, без да сваля от него очи, Клотилд извади от джоба си един плик, от който измъкна няколко банкноти. Истината внезапно го осени и той извика:

— Ах, господи! Скъпоценностите, всички подаръци!

И от болка той, обикновено толкова добър и кротък, избухна в гняв. Сграбчи двете ѝ ръце и едва не смаза пръстите ѝ, които държаха банкнотите.

— Боже мой, какво си направила, нещастнице!... Продала си сърцето ми! Нашите сърца! Те бяха вложени в тези скъпоценности и ти си ги дала заедно с тях, за пари!... Тези накити, които съм ти подарявал, тези спомени от най-божествените ни часове, та те бяха твои, само твои, как искаш да взема парите от тях и да ги използвам? Но нима е възможно? Ти помисли ли за ужасната болка, която ще ми причиниш?

Тя отговори кротко:

— А нима ти, учителю, мислиш, че можех да гледам нашето печално положение, как гладуваме, когато имах всички тези пръстени, огърлици, обици, които просто седяха в едно чекмедже? Но цялата ми душа негодуваше и щях да се смятам за скъперница, за егоистка, ако продължавах да ги пазя... И макар че ми беше мъчно да се лиша от тях, да, признавам, страшно ми беше мъчно, просто не намирах сили да ги продам, сега съм уверена, че направих това, което трябваше да направя, като жена, която винаги ти е била покорна и сега те обожава.

После, понеже Паскал не пускаше ръцете ѝ, добави с просълзени очи, но поусмивната и със същия кротък глас:

— Недей толкова да ме стискаш, боли ме!

Тогава всичко в него се обърна, той заплака и дълбоко трогнат, каза:

— Аз съм едно говедо, дето така се ядосах... Добре си направила, ти не можеше да постъпиш другояче. Прости ми, но ми

стана толкова тежко, като разбрах, че всичко твое е отишло... Подай ми ръцете си, дай да излекувам бедните ти ръчички.

И той нежно улови ръцете ѝ и ги обсипа с целувки; лишени от пръстените си, голи и толкова тънички, те му се струваха безценни. Сега, след като ѝ олекна, Клотилд весело му разказа цялата история: как се доверила на Мартин и как двете отишли у търговката, същата, от която бил купил блузата от алансонска дантела. Най-после след безкрайни огледи и пазарлъци жената дала шест хиляди франка за всичките скъпоценности. Той отново бе готов да избухне: шест хиляди франка, но тези скъпоценности му били стрували поне тройно, поне двадесетина хиляди.

— Слушай — най-после каза той, — вземам тези пари, защото доброто ти сърце ми ги донесе. Но ще се условим твърдо, че те са твои. Заклевам ти се, че вече ще стана по-голям скъперник и от Мартин, ще ѝ давам само колкото да преживяваме и ти ще намериш в малкото бюро всичко, което остане от тази сума, в случай че не успея отново да я допълня и да ти я върна изцяло.

Беше седнал и я държеше на коленете си с още разтреперани от вълнение ръце. После ѝ каза по-тихо на ухото:

— И всичко ли продаде, съвсем всичко ли?

Тя безмълвно се поосвободи, с красиво движение порови с пръсти между гърдите си. Беше се изчервила, усмихваше се. Накрая извади тънката верижка, на която седемте бисера светеха като млечни звезди, сякаш показваше малко от скритата си голота, сякаш всички живи ухания на тялото ѝ се излъчваха от тази единствена скъпоценност, лежала върху кожата ѝ, в най-тайното ѝ скривалище.

И Паскал се изчерви като нея — голяма радост бе облъкнала сърцето му. Прегърна я страстно.

— Ах, колко си мила и колко те обичам!

Но от този следобед споменът за продадените скъпоценности му легна като камък на сърцето. Не можеше да погледне парите в малкото бюро, без да му стане болно. Потискаше го близката, неизбежната сиромашия. Отчаянието му се засилваше от мисълта, че възрастта му, тези негови шестдесет години го правят излишен, неспособен да осигури щастлив живот на една жена; беше жестоко пробуждане за действителността посред лъжовния му блян за вечна любов. Изведнъж се почувствува изпаднал в мизерия, много стар: това го вледеняваше,

изпълваше го с нещо като угризение, с отчаян гняв срещу самия него, сякаш в живота му вече имаше една лоша постъпка.

После страшна светлина озари съзнанието му. Една сутрин, докато беше сам, получи писмо, подпечатано в самия Пласан. Паскал огледа плика и се изненада, че не може да познае почерка. Писмото не беше подписано. Още от първите редове той раздражено понечи да го скъса, но седна разтреперан и го изчете докрай. Впрочем стилът спазваше съвършено благоприличие, редяха се дълги изречения, пълни с чувство за мярка и предпазливост, сякаш бяха писани от дипломат, чиято единствена цел е да убеди. С изобилие от правилни съображения му се доказваше, че скандалът в Сулейад трае прекалено дълго. Ако страстта донякъде оправдавала грешката, един мъж на неговата възраст и с неговото положение вече ставал наистина достоен за презрение, като упорствувал да използва нещастieto на младата си роднина, която бил прелъстил. Няколко човек, който да не знаел за влиянието му над нея, приемало се, че тя е горда с жертвата, която правела за него. Но нима не било негов дълг да разбере, че тя не може да обича един старец, че изпитва към него само съжаление и благодарност и че е крайно време той да я освободи от старческата си любов, която щяла да я остави обезчестена, декласирана, нито съпруга, нито майка? И след като вече нямал възможност да ѝ завеща дори някакво малко имущество, авторът на писмото се надявал, че той ще постъпи като порядъчен мъж и ще намери сили да се раздели, за да осигури нейното щастие, ако вече не било късно. И писмото завършваше с мисълта, че лошото поведение накрая винаги бива наказвано.

Още от първите изречения Паскал разбра, че анонимното писмо е от майка му. Навярно старата госпожа Ругон го бе диктувала, той сякаш чуваше интонациите на нейния глас. Бе започнал да го чете с възмущение и гняв, а като го довърши, беше блед, разтреперан, обзет от онази тръпка, която сега го пронизваше всекичасно. Писмото казваше истината, изясняваше му на какво се дължи неговото безпокойство, разкриваше му, че има угризения, защото е стар и беден, а задържа Клотилд при себе си. Паскал стана, отиде пред огледалото и дълго се гледа. Очите му постепенно се замъглиха от сълзи: бе отчаян от бръчките си, от бялата си брада. Смъртният хлад, който го сковаваше, се дължеше на мисълта, че раздялата вече става

необходима, неотложна, неизбежна. Паскал отпъждаше тази мисъл, не можеше да си представи, че накрая ще я приеме; но знаеше, че тя въпреки всичко ще се връща, че вече няма да го остави нито миг на спокойствие, че непрекъснато ще бъде разкъсван между любовта и разума до страшната вечер, когато кръвта и сълзите му се пресушат и той се примири. При сегашната си подлост Паскал изтръпваше само като си помислеше, че някой ден ще намери сили да се раздели с Клотилд. И това всъщност беше крайт, безвъзвратното започваше, той вече се боеше за Клотилд, за нейната младост и изпитваше към нея чувство на дълг — беше длъжен да я спаси от себе си.

Натрапваха му се думи, изрази от писмото и той отначало се изтормози, опитвайки се да си вгълпи, че Клотилд не го обича, а изпитва към него само съжаление и благодарност. Смяташе, че това ще му улесни скъсването, стига да се убеди, че тя се жертвува и че като я задържа по-дълго, той просто задоволява чудовищния си егоизъм. Но колкото и да я наблюдаваше, колкото и да я подлагаше на изпитания, тя си оставаше все така нежна и все така страстна в прегръдките му. Този резултат го слисваше, настройваше го против развързката, от която се боеше, а Клотилд му ставаше още по-скъпа. Тогава той си наложи да се убеди в необходимостта от тяхната раздяла, обсъди всички съображения в нейна полза. Животът, който водеха от месеци насам, този живот без връзки и без задължения, без каквато и да било работа, беше лош. За себе си Паскал вече смяташе, че е годен само да легне в някое кътче под земята. Но такъв един живот не беше ли вреден и за нея, нямаше ли да я направи безводна, разглезена, неспособна да желае? Той, Паскал, я развърщаваше, като я превръщаше в свой идол, нехаейки за възмущението, което предизвикваха. После изведнъж си представяше как внезапно умира и тя остава сама на улицата, без нищо, презирана. Никой няма да я прибере, ще тръгне да скита по пътищата, никога няма да си намери съпруг, да има деца. Не! Не! Това щеше да бъде престъпно, той не можеше заради още няколко дни себично щастие да й завещае само позор и нищета.

Една сутрин Клотилд отиде сама някъде наблизо и се върна разстроена, пребледняла, разтреперана. И щом се качи горе, почти припадна в ръцете на Паскал. Произнасяше с мъка несвързани думи:

— Ох, господи боже!... Ох, господи боже!... Тези жени...

Той се изплаши, взе да я разпитва:

— Чакай, кажи ми какво ти се е случило.

Тогава Клотилд се обля в червенина. Притисна се до него, захлупи лице на рамото му.

— Ами тези жени... Като минах на сянка и си затварях чадърчето, за нещастие бутнах едно дете... И те всички се нахвърлиха срещу мен и започнаха да крещят такива неща, ах, такива неща!... Че никога нямало да имам деца! Че такива като мен не раждали!... И какво ли не още, господи! Какво ли не! Дори не мога да ти повторя, не разбрах!

Тя хлипаше. Паскал беше смъртноблед, не намираше какво да й каже, плачеше с нея и я целуваше като обезумял. Представяше си сцената, виждаше Клотилд преследвана, омърсена от гадни думи. После прошепна:

— Аз съм виновен, заради мен страдаш... Слушай, ще заминем, ще отидем някъде далеч, много далеч, където никой няма да ни познава и всички ще те поздравяват, където ще бъдеш щастлива.

Но като го видя, че плаче, Клотилд намери сили да се овладее, стана, преглътна сълзите си и промълви:

— Ах, колко подло постъпих! А се бях заклела да не ти казвам. Но после, като се прибрах у дома, така ме заболя, че всичко ми се изля от сърцето... Виждаш, вече ми мина, недей да се измъчваш... Обичам те...

Тя се усмихваше, отново го бе прегърнала нежно и го целуваше, както се целува отчаян човек, чиято болка искаме да приспим.

— Обичам те — говореше тя, — толкова те обичам, че това ми е утеха за всичко! Само ти си ми на този свят, какво значение има всичко, което не си ти? Ти си толкова добър, толкова съм щастлива с теб!

Но Паскал продължаваше да плаче и тя отново се разрида и потънаха в безкрайна печал, дълго и отчаяно се целуваха и плакаха.

След като остана сам, Паскал реши, че е отвратителен. Не можеше повече да погубва това дете, което обожаваше. А вечерта на същия ден едно събитие най-последно му донесе развързката, която дотогава търсеше със страх, че може да я намери. След вечеря Мартин много тайнствено го повика настрана.

— Срегнах госпожа Фелисите. Поръча да ви предам това писмо и непременно да ви кажа, че щяла сама да го донесе, но доброто й име

не ѝ позволявало да идва тук... Тя ви моли да ѝ върнете писмото на господин Максим и да ѝ съобщите решението на госпожицата.

И наистина писмото беше от Максим. Фелисите се зарадва, като го получи, и понеже бе чакала напразно мизерията да ѝ предаде в ръцете нейния син, щеше да го използва като силно средство за въздействие. Щом нито Паскал, нито Клотилд не идваха да искат помощ и спасение от нея, тя още веднъж промени плана си и се върна към първоначалния си замисъл: да ги раздели. Сега ѝ се струваше, че случаят не е за изпускане. Писмото на Максим беше настойчиво; той се обръщаше към баба си с молба да говори в негова полза на сестра му. Страдал от атаксия, вече можел да се движи само подкрепян от прислужник. Особено съжалявал за една грешка, която бил извършил: едно хубаво чернооко момиче се вмъкнало в дома му, той не могъл да устои и в прегръдките му загубил колкото сили му оставали; но най-лошото било, че, както се убедил, тази изедница била таен подарък от баща му. Сакар ловко му я бил пратил, за да му прибере по-бързо наследството. Затова Максим я изгонил, затворил се вкъщи, не пускал дори баща си и треперел да не влезе през някой прозорец. А самотата го ужасявала. Така че той отчаяно викаше сестра си, искал тя да го пази срещу подобни отвратителни посегателства, искал най-последно при него да има една кротка и порядъчна жена, която да го гледа. Писмото намекуваше, че ако се отнасяла добре с него, Клотилд нямало да съжалява; и завършваше, като припомняше обещанието, което тя му била дала при неговото посещение в Пласан: да отиде при него тогава, когато той наистина има нужда от нея.

Паскал се смрази. Препрочете четирите страници на писмото. То му предлагаше повод за раздяла, приемлива за него, благоприятна за Клотилд, толкова лесноосъществима и толкова естествена, че трябваше веднага да се съгласи. Но въпреки всички усилия на разума си той се чувствуваше толкова малко убеден, толкова малко решен, че за миг трябваше да седне — краката му се подкосяваха. Ала искаше да се държи мъжествено, успокои се и повика своята другарка.

— На, прочети това писмо, праща ми го баба ти!

Клотилд изчете писмото докрая мълчаливо, неподвижно. После съвсем простичко каза:

— Но ти ще отговориш, нали?... Отказвам.

Той трябваше да се сдържи, за да не изкрещи от радост. Но вече сякаш някакво негово друго „аз“ вземаше думата и той се чу, че казва благоразумно:

— Отказваш? Това е невъзможно... Трябва да размислим; нека да почакаме до утре, преди да отговорим, и да си поприказваме, ако нямаш нищо против.

Клотилд остана изумена.

— Да се разделим! — разпалено извика тя. — И защо? Ти наистина ли си готов да се съгласиш?... Но това е лудост! Обичаме се, а да се разделим, и аз да отида там, където никой не ме обича!... Слушай, ти помисли ли за това? Ще бъде толкова глупаво!

Но той не искаше да продължи разговора в този дух, заговори за дадено обещание, за дълг:

— Спомни си, миличко, колко беше развълнувана, когато те предупредих, че Атакеим е застрашен от атаксия. Ето че болестта го е повалила, той е сакат, никого си няма и те вика!... Ти не можеш да го изоставиш в такова положение. Става въпрос да изпълниш своя дълг.

— Дълг! — извика тя. — Какви задължения имам към един брат, който никога не се е интересувал от мен? Моят единствен дълг е там, където е сърцето ми.

— Но ти обеща. Аз обещах вместо теб, казах, че ти си разумна... Сега ще излезе, че съм лъгал.

— Но ето че ти не си разумен. Не е разумно да се разделяме, щом и ти, и аз ще умрем от мъка.

И махна с ръка, за да прекрати всеки по-нататъшен разговор по въпроса.

— Впрочем защо да спорим?... Няма нищо по-просто, достатъчна е една дума. Ти искаш ли да ме изгониш?

— Аз да те изгоня! Велики боже! — извика той.

— Щом не ме гониш, значи оставам.

Клотилд вече се смееше. Изтича до стойката си, написа с червен молив направо върху писмото на брат си „Отказвам“ и повика Мартин — искаше на всяка цена да прати незабавно плика с писмото. Той също се разсмя, обливаше го такова щастие, че я остави да прави каквото ще. Радостта, че тя остава при него, бе отнесла и разума му.

Но какви ли угризения не го обзеха още същата нощ, след като тя заспа! Обвиняваше се, че е постъпил подло, отново се бе поддал на

нуждата си от щастие, от насладата всяка нощ тя да бъде при него, да се притиска до него, тъничка, нежна в дългата си нощница, ухаеща на свежа младост. След нея никога вече нямаше да обича; и цялото му същество крещеше против това насилствено скъсване с жената и с любовта. Изпотяваше се като в агония, щом си представеше, че тя ще замине, а той ще остане сам, без нея, без цялата гальовност, цялата обаятелност, които тя придаваше на въздуха, който той дишаше, без нейния дъх, без прелестния ѝ ум, без храбрата ѝ прямота, без скъпото ѝ физическо и духовно присъствие, което му бе станало необходимо като слънчевата светлина. Тя трябваше да го напусне и той трябваше да намери сили да умре без нея. Държеше я притисната до сърцето си, без да я буди, усещаше как гърлото ѝ леко се издува от детското ѝ дишане и се презираше, че му липсва смелост. Преценяваше положението със страшна яснота. Свършено беше: там я чакаха охолен живот, уважение; той не можеше да позволи на старческия си егоизъм да я държи по-дълго тук в мизерия, сред хули. И макар че изнемогваше, като я усещаше толкова прелестна, толкова доверчива в прегръдките си, като поданица, отдала се на своя стар владетел, той се заклеваше, че ще бъде силен и няма да приеме жертвата на това дете, че въпреки волята ѝ ще я върне към щастие, към живота.

Оттогава Паскал започна борба, за да наложи своята саможертва. Изминаха няколко дена, през които той толкова убедително доказа на Клотилд колко сурово е било нейното „Отказвам“ върху писмото на Максим, че тя написа дълго писмо на баба си, за да обясни причините на отказа си. Но все така не желаше да напусне Сулейад. Понеже той бе стигнал до голямо скъперничество, за да накърнява колкото се може по-малко парите от скъпоценностите, Клотилд го надмина — ядеше сух хляб и се смееше възхитено. Една сутрин я чу, че дава съвети на Мартин как да пести. По десет пъти на ден го заглеждаше внимателно, хвърляше се на врата му, обсипваше го с целувки, за да прогони ужасната мисъл за раздяла, която непрекъснато виждаше в очите му. После тя намери друг довод. Една вечер, след като станаха от трапезата, той получи сърцебиене, едва не припадна. Това го изненада: никога не бе страдал от сърце и реши, че просто му се връщат нервните смущения. Откакто изживяваше големите си радости, не се чувствуваше съвсем здрав, имаше някакво особено усещане, че дълбоко в него се е счупило нещо много крехко. Клотилд веднага се

разтревожи, побърза да му помогне. Е, сега вече той няма да ѝ говори за заминаване, нали? Когато обичаме някого и той е болен, седим при него, грижим се за него.

Така борбата ставаше всекичасна, с непрекъснати пориви на нежност, на всеотдайност, всеки желаше другият да бъде щастлив. Вълнението, което Паскал изпитваше, като я гледаше такава добра, любеща, правеше още по-ужасна за него необходимостта тя да замине, но разбираше, че тази необходимост всеки ден става все по-неотложна. Сега вече волята му беше категорична. Но все още бе объркан, трепереше, колебаеше се по какъв начин да ѝ се наложи. Представяше си сцената, нейното отчаяние, нейните сълзи: как щеше тогава да постъпи? Какво щеше да ѝ каже? Как щяха да стигнат дотам да се прегърнат за последен път, за да не се видят никога вече? Дните течаха, а той нищо не измисляше и всяка вечер, след като изгасяха свещта и тя го вземаше в обятията си, щастлива и ликуваща, че с това го побеждава, той отново и отново се наричаше подлец.

Тя често се шегуваше нежно и дяволито:

— Ти си толкова добър, учителю, не може да ме изгониш!

Но това го ядосваше и той помръкваше, ставаше неспокоен.

— Не, не, не говори за добрината ми!... Ако бях наистина добър, ти отдавна щеше да си там, да живееш в охолство и уважение, с изгледи за хубаво спокойно бъдеще пред себе си, вместо да упорствуваш да седиш тук да те обиждат, да сиромашуваш, без никакви надежди, да бъдеш печалната другарка на един луд старец като мен!... Не! Аз съм просто подъл и безсъвестен човек!

Но тя веднага го караше да млъкне. И наистина именно добрината у него кървеше, огромната му добрина, която произхождаше от любовта му към живота и обгръщаше природата и хората с непрекъснатата грижа всички да бъдат щастливи. Да бъде добър, не означаваше ли да желае тя да бъде щастлива с цената на собственото му щастие? Такава добрина трябваше да прояви и знаеше, че ще съумее да я прояви непримиримо и героично. Но като нещастниците, решили да се самоубият, чакаше удобния случай, момента и средството да изпълни волята си.

Една сутрин Паскал стана в седем часа и Клотилд се изненада, когато влезе във всекидневната и видя, че той седи пред писалищната си маса.

— Ах, ти работиш ли?

Той не вдигна глава, отговори със съсредоточен израз:

— Да, над родословното дърво: не бях го попълнил.

Клотилд постоя няколко минути права зад него; гледаше какво пише. Той приключваше бележките си за леля Дид, за чичо Макар и за малкия Шарл, вписваше от какво са умрели, датите. После, тъй като Паскал мълчеше, сякаш не чакаше целувките и смеховете ѝ като всяка сутрин, безцелно отиде до прозореца, върна се.

— Значи наистина ще работим?

— Естествено. Ето, трябваше още миналия месец да отбележа тяхната смърт. И ме чака още сума работа.

Тя го гледаше втренчено, с оня въпросителен израз, с който непрекъснато се взираше в очите му.

— Добре! Да работим... Ако трябва нещо да ти потърся или да ти препиша бележки, кажи.

И от този ден Паскал си даде вид, че отново потъва в работа. Впрочем една от неговите теории беше, че пълната почивка не е полезна и никога не трябва да се препоръчва, дори при преумора. Човек живее само чрез външната среда, в която е потопен, и впечатленията, които получава от тази среда, у него се превръщат в движения, мисли и действия; така че ако при пълна почивка продължава да получава впечатления, без да ги изважда навън преработени и преобразени, се стига до нещо като затлачване, до неразположение, до неизбежна загуба на равновесие. Собственият опит непрекъснато му бе доказвал, че трудът внася най-добър ред в живота му. Дори ако сутрин му беше лошо, той сядаше да работи и се оправяше. Никога не се чувствуваше така добре, както когато изпълняваше методично предварително определената задача — по толкова и толкова страници на ден — в едни и същи часове; и сравняваше тази задача с пръта на въжеиграча, тя го държеше изправен сред всекидневните неприятности, слабости, погрешни стъпки. Затова и считаше леността, безделието, в които — живееше от толкова седмици, като единствена причина за сърцебиенето, от което от време на време се задушаваше. Ако искаше да се излекува, беше достатъчно да се залови отново със своите големи изследвания.

Паскал с часове развиваше, обясняваше тези теории на Клотилд с трескав, пресилен възторг. Изглеждаше отново обзет от любовта си

към науката, която до внезапната му страст към Клотилд поглъщаше изцяло живота му. Повтаряше й, че не може да остави делото си недовършено, че има още толкова много да прави, ако иска да го въздигне в траен паметник! Като че ли отново се бе загрижил за досиетата, отново отваряше големия шкаф по двадесет пъти на ден, сваляше ги от най-горния рафт, продължаваше да ги обогатява. Идеите му върху наследствеността бяха започнали да се променят, искаше му се всичко да прегледа отначало, всичко да преработи, да извлече от биологичната и социалната история на своя род обширен синтез, приложим в общи черти към цялото човечество. Наред с това се върна и към лечението със своите инжекции, за да го разшири: смътно замисляше нов вид терапия, основаваща се на една негова отдавнашна, неуточнена теория, породена от убеждението и опита му във връзка с благотворното укрепващо влияние на труда.

Сега, щом седнеше на работната си маса, започваше да се оплаква:

— Никога няма да достигнат годините, които са пред мен, животът е прекалено кратък!

Човек можеше да си помисли, че той вече няма право да губи нито час. Една сутрин Паскал внезапно вдигна глава и каза на другарката си, която седеше до него и преписваше някакъв ръкопис:

— Виж какво, Клотилд... Ако умра...

Тя се сепна, извика:

— Какво говориш!

— Чакай, изслушай ме: ако умра... веднага ще затвориш всички врати. Ще задържиш досиетата за себе си и само за себе си. А другите ми ръкописи ще ги събереш и ще ги предадеш на Рамон... Чуваш ли! Това е последната ми воля.

Но тя го прекъсна, отказа да слуша:

— Не! Не! Говориш глупости.

— Клотилд, закълни ми се, че ще задържиш досиетата и ще предадеш останалите ми книжа на Рамон.

Накрая тя се закле сериозно и със сълзи на очите. Той я бе прегърнал и също много развълнуван, я обсипваше с милувки, сякаш сърцето му отново се бе разтворило за нея. После се успокои, заговори за страховете си. Откакто се мъчеше да работи, тези страхове отново го бяха обзели, дебнеше, твърдеше, че Мартин се навъртала около

шкафа. Нима не било възможно някой да се възползува от нейната сляпа набожност, да я накара да извърши една лоша постъпка, като я убеди, че с това ще спаси господаря си? Толкова бе страдал от такива подозрения! И пред заплахата на близката самота отново го обземаше мъката, терзанието на учения, преследван от близките си в собствения си дом, застрашен в самата си същина, в делото на своя мозък.

Една вечер, когато отново заговори по този въпрос с Клотилд, се изпусна и каза:

— Но помисли, когато ти няма да бъдеш тук...

Тя цялата пребледня и като видя, че Паскал се спира разтреперан, извика:

— О, учителю, учителю! Нима още мислиш за това ужасно нещо? По очите ти виждам, че криеш нещо, някаква мисъл, която не споделяш с мен... Но ти ще умреш, ако замина! И кой тогава ще остане тук, за да запази делото ти?

На него му се стори, че тя свиква с мисълта да замине. Намери сили да каже весело:

— Но нима мислиш, че ще се оставя да умра, без да те видя?... Та нали ще ти пиша, дявол да го вземе! Ти ще дойдеш да ми затвориш очите.

Тя се отпусна на един стол и се разрида.

— Господи! Възможно ли е? Ти искаш утре да не бъдем заедно, ние, които не се разделяме за минута, които живеем вечно прегърнати! Ах, ако детето бе дошло...

— Не ме осъждай! — остро я прекъсна той. — Ако детето бе дошло, ти никога нямаше да заминеш... Нима не виждаш, че съм стар и се презирам! С мен ти ще останеш бездетна, ще живееш с мъката, че не си напълно жена, не си майка! Върви си, аз вече не съм мъж!

Тя напразно се опитваше да го успокои.

— Не! Ясно ми е какво мислиш, сто пъти сме си го казвали: ако детето не е цел, любовта е просто една безполезна мръсотия... Онази вечер ти захвърли романа, който четеше, защото героите били потресени, че са създали дете, въобще не си представяли, че това може да им се случи, и се чудели как да се отърват от него... А пък аз, господи, как чаках дете от теб, как щях да го обичам!

От този ден Паскал сякаш още повече потъна в работа. Сега се случваше по четири-пет часа, по цели сутрини и следобеди да не

вдигне глава. Пресилваше усърдието си, забраняваше да го прекъсват, дори една дума да му кажат. Но понякога, след като Клотилд излезеше от стаята на пръсти, за да даде някакво нареждане долу или да отскочи някъде по работа, той се оглеждаше крадешком, за да се увери, че я няма, после отпускате глава на масата с израз на огромно изтощение. Това беше болезнена отмора от необикновеното усилие, което трябваше да си налага, когато я чувствуваше до себе си, за да седи пред масата и да не я вземе в обятията си, да я държи така с часове и да я целува полекичка. Ах, работата! Какъв пламенен зов отправяше той към нея, като към единствено убежище, в което се надяваше да потъне, да забрави! Но най-често не можеше да работи, трябваше да играе комедия, да се прави, че е вгълбен, седеше, вперил в някоя страница печалните си очи, които се премрежваха от сълзи, докато мисълта му агонизираше, замъглена, убягваща, винаги изпълнена със същия образ. Нима щеше да стане свидетел на безсилието на труда, той, който го смяташе за всесилен, единствен творец, разпоредник на света? Трябваше ли да захвърли работата, да се откаже от дейността, да се остави просто да живее, да люби случайни хубави жени? Или това, че ставаше неспособен да напише една страница, както бе неспособен да създаде едно дете, се дължеше само на старостта? Страхът от безсилието винаги го бе измъчвал. Докато седеше, опрял глава на масата, отпаднал, смазан от цялата си злочестина, той мечтаеше да е на тридесет години и всяка нощ да черпи от прегръдките на Клотилд сили за работата си на другия ден. И по бялата му брада потичаха сълзи. А ако я чуеше, че се качва, бързо се изправяше, хващаше перодръжката, та тя да го завари, както го бе оставила, вгълбен в дълбок размисъл, в който имаше само отчаяние и пустота.

Беше вече средата на септември, две безкрайни тягостни седмици бяха изминали, без да донесат никакво разрешение, когато една сутрин Клотилд видя с изумление, че баба ѝ Фелисите пристига. Предишния ден Паскал я бе срещнал на улица Бан и както бе решен час по-скоро да се принесе в жертва, а не можеше да намери сили да скъса, колкото и да му бе противно, ѝ се бе доверил и я бе замолил да дойде на другия ден. Тя тъкмо бе получила ново, напълно отчаяно и умоляващо писмо от Максим.

Старата госпожа Ругон най-напред обясни причината за посещението си:

— Да, аз съм, моя мила, и навярно се досещаш, че трябва да имам много сериозни съображения, за да стъпи кракът ми отново тук... Право да ти кажа, ти полудяваш, не мога да те оставя да си съсипваш бъдещето, без да ти поговоря за последен път.

И веднага прочете писмото на Максим с разчувствуван глас. Бил прикован в кресло, изглеждало, че е засегнат от бързо развиваща се и много болезнена атаксия. Затова искал окончателен отговор от сестра си, като още се надявал, че тя ще отиде при него, и треперел при мисълта, че може да му се наложи да търси друга болногледачка. И все пак щял да бъде принуден да стори това, ако при неговото печално положение го изоставели. След като свърши писмото, Фелисите загатна колко неприятно щяло да бъде, ако богатството на Максим отидело в чужди ръце; но говори главно за дълг, за помощта, която всеки дължал на един роднина; освен това и тя се стремеше да докаже, че е имало категорично обещание.

— Слушай, миличка, помъчи се да си спомниш. Ти му каза, че ако има нужда от теб, ще отидеш при него. Още сякаш те чувам... Нали, сипе?

Откакто майка му бе тук, Паскал стоеше блед и мълчалив, с наведена глава: оставил я бе да действа. Сега отговори с леко кимване.

После Фелисите преповтори всички доводи, които той бе изредил на Клотилд: ужасният скандал, който вече се превръщал в оскърбление, заплашващата мизерия, толкова тежка, ако бъдели двама, невъзможността да продължели този лош живот, при който той, старейки, щял да загуби колкото здраве му било останало, а тя, която била още толкова млада, окончателно щяла да съсипе целия си живот. И какво бъдеще можели да очакват сега, когато била дошла бедността? Било глупаво и жестоко така да упорствува.

Клотилд слушаше много изправена, с непроницаем израз на лицето, мълчеше, отказваше се дори да спори. Но понеже баба й настойчиво я подканяше да отговори, най-сетне каза:

— Повтарям: аз нямам никакво задължение към брат си, моят дълг е тук. Брат ми може да разполага както ще с богатството си, аз не

го искам. Когато обеднеем съвсем, Мартин ще си отиде, а аз ще остана да прислужвам на учителя.

И махна с ръка. О, да! По-добре да се пожертвува за своя владетел, да му отдаде живота си, по-добре да го поведе за ръка и да проси по пътищата! После, както онази вечер, когато бяха хлопали напразно от врата на врата, като се върнат, да му дари младостта си и да го сгрее в чистите си прегръдки!

Старата госпожа Ругон поклати брадичка.

— Вместо да станеш негова прислужница, по-добре да му беше станала жена... Защо не се оженихте? Това беше по-просто и по-прилично.

И тя им припомни, че един ден била идвала да ги придумва да се оженят, за да се потуши зараждащият се скандал, а Клотилд се изненадала, отговорила, че нито тя, нито Паскал били мислили по това, но ако трябвало, все някога щели да се оженят, нямало защо да се бърза.

— Да се оженим ли, бабо? Но аз съм съгласна! — извика Клотилд. — Права си, бабо... — После се обърна към Паскал: — Ти сто пъти си ми казвал, че ще направиш това, което аз желая... Чуваш ли? Ожени се за мен! Като бъда твоя жена, ще остана. Жената не напуска съпруга си.

Но той само сви рамене, сякаш се боеше, че гласът му ще го издаде и че ще приеме с вик на благодарност вечната връзка, която Клотилд му предлагаше. Движението му можеше да означава колебание, отказ. Какъв смисъл имаше този брак в последния момент, когато всичко рухваше?

— То се знае — намеси се Фелисите, — това са много красиви чувства. Ти чудесно подреждаш всичко в главичката си. Само че бракът няма да ви даде рента, а ти му струваш доста скъпо, за него ти си най-тежкото бреме.

Това изречение има необикновено въздействие върху Клотилд. Тя рязко се обърна към Паскал с пламнали страни и плувнали в сълзи очи.

— Учителю, учителю! Вярно ли е това, което баба казва? Дотам ли стигна, че да съжالياваш за парите, които ти струвам?

Паскал не помръдна, стоеше все така смазан, само още повече пребледня. Но с далечен глас, сякаш говореше на себе си, прошепна:

— Аз имам толкова много работа! Толкова искам отново да се заема с моите досиета, ръкописи, бележки и да завърша делото, над което съм се трудил цял живот!... Ако съм сам, може би ще успея да подредя всичко. Ще продам Сулейад, о, знам, за къшей хляб, той не струва кой знае колко. Ще се пренеса с всичките си книжа в някоя стаичка. Ще работя от сутрин до вечер, ще се постарая да не бъда много нещастен.

Но той избягваше да погледне Клотилд, а тя беше толкова разстроена, че това страдалческо мърморене не можеше да я убеди. От секунда на секунда ужасът ѝ растеше, защото усещаше, че неизбежното ще бъде казано.

— Погледни ме, учителю, погледни ме право в очите... И, заклевам те, имай смелостта да избереш: делото ти или аз, щом ти, както изглежда, твърдиш, че искаш да се махна, за да можеш да работиш по-добре!

Мигът на героичната лъжа бе настъпил. Той вдигна глава, погледна я в лицето смело и с усмивка на умирающ, който желае смъртта, произнесе с божествено благия си глас:

— Колко си неспокойна... Не можеш ли да изпълниш дълга си протичко като всички хора?... Аз трябва много да работя, имам нужда да бъда сам; а ти, миличко, трябва да отидеш при брат си. Върви. Всичко е свършено.

За няколко мига настъпи страшно мълчание. Клотилд го гледаше втренчено с надеждата, че той ще се разколебае. Истината ли бе казал? Не се ли жертвуваше, за да ѝ бъде на нея добре? Това беше като тънко мигновено усещане, сякаш предадено ѝ от някакъв трепет, излъчван от него.

— И завинаги ли ме изгонваш? Няма ли да ми позволиш да се върна утре?

Той остана непреклонен. Отново се усмихна, сякаш искаше да ѝ каже, че човек не заминава, за да се завърне току-така, и у нея всичко се замъгли, усещането ѝ помръкна, тя можеше да мисли, че Паскал говори искрено, като човек на науката, за когото работата има предимство пред жената. Клотилд отново пребледня, почака още малко сред същото ужасно мълчание, после каза бавно, с онзи свой израз на нежно и пълно покорство:

— Добре, учителю, ще замина, когато искаш, и ще се върна само в деня, когато ме повикаш.

Между тях всичко бе пресечено като с брадва. Безвъзвратното бе станало. Фелисите се изненада, че не е необходимо да говори повече, и поиска веднага да се определи денят на заминаването. Беше възхитена от своята упоритост, смяташе, че е победила с голяма борба. Беше петък и се разбраха Клотилд да замине в неделя. Дори пратила телеграма на Максим.

От три дена духаше мистралът. Но тази вечер той рязко се засили и Мартин предрече, че това щяло да трае още три дена — така казваше народът. И тя обиколи всички стаи, за да провери дали капациите са здраво залостени. В долината на Виорн ветровете към края на септември са страшни. Задухаше ли, мистралът минаваше над покривите на Пласан и брулеше изкосо малкото плато, върху което бе построена къщата на Сулейад. Това беше хала, неспирен бесен ураган, който я шибаше по цели дни, по цели нощи, разтърсваше я от зимника до тавана с ненамаляваща сила. Керемиди хвърчаха, панци на прозорци се къртеха, а през пролуките вятърът проникваше в стаите с отчаяно безумен вой и оставеше ли някой за миг отворена врата, тя се блъскаше с трясък на топовен гърмеж. Беше като щурм при обсада сред грохот и отчаяние.

На другия ден в унилата къща, разтърсвана от силния вятър, Паскал пожела да се занимае заедно с Клотилд с приготовленията за заминаването ѝ. Старата госпожа Ругон щеше да дойде да се сбогува едва в неделя. Когато научи за близката раздяла, Мартин се смая, онемя, в очите ѝ за миг припламна искра. И понеже я отпратиха от стаята, казвайки ѝ, че ще приберат багажа без нея, се върна в кухнята и се зае с всекидневната си работа, сякаш нищо не знаеше за катастрофата, която щеше да разстрои тричленното им семейство. Но щом Паскал я повикаше, пристигаше толкова бързо, толкова пъргаво, с такова светнало, сияещо от готовност да му служи лице, че изглеждаше подмладена. Той не се отделяше нито за миг от Клотилд, помагаше ѝ, искаше да се увери, че тя наистина си взема всичко, което може да ѝ потрябва. Два големи сандъка седяха разтворени посред разхвърляната стая; пакети, дрехи бяха пръснати навсякъде; по двадесет пъти преглеждаха шкафове, чекмеджета. И тази работа, тази грижа нищо да не бъде забравено сякаш притъпяваше острата болка,

която ги присвиваше под лъжичката. За миг се улисваха: той старателно внимаваше да не се губи място, попълваше с дребни предмети отделението за шапки, вмъкваше кутии между ризите, кърпичките, докато тя откачаше роклите и ги сгъваше на леглото, за да бъдат наредени най-отгоре. А когато се изправяха да си поотпочинат и се озоваваха един срещу друг, отначало се усмихваха, после сдържаха сълзите, които бликваха в очите им, защото мисълта за неизбежното нещастие отново завладяваше цялото им съзнание. Но оставаха твърди, макар че сърцата им кървяха. Господи! Значи беше истина, че те няма да са вече заедно? И тогава чуваха вятъра, страшния вятър, който сякаш щеше да изтърбуши къщата.

Колко пъти през този последен ден отиваха до прозореца, привлечени от бурята, пожелавайки тя да помете целия свят! Когато мистралът бушува, слънцето не престава да грее, небето си остава синьо; но синевата е помръкнала, замъглена от прах, а жълтото слънце е бледо и тръпно. Те гледаха в далечината огромните бели вихрушки, които се вдигаха от пътищата, огъващите се разрошени дървета, които сякаш бягаха в една и съща посока със същия устрем, цялото поле изсъхнало, изтощено от бесния, нестихващ, неотслабващ вятър, който тътнеше до безкрай с гръмотевичен грохот. Клони се чупеха и изчезваха, покриви излитаха толкова далеч, че после не можеха да ги намерят. Защо ли мистралът не ги отнесееше, както бяха заедно, и не ги захвърлеше някъде там, в онази незнайна страна, където хората са щастливи? Багажът беше почти прибран, когато Паскал понечи да отвори един капак, който вятърът току-що бе захлопнал, но през едва открянатия прозорец мистралът нахлу толкова стремглаво, че Клотилд трябваше да изтича да му помогне. Двамата натискаха с все сили, докато успеят да завъртят дръжката на прозореца. Последните неприбрани вещи се бяха разхвърчали из стаята и те събраха парчетата на едно разбито огледалце, което бе паднало от стола. Дали това не беше предвещание за близка смърт, както казваха жените от предградията?

След унилата вечеря в светлата трапезария с цъфтящи букети по стените Паскал каза, че трябва да си легнат рано. Клотилд щеше да замине на другия ден сутринта с влака в десет и четвърт и той се тревожеше за нея, защото пътуването беше дълго — двадесет часа. После, преди да си легне, я целуна, но решително пожела още тази

нощ да се върне в своята стая и да спи сам. Искал на всяка цена, както обясни, тя да си отпочине. Ако останели заедно, нямало нито тя, нито той да мигнат, щели да прекарат безкрайно печална безсънна нощ. Тя напразно го молеше, гледаше го с големите си нежни очи, протягаше към него божествените си ръце: той има необикновената сила да си отиде, след като я целуна по очите, зави я, посъветва я да бъде разумна и хубаво да се наспи. Та нима не бяха вече разделени? Щеше да му бъде съвестно и срамно да я обладае, когато тя вече не беше негова. Но колко ужасно бе завръщането му в неговата влажна, запустяла стая, където го чакаше студеното ергенско легло! Струваше му се, че се завръща в старостта и че тя завинаги се спуска върху него като оловен похлупак. Отначало обвини вятъра за безсънието си. Замрjалата къща се изпълваше с вой, умолителни гласове, гневни гласове се преплитаха сред проточени ридания. На два пъти става, за да отиде пред вратата на Клотилд да се послуша, но нищо не чу. Слезе долу да затвори една врата, която се блъскаше с глухи удари, сякаш нещастиято хлопаше на стената. Вятърът свистеше из тъмните стаи. И той се прибра да си легне замръзнал, разтреперан, преследван от зловещи видения. После осъзна, че този силен глас, който го измъчваше, който му отнемаше съня, не идва от развилнелия се мистрал. Това беше зовът на Клотилд, усещането, че тя е още тук, при него, а той се бе отказал от нея. Тогава се замята в пристъп на безумно желание, на отвратително отчаяние. Господи! Никога вече да не бъде негова, когато той можеше с една дума още да я има, да я има завинаги! Сякаш от собствената му плът изтръгваха тази млада плът, която му отнемаха. Една тридесетгодишна жена може да се съвземе. Но какво усилие се изискваше посред страстта на неговата залязваща мъжественост, за да се откаже от това свежо тяло, ухаещо на младост, което царствено се бе отдало, което му принадлежеше като негова собственост, негова вещ! Той десет пъти едва не скочи от леглото, да отиде отново да я прегърне, да я задържи. Ужасната криза трая до зори сред бесния напор на вятъра, от който цялата къща се тресеше.

Беше шест часът, когато Мартин, на която се бе сторило, че господарят ѝ я вика от стаята си, тропайки по пода, се качи. Влезе с израз на оживление и възторженост, който от два дена се бе появил на лицето ѝ; но се вцепени от тревога и изумление, като го видя полуоблечен, легнал направо на леглото, съсипан, заровил лице във

възглавницата, за да заглуши риданията си. Бе поискал да стане, веднага да се облече и нов пристъп на отчаяние току-що го бе повалил: виеше му се свят, имаше сърцебиене, задушаваше се.

За миг загуби съзнание, после отново започна да стене, като едва си поемаше дъх:

— Не, не! Не мога... Прекалено страдам... По-добре да умра, още сега да умра...

Все пак позна Мартин, но не спря, изповяда се пред нея, беше на края на силите си, залян, повален от мъката.

— Ах, бедничка ми Мартин, толкова страдам, сър дето ми ще се пръсне... Тя отнася сърцето ми, целия ще ме отнесе. Вече не мога да живея без нея... Тази нощ едва не умрях, искам да умра, преди да замине, не мога да преживея мъката да гледам как си отива... Ох, господи! Тя заминава, вече няма да бъде при мен, моя, а аз оставам сам, сам, сам...

Мартин, която се бе качила толкова весела, пребледня като восък, лицето ѝ стана сурово, измъчено. За миг го гледа как се е вкопчил в чаршафите и ги дърпа със сгърчени ръце, как си запушва устата в завивките и глухо стене от отчаяние. После с рязко усилие се реши да заговори:

— Не е разумно така да се съсипвате, господарю. Смешно е... Щом е тъй и щом не можете без госпожицата, ще отида да ѝ кажа докъде сте се докарали...

При тези думи Паскал изведнъж стана, но политна и се хвана за гърба на един стол.

— Забранявам ви, Мартин!

— Пък аз много ще ви слушам! Че пак да ви намеря полумъртъв, да си изплачете всичките сълзи. Не, не! Ще доведе госпожицата и ще ѝ кажа истината, и ще я накарам да си остане при нас!

Но той я беше сграбчил гневно за ръката и не я пускаше.

— Заповядвам ви да мирувате, чувате ли? Иначе ще си отидете с нея... Защо дойдохте? На мен ми прилоша от вятъра. Това никого не засяга.

После му домиля за нея, обичайната му добрина надви и той се усмихна:

— Горкичката ми Мартин, ама как ме ядосахте! Оставете ме да действувам така, както съм длъжен да действувам за доброто на всички

ни. И не споменавайте нито дума, много ще ме наскърбите.

Сега Мартин преглътна сълзите си. Беше време да се придобрят, защото почти веднага след това Клотилд влезе. Беше станала рано, бързаше да се види час по-скоро с Паскал и вероятно до последния миг се надяваше, че той ще я задържи. И нейните клепачи бяха натежали от безсъние; веднага впери поглед в него със същия въпросителен израз. Но Паскал беше още толкова разстроен, че тя се изплаши.

— Не, няма нищо, уверявам те. Щях дори да спя добре, ако не беше мистралът... Нали, Мартин, и на вас това ви казвах?

С едно кимване прислужницата потвърди. И Клотилд се примири, не му извика, че и тя цяла нощ се е борила и страдала, че като него е примирала. Двете жени вече приемаха саможертвата му и се стараеха да му се подчиняват, да му помагат да я понесе.

— Чакай — продължи Паскал, като отиде до малкото бюро и го отвори, — тук има нещо за теб... Вземи! В този плик има седемстотин франка.

И макар че тя завика, че не иска да слуша, Паскал ѝ се отчете: от шестте хиляди, получени за бижутата, били похарчени едва двеста; той си оставял сто, за да изкара до края на месеца със строга пестеливост, с „черното скъперничество“, което бил започнал да проявява. После вероятно щял да продаде Сулейад, щял да работи, въобще щял да се справи. Но не искал да пипа петте хиляди, които оставали, защото си били нейни и тя щяла да ги намери в чекмеджето.

— Учителю, учителю, много ме наскърбяваш...

Той я прекъсна:

— Това е моето желание и недей сега ти да ми разбиваш сърцето... Виж какво, вече е седем и половина, отивам да вържа сандъците, щом казваш, че са затворени.

Като останаха сами една срещу друга, Клотилд и Мартин известно време се гледаха мълчаливо. Откакто се бе създадо новото положение, те чувствуваха глухото си съперничество за своя обожаван учител и господар: яркото тържество на младата господарка, стаената ревност на старата прислужница. По всичко личеше, че днес старицата остава победителка. Но в тази последна минута вълнението, което и двете изпитваха, ги сближаваше.

— Мартин, не го оставяй да се храни като бедняк. Трябва да ми обещаеш, че той ще има вино и месо всеки ден, нали?

— Не се безпокойте, госпожице.

— И да знаеш, тези пет хиляди франка, които са там, са си негови. Надявам се, че няма да ги пазите, а вие да умираете от глад. Искам да го глезиш.

— Пак ви казвам, госпожице, оставете на мен, на господаря нищо няма да му липсва.

Отново млъкнаха и продължиха да се гледат.

— Освен това внимавай да не се преуморява. Заминавам много разтревожена, от известно време здравето му не е толкова добро. Ще се грижиш за него, нали?

— Ще се грижа, бъдете спокойна, госпожице.

— Да знаеш, че на теб го поверявам. Сега вече само ти му оставаш и това малко ме успокоява, защото ти го обичаш. Обичай го колкото можеш повече, обичай го двойно, за двете ни.

— Да, госпожице, колкото мога.

Очите им се напълниха със сълзи и Клотилд добави:

— Искаш ли да ме целунеш, Мартин?

— О, госпожице, от все сърце!

Когато Паскал влезе, ги завари така прегърнати. Направи се, че нищо не е забелязал, вероятно за да не се разчувствува. Заговори високо за последните приготовления преди заминаването, като припрян човек, който не иска да изпуснат влака. Бил вързал сандъците и чичо Дюрийо току-що ги бил откарал с каруцата, така че щели да ги намерят на гарата. Но беше едва осем часът, имаха на разположение повече от два часа. Прекараха два тягостни часа в безсмислена тревога, с болка се въртяха из къщата, непрекъснато мислеха за горчивата раздяла. Закуската им отне четвърт час. После трябваше да стават, да сядат. Очите им не се откъсваха от часовника, в зловещата къща минутите им се струваха безкрайни като агония.

— Ах, какъв вятър! — каза Клотилд по едно време, когато всички врати изстенаха под напора на мистрала.

Паскал отиде до прозореца, погледа безумния бяг на дърветата, подгонени от бурята.

— От сутринта непрекъснато се усилва. Ще трябва да видя какво става с покрива, изпопадаха керемиди.

Те вече не бяха заедно. Чуваха само бесния вятър, който помиташе всичко, отнасяше живота им.

Най-после в осем и половина Паскал каза:

— Време е, Клотилд.

Тя стана от стола, на който седеше. В някои мигове забравяше, че заминава. Изведнъж осъзна ужасната истина. Погледна го за последен път. Той не разтвори обятията ся, за да я задържи. Свършено беше. Лицето ѝ застина — мъртво, като поразено от гръм.

Отначало си размениха обичайните думи.

— Ще ми пишеш нали?

— Разбира се. И ти ми се обаждай колкото се може по-често.

— И главно, ако се разболееш, веднага ме повикай.

— Обещавам ти. Но не се бой, аз съм здрав.

После, преди да напусне тази толкова скъпа за нея къща, Клотилд я обгърна с гаснещ поглед. И се отпусна на гърдите на Паскал, прегърна го и прошепна:

— Искам тук да те целуна, искам да ти благодаря... Учителю, ти ме направи това, което съм. Често си ми го казвал: ти поправи моята наследственост. Какво щеше да стане с мен там, в средата, където израсна Максим?... Да, ако у мен има нещо свястно, само на теб го дължа, на теб, който ме пресади в този дом, сред истина и добрина, отгледа ме, за да стана достойна за обичта ти... И след като ме взе и ме обсипа с богатствата си, днес ме отправяш. Да бъде волята ти: ти си моят учител и ти се покорявам. И въпреки това те обичам и винаги ще те обичам.

Той я притисна до сърцето си, отговори:

— Аз мисля само за твоето добро, довършвам делото си.

И при тази последна, при тази сърцераздирателна целувка тя каза много тихо с въздишка:

— Ах, ако детето бе дошло!

Стори ѝ се, че той изстена, когато заговори още по-тихо, едва доловимо:

— Да, моята мечта, единственото добро, истинско дело... не съумях да го осъществя... Прости, ми, опитай се да бъдеш щастлива.

Старата госпожа Ругон вече чакаше на гарата. Беше много весела, много оживена въпреки осемдесетте си години. Ликуваше: смяташе, че вече държи в ръцете си своя син Паскал. Когато ги видя такива стреснати, се зае да урежда всичко, взе билет, предаде сандъците на багаж, настани Клотилд в купе само за жени. После

надълго говори за Максим, даде наставления, настоя да бъде редовно осведомявана. Но влакът не потегляше. Изминаха още пет ужасни минути, през които седяха едни срещу други, без да си говорят. Накрая се разцелуваха, колелата силно затракаха, кърпички се размахаха. Всичко свърши.

Паскал внезапно забеляза, че е сам на перона, докато там някъде влакът изчезваше зад един завой. Тогава, без да слуша майка си, се затича, запрепуска като младеж, изкачи склона, из катери се по стъпалата от суха зидария и за три минути стигна на терасата на Сулейад. Тук мистралът бушуваше, с яростен напор огъваше като сламки стогодишните кипариси. На избледнялото небе слънцето изглеждаше уморено от този вятър, който вече шест дена брулеше лицето му. И както разрошените дървета, Паскал устояваше, дрехите му плющяха като знамена, шибани от бурята, косите и брадата му се развяваха. Задъхваше се, ръцете му се опитваха да сдържат учестеното биене на сърнето му. Гледаше в далечината влака, който бягаше през голото поле, мъничък влак, като клонче с изсъхнали листа, гонено от мистрала.

XII

Още на другия ден Паскал се усамоти в голямата празна къща. Престана да излиза, напълно прекрати и без това вече редките си лекарски посещения, заживя със затворени врати и прозорци в пълно уединение и мълчание. На Мартин бе дал строго нареждане да не пуска никого, под никакъв предлог.

— Ами майка ви, господарю, госпожа Фелисите?

— Нея по-малко от всеки друг. Имам съображения... Ще ѝ кажете, че работя, че имам нужда да се съсредоточа и че я моля да ме извини.

Старата госпожа Ругон идва три пъти едно след друго. Беснееше на долния етаж, той я чуваше как повишава глас, как се сърди, иска да влезе при него насила. После шумът стихваше, долавяше се само жално съзаклятническо шептене между нея и прислужницата. Паскал нито веднъж не отстъпи, не се наведе през перилото горе, за да ѝ извика да се качи.

Един ден Мартин се осмели да му каже:

— Все пак, господарю, жестоко е така да затваряте вратата си пред собствената си майка. Още повече, че госпожа Фелисите идва за добро, защото знае колко сте притеснен и иска да ви помогне.

Той извика раздражено:

— Не ѝ ща парите, чувате ли!... Ще работя, все мога да си изкарам хляба, дявол да го вземе!

Но въпросът с парите вече ставаше неотложен. Паскал упорствуваше в решението си да не вземе нито сантим от приборите в малкото бюро пет хиляди. Сега, като беше сам, той стана съвсем нехаен към материалната страна на живота, готов бе да се задоволи с хляб и вода; и всеки път, когато прислужницата му искаше пари за вино, за месо, за нещо сладко, свиваше рамене: защо, нали бил останал един крайшник от миналия ден, не било ли достатъчно? Но Мартин, която трепереше над своя господар и чувствуваше колко страда, се отчайваше от това негово скъперничество, по-жестоко и от нейното, от

сиромашията, в която той затъваше заедно с целия дом. Та работниците от предградията живееха по-добре. Така един ден тя стигна до страшна вътрешна борба. По всичко личеше, че любовта ѝ на покорно куче се бореше със страстта ѝ към парите, които бе събирала сантим по сантим и бе скрила някъде, за да ѝ раждали малки, както се изразяваше. Предпочиташе да си отреже късче от собственото си тяло. Докато господарят ѝ не търпеше лишения сам, и наум не ѝ идваше да накърни съкровището си. И тя прояви необикновен героизъм, когато на другата сутрин, като видя студената си кухня и празния бюфет, се реши, изчезна за един час и се върна с провизии и рестото от сто франка.

Паскал, който тъкмо слизаше, се изненада, попита я откъде е взела тези пари и бе готов да кипне и да изхвърли всичко на пътя, понеже си помисли, че е ходила при майка му.

— Ама не, не, господарю! — стреснато взе да обяснява Мартин. — Съвсем не е така.

И накрая му каза лъжата, която си беше приготвила:

— Представете си, у господин Грангийо сметките се уреждат, поне на мен така ми изглежда... Та тая сутрин отидох да видя и ми казаха, че сигурно и вие ще получите нещо и че мога да взема сто франка... Било достатъчно да се подпиша. Вие после ще уредите работата.

Паскал сякаш почти не се изненада. Мартин се надяваше, че той няма да отиде да проверява. И все пак се почувствува облекчена, като видя с каква безгрижна лекота приема нейната измислица.

— Е, чудесно! — извика той. — Аз нали казвах, че човек никога не бива да губи надежда. Така ще имаме време да си организираме работите.

Под „работите“ той имаше предвид продажбата на Сулейад, за която смътно мислеше. Но с каква ужасна болка щеше да напусне тази къща, където Клотилд бе израснала, където бе живял с нея близо осемнадесет години! Беше си дал срок две-три седмици, за да реши. Когато се появи надеждата да си възвърне част от парите, съвсем престана да мисли за тази продажба. Отново се отпусна, ядеше това, което Мартин му поднасяше, дори не забелязваше скромното благоденствие, което тя му създаваше с умиление, с обожание,

огорчена, че накърнява своето малко съкровище, но толкова щастлива, че сега го храни, без той да подозира, че живее благодарение на нея.

Впрочем едва ли може да се каже, че Паскал ѝ беше благодарен. След като избухнеше, му домиляваше за нея, съжеляваше. Но при състоянието на трескаво отчаяние, в което живееше, това не му пречеше отново да кипва по най-дребен повод. Една надвечер, след като пак чу майка си дълго да разговаря с Мартин в кухнята, побесня от гняв.

— Запомнете, Мартин, не желая повече да стъпва в Сулейад... Ако още веднъж я пуснете долу, ще ви изгоня!

Мартин толкова се стресна, че не помръдна. През тези тридесет и две години, откакто му слугуваше, никога не я бе заплашвал, че ще я изгони.

— Ах, господарю, ще имате ли сърце? Ами аз няма да си отида, ще легна на прага.

Той веднага се засрами от необуздаността си и заговори по-меко:

— Знаете, на мен ми е напълно ясно какво става. Тя идва да ви подучва, да ви настройва против мен, нали?... Да, книгата ми дебне, иска всичко да задигне от шкафа горе, всичко да унищожи. Познавам я: като иска нещо, иска го докрай... Така че ѝ кажете, че аз бдя и докато съм жив, няма да я оставя дори да се приближи до шкафа. Пък и ключът е тук, в джоба ми.

И наистина, целият му страх, страх на учен, когото преследват и заплашват, се бе върнал. Откакто живееше сам, отново имаше чувството за надвиснала опасност, чувството, че непрекъснато, подмолно му се готви клопка. Обръчът се затягаше и той проявяваше такава суровост спрямо опитите на майка си да нахълта в дома му, отблъскваше атаките ѝ, защото не се заблуждаваше относно истинските ѝ намерения и се боеше да прояви слабост. Ако я пуснеше да влезе тук, тя щеше постепенно да му се наложи, щеше да го унищожи. Затова и изтезанията му се бяха възобновили, по цял ден беше нащрек, вечер сам заключваше вратите, често ставаше нощем да се увери, че някой не е разбил бравите. Главно се опасяваше да не би майка му да спечели прислужницата на своя страна и тя, смятайки, че осигурява спасението на душата му, да ѝ отвори. Паскал сякаш виждаше как досиетата му горят в камината и отново, обзет от болезнена страст, от скръбна нежност към тази ледена купчина, тези

хладни ръкописи, заради които бе пожертвувал любовта и които се мъчеше да обича достатъчно, за да забрави всичко останало, стоеше на стража около тях.

Откакто Клотилд не беше при него, Паскал се бе потопил в работа, опитваше се да се удави, да изчезне в нея. Седеше затворен, вече не стъпваше в градината, а един ден, когато Мартин се качи да му каже, че е дошъл доктор Рамон, дори намери сили да отговори, че не може да го приеме. И цялата тази упорита воля за усамотение имаше една-единствена цел: Паскал търсеше пълна забрава в непрестанния труд. Колко щеше да му бъде драго да прегърне бедния Рамон! Защото отгатваше прекрасното чувство, което го бе накарало да дойде да утеши стария си учител. Но защо да загуби един час? Защо да рискува да се развълнува, да се разплаче, след което волята му щеше да отслабне? Сядаше на масата си още от зори, работеше цялата сутрин и целия следобед, често продължаваше до късна нощ при светлината на лампата. Искаше да осъществи един отдавнашен замисъл: да преработи цялата си теория за наследствеността на нова основа, да използва своите семейни досиета, документи и като държи сметка за средата, да установи по какви закони в дадена човешка група животът математически се разпределя и води от един индивид към друг: огромна библия, генезис на родовете, на обществата, на цялото човечество. Надяваше се, че широтата на подобен план, усилието, необходимо за изпълнението на една толкова колосална идея, ще го погълне изцяло, ще му върне здравето, вярата, гордостта, върховната наслада от осъщественото дело. Но колкото и да се стремеше да се увлече, да се отдаде всецяло, страстно, успяваше само да преумори тялото и ума си, въпреки всичко работеше разсеяно, без сърце, всеки ден се чувствуваше все по-болен и по-отчаян. Нима това бе окончателен провал на труда? Той, който бе отдал целия си живот на труда, той, който гледаше на труда като на единствен двигател, благодетел и утешител, нима щеше да бъде принуден да стигне до заключението, че да обичаш и да бъдеш обичан стои над всичко? Понякога потъваше в обширни разсъждения, дообмисляше новата си теория за равновесието на силите, която се състоеше в това да се установи, че всичко, което човек получава чрез сетивата, трябва да го върне като движение. Какъв пълен, естествен и щастлив живот би водил човек, ако живее, действайки като добре настроена машина,

която възвръща във вид на сила изразходваното гориво, сама се поддържа здрава и красива чрез едновременното и съгласувано действие на всички свои органи! Тук Паскал виждаше еднакво количество физически и умствен труд, еднакво количество чувство и разсъдъчност, участието на сексуалната, както и на мозъчната дейност, без никаква преумора в една или в друга насока, защото преумората е просто нарушение на равновесието и болест. Да, да! Да започнем по нов начин живота и да знаем как да го живеем; да копаем земята, да изучаваме света, да обичаме жената, да постигнем човешко съвършенство, бъдещото общество на всеобщо щастие чрез правилно използване на цялото същество — ето какво прекрасно завещание би могъл да остави един лекар философ! И тази далечна мечта, тази теория, която той съзираше, го изпълваше с огорчение при мисълта, че той вече беше само една прахосана, една погубена сила.

В основата на мъката му преобладаваше чувството, че той е свършен човек. Тъгата по Клотилд, страданието, че вече не е негова, увереността, че никога вече няма да бъде негова, всеки час все повече го завладяваха, като вълна от болка, която отнасяше всичко. Трудът бе претърпял поражение и понякога Паскал отпускане глава върху някоя недовършена страница и плачеше с часове, без да намери сили да хване отново перото. А когато упорствуваше да работи, когато съзнателно се затыпяваше с работа, дните му завършваха с ужасни нощи, нощи на изпепеляващо безсъние, през които той хапеше чаршафите, за да не крещи името на Клотилд. Тя беше навсякъде в тази унила къща, в която Паскал се бе затворил.

Виждаше я как прекосява всяка стая, виждаше я на всеки стол, зад всяка врата. Долу в трапезарията не можеше да седне да се храни, без да си я представи седнала срещу него. Горе във всекидневната тя продължаваше да бъде негова неразделна другарка — толкова дълго бе живяла все там с него, че образът ѝ сякаш се излъчваше от предметите: той непрекъснато я усещаше до себе си, съзираше я тъничка, изправена пред работната ѝ стойка, наклонила изящния си профил над някой пастел. И Паскал не излизаше, за да избяга от скъпия и мъчителен спомен, който го преследваше, защото бе уверен, че ще го намери навсякъде и в градината: Клотилд, замечтана на края на терасата, Клотилд, обикаляща бавно алеите на боровата горичка, седнала под яворите, разхладена от безспирната песен на чешмата,

легнала на хармана привечер със зареян поглед, очакващ звездите. Но за него съществуваше най-вече едно място, което го влечеше и го ужасяваше, едно светилище, където влизаше разтреперан: стаята, в която тя му се бе отдала, където бяха спали заедно. Държеше ключа у себе си, не бе разместил нито един предмет след печалната сутрин на заминаването ѝ; забравена пола още бе метната на едно кресло. Там той усещаше дори нейното дихание, свежата ѝ миризма на младост, запазена във въздуха като парфюм. Безумно разтваряше обятия, прегръщаше нейния призрак, който се носеше в нежния розов сумрак на стаята със затворени капаци на прозорците и избелели басмени тапети с цвят на зора. Паскал се разплакваше с глас пред мебелите, целуваше леглото, хлътнолото място, където се очертаваше нейното божествено стройно тяло. И радостта му, че е тук, мъката му, че Клотилд не е с него, всички тези бурни вълнения до такава степен го изтощаваха, че той не смееше да идва всеки ден на това опасно място, спеше в своята студена стая, където безсъницата не му я показваше толкова близка, толкова жива.

Сред упорития си труд Паскал имаше още една голяма горчива радост: писмата на Клотилд. Тя редовно му пишеше два пъти седмично дълги писма по осем-десет страници, в които му разказваше за всекидневния си живот. Не изглеждаше да е много щастлива в Париж. Максим, който вече не ставал от инвалидното кресло, навярно я тормозеше с изискванията си на разглежено момче и на болник, защото тя говореше като затворница, заета непрекъснато с грижи около него, не можела дори да се приближи до прозореца, да погледне към булеварда, където минавал потокът светски хора, тръгнали на разходка към Булонския лес. От някои изречения се долавяше, че след като я бе викал толкова нетърпеливо, брат ѝ, който вечно се безпокоеше, че хората го експлоатират и грабят, вече е започнал да я подозира, да изпитва недоверие и омраза към нея като към всички, които му слугуваха. Два пъти видяла баща си, бил все така весел и претоварен, станал привърженик на републиката, издигал се политически и материално. Сакар я бил повикал настрана, за да ѝ обясни, че горкият Максим е наистина непоносим и че тя ще прояви рядка всеотдайност, ако се съгласи да стане негова жертва. И понеже Клотилд не можела да свършва цялата работа, баща ѝ дори имал любезността да прати още на другия ден племенницата на своя бръснар, някакво

осемнадесетгодишно, много русо и наглед невинно девойче, на име Роз, което сега ѝ помагало да се грижи за болния. Впрочем Клотилд не се оплакваше, напротив, старееше се да покаже, че е спокойна, доволна, примирена с живота. Писмата ѝ бяха пълни с душевна сила, в тях нямаше гняв против жестоката раздяла, нито отчаяни молби Паскал да я повика при себе си. Но как я усещаше той между редовете: тръпнеща от бунт, цяла устремена към него, готова да направи безумие, за да се завърне незабавно при една негова дума!

Но тази дума Паскал не искаше да я напише. Нещата щяха да се уредят, Максим щеше да свикне със сестра си. След като бе направена, жертвата трябваше да се понесе докрай. Ако в миг на слабост ѝ драснеше само един ред, ползата от усилието щеше да се загуби и отново щеше да настъпи мизерия. Никога дотогава Паскал не бе имал нужда от такава сила, както сега, когато отговаряше на Клотилд. През своите изпепеляващи нощи той се бореше със себе си, неистово я зовеше, ставаше да напише телеграма веднага да дойде. После, когато настъпеше денят, след като бе толкова плакал, треската му намаляваше и отговорът му винаги биваше съвсем кратък, почти хладен. Следеше всяко свое изречение, започваше отново, когато му се стореше, че се е издал. Но какво изтезание бяха тези толкова кратки, толкова студени писма, в които той вървеше против сърцето си само и само да я откъсне от себе си, да поеме цялата вина и да я накара да мисли, че и тя може да го забрави, след като той я забравяше! Свършваше писмото, облян в пот, изтощен като след страшен подвиг.

Течаха последните дни на октомври, Клотилд бе заминала преди месец, когато една сутрин Паскал внезапно усети, че се задушава. Вече няколко пъти бе имал такива леки пристъпи, които отдаваше на преумората си. Но този път симптомите бяха толкова ясни, че той не можеше да се заблуждава: остра болка в сърдечната област, която се разпространяваше в целите гърди и слизаше по лявата ръка, ужасно усещане на стягане и страх, студена пот. Това беше пристъп на гръдна жаба. Кризата едва ли трая повече от една минута и отначало Паскал беше по-скоро изненадан, отколкото уплашен. Със заслепението, което понякога лекарите проявяват по отношение на собственото си здраве, той никога не бе подозирал, че сърцето му може да бъде засегнато.

Тъкмо се съвземаше от пристъпа, когато Мартин влезе и му каза, че доктор Рамон пак чакал долу и настоявал Паскал да го приеме. Може би отстъпвайки пред несъзнателното желание да бъде наясно, Паскал извика:

— Добре, да се качи, щом е толкова упорит. Много се радвам.

Двамата мъже се прегърнаха и единственият намек за отсъстващата, за тази, от чието заминаване къщата бе опустяла, бе изразен в едно силно и печално ръкостискане.

— Знаете ли защо идвам? — веднага извика Рамон. — Във връзка с един паричен въпрос... Да, моят тъст, господин Левек, адвокатът, когото вие познавате, вчера още веднъж ми говори за сумите, които сте имали у нотариуса Грангийо. Той настойчиво ви съветва да направите нещо. Някои хора били успели да получат част от парите си.

— Но аз знам, че работите се уреждат — каза Паскал. — Мартин вече получи двеста франка, струва ми се.

Рамон много се изненада.

— Как така Мартин? Без вие да се намесите ли?... Но както и да е. Искате ли да упълномощите моя тъст да се заеме с вашия случай? Той ще изясни нещата, щом вие нямате време, нито желание да се занимавате с тази работа.

— Разбира се, че ще упълномощя господин Левек, и му кажете, че съм му безкрайно благодарен.

После, след като уредиха този въпрос, младият мъж, който бе забелязал бледността му, го попита как е и Паскал отговори с усмивка:

— Представете си, приятелю, току-що имах пристъп на гръдна жаба... О, не, не си въобразявам, всички симптоми бяха налице... Ето, тъкмо сте тук, прегледайте ме.

Отначало Рамон отказа, взе да се шегува: можело ли редник като него да се осмели да дава мнение на своя генерал? Но все пак го наблюдаваше. Лицето на Паскал му се стори измъчено, тревожно, а погледът — странно изплашен. Накрая го преслуша много внимателно, дълго държа ухото си на гърдите му. Изминаха доста минути в дълбоко мълчание.

— Е? — попита Паскал, след като младият лекар се изправи.

Най-напред Рамон нищо не каза. Усещаше погледа на учителя си, вперен право в него. Затова и не отвърна очи. На спокойната храброст

на въпроса отговори просто:

— Да, вярно, мисля, че е склероза.

— Мило е, че не ме лъжете — продължи доктор Паскал. — За миг се побоях, че ще ме излъжете, а това щеше да ме огорчи.

Рамон отново сложи ухо на гърдите му, говорейки полугласно:

— Да, бие енергично, първият звук е глух, докато вторият, напротив, е рязък... усеща се, че върхът слиза и се измества към подмишницата... Бих казал склероза или поне е много вероятно... — И като се изправи, добави: — С такова сърце се живее двадесет години.

— Да, възможно, понякога — каза Паскал. — Освен ако човек умре веднага, на място.

Поговориха още, изразиха удивлението си по повод някакъв случай на сърдечна склероза, наблюдаван в болницата на Пласан. И на тръгване младият лекар обеща пак да дойде, щом научи нещо ново във връзка с аферата Грангийо.

Като остана сам, Паскал се почувствува загубен. Всичко се изясняваше: сърцебиенето от няколко седмици насам, виенето на свят, задушаването; и главно сърцето, неговото бедно изхабено сърце, претоварено от страст и труд; и усещането за огромна умора и за близък край — по това чувство той вече не можеше да се мами. Все пак още не изпитваше страх. Първата мисъл, която веднага му мина през ума, беше, че и той на свой ред плаща дан на наследствеността, че склерозата, това своего рода израждане, е неговият дял от физиологичната нищета на рода, неизбежното наследство от неговите страшни деди. У някои неврозата, вроденото увреждане бяха дали порок или добродетел, гениалност, престъпност, пиянство, святост; други бяха умрели туберкулозни, епилептици, парализирани. Той бе живял страстно и щеше да умре от сърце. И вече не се страхуваше, не се дразнеше от тази явна, фатална, а вероятно и необходима наследственост. Напротив, обземаше го някакво смирение, увереност, че всеки бунт против природните закони е лош. Защо ли някога бе тържествувал, ликувал при мисълта, че не е от своя род, че се чувствува различен, че няма нищо общо с него? Не можеше да съществува по-малко философско отношение. Само чудовищата поникват настрана от корена. И ей богу, това, че е като всички свои, започваше да му се струва толкова добро, толкова красиво, колкото ако

беше от който и да е друг род — нима всички родове не си приличат, нима човечеството не е навсякъде едно и също със същия краен сбор от добро и лошо? Ставаше смирен пред заплахата на страданието и смъртта и стигаше дотам, че приемаше всичко, което животът носи.

Оттогава Паскал заживя с мисълта, че може всеки миг да умре. И с това постигна върховното си извисяване, издигането си до пълно забравяне на своето „аз“. Не престана да работи, но като никога досега разбираше, че наградата за усилието трябва да се търси в самото усилие, че всяко дело е преходно и винаги остава незавършено. Веднъж, докато вечеряше, Мартин му каза, че Сартъор, шапкарският работник от лудницата в Тюлет, се е обесил. Паскал цялата вечер мисли за този странен случай, за човека, когото смяташе, че със своето лечение с подкожни инжекции е спасил от лудостта да убива себеподобните си и който очевидно в момент на пристъп се бе оказал достатъчно трезв, за да се обеси, вместо да удуши някой случаен минувач. Като сега го виждаше — изглеждаше толкова разумен, докато Паскал го съветваше да се върне към трудовия си живот. Каква трябва да беше тази разрушителна сила, щом потребността да убива бе довела този човек до самоубийство, така че смъртта въпреки всичко бе осъществила своето дело? С него Паскал загуби и последната си гордост на лекувател. И сега всяка сутрин, като седнеше да работи, си казваше, че е само ученик, който още срича и все търси истината, докато тя непрестанно се отдалечава и разширява.

Но при това ведро настроение все още имаше една грижа: тревожеше се за своя стар Боном; какво щеше да стане с него, ако той умре? Напълно ослепял, с парализирани крака, горкият кон не се вдигаше от сламената си постелка. Когато господарят му отиваше да го види, той все пак го чуваше, обръщаше си главата и му беше приятно Паскал да го целува по ноздрите. Всички съседни вдигаха рамене, подиграваха се на доктора, че не иска да убие този свой престарял роднина. Щеше ли да си отиде пръв с мисълта, че още на другия ден ще повикат човек от кланицата да го одере? Една сутрин, когато Паскал влезе в обора, Боном не го чу, не вдигна глава. Беше мъртъв, лежеше спокойно, сякаш му бе олекнало, че тихичко е умрял тук. Господарят му коленичи, целуна го за последен път и с обляно в едри сълзи лице, му каза сбогом.

Този ден Паскал отново се интересува от своя съсед господин Беломбр. Беше застанал до един прозорец горе и го зърна над градинската стена: на бледото слънце, от първите ноемврийски дни господин Беломбр правеше обичайната си разходка. И отначало видът на стария учител, който живееше напълно щастливо, го удиви. Струваше му се, че никога не бе мислил за това, че там има един седемдесетгодишен мъж без жена, без деца, без куче, който черпи цялото си егоистично щастие от радостта да живее извън живота. После си спомни как се бе гневил против този човек, как бе иронизирал страха му от живота, какви беди му бе пожелавал, как се бе надявал, че възмездието няма да го отмине, че някоя по-предприемчива слугиня, някоя нечакана роднина ще му отмъсти. Но не! Паскал го гледаше все така бодър, усещаше, че още дълго ще старее, неизменно суров, скъперник, безполезен и щастлив. И въпреки всичко вече не му беше противен, дори бе готов да го съжали — толкова смешен и жалък му се струваше поради това, че никой не го бе обичал. А той, Паскал, агонизираше, защото бе останал сам! А сърцето му щеше да се пръсне, защото бе препълнено с чувства към другите! Не, по-добре страдания, само страдания, отколкото този егоизъм, отколкото тази смърт за всичко живо и човешко в нас!

Следващата нощ Паскал получи нов пристъп на гръдна жаба. Продължи около пет минути. Струваше му се, че ще се задуши, нямаше сили дори да повика Мартин. Когато си пое дъх, вече не му се искаше да я безпокои, предпочете да не споменава за влошаването на състоянието си; но убеждението му, че с него е свършено, че може би няма да доживее и месец, се утвърди. Първата му мисъл бе за Клотилд. Защо да не ѝ пише да дойде час по-скоро? Тъкмо миналия ден беше получил от нея писмо и тази сутрин искаше да ѝ отговори. После веднага си спомни за своите досиета. Ако умреше внезапно, майка му щеше да остане господарка тук и да ги унищожи; и не само досиетата, но и ръкописите, всичките му книжа, тридесет години мисъл и труд. Така щеше да бъде извършено престъплението, от което той толкова се опасяваше, само страхът от което през трескавите му нощи го бе карал да става разтреперан, да се ослушва с притаен дъх дали не разбиват шкафа му. Отново го изби пот, представи си как го ограбват, поругават, как разпръсват пепелта от делото му по ветровете. И веднага мисълта му се върна към Клотилд, каза си, че е достатъчно да я повика: тя

щеше да бъде тук, щеше да му затвори очите, щеше да защити паметта му. Беше вече седнал, бързаше да ѝ пише, та писмото му да замине със сутрешната поща.

Но когато хвана перото, пред бялата страница го обзе растящо угризение, недоволство от себе си. Тази мисъл за досиетата, прекрасното му намерение да им осигури пазителка и да ги спаси, не му ли бяха подсказани от слабостта, не бяха ли предлог, който той си бе съчинил, за да вземе отново Клотилд при себе си? В дъното имаше егоизъм. Той мислеше за себе си, а не за нея. Представи си как тя се връща в този оси рома шал дом, осъдена да се грижи за един болен старец; представи си я главно измъчена, ужасена от неговата агония, как някой ден щеше да я изплаши, като се строполи до нея. Не, не! Искаше да ѝ спести този миг, не можеше да ѝ направи такъв печален подарък — няколко дена жестоко сбогуване, а после нищета, — без да се чувствава престъпник. Важно беше само нейното спокойствие, нейното щастие, нищо друго нямаше значение! Той щеше да умре в тая дупка, щастлив от мисълта, че тя е щастлива. А колкото до спасяването на ръкописите, щеше да види, може би щеше да намери сили да се раздели с тях, да ги предаде на Рамон. Но дори ако трябваше всичките му книжа да загинат, беше съгласен, съгласен беше да не остане нищо от тях, дори мисълта му, стига да не смути живота на скъпата жена!

Така че Паскал се залови да пише един от своите обичайни и почти хладни отговори, които му струваха толкова воля и труд. Без да се оплаква, в последното си писмо Клотилд му намекваше, че Максим е започнал да я пренебрегва, повече го забавлявала Роз, племенницата на Сакаровия бръснар, онова много русо девойче, което изглеждало толкова невинно. Тук Паскал наддушваше някаква интрига на бащата, хитра клопка край креслото на недъгавия, когото с приближаването на смъртта отново са обзели пороците, проявили се толкова рано у него. Но въпреки че беше разтревожен, даваше отлични съвети на Клотилд, повтаряше ѝ, че е неин дълг да се жертвува докрай. Когато подписваше писмото, сълзи замъгляваха погледа му. Подписваше си смъртта, смърт на самотно старо животно, смърт без целувка, без приятелска ръка. После дойдоха съмненията: имаше ли право да я остави там, в тази лоша среда, щом чувствуваше, че около нея стават отвратителни неща?

В Сулейад пощаджията донасяше всяка сутрин писмата и вестниците към девет часа; и когато пишеше на Клотилд, Паскал бе

свикнал да го изчаква и чрез него да праща писмата си, за да е сигурен, че никой няма да чете кореспонденцията му. Тази сутрин, като слезе да предаде писмото, което току-що бе написал, остана изненадан, че получава ново писмо от младата жена, каквото този ден не чакаше. Все пак той изпрати своето. После се качи, отново седна до масата, разкъса плика.

И още от първите редове остана дълбоко потресен, смаян. Клотилд му пишеше, че е бременна от два месеца. Досега се била колебала да му съобщи новината, защото искала първо сама да е напълно уверена. Вече не можела да се мами, положително била забременяла през последните дни на август, в онази блажена нощ, когато му бе дала кралско пиршество на младостта, нощта след злополучната им обиколка от къща на къща. Нима не били почувствували при една прегръдка силната, божествената наслада на зачатие? След първия месец, още щом пристигнала в Париж, у нея се били появили съмнения, но си помислила, че това е просто закъснение, някакво неразположение, напълно обяснимо с вълненията и болката от скъсването им. Но след като минал и вторият месец, изчакала няколко дена и сега била уверена, че е бременна, което впрочем се потвърждавало от всички признаци. Писмото беше кратко, съобщаваше само факта и все пак бе изпълнено с пламенна радост, с порив на безкрайна нежност и желание за незабавно завръщане.

Обезумял, боейки се, че не е разбрал добре, Паскал отново зачете писмото. Дете! А как се презираше в деня на нейното заминаване, сред отчаяния вой на мистрала, че не е могъл да създаде дете! Но детето е било вече у нея, тя го е отнасяла със себе си, докато той е гледал как влакът бяга през голото поле! Ах, ето това беше истинското дело, едничкото добро, едничкото живо дело и то го изпълваше с щастие и гордост. Неговите трудове върху наследствеността, страховете му от наследствеността бяха изчезнали. Детето щеше да дойде, имаше ли значение какво ще бъде! Достатъчно бе, че то ще е продължението, потомъкът, обезсмъртеният живот, неговото друго „аз“! Беше потресен до дъното на душата си, цял трепереше от умиление. Смееше се, говореше на глас, лудо целуваше писмото.

Но шум на стъпки го накара да се поуспокои. Обърна глава и видя Мартин.

— Господин Рамон е долу.

— Ах, да се качи, да се качи!

Пристигаше ново щастие. Още от вратата Рамон извика весело:

— Победа, учителю! Нося ви парите. Е, не всичко, но една порядъчна сума!

И заразказва: неочаквано щастлив случай; тъст му, господни Левек, го изяснил. Разписките за сто и двадесет хиляди франка, които удостоверявали, че Паскал е личен заемодавец на Грангийо, не служели за нищо, тъй като Грангийо бил неплатежоспособен. Спасението се открило в едно пълномощно, което доктор Паскал бил дал по искане на нотариуса, за да вложил парите му или поне част от тях в ипотечи. Понеже името на упълномощения не било вписано, нотариусът, както понякога правел, си послужил с името на един от чиновниците си и по този начин се открили осемдесет хиляди франка, вложени в солидни ипотечи с посредничеството на един порядъчен човек, който не бил замесен в аферите на своя шеф. Ако Паскал бил действувал своевременно, ако бил отишъл в прокуратурата, щял отдавна да изясни въпроса. Така или иначе, сега отново щял да разполага с една солидна рента — четири хиляди франка годишно.

Паскал бе уловил ръцете на младия мъж и ги стискаше възторжено.

— Ах, приятелю, да знаете колко съм щастлив! Това писмо от Клотилд ми донесе такова голямо щастие. Да, исках да я повикам да се върне, но мисълта за моята сиромашия, за лишенията, които щях да ѝ наложя, ми помрачаваха радостта от нейното завръщане... А ето че сега богатството ми е възстановено, поне ще имам средства да издържам малкото си домочадие!

В изблик на умиление той подаде писмото на Рамон, накара го да го прочете. После, докато младият мъж, трогнат от голямото му вълнение, му го връщаше с усмивка, той не можа да сдържи напиратата си нужда от нежност, широко разтвори ръце и го прегърна като другар, като брат. Двамата мъже силно се разцелуваха.

— След като щастиято ви изпраща, ще ви помоля за още една услуга. Знаете, че тук аз нямам доверие на никого, дори и на моята стара прислужница. Вие лично ще предадете телеграмата ми по пощата.

Отново седна на масата и написа просто: „Чакам те, тръгни довечера.“

— Днес сме шести ноември, нали?... Часът е десет без нещо, тя ще получи телеграмата към дванадесет. Ще има напълно достатъчно време да си приготви багажа и да вземе експреса от осем часа вечерта, с който ще стигне в Марсилия утре по обед. Но понеже няма веднага влак за Пласан, ще може да тръгне утре, седми ноември, с този, който пристига в пет часа следобед. — Паскал сгъна телеграмата, стана и възкликна: — Господи, утре в пет часа!... Колко още има да чакам! Какво ще правя дотогава? — После добави угрижено, сериозно: — Рамон, мога ли да разчитам на вашето приятелство? Бъдете напълно откровен...

— За какво става въпрос, учителю?

— Да, вие ме разбирате... Онзи ден ме прегледахте. Смятате ли, че ще мога да изкарам още една година?

И той го загледа втренчено, така че младият мъж да не сведе ечи. Все пак Рамон се опита да се измъкне с шегата: нима лекар задавал подобен въпрос?

— Моля ви, Рамон, нека бъдем сериозни.

Тогаваш Рамон му отговори съвсем искрено, че може да се надява да живее още една година. Изрази доводите си: относително слабо напредналата склероза, свършено доброто състояние на останалите органи. Трябвало наистина да се държи сметка и за неизвестното, за онова, което те не знаели, така че някаква непредвидена злополука винаги била възможна. И двамата започнаха да обсъждат случая толкова спокойно, сякаш бяха на консилиум при леглото на болен, преценяваха аргументите „за“ и „против“, всеки привеждаше своите доводи, предварително определяха фаталния срок според най-добре обосноваваните и умерени предвиждания.

Паскал си бе възвърнал хладнокръвието, нехайството към себе си и говореше, сякаш не ставаше въпрос за него.

— Да — прошепна накрая той, — прав сте, още една година живот, това е възможно... Ах, знаете ли какво бих желал, приятелю? Наистина е лудост, но две години за мен биха били цяла вечност, изпълнена с радост... — И отдавайки се на тази мечта за бъдещето, продължи: — Детето ще се роди към края на май... Толкова хубаво ще бъде да го погледам как расте, докъм осемнадесет-двадесет месеца, е, това ми стига. Колкото да се поотърси и да проходи... Не е чак толкова много, искам да го видя, че ходи, а после, о, господи, после... — И с

едно движение доизказа мисълта си. Но все още в плен на мечтата си, завърши: — Но две години, това не е невъзможно. Имах един много любопитен случай, един колар от предградието, който живя четири години, като опроверга всички мои предвиждания... Две години, ще живея още две години! Трябва.

Рамон бе навел глава и вече не отговаряше. Започваше да се притеснява от мисълта, че е проявил прекален оптимизъм, и радостта на Паскал го тревожеше, действуваше му мъчително, сякаш сама по себе си тази екзалтация, която размътваше някога толкова здравия мозък, го предупреждаваше за някаква глуха, непосредствена опасност.

— Нали искате телеграмата да бъде изпратена веднага?

— Да, да, вървете бързо, Рамон, и ще ви чакам вдругиден. Тя ще бъде тук, искам веднага да дойдете да ни разцелувате.

Денят мина бавно. А през нощта, към четири часа, когато най-после бе заспал след блажена безсъница, изпълнена с надежди и мечти, Паскал се събуди внезапно от страхотен пристъп. Струваше му се, че някаква огромна тежест, цялата къща се бе стоварила върху гърдите му, че смазаният му гръден кош докосва гърба му; не можеше да диша, болката стигна до гърдите, до врата, парализира лявата ръка. Впрочем съзнанието му беше ясно, той имаше усещането, че сърцето спира, че животът му всеки миг може да угасне при това ужасно стягане като в менгеме, от което се задушаваше. Преди пристъпът да се изостри, намери сили да стане и да почука с един бастун по пода, за да повика Мартин. После отново падна на леглото, не можеше да помръдне, нито да говори, обливаше се в студена пот.

За щастие сред голямата тишина на празната къща Мартин го бе чула. Тя се облече, загърна се в шал и бързо се качи със свещ в ръката. Още беше дълбока нощ, но щеше да започне скоро да се съзорява. Като видя господаря си, у когото само очите още бяха живи и който я гледаше със стиснати челюсти, със схванат език, със сгърчено от смъртна тревога лице, старата прислужница се стресна, обърка се, можа само да се спусне към леглото, викайки:

— Божичко! Божичко! Господарю, какво ви е?... Отговорете ми, господарю! Плашите ме!

Една минута кризата продължи с нарастваща сила, Паскал не успяваше да си поеме въздух. После менгемето, което стягаше ребрата му, се поотпусна и той прошепна съвсем тихо:

— Петте хиляди франка в чекмеджето са на Клотилд... Ще ѝ кажете, че у нотариуса е уредено, там ще намери с какво да живее...

Тогава Мартин, която го бе изслушала със зяпнала уста, се отчая, призна лъжата си: не знаеше добрата новина, донесена от Рамон.

— Господарю, трябва да ми простите, излъгах ви. Но ще бъде лошо повече да ви лъжа... Като ви видях такъв сам и нещастен, аз взех от моите пари.

— Горкичката ми Мартин, вие направихте това!

— Да, малко се надявах, че все някой ден ще ми ги върнете.

Пристъпът минаваше, Паскал можа да обърне глава и да я погледне. Беше смаян и трогнат. Какво ли бе станало в сърцето на тази стара мома скъперница, която цели тридесет години с мъка бе събирала съкровището си и никога не бе вземала от него нито един сантим за себе си или за другиго? Той още не разбираше, просто искаше да прояви към нея признателност и добрина.

— Чудесна жена сте вие, Мартин. Всичко ще ви бъде върнато... Мисля, че ще умра...

Тя не го остави да довърши, отдън душа се разбунтува, извика възмутено:

— Да умрете! Вие, господарю!... Да умрете преди мен! Не искам, всичко ще направя, ама това няма да стане!

Беше паднала на колене пред леглото, безумно бе обгърнала Паскал с ръце, опипваше го, за да разбере къде го боли, и не го пускаше, сякаш се надяваше, че няма да посмеят да ѝ го отнемат.

— Трябва да ми кажете какво ви е — говореше тя. — Аз ще ви гледам, ще ви спася. Ако трябва, от моя живот ще ви дам, господарю... Ще стоя тук деня и нощя. Яка съм, ще ѝ надвия на болестта, ще видите... Как така ще умрете! Това не може да бъде! Бог не може да иска такова несправедливо нещо. Цял живот толкова молитви съм му чела, че поне малко трябва да ме послуша, и сега ще изпълни молитвата ми, господарю, ще ви спаси!

Паскал я гледаше, слушаше я и внезапно му стана ясно: но тази нещастница го обичаше, винаги го бе обичала! Припомняше си нейната тридесетгодишна сляпа преданост, мълчаливото ѝ обожание преди, когато му прислужваше благоговейно и беше млада, глухата ѝ ревност към Клотилд по-късно, помисли си колко бе страдала несъзнателно през това време. И сега беше тук, все така на колене,

пред смъртното му легло, с посивели коси, с пепелявосиви очи, с бледо като на затыпяла от безбрачие монахиня лице. И усещаше, че тя нищо не знае, не съзнава дори как го е обичала, че е обичала само него заради щастието да го обича, да бъде с него и да му слугува.

Сълзи потекоха по страните на Паскал. Бедното му почти разбито сърце преливаше от болка и съжаление, от безкрайна човешка нежност. Заговори ѝ на „ти“:

— Горкото ми момиче, ти си най-добрата... Хайде, целуни ме, както ме обичаш, с всички сили!

Тя се разхлипа. Отпусна върху гърдите на своя господар посивялата си глава, посърналото си от дълго слугуване лице. Целуна го безумно, сякаш влагаше целия си живот в тази целувка.

— Добре, да не се разнежваме, защото, разбираш, каквото и да правим, това все пак е краят... Ако искаш да те обичам, ще ме слушаш.

Първото нещо, на което упорито настоя, беше да се махне от стаята си. Струваше му се ледена, висока, празна, тъмна. Искаше му се да умре в другата стая, стаята на Клотилд, стаята, където се бяха обичали, където той влизаше с благоговеен трепет. И трябваше Мартин с последно себеотрицание да му помогне да стане, да го подкрепя, да го води, докато той залиташе, до още топлото легло. Той бе взел ключа от шкафа, който нощем държеше под възглавницата си и го сложи под новата си възглавница, за да го пази, докато е жив. Едва бе започнало да се зазорява, прислужницата бе оставила свещта на масата.

— Сега, след като ме настани и вече дишам малко по-леко, ще ти бъда много благодарен, ако отидеш бързо у доктор Рамон... Ще го събудиш и ще го доведеш.

Тя вече тръгваше, когато го обзе нов страх:

— И главно, забранявам ти да съобщиш на майка ми!

Смутена, умоляваща, тя се върна при него:

— О, господарю! Ами госпожа Фелисите толкова настояваше да ѝ обещава...

Но Паскал беше непреклонен. Цял живот се бе държал почтително с майка си и считаше, че си е спечелил правото да се предпази от нея в мига, когато умираше. Отказа да се види с нея. Прислужницата бе принудена да му се закълне, че ще мълчи. И едва тогава Паскал отново ѝ се усмихна:

— Хайде, бързай... О, ще ме завариш жив, няма е веднага.

Най-после се съмна, появи се тъжната дрезгавина на бледо ноемврийско утро. Паскал бе накарал Мартин да отвори капаците на прозорците и когато остана сам, се загледа в нарастващата светлина, светлината на последния ден, който вероятно щеше да преживее. През нощта бе валяло и слънцето беше още прибулено, едва грееше. Паскал чуваше как птиците се пробуждат в съседните явори, някъде в далечината, на другия край на сънното поле, локомотив надаваше равен жален писък. А той беше сам в голямата унила къща, чиято пустота усещаше около себе си, чиято тишина слушаше. Светлината бавно се засилваше, той продължи да следи растящото побеляващо петно на прозореца. После пламъкът на свещта посърна и в цялата стая стана светло. Той очакваше този миг да му донесе облекчение и не се излъга: тапетите с цвят на зора, всеки мебел, голямото легло, в което толкова бе обичал и в което бе легнал да умре, му донесоха утеха. Във високата трепетна стая все още се усещаше чист мирис на младост, безкрайна любовна нежност, които го обгръщаха като вярна ласка и го успокояваха.

Но въпреки че острият пристъп бе минал, Паскал страдаше ужасно. Продължаваше да чувствава пронизваща болка в гърдите, а вцепенената му лява ръка висеше от рамото му, тежка като олово. Струваше му се, че вече безкрайно чака помощта, която Мартин щеше да му доведе, и цялото му съзнание се съсредоточи в тази болка, от която тялото му стенеше. И се примиряваше, не изпитваше вече бунта, който преди се надигаше у него само при вида на физическото страдание. Тогава то го озлобяваше като чудовищна и излишна жестокост. Откакто преживяваше съмнения като лекар, бе започнал да се стреми само да спестява страданията на болните. И ако днес, когато самият той бе подложен на изтезанията на болката и бе стигнал дотам, че я приемаше, означаваше ли това, че се бе издигнал с още една степен във вярата си в живота, до онзи ведър връх, от който животът изглежда цялостно добър, дори при неизбежността на страданието, което може би е негов двигател? Да! Животът трябваше да бъде живян цялостно, цялостно изживян и изстрадан, без бунт, без да си мислим, че ще го направим по-добър, като го направим безболезнен: това изпъкваше ярко пред погледа му на умиращ, това беше голямата сила и голямата мъдрост. И за да облекчи очакването, да залъже болката,

Паскал започна да си мисли за своите последни теории, да мечтае за някакво средство да се използва болката, да бъде превърната в дейност, в труд. Ако с напредъка на цивилизацията човек става почувствителен към болката, той положително става и по-силен, по-въоръжен, по-устойчив. Като всеки орган мозъкът, който работи, се развива, укрепва, стига да не се наруши равновесието между усещанията, които получава, и работата, която връща в замяна. Тогава не може ли да се помечтае за едно човечество, при което сборът от труда така да отговаря на сбора от усещанията, че и самото страдание да бъде използване и сякаш дори унищожено?

Слънцето вече изгриваше. В болезнена полудрямка Паскал смътно премисляше тези далечни надежди, когато усети, че в гърдите му се заражда нов пристъп. За миг го обзе страшна мъка: краят ли настъпваше? Сам ли щеше да умре? Но ето че бързи стъпки заизкачваха стълбата и Рамон влезе, следван от Мартин. И преди да започне да се задушаваше, болният успя да каже:

— Инжекция, веднага инжекция с чиста вода, два пъти, поне десет грама!

За нещастие лекарят трябваше да търси малка спринцовка, после да приготви всичко. Това отне няколко минути, а кризата беше ужасна. Той следеше тревожно усилването и — все по-разстроено лице на болния, посиняващите устни. Най-последно, след като направи и двете инжекции, Рамон забеляза, че състоянието известно време остана непроменено, след това започна бавно да се подобрява. И този път катастрофата бе избягната.

Но щом задушаването премина, Паскал погледна часовника и каза със слаб, спокоен глас:

— Приятелю, часът е седем... След дванадесет часа, довечера в седем ще бъда мъртъв.

И понеже младият мъж понечи да възрази, да спори, той го спря:

— Не, не лъжете. Вие присъствувахте на кризата, осведомен сте като мен. Сега всичко ще се развие математически; мога да ви опиша час по час фазите на болестта... — За миг млъкна, пое си с мъка дъх, после добави: — Впрочем всичко е наред, аз съм доволен... Клотилд ще пристигне в пет часа, искам само да я видя и да умра в ръцете ѝ.

Скоро почувствува значително подобрение. Действието на инжекцията бе наистина чудотворно и Паскал можа да седне в леглото,

подпрян на възглавници. Гласът му отново излизаше леко, никога мозъкът му сякаш не бе работил с по-голяма яснота.

— Знаете, учителю — каза Рамон, — аз няма да си отида. Предупредих жена си, ще прекараме деня заедно и каквото и да разправяте, аз наистина се надявам, че това няма да ни бъде за последно... Нали ще ми разрешите да се настаня тук като у дома си?

Паскал се усмихваше. Нареди на Мартин да приготви обед за Рамон. Ако имали нужда от нея, щели да я повикат. И двамата мъже останаха сами на сърдечен разговор: единият, белобрад, излегнат, излагаше мислите си като мъдрец, другият, седнал до леглото му, слушаше с почителността на ученик.

— Действието на тези инжекции е наистина необикновено... — прошепна Паскал, сякаш на себе си. После заговори по-високо, почти весело: — Приятелю Рамон, може да не е голям подарък, но ви оставям ръкописите си. Да, наредил съм на Клотилд, когато мен вече няма да ме има, да ви ги предаде... Ще се поровите в тях, може би ще намерите нелоши неща. Ако извлечете някоя добра идея, ще бъде от полза за всички.

И като тръгна от това, Паскал направи своето научно завещание. Ясно съзнаваше, че е бил просто един самотен търсач, предвестник, че само е нахвърлил теории, прилагал ги е опипом, провалял се е поради все още варварските си методи. Припомни си своя възторг, когато му се бе сторило, че с инжекциите от нервно вещество е намерил истинската панацея, после унижителните си поражения, отчаянието си: внезапната смърт на Ласруас, умрелият все пак от туберкулоза Валантен, победилата лудост на Сартъор, която отново го бе хванала и го бе обесила. Така че си отиваше изпълнен със съмнения, изгубил тъй необходимата на лекаря лечител вяра и толкова влюбен в живота, че сега възлагаше на него единствената си надежда, убеден, че животът черпи само от себе си здравето и силата си. Но той не желал да ограничи бъдещето, напротив, беше щастлив да предаде хипотезата си на младите. Теориите се сменяли всеки двадесет години, непоклатими оставали само установените истини, върху които науката продължавала да гради. Дори да нямал друга заслуга освен тази, че бил внесъл в нея една временна хипотеза, трудът му нямало да бъде загубен, защото напредъкът идвал положително от усилието, от постоянната дейност на ума. Освен това, кой можел да знае? Макар че

умирал уморен и разколебан в надеждите, които възлагал на своите инжекции, може би щели да дойдат други труженици — млади, пламенни, убедени — и да подемат неговия замисъл, да го изяснят, да го разширят. И оттам можело да започне един нов век, цял нов свят.

— Ах, мили мой Рамон — продължи той, — ако човек можеше да живее втори живот!... Да, бих започнал отново, бих се заел отново с тази идея, защото напоследък ми правеше впечатление един странен резултат: инжекциите с чиста вода са почти също толкова ефикасни... Следователно има малко значение каква течност се вкарва и следователно става въпрос за чисто механично въздействие... През последния месец писах много по този въпрос. Ще намерите бележки, интересни наблюдения... С една дума, аз като че ли вече вярвам само в труда, смятам здравето за резултат от уравновесеното функциониране на всички органи, нещо като динамична терапия, ако смея да употребя тази дума.

Той постепенно се увеличаше, забравяше близката смърт и мислеше само за пламенния си интерес към живота. И нахвърли в общи черти последната си теория. Човекът е потопен в една среда — природата, — която непрекъснато дразни чувствителните окончания на нервите. Чрез тях тя въздействува не само на сетивата, но и на всички повърхности на тялото — и външни, и вътрешни. И тъкмо тези усещания, отразявайки се в главния мозък, в гръбначния мозък, в нервните центрове, там се превръщат в тонус, в движения, в мисли. И той беше убеден, че здравето се състои в нормалното протичане на този процес: да получаваме усещания, да ги връщаме във вид на мисли и движения, да поддържаме човешката машина чрез правилното функциониране на органите. Така трудът ставал големият закон, регулаторът на живата вселена. Следователно било необходимо, ако равновесието се наруши, ако външните дразнения престанат да бъдат достатъчни, лечението да създава изкуствени дразнения, така че да възстанови тонуса, който осигурява съвършено здраве. И той мечтаеше за изцяло нов вид лекуване: внушението, всемогъщият авторитет на лекаря — за сетивата; електричеството, фрикциите, масажът — за кожата и сухожилията; хранителните режими — за стомаха; въздухът по високите плата — за дробовете; най-сетне преливанията, инжекциите с дестилирана вода за кръвоносната система. Тъкмо неоспоримото и чисто механично въздействие на инжекциите го било

насочило по този път, сега само разширявал хипотезата, подтикван от стремежа на своя ум да обобщава, и отново смятал, че хората могат да бъдат спасени при такова свършено равновесие: количество работа, съответстващо на получените усещания; и че при този непрестанен труд човечеството отново ще се устреми напред.

После Паскал чистосърдечно се разсмя:

— Ето че пак се увлякох!... А аз всъщност вярвам, че единствената мъдрост е човек да не се намесва, да остави природата да действа! Ах, какъв непоправим стар безумец съм аз!

Рамон улови ръцете му с обич и възхищение.

— Учителю, учителю! Тъкмо такава страст и такава лудост създават гения!... Не се безпокойте, изслушах ви, ще се опитам да бъда достоен за вашето наследство; на мен също ми се струва, че то може би съдържа изцяло Великото утре.

В стихналата разнежена стая Паскал отново заговори с мъжественото спокойствие на умиращ философ, който изнася последния си урок. Сега изложи личните си наблюдения, обясни, че често сам се е лекувал чрез труд, редовен, методичен труд без преумора. Изби единадесет часът. Той настоя Рамон да се нахрани и докато Мартин прислужваше, продължи да говори за много далечни, възвишени неща. Слънцето, което най-после бе пробил сивите облаци на утрото, все още бе прибулено, меко, златистата му светлина започваше да затопля широката стая. Паскал изпи няколко глътки мляко и изведнъж млъкна.

В това време младият лекар, който ядеше една круша, запита:

— По-зле ли се чувствувате?

— Не, не, нахранете се.

Но не успя да го заблуди. Беше пристъп, и то ужасен. Задущаването настъпи светкавично, повали го на възглавницата с посиняло лице. С две ръце бе сграбчил чаршафа и го стискаше, сякаш за да намери опора, та да повдигне огромната тежест, която притискаше гърдите му. Смазан, мъртвоблед, той държеше очите си широко отворени, вперени в часовника със страшен израз на отчаяние и болка. В продължение на десет дълги минути сякаш всеки миг щеше да умре.

Рамон веднага му сложи инжекция. Облекчението се забави, действието й този път се оказа по-слабо.

Едри сълзи се появиха в очите на Паскал, щом се съживи. Още не говореше, плачеше. После, все така загледан в часовника с помътени очи, каза:

— Приятелю, аз ще умра в четири, няма да я видя.

И понеже, за да го успокои, Рамон твърдеше против всяка очевидност, че краят не е толкова близък, Паскал отново бе обзет от страстта на учен и пожела да даде на младия си събрат един последен урок, почерпан от прякото наблюдение. Бе лекувал доста случаи, подобни на неговия, и главно си спомняше за дисекцията на засегнатото от склероза сърце на един стар бедняк, която бе правил в болницата.

— Сякаш си виждам сърцето... Има цвят на мъртво листо, влакната му са чупливи, изглежда стопено, макар че обемът му е леко увеличен. Възпалителният процес навярно го е втвърдил, трудно би се рязало.

Продължи по-тихо. Преди малко наистина усетил, че сърцето му отмалява, а съкращенията стават поотпуснати и по-бавни. Вместо нормалната струя кръв от аортата излизала само розова пяна. Отзад вените били задръстени с черна кръв, задушаването нараствало, колкото повече се забавяла всмукващата и изтласкваща помпа, която регулирала целия апарат. След инжекцията, въпреки болката, проследил как органът се съвзема, било нещо като удар с камшик, който възстановил действието му, като изтласкал черната венозна кръв и му придал нови сили с червената артериална кръв. Но кризата щяла да се поднови, щом се прекрати механичното въздействие на инжекцията. Можел да предскаже кога ще настъпи с точност до няколко минути. Благодарение на инжекциите щял да издържи още три пристъпа. Третият щял да го покоен. Щял да умре в четири часа.

После с все по-слаб глас за последен път заговори с възхищение за устойчивостта на сърцето, този упорит труженик на живота, който работи непрекъснато, всеки миг, дори когато спим и всички останали органи се отпускат и си почиват.

— Ах, храбро сърце! Колко геройски се бориш!... Каква вяра, какво благородство има в тази твоя неуморимост!... Ти толкова много си обичало, толкова много си туптяло и това те е съсипало, храбро сърце, а ти не искаш да умреш и се насилваш да затуптиш отново!

Но първата предсказана криза настъпи. След нея Паскал остана задъхан, зашеметен, със свистящ, мъчителен говор. Въпреки цялата си мъжественост стенеше глухо: господи, нямаше ли да свърши тази мъка? И все пак пламенно желаше само едно: агонията му да продължи, за да успее да целуне за последен път Клотилд. Ами ако се мамеше, както Рамон не преставаше да му повтаря! Ако доживееше до пет часа! Очите му отново се обърнаха към часовника, не откъсваше поглед от стрелките, на минутите придаваше значение на вечност. Преди те често се бяха шегували по повод на този часовник в стил ампир, нещо като крайпътен камък от позлатен бронз, облеган на който един усмихнат Амур съзерцаваше заспалото Време. Сега часовникът показваше три часа. После стана три и половина. Още два часа живот, само два часа, господи! Слънцето клонеше към хоризонта, бледото зимно небе излъчваше голямо спокойствие, от време на време Паскал чуваше как далечни локомотиви пищят в голото поле. Ето този беше влакът, който минава през Тюлет. Никога ли нямаше да пристигне другият, който идваше от Марсилия!

В четири без двадесет Паскал направи знак на Рамон да се приближи. Вече не можеше да говори достатъчно високо, за да го чува приятелят му.

— Няма да доживея до шест часа, пулсът е прекалено слаб. Още се надявах, но е свършено...

И прошепна името на Клотилд. Това беше покъртително, с мъка изречено сбогуване, израз на ужасната скръб, която изпитваше, че вече няма да я види.

После отново се сети с тревога за ръкописите си.

— Не ме оставяйте... Ключът е под възглавницата. Ще кажете на Клотилд да го вземе, наредил съм ѝ какво да прави.

Новата инжекция в четири без десет не подействува. Малко преди четири кризата се повтори. След задушаването изведнъж цял се надигна от леглото, искаше да стане, да тръгне, да върви, сякаш някакви сили се бяха пробудили. Нужда от простор, от светлина, от въздух на открито го тласкаше напред, отвъд. После чу в себе си неудържимия зов на живота, на целия си живот, който го викаше да отиде в съседната стая. И се устреми нататък, залитайки, задъхан, наведен наляво, подпирайки се на мебелите.

Доктор Рамон веднага се спусна да го задържи.

— Учителю, учителю, легнете си, моля ви!

Но Паскал глухо упорствуваше да свърши прав. Стремехът да пребъде, героичната представа за труда бяха още живи в него и го влачеха като товар. Той хъркаше, повтаряше с мъка:

— Не, не... там, там...

И се наложи приятелят му да го улови и да го подкрепя, докато той вървеше така, препъвайки се, като обезумял, и щом стигна до другия край на всекидневната, се строполи на стола пред масата си, върху която сред безпорядъка от ръкописи и книги бе останала една недовършена страница.

Тук за миг си пое дъх, клепачите му се затвориха. Скоро той отново ги отвори, ръцете му опипом търсеха работа. Сред многото пръснати бележки попаднаха на родословното дърво. По-предишния ден Паскал бе поправил някои дати. И той позна Дървото, придърпа го към себе си, разгъна го.

— Учителю, учителю, вие се убивате! — повтаряше разтреперан Рамон, потресен от жалост и възхищение.

Паскал не слушаше, не чуваше. Бе усетил под пръстите си един молив. Улови го, наведе се над Дървото, сякаш полуизгасналите му очи едва виждаха. И за последен път огледа листата му. Името на Максим го спря и той написа: „Умира от атаксия през 1873 г.“ — беше уверен, че племенникът му няма да изкара годината. Съседното име сякаш го порази: Клотилд; и също допълни бележката към него: „През 1874 г. ражда син от чичо си Паскал.“ Но изнемогващ, още търсеше объркано — своето име. Най-после го намери и с укрепнала ръка написа с висок решителен почерк: „Умира от сърце на 7 ноември 1873 г.“ Това беше върховното усилие. Хриптенето ставаше все по-мъчително, той се задушаваше; в това време зърна празното място над Клотилд. Пръстите му вече не можеха да стискат молива. И все пак със залитащи букви, в които се изливаше клетото му сърце, добави още: „Неизвестното дете, което ще се роди през 1874 г. Какво ще бъде?“ И се свлече. Мартин и Рамон с голямо усилие го пренесоха на леглото.

Получи трета криза в четири и четвърт. При този последен пристъп на задушаване лицето на Паскал изрази страшно страдание. Той трябваше да понесе докрай мъченичеството си на човек и на учен. По мътнелите му очи сякаш потърсиха часовника. Рамон го видя, че

раздвижва устни, наведе се, доближи ухото си до тях. Паскал наистина шепнеше думи, но толкова тихо, че звучаха като въздишка:

— Четири часът... Сърцето замира, няма червена кръв в аортата... Клапата се отпуска и спира...

Страшно хъркане го разтърси, шепотът ставаше много далечен:

— Прекалено бързо... Не ме оставяйте... Ключът е под възглавницата... Клотилд, Клотилд...

Мартин бе коленичила при долния край на леглото и се задушаваше от плач. Виждаше, че господарят ѝ умира. Въпреки цялото си желание не бе посмяла да изтича да доведе свещеник; и сега сама четеше попътните молитви, молеше се горещо бог да прости господаря ѝ и той да отиде веднага в рая.

Паскал умря. Лицето му бе посиняло. Няколко мига лежа неподвижно, после се опита да вдъхне, издаде устни, отвори жалко уста като пиленце, което се опитва за последен път да поеме с човката си въздух. И това беше смъртта. Съвсем просто.

XIII

Клотилд получи телеграмата от Паскал едва след обеду, към един часа. Този ден брат ѝ Максим, който бе започнал все по-сурово да я тормози със своите капризи и гневни изблици на болник, ѝ се сърдеше. Въобще тя нямаше голям успех с него; не го забавляваше, струваше му се прекалено проста и прекалено сериозна. Сега той се затваряше с Роз, русото девойче с невинен вид. То го забавляваше. Откакто болестта го бе сковала и му отнемаше силите, благоразумието му на себичен сладострастник, старото му недоверие към жената изедница намаляваха. Затова, когато сестра му пожела да му каже, че чичо им я вика да се върне и че тя заминава, доста трудно успя да влезе при него, защото Роз го разтриваше. Максим веднага одобри намерението ѝ и наистина я помоли да се върне час по-скоро, веднага щом си свърши работата, но без да настоява, просто за да прояви любезност.

Целия следобед Клотилд си прибира багажа. Чувствуваше се трескава, замаяна от тъй бързото решение, не разсъждаваше, изцяло се отдаваше на голямата радост, че ще се върне. Но след припряната вечеря, след сбогуването с Максим и безкрайното пътуване с файтон от Булонския лес до Лиоиската гара, след като се настани в едно купе само за жени и влакът потегли в седем часа през ледената дъждовна ноемврийска нощ, когато вече бяха излезли от Париж, се успокои, неусетно потъна в размисли и накрая почувствува, че я обзема глуха тревога. Защо беше тази толкова бърза и кратка телеграма: „Чакам те. Тръгни довечера“. Несъмнено бе в отговор на нейното писмо, с което му съобщаваше за бременността си. Но нали знаеше колко Паскал държи тя да седи в Париж, понеже си въобразяваше, че там ще бъде щастлива? Затова беше странно, че я вика веднага. Тя не бе очаквала телеграма, а писмо, уреждане на различни въпроси, завръщане след няколко седмици. Дали нямаше нещо друго, може би се чувствуваше неразположен и искаше, имаше нужда да я види веднага? Този страх проникна в нея със силата на предчувствие, нарасна, скоро я завладя.

През цялата нощ проливен дъжд шибаше прозорците на влака из равнините на Бургундия. Пороят спря едва в Макон. След Лион започна да се зазорява. Клотилд носеше у себе си писмата на Паскал. Нетърпеливо изчака утрото, за да ги прегледа отново и да потърси някакво обяснение в тях. И преди почеркът му ѝ се бе сторил променен. Ледена тръпка сви сърцето ѝ: наистина установи колебливост в почерка, а думите сякаш бяха пропукани. Паскал беше болен, много болен: сега това подозрение се превръщаше в увереност, налагаше ѝ се като истинско прозрение, в което разсъдъкът имаше по-малък дял от проникателното инстинктивно чувство. Пътуването вече ѝ се струваше ужасно дълго, защото тревогата и нарастваше с всеки изминал миг. Най-лошото беше, че от Марсилия, където слезе още в дванадесет и половина, можеше да вземе влак за Пласан едва в три и двадесет. Три часа безкрайно чакане. Отиде да обядва в бюфета на гарата, яде трескаво, сякаш я бе страх, че ще изпусне този влак. После започна да обикаля из прашната градина, местеше се от пейка на пейка под бледото, още топличко слънце, сред гъмжило от омнибуси и файтони. Най-последно потегли отново, всеки четвърт час влакът спираше по малките гари. Тя си подаваше главата през прозореца, струваше ѝ се, че е заминала преди повече от двадесет години и че всичко трябва да се е променило. Когато влакът тръгнаше от Сент Март, Клотилд преживя силно възмущение: както гледаше през прозореца, зърна много далеч на хоризонта Сулейад с двата стогодишни кипариса на терасата, които се виждаха от три левги.

Беше пет часът, вече падаше здрач. Обръщателният кръг изчатка, после Клотилд слезе. Но още като видя, че Паскал не я чака на перона, нещо я прободеше, усети силна болка. От Лион си бе повтаряла: „Ако не го видя веднага щом стигна, значи е болен.“ Все пак той може би беше в чакалнята или се бе забавил вън, докато наеме файтон. Клотилд бързо излезе, но намери само каруцаря Дюрийо, когото докторът наемаше обикновено. Веднага го заразпитва. Старецът, мълчалив провансалец, не бързаше да отговаря. Каруцата му била тук; поиска разписката за багажа, искаше най-напред да вземе сандъците. С разтреперан глас тя повтори въпроса си:

— Всички ли са добре, чичо Дюрийо?

— Ами да, госпожице.

И Клотилд трябваше да настои, за да узнае, че миналия ден към шест часа Мартин му заръчала да чака с колата пристигането на влака. От два месеца той не бил виждал, никой не бил виждал доктора. Щом не бил там, можело и да е на легло, защото в града се носел слух, че не бил много добре със здравето.

— Почакайте да взема багажа, госпожице. Има място за вас на капрата.

— Не, чичо Дюрийо, ще се забавя. Ще вървя пеша.

И тя изкачи с големи крачки стръмнината. Сърцето ѝ бе толкова стегнато, че се задушаваше. Слънцето се бе скрило зад възвишенията на Сент Март, от сивото небе с първите тръпки на ноември се сипеше скрежец. Като пое по пътя за Фьонуйер и видя Сулейад, Клотилд се смрази: от унилата фасада в здрача, от затворените капаци печално лъхаше на изоставеност и скръб.

Но Клотилд остана най-жестоко поражена, когато разпозна Рамон, застанал на прага на входната врата: очевидно я чакаше. Той наистина я бе следил и бе слязъл от желание да смекчи първия удар от ужасната катастрофа. Тя беше запъхтяна, за да съкрати пътя, бе минала край яворите до чешмата; и като гледаше младия мъж вместо Паскал, когото още се надяваше да види, изведнъж усети, че нещо се срива, че се е случило непоправимо нещастие. Рамон беше много блед, разстроен въпреки усилието, което правеше да се сдържа. Не каза нито дума, чакаше нейните въпроси. А тя се задушаваше, мълчеше. Влязоха. Той я заведе в трапезарията, където отново постояха няколко мига един срещу друг, без да говорят, обзети от същата смъртна тревога.

— Болен е, нали? — най-после промълви тя.

Той само повтори:

— Да, болен е.

— Разбрах, като ви видях — каза тя. — Щом не е тук, трябва да е болен. — После добави по-настойчиво: — Много болен, нали?

Той вече не отговаряше, пребледняваше все повече. Тя го погледна. В този миг по вида му отгатна смъртта: по още разтрепераните му ръце, които се бяха грижили за умирация, по отчаяното му лице, по помътнелите му очи, в които се бе запазило отражението на агонията, по обезверението му на лекар, който от дванадесет часа бе стоял тук, безпомощен да се бори.

Тогава тя изкрещя:

— Но той е умрял!

Политна като покосена и падна в прегръдките на Рамон, който я притисна братски с ридание. Така прегърнати, двамата плачеха.

После, след като я сложи да седне на един стол и вече можеше да говори, Рамон разказа:

— Вчера подадох към десет и половина телеграмата, която сте получили. Той беше толкова щастлив, така изпълнен с надежди! Мечтаеше за бъдещето, да поживее още една-две години... А тази сутрин в четири часа получил първата криза и пратил да ме повикат. Веднага бе разбрал, че е загубен. Но се надяваше да издържи до шест, да успее да ви види... Всичко се разви извънредно бързо. До последния си дъх ми обясняваше етапите на болестта минута по минута, като професор, който прави дирекция пред студенти. Умря с вашето име на устата, спокоен и отчаян, като герой.

Клотилд искаше да изтича, с един скок да се изкачи в стаята, а стоеше като закована, нямаше сили да стане от стола. Слушаше, с очи, плувнали в едри сълзи, които течаха безспир. Всяко изречение от разказа за стоическата смърт на Паскал отекваше и се запечатваше дълбоко в сърцето и. Тя възстановяваше в съзнанието си този ужасен ден. Щеше да го изживява отново и отново до края на живота си.

Но отчаянието ѝ наистина преля, когато Мартин влезе, постоя един миг, после каза сурово:

— Ха, права е госпожицата, дете плаче, защото господарят умря от нея.

Старата прислужница стоеше правя, настрана, при вратата за кухнята, измъчена, ожесточена, че са ѝ отнели господаря и са го убили; дори не се опитваше да намери една дума за поздрав, една дума за утеха на това дете, което беше отгледала. Без да мисли за въздействието на своята невъздържаност, за болката или радостта, които можеше да причини, тя говореше, за да ѝ олекне, разправяше всичко, което знаеше:

— Така е, господарят умря, защото госпожицата замина.

От дълбочината на своето отчаяние Клотилд възрази:

— Но нали той ми се разсърди, нали той ме застави да замина!

— Не сте искали, не сте видели... През нощта, преди да заминете, аз заварих господаря полузадушен, толкова му беше мъчно. Казах му, че ще ви предупредя, той ми забрани... После, след като си

отидохте, всяка нощ все същото: насила се спираше да не ви пише да ви повика... И накрая умря. Това си е чистата истина.

В съзнанието на Клотилд всичко се изясняваше, тя се чувствуваше и много щастлива, и измъчена. Господи! Значи беше истина това, което за миг бе подозряла? После раздразената настойчивост на Паскал я бе накарала да повярва, че той не лъже, че между нея и работата искрено е избрал работата като човек на науката, у когото любовта към делото му е по-силна от любовта към жената. А той бе лъгал, в предаността си, в себеотрицанието си бе стигнал дотам, че се бе пожертвувал в името на това, което си е мислил, че е нейното щастие. И най-тъжното бе, че се бе измамил, че всъщност бе станал причина за нещастията на всички им.

Клотилд отново възрази отчаяно:

— Но аз откъде можех да зная?... Аз се покорих, вложих цялата си любов в това покорство.

— Ах! — отново извика Мартин. — Мисля, че аз да бях, щях да разбера!

Рамон се намеси, заговори. Отново улови ръцете на своята приятелка и ѝ обясни, че мъката може да е ускорила фаталния край, но за нещастие учителят бил обречен отпреди. Сърдечното заболяване, от което страдал, навярно било започнало отдавна: крайна преумора, положително отчасти и наследственост, накрая тази последна, голяма страст, и клетото сърце не бе издържало.

— Да се качим — каза Клотилд. — Искам да го видя.

Горе в стаята капациите бяха затворени, дори печалният здрач не проникваше. На малка маса при долния край на леглото горяха две свещи. Те хвърляха бледа жълта светлина върху Паскал, който бе положен с прибрани крака и полускръстени на гърдите ръце. Благочестиво му бяха склопили очите. Още синкаво, но вече успокоено, лицето изглеждаше като заспало сред пръснатите бели коси и бяла брада. Бе умрял едва преди час и половина. Започваше безкрайното спокойствие, вечният мир.

Като го гледаше така, като си каза, че отново е при него, но той вече не я чува, не я вижда, че тя остава сама, че за последен път ще го целуне, после ще го загуби завинаги, Клотилд се спусна с мъчителен копнеж към леглото, без да намери други думи освен един зов на обич:

— Учителю! О, учителю, учителю, учителю...

Притисна устни до челото на мъртвия и понеже той почти не бе изстинал и сякаш още бе топъл от живот, за миг ѝ се стори, повярва, че той усеща тази последна, тъй дълго чакана ласка. Не беше ли се усмихнал в неподвижността си, най-последно щастлив, спокоен, че може да умре наистина сега, когато ги чувствуваше и двамата до себе си: тя и детето, което носеше? После, смазана от страшната действителност, тя отново се разрида отчаяно.

Мартин влезе, донесе лампа и я сложи по-настрана, върху единия ъгъл на камината. Чу как Рамон, който наблюдаваше Клотилд и се безпокоеше, че при нейното положение така се вълнува, каза:

— Ако нямате сили да издържите, ще ви отведа. Мислете, че не сте сама, мислете за милото малко същество, за което той ми говореше вече с толкова радост и обич.

През деня прислужницата се бе чудила на някои случайно доловени думи. Сега изведнъж разбра и както се готвеше да излезе от стаята, спря и продължи да слуша.

Рамон говореше още по-тихо:

— Ключът на шкафа е под възглавницата. Той няколко пъти настоя да ви кажа това... Знаете какво трябва да направите, нали?

Клотилд се помъчи да си припомни и да отговори:

— Какво трябва да направя? За книгата, нали?... Да, да, спомням си: трябва да задържа досиетата и да ви предам останалите ръкописи... Не се тревожете, аз съм в пълно съзнание, ще бъда много разумна. Но не искам да го оставя, тук ще прекарам нощта, ще бъда спокойна, обещавам ви.

Тя беше толкова скръбна, изглеждаше толкова твърдо решена да остане при него, с него, докато го отнесат, че лекарят отстъпи.

— Добре тогава, аз си отивам, въпреки навярно ме чакат. Освен това има различни формалности — да се съобщи за смъртта, да се уреди погребението, — грижата за които искам да ви спестя. Вие не се занимавайте с нищо. Утре сутрин, когато дойда, всичко ще бъде уредено.

Той още веднъж я целуна и си отиде. Едва след това Мартин излезе, заключи пътната врата и се спусна да тича във вече черната нощ.

Сега Клотилд беше сама в стаята. И сред голямата тишина чувствуваше празната къща наоколо, долу. Клотилд беше сама с

мъртвия Паскал. Бе приближила един стол до главата му и седеше неподвижна, сама. Когато бе пристигнала, бе свалила шапката си; после забеляза, че си е оставила ръкавиците и също ги махна. Но беше със същата рокля, прашна, измачкана от двадесетте часа, прекарани във влака. Чичо Дюрийо навярно отдавна бе докарал багажа ѝ. Но тя не се сецаше, нито имаше сили да стане да се измие, да се преоблече. Откакто се бе отпуснала на този стол, седеше съсипана. Изпълваше я едно-единствено съжаление, едно огромно угризение. Защо се беше подчинила? Пламенно вярваше, че ако бе останала, той нямаше да умре. Щеше толкова да го обича, толкова да го гали, че да го излекува. Щеше Всяка вечер да го взема в прегръдките си и да го приспива, щеше да го стопля с цялата си младост, щеше с целувки да му вдъхва от своя живот. Когато не искате смъртта да ви отнеме скъпото същество, стоите при него, за да му давате кръвта си, да гоните смъртта. Нейна беше вината, че го бе загубила, че вече не можеше с една прегръдка да го пробуди от вечния сън. И си мислеше колко е била глупава, че не е разбрала, колко подла, че не му се е посветила изцяло, колко виновна и наказана завинаги, че си бе отишла, когато най-простият здрав разум, дори да не го бе обичала толкова, е трябвало да я прикове тук, към задачата ѝ на покорна и нежна поданица да бди над своя крал.

Тишината ставаше толкова пълна, толкова широка, че Клотилд за миг откъсна очи от лицето на Паскал и огледа стаята. Видя само смътни сенки: лампата осветяваше косо голямото огледало и сега то приличаше на плоча от матово сребро, а под високия таван двете свещи бяха само две ръждиви петна. В този миг Клотилд отново се сети за писмата, които той ѝ бе писал: бяха толкова кратки, толкова хладни; сега разбираше как се е мъчил да потиска любовта си. Каква сила му е била необходима, за да изпълни своя план да ѝ осигури щастие, възвишен и гибелен план, който той бе измислил за нейно добро. Стремил се е да изчезне, за да я спаси от старостта и бедността си; мечтаел е тя да бъде богата, свободно да се радва на своите двадесет и шест години, далеч от него: това беше пълно себеотрицание, самопогубване от любов. И тя почувствува дълбока признателност, дълбока нежност с примес на раздразнение и горчивина против злата съдба. После изведнъж в съзнанието ѝ изникнаха щастливите години, нейното детство, нейното юношество

край толкова добрия, толкова веселия Паскал. Как постепенно я бе спечелил със своята страст, как след онези нейни бунтове, които временно ги бяха разделили, тя се бе почувствувала негова и с какъв радостен устрем му се бе отдала, за да бъде още повече, изцяло негова, щом той я желаше! Тази стая, в която той сега се вкочаняваше, още й се струваше топла и трепетна от техните нощи на нежност.

Часовникът биеше седем и Клотилд се сепна от лекия му звън сред голямата тишина. Кой говореше? Тя се опомни и погледна часовника, който бе отмервал толкова радостни часове. Старинният часовник имаше треперлив глас като на много възрастен приятел; колко ги бе забавлявал, когато лежаха будни, прегърнати в мрака. И от всички мебели започнаха да излизат спомени. Струваше й се, че техните два образа отново изникват от сребристото бледо дъно на голямото огледало: пристъпваха неуверено, почти слети, с колеблива усмивка, както в онези чудни дни, когато той я довеждаше пред огледалото, за да я окичи с някоя нова скъпоценност, която с това негово безумство да дарява от сутринта бе крил. Ето и масичката с двете свещи, масичката, на която бяха яли сиромашката си вечеря в деня, когато нямаха хляб, а после тя му бе поднесла царско пиршество. Колко трохички от тяхната любов откриваше в скрина с бял мраморен плот, оброчен с меден бордюр! Как хубаво се бяха смели, седнали на шезлонга с прави крачета, докато тя си обуваше чорапите, а той я закачаше! Дори от тапетите, старите избелели басмени тапети, придобили цвят на зора, до нея долитаха като шепот всички свежи и нежни думи, които си бяха говорили, безкрайните детинщини на тяхната страст и даже уханието на косата й, мирис на виолетки, който той обожаваше. След като часовникът изби треперливите седем удара, които бяха отеквали толкова дълго в сърцето й, тя отново обърна очи към неподвижното лице на Паскал и се потопа в скръб.

Клотилд от няколко минути се намираще в това състояние на нарастваща отпадналост, когато чу внезапно шум и ридания. Някой бе влязъл стремително в стаята. Тя позна баба си Фелисите. Но беше така вцепенена от скръб, че не се помръдна, не проговори. Изпреварвайки нареждането, което положително щяха да й дадат, Мартин бе изтичала у старата госпожа Ругон, за да й съобщи ужасната новина. Тя отначало остана смаяна от толкова ненадейната злополука, после се разстрои и сега пристигна, преливаща от шумна скръб.

Разхлипа се пред сина си, целуна Клотилд, която също я целуна като насън. От този миг нататък, без да излезе от унинието, което я ограждаше от външния свят, младата жена ясно почувствува, че вече не е сама по приглушената и непрестанна суетня, чиито дребни шумове проникваха в стаята: Фелисите плачеше, влизаше, излизаше на пръсти, подреждаше, тършуваше, шепнеше, отпускате се на някой стол, после веднага ставаше. Към девет часа реши непременно да накара внучката си да хапне нещо. Вече два пъти я бе гълчала тихо. Отново влезе да ѝ прошепне на ухото:

— Клотилд, миличка, уверявам те, не си права... Трябва да се подкрепиш, иначе няма да издържиш.

Но младата жена упорито отказа, като поклати глава.

— Слушай, обядвала си в Марсилия, в бюфета, нали? И оттогава нищо не си яла... Това разумно ли е? Не искам и ти да се разболееш... Мартин имаше готов бульон. Поръчах ѝ да направи от него лека супа и да опече пиле... Слез да хапнеш нещо, поне мъничко, аз ще остана тук.

Клотилд отново поклати печално глава — продължаваше да отказва. Накрая прошепна:

— Остави ме, бабо, моля ти се... Няма да мога, ще ми заседне на гърлото.

И повече не проговори. Но не спеше, широко отворените ѝ очи бяха вперени упорито в лицето на Паскал. Още дълги часове не направи никакво движение, седеше изправена, вцепенена, сякаш отсъствуваше, сякаш бе някъде много далеч заедно с мъртвия. В десет часа чу шум: Мартин вдигаше фитила на лампата. Към единадесет Фелисите, която будуваше в едно кресло, видиш се разтревожи, излезе от стаята, после се върна. Тогава започна някакво нетърпеливо раздвижване, стъпки забродиха нагоре-надолу около младата жена, която беше все така будна, с широко отворени втренчени ечи. Удари полунощ, една-единствена упорита мисъл бе останала като гвоздей в главата ѝ и не ѝ даваше да заспи: защо се бе покорила? Ако беше останала, щеше да го сгрее с цялата си младост, той нямаше да умре! И едва малко преди един часа усети, че и тази мисъл се замъглява и се губи в някакъв кошмар. Изтощена от скръб и умора, тя потъна в тежък сън.

Когато Мартин съобщи на старата госпожа Ругон за ненадейната смърт на нейния син, в смайването ѝ веднага към скръбта се примеси

един пръв изблик на гняв. Какво! Умирайки, той не бе пожелал да я види, накарал бе прислужницата да му се закълне, че няма да я предупреди! Това я засегна до кръв, сякаш борбата, траяла цял живот между нея и него, трябваше да продължи и отвъд смъртта. После, след като се облече набързо и пристигна в Сулейад, мисълта за страшните досиета, натъпкани в шкафа, я изпълни с приятна възбуда. Сега, когато чичо Макар и леля Дид бяха мъртви, тя вече не се боеше от онова, което наричаше „ужасите в Тюлет“; а и бедният малък Шарл, издъхвайки, бе отнесъл едно от най-унизителните за рода петна. Само досиетата, отвратителните досиета още заплашваха тържеството на легендата за Ругонови, на чието създаване тя бе посветила целия си живот, която беше едничката грижа на старините й, делото, на чието тържество упорито посвещаваше последните усилия на дейния си хитър мозък. От дълги години дебнеше тези досиета неуморно, отново започваше борбата, когато смятаха, че е вече победена, вечно беше нащрек и настървена. Ах! Да можеше най-после да ги вземе, да ги унищожи! Така грозното минало щеше да се заличи, извоюваната с толкова мъки слава на рода щеше да се отърве от всяка заплаха, най-после свободно да засияе и да наложи на историята своята лъжа! И тя си представяше как ще прекосява трите квартала на Пласан и всички ще я поздравяват, а тя ще се държи като кралица, която носи благородно траура за падналия режим. Затова, когато Мартин й съобщи, че Клотилд се е завърнала, приближавайки Сулейад, страхът, че може да стигне късно, я накара да ускори крачките си.

Но щом се настани в къщата, Фелисите веднага се окопити. Нямахше защо да бърза, щеше да има на разположение цялата нощ. Все пак реши незабавно да привлече Мартин на своя страна. Много добре знаеше как да въздействува на простата женица, потънала в суеверията на една тесногръда набожност. Така че първата й работа беше, още като слезе, да види как върви печенето на пилето, пред кухненския безпорядък да си придаде дълбоко отчаян вид от мисълта, че синът й е умрял, преди да се помири с църквата. Тя започна да разпитва прислужницата, пожела да узнае всичко най-подробно. Но Мартин клатеше глава отчаяно: не! Никакъв свещеник не бил дошъл, господарят дори не се прекръстил. Само тя коленичила, за да прочете попътните молитви, което, естествено, не можело да бъде достатъчно

за спасението на душата му. Но колко горещо се била молила на бога господарят ѝ да отиде право в рая!

Както беше застанала пред големия светъл огън, вперила поглед в пилето, което се въртеше, Фелисите продължи угрижено с по-тих глас:

— Ах, Мартин, това, което главно му пречи на нещастника да отиде в рая, са ония отвратителни книжа, които е оставил горе в шкафа. Не мога да разбера как още не е паднал върху тях небесен гръм да ги запали. Ако ги оставим да излязат оттук, това ще бъде чума, безчестие, вечен ад!

Мартин я слушаше пребледняла.

— Та значи според вас, госпожа, ще бъде добро дело, ако се унищожат, ще се осигури покоят на душата на господаря?

— Ах, господи боже! Как да не смятам!... Та ако тези ужасни хартии ни бяха в ръцете, още сега щях да ги хвърля в ей тоя огън. Ах, нямаше да ви трябват повече лозови пръчки, само с тия ръкописи, дето са горе, щяхте да изпечете три пилета като това.

Прислужницата бе взела една дълга лъжица да полива пилето. Сега и тя, изглежда, се замисли:

— Само че не са ни в ръцете... Даже чух един разговор за тях, дето мога да ви го кажа... Беше, когато госпожица Клотилд се качи в стаята. Доктор Рамон я попита дали помни какво ѝ е заръчал господарят, сигурно преди тя да замине, и тя каза, че помни, че трябвало да задържи досиетата, а на него да му даде всички други ръкописи.

Фелисите трепна, не можа да сдържи тревогата си. Вече си представяше как книжата ѝ се изплъзват от ръцете; а тя искаше не само досиетата, искаше всеки изписан лист, цялото това непознато, съмнително, подло дело, от което според нейния тъп и страстен ум на горделива стара буржоазна можеше да произлезе скандал.

— Трябва да действуваме! — извика тя. — Още тази нощ! Утре може да бъде късно.

— Аз зная къде е ключът на шкафа — полугласно се обади Мартин. — Доктор Рамон каза на госпожицата.

Фелисите веднага наостри уши.

— Ключът? Къде е?

— Под възглавницата, под главата на господаря.

Въпреки ярките пламъци на огъня от лозови пръчки двете стари жени усетиха хладен повей, млъкнаха. Чувахе се само цвърченето на сока, който капеше от пилето в съдинката под него.

Но след като се навечеря набързо сама, госпожа Ругон се качи горе заедно с Мартин. От този момент, без повече да говорят по въпроса, те се бяха разбрали: решено бе, че ще вземат книжката, преди да съмне, с всички възможни средства. Най-простото бе все пак да измъкнат ключа изпод възглавницата. Клотилд положително по някое време щеше да заспи: изглеждаше извънредно изтощена, умората щеше да ѝ надвие. Трябваше просто да се изчака. Така че те започнаха да я наблюдават, кръстосваха между всекидневната и спалнята, гледаха дали големите разширени, втренчени очи на младата жена най-после няма да се затворят. Обикновено едната отиваше да види, докато другата чакаше нетърпеливо във всекидневната, където мъждукаше една лампа. Така от четвърт час на четвърт час изкараха почти до полунощ. Бездънните, изпълнени с мрак и огромно отчаяние ечи оставаха широко отворени. Малко преди полунощ Фелисите отново се настани в едно кресло при долния край на леглото, решена да не става от това място, докато внучката ѝ не заспи. Вече не сваляше поглед от нея, дразнеше се, че в безутешното си вцепенение тя почти не мига, не се поддава на съня. После усети, че при това дебнене самата нея започва да я оборва дрямка. Ядоса се, не можа да седи повече. И отново отиде при Мартин.

— Няма смисъл, тя няма да заспи! — каза Фелисите с приглушен разтреперен глас. — Трябва да се измисли нещо друго.

И преди ѝ бе минавало през ума да разбие шкафа. Но старите дъбови врати не се и поклащаха, старите панти се оказаха яки. С какво да счупи ключалката? Освен това щеше да се вдигне ужасен шум и този шум неизбежно щеше да се чуе в съседната стая.

Все пак, както стоеше пред плътните врати, тя ги заопипва с пръсти, търсеше по-слаби места.

— Да имах някакъв инструмент...

Мартин, която беше по-хладнокръвна, я прекъсна, възпротиви се:

— О, не, недейте, госпожа!... Ще ни хванат!... Чакайте, госпожицата може да е заспала.

Отиде на пръсти в стаята и веднага се върна.

— Ами да, спи!... Очите ѝ са затворени, не помръдва.

Тогава двете заедно отидоха да видят, като си сдържаха дъха и стъпваха с извънредна предпазливост, за да не скръцне подът. Клотилд наистина бе току-що заспала и явно спеше толкова дълбоко, че двете старици се окуражиха. Само ги беше страх да не би да я докоснат и да я събудят, защото столът ѝ беше до самото легло. Освен това щеше да бъде светотатствена, страшна постъпка така да пъхнат ръка под възглавницата на мъртвия, за да го ограбят. Тази мисъл ги стресна. Нямаше ли да нарушат покоя му? Нямаше ли той да се раздвижи при изваждането на ключа? Усещаха как пребледняват.

Фелисите, която дори вече бе пристъпила с протегнатата ръка, се спря.

— Аз съм ниска — измърмори тя. — Вие се опитайте, Мартин.

Прислужницата на свой ред се приближи до леглото, но така се разтрепери, че беше принудена също да се дръпне, за да не падне.

— Не, не, не мога! Струва ми се, че господарят ще си отвори очите.

И изтръпнали от ужас, те постояха още миг в притихналата стая, изпълнена с величието на смъртта, пред навеки неподвижния Паскал и смазаната от вдовишката си мъка Клотилд. И те може би съзряха благородството на един възвишен живот, посветен на труда, в тази няма глава, която с цялата си тежест пазеше своето дело. Свещите горяха с много блед пламък. Почувствуваха свещен ужас, който ги прогони.

Фелисите, която навремето беше толкова смела, че не се спираше пред нищо, дори пред кръв, побягна, сякаш я преследваха.

— Елате, елате, Мартин. Ще измислим нещо друго, ще намерим някакъв инструмент.

Едва във всекидневната си поеха дъх. Тогава прислужницата се сети, че ключът от малкото бюро трябва да е на нощната масичка в стаята на господаря. Беше го видяла предишния ден, при кризата на Паскал. Отидоха да проверят. Майката отвори малкото бюро без никакви угризения. Но намери само петте хиляди франка и ги остави в чекмеджето: парите не я интересуваха. Напразно търси родословното дърво — знаеше, че обикновено седи там. На драго сърце би започнала разрушителното си дело с него! То бе останало на работната маса на доктора във всекидневната, но Фелисите въобще нямаше да го види сред трескавата настървеност, която я караше да прерови всички

затворени мебели, без да ѝ остави достатъчно яснота и спокойствие на ума, за да търси методично навсякъде.

Същата настървеност я накара да се върне във всекидневната. Тя застана пред шкафа, заизмерва го от всички страни с пламнал завоевателски поглед. Въпреки ниския си ръст, въпреки повече от осемдесетте си години стоеше изправена, готова да действа, да изразходва необикновено количество сили.

— Ех, да имах инструмент! — повтаряше тя.

И отново затърси слабо място в този колос, пролука, в която да пъхне пръстите си и да го разцепи. Измисляше планове за нападение, мечтаеше за насилие, после се връщаше към хитростта — да намери някакъв потаен начин да отвори вратите само като ги духне.

Погледът ѝ внезапно светна: бе открила.

— Слушайте, Мартин, има ли кука, която да държи първата врата?

— Да, госпожа, и се хваща за едно железце над средния рафт... Ей там е, горе-долу на височината на този ръб.

Фелисите кимна, вече уверена в победата.

— Сигурно имате свредел, голям свредел?... Дайте ми свредел!

Мартин бързо слезе в кухнята и донесе искания инструмент.

— Разбирате ли, така няма да вдигаме шум — обясни старата дама, като се залавяше за работа.

С необичайна енергия, каквато човек не би подозрял, че притежават малките ѝ съсухрени от възрастта ръце, тя заби свредела и направи една първа дупка на височината, която прислужницата бе посочила. Но се оказа ниско, тя усети, че върхът попада в дъската на рафта. При втората дупка пък уцели прекалено точно, натъкна се право на желязната кука. И взе да провърта дупки отляво и отдясно, докато най-после с помощта на свредела успя да избута куката и да я откачи от железцето. Езичето на ключалката се плъзна и двете врати се разтвориха.

— Най-после! — извика въвн от себе си Фелисите.

После замря тревожно, ослушвайки се по посока на стаята: страх я беше, че е разбудила Клотилд. Но цялата къща спеше сред голямата черна тишина. В спалнята цареше все същото величаво спокойствие на смъртта и Фелисите чу само ясният звън на часовника, който изби веднъж — един часа. А шкафът зееше широко разтворен и на трите му

рафта се виждаха преливащи купища хартия. Тогава тя се втурна и сред свещения мрак, сред безбрежния покой на скръбното бдение разрушителното дело започна.

— Най-после! — съвсем тихо повтори тя. — Аз тридесет години искам това и го чакам!... Хайде, бързо, Мартин, помогнете ми!

Мигом донесе високия стол, който стоеше пред масата на Клотилд, и с един скок се качи на него, за да вземе най-напред книгата от горната полица, защото си спомняше, че досиетата се намираха там. Но се изненада, като не видя меките сини папки, а само дебели ръкописи: завършени, но още неотпечатани трудове на доктора, неоценими приноси, всички негови изследвания, всички негови открития, паметникът на неговата бъдеща слава, за който бе завещал на Рамон да се погрижи. Вероятно няколко дена преди да умре, смятайки, че само досиетата са застрашени и че никой не би посмял да унищожи останалите му трудове, той бе извадил и прередил всичко по нов начин, така че досиетата да не бъдат намерени при едно първо претърсване.

— Е, сега какво? — прошепна Фелисите. — Толкова са много! Трябва да започнем от кой да е край, та да успеем... И докато съм горе, да очистим тези... Ето, дръжте, Мартин.

И тя изпразни рафта, като хвърляше един по един ръкописите в ръцете на прислужницата, която ги слагаше на масата колкото се може по-безшумно. Скоро цялата купчина бе пренесена и Фелисите скочи от стола.

— В огъня, в огъня!... Все ще сложим ръка и на другите, онези, които търся... В огъня, в огъня! Най-напред тези! Всичко! Дори парченцата колкото нокът, дори нечетливите бележки. В огъня, в огъня! Ако искаме да сме сигурни, че ще убием заразата от тази чума!

И фанатизирана, освирепяла от омраза към истината, от неистово желание да унищожи свидетелствата на науката, тя лично откъсна първия лист на един ръкопис, запали го от лампата и го хвърли като факел в голямата камина, която не бе палена може би от двадесет години; и започна да къса части от ръкописа и да ги хвърля в огъня, за да го подхранва. Непоколемима като нея, Мартин отиде да ѝ помага, взе да дера един по един листа от друга дебела тетрадка. От този миг огънят не спря да гори, високата камина се изпълни с пламъци, с ярък пожарен сноп, който от време на време намаляваше, но веднага му

подхвърляха нова храна и той се извисяваше с нараснала сила. Постепенно се образуваше жар, издигаше се куп ситна пепел, дебел пласт почернели листове, по които пробягваха милиони искри. Но това бе дълга, безкрайна работа; защото, когато хвърляха повече хартия наведнъж, тя не гореше и трябваше да я разравят, да я обръщат с машата; най-добре беше листовите да се смачкват и да се изчаква хубаво да пламнат, преди да се добавят нови. Но те ставаха все по-сръчни, работата напредваше.

Бързайки да вземе нов наръч книжа, Фелисите се блъсна в едно кресло.

— О, госпожа, внимавайте! — каза Мартин. — Ако дойде някой!

— Че кой ще дойде? Клотилд ли? Горкото момиче, то толкова хубаво си спи!... Пък и да дойде, след като сме свършили, пет пари не давам! Бъдете спокойна, аз няма да се крия, ще оставя шкафа празен и разтворен, ще кажа високо, че съм пречистила къщата... Да не остане нито един написан ред, ей богу, нищо друго не ме интересува!

Камината вече гореше близо два часа. Жените пак ходиха до шкафа, изпразниха и другите две полици, оставаше само дъската на дъното, която изглеждаше натъпкана с безредно струпани бележки. Опиянени от топлината на своя увеселителен огън, задъхани, изпотени, те се бяха поддали на някаква дива разрушителна треска. Клякаха, чернеха си ръцете, като бутаха в пламъците недогорели листове, движенията им бяха толкова буйни, че по раздърпаните им дрехи висяха сиви кичури коса. Беше като препускане на вещици, подклаждащи сатанински огън за някакво гнусно дело: изтезание на светец, публично изгаряне на книжовната мисъл, унищожаване на цяла вселена от истина и надежда. И от силната светлина в някои мигове пламъкът на лампата бледнееше, цялата голяма стая се озаряваше, а по тавана заиграваха техните две огромни сенки.

Но когато взеха да изпразват долната дъска на шкафа и вече бяха хвърлили в огъня с шепи безредно натрупаните на нея бележки, Фелисите извика тържествуващо със задавен глас:

— Ах, ето ги!... В огъня, в огъня!

Най-после бе намерила досиетата. Докторът бе прибрал меките сини папки зад цяла крепостна стена от бележки. И тогава я обзе лудост, бяс да опустошава. Тя грабваше колкото можеше досиета и ги

запокигваше в пламъците, които изпълваха камината с боботене на пожар.

— Горят, горят!... Е, най-после горят!... Мартин, и тези, и тези... Ах, какъв огън, какъв голям огън!

Но прислужницата се разтревожи:

— Внимавайте, госпожа, ще запалите къщата... Не чувате ли как бучи?

— Ах, какво от това? Ако ще всичко да изгори!... Те горят, горят, колко е хубаво!... Още три, още две, ето и последната гори!

Тя се смееше доволно, беше въвн от себе си, страшна. Но започнаха да падат едри запалени сажди. Боботенето ставаше ужасно. Подпалил се бе коминът, който никога не бе чистен. Това сякаш още повече я възбуди. Прислужницата обаче полудя от страх, взе да крещи, да тича покрай стените.

Клотилд спеше до мъртвия Паскал в потъналата въвн величаво спокойствие стая, което никакъв друг шум не бе нарушил, освен лекият звън на часовника, когато изби три часът. Свещите горяха с високи неподвижни пламъци, въздухът не трепваше. Все пак от дъното на тежкия си сън без сънища тя чу нещо като глъчка, някакво засилващо се кошмарно препускане. Като отвори очи, в първия миг нищо не разбра. Къде беше? Защо такава тежест притискаше сърцето й? Осъзна действителността с ужас: видя Паскал, чу виковете на Мартин от съседната стая и разтревожена, се спусна нататък.

Но още от прага цялата дива сцена й стана ясна: широко разтвореният празен шкаф, обезумялата от страх от огъня Мартин, сияещата баба Фелисите, която буташе с крак в пламъците последните останки от досиетата.

Дим, летящи сажди изпълваха стаята, тътенът на пожара звучеше като хъркане на човек, когото убиват. Това е било опустошителното препускане, което бе чула в дълбокия си сън.

И от устните й се изтръгна същият вик, който Паскал бе надал през онази бурна нощ, когато я бе заварил, че краде книгата му:

— Крадли! Убийци!

Веднага се спусна към камината и въпреки страхотното боботене, въпреки едрите нажежени сажди, които се сипеха, с риск да си запали косите и да си изгори ръцете започна да вади с шепи недогорели листове и да ги гаси, притискайки ги безстрашно до себе

си. Но това бяха нищожни останки, късчета, нито една цяла страница, не бяха дори трохи от колосалния труд, от огромното търпеливо дело на цял един живот, което огънят бе унищожил за два часа. И гневът ѝ растеше. В порив на яростно възмущение извика:

— Вие сте крадли, убийци!... Извършили сте отвратително убийство! Осквернили сте смъртта, убили сте мисълта, убили сте гений!

Старата госпожа Ругон не отстъпваше. Напротив, приближи се без угризения, с високо вдигната глава, за да защити издадената и изпълнена от нея смъртна присъда.

— Ти на мен ли говориш? На баба си?... Извърших каквото бях длъжна да извърша, каквото и ти по-рано искаше да извършиш заедно с нас.

— Тогава вие ме бяхте подлудили. Но аз живях, обичах, разбрах... Освен това книжата му бяха свято наследство, той разчиташе на моята смелост, те бяха последната мисъл на един покойник, това, което оставаше от един голям ум и което аз трябваше да наложам на всички... Да, ти си ми баба! Но ти все едно, че изгори собствения си син!

— Изгорила съм Паскал, защото изгорих книжата му ли? — извика Фелисите. — Та аз бих изгорила целия град, за да спася славата на нашия род!

Тя продължи да се приближава войнствено, тържествуващо и Клотилд, която беше оставила на масата спасените почернели късове хартия, се уплаши, че баба ѝ отново ще ги хвърли в огъня, и ги закри с тялото си. Но Фелисите не им обърна внимание, не се тревожеше дори от пожара в камината, който за щастие стихваше от само себе си, докато Мартин гасеше с лопата саждите и последните живи искри в нажежената пепел.

— Ти много добре знаеш — продължи дребната старица, която сякаш бе увеличила ръста си, — че аз цял живот съм имала само една амбиция, една страст: преуспяването и властта на нашия род. Цял живот съм се борила, бдяла съм и доживях до тези години само за да залича всички онези грозни истории и да оставя една славна легенда за нас... Да! И никога не съм се отчайвала, никога не съм слагала оръжие, готова съм била да използвам и най-дребните обстоятелства... И всичко, което съм искала, съм го постигала, защото аз умея да чакам.

С широко движение посочи празния шкаф и камината, в която гаснеха последните искри.

— Сега е свършено, славата ни е спасена, тези отвратителни книжа вече няма да ни обвиняват, след себе си няма да оставя нищо, което да ни застрашава... Ругонови ще тържествуват.

Клотилд беше потресена. Вдигна ръка, сякаш за да я изгони. Но тя сама излезе, за да отиде в кухнята да измие почернелите си ръце и да прибере косите си. Прислужницата тръгна подир нея, но се обърна за миг, видя движението на младата си господарка и се спря.

— О, госпожице, аз ще си вървя вдругиден, щом господарят отиде на гробището.

След кратко мълчание Клотилд каза:

— Но аз не ви гоня, Мартин, знам, че вие не сте най-виновна... От тридесет години живеете в тази къща. Останете, останете при мен.

Старата мома поклати сивата си, бледа, като овехтяла глава.

— Не, аз слугувах на господаря, след него на никого вече няма да слугувам.

— А на мен?!...

Мартин вдигна очи, погледна право в лицето младата жена, обичното ѝ момиченце, което бе израснало край нея.

— На вас, не!

Тогава Клотилд се позамисли, искаше ѝ се да каже за детето, което носеше, детето на нейния господар, заради него може би щеше да се съгласи да остане. Но Мартин си припомни разговора, който бе подслушала, и разбра. Погледна корема ѝ на плодовита жена, който още не издаваше бременността ѝ. За миг сякаш се поколеба. После каза ясно:

— Детето, нали?... Не!

И веднага заговори делово, уреждаше нещата като практична жена, която знае цената на парите:

— Понеже имам нещо скътано, ще отида някъде да си ям рентата... Вас мога да ви оставя, госпожице, защото не сте бедна. Господин Рамон утре ще ви обясни как бяха спасени четири хиляди франка рента от нотариуса. Засега на ви ключа от малкото бюро; там ще намерите петте хиляди франка, които господарят остави за вас... Знаем, че между нас няма да има разправии. Господарят не ми е платил за три месеца, имам разписки. Освен това напоследък съм дала към

двеста франка от джоба си, той не знаеше откъде са тия пари. Всичко е записано. Знам, че няма да ме оцетите нито с един сантиметр... Вдругиден, когато господарят вече няма да бъде тук, ще замина.

После и тя слезе в кухнята и въпреки че от сляпа набожност старата мома бе станала съучастница в едно престъпление, Клотилд се почувствува ужасно самотна и изоставена. Но като се залови да прибере останките от досиетата, преди да се върне в стаята си, има една радостна изненада: изведнъж зърна на писалището родословното дърво. Спокойно си седеше разгънато; двете жени просто не го бяха забелязали. Това бе единственият запазен документ, една свята реликва. Тя го взе, отнесе го в спалнята и го заключи в скрина заедно с полуизгорелите листове.

Но когато се озова отново в тържествената стая, я обзе дълбоко вълнение. Каква величава тишина, какъв безсмъртен покой, докато отвъд разрушителната диващина бе изпълнила всичко с дим и пепел! Мракът излъчваше свято спокойствие, двете свещи горяха с чист неподвижен пламък, без да трепват. И тогава видя, че сред разпилените бели коси и брада лицето на Паскал е станало съвсем бяло. Той спеше в светъл ореол, царствено красив. Тя се наведе, отново го целуна и устните ѝ усетиха студенината на това мраморно лице със затворени клепачи, сънуващо своя сън за вечност. И болката ѝ, че не бе успяла да спаси делото, което той ѝ бе завещал да пази, беше толкова силна, че падна на колене и се разрида. Геният бе осквернен и ѝ се струваше, че с това свирепо унищожение на труда на цял един живот светът ще рухне.

XIV

Във всекидневната Клотилд си закопчаваше роклята, държейки още в скута си детето, което току-що бе накърмила. Беше сияен ден в края на август, към три часа следобед, когато небето сипе жарава. В голямата стая плътно затворените капаци на прозорците едва пропускаха през пролуките тънки стрели сред дремещата топла сянка. Дълбокото лениво неделно спокойствие сякаш проникваше отвън заедно с далечния звън на камбаните, отмерващи последните удари за вечерня. От празната къща, в която майката и момченцето щяха да седят сами до вечерята, не долиташе никакъв шум; прислужницата бе поискала разрешение да отиде у една своя братовчедка в предградието.

За миг Клотилд погледа детето — едро, вече тримесечно момченце. Бе родила през последните дни на май. От почти десет месеца носеше траур за Паскал — простичка дълга черна рокля, в която беше божествено красива: толкова тънка, стройна, с печално младо лице в ореол от прелестни руси коси. Тя не можеше да се усмихва, но изпитваше нежност, като гледаше чудесното дете — пълничко, розово, с още мокра от млякото уста; погледът му бе срещнал една от слънчевите ивици, в която танцуваха пращинки. То изглеждаше много изненадано, не можеше да откъсне очи от този златист блясък, от това ослепително чудо от светлина. После сънят го обори, то отпусна върху ръката на майка си кръглата си гола главица, вече осеяна с редки светли косъмчета.

Тогава Клотилд стана полекичка и го положи в люлката, която беше до масата. За миг постоя наведена над него, за да се увери, че то спи; и сред здрачния полумрак спусна муселинената завеска. После безшумно, с гъвкави движения, стъпвайки толкова леко, че сякаш едва докосваше пода, се залови да подрежда, прибра прането, което бе на масата, два пъти прекоси всекидневната, за да намери едно паднало терличе. Беше много тиха, кротка и дейна. Този ден, както бе останала сама в къщата, се замисли над всичко, което бе преживяла през последната година.

Най-напред, веднага след погребението, което ужасно я бе потресло, Мартин си замина, беше се заинатила, дори не пожела да остане полагащата се седмица; доведе за своя заместница братовчедката на една съседка фурнаджийка, едро смугло момиче, което за щастие се оказа доста чисто и предано. Самата Мартин отиде в някакво загубено селце към Сент Март и живееше толкова стиснато, че навярно успяваше да пести и от рентата, която ѝ осигуряваше нейното малко съкровище. Не се знаеше да има наследник. В такъв случай кой щеше да има полза от нейната скъперническа страст? През тези десет месеца нито веднъж не бе стъпила в Сулейад: господаря вече го нямаше, тя дори не се поддаваше на желанието да види неговия син.

После сред тези мисли изникна образът на баба ѝ Фелисите. Тя идваше от време на време на гости у Клотилд, държеше се снизходително като влиятелна роднина с достатъчно широки възгледи, за да прости прегрешенията, когато са жестоко изкупени. Пристигаше неочаквано, целуваше детето, четеше морал, даваше съвети. Младата майка бе възприела към нея простото почтително поведение, което Паскал неизменно бе следвал. Впрочем Фелисите бе изцяло погълната от своето тържество. Най-после щеше да осъществи един отдавна лелеян, зряло обсъден замисъл, който трябваше да освети с нетленен паметник чистото име на рода. Този замисъл беше да използва значителното си богатство за построяването и издръжката на старчески приют, който щеше да се нарича „Приют «Ругон»“. Вече бе купила мястото — част от някогашното игрище извън града, близо до гарата. И тъкмо тази неделя към пет часа, когато жегата понамалее, трябваше да бъде положен основният камък при истинско тържество, което властите щяха да почетат с присъствието си и на което тя щеше да бъде приветствуваната кралица пред огромно множество народ.

Освен това Клотилд изпитваше известна признателност към баба си, която неотдавна, при откриването на завещанието на Паскал, бе проявила пълна безкористност. Той бе установил младата жена за своя единствена наследница и майка му, която по закон си запазваше правото на една четвърт, заяви, че зачита последната воля на сина си и чисто и просто се отказа от своята част. Тя бе готова да лиши всичките си близки от наследство, да не им остави нищо освен слава, като използва цялото си голямо богатство за създаването на този приют,

който щеше да предаде на бъдните времена уважаваното и благославяно име на Ругонови, защото, след като половин век стръвно се бе борила за пари, сега, пречистена от една по-висока амбиция, вече гледаше на парите с пренебрежение. И благодарение на нейната щедрост Клотилд вече не се страхуваше за бъдещето: четирите хиляди франка рента щяха да бъдат достатъчни за нея и за детето ѝ. Тя щеше да си го отгледа, да го направи човек. Дори бе вложила на името на момченцето си за пожизнена рента петте хиляди франка от малкото бюро; освен това беше собственица на Сулейад, който всички я съветваха да продаде. Поддържането му не струваше скъпо, но колко самотен и печален беше животът в тази голяма, пуста, сега прекалено широка къща, където се чувствуваше като загубена! До този ден обаче все не можеше да се реши да я напусне. Може би и никога нямаше да се реши.

Ах, Сулейад! Тук беше цялата ѝ любов, целият ѝ живот, тук бяха всичките ѝ спомени! В някои мигове ѝ се струваше, че и Паскал е още тук, защото нищо не бе променила в живота на дома. Мебелите си бяха на същите места, часовете отмерваха ритъма на същите привички. Но бе затворила неговата стая и само тя влизаше в нея като в светилище, за да се наплаче, когато ѝ станеше прекалено тежко на сърцето. Както преди, когато бе момиче, всяка вечер си лягаше в своята стая, където те с Паскал се бяха обичали, в леглото, където той бе умрял; тук новото беше само люлката, която тя пренасяше до кревата за през нощта. Беше все същата уютна стая с познатите старинни мебели и поизбелелите от времето тапети с цвят на зора, нейната много стара стая, която детето сега подмладяваше. Освен това ако в светлата трапезария, където слизаше за всяко ядене, се почувствуваше много самотна, много загубена, чуваше ехото от смеховете на младостта си, когато двамата с Паскал ядяха толкова гладнишки и пиеха толкова весело за здравето и за живота. А и с градината, с цялото имение се чувствуваше свързана до най-съкровените кътчета на душата си; тук не можеше и крачка да направи, без да си представи техните два образа, винаги заедно. Застанали на терасата в тесните сенки на големите вековни кипариси, толкова често бяха съзерцавали долината на Виорн, ограничена от скалистите грамади на Сей и обгорелите хълмове на Сент Март! А колко често се бяха надпреварвали кой пръв ще изкачи стъпалата от суха зидария между маслиновите и бадемовите

дръвчета, също като деца, избягали от училище! Освен това боровата горичка, с нейната топла и уханна сянка, където иглите скърцаха под стъпките им и огромният харман, покрит с мека за раменете трева, откъдето се виждаше цялото небе вечер, когато звездите изгряваха! И главно исполинските явори, под които всеки летен ден ходеха да се наслаждават на чудното спокойствие, слушайки освежителната песен на чешмата, чистата кристална нотка, която тя нижеше от векове! Дори старите камъни на къщата, дори пръстта на земята, всяка частица на Сулейад пазеше нещо от топлото туптене на тяхната кръв, от техния слят и проникнал навсякъде живот.

Но тя предпочиташе да прекарва дните си във всекидневната, която възкресяваше най-хубавите ѝ мигове от миналото. Тук също имаше само една допълнителна вещ — люлката. Писалицето на доктора си беше на мястото пред левия прозорец и столът му не бе помръднат — той би могъл да влезе и да седне. На дългата маса в средата, отрупана както преди с книги и брошури, ново беше само светлото петно на детските дрешки, които Клотилд преглеждаше. Библиотеките излагаха същите редици книги, големият шкаф бе плътно затворен, сякаш още пазеше същото съкровище. Под опушения таван, сред пръснатите столове, в цялото приятелско безредие на тази обща работилница, където толкова дълго се бяха съчетавали фантазиите на едно младо момиче и издирванията на един учен, все така се носеше хубавата миризма на труд. И онова, което главно я трогваше днес, бяха нейните стари постели, заковани по стените, рисунките на живи цветя, копирани най-подробно, и наред с тях бленувани цветя от някаква химерична страна, където понякога я отнасяха лудите полети на нейното въображение.

Клотилд привърши подреждането на дрешките върху масата и когато вдигна очи, погледът ѝ срещна постела, представляващ стария цар Давид, опрял ръка върху голото рамо на младата сунамитка Ависага. И тя, която вече не се усмихваше, почувствува такова щастие и умиление, че усети как на лицето ѝ се изписва радост. Как се обичаха, как мечтаеха за вечност в деня, когато тя се забавляваше да рисува този горд и нежен символ! Старият Давид беше облечен пищно, в права, натежала от скъпоценни камъни дреха, и носеше в белоснежната си коса царския обръч; а тя беше още по-пищна с атлазената си, бяла като лилия кожа, с тънко източено тяло, с малка

кръгла гръд, гъвкави, божествено изящни ръце. Сега той си бе отишъл, спеше под земята, докато тя беше облечена в черно, цялата в черно, и не се виждаше нищо от тържествуващата ѝ голота; имаше само детето, само то беше израз на нейното спокойно, пълно отдаване с цялото си същество пред насъбрания народ, на ярката дневна светлина.

Клотилд тихо седна до люлката. Слънчевите стрели се бяха издължили, стигаха до другия край на стаята, в дремещия полумрак зад затворените капаци горещината на жаркия ден ставаше по-тежка, цялата къща сякаш бе потънала в още по-дълбока тишина. Клотилд бе заделила няколко ризки и се залови да им пришие връзките; и докато ръката ѝ бавно движеше иглата, сред голямото топло спокойствие, което я обгръщаше, сред пожара навън, тя отново се унесе в миналото. Отначало се върна на своите постели — точните и химеричните — и си каза, че цялата ѝ двойственост се е дължала, от една страна, на страстта ѝ към истината, която понякога я караше да седи с часове пред някое цвете, за да го нарисува съвсем точно, а от друга, на нуждата ѝ от отвъдното, която друг път я откъсваше от действителността и я влечеше стремително към луди блянове, към рая на несътворените цветя. Открай време си беше такава, усещаше, че всъщност и днес си е останала същата като вчера, въпреки че сега други житейски води я носеха и непрекъснато я променяха. И мисълта ѝ скочи към Паскал: още му беше дълбоко благодарна, че я бе направил това, което беше. Навремето, когато бе измъкнал малкото момиченце от онази отвратителна среда и го бе взел при себе си, той положително бе действувал от добрина, но вероятно и от желание да направи с нея един опит — да разбере как тя ще израсне в друга среда, сред искреност и нежност. Тази мисъл непрекъснато го занимаваше, той си имаше една отдавнашна теория, която му се е искало да провери в широк мащаб: въздействие чрез средата, дори лекуване, подобряване и спасяване на хората физически и духовно. Тя положително дължеше нему най-доброто, което имаше у себе си, отгатваше каква необузdana чудачка би могла да стане, а той я бе направил страдна и смела. И когато бе разцъфтяла на свобода, на слънце, животът я бе хвърлил в прегръдките му. И нима детето, което бе дошло и което толкова щеше да ги радва и двамата, ако смъртта не ги бе разделила, не беше като последен напор на неговата добрина и жизнерадост?

При това връщане към миналото Клотилд ясно почувствува каква дълга работа е била извършена над нея: Паскал бе поправил нейната наследственост. И тя сякаш отново преживяваше бавната еволюция, борбата между реалната и химеричната Клотилд. Всичко бе започнало с детските ѝ изблици на гняв, с някакъв фермент на бунт, някаква неуравновесеност, която я хвърляше в най-лоши мечтания. После се появиха големите ѝ пристъпи на набожност, нуждата ѝ от илюзия, от заблуда, а като си помислеше, че неравенствата и несправедливостите на тази земя ще бъдат обезвъзмездени от вечните радости на някакъв бъдещ рай, искаше незабавно щастие. Това беше времето на нейните сблъсъци с Паскал, на мъките, които му бе създавала, когато мечтаеше да убие неговия гений. Тук пътят ѝ правеше остър завой и я връщаше към нейния учител, който я бе покорил през онази бурна нощ със страшния си урок за живота. Оттогава средата ѝ беше въздействувала, еволюцията се бе ускорила: тя се бе превърнала в уравновесената, разумната Клотилд, която приемаше да живее живота така, както трябваше да бъде живян, с надеждата, че сборът от човешкия труд един ден ще освободи света от злото и болката. Тя бе обичала, беше майка и разбираше.

Изведнъж си спомни и онази друга нощ, нощта, която двамата с Паскал бяха прекарвали на хармана. Още чуваше как се бе оплаквала под звездното небе: природата е ужасна, човечеството е отвратително, науката се е провалила, затова трябва да потънем в бога, в тайнственото. Само в пълното смирение пред господата можем да намерим щастие. После чуваше как той ѝ повтаря своето верую: напредъка на разума чрез науката; единственото възможно благодеяние за човечеството е да се откриват истините — бавно, но завинаги; беше убеден, че броят на такива истини непрекъснато ще расте и накрая неминуемо ще даде на човека неизмерима власт и ако не щастие, то поне спокойствие. Всичко се свеждаше до пламенната вяра в живота. Трябва да се върви в крак с живота, който никога не спира, казваше той. Да не се надяваме на спиране, на някакво успокоение сред застоя на невежеството, на облекчение от връщането назад. Трябва да имаме духовна твърдост, да имаме скромността да си кажем, че единствената награда на живота е, че сме живели мъжествено, изпълнявайки наложената ни от него задача. Тогава злото става просто една още необяснена случайност, а от много високо човечеството се вижда като

огромен механизъм в действие, работещ за непрекъснатото бъдещо развитие. Защо работникът, който си отива, след като е завършил трудовия си ден, ще проклина творбата, понеже не може да види, нито да прецени нейната цел? А дори и да няма цел, защо да не изпитваме радост от дейността, от освежаващото движение на въздух, от сладостта на съня след дълга умора? Децата ще продължат делото на бащите. Нали само затова ги раждаме и ги обичаме, заради тази задача на живота, която им се предава, която и те на свой ред ще предадат? Така че ни остава само мъжествено да се примирим с голямото общо дело, без бунт на „аза“, който изисква отделно за себе си абсолютно щастие.

Сега Клотилд си каза, че вече не изпитва някогашното отчаяние, когато си мисли за времето след смъртта. Мисълта за отвъдното вече не я преследваше, не я измъчваше. Преди ѝ се искаше насила да изтръгне от небето тайната на съдбата. Безкрайно тежко и беше да живее, без да знае защо живее. За какво идва човек на земята? Какъв е смисълът на това отвратително съществуване без равенство, без справедливост, което ѝ се струваше като бълнуване в кошмарна нощ? Сега трепетът ѝ се бе успокоил, тя можеше смело да разсъждава върху тези неща. Може би детето, това нейно продължение, вече ѝ закриваше хоризонта и тя не виждаше собствения си край. Но тук имаше голям дял и равновесието, в което живееше с мисълта, че трябва да живее заради усилието да живее и че едничкото възможно спокойствие на този свят е в радостта от това усилие. Тя си повтаряше едни думи на доктора, който казваше често, като видеше някой селянин да се прибира спокойно, след като бе свършил работата си за деня: „Ето един човек, на когото спорът за отвъдното няма да попречи да спи.“ Искаше да каже, че с този спор се объркват и извращават само трескавите умове на хората, които нямат друга работа. Ако всички изпълняваха задачата си, всички щяха да спят спокойно. Самата тя бе изпитала всемогъщото благотворно влияние на труда по време на своите страдания и скърби. Откакто той я бе научил да оползотворява всеки час и особено откакто бе станала майка и бе непрекъснато заета с детето си, при мисълта за неизвестното по тила ѝ вече минаваше като ветреца ледена тръпка. Сега отклоняваше тревожните си мисли без усилие и ако някакъв страх я смутеше, ако някое от всекидневните огорчения влееше омерзение в сърцето ѝ, намираще утеха,

непоклатима опора в мисълта, че детето ѝ и този ден е пораснало, че утре още ще порасне, че ден след ден, страница след страница нейната жива творба се осъществява. От това сладостно успокоение ѝ минаваше всяка болка. Тя имаше задача, цел и щастливата ѝ ведрост я убеждаваше, че положително върши онова, което бе дошла да извърши.

И точно в тази минута разбра, че химеричната Клотилд не е напълно мъртва в нея. Сред дълбоката тишина бе прелетял лек шум и тя бе вдигнала глава: кой ли божи посредник бе минал? Дали не беше скъпият покойник, когото оплакваше и сякаш усещаше край себе си? У нея винаги щеше да остане нещо от някогашното вярващо дете, от интереса му към тайнственото, от инстинктивната му нужда от неизвестното. Беше се примирила, дори си обясняваше всичко това научно. Колкото и науката да разширява границите на човешкото знание, вероятно има една точка, отвъд която няма да стигне. Паскал поставяше тъкмо там единствения интерес в живота, в нашето желание да знаем непрекъснато повече. А Клотилд приемаше, че съществуват неизвестни сили, в които светът е потопен, огромна тъмна област, десет пъти по-голяма от вече завоюваната, неизследван безкрай, през който бъдещото човечество ще се изкачва безкрайно. И това положително бе достатъчно широко поле, в което въображението можеше да се рее. В часовете, когато се размечтаеше, там тя задоволяваше властната жажда, която човек изглежда, че изпитва за отвъдното, нуждата да се откъсне от видимия свят, да задоволи илюзията за абсолютна справедливост и щастие в някакво бъдеще. Така се успокояваха, доколкото бяха останали у нея, някогашните ѝ тревоги, последните ѝ пориви — нали страдащото човечество не може да живее без утехата на лъжата. Но у нея всичко това се свързваше хармонично. При този завой на една епоха, преуморена от наука, разтревожена от оставените от нея развалини, обзета от страх пред новия век и от неистово желание да не отива по-далеч, да се дръпне назад, Клотилд бе постигнала щастливо равновесие: страстен стремеж към истината, разширен от мисълта за неизвестното. Ако учените сектанти ограничаваха хоризонта, за да се придържат тясно към явленията, на нея, доброто, естествено същество, ѝ бе позволено да не пренебрегва онова, което не знае, което никога няма да узнае. И ако веруюто на Паскал беше логично заключение на цялото му дело,

вечният въпрос за отвъдното, който тя продължаваше да отправя към небето, отново отваряше вратата на безкрая пред човечеството, устремено напред. Щом трябва вечно да учим, примирявайки се с мисълта никога да не узнаем всичко докрай, нима да запазим място за тайнственото с вечно съмнение и вечна надежда не означава да желаем движението, самия живот?

Отново долови шумолене на крило, докосване на целувка в косите си, но този път се усмихна: той положително бе тук. И целият ѝ размисъл завърши с огромна нежност, която се излъчваше от всичко и заливаше цялото ѝ същество. Колко добър и весел беше той, каква любов към хората му вдъхваше неговата страст към живота. Може би и той беше само мечтател, защото бе стигнал до най-прекрасната мечта, до врата в един възвишен бъдещ свят, когато науката ще облече човека в неизмерима власт: той всичко ще приема, всичко ще използва, за да създава щастие, всичко ще знае, всичко ще предвижда, ще застави природата да му служи, ще живее в спокойствието на удовлетворения разум! Междувременно желаната и редовна работа беше достатъчна, за да осигури здраве на всички. Един ден може би щеше да се използва и страданието. И като си представяше този огромен труд, този сбор от живи хора и добри, и лоши, и все пак удивителни със своята смелост и работа, тя виждаше само едно братско човечество, изпитваше само безгранична снизходителност, безкрайно съжаление и пламенна обич. Любовта къпе земята като слънце, а добрината е голямата река, от която пият всички сърца.

От почти два часа Клотилд шиеше с все същото равномерно движение, а мислите ѝ се рееха. Но ширитите на ризките бяха вече защити, инициалите на новите пелени, купени миналия ден, бяха избродирани. И понеже бе свършила, Клотилд стана да прибере детското бельо. Вън слънцето клонеше към залез, златните стрели, които проникваха през пролуките, вече бяха съвсем тънки и полегати. Тя едва виждаше; отиде да отвори един капак; за миг се унесе пред широкия хоризонт, който изведнъж се разкри. Голямата жегна намаляваше, лек вятър духаше в чудното синьо безоблачно небе. Вляво се различаваха и най-малките групи борове сред кървавите срутени скали на Сей; а вдясно отвъд хълмовете на Сент Март долината на Виорн се простираше до безкрай в златистия прах на залеза. Клотилд погледа за миг позлатената от залеза кула на „Сен Сатюрнен“, която се

извисяваше над розовия град. Вече се отдръпваше, когато едно зрелище я спря и я задържа още дълго, облакътена на прозореца.

Отвъд железопътната линия, в някогашното игрище, се бе насъбрала тълпа. Клотилд веднага се сети за церемонията и разбра, че баба ѝ Фелисите ще полага основния камък на приюта „Ругон“, победния паметник, предназначен да предаде родовата слава на бъдещите времена. От една седмица се правеха огромни приготовления, говореше се за сребърно корито и сребърна мистрия, с които въпреки своите осемдесет и две години старата жена щяла лично да си послужи, тъй като държала да присъствува, да бъде чествувана. Тя бе преизпълнена с царствена гордост, защото с това тържество щеше за трети път, и то окончателно, да покори Пласан, защото заставяше целия град със своите три квартала да се нареди около нея, да ѝ направи шпалир, да я приветствува като благодетелка. И наистина, там навярно имаше дами, подбрани измежду най-благородните от квартал Сен Марк, делегации на работническите сдружения от стария квартал, най-видни граждани от новия квартал — адвокати, нотариуси, лекари, — без да се брои простолудието, цяла река от хора в неделни дрехи, които са се стекли като на празник. И на това нейно върховно тържество може би най-много се гордееше, задето тя, една от кралиците на Втората империя, вдовицата, която носеше толкова достойно траура за падналия режим, бе победила младата република, като я бе заставила в лицето на околийския да дойде да я поздрави и да ѝ благодари. Отначало бе ставало въпрос само за реч на кмета, но от предишния ден се знаеше с положителност, че околийският също ще говори. От толкова далеч Клотилд различаваше само тълпа от черни рединготи и светли рокли, огрени от яркото слънце. После дочу музика, свиреше градският самодеен духов оркестър и от време на време долитаха откъслечни медии звуци, носени от вятъра.

Тя се махна от прозореца, отиде при големия дъбов шкаф и го отвори, за да прибере ръкоделието си, оставено на масата. В този шкаф, преди претъпкан с ръкописи на доктора, а днес празен, държеше детското бельо. Той изглеждаше огромен, бездънен, зейнал; а по широките голи полици вече имаше само пелени, ризки, шапчици, терличета, цялото това нежно бельо, леко като пера на птиче още в гнездото. Там, където бяха спали толкова струпани мисли, където в продължение на тридесет години упоритият труд на един човек се бе

събирал в преливащи купове хартия, бе прибрано само бельото на едно малко същество, дори не точно дрешки, а първото бельо, което му служеше поза час и скоро нямаше да му е нужно. То развеселяваше и подмладяваше огромния старинен шкаф.

Като подреждаше пелените и ризките на една полица, Клотилд зърна големия плик с останките от досиетата, които бе спасила от огъня. И се сети за молбата, която и миналата вечер доктор Рамон бе повторил: да види дали между тези останки няма нещо по-запазено, което да представлява научен интерес. Беше отчаян, че са загубени неocenимите ръкописи, които учителят му бе завещал. Веднага след смъртта на Паскал той се бе постарал да запише техния последен разговор, цялото това единство от обширни теории, които умиращият му бе изложил с такова героично спокойствие, но бе успял да нахвърли само кратки резюмета. Трябваше му пълните изследвания, наблюденията, записвани ден след ден, постигнатите резултати, извлечените закони. Загубата си оставаше непоправима, работата трябваше да се започне отначало и Рамон се оплакваше, че има само известни указания, казваше, че за науката това означава поне двадесет години забавяне, преди да се подема и използват идеите на самотния пионер, чиито трудове бяха унищожени катастрофално с дивашка тъпота.

Родословното дърво, единственият оцелял документ, бе сложено също в плика. Клотилд взе всичко и го занесе на масата до люлката. След като извади листчетата едно по едно, установи това, в което беше почти сигурна: нямаше нито една цяла страница от ръкопис, нито една пълна бележка, чийто смисъл да е ясен. Бяха само фрагменти, късчета обгоряла, почерняла хартия, без връзка, без последователност. Но докато ги преглеждаше, тези откъслечни, незавършени изречения, тези полуизядени от огъня думи, от които друг нищо не би разбрал, започваха да събуждат у нея интерес. Тя си припомняше онази бурна нощ и изреченията се допълваха, началото на някоя дума извикваше хора, съдби. Така пред очите ѝ попадна името на Максим и тя си представи живота на този брат, останал чужд за нея, чиято смърт преди два месеца бе приела почти с безразличие. После един непълен ред, в който се споменаваше името на баща ѝ, предизвика у нея известно неприятно чувство, защото смяташе, че той е сложил ръка на богатството и разкошната къща на сина си благодарение на

племенницата на своя бръснар, онази толкова невинна Роз, на която е платил добър процент. По-нататък срещна още имена: на чичо си Йожен, бившия вицеимператор, който сега бе забравен, на братовчед си Серж, свещеника на Сент Йотроп, за когото миналия ден бе чула, че умира от туберкулоза. И всяко късче хартия оживяваше, нейният отвратителен род, нейната кръв възкръсваше от тези трошици, от тази черна пепел, из която вече се мяркаха само несвързани срички.

Тогава Клотилд разгърна с любопитство и разстла на масата родословното дърво. Беше развълнувана, разнежена от тези реликви; и когато прочете бележките, които Паскал бе добавил с молив няколко минути преди да умре, очите ѝ се напълниха със сълзи. Колко мъжествено бе отбелязал датата на своята смърт! И какво отчаяние, какво съжаление за живота се долавяше в треперливо изписаните думи, които съобщаваха за бъдещото раждане на детето! Дървото растеше, разклоняваше се, пускаше нови листа. Клотилд дълго и унесено го разглежда. Казваше си, че цялото дело на учителя беше там, в това класифицирано и документирано растително изображение на техния род. Чуваше думите, с които той коментираше всеки наследствен случай, спомняше си неговите уроци. Но нея главно я интересуваха децата. Колегата от Нумеа, на когото докторът бе писал да иска сведения за детето от брака на Етиен в изгнание, най-после бе отговорил, но съобщаваше само, че е момиче и че изглежда здраво. Октав Муре едва не бе загубил своето момиченце, което имаше много крехко здраве, докато момченцето му продължаваше да се развива чудесно. Впрочем кътчето на доброто здраве, на изключителната плодовитост все така беше във Валкера, в къщата на Жан, чиято съпруга за три години бе родила две деца и чакаше трето. Дечурлигата растяха весело под открито небе, на тучна земя, баща им ореше, а вкъщи майка им бодро готвеше и ги гледаше. Там имаше достатъчно свежи сокове и труд, за да се създаде цял един нов свят. В този миг на Клотилд ѝ се стори, че чува вика на Паскал: „Ах, какво ще стане с този наш род? До какво същество ще стигне накрая?“ Сега и тя се замисли пред Дървото, което протягаше към бъдещето последните си клонки. Кой знае къде щеше да покара здравият клон? Може би тук щеше да изникне очакваният, мъдрият, могъщият.

Лек вик сепна Клотилд от унеса ѝ. Сякаш ветреца оживяваше муселинените завески на люлката: детето се бе събудило, викаше и се

въртеше. Тя веднага го взе, весело го вдигна нагоре, за да го окъпе в златистата светлина на залеза. Но то не бе чувствително към красотата на отмиращия ден; малките му млечни очи се извъръщаха от широкото небе, а розовата му човчица се отваряше като на вечно гладно птиче. Така се разплака, такова лакомо се бе събудило, че Клотилд реши да го накърми. И беше време, то не бе сукало от три часа.

Клотилд отново седна до масата и сложи детето на коленете си, но то не се умиряваше, викаше още по-силно, по-нетърпеливо; и тя го гледаше усмихнато, докато си разкопчаваше роклята. Показа се малка, стегната гърда, едва понабъбнала от мляко. Сега върхът на гърдата бе обкръжен от кафеникав ореол, който се открояваше върху нежната бяла кожа на божествено стройната млада майка. Детето сякаш разбра, привдигна се, взе да търси с устни. Когато Клотилд го намести, то измърка от задоволство и цяло се впи в нея с чудесен вълчи апетит, като човече, решило да живее. Сучеше жадно, с ненаситна уста. Отначало със свободното си юмруче улови гърдата, сякаш да покаже, че е неин собственик, да я брани и задържи. После радостта от топлата струя, която пълнеше гърлото му, го накара да вдигне ръчичката си право нагоре, като знаме. Клотилд гледаше как толкова здравото детенце се храни от нея и несъзнателно продължаваше да се усмихва. Първите седмици много бе страдала от напукване на гърдите и сега още малко я боляха, но тя все пак се усмихваше със спокойния израз на майка, щастлива да дава млякото си, както би дала и кръвта си.

Когато си бе разкопчала роклята, за да накърми детето, заедно с майчината ѝ голота се бе показала една от най-скритите ѝ, най-сладостните ѝ тайни: тънката верижка със седемте бисера, седемте млечни звезди, която учителят с безумната си страст да дарява бе сложил на врата ѝ един ден, когато сиромашуваха. Откакто ѝ бе окачил огърлицата, никой друг не я бе видял. Тя беше като част от нейното целомъдрие, от нейната плът — протичка, детска. И през цялото време, докато детето сучеше, само Клотилд я гледаше и с умиление си спомняше за целувките, чиято топла миризма бисерите сякаш бяха запазили.

В далечината гръмна музика и сепна Клотилд. Тя обърна глава, погледна към полето, изрусено до златисто от полегатото слънце. Ах, да! Тържеството! Сега там полагаха основния камък. Очите ѝ се върнаха към детето и тя отново потъна в насладата да гледа как хубаво

се храни. Беше приближила едно ниско столче, за да повдигне коляното си, опряла бе рамо на масата до Дървото и до почернелите късове от досиетата. И докато чувствуваше как най-доброто, което можеше да му даде, това чисто мляко, тече с лек шум и прави все по-нейно скъпото създание, излязло от утробата ѝ, мисълта ѝ се рееше, изпълваше се с божествена нежност. Детето бе дошло, може би то щеше да бъде изкупителят. Камбаните бяха избили, влъхвите бяха потеглили на път, следваха ги народите, цялата възликувала природа и всичко се усмихваше на младенеца в пелени. А тя, майката, докато то пиеше от нейния живот, вече мечтаеше за бъдещето. Какъв ще стане нейният син, след като с цялата си преданост го отгледа голям и силен? Учен, който ще даде на света малко от вечната истина, воин, който ще прослави страната си, или, още по-добре, един от онези народни пастири, които успокояват страстите и възцаряват справедливост? Представяше си го много красив, много добър, много могъщ. Това беше мечтата на всяка майка, всяка майка е уверена, че е родила очаквания месия. И в тази надежда, в тази упорита вяра на всяка майка в неминуемото тържество на детето ѝ беше изворът на надеждата, която създава живота, на вярата, която дава на човечеството непрекъснато обновяваща се сила да продължи да живее.

Какво щеше да бъде това дете? Клотилд го гледаше, опитваше се да открие прилики. То положително имаше челото и очите на баща си, нещо възвишено и здраво във формата на главата. Разпознаваше и малко от себе си — изящната уста, нежната брадичка. После затърси с глухо безпокойство прилика с другите, ужасните деди, с всички, които бяха записани там, в родословното дърво, чиито листа разгръщаха картината на наследствеността. На този ли щеше да прилича, на онзи ли или на някой друг? И тя все пак се успокояваше: сърцето ѝ беше така набъбнало от вечната надежда, че не можеше да не се надява. Вярата в живота, която чителят бе вкоренил в нея, я държеше права, смела, непоклатима. Какво значение имаха нещастията, страданията, гнусотите! Здравето беше в труда на всемира, в силата, която опложда и ражда. Делото на любовта беше добро, когато завършваше с дете. Тогава надеждата отново разцъфтяваше въпреки откритите язви, въпреки черната картина на човешките безчестия. То означаваше нов опит за увековечаване на живота, който не престава да ни се струва все

така добър, щом го живеем толкова стръвно сред неправди и страдания.

Клотилд неволно погледна към Дървото на дедите, разгърнато до нея. Да, тук беше заплахата! Толкова престъпления, толкова кал наред с толкова сълзи и страдаща добрина! Такава необикновена смесица от най-прекрасно и най-ужасно, човечеството в умален вид със всички свои язви и борби! Просто да се запиташ няма ли да е по-добре да падне гръм, та да помете наведнъж целия този покварен и жалък мравуняк. И след толкова страшни Ругоновци, след толкова отвратителни Макаровци се раждаше още един. Със смелото предизвикателство на своята вечност животът не се боеше да създаде още един. Животът продължаваше своето дело, разпространяваше се по свои закони и безразличен към хипотезите, вървеше и вършеше своята безкрайна работа. С риск да вдъхва живот на чудовища, той трябваше да създава, раждаха се болни, луди, но той не се уморяваше да създава, вероятно с надеждата, че след тях ще дойдат здравите и мъдрите. Животът, непрестанен и винаги нов порой, който тече към незнайна цел! Животът, в който сме потопени, животът с безбройни и противоположни течения, огромен и вечно в движение като безбрежно море!

С чувство на блаженство Клотилд усещаше как алчната устичка пие ненаситно и в сърцето ѝ се надигаше пламенен майчински порив. Това бе молитва, заклинание. Към незнайното дете, както към незнайния бог! Към това, което детето щеше да бъде утре, към гения, който може би се раждаше, към месията, чакан от следващия век, за да освободи народите от техните съмнения и страдания! Щом нацията трябваше да бъде преобразена, дали нейният син не идваше за тази задача? Той щеше да поднови опита, да възстанови разрушенията, да възвърне увереността у търсещите опипом хора, да построи град на справедливостта, в който само законът на труда ще осигурява щастие. В смутни времена трябва да се чакат пророци. Освен ако не бъде Антихрист, демон опустошител, възвестеният звяр, който ще очисти света от ширещата се нечистота. И животът ще продължи въпреки всичко, само че ще трябва да се чака още хиляди години, преди да се появи друго незнайно дете, благодетелят.

Но детето бе изсукало дясната гърда и понеже се сърдеше, Клотилд го обърна и му даде лявата. После отново започна да се

усмихва от ласката на лакомата му малка уста. И все пак тя беше надеждата. Нима майката, която кърми, не е символ на продължението и спасението на света? Наведе се и срещна чистите детски очи, отворени възхитено, жадно към светлината. Какво ѝ казваше малкото създание, та сърцето ѝ така се бе разтуптяло под гърдта, която го кърмеше? Каква блага вест известяваше устичката му, докато сучеше? На какво дело щеше да отдаде кръвта си, след като заякнеше от толкова много мляко и станеше мъж? А може би нищо не казваше, може би вече лъжеше? Но тя все пак беше дълбоко щастлива, пълна с безгранично доверие в него!

В далечината отново гръмнаха фанфари. Това навярно беше апотеозът, мигът, когато баба Фелисите със своята сребърна мистрия полагаше основния камък на паметника, който щеше да се издигне за прослава на Ругонови. Широкото синьо небе, зарадвано от неделното веселие, сияеше. А в топлата тишина, в спокойното уединение на работната стая Клотилд се усмихваше на детето, което продължаваше да суче, вдигнало ръчичката си право нагоре като знаме, като призив към живота.

ГЕНО ГЕНОВ
МЕЖДУ ОБЕКТИВНАТА РАВНОСМЕТКА И
РАЗВЪЛНУВАНАТА ИЗПОВЕД

1

Емил Зола се залавя да пише последния роман от поредицата „Ругон-Макарови“ на 7 декември 1892 г. и го завършва на 15 май 1893 г. Романът започва да се печата на страниците на „Ревю ебдомадер“ на 18 март 1893 г. Последната част е публикувана в броя на списанието от 17 юни същата година. Издаден е в отделен том от Шарпантие на 15 юни.

Притеснен от трудностите, възникнали в семейния му живот след установяването на трайна любовна връзка с Жан Розро, и изнервен от необходимостта да завърши във възможно най-кратък срок романа равносметка за съдбата на големия род от Пласан, Зола не е особено многословен в кореспонденцията си по повод създаването на „Доктор Паскал“. Този път писателят е по-благосклонен към читателите, пред които дава повече разяснения. За всички става ясно, че романистът експериментатор пише своето литературнохудожествено завещание.

В писмо от 8 юни 1892 г. Зола известява на приятеля си Ван Сантен Колф: „Вече започнах да събирам необходимите документи за «Доктор Паскал». Бързам да се захвана отново за работа, за да мога до една година да приключа с тази ужасна поредица.“ Единствените поточни сведения за създаването на последния роман от „Ругон-Макарови“ днес черпим от едно писмо (25 януари 1893 г.) до вече нееднократно споменавания Колф, в което Зола отговаря на въпросите на приятеля си относно заключителната творба на извоювалата вече популярност сред читателите във Франция семейна хроника: „Отговарям на въпросите ти във връзка с «Доктор Паскал». Струва ми се, че идеята за този роман възникна едновременно със замисъла на поредицата (в действителност сюжетът на романа е включен в третия разгърнат план на поредицата, изготвен още през 1872 г. — Бел.Г.Г.). Още тогава имал намерение да завърша «Ругон-Макарови» със своеобразно резюме, с което научната и философската идея на цялото ще бъдат ясно очертани. Общо взето, този роман е заключението на

поредицата. Доказателства за това могат да се открият още във «Възходът на семейство Ругон» и в «Грехът на абат Муре». В последния става въпрос за бележките и документите, които докторът събира, за да изясни родословието на семейството. А тези документ играят важна роля, те са основата, върху която се гради сегашната ми творба. Що се отнася до заглавието «Доктор Паскал», не беше необходимо да го търся, тъй като то ми бе наложено от моите приятели, от вестниците, от всички онези, които, споменавайки този последен том от поредицата, никога не го назоваваха по друг начин.

Питате ме дали е трябвало да проведа много изследвания, преди да пристъпя към писане. Най-мъчително ми беше да препрочета почти всички романи за Ругон-Макарови. Не мога да препрочитам сам себе си, повторният прочит ме изпълва с тъга. И все пак налагаше се, тъй като бях забравил доста страници, а в този последен том се припомня цялата поредица. Налагаше се да възстановя и родословното дърво, което бях публикувал в «Една любовна страница». И тъй като това дърво трябваше да бъде дело на доктор Паскал, аз го дообработих и допълних, което ми беше безкрайно трудно. Тук то ще се появи в началото на романа, където ще бъде окончателно на мястото си. Прибавете към всичко и това, че трябваше да се запозная с постановките на съвременната наука за наследствеността, това, че трябваше да проуча доста голям брой книги по медицина. Накрая, моето неотдавнашно пътуване до Екс ми беше от голяма полза при описанието на средата — не бях виждал Юга повече от двадесет години и сега се заредих с много по-живи и свежи впечатления.“

Документацията, която Зола натрупва, преди да се заеме с последния роман от „Ругон-Макарови“, засяга най-вече проблемите на наследствеността. Писателят се среща със специалисти в тази област — с доктор Морис дьо Фльори, негов приятел, специалист по нервни болести, с изявени литературни интереси, с доктор Пюше, завеждащ медицинската страница на вестник „Сиекл“ и професор в Музея по естествена история в Париж. Той препрочита бележките си върху придобилия особено широка популярност във Франция труд на доктор Люка „Философски и физиологически трактат върху естествената наследственост“. Според собствените му признания Зола е прочел и всички по-авторитетни научни изследвания върху наследствеността, излезли през 80-те години на XIX век: „Ръководство по вътрешна

патология“ (1884) от доктор Дийофалоа, „Наследствеността при заболяванията на нервната система“ (1886) от Ж. Дежерин, „Опити върху наследствеността и естествения подбор“ (1892) от Аугуст Вансман.

Героят на романа, доктор Паскал, е много добре запознат с всички теории за наследствеността, които се дискутират в медицинските съчинения около 1890 г. Биологът от Пласан размишлява върху теорията за произхода на видовете на Дарвин, върху перигенезиса на Хекел, върху класификацията на зоологическите групи, предложена от Галтън. Той предугажда интуитивно някои от концепциите на Вайсман, преди те да бъдат развити и обнародвани от немския учен. Паскал следи неотстъпно всички нови научни постановки по проблемите на наследствеността. Би трябвало да припомним, че теорията за перигенезиса датира от 1876 г., класификацията на зоологическите групи е създадена през 1875 г., а теорията за зародишната плазма е от 1882 г. За сетен път се уверяваме, че информацията на създателя на „Ругон-Макарови“ никога не изостава спрямо етапните научни открития по негово време.

Зола излага подробно творческите си намерения в разгърнатия план за заключителния роман от „Ругон-Макарови“, в който се прави равносметка на философските идеи, залегнали в поредицата: „Смятам, че в този роман въпреки мрачния песимизъм, които се съдържа в него, съм вложил голямата си обич към живота, чиито сили непрекъснато възхвалявах. Обичам живота и се стремях да покажа неговия непрестанен порив с неотслабваща страст въпреки всичко грозно и отблъскващо, което той може да побере в себе си. И именно заради това бих искал да направя следното уточнение: не изпитвах удоволствие пред тези картини, не ги разкрих, подбуждан от някакво влечение към перверзното, а за да покажа просто и непресторено какво представлява животът, за да имам правото да кажа, че въпреки всичко животът е добър и велик, щом като човек го живее с такава настървеност. Доктор Паскал трябва да бъде изключително прозорлив човек, за да огледа цялото зло. Той е призван да класифицира недостатъците и болестите и, общо взето, не споделя слепия оптимизъм, обявяващ човека за добър по природа. Не, за него не съществува успокояваща илюзия: човекът е такъв, какъвто е, такъв, какъвто го е създала средата. Докторът обича всичко такова, каквото е,

от любов към живота, от преклонение пред силите на живота. Той е опознал всичко и въпреки това си запазва способността да се възхищава и да обича. И така, освен че е прозорлив, аз трябва да го представя и като добър, справедлив и весел човек. Добротата и веселието му се дължат не на доброто здраве, защото аз несъмнено ще го изобразя като болен човек, а на страстната му обич към живота... Тази любов към живота ще опиша най-напред, защото всичко останало произлиза от нея — добротата, веселието и най-вече алтруизмът, обичта към другите. Нежността, братското съчувствие, чувствителността и симпатията са ни отказани в живота, но самият аз твърдя, че нашите книги преливат от тях въпреки безупречната си композиция. Ето защо искам последната книга от поредицата да бъде проникната от чувство — равносметка за всеобхватната доброта и за раздадената щедро симпатия. Тя трябва да бъде изпълнена преди всичко със себеотрицание и нежност.“

В предварителните си бележки Зола формулира пределно ясно веруюто на доктор Паскал, върху което се гради неговата човеколюбива житейска философия. Впрочем авторът на „Доктор Паскал“ не крие, че в това верую е вложил много от собствените си разсъждения за живота, за страданието и човешката взаимопомощ: „В основата на всичко е вярата в живота. Животът за Паскал е върховно проявление на бога. Животът — това е бог. Всичко се обяснява с живота. Той е великият двигател, единственият, душата на света. И това е така, защото Паскал включва всичко в живота, в живата природа, в този живот, който е самото движение, и се заема да изучи наследствеността. Наследствеността — това е предаване на движение. Общо погледнато, наследствеността създава света и ако човек успее да се намеси в нея, да я опознае, за да разполага с нея, той би могъл да създаде света. Тази намеса изхожда от предпоставката, че светът е лош и би трябвало да се поправи, за да стане по-добър. Тук се поражда асоциация с размишленията на лекаря, който е видял отблизо болестта, страданията и смъртта. Ах, да можеше човечеството да не страда повече, да можеше да не боледува и да умира по възможност по-малко! Така Паскал стига до мисълта, че е възможно бързото постигане на щастие за всички, бързото изграждане на държава на съвършенството и блаженството, ако той се намеси в живота на хората и започне да

дарява здраве. Всички биха могли да бъдат здрави, силни и умни, да бъдат по-добри, способни да вършат всичко.“

Първоначалното намерение на Зола е да въплъти в характера на Паскал обаятелните черти на учения експериментатор Клод Бернар, автора на „Въведение в изучаването на експерименталната медицина“ — всеотдайност в името на науката, изследователско дръзновение, непримиримост с мистичните теории за „жизнената сила“, войнствуващ атеизъм, вяра в научния прогрес. При литературнохудожествената разработка на познатия социално-нравствен тип — „безкомпромисно отдадения на изследователските си задачи учен“ — Зола внася и собствените си, пропити с последователен, действителен хуманизъм възгледи за благородната мисия на науката. В образа на Паскал той влага и щедрата си чувствителност на влюбен мъж, за когото любовта е не само приобщаване към стихията на живота, но и непресъхващ извор на творчески импулси за защита на просветлената човечност.

В една своя реч, изнесена на 18 май 1893 г. пред членовете на Асоциацията на парижките студенти, Емил Зола защитава онази наука, в служба на която човек проявява твърд стоицизъм, абсолютно себеотрицание и постига ведрост от удовлетворения си интелект. Писателят се обявява в защита на новаторството в науката, против „затварянето на хоризонта“ в литературата: „... Лично аз вече съжалявам, че бях сектант, като изисквах изкуството да се придържа към утвърдените истини — споделя той пред бъдещите учени и творци, които се подготвят в парижките университети. — Новодошлите в изкуството, като овладяват непознатото и загадъчното, разтварят нови хоризонти и с това изпълняват своето предназначение. Между истините, завоювани от науката, които от този момент стават непоклатими, и истините, които тя ще изтръгне някой ден от непознатото, за да ги утвърди веднъж завинаги, съществува една полоса от неизяснени истини, един терен за предположения и проучвания, който, струва ми се, принадлежи в еднаква степен на литературата и на науката. Именно в него ние трябва да навлизаме подобно на пионери, като вършим работата си на първи изследователи и тълкуваме, ръководени от таланта си, действието на непознатите сили...“ След като се отказва от догматизма си в поддържането на една предвзета литературна теория — теорията на натурализма, — Зола

отново утвърждава необходимостта от сродяването на научните с литературнохудожествените методи при изследването на неясните области в познанието за човека.

В романа „Доктор Паскал“ темата за отговорността на науката в усъвършенствуването на човешката природа и заздравяването на социално-нравствения климат се преплита с темата за любовта — творческо вдъхновение за учения, посветил се на облагородяването на човешките взаимоотношения. Някои от тълкувателите на романа смятат, че в художествената разработка на тази лирична тема Зола не се е домогнал до особени висоти. Според едни писателят се е провалил, тъй като се е поддал безрезервно на изкушението да възпроизведе душевните терзания на закъснялата си любов към Жан Розро. Други упрекват писателя, че не е вникнал достатъчно дълбоко в психологията на влюбената жена — Клотилд. Трети разглеждат любовната идилия в романа просто като вълнуващо художествено претворяване на библейската легенда за цар Давид и за младата сунамитка Ависага, при което може по-скоро да се говори за духовно сродяване между мъдрата старост и жизнелюбивата младост.

Самият Зола признава по своеобразен начин, че в романа е вложил много от вълненията, изпълващи душата му след установяването на интимна връзка с Жан. Освен официалното посвещение, публикувано в началото на тома, издаден от Шарпантие, той съчинява едно много по-съкровено признание, което изписва върху първата страница на екземпляра, предназначен за любимата му: „На моята любима Жан, на моята Клотилд, която ми даде царско угощение със своята младост и ме накара да се почувствувам на тридесет години, след като ме дари с моята Дьониз и моя Жак, двете скъпи деца, за които написах тази книга, за да знаят, когато някога я четат, колко силно съм обичал майка им и с каква нежност и почит самите те трябва да изплатят по-късно щастиято, с което тя ме утешаваше в тежките мигове“.

Не без основание някои изтъкват, че ако Зола е успял да внуши вълнуващо духовното единение, което свързва Паскал и Клотилд, то образът на Клотилд трудно би могъл да се приеме като значимо художествено постижение за романиста. Според подготвителните бележки главната задача, която си е поставил писателят при изграждането на този образ, е да опише героинята „много женствена“,

за да може да мотивира порива ѝ „да се хвърли на шията на един петдесет и девет годишен мъж“. Зола си представя Клотилд като олицетворение на „пролетта, която спохожда Паскал със закъснение, на преклонна възраст, и му връща младостта след тридесетгодишен неуморен труд, когато се чувства вече изтощен и страда от това, че се е запознал толкова отблизо с човешкото страдание“.

Както се вижда от бележките, авторът е имал намерението да представи преди всичко една всеотдайна жена, която е изгубила способността да живее своя собствен живот, да чувства красотата на света извън чувството, което я привързва дълбоко към мъжа. Клотилд съвсем безизкусно споделя пред своя духовен учител и наставник обвързаността си с него като единствено възможна съдба: „Всеки ден обаче все по-ясно прозирах истината, чувствавах, че ти си моят учител и господар, че за мен няма щастие извън теб, извън твоята наука и твоята добрина. Ти беше самият живот, търпим и щедър, ти всичко казваше, всичко приемаше от любов към здравето и усилието, вярваше в делото на света, виждаше смисъла на предопределението в труда, който всички ние извършваме страстно, като упорствуваме да живеем, да обичаме, да създаваме отново и отново живот въпреки всички житейски мизерии и страдания...“ В романа на Зола Клотилд неведнъж поема функцията на „резонатор“, дълбоко съпричастен със заниманията на учения, с житейската му философия, с благородната му амбиция да внушава жизнелюбие и вяра в науката.

2

Критическите отзиви за романа „Доктор Паскал“, появили се веднага след излизането му, общо взето, не са многословни. Според повечето критици новият роман на Зола, изпълнено с трудноразгадаеми символи и смущаващи антитези, стои встрани от поредицата „Ругон-Макарови“. Въпреки че благосклонните оценки за художествените достойнства на поредната творба на предводителя на писателите натуралисти във Франция са оскъдни, критиците са единодушни, че в „Доктор Паскал“ се появяват кълновете на нещо ново, несвойствено за литературно-изобразителния метод на Зола. Един от авторитетните арбитри в оперативната литературна критика от онова време, Жорж Пелисие, завършва рецензията си, публикувана на 15 август 1893 г. в „Ревю анциклопедик“, със следните разсъждения: „В предходните си творби господин Зола оставаше безпристрастен. В този роман той говори неведнъж от свое име, прикрит зад образа на Паскал. И ние трудно бихме могли да го оправдаем, когато се опитва да защити крайностите, до които е стигнал в изображението, с дръзкото твърдение, че «трябва да се каже всичко, за да се излекува всичко», или да му повярваме, когато обяснява маниакалния песимизъм и циничната човеконенавист в предишните свои творби е «яростния си копнеж по една твърде възвишена мечта», с покрусата в една добра душа, разтерзавана от човешките страдания. Извън всякакво съмнение е, че ако и тук неговият натурализъм — вземам думата във философския ѝ смисъл — съдържа нещо грубо и по същността си «безнравствено», господин Зола е смекчил този път остротата му чрез по-примирително и по-либерално от обичайното разположение на духа си. Преди всичко човешката симпатия, която вдъхновява последната му творба, е съвсем противоположна на горчивото удоволствие, с което той принизява човешкото достойнство в другите си творби. И така, поредицата «Ругон-Макарови» е завършена. Но господин Зола е все още в разцвета на силите си и неуморният работник вече се е заел с нова задача. И сега разкрепостен,

без да се чувствава скован от някаква тясна и тиранична рамка, той може да разшири своята творческа «формула», да смекчи изображението и да освободи философията си от сектантския дух, за да отреди повече място в творчеството си на Идеала, след като съвсем наскоро се самообвини, че не го познавал достатъчно добре.“

От цитираните размисли върху изобразителния метод на романиста Зола в „Ругон-Макарови“ става ясно към коя критическа школа принадлежи авторът им Жорж Пелисие. Той е от кръга на наемните защитници на „буржоазното благоприличие“ и на „еснафската добропорядъчност“, които неизменно отричат „дръзките набези“ на основоположника на натурализма или, с други думи, суровия безкомпромисен реализъм в сферата на социално-нравствените отношения в капиталистическото общество. Но все пак трябва да отчетем, че въпреки традиционната злонамереност на споменатата общност от „ценители“ на изкуството на Зола, към която принадлежи Пелисие, в заключителната част на рецензията му се отбелязва обновителната тенденция в художествения метод на създателя на „Ругон-Макарови“.

Тази нова насока в метода на Зола се изтъква от редица съвременни изследователи на творчеството на френския писател. Един от най-авторитетните сред тях в наше време, професор Анри Митеран, напълно основателно назовава заключителната творба на поредицата „Ругон-Макарови“ — „тезисен роман“. Именитият френски литературовед има предвид не само идейното, но и художественото внушение, което е вложил Зола в последния роман от многотомната семейна хроника. Всъщност авторът на „Доктор Паскал“ сам изповядва, че при създаването на заключителния си опус нито за миг не е забравял, че в него трябва да защити косвено цялата поредица. В романа, посветен на изследователя на родословието на Ругон-Макарови, чрез размишленията на своя герой писателят е защитил дързостите в езика, с който е искал да изрази всичко, и дързостите в анализа, с който е показал злото, истината за живота. Твърдата воля на доктор Паскал да лекува хората и да поправя вродените им патологични наклонности съответствува на високоблагородната амбиция на реалиста Зола да каже „цялата истина“ за покварата на нравите, за принижаването на идеалите и на човешките взаимоотношения в буржоазното общество. „Смекчаването“ на

художествения метод, което откриваме в романа „Доктор Паскал“, е, разбира се, обусловено преди всичко от особеното място, което тази творба заема в поредицата, проследяваща живота на пет последователни поколения от големия пласански род. Последната творба от „Ругон-Макарови“ би трябвало да се разглежда преди всичко като „роман равносметка“, в който законите на наследствеността се разкриват не по податки от интуицията на писателя, а на относително строга научна основа.

„Доктор Паскал“ е не само „поема в проза“ за една красива любов, но и роман трактат, в който се изследва родословието на Ругон-Макарови — големия пласански род. Попълването на многобройните разклонения в Дървото е главното занимание в живота на героя. Проследяването на изненадващите проявления на наследствеността у представителите на петте поколения Ругон-Макарови се превръща в негова съдба, която той изживява особено драматично, тъй като нито една от съвременните теории не може да задоволи неговата благородна научна амбиция да опознае докрай тайните на човешката природа: „Просна Дървото на масата и продължи да го гледа с ужасен въпросителен израз, който постепенно стана съкрушен, и по страните на Паскал потекоха сълзи. Господи, защо Дървото не желаше да му отговори, да му каже на кого от дедите си прилича, за да впише своя случай на определеното за него листо при другите? Ако трябваше да полудее, защо Дървото не му кажеше ясно?“ Отчуждението от рода, което му осигурява обективността на безпристрастен изследовател, започва да терзае до сълзи доктор Паскал от момента, в който той осъзнава, че биологичните закони не могат да предложат изчерпателно обяснение на трагедията на човешкото съществуване.

Паскал преминава през същия мъчителен етап, който заема средишно място в идейно-художествената еволюция на неговия създател, на реалиста Зола. Подобно на писателя натуралист той си дава сметка, че пълната обективност при изследването на загадките в човешката участ е невъзможна. Битието на човека не се обуславя само от наследствените му, нормални или патологични, предразположения, но и от редица други фактори, които теоретикът Зола се опитва да вмести в понятието „среда“. Но за Зола, както и за Паскал, към средата спадат предимно ежедневните условия на живот и труд, делничните трудности и неудачи, битовите неуредици и несправедливостите в

трудовето законодателство. В научноизследователския апарат на доктор Паскал не влизат понятия от сферата на социалните науки, с които се обхващат при по-висока степен на обобщение противоречията и борбите в обществено-политическия живот, класовите конфликти, предполагащи сериозни идеологически разногласия между социалните групи и съсловия.

За разлика от принципната, съзнателно избрана отчужденост на доктор Паскал от обществено-политическия живот в родния му град, асоциалната позиция „над схватката“ се оказва само теоретически предпоставена, но практически незащитима в художествената практика на писателя реалист Зола. Както ученият-биолог си дава сметка в края на живота си, че Дървото създава твърде схематична представа за успехите и пораженията на Ругон-Макарови, така и романистът натуралист ни подсказва о последната творба, завършваща семейната хроника на рода, несъстоятелността на литературнохудожествените внушения, теоретически защитавани от самия него, при които не се отчитат сложността и динамиката в развитието на социалнокласовите отношения.

В романа „Доктор Паскал“ героят изоставя привичната си сдържаност, когато обяснява пред своята любима Клотилд „чудовищния цъфтеж на човешкото дърво“, на чието изследване е посветил целия си живот. Дъщерята на Сакар е потресена от „най-грозното разкритие“, от „неподозиранията страшна истина за близките ѝ, скъпите ѝ хора, онези, които би трябвало да обича: баща ѝ, издигнал се чрез престъпни парични сделки, брат ѝ, кръвосмесител, безсъвестната и баба, цяла опръскана с кръвта на праведници, почти всички останали, белязани с пороци — пияници, развратници, убийци...“. По подобен начин сме потресени и ние, читателите на поредицата „Ругон-Макарови“, когато в романи като „Плячката“, „Вертеп“ и „Жерминал“ изследователят Зола изоставя безпристрастната документална обективност, за да ни разтърси със сурово реалистичното описание на пороците, разяждащи иначе „благоприличната“ фасада на капиталистическото общество. Ученият от романа „Доктор Паскал“ дава затрогващо откровени уроци по житейска мъдрост на любимата си Клотилд. Подобно на него в романите от поредицата „Ругон-Макарови“ Зола предлага на своите верни читатели посредством запомнящи се покъртителни сцени и

незабравими образи символи безброй поводи за размисления върху мъчителното преодоляване на една социалнокласова етика, непросветлена от активна гражданска позиция и щедро отдавано човеколюбие.

Издание:

Емил Зола. Избрани творби в шест тома. Том 5

Издателство „Народна култура“, София, 1987

Редакционна колегия: Гено Генов, Георги Цанков, Симеон Хаджикосев, Христо Тодоров

Водещ редактор: Силвия Вагенщайн

Художник: Тотко Кьосемарлиев

Художник-редактор: Николай Пекарев

Технически редактор: Йордан Зашев

Коректори: Стефка Добрева, Здравка Славянова

Автор на бележките: Гено Генов

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.